

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**MONDROS MÜTÂREKESİ'NİN
100. YILI: I. DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU
MÜTÂREKELER VE BARIŞ ANTLAŞMALARI
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI**

24-26 EKİM 2018 / KAHRAMANMARAŞ

BİLDİRİLER

CİLT I

Yayına Hazırlayanlar
Aynur YAVUZ AKENGİN
H. Aytuğ TOKUR

ANKARA - 2019

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

Mondros Mütârekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütârekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu (2018:Kahramanmaraş)

Mondros Mütârekesi'nin 100.yılı: I. Dünya Savaşı'nın sonu mütârekeler ve barış antlaşmaları uluslararası sempozyumu : bildiriler; Kahramanmaraş, 24-26 Ekim 2018 / yay. haz.: Aynur Yavuz Akengin, H. Ayтуğ Tokur,___ Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2019.

2 c.:hrt.:tbl.:res.:24cm.__(Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

ISBN: 978-975-17-4243-8 (Tk)

ISBN: 978-975-17-4244-5 (1.c)

ISBN: 978-975-17-4245-2 (2.c)

1.TÜRKİYE _TARİHİ _DEVİRİM, 1918-1923 _KONGRELER, VB.

2.I.DÜNYA SAVAŞI _MONDROS MÜTÂREKESİ, 30 EKİM 1918 __ KONGRELER, VB.

I. Akengin, Aynur Yavuz, yay. haz. II. Tokur, H. Ayтуğ, yay. haz. III. E.a.: I. Dünya Savaşı'nın sonu mütârekeler ve barış antlaşmaları uluslararası sempozyumu IV. Seri

956.101543

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
Prof. Dr. Selçuk URAL

KİTAP SATIŞ:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat - Çankaya / ANKARA
Tel : 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-17-4243-8 (Tk)
978-975-17-4244-5 (1.c)

İLESAM : 19.06. Y.0150-602

BASKI SAYISI : 500 Adet

BASKI : Ofset Fotomat

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM KURULLARI	XI
---------------------------	----

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı	XVII
Prof. Dr. İbrahim SOLAK Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı	XXIII
Prof. Dr. Niyazi CAN Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörü.....	XXV
Mehmet Fatih ERKOÇ Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanı	XXVII
Vahdettin ÖZKAN Kahramanmaraş Valisi	XXIX

CİLT I

BİLDİRİLER

Mehmet Ali BEYHAN	Çöken Bir Tahtın Vârisi Olmak: Osmanlı Devleti'nin Sonu ve Sultan Vahdettin / <i>To be the Heir of a Collapsing Throne: The end of the Ottoman State and Sultan Vahdettin</i>	3
Ahmet EYİCİL	30 Ekim 1918 Mondros Mütârekesi / <i>30 October 1918 the Armistice of Mudros</i>	27
Nejla GÜNAY	Mondros Mütarekesi Öncesinde Maraş'a Yerleştirilen Şark Mültecileri / <i>Eastern Immigrants that Were Placed in Marash Before the Armistice of Mudros</i>	49
Atilla GÜLER	Mondros Mütarekenamesinde Elviye-i Selase ile İlgili Yeni Vesikalar / <i>Recent Documents on Three Sanjaks in the Armistice of Mudros</i>	71

Necmettin ALKAN	Yusuf Akçura'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi / <i>The Ottoman Empire's Entry into the First World War According to Yusuf Akçura</i> 85
Samir KARİMLİ	Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Heyetinin Anti Azerbaycan Politikası / <i>The Armenian Delegation's Anti-Azerbaijan Policy in Paris Peace Conference</i> 107
Mehmet SEREZ	Birinci Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin Mağlubiyet Örneği, Versay (Versailles) Barış Antlaşması / <i>The Case of Defeat of the Central Powers in WWI, the Treaty of Versailles</i> 123
Fatih DAMLIBAĞ	Keynes'ten Osmanlı Türkçesiyle Yapılmış Olan "Versay Sulhunun Netayici İktisadiyesi" Başlıklı Kitap Tercümesinin Analizi / <i>Analysis of Ottoman Turkish Translated Book which was Made From Keynes with Headline of "Versay Sulhunun Netayici İktisadiyesi"</i> 155
Uğur KURTARAN	I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Arasındaki Sınırların Yeniden Belirlenmesi ve Düzenlenmesi / <i>Re-Determination and Arrangement of Borders Between Ottoman Empire and Bulgaria in the First World War</i> 179
Ökkeş NARİNÇ	Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Kurulan Güdümlü İttifakın Sona Ermesi / <i>The end of Controlled Alliance Between Bulgaria and Ottoman State in the First World War</i> 207
Yaşar ARSLANYÜREK	Bulgaristan Cephesi'ndeki Gelişmelerin Mondros'a Etkisi / <i>The Effects of the Developments at the Bulgarian Front on Mudros Armistice</i> 227

Yahya YEŞİLYURT	Yemen Cephesinde Mondros Mütarekesi'nin Algılanışı: İngiliz Hilesi mi, Babıali Emri mi? / <i>The Perception of the Armistice of Mudros in the Yemen Front: An English Ruse or the Order of the Sublime Porte?</i> 247
Sevinç ALİYEVA	Mondros Mütarekesi Öncesi ve Sonrasında Müslüman Kafkasya'daki Türk Askerleri / <i>The Turkish Soldiers in the Caucasus Before and After the Armistice of Mudros</i> 275
Sabit ÇETİN	Mondros Mütarekesi: Atatürk'ün Mütareke Şartları Karşısında Askerî Stratejisi / <i>The Armistice of Mudros: Atatürk's Military Strategy Against Armistice Terms</i> 313
Nesrin HANGÜL	Mondros Mütarekesi'nden Sonra 2. Ordunun Durumu / <i>The Situation of the Second Army After the Armistice of Mudros</i> 329
Enes DEMİR	Türk Ordusu'nun Suriye'deki Operasyonlarıyla Mondros Mütarekesi'ndeki Savunma Hattının Benzerliğine Tarihi ve Jeopolitik Bir Bakış / <i>A Historical and Geopolitical Perspective on Similarity of Defense Line at Armistice of Mudros with Operations of Turkish Army in Syria</i> 353
Hasan SAYILAN	I. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin Sovyet Sınırlarının Oluşumunun Siyasi Coğrafya Açısından Değerlendirilmesi / <i>The Evaluation of the Formation of the Borders of Turkey with the Soviet Union After WWI in Terms of Political Geography</i> 391
İsmail KÖSE	İngiliz Yüksek Komiseri Herbert Samuel Raporuna Göre Filistin'de İngiliz Manda İdaresi (1920-1925) / <i>British Mandatory Rule in Palestine According to High Comissioner Herbert Samuel's Report (1920-1925)</i> 423

Figen ATABEY	Mondros Mütarekesi'ne Giden Süreçte İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Savaş Dışı Bırakma Stratejisi / <i>The British Strategy of Keeping the Ottoman State out of War on the way to the Mudros Armistice</i> 451
Yasin ERCİLSİN	Birinci Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyete Türkiye'de Muhafazakâr Bir Azınlık: "Malakanlar" / <i>A Conservative Minority in Turkey from WWI to the Republic: "Molokans"</i> 469
Selçuk URAL	Mondros Mütarekesi'nin 17. Kolordu'da Tatbikatı ve İzmir'in Durumu / <i>The Implementation of the Armistice of Mudros and the Situation of Izmir</i> 497
Muharrem TURP	Mondros Mütarekesi'nin Tatbikatı Kapsamında İngiltere'nin Erzurum Misyonu / <i>Britain's Mission of Erzurum Within The Scope of The Implementation of The Armistice of Mudros</i> 537
Resul BABA O ĞLU	Hukuki ve İdari Boyutlarıyla Mondros Mütarekesi'nden Sonra Müttefik Devletlerin İstanbul'da Uyguladıkları İşgal Yönetimi / <i>The Occupation Administration Applied By Allied Powers After Mudros Armistice With Judicial and Administrative Aspects</i> 563
Ahmet ALTINTAŞ	Mondros Mütarekesi'nin Afyonkarahisar'da Uygulanması / <i>The Implementation of the Armistice of Mudros in Afyonkarahisar</i> 583
Mustafa ÇABUK	İngiltere'nin Mondros Mütarekesi Öncesi Türkiye'ye Yönelik Propaganda Faaliyetleri / <i>Propaganda Activities of England Against Turkey Before Ceasefire Agreement of Mudros</i> 609

CİLT II

Cengiz ŞAVKILI Tülay AYDIN	Mondros Mütarekesinin 7. Maddesine Göre Güney Bölgesinde Yapılan İşgaller Sırasında Uygulanan Fransız ve İngiliz Stratejileri / <i>The Strategies Applied By French and British during Occupations in the Southern Region According to Article 7 of the Armistice of Mudros</i> 623
Erhan ALPASLAN	Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Osmanlı Azınlıkları Üzerindeki Etkileri ve İç Güvenlik Açısından Yarattığı Sonuçlar / <i>Effects on Ottoman Minorities and Conclusions on Internal Security of Mudros Armistice</i> 653
Memet YETİŞGİN Toroshan ÖZDAMAR	Mütareke Döneminde Osmanlı Topraklarında Manda Kurulmasına Yönelik Komisyonlar: King-Crane Komisyonu'nun Faaliyetleri ve Raporu / <i>Commissions for Establishing of the Mandates in the Ottoman Lands During the Armistice Period: Activities and Report of the King-Crane Commission</i> 685
Ü. Gülşüm POLAT	İngiliz İşgaline Karşı Direniş ve Sınırlar: Deyrizor ve Telafer Olayları (1919-1920) / <i>The Struggle Against The British Occupation and (Syrian) Borders: Deir Ez-Zor and Tal Afar Events (1919-1920)</i> 713
Nejdet BİLGİ	Mütareke Dönemi Trabzon Ermeni Tehciri Davası'nda Şahitler ve Şahitlik / <i>Witnesses and Witnessing in the Armenian Forced Migration Case in Trabzon during the Armistice Period</i> 731
Erol KARCI Betül KARCI	Vakit ve Alemdar Gazetelerine Göre Mütareke Dönemi (1 Kasım 1918-31 Ocak 1919) / <i>Truce Period According to Vakit and Alemdar Newspapers (1 November 1918-31 January 1919)</i> 773

Feyza KURNAZ ŞAHİN	Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nde Askerî Sansürün Kaldırılması Meselesi / <i>The Issue of the Abolition of the Military Censorship in the Ottoman Empire Following the Armistice of Mudros</i> 819
Nurten ÇETİN	Mütareke Döneminde Harikzedegan Komisyonu ve Faaliyetleri / <i>Harikzedegan Commission and Its Activities during the Armistice Period</i> 883
Meltem TEKEREK	Mondros'tan Lozan'a İşçiler / <i>The Workers From Mudros to Lausanne</i> 901
Erhan ALPASLAN Tugay YILMAZ	I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Türk Ocakları'nın Faaliyetleri (1914-1922) / <i>Activities of the Türk Ocakları (Turkish Hearths) during World War I and Turkish National Struggle (1914-1922)</i> 931
Turan AKKOYUN	Mondros Ateşkesi'nin Türklüğün Dünyadaki Konumuna Etkisi / <i>The Effect of Mudros Cease-Fire Agreement on the Status of Turkishness in the World</i> 957
Ali AKYILDIZ	Bolşevik Propagandasının Basına Yansımalarının Bir Örneği: Rus İnkılap ve İdâre-i Cedîde Yazarı A. Veribof'un İstikbal Gazetesindeki Bolşevik Tebliğleri / <i>The Example of the Reflection of Bolshevik Propaganda in Press: A. Veribof's Bolshevik Article Series in İstikbal Newspaper</i> 987
Behçet Kemal YEŞİLBURSA	İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922) / <i>The Armistice of Mudania According to British Annual Reports (3-11 October 1922)</i> 1009
Nevzat ARTUÇ	Mütareke Dönemi'nde İttihatçılık / <i>The Committee of Union and Progress during the Armistice Period</i> 1033

Celil BOZKURT	Mütareke Döneminin Bilinmeyen Polemiği:Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Tefrikanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi / <i>The Unknown Polemic of the Armistice: The Feuilleton of Cevat Rifat Bey's and the Response of Mustafa Kemal Pasha</i> 1057
Memet YETİŞGİN Sevim CEYLAN DUMANOĞLU	Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Öğretmen Yetiştiren Mekteplerin Durumu / <i>Teacher Training Schools in First World War and Armistice Years during the Ottoman Government</i> 1083
Kemal ÖZDEN	Hermann Baltzer'in Gözünden Mondros Mütarekesi'nin Başlangıcında Türkiye'deki Durum ve Almanların Geri Dönüşü / <i>The Situation in Turkey and the Return of Germans in the Beginning Phase of the Mudros Armistice From Hermann Baltzer's Point of View</i> 1103
İsmail ÖZÇELİK	Mondros Mütarekesi ile Başlayan İşgallere Karşı Direniş Düşüncesinin Anadolu Basınındaki Yansımaları / <i>The Reflections of Thought of Resistance against the Occupations in Anatolian Press Starting with the Armistice of Mudros</i> 1141
Nilüfer ERDEM	Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Yunan Basınındaki Yankıları / <i>Reflections of Mudros Armistice Treaty in the Greek Press</i> 1171
Güven DİNÇ	Neden Mondros? Bir Antlaşmada Mekân Seçimi / <i>Why Mudros? Determining the Location for an Armistice</i> 1187
Derya Genç ACAR	Türk Sinemasında Mütareke Dönemi ve Tarihsel İmgeler / <i>The Armistice Period in the Turkish Cinematography and Historical Images</i> 1217
FOTOĞRAFLAR 1249

SEMPOZYUM KURULLARI

DÜZENLEYEN KURUMLAR

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi

SEMPOZYUM KURULLARI

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Dr. Nihat BÜYÜKBAŞ
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd.)
Prof. Dr. Orhan DOĞAN
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Nejla GÜNAY
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet EYİCİL
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim SOLAK
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk URAL
(Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. Memet YETİŞGİN
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Doç. Dr. Nurten ÇETİN
(Trakya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Erhan ALPASLAN
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Mustafa Edip ÇELİK
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Cengiz ŞAVKILI
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Hüseyin TOSUN
(Atatürk Araştırma Merkezi)
Züver ÇETİNKAYA
(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Genel Sekreteri)
Cevdet KABAKCI
(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı)
Mustafa SEMERCİ
(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Şube Müdürü)

Mehmet CANLI
(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)
Aynur YAVUZ AKENGİN
(Atatürk Araştırma Merkezi)
H. Ayтуğ TOKUR
(Atatürk Araştırma Merkezi)

Sempozyum Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Dr. Nihat BÜYÜKBAŞ
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd.)
Prof. Dr. Bayram AKÇA
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayati AKYOL
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevinç ALİYEVA
(Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Necmettin ALKAN
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ARI
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Betül ASLAN
(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN
(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferudun ATA
(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR
(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil BAL
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa BUDAK
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet CANATAR
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail COŞKUN
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK
(Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Esin DERİNSU DAYI
(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan DOĞAN
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ERGÜN
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet EYİCİL
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN
(Erzincan Üniversitesi)
Prof. Dr. Nejla GÜNAY
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Robert HERMANN
(Károli Gáspár Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ
(Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim İPEK
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR
(Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Ulvi KESER
(Kıbrıs Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami KILIÇ
(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Derviş KILINÇKAYA
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Tahir KODAL
(Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Celil NAGİYEV
(Bakü Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet OKUR
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI
(Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf SARINAY
(TOBB ETÜ)

Prof. Dr. Damir SHAPSUGOV
(Russian Presidential Academy)
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim SOLAK
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Serpil SÜRMEİLİ
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep ŞKRİYL
(Novi Pazar Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ
(Erzincan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TEMEL
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer TURAN
(Ortadoğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk URAL
(Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
(Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Memet YETİŞGİN
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Zahit YILDIRIM
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Tolga BAŞAK
(Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT
(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Nurten ÇETİN
(Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer ERDEN
(Ordu Üniversitesi)
Doç. Dr. Günver GÜNEŞ
(Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Tuncay USLU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Fahri YETİM
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM
(Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Samet ALIÇ
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üye. Erhan ALPASLAN
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Hasan ARSLAN
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Nebahat ARSLAN
(Kafkas Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Yaşar ARSLANYÜREK
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Mustafa ÇABUK
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Mustafa Edip ÇELİK
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Hikmet DEMİRCİ
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Süleyman HATİPOĞLU
(Mustafa Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Mahmut POLAT
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Cengiz ŞAVKILI
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Süleyman TEKİR
(Sinop Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Serap TOPRAK
(Bitlis Eren Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Ercüment YILDIRIM
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Sekretarya

Mehmet CANLI
(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)
Arş. Gör. Hadi AVA
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. Tülay AYDIN
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. Ahmet GÜLENC
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. Toroshan ÖZDAMAR
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. Ömür YANAR
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Mehmet Ali BEYHAN*

Sayın Vali, Sayın Büyükşehir Belediye Başkanı, üniversitemizin çok değerli Rektörü, Kahramanmaraş'ın değerli protokolü, değerli meslektaşlarım, değerli basın mensupları, muhterem hanımefendiler, beyefendiler, sevgili öğrenciler hepinizi muhabbetle selamlıyorum. “Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: 1. Dünya Savaşı'nın Sonu, Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları” başlığı altında, Mütareke'nin 100. yıldönümü dolayısıyla tertip ettiğimiz sempozyuma hoş geldiniz.

Ekim ayının son evresindeyiz. 1918 yılının 30 Ekim'i, Osmanlı Devleti için 1. Dünya Savaşı'nın sona erdiği bir tarihtir. 1918 yılı Mayıs ayı itibariyle, savaşın sonu belli olmaya başlamış, mağlup tarafta yer alan devletler, birer birer mütareke talebinde bulunmuşlardı. Osmanlı Devleti için de başka seçenek yoktu. İtilaf Devletlerine karşı Üçlü İttifak içinde yer almış ve mağlup olmuştu.

Bir hafta sonra, Mondros Mütarekesi'nin 100. yıldönümü. Bu münasebetle Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi çatısı altında Büyükşehir Belediyesi desteği ile bu sempozyumu icra ediyoruz. Tarihimizin en acılı safhalarından biri olan Mondros Mütarekesi'ni gündeme getirmek, bilim insanlarımızın yeni araştırmalarını, bilgilerini bilim dünyasıyla paylaşmak amacını güden bir ilmi etkinlik en çok da Kahramanmaraş'a yakışır. Zira kısıtlı imkânlarıyla emperyalist işgalcileri beldelerinden kovan bir şehirdir. Bu vesileyle buradayız. 2014 yılından bu güne üniversiteler, bilim kuruluşları 1. Dünya Savaşı'na dair muhtelif ilmi etkinliklerde bulundular.

Atatürk Araştırma Merkezi de 2014 yılından itibaren yurtiçinde ve yurtdışında birçok etkinliğe imza attı. Bu etkinliklerin hemen tamamı kitaplaşarak ilim dünyasının huzurlarına sunulmuş oldu. 2014'te Erzurum'da, Atatürk Araştırma Merkezi'nin ilk etkinliği, Atatürk Üniversitesi iş birliği ile yapılan, “1. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi” sempozyumu olmuştu. Dünyanın muhtelif ülkelerinden bilim insanları tebliğleri ile bu sempozyuma katılmış oldular. Gaziantep Üniversitesi ile Güney Cephesi sempozyumu icra edilmişti.

* Prof. Dr., Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

1. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nin, tarihimiz açısından şüphesiz önemi büyüktür. 18 Mart Üniversitesi ile Çanakkale'de Çanakkale Cephesi sempozyumu gerçekleştirildi. Sempozyuma, Avusturalya-Monach Üniversitesi'nden 40 kadar bilim insanının katılımı sağlandı.

Keza Atatürk Araştırma Merkezi'nin cumhuriyetin bânisi Mustafa Kemal Atatürk adına ihdas etmiş olduğu, 4 yılda bir yapılan Atatürk Kongresi'nin sekizincisini Gence'de gerçekleştirmiştik. Gence şehrinin seçilmesinin bir anlamı vardır. Çünkü Kafkas İslam Ordusu komutanının karargâh şehri ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk başkentiydi. Bu sempozyum Kafkas temalı bir sempozyumdu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi özelinde ağırlıklı metinler gelmişti. Sempozyumu Gence'de, Nuri Paşa'nın karargâh olarak kullandığı binada icra etmiştik. Bu bina, bugün Akrar Üniversitesi olarak hizmet vermektedir.

Daha sonra, 1916 yılında Mardin'de, Artuklu Üniversitesi ortaklığı ile Irak Cephesi ele alınmıştı. Çünkü 29 Nisan 2016, Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. yılıydı. Arap coğrafyasından, Avrupa ve Kafkasya'dan pek çok bilim insanının katılımıyla gerçekleşen bir etkinlikti. Kûtü'l-Amâre'nin Türkiye'nin gündeminde yer almasında bu sempozyumun katkısı büyüktür. Kûtü'l-Amâre, "unutturulan zafer" diye anılmaya başlandı. Aslında ihmal edilen bir zaferdi. Belki savaşın sonucuna etki etmemişti, sonucu değiştirmemişti ama en azından dünyanın kibirli ve azametli bir devletini, o günün şartlarında en güçlü ülkesini mağlup ettiğimiz ve bir tümen askerini bütün komuta erkiyle esir aldığımız bir zaferdi. Bu bakımdan Kûtü'l-Amâre, sadece tarihimiz açısından değil, dünya askeri tarihi açısından da fevkalade önemlidir. Tebliğler kitabı ikinci baskısını yaptı.

2016 yılı, aynı zamanda Sykes-Picot Antlaşması'nın da 100. yılıdır. Bu vesile ile Ankara'da, 1-2 Aralık tarihlerinde, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü ile beraber, "Sykes-Picot Gizli Antlaşması'nın 100.yılında Ortadoğu ve Türkiye" başlığı altında gerçekleştirilen sempozyumda Filistin Cephesi de ele alınmıştı. Önemli bir etkinlikti; pek çok katılım olmuş ve hayli ilgi görmüştü.

Osmanlı Devleti, 1. Dünya Savaşı'nda, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile aynı saftaydı. Galiçya'ya asker göndermişti. Macaristan'ın başkenti

Budapeşte’de Karoli Gaspar Üniversitesi’nin bünyesinde Galiçya Cephesi ele alınmıştı. Bu etkinlikte sunulan tebliğler, Araştırma Merkezi tarafından neşredilmiş oldu. 1. Dünya Savaşı ile ilgili olarak 13-16 Eylül tarihleri arasında Azerbaycan’ın Bakü şehrinde, Kafkas İslam Ordusu’nun Bakü’yü kurtarışının 100. yıl dönümü münasebetiyle Azerbaycan Milli İlimler Akademisi’nde, Akademi Tarih Enstitüsü ile beraber; “1. Dünya Savaşı Döneminde Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu” unvanı altında milletlerarası bir sempozyum aktedildi. Bakü, aynı zamanda görkemli etkinliklere de sahne oldu. Silahlı kuvvetlerimiz; kara ve hava unsurlarıyla bu etkinliklerde bulundular. Mehter takımımız da bir performans sergiledi.

Şimdi 2018 yılının son demlerindeyiz. Dolayısıyla Atatürk Araştırma Merkezi’nin son ilmî etkinliği, Mondros Mütarekesi’nin 100. yılı olduğu için mütareke ile ilgili. Mondros Mütarekesi, yakın tarihimizin, büyük sıkıntıları, acıları ihata eden sayfalarını oluşturan bir mütarekedir. 1. Dünya Savaşı’nda, milletimiz varını yoğunu ortaya koymasına rağmen bir mağlubiyet yaşadı. Çünkü Osmanlı Devleti, o günün şartlarında dünyanın en güçlü milletleriyle, silah ve mühimmat bakımından, zenginlik bakımından kudretli ülkeleriyle savaşıyordu.

Mondros Mütarekesi, sonuçları itibariyle, yüz yıl sonra dahi, İslam Dünyası için etkisini sürdürmektedir. Osmanlı Devleti’nin dağılması neticesinde, coğrafyasında yeni devletler teşekkül etti. Bu devletlerin sınırları içinde yaşayan halkların gözyaşları henüz dinmedi. Bu coğrafyada büyük acılar yaşanıyor, zenginlikler yağmalanıyor. Milyonlarca insan yaşadığı yerleri terk ederek hayata tutunmaya çalışıyor. Bunların büyük bir kısmı ülkemize sığınmış bulunuyor.

Başka bir husus Mütareke’nin 100. yılında dahi ülkemizde anlamsız bir tartışmanın sürüyor olmasıdır. Tartışma hala devam ediyor ve tartışmada ne yazık ki tahkir edici, tezyif edici bir dil kullanılıyor. Tartışmalar; “Mondros Mütarekesini imzalayanlar” diye başlar. Sanki Mondros Mütarekesi’ni imzalayanlar başka bir milletin mensupları. Unutmamak gerekir ki, Mütarekeyi imzalayanlar bu milletin fertleriydi. I. Dünya Savaşı’nın mağlubiyetini yaşamış olan insanlardı. Ve daha sonra Milli Mücadele’ye katıldılar. Emperyalistlere karşı savaştılar; Anadolu’nun bize yurt olmasında önemli bir katkı sunmuş oldular.

Şimdi yüz yılı geride bıraktık; o günün şartlarında, Cumhuriyetin ilk yıllarında bu tahkir edici dili kullanmak, Osmanlı Devletini ötelemek/kötülemek belki bir modaydı. O günün harareti ortamında, ciddi bir değişim ve dönüşümün gerçekleştiği zamanlarda bunun makul ve kabul edilebilir bir tarafı vardı. Ama artık yüz yıl geçti, bunları bir tarafa bırakmamız ve ilim dünyası olarak sağlıklı bilgiler ortaya koymamız, objektif değerlendirmeler yapmamız gerekir.

Galip devletler, sadece galip sıfatıyla değil; aynı zamanda düşmanca, intikam ve kin duygularıyla masaya oturdular. Bunun iki önemli nedeni vardı; nedenlerin biri, bir Asya Devleti, Müslüman bir devlet; yıllarca Avrupa'ya kafa tuttu. Avrupa'nın içlerine kadar ilerledi ve pek çok savaşta Avrupalıları mağlup etti. I. Dünya Savaşı sırasında da muhtelif cephelerde parlak zaferler elde etti. Çanakkale'de itilaf donamasını sulara gömdü. Kûtu'l Amâre'de, Britanya Ordusu'ndan bir tümen askeri esir aldı. Filistin Cephesi'nde, pek çok muharebede İngiliz Ordusuna mağlubiyeti tattırdı. Bütün bunlar, kin ve intikam için yeterli sebeplerdi. Çünkü İngilizlerin, İtilaf Devletleri'nin mağlup oluşu sömürgelerdeki halklar üzerinde önemli ölçüde etki meydana getirdi. Evet, İngilizler de, Avrupalılar da yenilebilir, savaşı kaybedebilirlerdi. Avrupa için bu imaj ortaya çıktı ve dolayısıyla bundan ciddi anlamda rahatsızlık duydular.

İkinci önemli neden savaşın çıkış sebebiydi. 1. Dünya Savaşı sömürge paylaşımı üzerine çıkmıştı. Zengin coğrafyaların sömürgeleştirilmesi, toprakların bölüşülmesi amacı güdülüyordu. İtilaf Devletleri, savaşın iki senede biteceğini ön görmüşlerdi. İttifakın lideri Almanya hesabını dört yıla göre yapmıştı. Çünkü Osmanlı Devleti ile yaptıkları askeri antlaşma 31 Aralık 1918 tarihine kadardı. Osmanlı Devleti'ni yönetenler ise Almanya'nın yenilmez mutlak gücüne ve savaşın iki ayda biteceğine inanıyorlardı.

Çanakkale, Kafkas, Irak ve Sina cephelerindeki direniş, İtilaf güçlerinin hesabını bozmuştu. Bu da elbette ciddi anlamda bir intikam hissi uyandırmıştı. Böylece masaya oturdular. Devletin başkenti işgal edildi ve savaştan arta kalan askeri unsurlarımız işlevsiz hale getirildi. İletişim ve ulaşım ağlarımız kontrol altına alındı. Sonunda Milli Mücadele, şanlı direniş fikri ortaya çıkmış oldu. Bu bakımdan, 1. Dünya Savaşı'nın sonucu Milli Mücadele için bir başlangıç oldu. Eğer savaşta Almanlar galip gelmiş olsalardı bizim belki bir İstiklal savaşımız olmayacaktı. Veya Milli Mücadele daha zor koşullarda ger-

çekleşecekti. Çünkü Almanlar; “Haydi geçmiş olsun, galip geldik. İşte savaşlarda kaybettiğiniz topraklar. Siz yolunuza, biz yolumuza...” demeyeceklerdi. Gitmek için değil, kalıcı olmak için gelmişlerdi. Savaş sonrası büyük bir Doğu İmparatorluğu kurmak istiyorlardı.

Tarih, bir bilgi alanı olarak milletlerin tarih şuurunun oluşmasında en önemli disiplindir. Hedefi hakikat olmayan bir tarih anlayışı, milletin ayrıştırılmasına ve tarihin ideolojik kavgaların alanı haline getirilmesine hizmet eder. Bu düşünce ve endişe ile sempozyum sürecinde titiz bir çalışma sergilendi. Bildiri ile katılım için 150 kadar müracaat olmuştur. Bildiri metinleri hakem sürecinden geçirildi; 49 metin, yurt içinden ve yurt dışından olmak üzere kabule şayan görüldü. Bugün burada, yeni bilgiler, yeni belgeler ışığında, yeni bakış açılarıyla hazırlanan bu bildiriler sunulacaktır.

Bu Sempozyumun hazırlanmasında pek çok kişinin emeği vardır. Başta Atatürk Araştırma Merkezinin çalışan ekibine, hazırlık aşamasında emeği geçen uzmanlarına; düzenleme ve bilim kurulunda görev alan bilim insanlarımıza; Büyükşehir Belediyesi çalışanlarına, Sütçü İmam Üniversitesi, akademik ve idari personeline teşekkürlerimi sunuyorum. Siz katılımcı bilim insanları, emeğinizi ortaya koydunuz. Paysız paydasız teşekkür sizleredir. Sizler olmasaydınız bu ilmi şölen olmayacaktı. Hepinizi saygıyla selamlıyorum. Etkinliğimizin yakın tarihimize önemli katkıda bulunacağına inancım tamdır. Başarılı geçmesini diliyorum.

İbrahim SOLAK*

Sayın Valim, Sayın Büyükşehir Belediye Başkanım, Sayın Rektörüm, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanım, değerli misafirler, sevgili öğrenciler.

Bugün burada Türk tarihinin en önemli meselelerinden birisi olan Mondros Mütarekesi'nin 100. yılı münasebetiyle toplanmış bulunuyoruz. Hepiniz bu güzel toplantıya hoş geldiniz. Öncelikle bu toplantının, bu bilgi şöleninin sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen başta Atatürk Araştırma Merkezi olmak üzere Büyükşehir Belediyemize ve üniversitemize ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Mondros Mütarekesi'nin tarihimizde çok önemsenmediğine inanıyorum. Şöyle bir örnekle bunu izah etmek isterim. Mohaç Savaşı'ndan sonra Macarlar 300 yıla yakın süre yenik kaldılar ve bu 300 yıllık süre onların tarihinde esaret dönemidir, önce Osmanlı daha sonra Avusturya hakimiyeti altına girdiler. Macar tarihçilerinden Geza Perjes'in bu hususla ilgili çok önemli bir anekdotu var. Perjes; "Mohaç bizim tarihimizin dönüm noktasıdır." der. Bu savaşın tarihlerindeki öneminden dolayı Macar tarihçileri her 25 yılda bir Mohaç Savaşı'nın sonunda alınan yenilginin sebeplerini ve sonuçlarını tartışmak, incelemek üzere bir araya gelirler.

Fakat bildiğim kadarıyla Türkiye'de ve Türk tarihçileri arasında Mondros Mütarekesi ile ilgili böyle kapsamlı bir toplantı, sempozyum, kongre henüz düzenlenmedi bu ilk olacak. Tarihimizin en büyük devletlerinden birisi Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye yani Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getiren ve Türk tarihinin en ağır şartlarının imzalandığı bir mütarekedir Mondros. Mütarekenin maddelerine bakılır ise ne demek istediğim daha iyi anlaşılır. Adeta biz Türk milletini yeryüzünden silmek isteyen bir ittifak ve mütareke, dün olduğu gibi (1918 Mondros Mütarekesi'nde) bugün de var, gelecekte de olacak. O yüzden burada bulunun bütün herkes, Türkiye'de yaşayan bütün insanlar Mondros Mütarekesi'ni en ince detayına kadar incelemeli ve bundan kendimize dersler çıkarmalıyız diye düşünüyorum. Bugünü anlamak ve gele-

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı

ceğe yön vermek emin adımlarla yürümek için tarihi iyi bilmeli, tarihten ders çıkarmalıyız.

Bu vesile ile uzaktan yakından bu güzel bilgi şölenine, 32 farklı üniversiteden 47 tebliği ile katılan siz değerli hocalarıma hoş geldiniz diyorum. Bilgi şölenimizin şehrimize, memleketimize ve Türk - İslam Coğrafyasına hayırlı olmasını diler hepinize saygılar sevgiler sunarım.

Niyazi CAN*

Sayın Valim, Sayın Büyükşehir Belediye Başkanım, Atatürk Araştırma Merkezi değerli Başkanımız, bu sempozyuma gelen değerli protokol, farklı üniversite ve kurumlardan buraya kadar teşrif eden değerli bilim adamları, bilim insanları, meslektaşlarım ve sevgili öğrenciler, basınımızın değerli mensupları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ile birlikte üniversitemiz ve Büyükşehir Belediye Başkanlığımızın iş birliği ile düzenlediği Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu'na hoş geldiniz diyor, hepinizi selamlıyorum. Evet değerli katılımcılar, sevgili öğrenciler gerçekten Kahramanmaraşımızda bugün yine önemli bir konuda güzel çalışmaların, hepinizin yararlanacağı çalışmaların sergileneceği, bilimsel bir zeminde buluşuyoruz, bu Kahramanmaraşımız için çok önemli bir değer öyle inanıyorum ki hepimiz bu bilimsel şölen ve bu bilimsel zeminden ve tartışmalardan azami derecede faydalanacağız. Değerli katılımcılar kültür, bir milletin geçmişten bugüne maddi ve manevi her türlü birikimini ifade eden, bir milleti diğer milletlerden ayıran değerler bütünüdür. Bunun içerisinde maddi ve manevi boyutlar vardır. Kültürün en önemli dinamiklerinden bir tanesi de tarihtir, tarihi bilgilerdir, tarihi birikimdir ve tarihi bilinçtir. İşte bu gün bu tarihi vakalardan bir tanesini burada hep beraber tartışacağız ve tartışmalarını izleyeceğiz. Ben öyle inanıyorum ki buradaki katılımcılar, özellikle geleceğimizin tarihçileri, geleceğimizin araştırmacıları bu sempozyumdan, buradaki tartışmalardan istifade edecekler ve üç gün sürecek bu sempozyumun her saatini ve her dakikasını dolu dolu değerlendireceklerdir. Türkiye'nin farklı üniversitelerinden ve kurumlarından ta buraya kadar teşrif etmiş değerli bilim adamlarımızın yıllar süren birikimlerinin ve yaptıkları araştırmalarının neticelerini burada bir bildiri haline getirmeleri ve yılların emeğini iki gün içerisinde dinlememiz ve bu tartışmalardan istifade etmemiz elbette ki bizim için elzemdir ve bu saatleri kesinlikle değerlendirmemiz gerekiyor. Siz de bu salonu tıklım tıklım doldurduğunuza göre bu bilimsel şölen kesinlikle yararlanacaksınız, sempozyumun sonuna kadar bu doluluğun devam edeceğine inanıyorum. Sem-

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörü

pozyumun hayırlı olmasını diliyor, memleketimiz için, Kahramanmaraş için, üniversitelerimiz için tarihin değişik boyutlarında araştırmalar yapacaklar için ve özetle ülkemiz için hayırlar getirmesini diliyor tekrar hepinize hoş geldiniz diyor, sevgilerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Mehmet Fatih ERKOÇ*

Sayın Valim, Sayın Rektörüm, saygıdeğer hocalarımız, saygıdeğer gençler, değerli konuklar, basınımızın güzide temsilcileri, çok değerli protokol hepinizi en kalbi duygularımızla selamlıyoruz. Değerli konuklar, tarihimizin çok önemli olaylarından bir tanesini Kahramanmaraş'ta ilim adamları tartışacak. Tabii, hocamız da söyledi belki bu programın yapılmasında en uygun il Kahramanmaraş'tı. Çünkü Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkemiz işgale uğramış ama bu Mondros Mütarekesi'ni ilk yıkan şehir de Kahramanmaraş olmuştur. İşgalci zihniyete, o zamanki emperyalist Fransız ordusuna çok ağır bir darbe indirmiş ve Kurtuluş Savaşımızın meşalesi ateşlenmiştir. İşte dedelerimiz, büyüklerimiz anlatırdı o dehşet verici savaşı. Tüm imkânsızlıklara rağmen imanla, inançla bu kahraman ecdadımız o gün büyük bir destan yazmış hamdolsun ve Cumhuriyetimizin kuruluş aşamasında en önemli adımı atan şehir olmuştur. Tabii, bu toplantının da burada yapılmasının çok uygun olacağını arkadaşlarımızla düşündük ve programı yapmaktayız. Tarihin tekerür etmemesi için tarihteki çok önemli olayların tartışılması ve bunlardan ders çıkarılması gerekmektedir. Az önce de hocamız, üniversitemizin değerli öğretim üyesi İbrahim Bey de söyledi. Macaristan ile ilgili bir durumu belirtti. İnşallah buradan çok güzel sonuçlar çıkar, bu sonuçların gelecek nesillere ışık tutacağı inancındayız. Kahramanmaraşımız hem istiklalde hem istikbalde en önde duran insanların şehridir. Türkiyemizin istikbal mücadelesinde de yetiştiği edebiyat, sanat, tarih adamlarıyla çok önemli hizmetlere imza atmış bugünkü Türkiye'nin, Yeni Türkiye'nin ruhunda da çok önemli katkısı olan bir şehir olduğuna inanıyorum. Burası edebiyatın, şiirin, sanatın başkenti Kahramanmaraş. İnşallah bu tür etkinliklerimiz üniversitemizde diğer kurumlarımızla beraber artarak devam edecek. Ben sözlerimi daha fazla uzatmayacağım. Sabırsızlıkla hocalarımızı bekliyoruz. Hepinizi saygıyla selamlıyorum. Tüm katılımcılara, panelistlere de teşekkür ediyorum. Hepinizi Allaha emanet ediyorum.

* Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanı

Vahdettin ÖZKAN*

Saygıdeğer misafirler, saygıdeğer hocalarımız, Büyükşehir Belediye Başkanımız, Rektörümüz, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanımız öncelikle hepimize hoş geldiniz diyorum. Ve bu etkinliğin ilimizde icra edilmesinden büyük bir mutluluk duyduğumu ifade etmek istiyorum. Gerçekten gençlerimizin bilimle, ilimle buluşturulması, şehrimizin ilmi değerlerinin ortaya konulması, şehrimiz, memleketimiz ve insanlık medeniyetini inşa eden önemli hususların masaya yatırılması, sosyal bilimlerin de teknik bilimler kadar öncelenmesi ve böyle önemli bir faaliyetin ilimizde icra edilmesinden hep beraber büyük bir mutluluk duyuyoruz. Biraz önce konuşmacıların da belirttiği gibi özellikle tarih şuurunun inşası, bilgi toplumu gereklerinin en önemli hususlarından birisidir. Gelecek nesillerde, istikbalimizin inşasında, tarihin inşasında rol alabilme imkân kabiliyetini yakalayabilmek bilim adamlarımızın bu gençlerimize, eğitim kurumlarının bu gençlerimize tarih şuurunu, tarih bilincini bilimsel olarak inşa etme yönünde bir iklim oluşturmasıyla doğru orantılıdır. Bu toplantının, bu bilimsel sempozyumun da buna vesile olmasını diliyorum. İlimiz gerçekten değerler yönünde tarihe bağlı, millî refleksleri, milli manevi refleksleri güçlü bir il, bir şehir. Kurtuluş Savaşı'nın nüvesini oluşturan refleksler burada neşvünema bulmuştur. Bu Mondros Mütarekesi'nin neticelerinden birisi her ne kadar milletimiz, tarihimiz, medeniyetimiz açısından bir şer gibi görünse de neticesi itibarıyla biraz önce sayın hocamın belirttiği gibi esasen milletimizin, medeniyetimizin umdeleri üzerine tekrar şaha kalkmasına büyük vesile olmuştur. Anadolu'da Türk milletinin müstedbirlere karşı mukavemet geliştirmesi tarihin ve toplumun huzurunda birkez daha bu coğrafyada ortaya konulmuştur. Bu değerlerin geleceğe taşınması önemli, anlamlı. Bu kıymeti ilimizle paylaştığınız için tekrar bütün hocalarımıza teşekkür ediyoruz. İçeriden, dışarıdan gelen bütün misafirlere tekrar hoş geldiniz diyorum. Toplantının, sempozyumun bilim alanına ve bütün topluma fayda vermesini vesile olmasını diliyorum, teşekkür ediyorum.

* Kahramanmaraş Valisi

BİLDİRİLER

ÇÖKEN BİR TAHTIN VÂRİSİ OLMAK: OSMANLI DEVLETİ'NİN SONU VE SULTAN VAHDETTİN

Mehmet Ali BEYHAN*

ÖZET

Vahdettin, Sultan Abdülmecid'in en küçük oğludur. 4 Ocak 1861 tarihinde doğmuştur. Babası Abdülmecit vefat ettiğinde henüz altı aylıktır. Kendisinden önce üç kardeşi, yaş sırasına göre, sırayla tahta çıkmıştı. 5. Murat, Serasker Hüseyin Avni Paşa öncülüğünde gerçekleşen bir askeri darbe sonrası padişah olmuştur. Akıl sağlığı bozulunca tahttan indirilmiş ve yerine Veliâht Abdülhamit, 2. Abdülhamit unvanıyla tahta çıkmıştır. Sultan Abdülhamit, Osmanlı Devleti'ni 33 yıl yönetti. 31 Mart askeri darbesi ile iktidardan uzaklaştırıldı. Yerine, Abdülmecid'in üçüncü oğlu Mehmet Reşat tahta çıkarıldı. Abdülhamit sonrasında yönetim tamamen İttihat ve Terakki Fırkası'nın eline geçti. Anayasa'da yapılan değişiklikle padişahın yetkileri kısıtlandı. Mehmet Reşat, selefının siyasi yeteneklerinden mahrumdu. 2. Abdülhamid'i tahttan indirenlerin, bir gün kendisini de indirebilecekleri korkusunu taşıyordu. 9 yıl Osmanlı tahtında bulundu. Önüne gelen evrakı imzalamanın ötesinde bir etkinliği yoktu. Bu süre içinde kısıtlı yetkilerini dahi hiçbir zaman kullanamadı. 3 Temmuz 1918 tarihinde vefat etti. Yerine küçük kardeşi Mehmet Vahdettin, 4 Temmuzda, 6. Mehmet unvanıyla tahta çıktı. Esasen bu tarihte artık gerçek anlamda bir taht yoktur. Zira Osmanlı Devleti savaştan mağlup çıkmıştı. Tahta çıktıktan dört ay sonra Mondros Mütarekesi ile bu mağlubiyet tescil edildi. Vahdettin çöken bir tahtın varisi idi. Osmanlı Ordusu savaşta tükenmişti. Saltanatın dayanacağı bir güç bulunmuyordu. Halk temel ihtiyaçlarını temin edemiyordu. Uzun süren savaş ülkeyi yoksul düşürmüştü. Mondros Mütarekesi hükümleri gereği ülke, başta başkent İstanbul olmak üzere işgal edilmeye başlanmıştı. İşgal altındaki bir başkentte iktidardan bahsetmek mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Vahdettin, II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki, Enver Paşa, Talat Paşa.

* Prof.Dr., Aratürk Araştırma Merkezi Başkanı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mehmetalibeyhan80@gmail.com

TO BE THE HEIR OF A COLLAPSING THRONE: THE END OF THE OTTOMAN STATE AND SULTAN VAHDETTİN

ABSTRACT

Vahdettin is the youngest son of Abdülmecid. He was born on 4 January 1861. When his father Abdülmecid, died he was 6 months old. Before him, his 3 brothers came to the throne in order of age. Murat V was the sultan after a military coup under the leadership of Hüseyin Avni Pasha. When his mental health deteriorated, he was dethroned and Abdülhamit II came to the throne instead. Sultan Abdülhamit ruled the Ottoman State for 33 years. Abdülhamit was removed from power by the 31 March military coup. Mehmet Reşat, the third son of Abdülmecid, was replaced for the throne. After Abdülhamit, the administration completely fell into the hands of the Union and Progress Party. Amendments made the Constitution restricted to the powers of the sultan. Mehmet Reşat lacked the political abilities of his predecessor. Fearing that those who dethroned Abdülhamit might dethrone him as well, he remained in power for 9 years. There was no activity beyond signing the paperwork. In the meantime, he never even used his restricted powers. He passed away on 3 July 1918. His younger brother Mehmet Vahdettin was succeeded by the title of Mehmet VI on 4 July. In fact, there is no real throne on this date. Because the Ottoman State was defeated. This defeat was registered with Mudros Armistice after 4 months. Vahdettin was the heir of a collapsing throne. The Ottoman army was exhausted due to the war. There was no power to rely on. People could not provide basic needs. The prolonged war had made the country poor. In accordance with the provisions of the Armistice of Mudros the country, primarily the capital Istanbul had been invaded. It is not possible to talk about power in an occupied capital.

Keywords: Mehmed VI, Abdülhamit II, Union and Progress Party, Enver Pasha, Talat Pasha.

GİRİŞ

Sultan 2. Abdülhamit'in 32 yıl 8 ay süren saltanatı, 31 Mart İsyanı ile sona ermişti. 31 Mart, Hareket Ordusu'nun gerçekleştirdiği askeri darbeye zemin hazırlayan bir isyanın adıdır. Literatür, ağız birliğiyle, 31 Mart'ı irticaî/gerici** bir hareket olarak değerlendirse de hedefi 2. Abdülhamit ve yönetimidir. Çünkü 23 Temmuz 1908 “büyük inkılâbının sağlayacağı kurtuluşun”, Abdülhamitsiz bir yönetim ile mümkün olabileceğine inanılıyordu. 27 Nisan 1909 tarihinde Sultan Abdülhamid'in saltanatı sona ermiş ve Mehmet Reşat, 5. Mehmet unvanıyla tahta çıkmıştı.

Mehmet Reşat padişah olduğunda 65 yaşında ve ileri derecede şeker hastası idi. 2. Abdülhamit'in siyasi yeteneklerinden mahrumdu. Tahta çıkış tarihinden itibaren, beş yıla yakın, İttihat ve Terakki, her ne kadar fiilen iktidarda olmasa da, kurulan hükümetlerin üzerinde bir baskı unsurudur. 23 Ocak 1913 tarihinde Bâbîâli Baskını ile Kâmil Paşa hükümeti devrilecek, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Nazım Paşa katledilecek, iktidar, tamamen İttihat ve Terakki Fırkası'nın eline geçecektir. Bu Fırka, 1. Dünya Savaşı boyunca da ülkenin mutlak hâkimi olacaktır.

Balkan Savaşı bozgunundan sonra Osmanlı Hükümeti, Orduyu ıslah için, 27 Ekim 1913'te Almanya'dan bir askeri heyet talep etmişti. Bu talep, Almanya tarafından memnuniyetle karşılanacak ve aralık ayında, Liman von Sanders'in başkanlığında muhtelif rütbelerde 42 Alman subayı İstanbul'a gelecektir. Heyetteki subay sayısı, 1914 yılının ilk yarısında 70 kişiye çıkmıştır.¹ Sanders, tümgeneral rütbesindedir ve anlaşmaya göre, Osmanlı hizmetine giren her Alman subayı bir üst rütbeye yükseltileceğinden Sanders de korgeneralliğe terfi edecektir.

Osmanlı Genelkurmayı Almanlara teslim edilmiştir. İkinci Başkan General Bronsart von Schellendorf'tur. Harbiye Nezareti'ndeki şube müdürlüklerini Alman subaylar idare etmektedir. Ordu, kolordu, tümen düzeyinde birçok birlik komutanlığı ve birlik kurmay başkanlıkları Alman subayları tarafından

** İrtica kavramının 31 Mart ile literatürümüze girdiğini unutmamak gerekir. Zaman içinde, bu kavrama zemine göre farklı anlamlar yüklenmiş olsa da, 31 Mart günlerinde ve sonrasında irtica, “2. Abdülhamit devri/devr-i Hamidî özlemine” ifade ediyor, bu devri arayanlar; İttihat ve Terakki idaresini eleştirenler mürteci olarak damgalanıyordu.

¹ Jehuda L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi** (Çeviri), Ankara, 1977, s. 126.

yürütülmektedir ve savaş boyunca da bu komutanların sayıları gittikçe artacaktır². Sultan Reşat'ın, tahta çıkışının dördüncü yılında Osmanlı Ordusu'na Alman komutanlar hâkim olmaya başlamışlardır. Sultan 2. Abdülhamit sonrasında Osmanlı Ordusu'nun durumu özetle budur.

Acaba padişah olarak Sultan Reşat'ın yetkileri nelerdi? Devlet yönetiminde ve hükümetlerin kuruluşunda etkisi ne kadardı? Kanûn-ı Esasî'nin, kendisine tanıdığı kısıtlı yetkilerini kullanabilmiş midir? Soruların cevabı, konunun anlaşılması ve Mehmet Reşat devrinde devletin nasıl yönetildiği açısından önem arz etmektedir.

Kanûn-ı Esasî'ye Göre Osmanlı Padişahının Yetkileri

Bilindiği gibi ilk Kanûn-ı Esasî, 23 Aralık 1876 tarihinde meşrutiyetin ilanı ile yürürlüğe girmişti. 119 maddeden oluşan bu metnin ilk yedi maddesi birinci bölümü ihtiva eder. 3-7. maddeler hükümdar ve hanedan üyeleri hukuku ile ilgilidir: 3. Madde saltanat ve hilafetin ayrılmaz olarak “Sülâle-i Âli-i Osman'dan, usûl-i kadîme”³ üzere en büyük erkek evlada ait olduğundan bahseder. 4. Madde de üçüncü maddeyi tamamlar: Padişah, halife olması hasebiyle, İslâm Dini'nin hâmisî, bütün Osmanlıların hükümdar ve padişahıdır. 5. Madde, padişahın sorumsuz olduğunu belirler; hükümdar, eylem ve işlemlerden dolayı sorumlu tutulamaz. 6. Madde, hanedan üyelerinin hakları hakkındadır: Hanedan mensuplarının hürriyetleri, şahsi mal ve mülkleri, öde-

² İsmet İnönü, **Hatıralar**, 1. Kitap, Ankara, Ekim 1985, s. 153 vd.; Osmanlı-Alman İttifak anlaşmasının 3. Maddesine göre savaş çıktığında Almanya, askeri heyetini Osmanlı hizmetinde bırakacak, buna karşılık Osmanlı Devleti, Harbiye Nazırı ile Alman askeri heyet başkanı arasında doğrudan alınacak kararla, hizmetindeki Alman subaylarına, ordunun sevk ve idaresinde fiili bir nüfuz temin edecekti. Bu madde gereği Alman subayları, savaş boyunca birliklere komuta ettiler. Bkz. Em. Tuğg. Cemal Akbay, **I. Dünya Harbinde Türk Harbi**, C I, Ankara 1970, s. 48.

³ 1603-1617 tarihleri arasında saltanat süren Sultan 1. Ahmet'in saltanat veraset sistemine getirdiği ekberiyet/hanedanın en büyük erkek evladının padişah olması usulü. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Sultan 1. Ahmet devrine kadar saltanat babadan oğula geçmekte idi. Buna “amûdi” sistem deniliyordu. Bu sistem, şehzadeler arası rekabete ve saltanat kavgalarına sebep oluyordu. Mesela 1. Ahmet'in babası 3. Mehmet, 19 erkek kardeşini öldürtmüş ve vefatından yedi ay kadar önce de oğlu, Şehzade Ahmet'in iki yaş büyüğü, Şehzade Mahmut'u boğdurtmuştu. Herhalde 14 yaşında bütün bunları gören Şehzade Ahmet, tahta çıktığında veraset sistemini değiştirmekle işe başlamış ve küçük kardeşi Mustafa'ya (I. Mustafa) dokunmamıştır. Bkz. Mustafa Cezar, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C III, Ankara 2011(Tıpkıbasım) s. 1699-1700 ve 1788.

nekleri, ömür boyu umumi kefalet altındadır. 7. Madde, padişahın yetkilerine dairdir. Bu maddeyi özetlersek: Vekillerin/ nazırların tayini ve azli; eyâlât-ı mümtâzenin,⁴ imtiyaz şartları gereği tevcihi; rütbe, görev ve nişan verilmesi; para basımı; hutbelerde padişah isminin zikredilmesi; yabancı devletlerle anlaşma, savaş ve barış ilanı; ordunun komutası ve askeri harekâta izin; kanunların icrası, nizamnâmelerin tanzimi; cezaların indirimi, affı; meclisin, gerekli hallerde, milletvekillerinin yeniden seçimi şartıyla feshi gibi hususlar padişahın yetkileri arasındadır⁵.

Bir de, ilk Kanûn-ı Esasî metninin kabulü esnasında çok tartışılan 113. Madde vardır. Kanûn-ı Esasî'nin son bölümünde, yani 12. Bölümde, mevâdd-ı şettâ/ çeşitli maddeler başlığı altında yer alan 113. Maddeye göre ülkenin bir mahallinde çıkması muhtemel olaylar için hükümet, o mahalle mahsus olmak üzere sıkıyönetim ilan edebilecek; asayiş bozdukları güvenlik güçleri tarafından tespit edilen şahısları, padişah yurt dışına sürebilecektir. 7. Maddede belirtilen yetkiler, bir meşrutî yönetim padişahı için hayli geniştir. Sultan 2. Abdülhamit, her ne kadar, 13 Şubat 1878 tarihinde meclisi kapatarak Kanûn-ı Esasî'yi yürürlükten kaldırmışsa da, saltanatının sonuna kadar, 7. Maddede sayılan bu geniş yetkilerle devleti yönetmişti.

Kanûn-ı Esasî'nin yirmi dört maddesi üzerinde ilk değişiklik, 31 Mart askeri darbesinden/31 Mart Olayı'ndan yaklaşık dört ay sonra, 22 Ağustos 1909 tarihinde yapılmış ve değişiklik kanunu 5 Eylül 1909'da Takvîm-i Vekâyi'de neşredilmişti. Diğer maddelerin konu ile ilgisi olmadığından, sadece padişah ve saltanat hukukunu belirleyen 3, 7. ve 113. maddelerde yapılan değişikliğe bakmak gerekir. Bu değişiklikte, 3. Maddeye "...Padişah tahta çıktığında, Meclis'te, Şer'-i şerîfe ve Kanûn-ı Esasî hükümlerine uyacağına, vatan ve millete sadakat edeceğine yemin eder" cümlesi ilave edilmiştir. 7. Maddede padişahın yetkileri, önemli ölçüde kısıtlanarak vekillerin tayin ve azli yetkisi sadrazam ve şeyhülislamla sınırlandırılmıştır.

Bu değişikliğe göre padişah, sadece sadrazam ve şeyhülislamı tayin edecek veya görevden el çektirebilecektir. Diğer vekillerin tamamı sadrazam ta-

⁴ Eyâlât-ı Mümtâze; özel kanunlarla yönetilen Mısır, Sisam, Cebel-i Lübnan... gibi Osmanlı idari birimleri.

⁵ Mehmet Yıldız, **Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri**, Ankara 2015, s. 71.

rafından belirlenecektir. Cezaların indirimi, affı veya genel af; Meclisin uygun görüşüyle gerçekleştirilebilir. Meclisin feshi, üç ay içinde mebusların seçimi şartıyla, Ayan Meclisi'nin tasvibiyle mümkün olacaktır. Barış, milletlerarası ticaret, arazi ilhakı veya terki; Osmanlı vatandaşları hukukunu ilgilendiren ve devletçe masraf gerektiren anlaşmalar, Meclis'in onayı ile yapılacaktır. Değişim sonrasında da kara ve deniz kuvvetlerinin başkomutanı padişahdır. 113. Maddede padişahın, "... asâyişi bozdukları, güvenlik güçleri tarafından tespit edilen şahısların yurt dışına sürgün etme" yetkisi kaldırılmıştır⁶.

Görüldüğü üzere, Sultan 2. Abdülhamit sonrası, Kanûn-ı Esasî'de yapılan değişiklikle padişahın yetkileri olabildiğince daraltılmıştır. Kabinenin oluşturulmasında padişah, sadece sadrazam ve şeyhülislamı atayabilecektir. Af yetkisi meclisle paylaştırılmış tahta çıkışı sırasında padişahın Kanûn-ı Esasî'ye uyacağına dair, meclis huzurunda yemin mecburiyeti getirilmiştir. Ayrıca değişiklik sonrasında da padişah başkomutan olmasına rağmen, padişahın savaş ve barış zamanlarında komutayı vekâleten tedvir edecek harbiye nazırını tayin etme veya bu makam için bir isim önerme yetkisi elinden alınmıştır.

Sultan Mehmet Reşat Yetkilerini Kullanabilmiş midir?

Mehmet Reşat, bir askeri müdahale sonrasında tahta çıkmıştı. Mizacı itibarıyla İttihat ve Terakki iktidarına uygun bir padişahı. Tahtta kaldığı dokuz yıl iki ay süre içinde İttihat ve Terakki'nin gölgesinde kaldı. Hep hal' korkusu yaşadı; "artık ihtiyar oldu, bir işe yarayacak hali kalmadı" diye tahttan indirilebileceği endişesini taşıdı⁷. Her denileni yaptı, sadece önüne gelen evrakı imzalamakla yetindi. Hükümete bir tavsiyesi, herhangi bir atama için önerisi kabul görmedi. Hatta vefatına yakın bir zamanda, kendisinden sonra gelecek olan Vahdettin'in müstebit/baskıcı olabileceğini ima ederek hükümet mensuplarına; "aman evlatlarım! Elinizde iradeye iktiran edecek mühim kararlar varsa hemen getirin, sağlığımda imza edeyim. Benden sonrakiler size müşkülât çıkarabilirler" diyecek ve önüne getirilen belgeleri gözü kapalı imzalayacaktır⁸. Hiçbir işe karışmamaktadır; çünkü Sultan Abdülhamit'in sadece "işlere karıştığı için" tahttan indirildiğine inanmaktadır. Bunun içindir ki, "hiçbir işe

⁶ Yıldız, a.g.e., s. 86 ve 89.

⁷ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1984, s. 270.

⁸ Tarık Mümtaz Göztepe, **Mütareke Günleri**, Hazırlayan H. Afşın Günaydın, Ankara, Temmuz 2017, s. 25.

karışmıyor” diyenlere; “Meşrutiyet zamanında ben işe karışacak olursam biraderin suçu ne idi ?” sorusu ile kendisini savunmuştur⁹.

Mehmet Reşat devrinde devletin nasıl yönetildiğini, atamaların nasıl yapıldığını, rütbelerin nasıl alındığını, dağıtıldığını bazı örnekler üzerinden incelemek, dönemin anlaşılması bakımından önemlidir: 1. Dünya Savaşı'ndan bir yıl kadar önce Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olan Enver Paşa, 1881 doğumludur. 6 Haziran 1912'de yarbay, 15 Aralık 1913 tarihinde albay, on dokuz gün sonra yani 3 Ocak 1914'te mirliva/tuğgeneral ve aynı zamanda, henüz 33 yaşında iken Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili olmuştur¹⁰. Askerî kariyerde izahı olmayan bu hızlı yükselişin önüne geçecek, engel olacak bir merci, bir makam da yoktur.

Enver Bey'in bu ani ve hızlı yükselişinin arkasında darbeci bir yöntem vardır: Yöntem, “subaylar arasında bir hizbin, Enver Bey'i Harbiye Nezaretine getirmek üzere girişimi” gibi yumuşatılarak ifade edilir. Manastır'da Şemsi Paşa'yı vuran Atıf ve Babıali baskınında Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı katleden Yakup Cemil'in de bulunduğu dört kişilik bir grup, İttihat ve Terakki'nin nüfuzlu Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in kapısına dayanır. Tehdit edici bir üslupla Enver Bey'in Harbiye Nazırı yapılmasını isterler: “Biz kati karara vardık, Enver Bey Harbiye Nazırı olacaktır. Bunu size tebliğ ediyoruz, Sadrazama söyleyiniz. Enver Bey de bu talep ve arzudadır. Ordunun ıslahı, hükümetin kuvvetlenmesi için de başka çare yoktur.” Bu, talepten ziyade bir emirdir ve ülkenin Dâhiliye Nazırına, hem de İttihat ve Terakki'nin sivil liderine dikte ettirilmektedir.

Talat Bey, haklı olarak mevcut Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'dan memnun olduklarını, Enver'in Harbiye Nezaretine gelmesine daha vakit bulunduğunu ifade etmiştir ama bu itirazın bir anlamı yoktur. Zira Yakup Cemil'in “muhakkak gelecektir, bizim kararımız katidir, sonra karışmam” tehdidi şaka

⁹ Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 275.

¹⁰ M. Şükrü Hanioğlu, “Enver Paşa”, *DiA*, C 11, s. 261-264; Enver Paşa üzerine yazdığı monografik eserinde Şevket Süreyya Aydemir, terfi tarihleri ile ilgili çelişkili bilgiler vermektedir. Aydemir, Enver Bey'in miralaylığa/albaylığa terfiine dair iki tarih veriyor. Tarihlerden biri 15 Ekim 1913; ikinci tarih ise 18 Aralık 1913. İki tarih arasında 64 günlük bir fark var. Mirlivalığa terfi tarihi de farklıdır; yani 3 Ocak değil, 1 Ocak 1914; aynı zamanda bu tarihte harbiye nazırı olarak kabineye girdiğini yazıyor. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C II, İstanbul 1981, s. 420 ve s. 430.

gibi gelse de bu tehdit karşısında Talat Bey'in boyun eğmek zorunda kaldığı görülmektedir.

Enver Bey de “ben artık orduyu idare etmek, kabinenize girmek, harbiye nazırı olmak istiyorum. Balkan Savaşı orduyu mahvetmiştir. Ordunun ıslahı, canlanması gerekir. Şimdiye kadar bir şey yapılmadı. Ben ve arkadaşlarımın kararı, memleket umumi efkârının arzusu üzerine Harbiye Nazırı olmak mecburiyetindeyim. Rica ederim, bu isteğimi gün geçirmeden tatbik ediniz” diye harbiye nazırı olma arzusunu Sadrazam Sait Halim Paşa'ya emir verircesine iletacaktır¹¹. Hâlbuki Enver Bey yarbay rütbesindedir ve henüz 33 yaşın içindedir. “Orduyu mahveden Balkan Savaşı”nda 10. Kolordu Kurmay Başkanı'dır. Savaşın kaybedilmesinde ve “ordunun mahvolmasında” kendisi de herkes kadar pay sahibidir. Sultan Reşat'ın, padişah olarak tahtında oturduğu devlet; bir yarbayın hükümet başkanını tehdit ettiği, çetecilerin Dâhiliye Nazırına posta koyduğu bir devlet olmuştur.

“Ahmet İzzet Paşa'dan memnuniyeti” ortadan kaldırmak ve Enver Bey'e yol açmak için plan hazırdır: “Balkan Savaşı orduyu mahvetmiştir. Ordunun canlanması ve ıslahı gerekir. Mademki Ahmet İzzet Paşa bunu gerçekleştiriyor, bırakalım Enver Bey yapsın.” Dâhiliye Nazırı Talat Bey, yanına Meclis Başkanı Halil Bey'i de alacak ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'yı evinde ziyaret ederek “ya üst rütbeli subayları emekliye sevk et, subay kadrosunu gençleştir veya git”¹² ikilemi ile karşı karşıya bırakacaktır. Üst rütbeli subayların emekliye sevk edilmesi ile boşalan kadrolara İttihatçı genç subaylar atanacaktır. Bunu bilen Harbiye Nazırı gitmeyi tercih edecektir; zira tecrübeli subayların pek çoğu sınıf arkadaşıdır. Ayrıca gençleştirme adına tecrübeli subayların tasfiyesi orduyu zaafa uğratacaktır. Güngörmüş ve tecrübeli Harbiye Nazırı istifa etmiştir.

Ahmet İzzet Paşa'dan boşalan Harbiye Nazırlığına, tuğgeneral rütbesi ile Enver Paşa getirilecek ve aynı zamanda, o sırada Nafia Nazırı Vekili olan Cemal Bey de iki rütbe yükseltılarak tuğgeneral yapılacak ve Bahriye Nazırlığına atanacaktır. İttihat ve Terakki'nin bu iki asker isminin hızlı yükselişleri ve

¹¹ Aydemir, a.g.e., C II, s. 421-422.

¹² **Osmanlı Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, İstanbul, Kasım 1986, s. 180; Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım I**, Yayına Hazırlayanlar: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, İstanbul, Ocak 2017, s. 173.

zorbalıkla hükümetin dizginlerini ele almaları sonucu elde ettikleri nüfuz, 1. Dünya Savaşı boyunca pekişecek ve kendilerine servet kapılarını da açacaktır¹³. 7 Ocak 1914'te 1. Kolordu Komutanlığına atanan Liman von Sanders, Enver Paşa'nın delaletiyle Genelkurmay'ın işlerini de üstlenmişti. İki paşa, kara ve deniz kuvvetlerini ellerine alınca, kendilerinden evvel Harbiye'den mezun olmuş iki yüze yakın; değerli-değersiz, genç ve ihtiyar demeden, general ve yüksek rütbeli subayı emekliye sevk etti¹⁴. Böylece ordunun gücü ile beraber, gerçek anlamda devlet yönetimi, Saray'a damat da olan Enver Paşa'nın eline geçecektir.

Sultan Reşat Devrinde Rütbelerin Alınışı ve Atama Yöntemleri

Savaş sırasında Enver ve Cemal paşalar ferik/tümgeneral rütbesinde bulunmaktadırlar. Harbiye Nazırı cepheleri teftişe giderken Bahriye Nazırı Cemal Paşa'yı vekil bırakmış ve aynı zamanda onun rütbesinin birinci ferikliğe/korgeneralliğe terfiini talep etmiştir. Cemal Paşa da vekâleti sırasında Enver Paşa'nın terfi yazısını yazmış; her iki talep yazısı aynı günde Babialı'den Saray'a gönderilmiştir. Sadrazam Talat Paşa, Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad Bey'e "Enver Paşa'nın terfi yazısını bir müddet alıkoyun. Cemal Paşa, halk nazarında kendisini mahvetti, bari Enver mahvolmasın" diyecektir. Fakat Talat Paşa, bir gün sonra telefon edecek ve Enver Paşa'nın terfi yazısının da yürürlüğe konulmasını isteyecektir. Böylece her iki paşa da aynı günde, bir üst rütbeye, birinci ferikliğe/korgeneralliğe terfi etmiş olacaktır¹⁵.

Kanûn-ı Esasî'nin muaddel 7. Maddesine göre, sadrazam ve şeyhülislamı belirleme yetkisi padişahıdır. Ama ilk değişikliğin yapıldığı tarihte tahtta bulunan Sultan Reşat, Kanûn-ı Esâsînin kendisine verdiği bu yetkiyi hiçbir zaman kullanamamıştır. 1916 Mayıs'ında Şeyhülislam Hayri (Ürgüplü) Efendi istifa etmiştir. İstifanın gerekçesi Enver Paşa'nın verdiği bir ziyafetteki "masraf ve ihtişam"a tepki olarak gösterilir. Yerine kimin uygun olacağı sorusuna

¹³ Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, II, s. 272.

¹⁴ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 111; Wallach, **a.g.e.**, s.125. ; Cemal Paşa'ya göre ordunun baştan aşağı gençleştirilmesinin ve üst rütbeli subayların, emekli edilmelerinin nedeni rütbe işaretlerini taşımının ötesinde bir askeri meziyetlerinin olmayışıdır. Böylece gençleştirme adına albaylar kolordu; yarbaylar tümen; binbaşılarda alay ve yüzbaşılarda tabur komutanı yapılmıştır. Bkz. Cemal Paşa, **Hatırât 1913-1922**, Haz. Dr. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, Nisan 2006, s.94

¹⁵ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 128; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Ankara 1991, III/IV, s. 340.

Hayri Efendi dört ismi; eski Şeyhülislam Musa Kâzım, sudûrdan Mahmud Esad, Necmeddin Molla ve Hacı Evliya efendilerden birinin uygun olacağını belirterek cevap verir. Padişah, şunu atayın diyememiş, ilk iki ismi eleyerek Necmeddin Molla ve Hacı Evliya efendilerden hangisi münasip görülüyorsa “inhasının arzını” istemiştir. İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmîsi/Genel Merkezi, Musa Kâzım üzerinde ısrar eder ve o şeyhülislamlığa atanır¹⁶.

Sadrazam Said Halim Paşa Hariciye Nezaretini de uhdesinde bulundurmaktadır. Genel Merkez, Paşa'nın Hariciye nazırlığını gevşek görmektedir. Zira Sadrazam ve Hariciye Nazırı, önemli siyasi meseleleri devamlı Talat Bey ile müzakere etmektedir. “Hariciye Nezareti yok” diye nazırın zafiyeti ima edilmektedir¹⁷. Bunun için Hariciye Nezareti Halil Bey'e (Menteşe) verilmek istenmektedir. İttihat ve Terakki yönetimi, Hariciye Nezareti'nin Halil Bey'e verilmesinde ısrarlıdır. Padişah ısrara boyun eğmek zorunda kalmıştır. 1915 Eylül'ü sonlarında Talat Bey Hariciyeyi Halil Bey'e teklif edecektir. Ancak Sadrazam, Hariciyeyi bırakmak niyetinde değildir. Paşa gücenir, ama yapabileceği fazla bir şey yoktur¹⁸. Zira direndiği takdirde sadrazamlığın da elinden gidebileceğinden endişe duymaktadır.

Talat Paşa'nın sadrazam olması da benzer bir yöntemle gerçekleşir: Sait Halim Paşa 3 Şubat 1917 tarihinde istifa etmiştir. Esasen kabine üzerinde de

¹⁶ Padişah; Musa Kazım Efendi'nin önceki şeyhülislamlığı sırasında “farmason” olduğuna dair Saray'a pek çok kâğıt geldiği, Mahmud Esad Efendi'nin ise “Avrupa'da karıları koltuğuna takarak sokaklarda gezdiği” için istemediğinden bu iki ismi elemiştir. Türkgeldi, a.g.e., s. 122; Hayri Efendi, *Günlükleri*'nde istifasına iki sebep gösteriyor. Birincisi, İbrahim Bey'in adliye nazırlığından istifa ettirilmesi, hariciye nazırlığına (Meclis Başkanı) Halil Bey'in getirilmesi, önce Merkez-i Umûmi'de sonra Talat Bey ile Halil Bey arasında kararlaştırılıyor ve diğer hükümet üyeleri haberdar edilmiyor. İkincisi, Merkez-i Umûmi üyelerinden Ziya Bey (Gökalp), Hayri Efendi'yi İslâm Birliği taraftarı ve Türkçülük fikri aleyhinde telakki ederek şeyhülislamlıkça teşebbüs edilen ıslahat tedbirlerini engellenmesidir. Bu iki sebep, şeyhülislamı istifaya mecbur etmiştir. Bk. **Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri (1909-1922)**, Hazırlayan: Ali Suat Ürgüplü, İstanbul 2015, s. 378.

¹⁷ İttihatçı Cavid Bey'e göre bütün nezaretler yok hükmündedir. “Halil Bey de Hariciye için lazım gelen sıfatların hiçbirine malik değildir. Ne etvârı, ne mişvârı bu işi yapmak için kendisinde bir kudret hazırlamamıştır”. Bkz. Cavid Bey, **Meşrutîyet Ruznâmesi**, III. (Haz. Prof. Dr. Hasan Babacan-Servet Avşar) Ankara 2015, s. 150.

¹⁸ Halil Bey 24 Ekim 1915'te Hariciye Nazırı olur ve teşekkür için Sadrazam'ı ziyarete gider. Sadrazam; “Senin Hariciye Nazırı olmanı can ve gönülden isterdim. Fakat bu tarzda olmamalıydı” diye İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nin kendisine karşı olan tutumuna sitem eder. *Menteşe*, a.g.e., s. 223. Diğer bir İttihatçı Cavid Bey; Halil Bey'in Hariciyeyi beceremediğini itiraf eden Talat Bey'in, hükümeti teşkil ederken yine aynı görevde bıraktığından şikâyet etmektedir. Cavid Bey, a.g.e., III, s. 352.

pek etkili değildir; üyeler tarafından, bilinçli olarak kendisine itibar edilmemektedir¹⁹. Çünkü Genel Merkez Talat Bey'in sadrazam olmasını istemektedir. Bu oybirliği ile alınan bir karardır ve Sultan Mehmet Reşat, Kanûn-ı Esasînin kendisine vermiş olduğu “sadrazamı belirleme” hakkını kullanmamıştır. 4 Şubat 1917'de vezaret rütbesiyle Talat Paşa sadrazam olacak, Dâhiliye Nezaretini de üzerine alarak tamamı İttihatçılardan teşekkül eden bir kabine kuracaktır²⁰. Meclis Reisi Halil Bey'in, Talat Bey'e vezaret rütbesi verilmesini doğru bulmadığı; “hepimiz birer birer o makama geleceğiz, ayrıldıktan sonra kahvelere gidip propaganda yapacağız, şu halde vezâretin kadri kalmaz” dediği bilinir. Sadaret değişiminden bir-iki gün sonra sarf edilen bu sözler,²¹ bir kıskançlık eseri gibi görülse de, aslında İttihatçıların kendilerini vezirliğe layık görmediklerinin itirafı ve aynı zamanda, rütbelerin-makamların ne kadar ucuzladığının ifadesidir.

Sultan 2. Abdülhamit sonrası Osmanlı Devleti'nin yönetim usulü budur. İttihat ve Terakki, devleti dilediği gibi idare etmektedir. Dilediğini nazır olarak atamakta, istediğini şeyhülislam yapmaktadır. Yaş, kıdem, tecrübe gibi değerlerin hiçbir kıymeti yoktur; diledikleri zaman birbirlerine rütbe dağıtmakta bir beis görülmemektedir. Mehmet Reşat, 1909'da ağabeyi 2. Abdülhamid'i tahttan indiren İttihatçıların, kendisini de bir gün indirebilecekleri korkusu içindedir²² ve sadece formaliteden ibaret bir onay merciidir. Selefinin siyasi yeteneklerinden yoksundur. Padişah olarak bir tavsiyesi, atamalar için bir önerisi kabul görmemektedir. O'nun saltanatı; gücü, etkisi-yetkisi olmayan sembolik bir saltanattır.

¹⁹ Mustafa Hayri Efendi, Sadrazam'ın istifa gerekçesinin “kabine erkânı arasındaki birlik beraberlik eksikliği” olduğunu nakleder. Bkz. **Ürgüplü**, s.391.

²⁰ Bayur, **a.g.e.**, III/IV, s.329.

²¹ Türk geldi, **a.g.e.**, s.127; Halil Mentеше, Talat Paşa'nın vezareti bahsinde, hatıralarında farklı bir bilgi vermektedir: Padişah ile mutat görüşmesini yapmak üzere Saray'a gitmiştir, Talat Bey de huzurdadır. Padişah “her ikisine de vezaret tevcihine karar verdiğini” söyler. Halil Bey, “Öncelik Talat Bey'dedir. Çünkü ihtilali yapan odur, benden önce nazır olmuştur” der. Talat Bey; “Yakında sulh olacak, Halil Bey murahhasınız olacak, ecdadınızın da Kara Halil pašaları vardı. Ben kendisinden başlanmasını tercih ederim.... Efendimize mesele henüz bitmemiştir. Belki bendeniz için kahve köşelerinde Efendimize hizmet zaruretleri doğabilir. O zaman vezareti oralara taşımak çok güç olur. Bu lütf-ı şahanenizi harp sonrasına bırakmanızı istirham ederiz” der. Bk. Halil Mentеше, **a.g.e.**, s. 223- 224.

²² Devrin görgü tanıkları, Sultan Reşat'ın, “İttihatçılar elinde bir oyuncak olduğu” hususunda hemfikirdir. Bu tanıklardan biri de Sultan'ın özel hekimi Cemil Paşa'dır. Bkz. Dr. Cemil (Topuzlu) Paşa, **80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul, Kasım 1994, s.176 vd.; Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğularının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, 1994, s. 11 vd.; Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.** C II, s. 312.

Sona Doğru

Savaşın sonlarına doğru, 25 ve 28 Kasım 1917 tarihlerinde, Talat Paşa'nın sadrazamlığı üzerinden henüz bir yıl geçmemişken, Meclis'te İttihat ve Terakki Fırkası toplantı yapmıştır. Toplantının gündemi şikâyetlerdir. Üyeler, kendi iktidarlarından şikâyet etmektedirler. Şikâyetin konusu; askerlerin tahakkümü, ülkeye hâkim olan kanunsuzluk, devlet dairelerindeki yolsuzluklar, dairelerin birbirlerinin sorumluluk alanlarına tecavüzü, yönetim zafiyeti, zulüm ve haksızlıklardır²³.

Şikâyet konuları sadece bunlarla sınırlı değildir. Grup, devletin Dünya Savaşı'na sokulmasını da gündemine almıştır: Trablusgarp ve Balkan Savaşı'nın açmış olduğu yaralar henüz sarılamamışken ülke bir savaşın içine sürüklenmiştir. Savaş için bir mecburiyet yoktur, kimse bir saldırıda bulunmamıştır. Ama devlet, Almanya'nın, kısa sürede mutlak galibiyeti inancıyla, dünyanın en güçlü ülkelerine karşı savaşa sokulmuştur. Savaşın getirdiği pahalılık ve yokluk halkın belini bükmektedir. Toplum sefalet ve açlık çekerken, savaş şartları içinde; karaborsacılık ve ihtilastan küstahça servet edinen bir zümre türemiştir. Savaşın son günlerinde 23 Temmuz 1908 tarihinden sonra kurulan hükümetler üzerinde nüfuz sahibi ama 23 Ocak 1912 tarihi itibarıyla ülkenin mutlak hâkimi olan İttihat ve Terakki Fırkası, kendi hükümetinden şikâyet eder olmuştur²⁴.

Bir zamanlar “hürriyet ve meşrutiyet” için mücadele edenlerin ön safında bulunan Talat Bey'in, vezaret rütbesi ile sadrazam olduktan sonra “millet henüz meşruti idareye hazır değildir. Memleketin selameti ve milletin emniyeti için münevver bir istibdat idaresi zaruridir”²⁵ dediği bilinmektedir. Talat Bey'in sadareti 4 Şubat 1917-8 Ekim 1918 tarihleri arasında yirmi ay kadar sürdüğüne göre kısa zamanda paşa, istibdadı arar olmuştur. Esasen İttihat ve Terakki yönetimi, meşruti idareye ve yürürlükte olan Kanun-ı Esasi'ye rağmen bir istibdat yönetimidir. Çünkü ülkeyi diledikleri gibi yönetmekte; istediklerine mevki ve rütbe vermekte, padişahın; kısıtlı da olsa yetkilerini kullandırmamakta, Meclisi istedikleri gibi oluşturmaktadırlar. Meşrutiyetin

²³ Bayur, a.g.e., III/IV s. 343.

²⁴ Lütfi Simavi, **Sultan Mehmed Reşad'ın ve Halefinin Sarayı'nda Gördüklerim**, İkinci Kısım, Matbaa-i Osmaniye, 1340, s. 107.

²⁵ Bayur, a.g.e., III/IV, s. 779.

ilanından hemen sonra “resmi sansür” kaldırılmıştır ama muhalif gazeteciler; katledilerek, üzerinde baskı kurarak zımnî bir sansür uygulanmıştır.

Sultan Vahdettin ve İttihatçılar

Vahdettin, Sultan Abdülmecid’in en küçük oğludur. 4 Ocak 1861 tarihinde doğmuştur. Babası Sultan Abdülmecit vefat ettiğinde henüz altı aylıktır. Sultan Abdülaziz’den sonra, peş peşe tahta çıkan son dört Osmanlı Padişahı Abdülmecid’in çocuklarıdır. 5. Murat unvanıyla, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılışından elli yıl sonra, bir askeri darbe ile iktidara gelen Sultan Murat’ın saltanatı, akıl hastalığından dolayı, üç ay gibi çok kısa süreli olmuştur. Yaş sırasına göre Sultan Abdülmecid’in padişah olan üçüncü oğlu Mehmet Reşat da, 2. Abdülhamid’in iktidarını sona erdiren askeri darbe sonrası tahta çıkmıştır.

Mehmet Reşat’ın tahta çıkışıyla Yusuf İzzettin Efendi veliaht oldu. Mehmet Reşat’ın İttihat ve Terakkinin gölgesinde kalması halkta bir arayışa, beklentiye yol açmıştı. Velihtın bir gün memlekete hizmet edebileceği umulmaktadır. Herhalde halkın bu beklentilerinden dolayı İttihat ve Terakki, 5. Murad’ın oğlu Selahattin Efendi’yi veliaht yapmak istemiştir. Zira Yusuf İzzettin Efendi Sultan Abdülaziz’in oğludur; babası tahttan indirilmiş ve hayatına son verilmiştir. Şehzade Vahdettin, öteden beri İttihat ve Terakki çevrelerinde şüpheli görülmektedir. İkinci bir “Sultan Hamid kesilmesinden korkulan” bu şehzadenin, saltanat hakkını kaldırmak çareleri düşünüldüğünü bizzat Talat Bey’in, dâhiliye nazırlığı sırasında dile getirdiği bilinmektedir²⁶.

Sultan Vahdettin’in veliahtlığı, savaşın ortalarında başlar. 1 Şubat 1916 tarihinde intihar ettiği söylenen Yusuf İzzettin Efendi’nin ölümüyle²⁷ veliahtlık Şehzade Vahdettin’e geçer. İttihat ve Terakki, Şehzade Vahdettin’e karşı her zaman kuşku duymuştur. Kuşkunun sebebi, geleceğin taht sahibinin “bir

²⁶ Simavi, **a.g.e.**, s.104-105; Göztepe, **Mütareke Günleri**, s. 26.

²⁷ Yusuf İzzettin Efendi Sultan Abdülaziz’in oğludur. 1857 yılında doğmuştur. Kuzeni Vahdettin’den dört yaş büyüktür. Mehmet Reşat’ın tahta çıkışıyla veliaht oldu. Görgü tanıkları “zekice görüldüğünden” ve “illet-i dimâğiyesinden/akıl hastalığından bahseder. İlginçtir, “hem zekice ve hem akıl hastası!” Her halde bu akıl hastalığı, tıpkı babası gibi intiharına mesnet olsun diye ortaya atılmıştır. Mesela bkz. Cavid Bey, **a.g.e.**, C I, Ankara 2014, s.49; Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 119. 1 Şubat 1916 tarihinde “ustura ile bileklerini keserek” hayatına son vermiştir. Aslında tahkike muhtaç bir olaydır. Ölümü, babasının ölümüyle benzerdir. Sadece kullanılan kesici alet farklıdır. Velihtlığı sırasında hep “veliahtlıktan azledileceği” endişesini taşımıştır. Türkgeldi, aynı yer.

ikinci Abdülhamit” olabileceğidir. Esasen aynı kuşku Velihaht Yusuf İzzettin Efendi için de duyulmaktadır. Bunun için saltanat veraset sisteminde bir değişikliğe gidilmek istendiği bilinmektedir. 1. Dünya Savaşı başladığı sırada; Sultan 5. Murat’ın oğlu Şehzade Selahattin Efendi’yi tahta çıkarmak için bir müdahale düşünülmüştür²⁸. Böylece Velihaht Yusuf İzzettin Efendi ve Şehzade Vahdettin’in padişah olmaları engellenecektir. Savaş şartları içinde herhalde buna cesaret edilememiştir.

Velihaht Vahdettin Efendi, Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı Fransuva Joseph’in vefatı dolayısıyla cenaze merasimine katılmak ve yeni İmparator 1. Karl’ı tebrik etmek münasebetiyle, maiyetinde Sultan Reşat’ın üç yıl kadar başmabeyinciliğini yapan Lütfi Bey (Simavi) olduğu halde 26 Kasım 1916 tarihinde, özel bir trenle Viyana’ya hareket etmiştir. Velihaht, yeni İmparator ve İmparatoriçe ve diğer devlet temsilcileri ile sohbette “güzel cümlelerle” konuşur. Lütfi Bey tercümanlık yapar. Görüştüğü ve sohbet ettiği kişiler arasında İsveç Velihahtı, İspanya Prensi ve İmparatoriçenin saray bakanı hanım da bulunmaktadır. Vahdettin, Viyana ve Budapeşte’de, hastanede yaralı Osmanlı askerlerine ziyarette bulunur, hediyeler verir.

İstanbul’a döndükten sonra Lütfi Bey, Viyana seyahati hakkında Sadarete bir rapor takdim eder. Raporunda Lütfi Bey Velihaht Vahdettin’in; “devlet ve milletin, şan, şeref ve haysiyetini üst düzeyde temsil ettiğini” ifade edecektir. Raporunu Sadrazam Sait Halim Paşa’ya sunmadan önce Dâhiliye Nazırı Talat Bey’e göstermiş ve nazır raporu okuduktan sonra; “size bütün memleketin emniyet ve itimadı vardır. Bu satırları sizden başkası yazsaydı inanmazdım. Demek ki Vahdettin tahmin ettiğimiz gibi değilmiş” diyecektir²⁹.

Vahdettin ve Osmanlı Tahtı

Sultan Abdülhamid’in ölümünden dört ay, yirmi bir gün sonra Sultan Reşat 3 Temmuz 1918’de vefat etti. Vahdettin, 6. Mehmet unvanıyla Osmanlı tahtına çıktı. Aslında çöken/çökertilen Osmanlı tahtı demek daha doğrudur. Bu itibarla Vahdettin’in saltanatı, gerçek anlamda bir saltanat değildir. Tahta

²⁸ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Haz. Cemal Kutay, İstanbul 1980, s. 234; Şehzade Vahdettin de bu endişeden dolayı olacak ki, kendisi için Yusuf İzzettin Efendi’nin veliahtlığı sırasında, Velihahtın şiddetli muhalefetine rağmen ısrarla Padişah’tan ikinci veliahtlık talebinde bulunmuştur. Bkz. Simavi, **a.g.e.**, İkinci Kısım, s. 50 vd.

²⁹ Simavi, **a.g.e.**, İkinci Kısım, s. 113, 115-117.

çıktığında artık devlet mağlup olmuştur; Osmanlı tahtı, mağlup bir devletin tahtıdır, dayanacağı bir güç yoktur. Savaşın galipleri ile oturulacak masada, dayatılacak şartlar çerçevesinde bir mütareke/anlaşma imzalamanın ötesinde mağlupların bir şansı da yoktur. Nitekim böyle oldu; 30 Ekim 1918'de Mondros'ta bir mütareke imzalandı; galipler, bu mütareke şartlarıyla Osmanlı topraklarını paylaşımaya açtı. Mondros Mütarekesi kolay imzalanmadı; müzakereler esnasında iş, “ya imzalayın, ya gidin” raddesine geldi³⁰. Savaşın galipleri şartları belirlemiş; Osmanlı heyeti bu baskı ortamında, belirlenen şartlar çerçevesinde masaya oturmuş ve mütarekeyi imzalamıştır.

Devletin artık tükendiği bir tarihte, 1918 Temmuzunda başında tahta çıkan Sultan Vahdettin, halkın İttihat ve Terakki kadrosuna olan öfkesinin farkındadır. Aynı zamanda bu öfke, yeni padişahın bazı beklentileri de beraberinde getirmiştir. Zira İttihat ve Terakki'nin halk nazarında itibarı kalmamıştır. Bir zamanlar, mensubu olmak için herkesin yarıştığı bu iktidar fırkasının kamuoyunda hiçbir karşılığı kalmadığı gibi, İttihatçılık töhmeti artık ciddi bir suç gibi görülmektedir. Sultan Vahdettin, böyle bir ortamda, savaşın artık sona erdiği, mukadder mağlubiyetin, pahalı bir mağlubiyetin sonunda çökertilen tahtı devralmıştır. Halkın yeni padişahın büyük beklentileri vardır.

Sultan Abdülmecit'in bu yedinci evladı, Sultan 2. Abdülhamit'in küçük kardeşi ve kardeşleri arasında en takdir ettiği Vahdettin'in halk arasında, hakkında yaygın olan bir kanaat oluşmuştur. Yaygın kanaate göre Vahdettin, şehzadelikinden beri İttihat ve Terakki'ye karşı “sönmez bir kin” beslemektedir³¹. Sultan Reşat'tan farklı bir yapıya ve mizaca sahiptir. Uyanık ve meselelere çabuk intikal eden, vukuf sahibi, akli başında biridir³². Kendisi de devlete ve memlekete bir hizmette bulunmak ümidindedir. O'na göre saltanat bir “bâr-ı azîmdir/büyük bir yükür.” Çengelköyü'nde rahat rahat otururken bu ağır yükü ülkeye ve millete hizmet için yüklenmiştir³³.

Vahdettin'in tahta çıkışı İttihat ve Terakki mensuplarını rahatsız etmiştir. İttihatçılara karşı olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan kendisinden haz

³⁰ Bayur, a.g.e., III/IV s. 749.

³¹ Göztepe, a.g.e., s. 26.

³² Türkgeldi, a.g.e., s. 274, 276; Falih Rıfkı Atay, **Mustafa Kemal'in ağzından Vahidettin-Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul 1998, s. 29-30.

³³ Türkgeldi, a.g.e., s. 163.

edilmemektedir: Mehmet Reşat, yönetimi tamamen Babiali'ye bıraktığı için makbuldür. Ama Vahdettin bir “ıblistir”, Sultan Mehmet Reşat gibi teslim olmayacağı açıktır; öteden beri İttihatçılar bunun farkındadır³⁴. Tahta çıktığı ilk günlerde, cesaretli tavırlarıyla, dokuz yıl gibi uzun bir süreden beri, padişahın varlığı ile yokluğunu hissedemeyen halka bir ümit olmuştur. Bu ümit, cesaretli tavırlarıyla pekişmiştir. Her işi sadrazamla müzakere eden, işleri yakından takip eden bir padişaktır.

Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra, üç padişahın da biat merasimleri Harbiye Nezareti'nde yapılmıştı. Böyle yapmakla askerın, ilk günde saltanat üzerindeki etkisi mesajı verilmiş oluyordu. Bununla beraber Sultan Abdülhamid, zaman içinde askerın etkisini kırmıştı ama sonrasında saltanat tamamen askerın hâkimiyetine girmişti. Vahdettin, biat merasimini Topkapı Sarayı'na aldırttı. Merasim, eski usule uygun olarak Kubbealtı'nda icra edildi³⁵. Bununla yeni padişah, saltanatının ilk günlerinde, askerın saltanat makamı üzerindeki vesayetinin kaldırılacağı mesajını vermiş oluyordu. Yeni padişah, işleri yakından takip etmeye başladı. Hemen her mesele hakkında sadrazamla fikir alış verişinde bulundu. Önüne gelen evraka yalnız imza atmakla iktifa eden, devlet işleri, hükümetin işleyişi hakkında hiçbir fikir ileri sürmeyen selefından farklı bir padişah olduğunu gösterdi.

Görgü tanıkları, yeni padişahın söylediklerinin iyi, fikirlerinin doğru olduğunu ifade eder. Devletin borçlanmasından şikâyetçidir; halkın tasarrufa ve iktisada alışmadığından dert yanmaktadır. Zengin Irak topraklarının düşmana bırakılmasından üzülmemektedir. Savaşın seyri, devletin mali durumu, idaresi hakkında ve her kademedeki yöneticilere dair kanaat sahibidir. Bu kanaatlerini açıklamakta asla tereddüt göstermemektedir. Sadrazam dâhil, kabine üyelerinden itibaren herkeste, “makam-ı saltanatta sâhib-i rey ve nüfuz bir padişah” bulunduğu hissini uyandırdı. Tavırlarıyla bir imza makinası olmayacağını hissettirdi. Artık savaşın sona erdiği, bütün cephelerde Osmanlı kuvvetlerinin geriye çekildiği bir sırada dahi yeni padişah, savaşla ilgili her olaydan ve alınan her önlemden haberdar edilmesini kural haline getirdi³⁶.

³⁴ Tahsin Uzer, **Makedonya'da Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara 1999, s. 307.

³⁵ Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, C II, s. 13.

³⁶ Aynı yer.

Şahıslar hakkında da fikir sahibidir ve Hükümet üyelerini kişilik yapılarıyla tanımaktadır. Kimin hırsız, kimin namuslu olduğunun farkındadır ve sadrazam da padişahın nazırlar hakkındaki bu değerlendirmelerine vakıftır³⁷. Yaklaşan kış şartlarında halkın ısınma gereksinimi hükümetin önünde bir problemdir. Harbiye Nazırı Enver Paşa, “İstanbul yakınlarında külliye-
li miktarda linyit kömürünün olduğunu, halkın kışın zahmet çekmeyeceğini söylemektedir. Sultan Vahdettin; “Kömür soba ile yanar. Ben Yıldız’da oturacağım, padişah olduğum halde boru bulamıyorum. Fukara bunu nasıl tedarik edecektir” diyerek Harbiye Nazırının, bu “çözüm önerisi” ile “ne kadar küçük düşündüğünü” ifade etmiştir³⁸.

Sultan Vahdettin cesurca davrandı; 31 Ağustos’ta kılıç kuşanma merasiminde, teamüllere göre padişahın kılıcını, şeyhülislam veya nakibüleşrafın kuşatması gerekiyordu. Selefî Mehmet Reşat’ın kılıcını, o sırada Mevlvî Postnişini Abdülhalim Çelebi kuşatmıştı. Vahdettin, kılıç kuşatma görevini ifa etmek isteyen Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi’ye yaptırmadı. Yukarıda zikredildiği üzere, Mehmet Reşat’ın muhalefetine rağmen Musa Kâzım Efendi, İttihat ve Terakki’nin ısrarıyla şeyhülislamlığa getirilmişti. Nakibüleşrafın kuşatmasına da, “o bizzat şeriflerden değildir” diye itiraz etmişti. Mevlana Dergâhı Şeyhi Abdülhalim Çelebi ise “sen ecdadımın taktığı kılıcı taşımaya layık değilsin” diye, tahttan indirildiği sırada, Abdülhamid’e telgraf çekmişti. Başmabeyinci Lütfi Bey, telgrafın neşredildiği gazete nüshasını gösterince yeni padişah, Çelebi’nin tahakkümü altında kalmamak için ona da asla rıza göstermedi. Bu görevi, o sırada İstanbul’da bulunan Şeyh Ahmed Sünûsî’ye kuşattı. Şeyh Sünûsî, memleketi Trablusgarb’ı İtalyan işgaline karşı cesurca savunması ile şöhret bulmuştu.

Eyüp’te, dönüş için arabalara binilirken Sadrazam Talat Paşa, Boğaz’dan düşman uçaklarının geçmiş olduğuna dair telgrafla haber verildiğini bildirince yeni padişah, telaş eseri göstermeden; “onlar medeni adamlardır, böyle dini merasim esnasında taarruz etmezler” diyecektir³⁹. Tahta çıktığında, Talat Paşa kabinesini işbaşında bırakmış olmakla beraber, saltanatının ikinci ayının başında, 8 Ağustos 1918’de, Harbiye Nazırı Enver Paşa’yı başkomutanlık

³⁷ Cavid Bey, a.g.e., C III, s. 543-544.

³⁸ Cavid Bey, a.g.e., s. 559-560.

³⁹ Türkgeldi, a.g.e., s. 146; Göztepe, a.g.e., s. 29.

vekâletinden azletti. Harbiye Nazırı Enver Paşa, 8 Ekim'e kadar sadece genelkurmay başkanı unvanını taşıyacaktı⁴⁰. Zira yeni padişah, İttihat ve Terakki iktidarının, ülkeyi kısa zamanda nasıl tükettiğini yakinen görmüş, yaşamıştır. Birinci derecede sorumlu olarak Enver Paşa'yı gördüğü muhakkaktır⁴¹. Savaş ülkeyi bir yangın yerine çevirmiştir, bu yangını söndürmenin arayışı içindedir.

8 Haziran 1919'da, Ramazan ayı içinde, sabaha karşı elektriğin sebep olduğu, Yıldız Sarayı'nda çıkan yangında bütün eşyaları yanmış, Vahdettin canını zor kurtarmıştır. Başkenti işgal edilmiş bir ülkede saray yangınının önemi yoktur. Teselli verenlere Padişah: "Bu yangından meydana gelen zarar ve üzüntü, birkaç aydan beri ülkenin içinde bulunduğu felaket ve kedere oranla bir hiçtir. Bu yangın, bir evin yangınından ibarettir. Asıl mesele memleketimizin içinde bulunduğu yangını söndürmektir. İnşallah onu da başarır; ülkemizin mesut olduğunu görür, hepimiz ferahlarız. Bu yangın da felaketimizin sonu olur. Millet in ocağı yanıyor, ben onu düşünüyorum; kendi evim yanmış ne önemi var" diyordu⁴².

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı öncesinde 8 orduya sahiptir. İnsan gücü olarak iki milyona yakın bir asker mevcudu vardır. Galiçya'dan Irak'a; Filistin'den Kafkasya'ya; Çanakkale'den Bakü'ye kadar pek çok cephede, yokluklar içinde de olsa elde ettiği parlak zaferlere rağmen bu devasa insan gücü erimiştir. Kurtuluş Savaşı kadrosunun; sivil, asker, tamamı I. Dünya Savaşı'nı yaşamış bir kadro idi. Bu kadro, Osmanlı Devleti'ni savaşa sürükleyen dar çevre ile doğrudan doğruya ilgisi olmamakla beraber, savaşın mağlubiyetle sonuçlanması kaderini paylaşan bir kadrodur. Elbette bu kadro içinde, savaş boyunca; Irak'ta, Çanakkale'de, Kafkas ve Sina cephelerinde yönettiği muharebelerden zaferle çıkan komutanlar mevcuttu. Ancak bu zaferlerin hiç

⁴⁰ Bayur, **a.g.e.**, III/IV, s. 354; Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, C II, s. 13.

⁴¹ Sultan Vahdettin'in Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan Başkomutanlık Vekâletini alması bir senaryo ile anlatılır; İkinci Mabeyinci Salih Bey huzura çağırılıyor. Padişah, "sen şu perdenin arkasına gizlen, bak o Enver'e neler yapacağım, kulaklarınla dinle" diyor. Bu sırada başmabeyinci dairesinde beklemekte olan Enver Paşa huzura girdiğinde; "Yazıklar olsun size! Memleketi batırdığınız gibi Hanedanımızın şeref ve haysiyetini de ayaklar altına aldınız. Ne yüzle karşıma çıkıyorsunuz. Derhal istifa ediniz. Çekiliniz milletin başından artık, illallah elinizden!" diye haykırır. Bkz. Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul 1994, s. 27.

⁴² Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 227; Mehmet Ali Beyhan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yangınları" **Afetlerin Gölgesinde İstanbul**, İstanbul 2009, s. 200.

biri neticeyi değiştiremedi. 4 Temmuz 1918'de Vahdettin tahta çıktığında, savaşın sonucu artık belli olmuştu. Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti, tahta çıkışının dördüncü ayında, Mondros Mütarekesi ile tescil edilmiştir.

Sadrazam Talat Paşa, iktidarlarının sona erdiğinin farkındadır ve her an istifaya hazırdır. Ancak iktidarları boyunca, kendilerine karşı ülkede oluşan bir muhalefet ve kin vardır. İktidarı bıraktıklarında, muhalefetin intikam hırsıyla davranacağından endişe duymaktadır. Bu endişe içinde Sadrazam, Padişah Vahdettin'in daveti üzerine Yıldız Sarayı'na gitmiştir. "İstifaya hazır olduğunu, ancak kurulacak hükümetin ılımlı kişilerden oluşan bir intikal hükümeti olmasını beklediğini" ifade etmiştir. Hükümetin, ordu tarafından sevilen ve sayılan Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığında kurulması talebinde bulunmuş ve güvendiği üç arkadaşının; Rauf (Orbay), Fethi (Okyar) ve Cavid beylerin kabinede yer almasını istemiştir. Padişah, Cavid ismine itiraz etmiş fakat maliyenin sıkıntı içinde bulunması nedeniyle bu isme de onay vermiştir⁴³.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin çöküşünde, Mondros sürecine girişinde Hanedan mensuplarının, bilhassa Sultan Mehmet Reşat'ın kabahati, sadece taht sırasının verdiği bir mecburiyetle, kısıtlı yetkilerini dahi kullanamayan bir padişah olmasıdır. Fiilen devleti mutlak bir hâkimiyetle yöneten İttihat ve Terakki Fırkası, Mehmet Reşat'a, bu kısıtlı yetkilerini kullandırmamıştır. 2. Abdülhamit yönetiminden sonra iktidarı ele geçirenler, diledikleri gibi ülkeyi yönetmişlerdir. Dilediklerine rütbe ve makam vermişlerdir. İstedikleri kararları almışlardır. Ahmet İzzet Paşa'nın bir değerlendirmesi vardır; "... Padişahlara en büyük kötülük düşmandan değil, sarayın etrafını saran ve bütün gün sadakatten dem vurarak başına çorap örmeye çalışan sütü bozuk ayak takımlarından gelir". Onun için devlet adamları ve saltanat yakınlarının, günün ve tarihin şartlarını bilen, padişahla millet menfaatlerinin aynı şey olduğunu anlayan, bu bilgi ve kültürle geleceği bugünden sezen ve önlemlerini buna göre alan, iş yapma iktidarı yanında övünülecek bir geçmişe sahip olan milletin ileri gelen-

⁴³ Fethi Okyar, *a.g.e.*, s.238; Ahmet İzzet Paşa, kurduğu hükümette İttihatçı üyelerin bulunduğunu, fakat bunları kendi görüşüyle seçtiğini ifade etmektedir. Bkz. *Feryadım*, II, s. 20. Cavid Bey, Maliye Nazırlığına teklif edildiğini Fethi Bey'den öğreniyor. Yorgunluğunu ve istirahate ihtiyaç duyduğunu ileri sürerek kabine dışında kalmak istediğini, gerekirse dışardan kendilerine yardımcı olacağını ifade ediyor. Ancak İzzet Paşa'nın ve Fethi Bey'in ısrarıyla nazırlığı kabul ettiğini belirtiyor. Bkz. *Meşrutiyet Ruznâmesi*, III, s. 574.

lerinden olması gerekir. Aksi halde; ‘İnhitâtü’ d-düvel bi-irtifâ‘i’ l-esfel’ sırrı ortaya çıkar.”⁴⁴ Yani, sefil-bayağı ve tek marifetleri, sadece “sadakatten dem vuran” insanların devlet kademelerinde yükselişi/yüksek mertebelere çıkışı devletlerin çöküşüne sebep olur.

İttihatçılar, devleti yönetmeye talip oldular, ancak başarabileceklerinden emin değillerdi, hiçbir zaman da emin olamadılar. 1912 Temmuzunda ortalarında, Sadrazam Said Paşa’nın istifası üzerine Talat Bey’in; “buhran buhranı takip ediyor, önüne geçemiyoruz. Acaba biz mi memleketi idare edemiyoruz? Başkaları gelsin, onlar da memleketin evlâdı değil mi? Belki bizden daha iyi idare ederler, biz de kendilerine muzâhir/yardımcı oluruz” dediği bilinir⁴⁵. İkinci Meşrutiyetin üzerinden henüz dört yılın geçmiş olduğu bir zamanda, İttihatçı liderin bu ruh hali, tam bir çaresizliği, bezginliği ifade eder. Balkan mağlubiyeti, Osmanlı Devleti’nin ikinci başkenti Edirne’nin Bulgarlar tarafından işgali bahanesiyle; İttihat ve Terakki’nin fedai grubu; Yakup Cemil, Mümtaz, Mustafa Necip, Ömer Naci ve Enver beylerin öncülüğünde 23 Ocak 1913’te gerçekleştirdikleri hükümet darbesiyle Harbiye Nazırı, Başkumandan Vekili Nazım Paşa’yı katlederek hükümete el koydular. Hareket Ordusu Komutanlığı ile şöhret bulmuş Mahmut Şevket Paşa, mareşallik rütbesiyle, harbiye nazırlığı da uhdesinde olmak üzere sadrazam oldu.

Mahmut Şevket Paşa’nın sadaretiyle İstanbul Muhafızlığı görevine atanan Cemal Paşa hatıralarında bu güvensizliği açıkça ifade etmektedir; “...biz devlet yönetimini aciz ve beceriksiz idareciler elinden kurtarabilmek için kanuni bir çare bulamayıp bir hükümet darbesi yapmışız. Bunun sonucu olarak da harbiye nazırı ve özellikle ordunun başkomutanı bir zatın ölümüne sebep olmuşuz. Bütün teşebbüs ve fedakârlıklardan sonra ülkeyi kurtarıp kurtarmayacağımız ise meçhul!...”⁴⁶ Bu sözler, Nazım Paşa’nın cenaze merasimi sırasında, Ocak 1913’te sarf edilmiştir. Cemal Paşa’nın bu sezgisi güçlü bir sezgidir. Bırakınız ülkeyi kurtarmayı, dört yıl içinde devleti çökertmişlerdir.

Talat Bey ve arkadaşları, Selanik’te mason locası üyesidirler. Çünkü burası, zabitanın kontrolünden azade yabancı bir müessesedir. Dolayısıyla gizli

⁴⁴ Bkz. **Feryadım, I**, s. 30.

⁴⁵ **Menteşe, a.g.e.**, s. 148.

⁴⁶ **Cemal Paşa, a.g.e.**, s. 4.

toplantılar için emin bir yerdir. İttihatçıların, kendi ifadelerine göre aralarında; “yüksek bir bağ vardır. O bağ vatan ve hürriyet aşkıdır. Hepsi vatan ve hürriyet mihrabı önünde secdeye varmış müminlerdir.”⁴⁷ Ne yazık ki, sadece vatan ve hürriyet aşkı Osmanlı Devleti’ni kurtaramamıştır. Sultan Vahdettin’in, yurtdışına kaçışından iki buçuk ay sonra Talat Paşa hakkında bir değerlendirmesi vardır. Bu değerlendirmeyi, tahta çıkışının üzerinde henüz bir yıl geçmeden kurulan ikinci Tefvik Paşa hükümeti⁴⁸ üzerine yapmıştır: “Bu memleketi iki kişi idare edebilir. Biri Sultan Hamit, diğeri Talat Paşa’dır. Talat Paşa o muhitte (İttihat ve Terakki içinde) kirlenmese idi memleketi beraber kurtarabilirdik.”⁴⁹ Bu değerlendirmede; Sultan Abdülhamit’in siyasi yeteneğini takdir ile beraber, İttihatçı liderler içinde Talat Paşa’yı da beğendiği anlaşılmaktadır.

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından iki hafta sonra, Amiral Caltrophe komutasında İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan 60 parçalık bir donanma 12 Kasım 1918’de Çanakkale’ye giriş yapmış ve bir gün sonra da İstanbul demir atmıştır. Düşman gemileri, sıra halinde Dolmabahçe Sarayı önünde dizilmiştir. Artık devletin başkenti işgal altındadır; 14 Kasımda, işgal askerleri karaya çıkmıştır.

Fransız Başkomutanı Franchet d’Esperey; Rum, Ermeni ve Musevi ayak takımlarının alkışları arasında, dizginsiz bir beyaz at üstünde eski Roma fatihlerini taklit ederek alay ile Beyoğlu Caddesinden geçip Fransa Büyükelçiliğine inmiş, ülkenin en mühim noktaları işgal edilmiş, sadece İstanbul’un işgaliyle kalınmamış, işgalciler; gözüne kestirdikleri evleri, köşklere ve yalıları da, sahiplerini kapı dışarı ederek işgal etmişler, okul ve hastane binalarına yerleşmişlerdir⁵⁰. Kömür yokluğundan trenler, vapurlar, tramvay ve tünel tatil

⁴⁷ Halil Menteşe, *a.g.e.*, s. 131.

⁴⁸ Tefvik Paşa, ikinci hükümeti 13 Ocak 1919 tarihinde kurulmuştur. Bkz. Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tefvik Paşa*, Ankara 2015, s.286.

⁴⁹ Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 180-181.

⁵⁰ Yusuf İzzettin Efendi ve Halil Rıfat Paşa’nın konaklarına İngilizler tarafından el konulmuş; Enver Paşa’nın Kuruçeşme’deki yalısı da işgal edilmiş Fransız Mareşali Franchet d’Esperey’in karargâhı olarak kullanılmıştır. Eşi Naciye Sultan’a ait otomobile önce İtalyan Albay Vitelli tarafından el konulmuş, Padişahın yeğeni olduğu üzerine iade edilmiştir. Fakat daha sonra otomobili Fransızlar müsadere ederek yalıya yerleşen d’Esperey’e tahsis etmişlerdir. Bkz. Göztepe, *Mütareke Günleri*, s. 87; Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi*, Ankara 2014, s. 18, 67.

edilmiştir⁵¹. Mehmet Vahdettin'in devraldığı taht çöken bir taht, devraldığı İstanbul işgal edilen bir başkenttir. Vahdettin, çöken/çökertilen bir tahtın, tüketilen bir devletin vârisidir.

⁵¹ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 165.

KAYNAKÇA

- Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım, I-II**, Haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, İstanbul, 2017.
- Akbay, Cemal, Em.Tuğg. **I. Dünya Harbinde Türk Harbi**, C I, Ankara, 1970.
- Atay, Falih Rıfkı, **Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin-Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, 1998.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, II**, İstanbul, 1981.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi, III/IV**, Ankara, 1991.
- Beyhan, Mehmet Ali, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yangınları" **Afetlerin Gölgesinde İstanbul**, İstanbul. 2009.
- Bozkurt, Abdurrahman, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Ankara, 2014.
- Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznâmesi, I-III**, Haz. Prof. Dr. Hasan Babacan-Servet Avşar, Ankara, 2015.
- Cemal Paşa, **Hatırat**, Hz. Dr. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, 2006.
- Cezar, Mustafa, **Mufassal Osmanlı Tarihi, III**, (Tıpkıbasım) Ankara, 2011.
- Çetin, Nurten, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Ankara, 2015.
- Göztepe, Tarık Mümtaz, **Mütareke Günleri**, Haz. H. Afşın Günaydın, Ankara, 2017.
- Göztepe, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, 1994.
- Hanioğlu, M. Şükrü, "Enver Paşa", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, 11.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 1. Kitap, Haz. Sabahattin Selek, Ankara, 1985.
- Lütfi Simavi, **Sultan Mehmed Reşad'ın ve Halefinin Sarayı'nda Gördüklerimiz**, İkinci Kısım, Matbaa-i Osmaniye, 1340.
- Menteşe, Halil, **Osmanlı Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Anıları**, İstanbul, 1986.

Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Haz. Cemal Kutay, İstanbul, 1980.

Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri (1909-1922),
Haz. Ali Suat Ürgüplü, İstanbul, 2015.

Topuzlu, Operatör Dr. Cemil Paşa, **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devir-
lerin 80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul, 1994.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1984.

Uzer, Tahsin, **Makedonya'da Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**,
Ankara, 1999.

Wallach, L. Jehuda, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, (Çeviri), Ankara, 1977.

Yıldız, Mehmet, **Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri**, Ankara,
2015.

30 EKİM 1918 MONDROS MÜTÂREKESİ

Ahmet EYİCİL*

ÖZET

İttifak ve İtilaf Devletleri 1917'ye geldiklerinde sürdürdükleri savaşta kesin bir sonuç elde edemedi. Her iki tarafın kamuoyu savaşa son verilmesini istemeye başladı. Amerika 2 Nisan 1917'de İtilaf Devletleri tarafında savaşa katıldı. Başarılı olamayacağı anlayan Avusturya ve Almanya 1917 yılının yazında barış girişimlerinde bulundu.

Osmanlı için 1918 kritik bir yıldır. Beşinci Sultan Mehmet Reşat 3 Temmuz 1918'de öldü. Yerine Veliâht Mehmet Vahdettin Efendi Padişah oldu.

Irak'taki İngiliz birlikleri Mart 1918'de Bağdat'ın yüz kilometre kuzeybatısına geldi ve 7 Mart'ta Kerkük'ü işgal etti. İngilizlerle savaşan Türk askerleri, 19 Eylül 1918'de Nablus savaşını kaybetti. Savaşı kaybeden Osmanlı birlikleri, Şam, Hama, Humus gibi yerleri terk ederek Halep'e doğru çekildi.

Osmanlılar barış yolları ararken müttefiki Almanya, Eylül 1918'den itibaren cephelerden geri çekilmeye başladı ve 4 Ekim 1918'de barış istedi. Avusturya ise 5 Ekim'de İsveç aracılığı ile ABD'ye başvurarak barış talebinde bulundu.

Bulgarların yenilmesinden sonra İngiliz Generali Milne komutasında bulunan kuvvetler, İstanbul'a girmek için Meriç nehrine yaklaştı. İstanbul işgal tehlikesi ile karşı karşıya kaldı.

Bulgarların ve Almanların savaştan çekilmesi üzerine Osmanlı Devleti savaşa devam edemeyeceğini anladı ve İngilizlere başvurarak barış teşebbüsünde bulundu. Türklerle yapılacak mütareke konusunda İngiliz Hükümeti, Akdeniz İngiliz Donanma Komutanı Amiral Sir Somertes Arthur Gaugh Calthorpe'a yetki verdi. Seçilen Türk heyeti ile Amiral Calthorpe arasında görüşmeler başladı. Tamamı beş oturum süren toplantıda Amiral Calthorpe, 30 Ekim günü akşamına kadar mütarekenin ya imzalan-

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, aeyicil@ksu.edu.tr

masını ya da reddedilmesini istedi. Amiralin sözlü ultiyatomu karşısında delegeler mütarekeyi ya imzalayacak veya reddedecekti. Bu nedenle 25 maddeden ibaret olan ve çok ağır şartlar içeren bu mütarekeyi İtilaf Devletleri adına Akdeniz donanma komutanı Vis Amiral Calthorpe ve Türk heyeti imzaladı.

Mütareke'nin 7. ve 24. maddeleri çok ağır şartlar içeriyordu. 7. madde İtilaf Devletlerine, Türkiye'de lüzum gördükleri vakit, istedikleri yerleri işgal etme hakkını veriyordu. 24. madde ise Doğu Anadolu'nun İtilaf Devleri tarafından işgal edilebileceğini hükme bağlıyordu.

Anahtar Kelimeler: İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi, Amiral Caltrope.

30 OCTOBER 1918 THE ARMISTICE OF MUDROS

ABSTRACT

When it was 1917 the Central and the Entente States did not achieve a definite success in war. Both sides' public began to ask for an end to the war. America joined the war on 2 April 1917 in favour of allied states. Austria and Germany realized that they could not be successful and attempted peace in the summer of 1917. 1918 was a critical year for the Ottoman Empire. Sultan Mehmed Reşat died on 3 July 1918. Prince Vahdettin became the new Sultan.

British troops arrived a hundred kilometers northwest of Baghdad in March 1918. Then, they occupied Kirkuk on 7 March 1918. Turkish soldiers lost the Nablus war on 19 September 1918. The Ottoman troops, who lost the war, retreated from Damascus, Hama and Homs to Aleppo.

When the Ottomans were seeking peace, their ally Germany began to withdraw from the fronts as of September 1918. Germany demanded peace on 4 October 1918. Austria applied to the United States through Sweden and demanded peace on 5 October.

After the defeat of the Bulgarians, the forces under the command of British General Milne approached the river of Meriç to enter Istanbul. Istanbul faced the danger of occupation. After the withdrawal of the Bulgarians and the Germans from the war, the Ottoman Empire realized that it could not continue the war and attempted peace by applying to the British.

About the truce with the Turks, British Government has given authority to Admiral Sir Somertes Arthur Gaugh Calthorpe, who was the British Navy Commander of the Mediterranean. Negotiations began between the elected Turkish delegation and Admiral Calthorpe during the meeting which lasted for five sessions.

Admiral Calthorpe asked for the signing or rejection of the armistice until the evening of October 30. The Mediterranean Navy Commander Vis Admiral Calthorpe and the Turkish Delegation signed. In the face of the Admiral's oral ultimatum, the delegates would sign or reject the armistice. For this reason, Mediterranean naval commander Admiral Calthorpe and the Turkish delegation signed the Armistice. The Armistice consisted of 25 items and had very severe conditions.

The 7th and 24th articles of the Armistice contained very severe conditions. According to Article 7, when Entente States saw the need, they would have the right to occupy the places they wanted in Turkey. Article 24 states that Eastern Anatolia could be occupied by the Entente Powers.

Keywords: Entente States, Ottoman State, Mondros Armistice, Admiral Caltrope.

1. Barış Arayışları

İttifak ve İtilaf Devletleri 1917’de sürdürdükleri savaşta kesin bir sonuç elde edemedi. Her iki tarafın kamuoyu savaşa son verilmesini istemeye başladı. Savaş sırasında ilk yorgunluk işareti Avusturya birlikleri arasında belirdi. Avusturya birlikleri, Rus ordusu karşısında başarılı olamadığı gibi, İtalya kuvvetleri karşısında da zafer kazanamadı. Rusya’da 1917 ihtilali sonucunda çarlığın yıkılmasıyla Avusturya ümitlendi ise de, geçici olarak kurulan Sovyet Rus hükümetinin savaşa devam etme kararı bu ümitleri söndürdü. Almanya da, Rusya’yı teslim olmaya zorlayamadığı gibi Batı cephesinde sürdürdüğü yıpratma savaşı, kuvvetlerinin günden güne zayıflamasına neden oldu.

Amerika’nın 2 Nisan 1917’de İtilaf Devletleri tarafında savaşa katılması, Fransız ve İngilizlerin Batı cephesindeki durumunun kuvvetlenmesine neden oldu. Bu nedenle İtilaf Devletleri karşısında başarılı olamayacağını anlayan Almanya ve Avusturya 1917 yılı yazında barış yapılması için girişimlerde bulundu fakat sonuç alamadı.

İtilaf Devletleri de Avrupa’daki cephelerde zor durumdaydı. Şubat 1917 ihtilali çıkınca Rusya, İttifak Devletleri’yle barış görüşmelerinde bulundu. Sırbistan yenildi ve İtalya Caporetto’da bozguna uğradı¹. Romanya’nın da yenilmesi İtilaf Devletleri’nin savaştan usanmasına ve yılgınlığa düşmesine neden oldu. Taraflar barışa özlem duymaya başladılar. İtilaf ve İttifak Devletleri’nin barış isteğini idrak eden ve durumu değerlendiren Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, Woodrow Wilson, 8 Ocak 1918’de kongrede yaptığı konuşmada Wilson Prensipleri olarak bilinen 14 maddelik bir açıklama yaptı. Maddelerin özeti şöyleydi.

1. Barış antlaşmaları açık yapılmalı ve açık diplomasi esas olmalı.
2. Karasuları dışında savaşta ve barışta denizlerde tam serbestlik sağlanmalı.
3. Ekonomik engeller mümkün olduğu kadar kaldırılmalı.
4. Silahların azaltılması için karşılıklı güven sağlanmalı.
5. Sömürgeci devletlerin istekleri mutlak bir tarafsızlık içinde karşılanmalı.

¹ Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı**, Tercüme: Adnan Cemil, Altın Kitaplar Yayınevi, 1982, s.392-394.

6. Rusya, Belçika, İtalya, Romanya, Sırbistan, Karadağ ve Polonya devletlerinin sınırları ve statüleri yeniden belirlenmeli. Bütün işgal edilmiş olan Rus toprakları boşaltılmalı ve Rusya'ya kendi gelişmesini sağlamak için her türlü imkan verilmeli. Belçika'ya tam bağımsızlık sağlanmalı.

7. İşgal edilen Fransız toprakları boşaltılmalı. Alsace-Lorraine meselesi düzeltilerek barış teminatı altına alınmalı.

8. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu halkına serbest gelişme imkânı verilmeli.

9. İtalyan sınırları milliyet esasına göre düzenlenmeli.

10. Romanya, Sırbistan ve Karadağ toprakları boşaltılmalı. Sırbistan'a denize çıkış imkânı sağlanmalı. Balkan Devletleri'nin ilişkileri ve sınırları milliyet esasına göre düzenlenmeli.

11. Osmanlı Devleti'nde Türklerin oturduğu bölgelerin egemenliği sağlanmalı. Diğer bölgelerde yaşayan uluslara serbest gelişme imkânı verilmeli. Çanakkale Boğazı milletlerarası güvence altında bütün milletlerin gemilerine açık olmalı.

12. Bağımsız bir Polonya kurulmalı.

13. Büyük ve küçük bütün devletlerin siyasî bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlayacak uluslararası bir teşkilat, yani milletler teşkilatı kurulmalı².

14. Toprak sınırları milliyetler ilkesine göre belirlenmeli.

Woodrow Wilson, İtilaf Devletleri'nin kazanmış olduğu zaferi göz önüne alarak değil, dünyada genel bir barış düzenini kurmak için 14 maddelik prensiplerini hazırladı³. Bu nedenle önce milletlerarası barış teşkilatının kurulması üzerinde durdu. Sonra toprak sınırlarının milliyetler ilkesine göre belirlenmesinin önemini açıkladı. Wilson'a göre Avrupa barışı, sınırın milliyet ilkelerine göre düzenlenmediğinden bozulmuştu. Denizlerin serbest olması noktasına da

² Bayur, **a.g.e.**, C 3, Kısım 4, s.623-627; Hamza Eroğlu, **Devletler Umumi Hukuku**, Ankara 1984, s.142-149.

³ Samuel Flaggs Bemis, **A. Diplomatic History of the United States**, Newyork 1963, s.625, 626.

açıklık getirdi. Zira Amerika'yı savaşa sürükleyen sebep, Almanya'nın denizlerin serbest olması ilkesini ihlal etmesiydi.

Avrupa'da ikiyüzlü ve gizli diplomasi takip ediliyordu. Eskiden beri takip edilen aşırı çıkar esasına dayanan Avrupalı devletlerin ikiyüzlü diplomasisi, Wilson ilkelerini dikkate almadı. Hatta Wilson'un idealist ve barışçı ilkeleri Avrupalı devletler tarafından hoş karşılanmadı. Nitekim Batı'nın aç gözlülüğü, içten pazarlıklı olması ve emperyalist emelleri Wilson ilkelerinin işleme-sine engel oldu⁴.

Almanya, Wilson prensipleri doğrultusunda barış isteğinde bulunurken, İtilaf Devletleri barışın nasıl olacağı konusunda kendi aralarında anlaşamı-yordu. İngiltere, Almanya'nın deniz rekabetini bir daha bozmaması için ağır tedbirler almak niyetindeydi. Fransa Alsace-Lorraine'i, İtalya Avusturya'nın bazı topraklarını, Sırbistan ise denize çıkış yolu istiyordu. Japonya, Çin top-raklarına göz dikmişti. İtilaf Devletleri kamuoyu ise Almanya'nın cezalandırmasını istiyordu. Fakat Avrupalı devletlerin yöneticileri gizli antlaşmalar yapma planlarıyla meşguldü. Almanya ile barış yapmadan önce, bu isteklerin bir konferansta ayrıntılı bir şekilde görüşülüp tartışılması gerekiyordu. Bu nedenlerle İtilaf Devletleri, aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek için Paris'te bir konferans yapılmasını kararlaştırdı.

2. Osmanlı Devleti'nin Sıkıntılı Yılı 1918

Osmanlı Devleti için 1918, kritik ve sıkıntılı bir yıl oldu. Beşinci Sultan Mehmet Reşat 3 Temmuz 1918'de öldü. Bunun üzerine Sadrazam, Şeyhülislam ve Enver Paşa Çengel Köy'de bulunan veliaht dairesine giderek Osmanlı tahtına cülusunu, Veliiaht Mehmet Vahdettin Efendi'ye tebliğ ettiler. 60 yaşında padişah olan Sultan Reşat, ömrünün büyük bir kısmını baskı altında geçirmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuncu yılın ortalarına kadar Osmanlı

⁴ Batının ikiyüzlülüğünü en iyi Lenin ve Humeyni görmüştür. Lenin bir konuşmasında "Kapitalistler o kadar açgözlüdür ki asılacakları ipi önce size satarlar, sonra boyunlarını uzatırlar" dedi. Humeyni ise İran-İrak savaşının en şiddetli günlerinde Amerika'nın silah ambargosu konusunda ne düşündüğünü soranlara şu cevabı verdi. "Batılılarda bu para kazanma hırsı oldukça biz silahsız kalmayız." Brezilya, Arjantin, Şili, Suriye, Irak ve İran gibi geri kalmış ülkeler nükleer silahları Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'dan alıyorlar. Irak'a sevk edilen nükleer silahlara ABD ve İngiltere karşı çıktı. Fakat araştırmalar sonucu Irak'a sevk edilen silahların Amerika patentli olduğu anlaşıldı. Zafer Atay, "İki Yüzlülük", **İstanbul Bayram Gazetesi**, 27 Nisan 1990.

tahtında bulunduğu halde devlet idaresinde çok etkili olamadı. Sadece İttihat ve Terakki Fırkası tarafından alınan kararlar onayına sunuldu ve kendisi de imzaladı⁵.

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girip girmemesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. 1914 yılındaki haritaya bakılırsa, Birinci Dünya Savaşı sonunda kaybedilen topraklar daha açık olarak görülmektedir. Kaybedilen topraklar dikkate alındığında, bu savaşa sebep olanları suçsuz saymak ve onları bağışlamak doğru bir değerlendirmenin sonucu olmadığı anlaşılmaktadır. Savaşa katılmaktan birinci derecede sorumlu olanlar savaş kaybedilince başlarının derdine düşerek yurt dışına gitti. Oysa savaş nedeniyle 4 milyon insan silahaltına alındı, bunlardan 550.000'ni şehit düştü, 2.167.841 kişi yaralandı, 891.364'ü sakat kaldı, 103.731 kişi kayboldu, 129.644'ü de esir düştü. Esirlikte ölenlerle birlikte şehitlerin sayısı 600 bini buldu⁶. Bu sayılar Osmanlı'nın nasıl ve ne kadar büyük bir felakete maruz kaldığının boyutunu göstermektedir.

Padişah olan Sultan Mehmet Vahdettin, Sultan Abdülmecit'in 33 çocuğundan 23. çocuğu idi. Padişah olunca iç ve dış politikada büyük değişikliklerin olacağı bekleniyordu. Vatani, milleti ve orduyu oyuncak olmaktan kurtaracağı umuluyordu. Oysa Sultan Vahdettin, padişahlık için hazırlanmamış ve gerekli öğrenimi görmemişti. Ayrıca yaşı ve sağlığı da padişah olmaya çok uygun değildi⁷. Buna rağmen padişah olur olmaz ordu ve donanmaya bir Hattı Hümayun göndererek emir ve komutayı ele aldığını bildirdi. Enver Paşa'nın unvanını Başkumandanlık Erkanı Harbiye Reisliği şekline dönüştürdü. Mevcut Heyet-i Vükela'da değişikliğe gitmeyerek kabineden, Müslümanlığın gerçek kurallarının ve Osmanlı Devleti'nin onur ve itibarının korunmasını, adil olunarak asayiş ve güvenliğin sağlanmasını, zaruri ihtiyaç maddelerinin ucuzlatılmasını, üretimin artırılmasını, siyasi suçluların affedilmesini, adi suçluların cezasının üçte birinin affedilmesini, devlet hizmetinde çalışanların namuslu kimselerden seçilmesini, yasal bir sebep olmadıkça kimsenin işinden

⁵ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1951, s.136; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Ankara 1991, C 1, s. 1.

⁶ Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.2.

⁷ Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.3.

uzaklaştırılmamasını veya değiştirme yoluna gidilmemesini istedi⁸. İttihatçıları hiç sevmeyen Padişah, onlara karşı mutedil davrandı ve Sadrazam Talat Paşa'yı görevden uzaklaştırmayarak muhtemel bir zararın gelmesini nledi. Talat Paşa'yı takdir eden Padişah, buna rağmen Paşa'nın önerdiği tayinlerin çoğunu uygun görmedi ve daha sonra onun idam kararını yerinde bularak onayladı⁹.

Padişah Mehmet Vahdettin, tahta oturduğu sıralarda savaş, Osmanlı ve Mtfevik Devletler aleyhine döndü. şeyhülislam Musa Kazım Efendi, cephe-lerdeki durumu iyi görmediğini belirterek bunun içinden en az zararlı nasıl çıkılabileceğini ve felaketin çok yakın olduğunu söyledi.

Irak'taki İngiliz birlikleri Mart 1918'de Bağdat'ın yüz kilometre kuzey-batısına geldi ve 7 Mart'ta Kerkük' işgal etti. Yine İngiliz kuvvetleri şubat 1918'den beri Suriye'de saldırı halinde idi. Bu arada İngiliz ordusu, Hint ve Fransız askerleriyle takviye edildi. Mekke Emiri Hüseyin'in oğlu Faysal, Hicaz kuvvetleri ile Amman'ı aldıktan sonra Osmanlı Ordusu'nu arkadan vurmaya bařladı¹⁰. Bu şartlar altında İngilizlerle savaşan Türk askerleri, 19 Eylül 1918'de Nablus Savaşını kaybetti. Nablus Savaşını kaybeden Osmanlı birlikleri, şam, Hama, Humus gibi yerleri terk ederek Halep'e doğru çekildi. Fakat Halep'te tutunmakta zorluk çekmeye başladı. Çünkü Osmanlı Orduları Grup Komutanı Liman Von Sanders, gerektiğinde birliklerin Halep'in kuzeyine doğru dağlık bölgelere çekilmenin uygun olacağını bildirmiřti¹¹.

Osmanlıları daha çok düşündüren konu, Trakya'dan gelen tehlike idi. Çünkü İtilaf kuvvetleri, Yunanistan'dan İstanbul'a doğru harekete geçerek Türklerle Almanlar arsındaki yolu kesti ve Doğu Trakya sınırına yaklaştı. İtilaf kuvvetlerinin karşısına çıkacak Osmanlı kuvvetleri yedi bin kadardı. Ayrıca Bulgarlar, 26 Eylül 1918'de İtilaf Devletlerine mütareke teklif ettiler ve 30 Eylül 1918'de Selanik'te bir mütareke imzaladılar. Bulgarların İtilaf Devletleri ile mütareke imzalanması sonucunda Makedonya Cephesi kt ve Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ilişkisi kesildi. Böylece Almanya'dan gelen

⁸ Tansel, a.g.e., C 1, s.s.4.

⁹ Tansel, a.g.e., C 1, s.5-7.

¹⁰ Ahmet Hursit Tolon, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Ankara 2004, s. 92.

¹¹ Tansel, a.g.e., C 1, s.8.

silah ve cephane yolu kesildi ve Osmanlı Devleti çok güç duruma düştü¹². Türklerin içine düştüğü durum toplanan Osmanlı Umumi Meclisi'nde de müzakere edildi. Toplantıda bulunan Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Bulgarlar durumu berbat etti dedi ve aynı toplantıda bulunan Sait Halim Paşa da, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin açıklamalarını tasdik etti. Böylece Umumi Meclis üyeleri, Osmanlı Devleti'nin onarılması mümkün olmayan perişanlık içine düştüğünü anladı¹³.

3. Mütarekeye Giden Yol

Osmanlı Devleti barış yolları ararken müttefiki Almanya, Eylül 1918'den itibaren İtilaf Devletleri'nin ağır baskıları karşısında tutunamayarak geri çekilmeye başladı ve 4 Ekim 1918'de İsviçre vasıtasıyla barış teşebbüslerinde bulundu¹⁴. Avusturya da, 5 Ekim'de İsveç aracılığı ile ABD'ye başvurarak barış istedi. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin savaşı sürdürmesi mümkün değildi. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti de İngilizlere başvurarak barış istedi. İngilizlerle barış istemelerine İstanbul'da bulunan İzmir Valisi Rahmi Bey etkili oldu. İngilizlerin dostu bulunan Rahmi Bey, daha önce savaşa karşı çıkarak Talat Paşa'nın yanlış yolda olduğu uyarısında bulunmuştu¹⁵.

Bulgarların yenilerek mütareke yapmalarından sonra İngiliz Generali Milne komutasında bulunan yedi-sekiz tümenlik kuvvetin İstanbul'a girmek için Meriç nehrine yaklaştığı öğrenilince Babıali ve saray panikledi¹⁶.

Bulgarların ve Almanların savaştan çekilmesi üzerine Osmanlı Devleti savaşa devam edemeyeceğini anladı ve Talat Paşa kabinesi döneminde İngilizlere başvurarak barış teşebbüsünde bulundu. Fakat Atina'daki İngiliz elçisi, Osmanlı'nın barış teşebbüsünde bulunmak amacıyla 5 Ekim tarihinde gönderdiği elçi ile görüşmedi ve barış için çok geç kalındığını söyledi. Buna rağmen Osmanlı'nın barış isteği acele Londra'ya ulaşmıştı. Bu arada İngiliz Hükümeti, Türklerle yapılacak mütareke konusunda Akdeniz İngiliz Donanma Komutanı Amiral Sir Somertes Arthur Gaugh Calthorpe'a yetki vermişti. Gelişmeler

¹² Tansel, a.g.e., s. 92.

¹³ Tansel, a.g.e., C 1, s.8-9.

¹⁴ Tolon, a.g.e., s. 92.

¹⁵ Tansel, a.g.e., C 1, s.9.

¹⁶ Tolon, a.g.e., s. 92.

devem ederken Osmanlı'nın İsviçre elçisi, savaşa sebep olan kabinenin iktidarda kaldığı süre içinde büyük devletler nezdinde barışa el atmanın olumlu sonuç vermeyeceğini bildirdi. Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Padişah'a telgraf çekerek Talat Paşa'nın hükümetten çekilmesini ve yerine Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın getirilmesini önerdi. Daha fazla görevde kalamayacağını anlayan Talat Paşa, 8 Ekim 1918'de istifa etti. Talat Paşa'nın istifasıyla İttihat ve Terakki Fırkası'nın on yıllık iktidar dönemi sona erdi. Talat Paşa Hükümeti'nin istifasını kabul eden Padişah, hükümet kurma yetkisini Tevfik Paşa'ya verdi. Ancak Tevfik Paşa hükümeti kuruluncaya kadar Padişah, Talat Paşa'nın görevde kalmasını istedi. Bu sırada Talat Paşa Hükümeti, daha fazla kan dökülmesini önlemek amacıyla İspanya Hükümeti'nden, Amerika Birleşik Devletleri katında barışın yeniden kurulmasına ve mütarekenin imzalanmasına aracılık etmesini istedi. Fakat Osmanlı'nın İspanya Hükümeti aracılığıyla yapılan barış teşebbüsüne Amerika cevap vermedi¹⁷.

Osmanlı Hükümeti, Vali Rahmi Bey'i, İngilizlerle barış yapma konusunda görevlendirdi. İngiliz temsilcileri, barış teklifini sunan Vali Rahmi Bey'e Osmanlı'nın bu konuda çok geç kaldığını söyledi. Ayrıca İngilizler Osmanlı'da kabine değişikliği de istedi¹⁸. Bu arada İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granveille, Osmanlı'nın mütareke isteğini acele Londra'ya ulaştırmıştı. Bu nedenle İngilizler yapılacak mütareke için Akdeniz İngiliz Donaması Kumandanı amiral Sir Somerset Arthur Gaugh Calthorp'e yetki verdi¹⁹.

Bir türlü Hükümet kurulamadı. Mustafa Kemal Paşa, 14 Ekim 1918'de Padişah'ın başyaveri Naci Beyefendi'ye bir mektup yazarak Sadaret'in İzzet Paşa'ya verilmesini, kendisi ile birlikte Fethi, Tahsin, Rauf, Azmi ve Canbolat Beylerin kabineye girmesini istedi. İzzet Paşa, Yıldırım Orduları Kumandanlığına tayin edilince Mustafa Kemal Paşa'nın isteği reddedilmiş oldu²⁰. Tevfik Paşa hükümeti kuramayınca Padişah, 14 Ekim 1918'de Müşir İzzet Paşa'yı görevlendirdi²¹ ve 19 Ekim'de hükümet programı Meclisi Mebusan'da okundu. Meclis'te Wilson Prensipleri çerçevesinde bir barış yapılması benimsendi.

¹⁷ Tolon, **a.g.e.**, s. 93.

¹⁸ Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.10.

¹⁹ Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.13.

²⁰ Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.14.

²¹ Türkgeldi, **a.g.e.**, s.153;Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.15.

Her şeyden önce bir mütareke imzalanması gerekiyordu. Çünkü Osmanlı orduları ve Müttetikler cephelede güç durumda idi. Fakat barış için Osmanlı'nın yaptığı teşebbüslerden de bir sonuç alınamadı²².

Mütareke için arabulucu aranıyordu. Kut-ul Amara'da esir düşen General Townshend, esirlik günlerini Büyük Ada'da geçirerek Türklerden iyi muamele görmüştü. Bu sıkıntılı günlerde yardımcı olmak amacıyla General Townshend, Rauf Bey'e 15 Ekim'de bir mektup gönderdi. Mektubunda İngiltere ile müzakere yapıldığı takdirde Osmanlı Hükümetine yardımcı olabileceğini ve iyi şartlar elde edilmesine katkıda bulunacağını bildirdi²³. Ancak Fransız ve İtalyan Başbakanları 7 Ekim'de Osmanlılarla yapılacak mütareke şartlarını belirlemişlerdi. Aslında bu şartların pek fazla değişme ihtimali yoktu. Buna rağmen İzzet Paşa, Tawsnhend ile buluşmayı kabul ederek 17 Ekim'de Babıali'de görüştü. Görüşmede İzzet Paşa, Osmanlı'nın durumunu ayrıntılı bir şekilde Townshend'a anlattı. İngilizlerle dostluk bağlantısı sağlayacak olan Townshend'ın mütarekede iyi şartlar oluşturabileceği ümit edildi²⁴. Daha sonra Rauf Bey, General Townshend ile mütareke şartlarını görüştü. Taraflarca taslak bir metin oluşturuldu. Osmanlı Devlet adamları, General Townshend'ı İngiliz yetkilileriyle görüşmek üzere 18 Ekim'de yola çıkardı²⁵. Bu durumdan İzzet Paşa yeteri kadar tatmin olmadı. Bu nedenle eski Şam Fransız Konsolosu Marcel Savoie'i Mareşal Franchet d'Esperey'e gönderdi. Bu kişi önce Bulgaristan'a uğradı. Sonra casus zannedilerek Fransızlar tarafından tutuklandı. Bu sebeple İzzet Paşa'nın gönderdiği Şam Fransız Konsolosu Selanik'e ulaşamadı. Bunlardan başka Hahambaşı Naum Efendiye Amerika'ya gitmek üzere Paris'e gönderdi. Bern ataşemiliteri Halil Bey'i de Fransızlarla görüşmek üzere görevlendirdi²⁶.

Bandırma üzerinden 19 Ekim'de İzmir'e varan Townshend oradan Tevfik Bey ile Midilli'ye gitti ve 20 Ekim'de İngilizleri Akdeniz filo komutanı Amiral Calthorpe ile görüştü. Bu görüşme olumlu geçti ve 22 Ekim'de İzmir'e

²² Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.16.

²³ Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.17.

²⁴ Türkgeldi, **a.g.e.**, s.153; Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.18.

²⁵ Tolon, **a.g.e.**, s. 94.

²⁶ Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.19-20.

döndü²⁷. Tevfik Bey mütareke yapılması hususunda İngiliz hükümetinin Amiral Calthorpe'e yetki verdiğini bildirdi. Bu arada Amiral Calthorpe, 23 Ekim'de Sadrazam'a bir telgraf göndererek mütareke için Türk delegelerinin gönderilmesini istedi. Böylece Osmanlı Devleti, barış teşebbüslerinden nihayet olumlu bir netice alabildi²⁸.

Mütareke için gönderilecek delegeler arasında tartışmalar ortaya çıktı. Nurettin Paşa ve Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesi önerildi. Fakat Nurettin Paşa'nın asker ve Damat Ferit Paşa'nın da yetersiz olması sebebiyle önerilen şahısların delege olması Meclis-i Vükela tarafından kabul edilmedi. Bunların yerine Meclis-i Vükela, Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet ve Kurmay Yarbay Sadullah Bey'in mütareke için delege olmalarını kabul etti²⁹.

Mütareke için seçilen delegelere şu direktifler verildi: 1. Yunan Savaş gemileri dışında Boğazlar Tüccar ve savaş gemilerine açık bulundurulacak. Savaş gemileri Marmara'da iki günden fazla kalmayacak. Boğaz istihkâmları Osmanlı Kuvvetleri elinde bulundurulacak. Barış yapıldıktan sonra belli sayıda İngiliz subayının Boğaz'da bulunmasına izin verilecek. 2. Güvenliği sağlayacak kuvvetler dışında öteki Türk kuvvetlerinin terhisi kabul olunacak. 3. Mütarekenin imzalandığı gün cephelerde saldırı duracak. 4. Osmanlı Devleti'nin idaresine karışılmayacak ve Türk topraklarında herhangi bir noktaya asker çıkarılmayacak. 5. İtilaf Devletlerinden Türkiye'ye para yardımı sağlanmaya çalışılacak. 6. Halifeliğin, Osmanlı Devleti'nin, Osmanoğulları soyunun ve haklarının korunması sağlanacak. Yani Osmanlı saltanatı ve hukuku korunacak³⁰.

Türk delegeleri, Peykişevket adlı savaş gemisi ile 24 Ekim 1918 Perşembe günü Galata rıhtımından hareket etti, 25 Ekim'de sabahleyin Bandırma'ya ve akşamüstü de trenle İzmir'e vardı. 26 Ekim 1918'de Muzaffer adlı bir römorkla yola çıktı ve yolda İngilizlerin Liverpool kruvazörüne bindi ve aynı günün akşamı Limni adasında bulunan Mondros limanına vardı³¹.

²⁷ Tolon, **a.g.e.**, s. 95-96.

²⁸ Tolon, **a.g.e.**, s. 96.

²⁹ Türkgeldi, **a.g.e.**, s.154-155; Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.21; Tolon, **a.g.e.**, s. 96.

³⁰ Türkgeldi, **a.g.e.**, s.155; Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.22; Tolon, **a.g.e.**, s. 97-98.

³¹ Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.23.

Tamamı beş oturum süren toplantıların ilki 27 Ekim saat 09.30'da İngiliz Agememnon zırhlısında başladı³². Önceden hazırlanmış olan mütareke metni delegelere verildi ve bu metin müzakere için okundu. Bu metin üzerinde esaslı herhangi bir değişikliğin yapılmayacağını delegeler anladı. Hazırlanmış mütareke metnindeki şartlar çok ağırdı. Amiral Calthorpe, barış kurallarını müzakereden ziyade İngilizlerin hazırladığı şartları Türk delegelerine imza ettirmeye memur edilmişti. Bu nedenle incelenen maddeler üzerinde çok küçük değişikliklerden başka bir şey yapılamadı. Osmanlı delegelerine göre bu şartlar aynen kabul edilmezse kendileri ya imzaya ya geri dönmeye davet olunacaktı. Eğer delegeler geri dönerse metin üzerinde elde edilen küçük değişikliklerden de yoksun kalınacaktı. Ayrıca eğer İngilizler savaşa devam ederek İstanbul'a girerlerse ileri sürecekleri şartlar daha ağır olabilirdi. Bu nedenle delegeler gelişmelerdeki ciddi durumu İstanbul'a bildirdiler. 29 Ekim'de delegelere İstanbul'dan on bir maddelik bir talimat gönderildi. Bu talimatta; İstihkâmların işgalinde İtalyan ve Yunan askerinin bulundurulmaması, işgal yapılırken İngiliz ve Fransızlarla birlikte Türk birliklerinde bulundurulması, İstanbul'un mütarekenin yedinci maddesinin dışında tutulması, Yunan gemilerinin Türk limanlarından yararlandırılmaması ve Toros Tünellerinin işgal edilmemesi gibi hususlar belirtildi. İstanbul'dan gönderilen ve delegeler tarafından oturumda sunulan bu talimatların hiç biri kabul olunmadı. Amiral Calthorpe, sadece boğazların işgali sırasında Osmanlı birliklerinin bulunmasını ve Yunan gemilerinin geceleyin boğazlardan geçmeleri hususunu İngiliz hükümetine yazacağını söyledi. Bu arada İstanbul ve İzmir limanlarına Yunan gemilerinin giremeyeceği ifadesinin de yazılması istendi. Müzakerenin uzamasına Amiral Calthorpe çok sinirlendi. Çünkü İngiliz Hükümeti, 30 Ekim günü akşamına kadar mütarekenin ya imzalanmasını ya da reddedilmesini istemişti. Hâlbuki Osmanlı delegeleri İstanbul'dan talimat beklemekteydi. Fakat Amiral Calthorpe'un ultimatomu karşısında delegeler mütarekeyi ya imzalayacak veya ret edecekti. Bu nedenle delegeler İstanbul'dan gönderilmesi gereken cevabı beklemeden mütarekeyi imzalamak zorunda kaldılar. Çok ağır şartları bulunan ve 25 maddeden oluşan mütarekeyi İtilaf Devletleri adına Akdeniz Donanma Komutanı Vis Amiral Calthorpe imzaladı³³. Bu arada Amiral

³² Tolon, **a.g.e.**, s. 98.

³³ Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.25; Tolon, **a.g.e.**, s. 99-100.

Calthorpe' un imzalamış olduğu gizli bir belgenin olduğu ve bunu Rauf Bey'e verdiği söylenilmektedir. Ayrıca bu gizli belgenin Mondros Mütareke şartlarını hafiflettiği iddia edilmektedir. Fakat ifade edilen bu belge Padişah'ın ve diğer yetkililerin eline ulaşmadı.

4. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918)

İmzalanan Mondros Mütarekesi'nin tam ve orijinal metni aşağıda verildi³⁴. Ayrıca maddeler, parantez içinde anlaşılır bir şekilde özet olarak açıklandı.

İngiltere hükûmetinin müttefikleriyle bil itilaf salahiyyetar kıldığı İngiltere hükûmeti Bahr-i Siyah Donanması Başkumandanı Ferik Amiral Arthur Calthorpe hazretleri ile hükûmet-i Seniye Canibinden haiz-i salahiyyet Bahriye Nazırı devletlû Rauf Beyefendi hazretleri,³⁵ Hariciye Müsteşarı Utufetlü Reşat Hikmet Beyefendi hazretleri, Erkânı Harbiye-i Umumiye Kaymakamlarından Sadullah Beyefendi arasında kararlaştırılıp akdolunan mütareke şeraiti:

Madde 1 — Bahr-i Siyah'a mürur için Çanakkale ve Bahr-i Siyah Boğazlarının küşadı ve Bahr-i Siyah'a mürurun temini Çanakkale ve Bahr-i Siyah istihkamının müttefikler tarafından işgali. (Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması, Karadeniz'e serbestçe geçişin temini, Çanakkale ve İstanbul istihkamlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanacak.)

Madde 2 — Osmanlı sularındaki bilcümle torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevzii ve mavanı-ı saire mevakii gösterilecek ve bunları taramak veya refetmek için talep vukuunda muavenet edilecektir. (Osmanlı sularındaki bütün torpil ile torpido ve kovan mevzilerinin yerleri gösterilecek ve bunları taramak ve kaldırmak için yardım edilecektir.)

Madde 3 — Karadeniz'de mevcut torpil mevkiileri hakkındaki malumat-ı mevcude ita edilecektir. (Karadeniz'deki torpiller hakkında bilgi verilecektir.)

Madde 4 — İtilaf hükûmatına mensup üsera-yı harbiye ile Ermeni üsera ve mevkufini İstanbul'da cemedilecek ve bilakaydü şart itilaf hükûmetlerine

³⁴ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, Ankara 1953, s.519-524; Tolunoğlu, **a.g.e.**, s.100-102; Burada mütareke metninin orijinali ile anlaşılması kolay olması için parantez içinde sadeleştirilmiş şekli verilmiştir.

³⁵ Reşat Ekrem, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923**, İstanbul 1932, s.260-261.

teslim olunacaktır. (İtilaf Devletlerinin bütün esirleri ile Ermeni esirleri kayıtsız şartsız İstanbul'da teslim olunacaktır.)

Madde 5 — Hudutların muhafazası ve asayiş-i dâhilinin idamesi için lüzum görülecek Kuvayı askeriye-den maadasının derhal terhisi {işbu kuvayı askeriye-nin miktar ve vaziyetleri itilaf hükümeti tarafından Devlet-i Aliye ile müzakere edildikten sonra takarrür ettirilecektir.} (Hudutların korunması ve iç asayişin temini dışında, Osmanlı ordusu derhal terhis edilecektir.)

Madde 6 — Osmanlı kara sularında zabıta ve buna mümasil hususat için istihdam edilecek sefain-i sagire müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Devlet-i Aliyye tarafından işgal edilen sularda bulunan kâffe-i sefain-i harbiye teslim olunup gösterilecek Osmanlı liman veya limanlarında mevkuf bulundurulacaktır. (Osmanlı harp gemileri gösterilerek teslim edilecek ve Osmanlı limanlarında demirli bulundurulacaktır.)

Madde 7 — Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkulceysi noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır. (İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde buraya asker sevk ederek işgal edebileceklerdir.)

Madde 8 — Elyevm Osmanlı işgali altında bulunan bilcümle liman ve demir mahallerinden İtilâf sefaini tarafından istifade edilmesi ve itilaf hal-i harpte bulunanlara karşı mesdut bulundurulması. Süfunu Osmaniyede ticaret ve ordunun terhisi hususlarında şerait-i mümasileden istifade edeceklerdir. (Osmanlı demiryollarından İtilaf Devletleri istifade edecekler ve Osmanlı ticaret gemileri bu devletlerin hizmetinde bulundurulacaktır.)

Madde 9 — İtilâfiyun Osmanlı tersane ve limanlarındaki umum sefain tamirâtı vesait-i teshiliyesini istimâl edeceklerdir. (İtilaf Devletleri Osmanlı tersane ve limanlarındaki vasıtalarından istifade edecektir.)

Madde 10 — Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali. (Toros tünelleri, İtilaf Devletleri tarafından işgal olunacaktır.)

Madde 11 — İran'ın şimali garbi kısmındaki kuva-yi Osmaniye-nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Mavera-yi Kafkas'ın evvelce Kuva-yi Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısmı mütebakisi müttefikler tarafından

vaziyet-i mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir. (İran içlerinde ve Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetleri işgal ettikleri yerlerden geri çekileceklerdir.)

Madde 12 — Hükümet muhaberatı müstesna olmak üzere telsiz ve telgraf ve kabloların İtilâf memurları tarafından murakabesi. (Hükümet haberleşmesi dışında telsiz, telgraf ve kabloların denetimi İtilaf Devletlerine geçecektir.)

Madde 13 — Bahri, askerî ve ticari mevad ve malzemenin men-i tahribi. (Askeri, ticari ve denizle ilgili madde ve malzemelerin tahribi önlenecektir.)

Madde 14 — Memleketin ihtiyacı tatmin olunduktan sonra mütebaki kömür mahrukat ve bahri levazımın Türkiye menabiinden mübayaası için teshilat ibrazi {mevad-ı mezkurenin hiç biri ihraç olunmayacaktır}. (İtilaf Devletleri kömür, mazot ve yağ maddelerini Türkiye'den temin edeceklerdir. Bu maddelerin hiçbiri ihraç olunmayacaktır.)

Madde 15 — Bilcümle hutut-i hadidiyeye itilâf murakabe zabitleri memur edilecektir. Bunlar meyanında elyevm hükümet-i Osmaniye'nin taht-ı murakabesinde bulunan Maveraya-yı Kafkas hutut-i hadidiyesi aksamı dâhildir, işbu Kafkas hutut-i serbest ve tam olarak itilaf memurlarının tahtı idaresine vazedilecektir. Ahalinin ihtiyacının tatmini nazari dikkate alınacaktır. İşbu maddede Batum'un işgali dâhildir. Hükümet-i Osmaniye Bakü'nün işgaline muteriz bulunmayacaktır. (Bütün demiryolları, İtilaf Devletlerinin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır. Kafkas sınırı İtilaf memurları tarafından idare edilecek ve Bakü'nün işgaline Osmanlı karşı çıkmayacaktır.)

Madde 16 — Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'da bulunan muhafız kıtaat en yakın itilaf kumandanına teslim olunacaktır ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktezi miktarından maadası beşinci maddedeki şeraite tevfikân tekarrür ettirilecek veçhile geri çekilecektir. (Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilaf Devletlerinin kumandanlarına teslim olunacaktır.)

Madde 17 — Trablus'da ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zabitleri en yakın İtalyan muhafaza kıtaatına teslim olacaktır. Hükümet-i Osmaniye teslim emrine itaat etmedikleri takdirde muhaberat ve muavenetini kat etmeyi taahhüt eyler. (Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaktır.)

Madde 18 — Mısrata da dâhil olduğu halde Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yakın İtilaf muhafaza kıtaatına teslimi. (Trablus ve Bingazi'de Osmanlı işgali altında bulunan limanlar İtalyanlara teslim olunacaktır.)

Madde 19 — Alman, Avusturya bahri, berri ve sivil memurun ve tebaasının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Memalik-i Osmaniye'yi terk etmeleri. (Asker ve sivil Alman ve Avusturya uyruğu, bir ay zarfında Osmanlı topraklarını terk edeceklerdir.)

Madde 20 — Beşinci madde mucibince terhis edilecek kuva-yı Osmaniye'ye ait teçhizat, esliha, cephane ve vesait-i nakliyenin tarz-i istimaline dair ita edilecek talimata riayet olunacaktır. (Gerek askeri teçhizatın teslimine, gerek Osmanlı ordusunun terhisine ve gerekse nakil vasıtalarının İtilaf Devletlerine teslimine dair verilecek herhangi bir emir derhal yerine getirilecektir.)

Madde 21 — Muteliflerin menafiini siyanet için iaşe nezareti nezdinde itilaf mümessilleri merbut bulunacak ve kendilerine bu babda lüzum görülecek kâffe-i malumat ita edilecektir. (İtilaf Devletleri adına bir üye, iaşe nezaretinde çalışarak, bu devletlerin ihtiyaçlarını temin edecek ve isteyeceği her bilgi kendisine verilecektir.)

Madde 22 — Osmanlı üsera-yı harbiyesi itilaf devletleri nezdinde muhafaza edilecektir. Sivil üsera-yı harbiye ile esna-yı askeriye haricinde olanların tahliyesi nazar-i dikkate alınacaktır. (Osmanlı harp esirleri, İtilaf Devletleri nezdinde saklı kalacaktır.)

Madde 23 — Hükümet-i Osmaniye Merkezi Hükümetlerle bilcümle münasebatı kat edecektir. (Osmanlı Hükümeti, Merkezi [İttifak] Devletlerle bütün ilişkilerini kesecektir.)

Madde 24 — Vilâyat-i sitte 'de iğtişas, zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler. (Altı Vilayet adı verilen Erzurum, Bitlis, Van, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illerinde bir kargaşa olursa, İtilaf Devletleri bu vilayetlerden herhangi birini işgal edebilecek.)

Madde 25 — Müttefiklerle Hükümet-i Osmaniye arasında muhasamat 1918 senesi teşrinievvelinin otuz birinci günü vasati saat-i mahalli ile vakt-i zuhurda tatil edilecektir.

İngiltere Hükümet-i Kiraliyesi sefain-i harbiyesinden Limni'de Mo-undros limanında lengerendaz Agamemnon zırhlısında 1918 senesi teşrinievvelinin otuzuncu günü nüshateyn olarak imza edilmiştir.

Arthur Calthorpe, Hüseyin Rauf,

Rechad Hikmet, Saddullah

5. Mütareke Kâbusu

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İtilaf Devletlerinin kendi aralarında yaptıkları Osmanlı topraklarını bölmeye yönelik gizli anlaşmalarını uygulamaya sokabilecekleri hükümleri içine alan ve Türk milletine Anadolu'da bağımsız olarak yaşama hakkını vermeyen facia niteliğindeki Mondros Mütarekesi imzalandı³⁶. Mütarekenin imzalanmasına Rauf Bey çok memnun oldu. Hatta İngilizlerin Osmanlılara karşı dostane davrandığı görüşünde oldu. Nitekim İngilizlerin davranışları Türk delegelerinin beklenmedik bir ümide kapılmalarına vesile oldu. Ayrıca Rauf Bey'in İngiliz Amirali Calthorpe'a güvenmesi dikkat çekiciydi. Hâlbuki 9 Kasım 1918'de Amiral Calthorpe'a gönderilen yazıda İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı Devleti ile yapılacak barış hakkında düşünceleri çok açıktı. İngilizlerin bu açık görüşleri ve kötü niyetleri karşısında Rauf Bey'in iyimserliğini anlamak mümkün değildi.

Delegeler Midilli'den İzmir'e döndükleri vakit Sadrazam İzzet Paşa'dan teşekkür yazısı aldılar. İzzet Paşa daha sonra Amiral Calthorpe'a bir telgraf göndererek Türk delegelerine gösterdiği ilgiden dolayı memnuniyetini bildirdi ve ileride kurulacak dostça ilişkileri bir daha hiçbir olayın bozmamasını diletti³⁷. İngiltere ile Osmanlı arasında dostane ilişkilerin devam edeceğine inanan Sadrazam İzzet Paşa, Mondros Mütarekesi'ni kabullenmede sakınca görmedi. Sadrazam'a göre Mondros Mütarekesi onur kırıcı değildi, hatta başarılı bir ahitname idi. Nitekim Sadrazam İzzet Paşa, 2 Kasım 1918'de vilayetlere gönderdiği yazıda İtilaf Devletlerini ikna eden ve kendilerinin de memnun

³⁶ Tolon, a.g.e., s. 100.

³⁷ Tansel, a.g.e., C 1, s.26-27.

olduğu bir mütareke imzalandığını bildirdi. Mütarekeden İzzet Paşa ve Rauf Bey memnun olduğu gibi, dönemin diğer idarecileri de memnundu. Şurayı Devlet Reisi Reşit Akif Paşa, başarılarından dolayı delegeleri tebrik etti. Dış İşleri Bakanı Nabi Bey de mütarekede Osmanlı Devleti'nin hükümlerine haklarına dokunmadığını söyledi. Hatta İsmet İnönü, mütareke metni okunduğunda göze batacak mahzurların olmadığını belirtti³⁸.

Mebusan ve Ayan Meclisinin onayladığı bu mütarekeyi Padişah Vahdettin de, uygun bularak onayladı. Fakat Padişah Vahdettin, mütarekeyi imzalayan delegeler 10 Kasım 1918'de saygılarını sunmak için saraya geldikleri vakit onları kabul etmedi. Padişah'ın bu davranışı yapılan işi beğenmediğini göstermekteydi³⁹. Delegelere gösterdiği bu tutum ve davranışına rağmen Padişah mütarekeyi onaylamıştı. Osmanlılar aslında Wilson Prensiplerine göre bir mütarekenin yapılmasını bekliyorlardı. Bu beklentide olanlar Doğu Trakya'nın Türklere bırakılacağını, Batı Trakya'da da Türklere bir kısım haklar tanınacağına inanıyorlardı. Bu beklenti büyük bir hayal oldu. Çünkü Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, 19 Aralık 1916'da I. Dünya Savaşı'nın amacının ve barış şartlarının ne olacağını İtilaf Devletlerinden sorduğu zaman, bu devletler 10 Ocak 1917'de kendisine cevap vermişlerdi⁴⁰. Bu cevapta Türklerin idaresi altında yaşayan milletlerin kurtulacağını ve Batı medeniyetine yabancı olan Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarından atılacağını bildirmişlerdi. O halde Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, İtilaf Devletlerinin, Osmanlı Devleti hakkındaki kötü niyetini bile bile ve izledikleri politikayı uygun bularak I. Dünya Savaşı'na girmişti. Buna göre Wilson Prensiplerine bel bağlayan Osmanlı Hükümeti ve yetkililer ne kadar yanılmıştı. Mütarekede Osmanlı lehine tek bir hüküm yoktu. Özellikle 7. ve 24. maddeler çok ağır şartlar içeriyordu. 7. maddede İtilaf Devletlerine, Türkiye'de lüzum gördükleri vakit, istedikleri yerleri işgal etme hakkını veriyordu. 24. madde ise Doğu Anadolu'nun İtilaf Devletleri tarafından işgal edilebileceğini hükme bağlıyordu. Mütarekenin İngilizce metnindeki 24. maddede "in the six Armanian vilayets" (altı Ermeni vilayeti: Erzurum, Bitlis, Van, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas) anlamında bir ifade vardı. Bu madde hükmünden anlaşıldığına göre mütarekede Anadolu'nun

³⁸ Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.28-29.

³⁹ Türk geldi, **a.g.e.**, s.156.

⁴⁰ Tansel, **a.g.e.**, C 1, s.29.

doğusunda bulunan Erzurum, Bitlis, Van, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illeri Ermeni memleketi olarak kabul edilmişti⁴¹.

Cephelerde savaş devam ederken mütareke hükümlerini dikkate almayanlar vardı. Çünkü savaş sonrası mütareke konusunda askeri otoriteler cevap verecek veya mütareke konusunda yeniden düzenlemeler yapacaktı. Bazılarının görüşlerine göre Türkiye, İngiliz kruvazörü Agamemnon'nun güvertesinde utanç verici belge imzalamıştı. Mütareke, Türkiye'nin yıkılışını ve parçalanışını sağlayan bir anlaşma belgesiydi. Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya göre Osmanlı Devleti, mütareke ile kendisini kayıtsız şartsız İtilaf Devletlerine teslim etmeye razı olmuştu⁴².

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Wilson Prensipleri doğrultusunda makul bir barış anlaşması yapabileceğini ümit ediyordu. Almanya, 14 Ekim 1918'de İtilaf Devletlerine barış talebinde bulununca Osmanlı Devleti de İngilizlere başvurarak mütareke yapılmasını istedi. Barışın daha iyi şartlarda yapılması için General Tawnshend, Marcel Savioe, Hahambaşı Naum Efendi gibi kişiler aracı yapıldıysa da bunların olumlu bir etkisi olmadı. Çünkü Fransa ile İngiltere 7 Ekim 1918'de Osmanlılarla yapılacak mütareke şartlarını belirlemişlerdi. Babıali, delegelere hangi şartların kabul edileceğini direktif şeklinde bildirmişti. 27 Ekim 1918 saat 09.30'da İngiliz Agememnon Zırhlısı'nda başlayan ve 30 Ekim 1918 akşamına kadar süren görüşmelerde, Osmanlı delegelerinin görüş ve önerileri dikkate alınmadı. Müzakere uzayınca, Amiral Calthorpe'nin sözlü ultimatomu karşısında delegeleler, 25 maddeden oluşan ve ağır şartlar içeren Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı.

Mütarekenin 7. ve 24. Maddeleri çok ağır hükümleri içeriyordu. Aslında bütün olarak bakıldığında mütarekenin şartları çok ağırdı ve Osmanlı Devleti lehine bir madde yoktu. Bu mütareke Osmanlı Devleti'nin kayıtsız şartsız İtilaf Devletlerine teslimi anlamına geliyordu. Yani Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin yıkılış belgesiydi. Böyle tek taraflı ve hasmane bir şekilde zorla dikta ettirilen mütareke ile Batı medeniyetinin tehdit olarak algıladığı Osmanlılar, Avrupa topraklarından atılmak istendi.

⁴¹ Tansel, a.g.e., C 1, s.30

⁴² Tansel, a.g.e., C 1, s.31.

KAYNAKÇA

- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi**, C 3, Kısım 4, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.
- Bemis, Samuel Flagg, **A. Diplomatic History of the United States**, Newyork 1963.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, Ankara 1953.
- Eroğlu, Hamza, **Devletler Umumi Hukuku**, Ankara 1984.
- Renouvin, Pierre, **Birinci Dünya Savaşı**, Tercüme: Adnan Cemil, Altın Kitaplar Yayınevi, 1982.
- Reşat Ekrem, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923**, İstanbul 1932.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C 1, Ankara 1991.
- Tolon, Ahmet Hürşit, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Ankara 2004.
- Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1951.

MONDROS MÜTAREKESİ ÖNCESİNDE MARAŞ'A YERLEŞTİRİLEN ŞARK MÜLTECİLERİ

Nejla GÜNAY*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırında yüz yılı aşkın bir zamandan beri süregelen bir Rus tehdidi vardı. Bu tehdit Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yaşayan Müslüman ahalinin Batı'ya doğru kaymasının en önemli sebebiydi. Doğu'dan Batı'ya doğru yapılan en büyük göç hareketleri 1860 ve 1878 yıllarında olmuştu. Bu hareketler, Anadolu'nun etnik ve toplumsal yapısını değiştirecek boyutlardaydı. Yüzbinlerce insan Rus saldırılarından kaçıp Anadolu'ya sığınmış ve bütün mal-mülkünü anayurdunda bırakmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti ve Rusya bir kez daha karşı karşıya geldiler. Ruslara karşı verilen mücadelenin sorumluluğu Osmanlı III. Ordusu'na verilmişti. Bu ordu başlangıçta bazı başarılar elde etse de hava şartlarının Osmanlı ordusunun aleyhine dönmesiyle durum değişti ve Osmanlı ordusu savaşı kaybetti. Osmanlılar kuvvetlerini toplayıp Anadolu'da dengeyi sağlayamadan Rus Kafkas Ordusu, 1916 Ocak ve Şubat aylarında ansızın saldırıya geçip Erzurum'u ele geçirdi. Bu Osmanlı ordusunda büyük bir moral bozukluğuna sebep oldu. Öte yandan Rus ilerleyişi devam etti ve Mart ayında Rize, Nisan'da Trabzon Rusların eline geçti. Trabzon limanı, Anadolu'nun ilkel yol ve demiryolu sistemini ikame ettiği için Osmanlı III. Ordusu'nun hayati ikmal merkeziydi. Artık bu avantaj Rus ordusuna geçiyor ve Ruslar Anadolu'nun derinliklerine asker sevk etme imkânı buluyordu. Ruslar, Temmuz'da Bayburt ve Erzincan'ı da aldılar.

Rus ordusu ilerledikçe Ermenilerin Müslümanlara yönelik saldırıları Van, Bitlis ve Muş civarında devam etti. Bu da bölgedeki Müslümanların Batı'ya göç edip mülteci durumuna düşmesine sebep oldu. Bu mülteciler Anadolu'da farklı bölgelere geçici olarak iskân edildi. Bu çalışmada Maraş'a iskân edilen Şark mültecileri ele alınacaktır. Mültecilerin Maraş'ta nasıl barındırıldığı, işlerinin ne şekilde temin edildiği ve yerli halkla ilişkilerinin nasıl olduğu araştırılacaktır. Ayrıca, Mondros Mütarekesi'nin

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü, ngunay@gazi.edu.tr

imzalanmasından sonra mültecilerin durumunun ne olduğu incelenecektir. Çalışmada Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet arşivleriyle ATASE Arşivi'nden elde edilen belgeler kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi, Maraş, Ermeniler, Şark Mültecileri.

EASTERN IMMIGRANTS THAT WERE PLACED IN MARASH BEFORE THE ARMISTICE OF MUDROS

ABSTRACT

There was a Russian threat on the Eastern border of the Ottoman Empire that continued for more than a century. This was the biggest reason for the migrations towards west by the Muslims that resided in Caucasia and Eastern Anatolia. The greatest migrations from the east to the west happened in 1860 and 1878. These movements were big enough to change the ethnic and social structure of Anatolia. Hundreds of thousands of people escaped from Russian attacks and sought refuge in Anatolia, leaving all their belongings in their motherlands.

The Ottoman Empire and Russia came across once again after the breaking out of the World War I. The responsibility to fight the Russians was given to the third army. Although this army gained some success initially, the weather conditions turned in the favor of the Russians and the Ottoman army lost the battle. Before the Ottoman army could re-rally its troops and form balance in Anatolia, the Russian Caucasus Army invaded Erzurum by attacking suddenly in January and February of 1916. This demoralized the Ottoman army gravely. In the meantime, the Russian march continued and they invaded Rize in March and Trabzon in April. Since the port of Trabzon was a gateway to the Anatolian routes and railway, it was a vital center of supply for the Ottoman army. With its loss, this advantage passed to the Russians and they had the opportunity to send soldiers deep within Anatolia. The Russians also invaded Bayburt and Erzincan in July.

As the Russian troops marched, their attacks on the Muslims continued near Van, Bitlis and Mus. This also resulted in the migration of Muslims from these regions towards west and them becoming refugees. These refugees were temporarily placed in various locations in Anatolia. In this study, the immigrants from the east that were placed in Marash will be investigated. Specifically, how they were provided with lodging, catering and how they got along with the native people will be studied. Furthermore, their situation after the signing of the Armistice of Mudros will also be investigated. Documents from the Ottoman and Republic Archives and Military Archives will be used as main bibliography.

Keywords: World War I, Armistice of Mudros, Marash, Armenians, Eastern Immigrants.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Osmanlı Devleti'nin Durumu ve Göçlerin Başlaması

Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırındaki Rus tehdidi yüz yılı aşkın bir zamandan beri vardı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti ve Rusya bir kez daha karşı saflarda yer aldılar. Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa, hava şartlarının iyi olması ve başlangıçta elde edilen küçük çaplı başarılarından güç alıp Rus ordusunu bir taarruzla ezme planları yaptı. Bu Osmanlı ordusunun risk alması anlamına geliyordu. Osmanlı taarruzu 22 Aralık'ta başladı. Hava mevsim normallerinin üzerinde ılık gidiyordu. 95 bin mevcutlu Osmanlı III. Ordusu başlangıçta iyi bir ilerleme gösterdi. Tesadüfen Çar da ordusunun moralini yükseltmek için Sarıkamış'a gelmişti ve bazıları, ilerleyen Osmanlı ordusunun onu yakalamasından endişe ediyordu. Sarıkamış ahalisi ve hatta bazı Rus generalleri paniğe kapıldılar. Fakat hava durumu bir anda değişiverdi: Sıcaklık -36 dereceye dayandı ve kar fırtınaları başladı. Zayıf giyimli on binlerce Osmanlı askeri, dağ geçitlerinde köşeye sıkıştı. Çoğunun kış teçhizatı bulunmadığı gibi bazılarının ayakkabısı bile yoktu. Bu sırada takviye birlikleri de yetişen Ruslar, karşı taarruza geçtiler. Sonuç, Osmanlı ordusunun belini bir daha doğrultamadığı korkunç bir hezimet oldu. Osmanlı Ordusu 1918'e ve Rus ordusunun çözülmesine kadar Kafkas cephesinde stratejik bir taarruza kalkışamadı¹.

Sarıkamış felaketinden geriye, 600 km'ye dağılmış yaklaşık 52 bin Osmanlı askeri kalmıştı. Bunların karşısında ise çok daha iyi teçhizatlı ve savaşmaya hazır yaklaşık 78 bin askeriyle Rus Kafkas ordusu bulunuyordu. General Vladimir Liyahov, şiddeti tırmandırma yönünde büyük bir adım attı. Ocak 1915'te, Acara ve Gürcistan'ı ele geçirdikten sonra Kazaklara, yerli Müslümanları gördükleri yerde öldürme ve her cami ile köyü yakma emri vererek Artvin'i ve Çoruh vadisini kül yığına çevirdi. Ermeni milisler de intikam hareketine katıldılar². Bu etnik temizlik hareketinde Osmanlı kaynaklarına

¹ Michael A. Reynolds, **İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918**, çev. Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 129.

² Mareşal Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, haz. Ahmet Tetik-Sema Kiper-Ayşe Seven-Serdar Demirtaş, Genelkurmay Atase ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 44-65.

göre 30 bin³, David Lang'ın araştırmalarına göre 45 bin Müslüman erkek öldürüldü, binlerce kadın, çocuk evsiz kaldı⁴. Kontrolü elinde tutan Rus Kafkas Ordusu, istikrarlı bir ilerleyişe başladı. Türk ordusuyla beraber bölgedeki Müslüman ahali de geri çekilmeye başladı ki canını kurtarabilsin⁵.

İngilizler de Kasım 1914'te Basra Körfezi'ne girip Basra'yı ele geçirmişler ve Bağdat'a doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Osmanlı ordusu bütün gücünü Çanakkale cephesine verdi ve büyük bir bedel ödeyip burada görkemli bir zafer elde etti. Osmanlı güçleri İngiliz ordusunu Mezopotamya önünde tutmayı başardılar. Bu savunma başarısı büyük can kaybı ve maddi zarar pahasına kazanılmıştı. Osmanlılar kuvvetlerini toplayıp Anadolu'da dengeyi sağlayamadı. Rus Kafkas Ordusu, 1916 Ocak ve Şubat aylarında ansızın saldırıya geçip Erzurum'u ele geçirdi. Bu Osmanlı ordusunda büyük bir moral bozukluğuna sebep oldu. Öte yandan Rus ilerleyişi devam etti ve Mart ayında Rize, Nisan'da Trabzon Rusların eline geçti. Trabzon limanı, Anadolu'nun ilkel yol ve demiryolu sistemini ikame ettiği için Osmanlı III. Ordusu'nun hayati ikmal merkeziydi. Artık bu avantaj Rus ordusuna geçiyor ve Ruslar Anadolu'nun derinliklerine asker sevk etme imkânı buluyordu. Ruslar, Temmuz'da Bayburt ve Erzincan'ı aldılar. Aynı esnada İngilizler de Mezopotamya'da tekrar harekete geçmişlerdi. Ama Halil Paşa, 1916 baharında Kutü'l Amare'de İngiliz öncü kuvvetlerini durdurup teslim olmaya zorladı. Böylece İngilizlerin Bağdat'a doğru ilerleyişine engel oldu. Mustafa Kemal Paşa komutasındaki bir kolordu Muş ve Bitlis'i kısa bir süreliğine bile olsa geri almayı başardı⁶.

Küçük başarılar genel durumu değiştirmede, hatta Osmanlı ordusu gücünü sonuna kadar kullandığı için daha da güçsüzleşti. Yaklaşık 100 bin asker kaybedildi. Osmanlı ordusu, binlerce askerini de firarlar sebebiyle kaybetti.

³ Özellikle Kars ve Ardahan çevresinde yoğunlaşan 30 bin Müslüman erkeğin katliamı ile ilgili olarak bk.: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH. EUM), 2. Şube, 5/31'den Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, s. 117-118.

⁴ Reynolds, **a.g.e.**, s. 150.

⁵ Sean Mcmeekin, **I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü**, çev. Nurettin Elhüseyni, YKY, İstanbul, 2013, s. 198.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk.: **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı**, C II/II, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara, 1993, s. 100-136. Reynolds, **a.g.e.**, s. 140-141.

Çeteler oluşturup Doğu Anadolu'da yiyecek peşinde koşan bu firariler durumu daha da zorlaştırdılar⁷.

Ruslar Ermenileri, Süryanileri ve Kürtleri silahlandırsalar da savaş başladığında Vorontsov Daşkov, bütün bu toplumlara eşit davranılması emrini verdi. Ancak daha savaşın ilk günlerinde Ermenilerin Müslüman halka yönelik vahşeti Rus kumandanları bile şaşırtacaktır⁸. Bu dönemde Kürtlerle Ermeniler arasındaki ilişkiler çok karmaşıktır. Ermeni çetelerinin gerçekleştirdikleri yağmalar, Kürtler ve diğer Müslümanların husumetini artırıyordu. Rusya, savaşta bazı Kürt aşiretlerini (Hoy Kürtleri, Mutka Kürtleri, Botan Aşireti) kendi tarafına çekmeye çabalayınca bölgede kendi devletini kurmak isteyen Ermeniler bundan rahatsız olmuş ve bir taraftan Kürtlerin Ruslarla ittifak kurmasını engellemeye çalışıp bir taraftan da Kürt halkına saldırılar başlatmıştı. Bu da Kürtlerin Ermenilere karşı misilleme yapmasına yol açmıştı. Öte yandan Türk hükümeti, Türk ordusunun müfrezelerine saldırıda bulunan bazı Kürt aşiretlerinin aynı zamanda Ruslarla sıkı fıkı olduğunu⁹ tespit edip onların ailelerini, özellikle Bitlis-Farkin arasındaki Kürtleri Konya vilayetine sürdü. Ruslar, Kürtlerle ittifak konusunda başarılı olmalarını, Bohtan Aşireti'nin son beyi Bedirhan Bey'in küçük oğlu Kamil Bey'in çabalarıyla mümkün olduğunu düşünmekteydi. Ruslar, Doğu Anadolu'yu işgal ettikleri sırada bir mukavemetle karşılaşmamak için Kürtlere yiyecek, giyecek ve tohumluk da dâhil olmak üzere her türlü yardımı yapmaya çalışıyordu. Öte yandan Ermenilerin Kürtlere yönelik saldırıları Van, Bitlis, Muş civarında devam ediyordu. Bu nedenle Ruslar, oluşturduğu Kürt-Süryani müfrezesine Ermenileri almadı¹⁰.

Göç ve Göçmenler

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren çok sayıda göç aldı. Göçmenlerin iskân ve iaşesini yönetmek üzere bazı idari birimler oluşturup kanun ve kararname çıkardı. Bu idari birimlerin adı ve görev tanımı ihti-

7 Çakmak, **a.g.e.**, s. 159-162, 195, 205, vd. Selçuk Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Yayınları, İstanbul, 2008, s. 92-93.

⁸ Reynolds, **a.g.e.**, s. 161-162.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk.: **a.g.e.**, s. 184.

¹⁰ Rusya Devlet Arşivi'nde bu konuyla ilgili olarak bulunan çok sayıda belgeye örnek olarak bk.: RGVIA. Fon: 2168. S 1. Dosya: 264. Sayfa: 1-8' den naklen **Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912-1917)**, haz. Natalia Chernichenkina, C II, Erzincan Üniversitesi Yayınları, Erzincan, 2015, s. 270-279, vd.

yaçlara göre değiştirildi¹¹. Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında çok sayıda mültecinin Osmanlı topraklarına girişi ve çıkışı, Osmanlı Mebusan Meclisi'ni 13 Mayıs 1913'te İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'ni kabul ederek en azından mültecilerle ilgilenmek üzere daha önce kurulmuş kurumları gözden geçirip yeniden düzenlemek zorunda bıraktı. Bununla tüm mültecilerle ilgilenme sorumluluğu, Doğu Anadolu'da aşiretleri yerleştirmekten sorumlu olan Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'ne verildi ve 29 Aralık 1913'te, Dâhiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin Müdürlüğü'nün bu ilave görevi için yeni bir nizamname çıkarıldı¹². İskân ve Muhacirin Nizamnamesi'nin 2. maddesine göre, ülkeye gelen göçmenler iki farklı şekilde tanımlanıyordu: “*Muhacirler iki kısımdır. Birincisi, hükümet matbualarında istihsal-i mezuniyetle terk-i tabiiyet ederek gelenler, ikincisi, mülteci olarak gelip de tâbiyet-i Osmaniye'ye dâhil olmak istidasında bulunanlardan hükümetçe muhacir sıfatıyla kabulüne karar verilenlerdir.*” Ancak mülteciler vatandaşlığa kabul edilmeden önce haklarında tahkikat yapılır ve bunun sonucuna göre vatandaşlığa kabul edilir ya da kabul edilmezlerdi. Bu süre içerisinde ise münasip mahallere sevk edilerek geçici olarak iskân edilirdiler¹³. Osmanlı belgelerinde “muhacir” ve “mülteci” kelimelerinin kullanımında kesin bir ayırım olmadığını ve zaman zaman bu iki kelimenin birbirinin yerine kullanıldığı tespit edilmektedir. Ancak genel olarak “muhacir”, başka ülkelerin vatandaşı iken Osmanlı topraklarına göç edenler için, “mülteci” ise geldikleri yerlerle ilişkisini kesmeyen, Osmanlı tabiiyetine girmeyen geçici sığınmacılar için kullanılmaktadır¹⁴.

Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'ne, 29 Nisan 1914'te yayımlanan bir talimatla ayrı bir bütçe verildi ve Dâhiliye Nezareti'nden bağımsız kılındı. Müdüriyet, Birinci Dünya Savaşı'nı takiben devlet yıkılana kadar hem mültecileri hem de aşiret üyelerini yerleştirmeye devam etti. Görevleri arasında

¹¹ Bu idari birimin adı, XIX. yüzyılın ortasında Muhacirin Komisyonu, yüzyılın sonunda “İdare-i Umumiye Muhacirin Komisyonu” dur. Daha ayrıntılı bilgi için bk.: Stanford J. Shaw, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş**, çev. Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 427, 431. Konuyla ilgili teşkilat yapısı için ayrıca bk.: Canan Emek İnan, “Türkiye’de İskân Siyaseti: İskâna Yönelik Örgütsel Yapı Üzerinden Bir İnceleme”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, S 22(2014).

¹² Shaw, **a.g.e.**, s. 497.

¹³ **İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi**, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1329.

¹⁴ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, s. 18.

bütün aşiretlerle ilgilenmek ve davranışlarını kontrol altında tutmak, devleti terk etmelerini önlemek, muhacirlerle mültecileri nakletmek, beslemek ve yerleştirmek yer almaktaydı¹⁵.

Aşair ve İskân Müdüriyeti, derhal bir planlama çabasına girdi ve bütün vilayetlere birer talimatname göndererek sınırları içerisine hali hazırda kaç mülteci ve aşiret üyesi iskân edildiğini tespit edip daha fazlasını yerleştirmek için ne kadar arazi ve emlak olduğuna dair bilgi vermelerini istedi¹⁶. Daha cevap gelmeden önce bile Meclis-i Vükela tarafından yeni müdürlüğe mültecilerin güvenliğini sağlamak üzere aşiretleri mültecilerden uzağa yerleştirmeye itina edilmesini emreden bir kararname yayımlandı. Hem mültecilere hem aşiret üyelerine yerleştirilir yerleştirilmez boş ekilebilir arazi sağlanacaktı ki kendilerini besleyebilsinler ve bir an önce ülke ekonomisine katkıda bulunabilsinler. Göçmenler için kurulan karyeler 50 haneden oluşuyordu ve daha az haneli oluşumlar bulunduğu birime bağlı mahalle olarak nitelendiriliyordu. Ancak cami, okul gibi ihtiyaçların ayrı ayrı yapılması çok zor olduğundan mümkün olduğunca Müslüman göçmenlerin toplu yerleştirilmesine çaba harcanmaktaydı¹⁷.

Resmî olarak Osmanlı Devleti'ni terk eden Hristiyanların evleri dönmelerine kadar bir vakıfta tutulacaktı. Ama Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'dan gelen mülteciler, bu ülkelere göçen Hristiyanların bıraktıkları evlere yerleştirildi. Bu şekilde kullanılan mülkler, her bir menkul için oraya yerleştirilen mültecilerden veya onların ödeyecek paraları yoksa Aşâir ve Muhacirin Müdürlüğü'nden kira bedelleri toplanıp mülklerin gerçek sahiplerine verilmek üzere Emval-i Menkule Müdürlüğü idaresine teslim edildi. Ancak bu türlü mülklerin gerçek sahipleri geri döndüğünde bu mülklerin birikmiş kiraları Hristiyan sahiplerine ödenmekle beraber konuyla ilgili ciddi sıkıntılar yaşandı. Bu sorun 27 Temmuz 1914'te yayımlanan, sınır dışı edilmiş veya Osmanlı Devleti'nden göç etmiş Bulgarların, Rumların ve diğer Hristiyanların

¹⁵ **İskân ve Muhacirin Nizamnamesi**, Matbaayı Amire, İstanbul, 1329; Volkan Marttin, **Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyyet-i Umûmiyyesi Teşkilât Tarihi (1914-1922)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 26, 125, 174, vd; Shaw, **a.g.e.**, s. 497; Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri 1912-1913**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 110-115.

¹⁶ Marttin, **a.g.t.**, s. 160, 188.

¹⁷ Shaw, **a.g.e.**, s. 498.

Emval-i Menkule Müdürlüğü korumasına verilmiş evlerinin aynı ülkelerden gelen Müslüman muhacir ve mültecilere devredilmesini öngören bir resmî emirle çözüldü¹⁸.

Mültecilerin Cephe Gerisinde Toplandığı Yerler ve İskân Alanlarına Sevkleri

XX. yüzyıl başlarında arazi anlaşmazlıkları ve başka sebeplerle Ermeni ve Kürt unsurlar arasındaki çatlak o kadar büyümüşü ki Doğu Anadolu'da kontrolü sağlamak sanıldığından çok daha zor olacaktı¹⁹. Anadolu'nun savaşla birlikte iyice zorlaşan vahim yaşam koşulları gerilimi daha da artırıyor, hastalıklar ve açlık toplumu kırıp geçiriyordu. Mülteciler, firari çeteleri ve göçebeler sığınak ve yiyecek bulabilmek için umutsuzca dolaşıyorlardı. Ruslar başlangıçta toplumlararası çatlakları istismar etme yollarını ararken bir taraftan da bunları bastırmaya çalışıyorlardı. Bu da çelişkili politikalar izlemeleri sonucunu ortaya çıkarıyordu²⁰. Savaşın başlangıcı binlerce Balkan muhacirini yollarda ve hala kalıcı bir barınak arayışı içindeyken yakaladı. Rus Kafkas Ordusu'nun ilerleyişi, Müslüman köylülerle göçerlerin beraberce doğuyu terk etmesine yol açarak yollardaki Müslümanların sayısının artmasına sebep oldu. Öte yandan yollardaki diğer bir topluluk da “*Sevk ve İskân Kanunu*” çerçevesinde zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerdi²¹.

Rusların önünden geri çekilen mülteciler, yanlarına alabildikleriyle büyük kabileler hâlinde yollara dökülmüştü. İlk gidilen yerler komşu vilayetlerdi. Bu mültecilerin çoğunluğunu kadın, ihtiyar ve çocuklar oluşturuyordu. Van ve çevresinden gelen mültecilerin en yakın toplanma yeri Urfa, Bitlis ve Diyarbakır'dı²². Binlerce insanın harp sahası içinde yollara düşmesi or-

¹⁸ Shaw, **a.g.e.**, s. 499.

¹⁹ Ermenilerle Kürtler arasındaki anlaşmazlıklar ve çatışmalar hakkında bk.: Nejla Günay, **Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 214-237.

²⁰ Sevilya Aslanova, **20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası 1903-1917**, İlkim Ozan Yayınları, Antalya, 2011, s. 227.

²¹ Reynolds, **a.g.e.**, s. 156-158. Ermeni tehciriyle ilgili olarak bk.: Kemal Çiçek, **Ermenilerin Zorunlu Göçü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005; Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

²² Erol Kaya, **Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türk Mültecileri**, Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 29.

dunun ikmal hatlarının meşgul olup iyi işlememesine de sebep olmaktadır. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Bitlis'ten iltica etmekte olan ahalinin Diyarbakır Vilayeti'nde iskân olunacağını, ancak çok kalabalık olması durumunda Urfa, Ayntab ve Maraş'a gönderileceğini bildirdi²³. Daha sonra bu planlamanın kapsamı genişletildi. Talat Paşa, bütün vilayet ve mutasarrıflıklara 11 Mart 1916 tarihinde bir telgraf çekerek savaş mıntıkasından “iltica” etmekte olan Müslüman ahalinin Sivas ve Diyarbakır vilayetleriyle Canik, Kayseri, Niğde, Maraş ve Urfa livalarına iskân edilmelerinin kararlaştırıldığını, ahalinin iskân mahalleri dışında mahallere dağılımlarının harp durumundan dolayı büyük zorluklara sebep olacağından böyle bir durumun ortaya çıkmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını ilgili vilayet ve mutasarrıflıklara emretti²⁴. Mültecilerin iskânı konusunda bazı planlamalar yapılsa da uygulamada aksaklıklar yaşandığı görülmektedir²⁵. Mesela bütün önlemlere rağmen bazı mültecilerin Maraş ve Urfa'nın güneyine geçmeye çalışması üzerine buna izin verilmemesi ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınması emredildi²⁶.

Bitlis, Van, Muş gibi harbin devam ettiği sahalardan ayrılan mültecilerden bazıları da Mamuretülaziz Vilayeti'ne sığındı. Talat Paşa, vilayet ve livalara; gelen ve gelecek olan mültecilerin yerleştirilmesinin zaruri olduğunu belirtip gerekli tedbirlerin alınmasını emretti²⁷. 17 Mayıs 1916 tarihinde Mamuretülaziz Vilayeti'ne; Türk mültecilerin Ergani-Siverek yoluyla Urfa, Zor, Maraş ve Ayntab taraflarına; Kürt mültecileri ise Malatya-Sivas-Tokat ve bununla birlikte Malatya-Darende- Sarız- Aziziye yoluyla Kayseri, Yozgat, Ankara, Canik taraflarına gönderilmeleri kararlaştırıldı²⁸.

Maraş Livası'na Gelen Mülteciler ve İskânları

Hükümetin, mültecilerin iskânıyla ilgili olarak bazı prensipler belirlediği anlaşılmaktadır: Buna göre mültecilerin harp sahasından çıkarılması, mültecilerin iskân yerlerine jandarma eşliğinde gönderilmesi, mültecilerin gidecekleri güzergâhın en kısa yol olması ve ulaşım imkânlarının bulunması, iskân

²³ BOA., Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri (DH. ŞFR). 61/121, 1331 R 21.

²⁴ BOA., DH. ŞFR. 61/267, 1334 Ca 6.

²⁵ BOA., DH. ŞFR. 64/99, 1334 B 18.

²⁶ Talat Paşa'nın 10 Nisan 1916 tarihli şifresi için bk.: BOA., DH. ŞFR. 62/285, 1334 C 6.

²⁷ BOA., DH. ŞFR. 65/60, 1334 Ş 20.

²⁸ BOA., DH. ŞFR. 64/99, 1334 B 18.

merkezi olarak belirlenen yerlerde etnik dağılıma dikkat edilmesi ve iskân bölgelerinde mültecilerin ev ve arazi verilmek suretiyle kendi geçimlerini temin edip ekonomiye yararlı hâle gelmeleri belirlenmiştir. Hükümet, bu prensipler doğrultusunda Diyarbakır'a sığınan Türk mültecilerin iskân edilmek üzere Maraş, Ayntab ve Urfa'ya gönderilmesini kararlaştırdı ve 26 Şubat 1916'da, Diyarbakır'a gelen mültecilerden bir kısmı Siverek üzerinden Maraş, Ayntab ve Urfa'ya doğru yola çıkarıldı²⁹. Maraş'a Türk mültecilerin gönderilmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen buraya Diyarbakır ve Mamuretülaziz'den Kürt mültecilerin de gönderildiği görülmektedir. Bunun Mamuretülaziz'deki mülteci yoğunluğunun artmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Hükümet, Maraş Livası'nın Kürt mülteciler için belirlenen iskân alanları arasında olmadığını, bunun talimatın 9. maddesinde belirtildiğini, buna rağmen binlerce Kürt mültecinin Maraş'a gönderildiği, hatta bunlardan bazılarının ellerinde vesikaları olduğu yerel görevliler tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirildi. Talat Paşa, Diyarbakır³⁰ ve Mamuretülaziz vilayetlerine, talimatnameye aykırı olarak gerçekleştirilen bu eylemlerin, talimatname doğrultusunda hareket edilmesi için ısrar edilmesi durumunda hazinenin zarara sokulmasına ve mültecilerin de sefaletle sürüklenmesine sebep olacağı uyarısında bulunup tekrarlanmamasını emretti³¹. Öte yandan Kürt mültecileri de daha sonra memleketlerine iade edileceklerinden muhacirlere verildiği gibi onlara da emval-i metrukeden ev ve arazi verilmesi emredildi³².

Harpten kaçarak gelen insanların harp sahalarına yakın yerlere yerleştirilmesi başka sıkıntılara sebep olacağından tercih edilmiyordu. Hükümet, Diyarbakır ve Urfa'da toplanmış olan mültecilerin harp sahasından uzak komşu vilayet ve livalara yerleştirilmesini uygun gördü. Bu çerçevede Mardin livası harp mıntikasına yakın olduğu için buraya gelen mültecilerin daha iç bölgelere gönderilmek istenmesi de bundan kaynaklanmaktaydı. Mültecilerden iki bini demiryoluyla İslahiye'ye; bini Maraş'a ve bini de Ayntab'a sevk edilecekti. Maraş'a daha sonra bin kişilik bir kafiye daha gönderilecekti³³. Mülteci

²⁹ BOA., DH. ŞFR. 61/120, 1331 R 21.

³⁰ BOA., DH. ŞFR. 69/141, 1335 M 5.

³¹ BOA., DH. ŞFR. 69/144, 1335 M 5.

³² Talat Paşa'nın 4 Mayıs 1916'da Urfa, Maraş ve Ayntab livalarına çektiği şifre telgraf için bk.: BOA., DH. ŞFR. 63/187, 1334 B 1.

³³ BOA., DH. ŞFR. 74/294, 1335 C 4.

ve muhacirlerin sevk, iskân ve iâşesini temin etmekle görevli olan Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'nin kayıtlarına göre 1916 yılı baharında Anadolu'nun çeşitli yerlerine sığınmış olan söz konusu mültecilerin sayısı 707.504 kişi olup bunlardan Maraş'a sığınanların sayısı 6.666'dır³⁴.

Rus ordusunun da bölgeden çekilmesi üzerine, Türk ordusunun Doğu bölgelerine girmesine kadar (1918 Şubat ve Mart ayları) Ermeniler, Müslümanlara yönelik çok büyük katliamlar yaptılar³⁵. Ermenilerin amacı, bölgeyi Türk ve Müslüman unsurdan tamamen temizlemek suretiyle "Büyük Ermenistan" kurabilmenin yolunu açmaktı. Ermeni zulmüne engel olamayan Erzurum Komutanı Rus Albayı Tver Khlebov, 18 Nisan 1918'de, "Ermeniler rüzgâr ekiyor ama fırtına biçecekler." diyerek Ermeni zulmünün boyutlarını ortaya koymuştu³⁶. Bu zulme dayanamayan Müslüman ahali,³⁷ panik içinde yaşadığı yeri terk etti. Ahali, nakil vasıtası olmadığından yaya olarak yollara düştü. Hasta ve düşkünlerin sırtlarda taşındığı bu yolculukta; çoğu zaman ölenlerin defnedilmesi mümkün olmadı, bu hengâmede aileler parçalandı, çocuklar ebeveynlerini kaybedip sahipsiz kaldı, birçok insan hastalık, açlık, yorgunluk ve sefalet yüzünden hayatını kaybetti³⁸.

Mültecilerin göç ettikleri bölgelerin harp mıntıkası olması mültecilerle ilgili iâşe ve sağlık hizmetlerinin ordu tarafından karşılanmasını icap ettirmekteydi. Bu, ordu için ayrılan iâşe ve sağlık malzemelerinin mülteciler için kullanılması zaten kısıtlı imkânları olan ordunun durumunu daha da güçleştirmekteydi. Bu nedenle komutanlar, mültecilerin hemen harp bölgesi dışına çıkarılmasını istiyordu³⁹. 8 Mart 1918 tarihinde, Urfa'da bulunan mültecilerden

³⁴ Tuncay Öğün, **Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkîye Mültecileri (1915-1923)**, Babil Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 37.

³⁵ Azmi Süslü, **Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim**, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 1987, s. 31, 99.

³⁶ **Türk İstiklâl Harbi, C III, Doğu Cephesi (1919-1921)**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1965, s. 8.

³⁷ Ermenilerin Müslüman ahaliye yaptığı katliam ve zulüm hakkında ve öldürülenlerin listesi hakkında çok sayıda belge ve ayrıntılı bilgi için bk.: **Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919)**, C I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001, s. 254-348, 358-359, vd.

³⁸ Öğün, **a.g.e.**, s. 33.

³⁹ Kaya, **a.g.e.**, s. 64.

Kürt aşiretleri mensubu bin kişinin Maraş'a gönderilmesi ve bunların yanlarında hayvanları olduğu için şimendifer kullanamayacakları bildirildi⁴⁰. Kısa bir süre sonra 27 Mart 1918'de, Maraş Mutasarrıflığı'na 10-15 bin mülteci gönderileceği bildirildi ve gerekli hazırlıkların yapılması emredildi⁴¹.

Maraş'a iskân edilen mülteci sayısının ne kadar olduğunu kesin olarak söylemek zor olsa da Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin 4 Kanunu sani 1919 tarihli nüshasında nerelerde ne kadar mültecinin olduğuyla ilgili bir tablo yayımlandı. Buna göre Maraş Sancağı'na yerleştirilen mülteci sayısının 14.811 olduğu görülmektedir⁴².

Maraş'ta Mültecilerin İskân ve İaşesiyle İlgili Problemler ve Alınan Tedbirler

Şark mültecileri ve aynı zamanda Balkanlardan muhacir gruplarının Anadolu'ya geliyor olması hükümeti bunların iskânları konusunda arayışa itti. Tehcir edilen Ermenilerin emval-i metrukesinin mülteci ve muhacirlere tahsis edilmesi, böylece hem onların barınma ihtiyacının karşılanması hem de bağ, bahçe, tarla gibi alanların ekilip biçilmesi öngörüldü. Talat Paşa, Ermeni mallarının korunmasında gerekli hassasiyetin gösterilmesinin, Ermenilerin tehcir edilmesinden sonra onların yerlerine muhacir ve aşiretler yerleştirilerek Müslüman nüfusun artırılmasının ve memlekette zirai ve ekonomik sıkıntı yaşanmaması için tedbir alınmasının önemini vurguladı⁴³. Talat Paşa, harp mıntıkasından kaçan ve Ayntab, Maraş ve Urfa'ya sevk ve iskân edilen mültecilerin yerleştirilecekleri terk edilmiş evlerle emval-i metrukenin kıymetleri takdir olunarak karşılığı olan paranın korunmasını emretti⁴⁴. Ancak bu konuyla ilgili olarak bir dizi problemle karşılaşıldı. Öncelikle bazı vilayetlerde emval-i metrukeden kalan binaların yerli halk, bilhassa eşref ve memurlar tarafından az bir ücret karşılığında işgal edildiği Dâhiliye Nezareti'ne rapor edildi. Talat Paşa, 14 Eylül 1916'da, bütün vilayet ve sancaklara bir şifre telgraf göndererek ortada himaye edilmeye muhtaç bu kadar mülteci ve muhacir varken söz

⁴⁰ BOA., DH. ŞFR. 74/73, 1335 Ca 14.

⁴¹ BOA., DH. ŞFR. 74/268, 1335 C 3.

⁴² Kaya, a.g.e., s. 25-26.

⁴³ Talat Paşa'nın 3 Temmuz 1915 tarihli telgrafi için bk.: BOA., DH. ŞFR. 54/426, 1333 N 1.

⁴⁴ BOA., DH. ŞFR. 61/117, 1334 R 21.

konusu evlerin yerli ahali ve memurlar tarafından kullanılmasının mümkün olmadığını, hiçbir zorlamaya mahal bırakmaksızın bu binaların boşaltılarak mülteci ve muhacirlere tahsis edilmesini emretti⁴⁵. Maraş'ta da benzer bir durum yaşanması üzerine sorunun süratle çözümlenmesi mahalli yetkililere emredildi⁴⁶.

Mültecilere emval-i metruke durumundaki erzak, elbise ve eşyaların verilebileceği,⁴⁷ bu ihtiyaçların emvali metrukeden temin edilmesi imkânı yoksa çarşı pazardan alınıp mültecilere dağıtılması yoluna gidilmesi istendi⁴⁸.

Osmanlı Devleti, geniş bir alanda savaşa devam etmekteydi ve bunun hazineye yükü oldukça fazlaydı. Dolayısıyla mültecilerin günlük iâşesini temin etmek hazineye oldukça fazla yük getirdi. Mültecilere 60 para (kuruşun 1/40'ı) yevmiye ödeniyordu. Bu son derece önemsiz bir miktardı. Çünkü ekmeğin kilosu 6 kuruşa satılmaktaydı. Üstelik yevmiyeler de düzenli olarak ödenemiyordu. Bu, mültecilerin açlık ve sefalet içinde yaşamaya çalışmalarını anlamına geliyordu⁴⁹. Maraş Muhacirin Memuru Derviş, 1916 yılının son günlerinde, Aşair ve Muhacirin Müdür-ü Umumisi Şükrü Bey'e, Muhacirin Talimatnamesi'nin 33. maddesine göre mültecilere her hafta yevmiye verilmesi gerektiğini, ancak kendilerinin aylık verdikleri hâlde ailelerin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıklarını bildirince Şükrü Bey, yevmiyelerin haftalık verilmesi için gayret gösterilmesini emretti⁵⁰. Derviş Bey, bu karışık durumun altından kalkamadı ve göreve gelişinden 3 ay 10 gün sonra azledildi⁵¹.

Hükümet, mültecilerin iâşesinin sağlanması için onlara terk edilmiş arazilerden tahsis etmeye başladı. Ancak tarlayı sürmek için öküz, ekmeğin için tohumluk lazımdı. Maraş Mutasarrıflığı, bu ihtiyaçların karşılanması için Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden bir milyon kuruş istedi. Fakat tohumluk alınabilmesi için iki bin lira gönderilirken öküz alımına bütçe ayrılmadı. Mültecilerin mevcut öküzleri kullanmaları istendi⁵².

⁴⁵ BOA., DH. ŞFR. 68/155, 1334 Z 4.

⁴⁶ BOA., DH. ŞFR. 82/74, 1336 S 24.

⁴⁷ BOA., DH. ŞFR. 61/121, 1331 R 21.

⁴⁸ Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 231.

⁴⁹ Öğün, **a.g.e.**, s. 50.

⁵⁰ BCA., 272 00 00 11/9-18-5-1.

⁵¹ BOA., DH. ŞFR. 71/7, 1335 S 11.

⁵² BCA., 272 00-00-74/65-17-15-1.

Mültecilerin Memleketlerine Dönüşü ve Maraş'tan Ayrılmaları

Anadolu'nun farklı bölgelerine iskân edilen mülteciler, siyasi ve askerî gelişmelere bağlı olarak memleketlerine geri dönmek istediler. Mültecilerin ilk geri dönme arzusu, Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun 8 Ağustos 1916 tarihinde Bitlis ve Muş'u geri aldığı haberi gelince ortaya çıktı ve değişik şehirlerde iskân edilmiş olan mülteciler, memleketlerine dönmek için harekete geçtiler. Hükümet, onları durdurmaya çalışmışsa da buna muvaffak olamadı. Mülteciler dönüş yolunda ve memleketlerine ulaştıktan sonra büyük bir sefaletle karşılaştı. Yollarda açlıktan ölenler, kimsesiz kalmış çocuklar bu trajedinin en çok dile getirilen durumuydu⁵³.

Mültecileri memleketlerine dönmek için hareketlendiren ikinci önemli gelişme ise Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin yapılmasıyla ortaya çıkan yeni gelişmeler sonucunda oldu. III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Enver Paşa'nın emriyle 12 Şubat 1918'de ileri harekâta geçti. 13 Şubat'ta Erzincan, 16 Şubat'ta Erzurum kurtarıldı. 14 Mart'ta da savaş öncesindeki sınırlara ulaşıldı. Rusya'nın daha önce işgal ettiği toprakları Osmanlı Devleti'ne teslim edip bölgeden çekildiği⁵⁴ haberinin gelmesiyle mülteciler memleketlerine dönmeye başladılar. Maraş Mutasarrıfı, Dâhiliye Nezareti'ne, Maraş ve Elbistan'da iskân edilen mültecilerin geri dönmeye başladıklarını, hasat mevsimini beklemeyip ekili tarlalarını öylece bıraktıklarını, geri dönmemeleri için alınan tedbirlerin fayda etmediğini bildirdi⁵⁵. Mültecilerin Maraş'tan ayrılmalarının altında yatan sebeplerden biri de Geri Dönüş Kararnamesiyle tehcir edilen Ermenilerin Maraş'a geri dönme imkânı bulmaları⁵⁶ ve mültecilere verilen emvali metrukenin asıl sahiplerine iade edilmesidir. Emvali metrukede iskân edilmiş olan mültecilerin ise varsa boş binalara, yoksa Müslümanların yan-

⁵³ Öğün, **a.g.e.**, s. 58.

⁵⁴ Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Birliklerinin Azerbaycan'ı Tahliye Etmesine Kadar Olan Süreçte Kafkas İslam Ordusu'nun Gence ve Bakü Harekâtı", **VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi**, haz. Merve Uğur, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 269.

⁵⁵ Dâhiliye Nezareti ile Maraş Mutasarrıflığı'nın Mayıs-Temmuz 1918 arasında bu konuyla ilgili olarak yaptığı çeşitli yazışmalar için bk.: **BCA.**, 272 00 00 11/12-39-7-1.

⁵⁶ Nejla Günay, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü", **Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S 51,2009, s. 236.

larına birer ikişer yerleştirilmesi kararlaştırıldı⁵⁷. Bu konuda tedbir alınmak istense de mültecilerin sefalete düşmesi engellenememiştir.

Dâhiliye Nezareti, memleketlerine gitmek bahanesiyle vesikasız, aç, perişan ve hasta yola çıkan ve daha ileriye gidemeyecek durumda olan mültecilerin perişanlıklarının arttığına dair haberler geldiğini, daha önce de emredildiği gibi bu kişilerin buldukları yerden ayrılmalarına kesin olarak engel olunması emredildi⁵⁸. Ancak Maraş'taki mültecilerin sayısı 15 bine ulaşmıştı ve bunların iâşesinde sıkıntı çekilmekteydi. Hayatlarını devam ettirebilmek için erzak ve yiyecek temin etmek oldukça zordu ve bazı mülteciler buldukları yerlerde asayiş olaylarına da sebep olmaktaydı. Hükümet bütün bunları göz önüne alarak Şark mültecilerinden olup memleketlerinde emlâk ve arazisi bulunanlarla tüccarlar ve memleketlerine döndüklerinde yardım talep etmeyecek kişilerin iadesine karar verdi. Mültecilerden bir kısmı hükümetten herhangi bir yardım talebinde bulunmadan memleketlerine doğru yola çıktı⁵⁹.

Maraş'ta bulunan Van ve Bitlis mültecileri, memleketlerine dönerken Siverek-Diyarbakır üzerinden gideceklerinden yol masrafları için hazine tarafından 300 bin kuruş ödenek ayrıldı⁶⁰. Bu paranın seferberlik tahsisatından ayrıldığı diğer yazışmalardan anlaşılmaktadır⁶¹.

Mültecilerin memleketlerine geri dönüşlerine 1918 yılının bahar aylarında izin verilmişti. Ancak bu yıl içerisinde dönüşleri mümkün olan mülteci sayısı oldukça düşük kalmıştı. Muhacirin Müdür-i Umumisi Hamdi Bey'in 23 Kasım 1918 tarihli açıklamasına göre mültecilerin yalnızca %15'i memleketlerine dönebilmişti. Mültecilerin dönüşlerindeki büyük artış, 1920 yılı bahar aylarında gerçekleşti. Muhacirin Müdüriyeti kaynaklı bir istatistiğe göre Trabzon mültecilerinden 207.788 kişi; Erzurum mültecilerinden 157.659 kişi;

⁵⁷ BOA., Hariciye Siyasi Belgeleri (HR. SYS), 2569/1-4'ten Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin, s. 398-399; Babıali Evrak Odası (BEO), 341055'ten Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin, s. 415. Ayrıca Ermeni mallarının iade edilmesinde İngilizlerin baskı yaptığı iddiaları için bk.: Firdes Temizgüney, **Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 284.

⁵⁸ 6 Teşrinievvel 1334 tarihinde Maraş Mutasarrıflığı'nın da aralarında bulunduğu çeşitli vilayetlere gönderilen yazı için bk.: DH. ŞFR, 92/64,1336. Z. 30.

⁵⁹ BOA., DH. ŞFR, 87/324, 1336 S 16.

⁶⁰ BCA., 272 00-00-74/68-42-14-1.

⁶¹ BCA., 272 00-00-74/68-39-2-1.

Van mültecilerinden 35.415 kişi ve Bitlis mültecilerinden 48.070 kişi olmak üzere toplam 448.932 mülteci memleketine geri döndü. Henüz sevk edilmiş mültecilerin sayısı ise 407.604 kişiydi. Maraş'ta Nisan 1920 itibarıyla bulunan mülteci sayısı 8.687 idi. Ancak mültecilerin geri dönüşlerinin sonraki tarihlerde de devam ettiği görülmektedir⁶². 1920-1923 arasında ne kadar mültecinin Maraş'tan ayrıldığını tespit edememekle beraber Sıhhiye ve Mua-veneti İçtimaiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey, 1923 yılında hâlen memleketine gidememiş 70-80 bin mültecinin bulunduğunu, bunlardan 23.880 kişinin memleketlerine dönmek için başvurduğunu bildirip bu mültecilerin buldukları yerlerle sayılarını vermektedir. Dr. Rıza Nur'un verdiği bilgiye göre Maraş'ta memleketine iade edilmek üzere bekleyen mülteci sayısı 3.112 kişidir⁶³. Bu kişilerin memleketlerine iadesi için 150 bin lira tahsis edildi ve sevkıyatları 3 Nisan 1923'te başladı⁶⁴. Bu durumda Maraş'ta, 1923 yılı itibarıyla 5.575 mültecinin kaldığı ve bunların büyük ihtimalle Türk kökenli olanlar olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

Osmanlı toprakları Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra büyük bir insan hareketliliğine sahne oldu. Balkanlarda yaşayan Müslüman ahali muhacir durumuna düşüp Osmanlı topraklarına sığındı. Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yaşayan ahali ise savaş mıntıkası içerisinde kalmaları ve Ermeni çetelerinin saldırıları nedeniyle memleketlerini terk edip Batı'ya doğru kaymak zorunda kaldılar.

Osmanlı hükümeti, savaş şartları içerisinde Ermenilerin tehciri kararını almıştı. Bütün bunlar Müslüman ve gayrimüslim unsurların önemli bir kısmının bir yerden bir yere göç hâlinde olması anlamına geliyordu. Bunun bir düzen içerisinde gerçekleştirilmesi savaş şartları da göz önüne alınırsa oldukça zor bir işti.

Osmanlı Dâhiliye Nezareti'ne bağlı bir kurum olan İskân ve Aşâir Müdüriyeti sevk ve iskân işlerini organize etmekle görevliydi. Hükümet Müslüman mültecilerin harp mıntıkası dışına çıkarılması, iaşe ve iskânlarının sağlanma-

⁶² Öğün, **a.g.e.**, s. 78; Kaya, **a.g.e.**, s. 109-110.

⁶³ Kaya, **a.g.e.**, s. 155.

⁶⁴ Öğün, **a.g.e.**, s. 212.

sı, mültecilerin ekonomik hayatlarını idame ettirebilmeleri için onlara arazi dağıtılması gibi konularda bazı kararlar aldı. Öncelikle Müslüman mültecilerin nerelere iskân edileceği belirlendi. Mültecilerin iskân edildiği yerlerden biri de Maraş'tı. Başlangıçta Maraş'a sadece Türk mültecilerin yerleştirilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak daha sonra bu kararın uygulanamadığı ve Kürt mültecilerin de buraya sevk ve iskân edildiği görülmektedir. Mültecilere, Ermeni emvali metrukesinden bina ve arazi verilmek suretiyle barınma ve iâşe sorunları çözümlenmeye çalışıldı.

Mondros Mütarekesi'nden sonra "Ermenilerin Geri Dönüşü" ile ilgili kararnamenin çıkmasından sonra, onlara malları iade edildi. Bu mültecilerin büyük bir sefaletle düşmesine sebep oldu. Öte yandan Türk Ordusu'nun Doğu Anadolu'yu Ruslardan geri aldığı haberleri de gelmekteydi. Bu, Maraş'a yerleştirilen mültecilerin tekrar memleketlerine dönmesine sebep oldu. Maraş'a gelen yaklaşık 15 bin mülteçiden 10 bininin geri döndüğü anlaşılmaktadır. Memleketlerine geri dönen mültecilerin daha önce geçen bir belgeden anlaşıldığına göre savaş sonunda iade edilecekleri belirtilen Kürt mülteciler olduğu, kalanların ise bölgenin Türk mültecilerin iskân alanı olarak belirlenmesinden dolayı Türkler olduğu sonucuna varmak mümkündür.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri (DH. ŞFR), 61/267 (1334 Ca 6); 61/121, 1331 R 21; 64/99, 1334 B 18; 62/285, 1334 C 6; 65/60, 1334 Ş 20; 64/99, 1334 B 18; 61/120, 1331 R 21; 63/187, 1334 B 1; 69/141, 1335 M 5; 69/144, 1335 M 5; 74/294, 1335 C 4; 74/73, 1335 Ca 14; 74/268, 1335 C 3; 92/64, 1336. Z 30; 87/324, 1336 S 16; 54/426, 1333 N 1; 61/117, 1334 R 21; 68/155, 1334 Z 4; 82/74, 1336 S 24; 61/121, 1331 R 21; 71/7, 1335 S 11; 71/49, 1335 S 25.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Belgeleri

BCA. 272 00 00 11/9-18-5-1.

BCA. 272 00-00-74/65-17-15-1.

BCA. 272 00 00 11/12-39-7-1.

BCA. 272 00-00-74/68-42-14-1.

BCA. 272 00-00-74/68-39-2-1.

Yayımlanmış Belgeler

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı, C II/II, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara, 1993.

Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912-1917), haz. Natalia Chernichenkina, C II, Erzincan Üniversitesi Yayınları, Erzincan, 2015.

İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1329.

Türk İstiklâl Harbi, C III, Doğu Cephesi (1919-1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1965.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919), C I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001.

Araştırma ve Tetkik Eserler

Aslanova, Sevilya, **20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası 1903-1917**, İlkim Ozan Yayınları, Antalya, 2011.

Çakmak, Mareşal Fevzi, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, haz. Ahmet Tetik-Sema Kiper-Ayşe Seven-Serdar Demirtaş, Genelkurmay Atase ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

Çiçek, Kemal, **Ermenilerin Zorunlu Göçü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

Dündar, Fuat, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Günay, Nejla, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü", **Türk Kültürü Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, S 51, 2009, ss 235-285.

Günay, Nejla, **Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

Halaçoğlu, Ahmet, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri 1912-1913**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Halaçoğlu, Yusuf, **Ermeni Tehciri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

İnan, Canan Emek, "Türkiye'de İskân Siyaseti: İskâna Yönelik Örgütsel Yapı Üzerinden Bir İnceleme", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, S 22(2014), ss. 82-102.

İpek, Nedim, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları, Trabzon, 2006.

Kaya, Erol, **Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türk Mültecileri**, Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2007.

Marttin, Volkan, **Aşâir ve Muhâcirin Müdürîyyet-i Umûmiyyesi Teşkilât Tarihi (1914-1922)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

- McMeekin, Sean, **I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü**, çev. Nurettin Elhüseyini, YKY, İstanbul, 2013.
- Öğün, Tuncay, **Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.
- Öğün, Tuncay, **Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)**, Babil Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.
- Reynolds, Michael A., **İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918**, çev. Yücel Aşkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- Shaw, Stanford J., **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş**, çev. Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Süslü, Azmi, **Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim**, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 1987.
- Temizgüney, Firdes, **Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- Ural, Selçuk, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ünalp, Rezzan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Birliklerinin Azerbaycan'ı Tahliye Etmesine Kadar Olan Süreçte Kafkas İslam Ordusu'nun Gence ve Bakü Harekâtı", **VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi**, haz. Merve Uğur, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

MONDROS MÜTAREKENAMESİNDE ELVİYE-İ SELASE İLE İLGİLİ YENİ VESİKALAR

Atilla GÜLER*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1915 yılında Çanakkale Savaşları ile İtilaf Devletlerine yaptığı maddi ve manevi olumsuz etkilerin adeta bir hesaplaşması ve Türk Milletine karşı duyulan kin ve nefretin kısa bir özeti olan bu mütarekenin uygulanma safhasının da bu yönde hukuksuz ve insafsız olacağı bir gerçektir.

Elviye-i Selase olarak adlandırılan Batum, Kars ve Ardahan sancaklarının Mondros Mütarekenamesi sözleşmesine göre Osmanlı İmparatorluğu tarafından boşaltılabilmesi için yerine getirilmesi zorunlu bazı şartlar vardı. Bu bölgelerin, diğer ülkeler tarafından işgal edileceği ve buralardan Osmanlı Hükümeti sivil yönetim unsurlarının idareyi teslimi konusunda açık bir kayıt bulunmuyordu.

Mondros Mütarekenamesi'nin Kafkasya'ya ait 11'inci maddesinde belirtilen bölgelerin Osmanlı Ordusu tarafından terk edilmesi konusunda hükümetin verdiği emir kapsamında; "Brest- Litovsk Antlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'na katılan ve Elviye-i Selase olarak adlandırılan Batum, Kars ve Ardahan sancakları Osmanlı İmparatorluğu'nda kalacağı" yönündeydi.

Ancak İngiliz Başkomutanlığının Elviye-i Selase konusundaki haksız ve ısrarlı politikası sonucunda, Osmanlı Harbiye Nazırlığının yayınladığı emirde; İmparatorluğun 9'uncu Ordu Komutanlığı birliklerinin 93 Harbi sonrası doğuda ortaya çıkan Osmanlı- Rus sınırının gerisine alınması yönündeki taleplerine başta 9'uncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın şiddetli muhalefeti Anadolu ve Türk Ordusunun bütün fertlerinin konuya ilişkin duyarlılığını ortaya koyuyordu.

Yakup Şevki Paşa'nın bu direniş konusunda Harbiye Nazırlığına cevaben gönderdiği telgrafta "Boyun eğme, hoş görünme yolunun sonuçları şüphesiz yok oluşturmaz. Direniş yolunun faydasız ve uçuruma götüreceği iddia olunursa da ikinci seçenekte hiç olmazsa şeref ve namusun korunması vardır. Türk Milleti muavenetini tekrar kazanmak yolunu bulursa belki kurtulur. Bu yol da şüphesiz şeref, namus ve mücadele yoludur." ifadesinin tarihe altın harflerle yazılacak bir cevap olduğunu düşünüyorum.

* Emk. Albay, atillaglr@yahoo.com

RECENT DOCUMENTS ON THREE SANJAKS IN THE ARMISTICE OF MUDROS

ABSTRACT

Being almost a revenge for the materially and morally negative impact incurred by the Ottoman Empire on the Allied Powers in the Çanakkale Battles of 1915 and a brief expression of the hatred and grudge felt for the Turkish Nation, the enforcement of this armistice had proven to be illegal and merciless in real terms.

The evacuation of Elviye-i Selase [the three sanjaks], namely the sanjaks of Batum, Kars and Ardahan, by the Ottoman Empire in compliance with the Mudros Armistice necessitated the realization of some compulsory conditions. There wasn't any clear provision stipulating the occupation of these areas by other countries and the hand-over of the administration by the civilian administrative elements of the Ottoman Government in the region.

The decree issued by the Government concerning the Ottoman Army's demilitarization of the areas stated in Article-11 on the Caucasus ordered that "the Sanjaks of Batum, Kars and Ardahan, which were known as Elviye-i Selase and annexed by the Ottoman Empire through the Treaty of Brest-Litovsk, would be left to the Ottoman Empire."

However, the strong opposition, mostly by the 9th Army Commander Yakup Şevki Pasha against the order issued by the Ottoman War Ministry as a result of the unjust and insistent policies of the British Supreme Military Command on Elviye-i Selase and the demands therein for the repositioning of the 9th Army Command troops of the Empire behind the Ottoman-Russian border delineated in the east after the 1877-78 Ottoman-Russian War put forward the sensitivity displayed by all members of Anatolia and the Turkish Army on the issue.

It is of my appreciation that the words of Yakup Şevki Pasha in the telegram he sent to the War Ministry in response, stating "the end-result of submission, concession is absolutely destruction. Although resistance is claimed to be futile and devastating, this second alternative gives the chance of safeguarding the honor and dignity at least. If the Turkish Nation happens to find a way to restore its endurance, it will perhaps save itself. And this way will definitely be the way of honor, dignity and struggle" represents a reply to be carved in golden letters into the history.

GİRİŞ

Bir ulusun kaderinde çok önemli ve acı dolu olayların yaşanmasına neden olan Mondros Mütarekesi'nin 100'üncü yılında konunun değişik boyutlarıyla incelenmesi amacıyla düzenlenen bu sempozyumda huzurunuzda bulunmaktan büyük bir onur ve mutluluk duymaktayım.

“Türkiye, büyük bir deniz ulaşım yolunu kapayarak, bir yandan Rusya ve Romanya'nın, diğer taraftan bunların batısındaki müttefiklerinin ulaşımını kesmekle, savaşın en az iki yıl uzamasına ve müttefiklerin milyonlara varan insan yaşamıyla, yüzlerce milyarlık maddi zarara uğramasına yol açmıştır.

Müttefikler, Türklerin diğer uluslar üzerindeki egemenliğine artık sonsuzluğa kadar son vermek zamanının geldiğini açıkça görmektedirler. Son 20 yıl boyunca Ermeniler işitilmemiş vahşetlerle topluca öldürülmüşlerdir. Savaş sırasında Osmanlı Hükümetinin, öldürme, tehcir ve kötü uygulamalardan oluşan fetih sonuçları, geçmişte buna benzer yaptığı uygulamalarını fersah fersah aşmıştır.

Osmanlı Hükümeti, 1914 yılından beri düzmece bir devrime dayanan geçersiz bahanelerle erkek, kadın ve çocuk 800 bin Ermeniye topluca öldürerek ayrıca 200 bin Rum ile 200 bin Ermeniye yurtlarından göç ettirerek sürmüştür. Bu nedenlerden dolayı müttefikler, Türk çoğunluğunun bulunmadığı toprakları, Türk boyunduruğundan kurtarmaya karar vermişlerdir. Büyük devletler, ABD Başkanının haklı ve insafli biçimde belirleyeceği bir sınır içerisinde özgür bir Ermenistan kurulmasına ilişkin maddeleri hiçbir yönden değiştirmezler.”¹

Paris'teki mütareke görüşmeleri esnasında Osmanlı Heyetinin itiraz ettiği konulara 17 Temmuz 1920 günü müttefiklerin verdiği son cevap olarak Albay Henry tarafından heyet üyesi Reşit Bey'e iletilen metinden bir bölüm aktarmaya çalıştım.

Hazırlık safhası, yok edilmeye çalışılan bir cihan imparatorluğu ile 600 yıl egemenliği altındaki uluslara her alanda medeniyet, hoşgörüyü götüren Türk Milletine karşı duyulan kin ve nefretin kısa bir özeti olan bu mütarekenin, uygulama safhasının bu yönde hukuksuz ve insafsız olacağı bir gerçektir.

¹ **Peyam-ı Sabah**, 21 Temmuz 1336/1920, No:943, s.1.

Mondros Mütarekesi², Birinci Dünya Savaşı sonunda imza edilmiş olan mütarekelere göre, etkisi ve devamı yönünden geçici karakterde olmaktan çok uzaktır. Bu mütareke, özellikle Osmanlı Devleti ve Türk Milleti'nin hayatında elemli ve kanlı hadiselerle dolu yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Bu ıstırapların yeni Türkiye'nin doğum sancıları olduğunu önceden kestirmek çok güçtü. Bu belge, imzalandığı tarihten itibaren bütün Türkiye'de olanca şiddetle uygulanmıştır.

1. TARAFLARIN MÜTAREKE HÜKÜMLERİNİ DEĞERLENDİRMESİ

Mondros Mütarekenamesi'nin, hazırlanması ve uygulanması yönünden Osmanlı İmparatorluğu ve Müttefikler tarafından karşılaşılan sorunların aşağıdaki sebeplerden ileri geldiği değerlendirilmektedir:

1.1 Osmanlı İmparatorluğu'nun Değerlendirmesi

A) Osmanlı Devleti, Mütarekeyi, usul yönünden iki ordu arasında savaşa son veren bir antlaşma sayıyordu. Mütarekenin imzasından sonra, muhasım orduların, genel olarak, barış imza edilinceye kadar, mütarekede müttefiklerce işgali kararlaştırılmış olan boğazlar hariç, mütarekenin imzalandığı gün, buldukları yerlerde kalacaklarını kabul ediyordu³.

B) Ne Mondros mütarekesini kabul eden Osmanlı Hükümeti, ne de onu imza edenler, İstanbul, İzmir, Musul şehri ve vilayeti, İskenderun, Adana vilayeti, Ayıntap, Maraş ve Urfa sancaklarının mütarekenin 7'nci maddesine göre tahliye ve itilaf veya yabancı silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilebileceğini ne kabul edebilir ne de düşünebilirlerdi. Elviye-i Selase denilen Batum, Kars ve Ardahan sancaklarının boşaltılabilmesi için yerine getirilmesi zaruri bazı kayıt ve şartlar vardı⁴. Bu bölgelerin, başkaları tarafından işgal edileceği ve buralardan Osmanlı sivil idaresinin kaldırılacağına dair açık hiçbir kayıt yoktu. Boğazlardan başka Toros, Bakü ve Batum gibi işgal olunacak yerler ayrıca belirtilmişti.

C) Osmanlı demiryollarının, yalnız İtilaf Devletleri kontrolünde bulacakları kabul olunmuştur. Demiryollarının İtilaf Devletleri silahlı kuvvetleri

² Y. Hikmet Bayur, *Yeni Türkiye Devleti'nin Harici Siyaseti*, Akşam, İstanbul, 1934, s.14-44.

³ *Osmanlı Genelkurmayı'nın Hariciye Nezareti'ne, Mondros Mütarekenamesinin suret-i tatbikine ait raporu*, Hariciye Arşivi Siyasi, Karton 34, No:53.

⁴ *Mondros Mütarekenamesi Sözleşmesi*, Md:11.

tarafından, fiilen işgal olunacağı mukavelenin metnine olduğu gibi ruhuna da aykırı idi.

1.2 İtilaf Devletleri'nin Değerlendirmeleri

Müttefikler, Osmanlı devletiyle kararlaştırılan mütarekeye, bir teslim belgesi düşüncesiyle bakıyorlardı. Mütareke ile beraber Osmanlı ordusunu terhis ettirerek Osmanlı Devleti'ni savunmasız bir hale getirdikçe, gizli ve elastiki bırakılmış olan bütün maddelerini istedikleri gibi uygulamayı önceden kafalarına koymuşlardı. Kendi anlayışlarına göre Mütareke, İtilaf kuvvetlerine, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında, tam hareket serbestliği veriyordu.

A. Mütarekeye, Milletlerarası hukuk kurallarına uygun olarak, hiçbir zaman kaydı konmamıştı. İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ni, en ağır şartlarını kabul edebilecek bir hale getirinceye kadar mütarekeyi uzatmak yetkisini, bu suretle elde etmiş oluyorlardı.

B. Umumi olarak mütarekenin imza olunduğu gün iki taraf ordularının uyacakları bir mütareke hattının tespit edilmemiş olması da İtilaf Devletleri'nin art niyetlerinin bir göstergesiydi.

C. Mondros Mütarekesi'nin baş tarafında “Müttefiklerinin başarılarıyla Britanya Hükümetinin adına hareket eden” kaydını koymakla Amiral Calthorpe'un bu belgeyi Fransa ve İtalya namına da imzaladığı anlatılmak istenmiş olmasına rağmen, Mondros Mütarekesi tamamıyla İngiliz diktası olarak düzenlenmiş ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki İngiliz emellerinin uygulanmasını kolaylaştırmaktan başka bir gaye gütmemektedir. Britanya Hükümeti, mütarekeyi kendi bakış açısına göre yapabilmek için diğer müttefiklerini bilhassa Fransa'yı mütareke konuşmalarından uzak tutabilmek amacıyla, Mondros'ta bulunan Fransız amirali Amet'yi konuşmalara almadığı gibi, Osmanlı delegelerini de, mütareke metnini acele imzalamaları konusunda zorlamıştır⁵. Osmanlı ordularının; yalnız Britanya ordularının fedakârlık ve gayretleriyle yere serildiklerini iddia eden Büyük Britanya, hazırlanan Osmanlı Mütarekesinde ve barışında en çok Britanya'nın menfaatlerinin gözetilmesini istemekte kendisini haklı görüyordu⁶.

⁵ T. Bıyıklıoğlu, “Mondros Mütarekenamesi'nde Yeni Vesikalar” **Belleten**, Ankara, 1957, s.569.

⁶ Bıyıklıoğlu, a.g.m., s.569.

Şu önemli konuyu da belirtmek gerekir ki Türkiye'nin genel savunma güç ve yeteneği, Osmanlı'nın Irak (30 Ekim 1918) ve Filistin (19 Eylül-28 Ekim 1918) cephelerinin çökmesinden ziyade Makedonya'daki müttefik ve bilhassa Bulgar cephelerinin yıkılmasıyla en fazla zararı görmüş oluyordu ve böylece; İstanbul ve Doğu-Trakya, Bulgaristan'dan gelecek tehditlere karşı açık kalıyordu.

2. BATUM, KARS VE ARDAHAN SANCAKLARININ BOŞALTILMASI VE İŞGALİNİ SAĞLAMAK İÇİN YAPILAN HAKSIZ UYGULAMALAR

Mondros Mütarekesi'nin Kafkasya'ya ait 11.maddesi: “İran'ın şimali-garbi kısmındaki Kuvayı Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce Kuvayı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emir edildiğinden kısmı mütebakisi müttefikler tarafından vaziyeti mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir.” ifadeleriyle belirtilmiştir.

2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bölgeyle İlgili Uygulamaları

Bu maddede, Osmanlı Hükümeti tarafından boşaltılması daha önce emredilmiş olan yerler, kuzey-batı İran'dan başka (Tebriz, Hoy, Culfa ve Rumiye), Brest-Litovsk Antlaşması dışında kalan Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya arazisiyle Gürcistan ve Ermenistan'dan Batum antlaşmalarıyla işgal edilmiş olan ve yukarıda adı geçen bölgelerden ibarettir. Bu bölge ve yerleşim alanlarının boşaltılması Ahmet İzzet Paşa kabinesi tarafından Şark Ordular Grup Komutanlığı'na 21 Ekim 1918 gün ve 8852 numaralı emrin 6'ncı maddesiyle bildirilmiştir.

Emir metninin kapsamı şöyleydi: “9'uncu Ordu Komutanlığı, İran'ı ve Brest-Litovsk anlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmiş olan yani bu antlaşmanın aksine olarak işgal edilmiş olan bütün araziye tahliye edecektir. Tahliye hakkındaki ayrıntı daha sonra bildirilecektir.” Mütarekenin ilk fıkrasında kayıt olunan emir buydu. Bu emre göre, Brest-Litovsk Antlaşmasıyla anavatana katılan ve Elviye-i Selase olarak adlandırılan Batum, Kars ve Ardahan sancakları Osmanlı Devleti'nde kalıyordu.

Mondros'ta yapılan konuşmalarında, Amiral Calthorpe bütün Kafkasya'nın boşaltılmasını istedi. Osmanlı heyeti üç sancağın ahdi durumunu belirterek bu bölgenin boşaltılmasını geri bıraktırdı. Sonuçta, yukarıda metni verilen

11'inci maddenin son kısmında; “..... kısmı mütebakisi, müttelikler tarafından vaziyeti mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir.” kaydı bu üç sancak için konulmuştur. Bu şarta göre, üç sancağın boşaltılması müttelikler tarafından yerinde incelendikten sonra istenebilecekti. Osmanlı Devleti, hukuki ve ırki bakımdan üç sancak üzerindeki haklarının en basit bir incelemede tasdik olunarak tahliyeden vazgeçebileceğine güveniyordu. Bu üç sancakta, o vakit, 300.000 Türk ve Müslümana karşı ancak 60.000 Hristiyan yaşıyordu. Sözleşmeye aykırı ve haksız bir iş yapılmış olmaz mıydı?

2.2. İngiltere'nin Bölgeyle İlgili Uygulamaları

11 Kasım 1918'de, Osmanlı Bahriye Nazırlığı nezdinde görevli İngiliz irtibat subayından Sadarete hitaben aşağıdaki yazı alınmıştı:

“İngiliz Başkomutanlığından aldığım aşağıdaki telgrafnameyi bildirmekle büyük bir şeref duymaktayım: Mütareke hükümlerinin on birinci maddesine ek bend. Bütün Türk kıtalarının ve elemanlarının Türkiye ile Rusya arasında savaştan önceki sınır gerisine alınarak, buraların tamamının tahliyesini emretmeniz için İngiliz Hükümetinden talimat almış bulunmaktayım. Bu gibi kıtaların ve unsurların, Azerbaycan'da bırakılması hiçbir sebeple uygun karşılanamaz. Bu boşaltmanın tamam sayılabilmesi için Halil ve Nuri Paşalarla Enver'in babası Ahmet'in ve İslam ordusunda herhangi bir hizmet için gönderilmiş olan Türk subay ve erlerinin de çekilmesi lazımdır. İngiliz Hükümeti, ancak yukarıdaki hususlar yapıldıktan sonra mütarekenin bu maddesi hükmünün yapılmış olduğunu kabul edebileceği üzerinde ısrar etmemi emretmektedir. Bu hususta ne vakit emir verildiğinin ve tahliyenin ne vakit tamamlandığını bildirmenizi zatı devletlerinden istirham ederim. Britanya Deniz İrtibat Subayı Frank Chilton”⁷.

Osmanlı İmparatorluğu, İngiliz Deniz İrtibat Subayı tarafından tebliğ olunan yukarıdaki telgrafla, Amiral Calthorpe'un tek tarafı olarak, Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmeksizin, mütarekenin 11'inci maddesine bir “Ek” teklifi ile karşı karşıya kalmıştı. Calthorpe bununla, 11'inci maddeyle tespit ve kabul olunan şartı, yani yerinde tahkikat yapılması şartını kendiliğinden bozmakta ve üç sancağın derhal boşaltılmasını istemektedir. Bu isteğin haksız ve yersiz olduğu meydandadır.

⁷ Bıyıklıoğlu, a.g.m., s.574.

İngilizler, mütarekeye ek madde teklifini yalnız bu üç sancak meselesinde kullanmışlar, Musul şehri ile Musul vilayetini, İskenderun'u, Adana vilayetini, İzmir'i mütarekenin 7'nci Maddesinin çok geniş ve açık olmayan hükmüne dayanarak Osmanlı hükümetine boşalttırmış ve işgal etmişlerdir. Osmanlı Dışişleri Nazırlığı, Calthorpe tarafından teklif olunan 11'inci Maddeye ek meselesini ne red ne de protesto etmiştir.

Bu ek madde hakkında İngilizlerle müzakerede bulunarak tahliyeyi geciktirmeyi Osmanlı Erkânı Harbiye Reisliği üzerine almıştı. Bu maksatla, Erkânı Harbiye Reisi, İngiliz irtibat subayı Yarbay Murphy'ye askerimizin hiç olmazsa bu kışı geçirmek üzere üç sancakta kalmasına müsaade edilmesini talep etmiş, Erkânı Harbiye Reisi Cevat Paşa bu girişimin sonucundan olumlu bir sonuç çıkmayacağını 9'uncu Ordu kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya şifreli telgrafla bildirmiş ve üç sancağı her an boşaltmak zorunda kalacağımız nedeniyle erzak ve malzemenin geri taşınması planlarının hazır olmasını istemişti⁸.

Yapılan sözlü müracaata Yarbay Murphy aşağıdaki cevabı verdi:

“Son sözlü müracaatınıza cevaptır. İtilaf Devletleri Harp Konseyi, sonradan işgal olunan üç sancaktan kıtaların tahliye işinin mütareke hükümlerine göre yapılmasını kararlaştırmıştır.”

Bunun üzerine Kars'ta bulunan 9'uncu Ordu Komutanlığına şu emir verildi:

“İngilizler, Elviye-i Selase'nin dahi tahliyesi hakkındaki taleplerinde ısrar ediyorlar ve tarafımızdan da bu talebin uygulanması zorunda kalınacaktır. Bunun üzerine 9'uncu Ordu Komutanlığı birliklerinin 93 Muharebesi sonrası ortaya çıkan hudut gerisine alınması gerekmektedir. Buna göre hangi fırkaların iâşe ve ikamet bakımından en münasip olarak nerelere ikame edilebileceğinin ve bu yeni konusu almak üzere nakliyatını ne tarzda icra edileceğinin süratle bildirilmesi talep edilmektedir. Harekât, No 9787 Harbiye Nazırı namına Cevat. 25 Kasım 1918.”

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi Elviye-i Selase'nin mütarekenin şartları yerine getirilmeksizin, boşaltılması hakkındaki İngiliz talebine karşı Osmanlı Hükümeti, ancak Harbiye Nazırlığı birimleri aracılığıyla

⁸ Bıyıklıoğlu, a.g.m., s.575.

çok zayıf bir girişimde bulunmuş, buraların, mütarekede yazılı olmayan işgal talebine karşı hiçbir itirazda bulunmayarak yalnız Batum, Kars ve Ardahan sancaklarındaki yiyecek, silah ve cephanenin gerilere taşınmasını sağlamak üzere, sadece boşaltma müddetini, elden geldiği kadar uzatmaya çalışmış ve bunda muvaffak da olmuştur.

2.3. Yakup Şevki Paşa'nın Konuya İlişkin Tepkileri ve Uygulamaları

9'uncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, 26 Kasım 1918'de Elviye-i Selase'nin boşaltılması için verilen emre karşı şu düşünce ve öneride bulunuyordu:

“Mütareke şartlarında, Elviye-i Selase'nin boşaltılması, yerinde inceleme yapıldıktan sonraya bırakılmıştı. Bu henüz yapılmamıştır. Öncelikle bir heyet gelip görmelidir. Osmanlı askeri burasını boşaltırsa burayı kim işgal edecektir. Ermenilerin ve Gürcülerin bir hakları yoktur. Ruslar gelirse buna itiraz olunamaz. Bu memleketleri boşaltıp anarşi içinde bırakmak ve yüz binlerce insanı heder etmek, insanlığa aykırıdır. Brest-Litovsk sınırı dışında ve Elviye-i Selase'de Müslümanlar, Ermeni ve Gürcü hakimiyetine girmemeye ve kendilerini savunmaya karar vermişlerdir.” Fakat bu çok doğru değerlendirmeleri, İngilizlere anlatmak mümkün olmamıştı.

Mondros Mütarekesini imza etmiş olan İngilizler mütareke hükümlerini bozarak ve aşarak bir takım bahanelerle Doğu cephemizde, sebepsiz olarak, Türk şeref ve itibarını kırmak maksadıyla iki tümen kumandanımızı (12'nci Tümen Komutanı Albay Ali Rıfat ve 5'inci Kafkas Tümen Komutanı Mürsel Bey) Batum'da, 6'ncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'yı Musul'dan İstanbul'a gelir gelmez Haydarpaşa'da, İslam ordusu kumandanı Nuri Paşa'yı da İstanbul'da tutuklamışlardı. İngilizlerin bu haksız saldırıları ve Babıali'nin idare-i maslahat politikası karşısında 9'uncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa Harbiye Nezaretine 6 Mart 1919'da aşağıdaki şifre telgrafi göndermiştir:

“Yaşananlar devletin, en meşru haklarını üretemeyecek ve uygulayamayacak bir hale düştüğünü gösteriyor. Ancak, İngilizlerin her dediğini yapmak ve bunlara son derece hoş görünmek yoluyla mülk ve milletin kurtarılabilceğini asla ümit etmiyorum. İngilizlerin gerek Ali Rıfat ve Mürsel Beylere ve gerek daha büyük ve daha küçüklere uyguladıkları davranışlar bir tedhiş politikasından ve bunun arkasında saklanan, düşünülmüş bir siyasi maksadın

icaplarından başka bir şey değildir. Bu tutuklamalardan, silah toplamaktan, İstanbul'u ve bütün memleketi işgale başlamalarından yalnız bu sonucu çıkarıyorum.”

Yakup Şevki Paşa şifre telgrafının sonunda Harbiye Nezaretine sonuç olarak şunu yazıyordu: ‘‘Tarih, birçok defalar göstermiştir ki meşru bir haktan gelen kuvvetli direnişler genellikle, birçok kuvvetli devletleri, maksat ve hedef değiştirmeye dahi zorlamıştır. Bu ümit ile olsun hareket olunması gerektiğini addediyorum. Diğer boyun eğme, hoş görünme yolunun sonuçları şüphesiz yok oluştur. Direniş yolunun faydasız ve uçuruma götüreceği iddia olunursa, ikincisinde hiç olmazsa şeref ve namusun korunması vardır. Türk milleti, yalnız İngilizlerin teveccühünü kazanmakla hiçbir vakit yaşamını geri getiremeyecektir. Türk milleti, muavenetini tekrar kazanmak yolunu bulursa belki kurtulur. Bu yol da hiç şüphesiz şeref, namus ve mücadele yoludur.’’⁹

Yakup Şevki Paşa, bunu yazarken, şüphesiz, bütün ordunun ve Türk Milleti'nin gerçek hislerine tercüman oluyordu. Bir sene sonra, İstanbul'un işgali üzerine, 15'inci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa da, 7 Nisan 1920'de, İstanbul'dan Ankara'ya gelen Celalettin Arif Bey'e şu telgrafi yazmıştı.

‘‘Milli Meclisimizin ve başkentimizin tarihte emsali görülmemiş bir surette uğradığı ihanet ve hakareti ve halen devam etmekte olan gaddarlıkları hazmetmeyeceğiz. Bütün Şark halkı ve askerlerimiz; Ankara da toplanmakta olan Büyük Meclisin bütün emirlerine sadakatle itaati ve milletimizin meşru haklarını tasdik ettirmek için hisselerine düşecek her türlü fedakârlığı sonuna kadar götürmeyi bir şeref biliyorlar. Artık kurtulacak yalnız Türklük değil, 350 milyon İslam'ın hukuk ve namusudur.’’¹⁰

Yukarıda bazı kısımlarını anlatmaya çalıştığım Yakup Şevki Paşa'nın 26 Kasım 1918, 6 Mart 1919 ve Kazım Karabekir Paşa'nın 7 Nisan 1920 tarihli telgrafları Mondros Mütarekesi'nin, ne kadar haksız uygulamalar olduğunu ve bu haksızlıkların Türk Ordusunda ne gibi derin tepkiler yarattığını açıkça göstermektedir. Bütün Türk milleti de bu değerli ve kahraman komutanlar gibi düşünüyordu. Mondros Mütarekesi, ne kadar haksız ve insafsızca uygulan-

⁹ Bıyıklıoğlu, a.g.m., s.577.

¹⁰ Bıyıklıoğlu, a.g.m., s.577.

mıŖsa, vicdanlarda uyanan intikam hissi o kadar büyük olmuŖtur. Haksızlığa uğrayan ve ümitsizliğe kapılan milletlerin yapacaklarına sınır çizilemez.

Yakup Ŗevki PaŖa ve Kazım Karabekir PaŖa'nın yukarıda açıklamaya çalıŖtıęım telgrafları okununca, bu ruh durumu üzerine 19 Mayıs 1919'da Samsun'dan Anadolu'ya gelen Arıburnu ve Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal PaŖa'nın ne gibi esaslara dayanarak milli mücadeleye baŖladıęı, zannedirim daha kolay anlaşılır.

Doğu Cephesi kumandanı Yakup Ŗevki PaŖa gibi, Musul Cephesi kumandanı Ali İhsan PaŖa ile Adana cephesi kumandanı Nihat PaŖa da, Mondros Mütarekesi'nin keyfi uygulamaları karşısında Osmanlı Hükümetini azimli harekete sevk etmeye çalıŖmıŖlar ve kendi sahalalarında mümkün olan her Ŗeyi yapmıŖlardır. Mondros Mütarekesi'nden ve uygulanma Ŗeklinden, yalnız biz Türklerin değil bütün milletlerin öğrenebilecekleri çok dersler vardır. Mondros Mütarekesi'nin açık kayıtlarına aykırı olarak, hileli tefsir yoluyla Türk Elviye-i Selase'nin, Adana vilayetinin, Antep, MaraŖ, Urfa'nın ve İzmir'in iŖgali Türk Milli hareketlerinin gerçek sebepleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

2.4. Kafkasya'da Mütarekeyi Takip Eden Dönemde YaŖanan GeliŖmeler

1. Gürcistan (Ahıska, Ahilkelek) ve Ermenistan'dan (Nahçivan, İğdir, Gümrü, Karakilise) Brest Litovsk Antlaşması dıŖında iŖgal olunan yerler 21 Ekim- 5 Aralık 1918 arasında bırakılmıŖtır.

2. Dağistan ve Azerbaycan arazisi Ocak 1919 sonlarında tamamıyla boşaltılmıŖtı.

3. İngilizler, 24 Aralık 1918 günü Batum Ŗehrini İngiliz silahlı kuvvetleriyle iŖgal etmiŖlerdi. Bu iŖgal; mütarekenin 15'inci maddesi hükümleriyle kabul olunmuŖtu. İngilizler, 26 Aralık 1918 de, Kars, Ardahan sancaklarının da İngiliz birlikleri tarafından iŖgal olunacağını bildirmiş ve 48 saat içinde Batum'un sivil idaresine de el koymuŖlardı.

4. Osmanlı askeri birlikleri, Ocak 1919 sonunda Batum, Kars ve Ardahan sancaklarını boşaltmıŖlardı. Bu üç sancakta mütarekeye aykırı olarak, İngiliz birliklerinin iŖgaliyle birlikte Osmanlı sivil idaresine de son verilmiŖti. İngiliz

askeri birliklerinin 26 Ağustos 1919'da bölgeden çekilmesi sonrası 7 Temmuz 1920'de Kars sancağı Ermenilere ayrıca Batum sancağı da Gürcülere bırakılmıştı.

5. Ermeni silahlı kuvvetleri, Mart 1920 sonlarında sınırdaki köylere saldırılarını aralıksız sürdürüyordu. 9 Haziran 1920'de Doğu Cephesi'nde seferberlik ilan edilmiş, Büyük Millet Meclisi, hükümete gerektiğinde Elviye-i Selase'yi işgal yetkisini vermişti.

6. 28 Eylül 1920'de Sarıkamış, 30 Ekim 1920'de Kars, 23 Şubat 1921 tarihinde verilen nota sonrasında da Ardahan ve Artvin ile Gürcü hükümetinin teklifi üzerine Batum şehri, 11 Mart 1921 günü Türk kuvvetleri tarafından işgal edilmişti. 16 Mart 1921 Moskova, 13 Ekim 1921 Kars antlaşmalarıyla Batum haricinde 1878'den beri ayrı düşmüş olan üç sancak tekrar anavatana kavuşmuştu.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi, Birinci Dünya Savaşı sonucunda imza edilmiş olan benzeri mütarekelerden etkisi ve uygulama esasları yönünden çok farklıydı. Bu mütareke özellikle uygulama esasları yönünden Osmanlı İmparatorluğu ve Türk Milletinin yaşantısında hüznü ve sıkıntılı olayların yaşandığı bir dönemin başlangıcı olmuştu.

Mütareke koşullarıyla; İran toprakları ve Brest- Litovsk anlaşması hükümlerine aykırı olarak Kafkasya'da işgal edilmiş tüm topraklar Osmanlı ordu birliklerince tahliye edilecek, dolayısıyla Elviye-i Selase olarak adlandırılan Ardahan, Kars ve Batum Sancakları Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinde kalıyor olmasına rağmen, İngiltere'nin Osmanlı ordu birliklerinin 93 Harbi sonrası Kafkasya'da oluşan sınır hattına çekilmesi konusundaki kararlı ve ısrarcı tutumu Osmanlı Harbiye Nazırlığı ile bölgeden sorumlu Osmanlı 9'uncu Ordu Komutanlığı arasında görüş ayrılıklarının yaşanmasına neden olacaktı.

Elviye-i Selase'nin Mütareke'nin şartları yerine getirilmeden boşaltılması konusunda İngiltere'nin talebine Osmanlı Hükümeti, sadece Harbiye Nazırlığı'nın ilgili birimlerince oldukça etkisiz girişimlerde bulunmuştu. Harbiye Nazırlığı da söz konusu bölgenin mütareke maddelerinde belirtilmeyen işgal taleplerine karşı hiçbir talepte bulunmamış, sadece bu üç sancakta konuşlu ordu ikmal üslerinin (cephane, silah ve yiyecek maddeleri) geri bölgeye

taşınması konusunun zaman yönünden ertelenmesi yönünde çalışma yapılmış, bunda başarılı olunmuş ancak işgale engel olunamamıştı.

Osmanlı Hükümeti'nin bölgenin İngiliz ordu birliklerince haksız işgali konusundaki hoşgörülü ve müsamahakar tutumu bölgedeki özellikle Osmanlı 9'uncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ve diğer vatansever askerler ile Türk Milletinin tüm fertleri tarafından tepkiyle karşılanmış, büyük infiale ve direnişe neden olmuş, bu durum Anadolu'nun diğer bölgelerindeki tüm unsurlar tarafından da büyük bir coşkuyla desteklenmişti.

Mondros Mütarekesi'nin açık kayıtlarına aykırı olarak hileli tefsir yoluyla Elviye-i Selase olarak adlandırılan Ardahan, Kars ve Batum sancakları ile Adana, Maraş, Antep ve İzmir'in işgal edilmesi Türk Kurtuluş hareketinin gerçek sebepleri arasında önemli bir yer tutacaktı.

KAYNAKÇA

Bayur, Y. Hikmet, **Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1934.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, “Mondros Mütarekenamesi’nde Yeni Vesikalar” **Belle-ten**, Ankara, 1957, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

Harp Tarihi Vesikalar Dergisi No.

Jaschke, Gotthard, **Waffenstillstand von Mudros**, Mitteilung, 1952.

Mondros Mütarekenamesi Sözleşme Metni.

Osmanlı Genelkurmayı’nın Hariciye Nezaretine, Mondros Mütarekesi- nin Suret-i Tatbikine Ait Raporu, Hariciye Arşivi Siyasi, Karton 34, No. 53.

Türkgeldi, Ali, **Mudanya ve Mudanya Mütarekesi Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Hürriyet Kitapevi, Ankara, 1948.

YUSUF AKÇURA'YA GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİ

Necmettin ALKAN*

ÖZET

Dönemin önemli şahsiyetlerinden ve tarihçilerinden Yusuf Akçura'nın, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesini konu edinen makalesi önemlidir. Türkiye'de, İttihâdçuların hatalı tercihinin sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin gereksiz yere Birinci Dünya Savaşı'na girdiği iddiası genel olarak gündeme getirilirken Akçura konuya farklı bir yaklaşım getiriyor.

Akçura makalesinde, savaşı tarafların savaşın günahını kendi üzerlerinden atmak için Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla ilgili sorumluluğu karşı tarafa atma; dolayısıyla gâlip İngilizlerin ve Fransızların, mağlup devletleri mesul gösterme gayretini eleştiriyor. Bunun Türkiye'ye yansımaları ise savaşın sonunda İttihâdçi liderlerin ülkeyi terk etmelerinin ardından yeni yönetimin savaşa girilmesini İttihâd ve Terakkî'nin gereksiz kararı ve hatası olarak dolayısıyla da mesuliyeti İttihâdçılara yüklemeleri olarak izah ediyor.

Ona göre Osmanlı Devleti'nin bu savaşa girmesinin en önemli nedeni, Rusya'nın kadim siyaseti olan Osmanlı Başşehri İstanbul'u ve Boğazlar'ı işgal etme emelinin gerçekleştirilmesinin Kasım/Aralık 1913 ve 8 Şubat 1914 tarihlerinde gizli toplantılarla eylem planı olarak gündeme getirmesidir. Hatta Rus Büyükelçisi'nin teklifiyle savaştan kısa bir süre önce İstanbul'da anarşi çıkarıp şehirde cereyan edecek bir katliâma engel olma bahanesiyle İstanbul'u işgal etme planlarının yapıldığının da altını çiziyor. Bütün bunları gören dönemin devlet adamlarının, devletin varlığını ve geleceğini sürdürebilmek için Almanya'nın yanında savaşa girmek zorunda kaldıklarını vurguluyor. Akçura'ya göre bu savaşın zaten nedeni olan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalamazdı.

Tıpkı Yusuf Akçura gibi, mevcut tehlikelerden dolayı Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalınmaması gerektiğini düşünen başka devlet adamları da vardır. Dönemin Sadrazamı Said Halim Paşa, Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Dâhiliye Nâzırı Talat Paşa ve Mustafa Kemâl Paşa da Türkiye'nin Almanya tercihini doğru buluyorlar.

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, necmettinalkan@gmail.com

GİRİŞ

Osmanlı tarihinin kritik ve önemli kararlarından ilki 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile askerî ittifak antlaşmasının imzalanmasıdır. Ardından önce 10 Ağustos'ta Alman Göben ve Breslau savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan giriş yapmalarına müsaade edilmesi ve en sonunda aynı yılın 29-30 Ekim'inde Karadeniz'deki Rus hedeflerinin bombardıman edilmesi'dir¹. Bu kararların ve buna göre de cereyan eden gelişmelerin neticesinde Osmanlı Devleti, resmen ve fiilen 1914'te Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Fakat bu kritik kararların sonucu ağır olmuş ve savaş kaybedilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından Osmanlı topraklarının önemli bir kısmının işgal edilmesi ve nihaî olarak devletin tasfiye edilmesi doğrudan bu kararların bir sonucu olarak anlatıla geliyor. Hatta mağlup Osmanlı Devleti'nin ve Almanya'nın yıkılarak tarih sahnesinden çekilmesi de yine bu sürecin bir sonucu olarak izah ediliyor.

Bu olumsuz sonuçlardan dolayı önce müttefik olarak Almanya'nın tercih edilmesi ve ardından Almanların yanında savaşa girilmesi, Türk tarihçiliğinde olumsuz hâdiseler olarak kabul edilir ve değerlendirilir. Gerçek diplomatik, siyasî ve askerî bir endişeye veya herhangi bir stratejiye dayanmayan günübirlik kararlar ve oldubittiyle girilen bu maceranın devletin yıkılmasına neden olduğu iddia ediliyor. Aldıkları kararlarla bu sürecin şekillenmesinde etkili olan dönemin Harbiye Nâzırı ve Başkomutan Vekili İsmail Enver Paşa, Sadrazam Said Halim Paşa, Dâhiliye Nâzırı Mehmed Talât Paşa ve Bahriye Nâzırı Ahmed Cemâl Paşa gibi önemli isimler sert bir şekilde eleştiriliyorlar. Yanlış kararlarıyla ve tercihleriyle 600 yıllık Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına neden oldukları iddiasıyla da ağır bir şekilde itham ediliyorlar.

Bu genel kanaatin veya kabulün aksine, Osmanlı Devleti'nin müttefik olarak Almanya'yı tercih etmesinin ve ardından aynı cephede Almanlarla birlikte savaşmasının o günkü şartlarda bir zaruret olduğunu düşünenlerin sayısı çok azdır. Bunların da bir kısmı ittifak anlaşmasını o günkü şartlarda doğru kabul etmekle birlikte Almanya'nın yanında savaşa girilmesini eleştiriyor. Dolayısıyla bu husustaki genel kanaat Türkiye'nin bir şekilde tarafsız kalmasının sağlanması yönündedir.

¹ Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak**, Uluslararası Sempozyum İstanbul, 20-21 Kasım 2014, ss. 157-178.

Dönemin önemli müelliflerinden biri olan Yusuf Akçura (1876-1935) bu konuda farklı düşünenler arasında yer alıyor. Kazan kökenli Akçura, Mektebi Harbiye çıkışlı olmasına rağmen tarihçidir. Gençlik yıllarında Sultan II. Abdülhamid [d.1842-ö.1918; h. 1876-1909] yönetimi karşıtı ve meşrutiyet taraftarı Jön Türk Hareketi'ne dâhil olmuştur². Jön Türklüğüne, takip eden sayfalarda temas edilecektir. Kendisi döneminin tarihî, siyasî ve askerî meselelerine ve gerçekliklerine vâkıf bir kişi olarak çok sayıda tarih araştırması kaleme almıştır. Bu çalışmalarından biri de, 1928 yılında “Türk Tarihi Encümeni Mecmû’ası”nda yayımladığı ve günümüzde pek bilinmeyen “*Osmanlı Devleti Umûmî Harb’de Bî-taraf Kalabilir miydi?*” başlıklı makalesidir³.

Soyadı kanunundan önce makaleyi yayınlamasından dolayı Akçuraoğlu Yusuf ismini kullanan yazar, savaş öncesinden kalan Rus gizli vesikalarından istifade ederek Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki kadîm işgalci siyasetini gerçekleştirmek için Birinci Dünya Savaşı'nı fırsat olarak gördüğünü iddia ediyor. Buna karşın dönemin devlet adamlarının ise, bu kritik durumun farkında olarak devletin varlığını ve geleceğini koruyabilmek için Almanya'nın yanında savaşa girmek zorunda kaldıkları tezini savunuyor.

Çalışmada, Birinci Dünya Savaşı'nın 100. yılı münasebetiyle gündeme gelen Türkiye'nin bu savaşa girmesiyle ilgili tartışmalara bir katkı sağlamak amacıyla Yusuf Akçura'nın bu makalesi ele alınıyor. Akçura'nın makalesi ihtiva ettiği bilgiler ve yorumlar bakımından özgün olmasına ve mevcut genel görüşün aksine konuya farklı bir bakış açısı getirmesine rağmen, tespit edebildiğimiz kadarıyla Türk tarihçileri tarafından pek istifade edilmemiştir. Makalenin gündeme getirilmesinin bu hususa önemli katkılar sağlayacağı kanaatindeyiz. Ayrıca tebliğimizde dönemin önemli devlet adamlarından bazılarının da konuyla ilgili görüşlerine yer veriliyor.

Akademik bir çalışmanın özgünlüğü dışında olmazlarından diğeri de konuyla ilgili soruların tevdi edilmesi ve bunlara cevap aranmasıdır. Burada sorulan sualler şöyledir: *Akçura, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesini nasıl izah ediyor ve yorumluyor? Akçura'nın bu görüşleri*

² Nuri Yüce, “Akçura Yusuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C II, İstanbul, 1989, ss. 228-229.

³ Akçuraoğlu Yusuf, “Osmanlı Devleti Umûmî Harb’de Bî-taraf Kalabilir miydi?”, *Türk Tarih Encümeni Mecmû’ası*, S 96-19, 1 Haziran 1928, İstanbul 1928, ss. 1-29.

mevcut tarih bilgileriyle ne derecede örtüşüyor? Son olarak ise, Akçura'nın siyasî görüşleri makalesinde gündeme getirdiği iddialarını ve yorumlarını etkilemiş midir?

Tebliğın ana konusunu Yusuf Akçura'nın görüşleri teşkil etse de, o tarihlerde önemli görevlerde olan bazı devlet adamlarının ve komutanların da konuyla ilgili fikirlerine yer veriliyor. Böylece Akçura'nın bu iddialarının veya endişelerinin dönemindeki zevât tarafından dile getirilip getirilmediği ortaya çıkarılmaya çalışılıyor. İlk bölümlerde Akçura'nın makalesi ve görüşleri yer alırken, son bölümde ise bahsedilen zevâtın fikirleriyle birlikte yukarıda tevdi edilen soruların cevaplarına temas ediliyor.

Savaşın Başlamasının Sorumlusu Kimdir? Türkiye Savaşa Neden Girdi?

Metod olarak Yusuf Akçura makalesine, konuya ait şu soruları tevdi ederek başlıyor: *“Devlet-i Osmâniyye harbi istemiş ve aramış mıdır? Yoksa sırf istiklâl ve temâmiyet-i mülkiyesini muhâfaza ve müdâfa'a idebilmek için harbi kabûle mecbûr mu olmuştur? Böyle bir mecbûriyet var ise bî-taraf kılması kâbil olabilir mi?”*⁴ Burada özellikle de devletin istiklâlinin ve mülkünün korunabilmesi için savaşa mecbur olunup olunmadığı; böyle bir zorunluluk varsa, savaşta tarafsız kalınıp kalınamayacağı soruları önemlidir. Bunlara verdiği cevaplar zâten makalenin genel muhtevasını teşkil ediyor.

Akçura, savaşa girmesinden dolayı Osmanlı Devleti'ni sorumlu gören Fransız Erkân-ı Harbiye Binbaşısı M. Larcher'in makalesinin bir kısmının, Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi tarafından yayınlanan “Cihân Harbi'nde Osmânlı Harekâtı'nın Târihçesi” adlı kitaba olduğu gibi alınmasını eleştiriyor. İzahına göre, kritik bir süreçte 1920-1921 arasında hazırlanan ve 1922'de yayınlanan bu kitaba, Türkçe bilmesine ve Türkçe belgelerden de istifade etmesine rağmen Larcher'in makalesinin giriş kısmının olduğu gibi alınmasını doğru bulmuyor. Hatta 30 Ekim 1918'te Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasının, 16 Mart 1920 tarihinde İngilizlerin İstanbul'u işgal etmelerinin ve devletin kurumlarını ele geçirmelerinin ardından Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi'nin böyle-sine bir kitabı yayınlamasının net bir şekilde yanlış olduğunu söylüyor. Bu noktadaki eleştirisini şöyle dile getiriyor:

⁴ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 1.

"Harbin mes'ûliyetini Osmanlı Devleti'ni bir müddet idâre iden birkaç kişiye yükletilerek nev'anmâ i'tirâf-ı zünûb idilirse, gâlib iti'lâf devletlerinin nazar-ı merhamet ve muhabbeti isticlâb olunarak daha müsâ'id şerâ'it dâ'iresinde sulh akdedebileceği ümid olunuyordu!..."⁵ Savaş zamanı yöneticilerinin yurt dışında oldukları, başşehir ve bütün kurumlarının gâlip devletler tarafından işgal edildiği bir sırada bu kitabın hazırlanmasını ve Fransız binbaşının makalesinin kitaba alınmasının nedenini; savaşın bütün sorumluluğunu o zamanki yöneticilere yükleyerek gâliplerden merhamet ve muhabbet kazanılmasıyla uygun şartlarda barış anlaşmasının imzalanması ümidiyle izah ediyor.

Yusuf Akçura takip eden sayfalarda Fransız Larcher'in makalesinin giriş kısmı hakkında, kendisinden görüş istenmesi üzerine hazırladığı raporundan bazı kısımları aktarıyor. Raporuna, "*cihân harbinin ve husûsiyetle mezkûr harbe iştirâk ettirilmesinin mes'ûlleri kimlerdir?*" sorusunun cevabıyla başlıyor. Birinci Dünya Savaşı'nın kim tarafından çıkartıldığı meselesine Avrupalı devletler tarafından "*son derece*" önem verildiğini belirterek, her devletin "*bu vebâli kendi üzerinden atmaya, hasmına yüklemeye*" çalıştığı gerçeğinin altını çiziyor. Merkezî / İttifâk Devletlerin sorumluluğu Müttefik / İtilâf Devletlere yüklemesine karşın İtilâf Devletlerinin ise, bu savaşı İttifâk Devletlerinin isteyerek çıkardıkları iddiasını gündeme getirdiklerini söylüyor. Fakat Türkiye'nin bu savaşa girmesinin ise kendi isteğiyle mi yoksa İtilâf Devletlerinin zorlamasıyla mı gerçekleştiği sorusunun, bu meselenin "*daha mühim olan husûsî kısmını*"nı teşkil ettiğini belirtiyor⁶.

Akçura, bu sorunun cevabının savaşın başlamasından birkaç günlük veya haftalık olaylarla verilemeyeceğini iddia ediyor. Bu konuda, 10 yıllık hâdiseler silsilesinin dikkate alınmasıyla ve belge olarak ise sâdece bir tarafın değil, bütün tarafların ve hatta tarafsız devletlerin vesikalarının "*tedkik ve tenkid*" edilmesiyle ancak "*objektif ve ilmî*" bir görüşe sahip olunabileceğini düşünüyor. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasının sorumlularının tespit edilmesiyle alakalı olarak ortaya atılan mevcut iddiaların, "*mu'ayyen bir devletin ve yahud bir fırka-i siyâsiyenin menâf'ine hizmet*" gayesiyle gündeme getirilen "*gayr-i ilmî*" görüşler olduklarını ifade ediyor. Bunun yanında tarafların

⁵ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 7.

⁶ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 8-9.

genellikle savaşın başlamasından dolayı birbirlerini sorumlu tuttuklarını ifade ediyor. Devamında ise Almanya’da ve Türkiye’de tam tersine, kendi siyasî parti menfaatlerini gözeterek ülkelerini sorumlu tutanların bulunduğunu belirtiyor. Osmanlı muhalefet partisinin, devletin savaşa girmesini “*mecbûriyetsiz, lüzûmsuz, sırf o zamân makâm-ı iktidârda bulunan fırkanın keyf ve arzusundan neş’et ettiği*” şeklinde tekrarlayıp durduğunu yazıyor. Fakat gerçekte takip edilmesi gerekenin ise, aslında sâdece devletin mevcut ve gelecek menfaatlerini temin edecek iddiaların bulunup olayların buna göre nakledilmesi olduğunu iddia ediyor. Dolayısıyla da Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi tarafından yayınlanacak eserde bir siyasî partinin menfaatlerinin gözetilmesinin söz konusu olmaması gerektiğinin altını çiziyor. Fakat Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki gelişmeleri esas alarak Osmanlı’nın savaşa girişini izah eden olaylardan bahsedilmesinin, devletin mevcut menfaatlerini temin edecek özellikte olmadığını da vurguluyor. Devamında ise, Almanya’nın birliğini sağlamasından Osmanlı Devleti’nin savaşa dâhil olması gibi ilgili gelişmeleri 17 madde şeklinde zikrediyor⁷.

Yusuf Akçura İtilâf Devletlerinin, Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı’nda tarafsız kalmasının “*mümkün olduğu*” iddiasının, Osmanlı Erkân-ı Harbiye tarafından yayınlanan “Cihân-Harbi’nde Osmânlı Harekâtının Tarihçesi” kitabının önsüzünde de dile getirilmesini eleştiriyor. Tersine, Dünya Savaşı’ndan birkaç ay öncesindeki durumun Osmanlı Devleti’nin “*istiklâl ve tamâmiyeti aleyhine ne kadar sarîh*” olduğunu, Rus gizli vesikalarının ortaya koyduğunu iddia ediyor⁸. Takip eden sayfalarda, Rusya’nın Osmanlı’nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit etmesiyle ilgili belgelerin tercümelerini veriyor.

Rus Gizli Belgelerinde Savaş Öncesindeki Türkiye Planları:

İstanbul’u ve Boğazları İşgal Etmek

Yusuf Akçura, makalesine Osmanlı Devleti ile ilgili Çarlık Hâriciye Nezâreti’nin arşivlerinden elde edilen bazı gizli belgelerin tam Türkçe tercümesiyle devam ediyor. 1917 Bolşevik İhtilâli’nin ardından Bolşeviklerin Hâriciye Nâzırlığı’nda buldukları ve yayınladıkları belgeler, Birinci Dünya Savaşı’ndan kısa bir süre önce Rus Hükümeti’nin Türkiye hakkında yaptığı

⁷ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 10-12.

⁸ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 13.

gizli istişare toplantısının tutanakları teşkil ediyor. Akçura; 68, 69 ve 70 numaralı belgelere makalesinde yer veriyor.

68 Numaralı Vesika

23 Mart 1914 tarihli Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Dimitriyeviç Sazonov imzalı bu belgede, Rusya'nın 1914 yılının Şubat ayında Boğazlar'ı işgal etmeye yönelik teşebbüslerle ilgili bilgiler veriliyor. Sazonov 1913 senesinin Kasım / Aralık aylarında Rus Çarı II. Nikolay Aleksandroviç'e [d. 1898-ö.1918; h. 1896-1917] verdiği bir raporunda, gerektiğinde İstanbul ve Çanakkale Boğazı Meselesi'ni "*lehimize hallettirmeyi temin gayesiyle*" geniş bir hareket programının hazırlanmasını arz ettiğini söylüyor. Rus Çarı'nın bunu kabul etmesiyle birlikte bazı yetkililerin katıldıkları toplantı 8 Şubat 1914 tarihinde gerçekleştirilir. Bu toplantıda uzun fikir alışverişleri neticesinde bir hareket planı belirlenir. Sazonov, bu toplantıyla ilgili tutanağı Rus Çarı'na sunarak bunun tatbik edilmesine yönelik tedbirlerin alınmasını istirham eder⁹.

69 Numaralı Vesika

Belge Hâriciye Nezâreti Özel Kalem Müdür Muavini'nin Boğazlar hakkında hazırladığı muhtırayı ihtiva ediyor. Özel Kalem Müdür Muavini'nin bu raporu, "*Çok veya az yakın bir âtide Türkiye'nin parçalanıp dağılmasını intâc idebilecek olan va'ziyet-i hâzıra-i siyâsiyye*¹⁰ Boğazlar mesâ'ilesinin açılması imkânını şimdiden göz önüne getirerek bu me'seleye karşı alacağımız vazi yeti tesbite bizi icbâr ediyor." Devamında bu tedbirlerden ilkini patlak verecek kriz esnasında Boğazlar Meselesi'nin Rusların istediği gibi halledilebilmesi için vakit kaybetmeden Karadeniz'deki savaş kudretinin ve özellikle de deniz kuvvetlerinin artırılmasına başlanılmasının "*zarûreti*" olarak zikrediyor. Söz konusu edilen kriz zamanının önceden kesin belirlenmesinin mümkün olmadığını fakat bunun "*pek yakın bir anda*" cereyan etmesi "*ihtimalinden dolayı Karadeniz'deki Rus kuvvetlerinin artırılmasını imkân dâ'iresinde süratle*" başlanılmasını arzu ediyor. Devamında ise bu hazırlıkları şu şekilde daha da somutlaştırıyor:

Savaş gemilerinin "*kısa bir müddet*" Karadeniz içine girmesi mecburidir. Bugün Baltık Denizi'nde imâl edilen ve imâl edilmeye karar verilen dret-

⁹ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 13.

¹⁰ Akçura'nın makalesinde bazı cümlelere vurguda bulunabilmek için rik'a tarzında bold karakteri kullanıyor.

notlarla Karadeniz'deki deniz kuvvetleri takviye edilebilir. Fakat bunun gerçekleştirilmesinin önündeki engellerden biri, savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesini yasaklayan uluslararası kararlardır. Ayrıca olaylar hızlı bir şekilde cereyan etmeye başladığında Baltık Denizi'ndeki dretnotların Karadeniz'e yetişmesinden önce Karadeniz'e kuvvetli bir donanmanın hazır olması gerekiyor. Yine Karadeniz Donanması Baltık Denizi'ndeki dretnotlarla desteklenirse, Karadeniz'de sahili olan devletler Boğazların açılmasına razı olmayacaklardır. Boğazların açılması diplomasi yoluyla mümkün olursa, bütün milletlerin deniz kuvvetlerinin Karadeniz'e serbestçe girmesi müsaadesi söz konusu olabilecektir¹¹. Fakat bu durum *“bizim an'anevî nokta-i nazarımıza büsbütün muhaliftir. Boğazlar bizim elimizde bulunmadığı müddetçe, Karadeniz sularına ecnebî donanmasının girmemesi bizim sevkü'l-ceyş menâfi'imiz iktizâsındadır. Boğazlar kapalı buldukça, düşmanımız olan her hangi bir devlet, hâl-i sulhda bize Karadeniz'den ta'aruz itmek için Karadeniz'de hazırlıklar yapmak imkânından mahrûmdur.”*¹² Dolayısıyla barış zamanında Boğazlar'ın kapalı kalmasının Rusların işine geldiğini anlatıyor.

Hâriciye Nezâreti Özel Kalem Müdür Muavini raporunda, Rusların tarihî amacı Boğazlar'a hâkim olmaktır diyor. Bu gayeyi gerektiren seferberlik, iktisadî ve siyasî gibi sebepleri tekrar etmeyi gerekli görmüyor. Ruslar için böylesine önemli olan Boğazların elde edilmesi için harcanacak kuvvetin, devletin ilerlemesine zarar vereceği ispat edilirse ancak bu meselenin halledilmesinden vazgeçileceğini iddia ediyor. Devamında *“Akdeniz'e çıkabilmemiz”* için İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı'na hâkim olunması gerektiğini söylüyor. Sâdece İstanbul Boğazı'na hâkim olmanın bu meselenin *“yarım yamalak halledilmesi”* anlamına geldiğini ve bu şekilde Karadeniz'de *“kendimizi müdafaa etmemiz”*in mümkün olmayacağını düşünüyor. Boğazların her ikisine de hâkim olunması gerektiği sonucuna varıyor. Bunun nasıl olacağıyla ilgili düşüncesini şöyle ifade ediyor: *“Boğazların her ikisinde hâkimiyetimizin tanzimi de birkaç türlü ola bilir: ya boğazların iki sâhilinden az veya çok içili (hinterlandı) işgâl olunur, yâhud Boğazlar'da hâkimiyetimizi temin edebilecek en mühim birkaç sevkü'l-ceyş noktasının işgaliyle iktifa edilir.”*¹³ Bunlardan hangisinin strateji olarak daha uygun olacağını Harbiye

¹¹ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 14.

¹² Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 15.

¹³ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 15.

Nezâreti ve Bahriye Nezâreti tarafından tespit edilmesi gerektiğini belirtiyor. Bununla birlikte meselenin “şu veya bu suretle” halledilmesinin insan ve para maliyeti noktasında devlete daha ucuza mâl olması gerektiğinin altını çiziyor.

Özel Kalem Müdür Muavini vesikanın devamında, artık Boğazlar'ın işgalinden bahsederek şöyle diyor: “*Boğazların işgali ameliyesi münhasıran kendi vesâ'itimize istinâd etmeli ve hâricin mu'âveneti dâhil hesâb edilmemelidir. Boğazların mes'elesini bir Avrupa harb-i umûmisi esnâsında hall etmemiz icâb edeceği çok muhtemeldir.*” Fakat Yunanistan'ın Balkan Savaşı'ndan topraklarını genişleterek çıkmasından ve “*milli idealleri*”nin büyümesinden dolayı “*İstanbul'u elde etmek hülyası*”nın Rus-Yunan yakınlaşmasına engel olabileceğini düşünüyor¹⁴. Burada Avrupa harb-i umûmisinden kasıt daha sonrasında patlak veren Birinci Dünya Savaşı'ndan başkası değildir.

Boğazların işgali sırasında deniz kuvvetlerinin yanı sıra kara kuvvetlerinin de karaya asker çıkarılmasını gerektireceğini de düşünüyor. Bu bağlamda geçmiş yıllara ait şu ilginç bilgiyi de zikrediyor:

İddiasına göre 1897 yılında Boğazların işgal edilmesi için bir plan hazırlanmış, fakat bazı hatalardan dolayı uygulanamamış. Şimdi de bu hatalı planın bir kez daha tekrar etmemesi gerektiğini söylüyor. Bu planda karaya asker çıkartılmasına gerektiği ölçüde önem verilmediğinin altını çiziyor. İhtiyaç duyulan sayıda askerin Boğazlar'a sevki için kara ve deniz nakliye araçlarının yeterli sayıda olmasının; bunun için de iktisadî tedbirlerin önceden düşünülmesinin gerektiğini belirtiyor. Raporun son cümlesi her şeyi özetler mahiyettedir:

*“Binâenaleyh Boğazlar Meselesi'nin lehimize halledilmesi, büyük dâ'irelerimizin bi'l-hassa Bahriye ve Harbiye Nezaretimizin kemâl-i intizâmla ve devamlı bir surette beraber çalışmalarını taleb etmektedir.”*¹⁵

70 Numaralı Vesika

Akçura'nın makalesine aldığı en önemli belge, Boğazların işgaliyle ilgili olarak Rusya'nın önemli devlet adamlarının teşkil ettiği “*encümen-i mahsûsa*”nın 8 Şubat 1914 tarihli toplantısının tutanağıdır. Tutanağın üzerinde

¹⁴ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 16.

¹⁵ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 16.

“*gâyet mahrem*” ibaresi geçiyor. Buna göre toplantıya katılanlar: Encümene başkanlık yapan Hariciye Nâzırı Sazonov. Katılanlar Bahriye Nâzırı, Erkân-ı Harbiye Reisi, İstanbul Sefiri, Hâriciye Nâzırı Mu’avini, Erkân-ı Harbiye Re’is-i Sâni Muavini, Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Reis Vekili, Hâriciye Nezâreti Yakın Şark Şubesi Müdürü, Erkân-ı Harbiye-i Bahriye İkinci Harekât Şubesi Müdürü, Hâriciye Nezâreti Yakın Şark Şubesi Müdür Mu’avini ve Hâriciye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdür Mu’avini.

Görüşmeyi başlatan Hâriciye Nâzırı Sazonov, 1913 Kasım / Aralık aylarında Çar’a takdim ettiği yazıdan şunları aktarır: “*siyâsî va ’ziyetin deġişmesinden nâşî, İstanbul Boġazlarının beyne’l-milel va ’ziyetini büsbütün taġyire uğrayabilecek vekâyi’in zuhûr edebileceğini ve böyle bir ânın belki de pek yakîn bir anda hulûl idebilmesi ihtimâlini şimdiden görmemek imkânı olmadığını ve bununla beraber bu mes’elede alâkadâr nezâretlerin iştirâkiyle bizim için târihî bir mâhiyet ve kıymeti hâiz olan Boġazlar Me’sesi’nin menfeatimize muvâfık tarzda hallî maksadıyla bir ân evvel icrâ-yı müzâkerât olunması lüzümünü*” Çar tasvip etmiştir. Bunun üzerine Sazonov, Çar’a yeni bir rapor takdim edebilmek için bu meseleyle ilgili Harbiye Nâzırı’na ve Bahriye Nâzırı’na müracaat ederek bu müzakerenin yapılması ricasında bulunur¹⁶. Burada Rus Çarı’nın, Ruslar için tarihî bir kıymete sahip olan Boġazlar Meselesi’ni kendi lehlerine çözmek için gerekli görüşmelere başlanmasını istediği açıkça anlaşılıyor.

Hâriciye Nâzırı, büyük siyasî karışıklıkların başlaması ihtimalini zayıf görmekle birlikte, Orta Doġu’nun mevcut durumunun yakın bir gelecekte deġişmeyeceğinden “*emin*” olmanın “*mümkün*” görünmediğini söyleyerek şöyle devam eder: “*şayet zuhur edebilecek vekâ’yin neticesinde boġazlar Türkiye’nin elinden gidecek olursa Rusya’nın Boġazlar sâhilinde başka bir devletin yerleşmesine müsâ’de itmesinin imkânı olmadığını ve binâen aleyh Boġazları işgal itmek mecburiyetinde kalacağı ve bi’l-ahire İstanbul ve Çanakkale Boġazlarını kendi menfe’atine muvâfık şu veya bu tarzda idâre ideceğini*” belirtir. Sazonov devamında Boġazların işgali amacıyla yapılacak harekât için şu beş noktanın müzâkeresini ister:

“1. Kuvvetli bir ihrâç kol ordusunun seferberliğinin tesri’ini temin idecek tedâbir. 2. Bunun için lâzım olan biri vesâ’it-i nakliyenin ihzâr ve

¹⁶ Akçuraoġlu Yusuf, a.g.m., s. 17-18.

imâlna mütedâ'ir tedâbir 3. Bahrî vesâ'it-i nakliyemizin karaya çıkarılacak kuvvelerimize kifâyet idecek derede tezyidine müte'allik tedâbir. 4. Karadeniz Donanması'nı Osmanlı Donanması'na tefevvük ettirerek karadan hareket idecek askerle beraber Boğazlar'ı yarıp geçebilecek ve onları muvakkit veya dâ'imî sûrette işgâl altında bulundurabilecek bir vaziyete getirmek için muktezi tedâbir. 5. Kafkas Taburlarını aşacak demiryolunun inşâsı meselesi ki umûmen Karadeniz hûsusunu ve Türkiye ile aramızdaki hudûdları müdâfa'aya müte'allik tedâbirden tefrîk olunamaz.”¹⁷

Müzakerenin devamında bu beş maddeyi teferruatlı bir şekilde ele alan Akçura,¹⁸ bunlardan üçüncü maddedeki karaya çıkarılacak askerî birliklerin nakli için gerekli deniz nakil araçları hakkındaki kısmın tamamını tercüme etmemiş, sâdece Rusya'nın İstanbul Sefiri'nin açıklamalarını önemli görerek makalesine eklemiştir. Buna göre Rus Sefir, kara askerî birliklerinin karaya çıkarılması iki haftalık nakil süresini “çok uzun” bir zaman görerek şunları söyler: “*Meselâ İstanbul'a asker ihrâcı, İstanbul'da zuhûr idebilecek anarşi ve bunun neticesi olarak vukû'u muhtemel katliâm tehlikesinden ileri gelebilir. Bu takdirde gâyet ser'î hareket idilmek icâb ider.*” Bu ihtimali dikkate alan Rus Sefir, çıkarmanın daha ne kadar sürebileceği hakkında izah verilmesini ister¹⁹. Burada İstanbul'da çıkması, aslında çıkarılması daha doğru bir tabirdir, muhtemel anarşi ifade fazlasıyla önemli bir iddiadır.

Akçura'nın Rus Belgelerini Değerlendirmesi

St. Petersburg'da yapılan bu önemli toplantının tutanaklarından oluşan belgeleri aktaran Yusuf Akçura, makalesinin devamında vesikalarda geçen önemli hususları dört madde şeklinde özetleyerek değerlendiriyor.

Birinci olarak, Rusya'daki bu müzâkere ile savaşın başlangıç süreci arasındaki zamanı dikkate alarak şu yorumu yapıyor:

Rus Hâriciye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiye Reisi; Avusturya Prensi Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesinden “*beş ay*” Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesinden “*altı ay*”, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Karadeniz'deki çarpışmadan “*dokuz ay*” evvel Boğazları ve Osmanlı'nın

¹⁷ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 18.

¹⁸ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 19-26.

¹⁹ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 24.

idare merkezini “*zabt ve istilâ fırsatının pek karîb bir ayda zuhûr edeceğine*” ve bunun avrupâî bir genel savaşıla gerçekleşeceğine inanıyorlardı.

Bahriye Nâzırı'nın ve Rus Büyükelçisi'nin bu görüşü “*tamamen iştirâk*” ettiklerini ve kararlaştırılan “*bütûn*” bu şeylerin, “*bizzât*” Çar'ın “*tasvib*” ettiğini belirtmesi ikinci yorumudur.

Üçüncü olarak, toplantı için özellikle davet edilen İstanbul Sefiri Michail Nikolajewitsch de Giers ve Erkân-ı Harbiyye Reisi savaş sırasında bütün Rus kuvvetlerini Batı Cephesi'nde toplanması görüşüne katılmaz ve “*âtî-i karîbde İstanbul'da vukû'û muhtemele anarşi zuhûr ider etmez Boğazlar'a ihrâc olunabilecek kuvve-i seferriyenin hazır bulunması lüzumunu*” ileri sürerek bu görüşün kabul edilmesinde ısrarcı olduklarını söyler. İddiasına göre, Hâriciye Nâzırı ile Bahriye Nâzırı, Giers'in “*tarafına temayülleri üzerine nihâyeti Erkân-ı Harbiye Re'isi de Boğazlar'a ihrâc amelîyesinin Garb Cephesi'ndeki tesâdüfden mutlaka daha evvel vukû'a geleceği kanâ'atini izhâr ile muayyen kol orduların İstanbul ve Boğazlar'ın zabtına*” ayrılmasını kabul etmişlerdir.

Akçura, bu durumun izahını şöyle yapıyor: Özel encümen üyeleri müzâkereler esnasında görüş olarak ikiye ayrılırlar:

Erkân-ı Harbiye, savaşın Garp Cephesi'nde çok sıkı bir şekilde cereyan edeceğini bildiğinden mağlup olmamak için bütün kuvvetlerin burada toplanması gerektiği görüşündedir. Hâriciye Nezâreti ise Dünya Savaşı'nın neden olduğu “*firsattan bi'l- istifâde Rusya'nın bu tarihî emelini tahakkuk ettirmek istiyor. Hâriciye Nezâreti'nin İstanbul'da ajanı bulunan sefirin Garb Cephesi'nde harbe başlanmadan önce İstanbul'da bir anarşi çıkartarak katliâm tehlikesi vardır bahanesiyle İstanbul ve Boğazlar'ın işgâli mümkün olduğunu vaad ve ifade etmesi ve yegâne muvaffakiyeti Karadeniz'de ve Boğazlar zabtında tezâhür edebileceğinden dolayı bahriyenin zaten böyle bir sefere tarafdar bulunması üzerine, Erkân-ı Harbiye'de nihâyet İstanbul cihetine asker ayırmak lüzûmunu teslim mecbûriyetinde kalıyor.*”²⁰ Buradaki önemli bilgi, Rusya'nın savaş öncesinde İstanbul'da anarşi çıkararak Gayr-i Müslimlere yönelik katliâm tehlikesi var diye İstanbul ve Boğazları işgal etme niyetidir.

²⁰ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 27.

Dördüncü maddede, özel encümenin görüşmelerinden birkaç ay sonra İstanbul'un ve Boğazların işgali için gerekli askerî tedbirlerin ayrıntılı olarak hazırlanması sonucuna ulaşıldığını belirtiyor. Devamında ise buna yönelik noksanların “*derhâl*” giderilmesi için Rus Çarı'nın istekte bulunduğunu ve “*o günden itibaren Boğazalar'a karşı nev'anmâ sevkü'l-ceyş harekâtı başlamış demektir*” iddiasında bulunuyor²¹.

Yusuf Akçura bu şekilde özel encümenin müzâkereleriyle alakalı belgelerde geçen hususları özetledikten sonra bunlardan çıkan sonuçların tahlilini şöyle yapıyor:

Buradaki ilk tahlili; savaşın başlayacağı zamanın belirlenmesinin, iktidarı elinde tutan Çar Hükümeti'nin yakın bir gelecekte müttefikleriyle birlikte Dünya Savaşı'nın çıkmasına “*karar*” verdikleri iddiasıdır. Çıkacak bu savaş vasıtasıyla “*Boğazların ve İstanbul'un zabtı ve istilâsını te'min*” için her türlü tedbirin kararlaştırılmasına yönelik bu özel encümenin toplanmasının kararlaştırılmasıyla ilgilidir. Yapılan müzâkerelerde, Osmanlı başşehirinde yakında bir anarşinin vuku' bulması, daha doğrusu bir anarşinin çıkarılabileceği görüşüne binâen Osmanlı Devleti'nin “*za'yıf vaziyetinden bi'l-istifâde Boğazlara ve İstanbul'a hâkim*” olabilmek için gerekli askerî tedbirler konusundan bahsedildiğinin altını çiziyor²².

Çar Hükümeti'nin İstanbul ve Boğazları işgal etmek istemesinin nedenini, 1914 yılına doğru Rusya'nın “*iktisadî, ictimâî ve siyâsî ahvâl-i dâhiliyyesi epey buhranlı*” olmasıyla şöyle izah ediyor: Başarılı bir savaşla bütün toplumsal sınıflara mensup Rusların “*bir nev-i gâye-i âmâlini teşkil iden İstanbul ve Boğazların zabt ve istilâsı gibi bir zaferle o buhrânı izale hiç olmazsa te'hir idebilmek ümidini beliyordu.*” Bütün bunların izahının ardından, Osmanlı Hükümeti'nin Rusların bu harp hazırlıklarından haberdar olup olmadığı sorusunu soruyor²³. Bu önemli sorunun cevabını ise şöyle izah ediyor:

Akçura, öncelikle Osmanlı Hâriciye Nezâreti'nin Erkân-ı Harbiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nın öncesine ait belgelerin henüz daha yayınlanmamasından dolayı bu hususta kesin bir şeyin söylenemeyeceğini belirtiyor. Fa-

²¹ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 28.

²² Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 28.

²³ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 28.

kat yine özel encümenin ilgili kararların tatbik edilmesiyle birlikte bunların “*tamamen hafî kalmaması*” ve Petersburg’da bulunan elçinin ve askeri ataşenin bu askerî faaliyetleri “*büsbütün sezmemiş olmaları kabul edilmez*” diyor. Rusya’nın 1914 ilkbaharının başlarında başlayan Karadeniz’e yönelik askerî faaliyetleri ya doğrudan ya da dolaylı olarak Osmanlı Erkân-ı Harbiye ve Hâriciye Nezâreti’nin “*nazar-ı dikkatini*” çekmiş olabileceğini iddia ediyor. Rusya’nın bu tehditkâr tavrı, Osmanlı Hükümeti’nin 1914 yılında aldığı “*bi’l-cümle büyük kararlarında en mühim bir âmil olarak hesaba*” katılmasının tarihî tarafsızlık ve insaf icabı olduğunu vurguluyor. Göben ve Breslau savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine müsaade edilmesinde, Almanya ile ittifâk anlaşmasının imzalanmasında ve en sonunda Rusya’ya karşı harekete geçilmesinde mecbur kalınmasında bu sebebin gözden kaçırılmaması gerektiğini hatırlatıyor²⁴.

Osmanlı Devleti’nin “*zann*” edildiği gibi savaşa girmesi öyle “*bir takım geniş emelleri tahakkuk ettirmek hevesinden mütevellid olmayıp, mahzân merkez hükümetini mevcudiyetini, istiklâlini muhâfaza endişesiyle ya’ni en meşrû tedâfi’i bir gâye ile*” gerçekleşmiş olduğunun “*teslim*” edilmesi gerektiğini belirtiyor. Akçura’nın devamındaki tespitleri daha önemlidir: “*Memâlik-i Osmâniye’ye ta’arruz olunmak, Devlet-i Osmâniye’nin makarr-ı hükümeti zabt idebilmek üzere an’anevî hasım tarafından her türlü tedâbir alındığı ma’lûm iken, Devlet-i Osmâniye’nin bî-taraf kalabilmesine imkân tasviri abestir.*”

Aksi durumdaki muhtemel sonuçları ise şöyle izah ediyor:

Birinci Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce hızlı bir şekilde veya buna vakit ve fırsat bulunamazsa İtilâf Devletleri savaşta dengiyi lehlerine çevirdikleri anda Rusya’nın Osmanlı Devleti’nin tarafsızlığı ihlâlâle teşebbüs etmeyeceğine inanılmasını saflık olarak görüyor. Yusuf Akçura makalesini bitirirken, Rus vesikalarından çıkardığı sonucu şöyle dile getiriyor:

Ona göre, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’nda tarafsız kalması imkânsızdır. Zîrâ “*Devlet-i Osmâniye Harb-i Umûmî’de bî-taraf kalmazdı; coğrafyası ve tarihi onu iki büyük muhâsım grubun ortasına atmış bulunuyordu; harbin mevzû’ularından biri de bizzât kendisi idi.*”²⁵ Akçura,

²⁴ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 28-29.

²⁵ Akçuraoğlu Yusuf, a.g.m., s. 29.

Osmanlı Devleti'nin coğrafyasından ve Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasındaki nedenlerden dolayı bu savaşta tarafsız kalamayacağını, dolayısıyla savaşa girmesini bir zaruret olarak görüyor. Bu son cümlesi, makalesinin bir özeti gibi değerlendirilebilir.

Yusuf Akçura'nın Makalesinin Değerlendirilmesi ve Konuyla İlgili Bazı Türk Devlet Adamlarının Görüşleri

Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında önemli görevlerde bulunan bazı devlet adamları ve komutanların bu konu hakkındaki fikirleri bu başlık altında ele alınıyor.

Bunlardan dönemin Sadrazamı Said Halim Paşa, İtilaf Devletlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda “*Şark Meselesi*”nin veya “*diğer ta'birle Türkiye'nin inkisâmu meselesi*”ni anlaşılarak kendi aralarında halletmek istedikleri şeklinde izah ediyor. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın “*Hasta Adam*” diye adlandırdıkları Osmanlı Devleti'ni kendi aralarında paylaşmak istediklerini; kimin nereyi alacağını örnekleriyle de tek tek sıralıyor. Türkiye'nin İtilaf Devletlerine yaptığı ittifak tekliflerini kabul etmediklerini ve daha da önemlisi karşılık olarak Türkiye'ye ısrarla teklif ettikleri tarafsızlığın pek de “*samimi*” olmadığını ve hatta “*art niyet*” taşıdığını iddia ediyor. Bu art niyeti bu devletlerin asıl maksadı olan “*bî-tarafsızlığı Türkiye'nin bir infirâd ve atâlet-i mutlakaya giriftâr itmekden*” başka bir şeye yaramayacağı şeklinde açıklıyor. Paşa, tarafsızlıkla Türkiye'nin yalnızlaştırılmak ve tembelleştirilmek istendiğini iddia ediyor.²⁶

Harbiye Nâzırı ve Başkomutan Vekili İsmâil Enver Paşa da Rusya'ya karşı duyulan endişe ve korkuyla Almanya'yı tercih ettiklerini dile getiriyor. Enver Paşa, Almanların neden tercih edildiğini Amerika Birleşik Devletler Büyükelçisi Morgentau'ya şöyle izah ediyor: “*Menfaatimize olduğu için Almanlarla birlikte hareket ediyoruz. Onlar da menfaatlerinden dolayı bizimleler. Almanya, beklentilerine yardım ettiği sürece Türkiye'yi koruyacaktır. Türkiye, kendisine yardım ettiği sürece Almanya'yı destekleyecektir.*”²⁷

Dönemin Dâhiliye Nâzırı Mehmed Talat Paşa ise bu tehdidi dolaylı olarak dile getirerek Almanya tercihini şu şekilde izah ediyor: Sadrazam Said

²⁶ Said Halim Paşa, “Türkiye'nin Harb-i Umûmi'ye İştirâkindeki Sebepler”, *Sebilü'r-Reşâd*, C LX, S 507, s. 149-152.

²⁷ Wallach, L. Jehuda, *Anatomie einer Militärlhilfe. Die preußisch-deutschen Militärrmissionen in der Türkei 1835-1919*, Düsseldorf 1976, s. 167.

Halim Paşa'nın kendisini, Enver Paşa'yı ve Meclis Başkanı Halil Bey'i davet ederek Almanya'nın "*eşit şartlar*" altında ittifak arzusunda olduğunu Alman Sefiri Hans Freiherr von Wangenheim vasıtasıyla ilettiğini ve fikirlerini almak istediğini yazıyor. Talat Paşa cevaben şunu ilettiklerini iddia ediyor: "*Her üçümüz de Devlet-i Aliyye'nin yaşayabilmesinin ancak böyle büyük bir Avrupa devlet ile yanyana bulunmasına bağlı olduğunu ve hatta ilim, fen, ticaret bakımlarından yükselmiş olan bu devlet sayesinde memleketin beka ve ilerleme vasıtalarının temin edilebileceği değerlendirilmelerinde bulunduk.*"²⁸

İttihâd ve Terakkî Fırkası'nın en önemli isimlerinden Bahriye Nâzırı ve Dördüncü Ordu Komutanı Ahmed Cemâl Paşa, Almanya ile ittifakı izah ederken Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı karşısındaki geleneksel emperyal hesaplarına ve özellikle de kendisinin bizzat teşebbüste bulunduğu Fransa dâhil başarısız ilk ittifak arayışlarının bu devletler tarafından ısrarla reddedilişine yer veriyor. İttifak Devletleri'nin ise Türkiye karşıtı emelleri olmadığına veya kalmadığına inanıyor. Özellikle de Almanya'nın "*Türkiye'nin kuvvetli bulunmasıyla korunabileceği*"ne ve "*Türkiye'nin İtilaf Devletleri arasında taksim edilmemesinin en kuvvetli savunucusu*" olduğuna inanıyor²⁹.

Birinci Dünya Savaşı'nda başta Çanakkale Cephesi ve Filistin Cephesi olmak üzere birçok yerde görev yapan Mustafa Kemâl Paşa da Almanlarla ittifak konusunda olumsuz düşünmüyor. Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki Harbiye Nâzırı Mersinli Mehmed Cemâl Paşa, 9 Ekim 1919'da Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemâl Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasının doğru olmadığı ve sorumlularının aleyhinde isimlerinin belirtilerek bazı neşriyatın yayımlanması ve haklarında kanuni ceza ve takibat uygulanmasını istemişti. Mustafa Kemâl, 10 Ekim 1919'da Temsil Heyeti adına gönderdiği cevapta şunları yazar:

"Savaşa katılmamak elbette çok istenirdi. Fakat buna imkân yoktu. Çünkü katılmamak ancak silahlı tarafsızlık ve Boğazların kapatılması ile sağlanabilirdi. Oysa ki vatanımızın coğrafi ve İstanbul'un stratejik durumu, Rusların İtilâf Devletleri yanında yer alması buna imkân vermediği gibi silahlı

²⁸ Talat Paşa, **Hatıralarım ve Müdafaa**, Atatürk'ün Bütün Eserleri Çalışma Grubu (Yay.), 2. Baskı, İstanbul, 2006, s. 32.

²⁹ Cemal Paşa, **Hatıralar, İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı Anıları**, Alpay Kabacalı (Yay.), 2. Baskı, İstanbul, 2006, s. 134-138.

tarafsızlığı sağlayacak paramız, silahımız ve gerekli araçlarımız yoktu. “İtilâf Devletlerinin gemilerimize el koymaları, gemi yapımı için biriktirilmiş yedi milyon lirayı zorla almaları, savaşa katılmamızdan dört ay evvel ülkemizde bir Ermenistan Cumhuriyeti ilanına karar vermeleri, İstanbul’un Çarlık Rusya’ya peşkeş çekilmek istenmesi” İtilâf Devletleri’ne karşı “savaşa girmeyi kaçınılmaz bir hâle getirmiştir.” Şimdi savaşa girmekliğimizi bir cinayet saymak ve koca bir milleti dört beş kişinin elinde oyuncak göstermek bir fayda sağlayamayacağı gibi, Clemanceau’nun Ferid Paşa’ya verdiği hakaret dolu cevabın tekrarlanmasına da sebep olur. Bütün bunlardan ötürü, mertçe gerçeği söylemek ve kahramanca savaşın bu koca milletin yenilgisinin kaçınılmaz sonuçlarına katlanmakla beraber, hareketini cinayet saymamak ve bu yüzden suçlanıp cezalandırılmasını kabul etmemek en doğru ve hayırlı prensip olur.”³⁰

Mustafa Kemâl Paşa bu düşüncesini 22 Nisan 1921’de TBMM’nin açılışının yıl dönümü nedeniyle bir gazeteciye verdiği demeçte de aynı şekilde şöyle dile getiriyor: “*Harb-i Umûmî küre-i arz üzerinde infilâk ettiği zaman vaziyet-i coğrafiye, vekayi-i tarihiye ve muvazenet-i siyasiyenin icbarları karşısında muhafaza-i bîtarafiye adem-i imkân yüzünden Almanların bulunduğu zümreye dahil olduk; Almanlarla dost olduk. Almanlar memleketimize, ordu-muza ve hükümetimize kadar girdiler: Bunların hepsini hoş gördük; Fakat Almanlardan bâzıları haysiyet ve isiklâlimizi muhil vaz u tavur almaya başladıkları dakikadan en evvel ve hemen, hiçbir kayıt ve şarta bakmaksızın ruhan ve hattâ füilen isyan ettim.*”³¹

Kâzım Karabekir Paşa da Mustafa Kemâl Paşa gibi Birinci Dünya Savaşı sürecinde Alman subaylarını eleştirmekle beraber Almanlarla ittifak yapılmasını doğru buluyor. İttifakın zamanının da uygun olduğunu iddia ederek şunları iddia ediyor: “*Eğer o zaman fikrimi sorsalardı ben de artık Almanlarla ittifak yapılmasına taraftar olduğum cevabını verirdim. Bunun zamanını da en geç, kendilerinin karar verdiği 20 Temmuz 1914 olarak tayin ederdim.*”³² Bunun da sebebini özellikle Rusya’nın Osmanlı Devleti üzerinde yıllardır sürdürdüğü yıkıcı faaliyetler karşısındaki savunması olarak göstermiştir. Rus tehlikesinden kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti’nin ittifak arayışına girdiğini, İngiliz

³⁰ Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi II Sivas Kongresi**, İstanbul, 2008, s. 189.

³¹ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C III, Ankara, 1997, s. 31.

³² Kâzım Karabekir, **Birinci Dünya Savaşı Anıları**, İstanbul, 2011, s.53.

ve Fransızlardan umduğu teminatı alamayınca Birinci Dünya Savaşı'na mecburen Almanya'nın yanında girmek zorunda kaldığı görüşünü savunuyor³³.

İttifak hakkında görüş beyan edenlerden biri de Sultan II. Abdülhamid'dir. Alman Sefir'in 12 Kasım 1914 tarihinde Berlin'e gönderdiği raporunda iddia ettiğine göre, Beylerbeyi Sarayı'nda yaşayan II. Abdülhamid aile üyelerinin bayram ziyareti sırasında Türkiye'nin Almanya'yı tercih etmesinden duyduğu memnuniyeti mükerrer tekrarlamıştır. Sultan Hamid, *"Türkiye'nin Almanya tarafından İngiltere ve Rusya'ya karşı savaşmasından duyduğu sevincini dile getirmiştir. Türkiye için benim tarafımdan başlatılan Alman siyasetinin şimdi nasıl uygulandığını görmek memnuniyet vericidir."* Ayrıca Sultan II. Abdülhamid, takip edilen *"bu siyasetin Türkiye için hayırlı olmasını dileyerek, Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'de gösterdiği askerî faaliyet hakkındaki hayranlığını"* da belirtmiştir³⁴.

SONUÇ

Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'yı tercih etmesi ve savaşa girmesiyle ilgili tartışmalara farklı bir boyut kazandırdığı makalesinde üç önemli hususun üzerinde duruyor:

Bunlardan ilki, savaşın tarafların vebali kendi üzerlerinden atmak için Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla ilgili sorumluluğu karşı tarafa atma; dolayısıyla gâlip İngilizlerin ve Fransızların mağlup devletleri mesul gösterme gayretidir. Bunun Türkiye'ye yansımaları ise savaşın sonunda İttihâdçı liderlerin ülkeyi terk etmelerinin ardından kurulan yeni yönetimin savaşa girilmesini İttihâd ve Terakkî'nin kararı ve hatası olarak; dolayısıyla da mesuliyeti İttihâdçılara yüklemeleri şeklinde izah ediyor. İkincisi Rusların, kadîm siyasetleri olan Osmanlı Başşehri İstanbul'u ve Boğazlar'ı işgal etme emelinin gerçekleştirilmesinin Kasım/Aralık 1913 ve 8 Şubat 1914 tarihlerinde gizli toplantılarla eylem planı olarak gündeme getirmeleridir. Sonuncusu ise, Birinci Dünya Savaşı'nın başlatılması ve Osmanlı Devleti'nin bu savaşa girmesiyle ilgili gelişmeler ele alınırken en az 10 yıl öncesinden itibaren dikkate alınması gerektiğidir.

³³ Karabekir, a.g.e., s.86-127.

³⁴ Alman Askeri Arşivi, BA/MA, RM 40/4, 6.

Akçura, özellikle de Rusların patlak vermesi muhtemel savaştan istifade ederek İstanbul'da çıkmasını planladıkları anarşi ve Gayr-i Müslimlere yönelik sözde katliâm bahanesiyle İstanbul'un işgal tasarısını haklı olarak önemsiyor. Zîrâ Rusların İstanbul ve Boğazlara hâkim olma stratejisi tarihî bir olgu olarak biliniyor. Bunu gerçekleştirebilmek için Anadolu'da yaşayan Osmanlı vatandaşı Gayr-i Müslimlerle ve özellikle de Ortodokslar ve Ermenilerle ilgilendikleri de aynı şekilde biliniyor. Burada Ortodoksları ve Ermenileri kendi siyasetlerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir araç olarak görüyorlar. Nitekim Rusya'nın 1890'lı yıllarda Anadolu'da ve İstanbul'da cereyan eden terör olaylarındaki rolü, artık bir iddia olmaktan öte tarihî bir gerçekliktir. Dolayısıyla bu süreçte de Rusya'nın, Osmanlı yönetimini zor durumda bırakacak ve kendisinin de işini kolaylaştıracak olayları İstanbul'da çıkarmak istemesi ciddiye alınabilecek bir savaş stratejisidir. Nitekim Osmanlı Devleti henüz savaşa girmediği sıralarda Rusya'nın Ermeniler gibi diğer azınlıkların Osmanlı'ya karşı kullanılabilmesine dair görüşleri Ağustos 1914'te açıkça dile getiriliyordu³⁵. Hatta İngilizler daha ileri giderek Osmanlı Devleti'nin henüz savaşa girmediği sıralarda Eylül 1914'te Osmanlı coğrafyasının en güneyinde Suriye, Antakya ve İskenderun arasındaki bölgede Ermenilere silah desteği sağlayarak isyan etmelerine yardımcı dahi olmuştur³⁶. Bütün bu tarihî veriler, Akçura'nın bu endişelerini fazlasıyla haklı çıkarıyor.

Yusuf Akçura'nın ve dönemin bazı Osmanlı devlet adamlarının ülkenin karşı karşıya bulunduğu kritik ve zor durumun farkındaydılar. Bu nedenle savaşta tarafsız kalamadıkları ve Almanya'nın yanında yer almaya mecbur oldukları tespitleri bu veriler ışığında tutarlıdır. Onun bu yaklaşımının nedeni kendisinin de Jön Türk/İttihâdçı olması değildir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında iktidarda olan İttihâdçılar bu siyasetlerinden dolayı aklamaya gayret ettiği düşünülemez. Kaldı ki dönemin devlet adamlarının temel endişelerinin devletin varlığının ve geleceğinin korunması olduğu ve meşru müdâfa gâyesini taşıdıkları için böylesi bir savaşta tarafsız kalamadıkları tespitine sahip olan bazı zevâtın da bulunduğunu belirtmek gerekiyor.

Bütün bu örneklerde geçen hususlar, aslında yukarıdaki sayfalarda Yusuf Akçura'nın dile getirdiği gerçeklikleri tasdik eder mahiyettedir. Elde edilen

³⁵ Straford J. Shaw, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş**, Beyza Sümer Aydaş (Ter.), Ankara, 2014, s. 97.

³⁶ Shaw, **a.g.e.**, s. 628.

bütün bu yeni bilgiler ışığında artık Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer alması, yanlış bir karar olarak görülmemelidir. Aynı şekilde bu kararın alınmasında etkili olan dönemin devlet adamları ve komutanlar da itham edilmemelidir. Dolayısıyla, savaşa Almanya'nın yanında girme kararı alınırken devletin bekâ endişesiyle hareket etmişlerdir.

Daha da önemlisi böylesine bir yaklaşımın, günümüzdeki Türkiye ve toplum gerçekliğine daha uygun ve faydalı bir tercih olduğunu da belirtmek isteriz. Malum tarih bir kurgudur. Tarihi verilerden hareketle ve tarihi verilere sâdik kalınarak yapılabilecek böylesi bir kurguya herkesin ihtiyacı vardır. Geçmişimizde "ihânet" ve "hâin" aramanın artık hiç kimseye bir faydası olmayacaktır. Asıl olan tarih bilgisinin ayırıcı değil, toplumsal barışa ve birliğe vesile olmasıdır.

KAYNAKÇA

Alman Askeri Arşivi, BA/MA, RM 40/4, 6.

Akçuraoğlu Yusuf, “Osmanlı Devleti Umûmi Harb’de Bî-taraf Kalabilir miydi?”, **Türk Târih Encümeni Mecmû’ası**, S 96-19, 1 Haziran 1928, İstanbul, 1928, ss. 1-29.

Alkan, Necmettin, “Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girmesi”, **Uluslararası Sempozyum 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak**, İstanbul, 20-20 Kasım 2014, ss. 157-178.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C III, Ankara, 1997.

Cemal Paşa, **Hatıralar, İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı Anıları**, Alpay Kabacalı (Yay.), 2. Baskı, İstanbul, 2006.

Goloğlu, Mamut, **Millî Mücadele Tarihi II Sivas Kongresi**, İstanbul, 2008.

Karabekir, Kâzım, **Birinci Dünya Savaşı Anıları**, İstanbul, 2011.

Jehuda, Wallach, L., **Anatomie einer Militärhilfe. Die preußisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919**, Düsseldorf 1976.

Said Halim Paşa: “Türkiye’nin Harb-i Umûmî’ye İştirâkindeki Sebepler”, **Sebilü’r-Reşâd**, C LX, S 507, ss. 149-152.

Shaw, Straford J., **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaş Giriş**, Beyza Sümer Aydaş (Ter.), Ankara 2014.

Talat Paşa, **Hatıralarım ve Müdafaam**, Atatürk’ün Bütün Eserleri Çalışma Grubu (Yay.), 2. Baskı, İstanbul, 2006.

Yüce, Nuri, “Akçura Yusuf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C II, İstanbul, 1989, ss. 228-229.

PARİS BARIŞ KONFERANSI'NDA ERMENİ HEYETİNİN ANTİ AZERBAJYAN POLİTİKASI

Samir KARİMLİ*

ÖZET

1918 yılının 28 Mayıs'ında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, kurulduğu ilk günden itibaren uluslararası güçlerin sürekli baskısına maruz kalıyordu. Kuzeyde Rusya, batıda Ermenistan tehlikesi gittikçe daha da çoğalıyordu. 1918 yılının yazında İstanbul'da itilaf devletleri, Türkiye, İran ve yeni kurulan Güney Kafkasya Cumhuriyetleri temsilcilerinin katılımıyla uluslararası kongre düzenlendi. Fakat burada Ermenistan'ın yıkıcı politikası sonucunda kongre işini yarım bıraktı ve Azerbaycan heyeti Paris'te yapılacak Barış konferansına katılmaya karar verdi.

Paris Barış konferansına katılan Azerbaycan heyetinin önemli görevlerinden biri Avrupa ve Amerika devletlerinin sosyal fikrini Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmasına ve bu ülkelerin iş çevreleriyle ticari ilişkiler kurulması için olumlu zemin oluşturulmasına yönelmektir. Propaganda ve karşı propaganda planına uygun olarak gazete ve kitap yayını, bildiri, konferans, miting ve toplu çıkışların düzenlenmesi basın mensuplarıyla iletişim ve onları gerçek durumla tanıştırmak gibi kararlar alındı.

Büyük zorluklarla Paris'e gelen Azerbaycanlı temsilcilere Azerbaycan hakkında tartışmaların onların katılımı olmadan tamamlanması bildirildi. Hem de ABD Başkanı W.Wilson, Azerbaycan'ın toplantıya katılımının aleyhine oy vermişti. Onu bir ölçüde Ermenilerin, aynı zamanda Ermenistan temsilcisi A.Aragonyan'ın Azerbaycan'daki "vahşetler" hakkında yalan bilgileri etkilemiştir. Bu kabilden olan dezenformasyon örneği gibi Ermeni temsilcilerinin Paris Konferansı'nda yaydığı memorandumu gösterebiliriz. Onun metni "Jurnal de Deba" da yayınlanmıştır.

W.Wilson önce Azerbaycan temsilcileriyle görüşmeye olumlu bakmasa da, sonradan buna itiraz etmedi. Görüşmede doğru bilgi almak için ABD temsilcisinin Güney Kafkasya'ya gönderilmesi kararı alındı. Barış konferansı yönetimi ABD ordusundan albay Haskeli Ermenistan'da komiser tayin etti ve ona büyük devletlerin temsilcileri-

* Doç. Dr., Sumqayıt Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü, fateh99@list.ru

ne yardımcı olmak görevini verdi. Haskel kendisine verilen göreve ciddi yanaşarak, Ermenilerin her türlü kurnazlığına, şikayet ve iddialarına uymayarak, genellikle objektif pozisyon yakaladı.

Ermeni temsili ve ona hizmet eden patronlarının çabalarına rağmen, 11 Ocak 1920 tarihinde müttefik devletlerin Ali Konseyi Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının fiilen tanınması konusunda karar aldı.

Anahtar Kelimeler: Paris Barış Konferansı, Ermeni Heyeti, Güney Kafkasya Cumhuriyetleri.

1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruluşunun ilk gününden itibaren uluslararası güçlerin baskısına maruz kaldı. Kuzeyde Rusya, batıda Ermenistan'ın tehdidi giderek çoğalmaya başladı. Antanta bloğunun üyeleri olan Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletlerin desteği göz önüne alındığında Ermenistan'da durumun ne kadar gergin olduğunu anlamak zor değildir. Rus İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru çöküşünün ardından, Güney Kafkasya bölgesi İngiltere'nin çıkarları alanına girdi. Böyle bir durumda, 17 Kasım 1918'de Britanya askerlerini Azerbaycan'a taşıyarak politik, sosyal ve ekonomik hayatını kontrol altında tutmaya çalıştı.

7 Aralık 1918'de faaliyetlerine başlayan Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin ilk parlamentosunda¹ General Thomson, İngiliz birliklerinin Komutanı ve 26 Aralık 1918'de kurulan üçüncü hükümetin talebi üzerine Ermenilere alan tahsis edildi². Azerbaycan hükümeti, bu ve diğer hileli politikalarından hemen sonra İngiliz komutanlığından yarar sağlamaya başladı. Ülkenin kuzeyinde, toprak bütünlüğünü tehlikeye atan eski Rusya generali Denikin ve onun gönüllü ordusunun Azerbaycan'a girişi yasaklandı. Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarıyla Denikin Ordusu arasında bir demarcation hattı atılmıştır³.

İngiliz askeri komutasının getirdiği bazı kısıtlamalar zamanla kaldırılmaya başlandı. Ulusal hükümetin polis faaliyetleri, finans kurumları, basın ve Bakü limanı üzerindeki kontrolü restore edildi. Genel vali görevi de kaldırıldı. Azerbaycan hükümeti, Bakü'de asker bulundurma yasağını da kaldırdı. Böylece, zamanla Azerbaycan'ın egemenliği restore edildi. İngilizler tarafından bu tarz politikalar iyi düşünülmüş bir stratejik planın parçasıydı. Resulzâde şöyle dedi: "İngilizlerin bu davranışları, Azerilerin kara gözlerine aşık oldukları anlamına gelmiyordur ...İşte burada önemli olan, sevgi değil, politik ve ekonomik çıkarlar. Petrolün Azerbaycan hükümetinin elinde bulunması ve Rusyadan ayrılması İngiltere'nin işine geliyordu. Azerbaycan bu fırsatı değerlendirmeli idi"⁴.

¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ACDA), fond 895, s. 1-2.

² Azerbaycan gazetesi, 1918, 18 Aralık.

³ ACDA, fond 970, s. 2.

⁴ ACDA, fond 894, s. 49.

Güney Kafkasya devletlerinin karşılıklı ilişkilerine baktığımızda burada İngiliz yönetimi daha fazla “yıkıcı ve egemen” ilkesini hayata geçiriyordu. İngilizlerin Ermeni-Azerbaycan çatışması içindeki konumu tutarlı değildi ve bazen tamamen Ermeni yanlıydı. Bu, Londra’daki Ermeni lobisinin etkinliğiyle ve Taşnaksutyun ile İngiliz parlamenterlerin arasındaki eski bağlara dayanıyordu. İngiltere diğer müttefik devletler gibi toprakları, nüfusu ve endüstriyel potansiyeli bakımından üç Güney Kafkasya Cumhuriyeti arasında en büyük kaynaklara sahip olduğu için Azerbaycan’ı daha da güçlendirmek istemedi.

İngilizlerin ve müttefiklerinin ikili politikasına rağmen, Azerbaycan uluslararası konumunu giderek güçlendirdi. Antanta ülkelerindeki Taşnaksutyun görevlileri bunu önlemeye çalıştılar. Onlar “panislamist tehlike” olayını abartmakla, yorulmadan Azerbaycan hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu’nun elaltısı olduğu için Antanta’ya karşı düşmanlık duyduğunu vb. tekrarlıyorlardı. Azerbaycan gazetesi Aralık 1918’de şunları söylüyor: “Şu anda hiç kimse Azerbaycan’ın Avrupa ve Amerika’daki çıkarlarını korumuyor”.⁵ Fakat Azerbaycanlı politikacıların ve diplomatların çabalarıyla bu engeller zamanla ortadan kaldırıldı.

Azerbaycan’daki koşullar ve burada sıkılan iktidarın karakteriyle ilgili dünya kamuoyuna objektif bilgi vermek amacıyla Azerbaycan hükümeti diplomatik alanda Paris Barış Konferansı’nın açılışı sırasında çok büyük önem arz eden aktif adımlar attı. Savaşın sona ermesiyle Güney Kafkasya’nın yeniden inşası için girişimlerde bulunduğu dikkat edilmelidir. Şöyle ki, artık 1918 yılının ikinci yarısında İstanbul’da İtilaf Devletleri, Osmanlı, İran ve yeni kurulan Güney Kafkasya cumhuriyetleri temsilcilerinin katılımıyla uluslararası konferans yapılması planlanıyordu. Azerbaycan adına Osmanlı’nın başkentine M. E. Resulzâde başkanlığında Azerbaycan hükümetinin heyeti uğurlandı. Eylül sonunda Alimerdan bey Topçubaşov da Olağanüstü Bakan-Büyükelçi sıfatı ile heyete katıldı. O, Azerbaycan’ın müttefik devletler tarafından de-facto ve de-jure tanınması için faaliyet göstermiş, Azerbaycan’daki tarihi ve siyasi ortamın başlıca meselelerini İtilaf Devletlerinin temsilcilerine anlatmıştı. Çok önemliydi, çünkü müttefikler, Azerbaycan hakkında doğru olmayan, gerçek-

⁵ Azerbaycan gazetesi, 1918, 21 Aralık.

leri yansıtmayan, Ermeni propagandasının etkisi altında oluşturulan fikirlere sahiplerdi. Bu amaçla A.Topçubaşov müttefik devletlere bir muhtıra sunmuştu. Bu belgede kompakt, net, lojistik açıdan kusursuz ve objektif bir şekilde, genel olarak Güney Kafkasya bölgesinin ve aynı zamanda Azerbaycan'ın ayrıntılı tarihi, etnoloji ve ekonomik araştırma verilmiş, Azerbaycan'ın bağımsızlığının makul olduğu ve uluslararası düzeyde tanınmasının gerekliliği belirtilmişti. İstanbul'daki büyük devletlerin temsilcilerinin toplantısında, Güney Kafkasya halklarının Konfederasyonu'nun teması da tartışıldı⁶. Sonradan Kuzey Kafkasya'da ortaya çıkan devlet kurumlarının da bu konfederasyona dahil edilmesi planlanıyordu. Bu öneri Azerbaycan temsilciliği tarafından bir bütün olarak kabul edildi. Bu noktada Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti, Kafkasya ülkeleri arasında İsviçre Birliği olarak bir konfederasyon oluşturarak uzlaşmaya varma ihtimaline inanıyordu. E.Topçubaşov memorandumda kendisinin felsefi-siyasi stratejisinin temelini oluşturan fikri ileri sürüyordu: "Bağımsız varolma hakkına sahip olan her insan toplumu başkalarına da bu hakkı kullanma fırsatı vermelidir"⁷.

Azerbaycan yönetiminin diğer birçok seçkin adamları gibi, E.Topçubaşov da o zaman ABD Başkanı Woodrow Wilson'un beyan ettiği ve 14 paragrafta yansımış demokratik ilkelere, evrensel değerlere büyük umutlar besliyordu. Azerbaycan yönetimi öyle zannediyordu ki, "uygar" Batı devletleri onların objektif tutumunu doğru değerlendirmeli ve Güney Kafkasya'daki arazi sorunlarını adil şekilde çözmeliler. Ama hayat bu fanteziyi böldü, Ermeniler her zamanki gibi ilk darbeyi vurdular. Onlar öncelikle, kendi komşularına endazesiz iddiaları ve toprak talepleri ile, ikincisi, planlanan görüşmeler sırasında on binlerce Azeri'nin yurtlarından atılması ve onların topraklarının işgali eşliğinde Göyce-Zengezur bölgesi ve Karabağ'da Azerbaycan nüfusuna karşı soykırım gerçekleştirerek İstanbul barış insiyatifini bozdular. O zaman Gürcistan'a yönelik saldırı, Borçalı kazasının topraklarına eklenmesi için ilhak edildi. Böylece barış konferansı bozuldu.

İstanbul'daki barış konferansının bozulması A.Topçubaşov'un başkanlığıyla Paris'e giden Azerbaycan'ın barış elçilerine görüşlerini kararlılıkla

⁶ Musa Kasımlı, Huseynova Elmira, **Azerbaycan'ın Dışişleri Bakanlığı**, Adiloğlu, Bakü, 2003, s. 20.

⁷ Aynı eser, s. 22.

savunmaya, esas amaca, Azerbaycan'ın egemen devlet olarak tam ve koşulsuz tanınmasına nail olmaya engel olamadı. Heyetin bünyesine çeşitli partilerin temsilcileri dahildi: Hacınski (Müsavat), Aydın (yansız), Şeyhülislamov (Hümmet), Muharremov (Sosyalist), Mirmehdiyev (İttihat), C. Hacıbeyli (Müsavat), Kurulu acil görevlerinden biri "Avrupa ve Amerika'nın kültürel ülkelerinin kamu fikrini Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmasına ve bu ülkelerin iş çevreleriyle ticari ilişkilerinin kurulmasına önemli imkan sağlayan çevreye yönelmek" olmuştur⁸. Azerbaycan Parlamentosunun Başkan Yardımcısı H.Ağayev bu konuda şöyle diyordu: "Biz medeni Avrupa halklarının duyması için, bir millet olarak haykırmalıyız... Bundan dolayı dostlar, otorite ve güç gerekir ki, bunlar da bizde yok. Daha öncesinden Avrupa'ya temsilcilik göndermemiz gerekiyordu ki, bizim kendi kaderimizi çözmek hukukumuzun tanınması için oralarda propaganda yapsın"⁹.

Geniş propagandanın, özellikle Ermeniler aleyhine propagandanın yürütülmesi gerektiğini olağanüstü siyasi figürler, Azerbaycan hükümetinin üyeleri iyi anlıyorlardı. Bunu Dışişleri Bakanlığına sunulan ve bakanlığın sekreteri A. Sübhiverdihanov'un aktif katılımıyla düzenlenen bildiri de onaylıyor. Rapor "Batı Avrupa'da propaganda organizasyonu" olarak isimlendirildi. Paris Barış Konferansı'na temsilciler gönderilmesine değinerek telif şöyle yazıyor: "Delegelerin gönderilmesinin yanı sıra, onlar için zemin hazırlamaya dair öyle acil önlemler almalıyız ki, elçilerimiz gerekli noktada ona güvenebilsin... Bu temelde, orada önemli role sahip olan toplumsal fikri kendi tarafımıza çekmek amacıyla Avrupa'nın büyük merkezlerinde en yoğun propaganda çalışmalarını organize etmek gerekiyor. Mesele şu ki, bugüne kadar Avrupa'da Azerbaycan hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Bu söz Doğu tarihini, aynı zamanda Türk halklarının tarihini öğrenen araştırmacıların sınırlı dairesinde belliydi. Şimdi Kafkas halklarının meselesi uluslararası meseleye dönüştüğü bir zamanda bu konuda geniş kitleler bilgi almışlardır. Fakat bu kitleler için Azerbaycan vahşi ülkenin eşanlamıdır ve bu ülkenin insanları büyük yollarda gece gasplarından başka bir işle uğraşmazlar. Bize düşman olan unsurların çabalarıyla Avrupa'nın toplumsal düşüncesi aleyhimize şekillenir"¹⁰.

⁸ ACDA, fond 895, s. 8.

⁹ Azerbaycan gazetesi, 1918, 21 Aralık.

¹⁰ ACDA, fond 277, s. 1-2.

Dışişleri Bakanlığının 1919 yılının ortalarına ait olan söz konusu arayışında ayrıntılı tedbirler planı öngörülmüştü. Propaganda ve karşı-propaganda üzere önlemlere dair ayrıntılı plana resimli gazete yayını (İsviçre), defterlerinden basımı bildirildi, röportaj, konferans, miting ve toplu çıkışların düzenlenmesi, basın mensuplarıyla iletişim ve onların gerçek durumla tanıştırılması, Rusya İmparatorluğu topraklarında kurulmuş olan tüm ülkelerdeki Azerbaycan temsilcilerinin kongresini yapmak vb. dahildi. Referans yazarı sonda böyle bir hüküm ileri sürmektedir: “Propagandanın kurulması ve düzenlenmesi karmaşık olsa da, Azerbaycan için çok büyük önem arz ettiğinden onun hemen uygulanması zorunludur, çünkü bunu yaşadığımız tarihi nokta ısrarla yapıyor ve tüm gücümüzü son hedde kadar seferberliğe çağırıyor”¹¹.

1919 yılının Mayıs ayında Azerbaycan kadrosu Paris’e geldiğinde (bu zamana kadar onlar İstanbul’da yerleşmişlerdi, çünkü Fransızlar vize vermiyorlardı), Azerbaycan sorununun onun temsilcileri olmadan tartışıldığı anlaşıldı. Başkan Wilson sırasıyla Azerbaycan’ın kongreye erişimine karşı çıktı. Buna, bir ölçüde Ermenilerin, aynı zamanda Ermenistan’ın temsilcisi A. Agaronyan’ın Azerbaycan’da yapılan “vahşetler” hakkında yalan bilgileri etki göstermişti. Bu çeşit yanlış bilginin örneği gibi Ermeni temsilcilerinin Paris Barış Konferansı’na yaydıkları muhtıra gösterilebilir. Onun metni “Journal de Debats”da yayınlandı. Bu belgeden birkaç parçayı ele alalım: “Panislâmizm veya panturanizm taraftarlarının yönetimi altında kötü unsurlar ayaklandı, kendi kanlı faaliyetlerini restore ediyorlar. Müttelikler karşısında güçsüz olduklarından, onlar vahşice daim ezilen Ermeni halkına karşı çıkıyorlar, çünkü onun müttelik devletlere hüsn-beğenisini affetmiyorlar. Türkler ve Tatarlar (Azerbaycanlılar) sevinçle müşahede ederler ki, barış Ermeni halkının kaderine hiçbir değişiklik getirmemiştir. Anadolu Ermenistan’ı hala eski ağalarının elinde kalmıştır. Türkler haremlerde binlerce Ermeni kızını, kadınını tutuyorlar. Yüz binlerce Ermeni göçmeni Kafkasya’da pansiyonlarda yaşıyor, açlık ve hastalıktan ölüyor... Genç Türkler mütteliklerin halsizlik ve şaşkınlığını kullanarak Ermeni halkına darbe indirmek ve böylece müttelikler için yeni zorluklar yaşatmak istiyorlar”¹². Daha sonra Ermeniler mütteliklerden aşağıdaki talepleri ele almayı istiyorlardı: I. Osmanlı subay ve askerlerini uzak-

¹¹ ACDA, fond 277, s. 3.

¹² ACDA, fond 277, s. 4.

laştırmak: onların burada olması, barış şartlarının cinayet misali bozulması demektir; 2. Tatar (Azerbaycanlılar) askerleri silahsızlandırmak; 3. Ermenistan Cumhuriyeti ordusunu güçlendirmek ve yeniden düzenlemek. Bu ordu barbarlığın restore edilmesine direnç gösterecek faktördür¹³.

Tiflis'teki "Dirçeliş" gazetesi bu muhtırayı yayınladı ve şöyle yorumladı: "Ermenilerin gündelik şikayetleri, Ermenilerin taktığının yinelenen bir taktik olduğu gözüküyor: yabancılardan müdahale talep etmek ve planlarını komşulara karşı şiddet ile uygulamak"¹⁴.

Muhtıranın amacı açıktır: müttefiklerin eliyle Azerbaycan ordusunu (Tatar askerleri) silahsızlandırmak, Ermeni ordusunu ise güçlendirmek ve tam silahlandırmak. Böyle Ermeni muhtıraları, deklarasyonları, başvurularıyla barış konferansının tüm organları, tüm hükümetler ve müttefik devletlerin parlamentoları "bombardıman" edilmişti. Ancak, bu davada sadece Ermenistan Cumhuriyeti'nin resmi açıklamaları aktif değildi. Ayrıca, Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda ve yurtdışında oluşturulan birçok Ermeni ve Ermeni yanlısı örgüt de tükenmiştir. Böyle inatçı, küstah baskı karşısında durmak kolay mesele değildi, üstelik, bu arada Ermeniler Batı basınının ve haber ajanslarının çabaları sonucunda Batı Avrupa sakinlerinin bilincinde "genel iş uğrunda savaş"ta zarar gören müttefik olarak kabul ediliyordu. Şaşırtıcı değildir ki, ister ABD Başkanı W.Wilson, gerekse diğer müttefik devletlerin yönetimi Ermeni konumdaydı ve önce Azerbaycan temsilciliğinin çabalarına aksi tutum besliyorlardı. Fakat Azerbaycan temsilciliği 28 Mayıs 1919'da Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilan edildiği gün W.Wilson'un görüşünde oldu. Görüşte E. Topçubaşov kendi deklarasyonunda kaydetti ki, Batı basınında Azerbaycan hakkında birçok sahte ve yalan bilgiler yayınlanmaktadır, fakat "bağımsız, serbest yaşam için bizim her olanağımız vardır"¹⁵.

Toplantıda Cumhurbaşkanı'na, Ermenistan Milliyetçilerinin Güney Kafkasya'daki Müslümanlara karşı uyguladığı şiddet ve Azerbaycan Cumhuriyeti'yle ilgili diğer belgeler hakkında Mutabakat Muhtırası metni, soruşturma bilgileri hakkında bilgi verildi. Toplantının sonunda, ABD temsilcilerinin Güney

¹³ ACDA, fond 277, s. 4.

¹⁴ Возраждение gazetesi, 1919, 31 Mayıs.

¹⁵ Azerbaycan gazetesi, 1919, 19 Ağustos.

Kafkasya'ya objektif bilgi almak için gönderilmesi kararı alındı. Barış Konseyi Konferansı, ABD Ordusu, Albay Haskeli'i Ermenistan'daki Yüksek Komiserliğe görevlendirdi ve Haskel büyük güçlerin tüm temsilcilerini desteklemekle görevlendirildi. Haskel'in kendisine verilen görevi ciddiye aldığı ve Ermenilerin tüm manevralarına, şikayetlerine ve iddialarına rağmen objektif bir pozisyona sahip olduğunu belirtmek gerekir. Dedi ki: "... Ermeniler için avukat değilim ve görevim Güney Kafkasya'daki uluslararası topluma müdahale etmemektir. Bütün cumhuriyetler konusunda eşit derecede iyiyim"¹⁶.

Haskel'in ayarlama planına göre, Karabağ ve Zengezurun (tartışmalı araziler) Azerbaycan tarafının, Nahçıvan, Şerur ve Dereleyez kazalarının ise yerel yönetimin, Azerbaycan yönetiminin elinde kalması şartıyla, Amerikan general-valisinin genel yönetimi altında nötr bölgeye giriş olmalıydı. Amerikan Yüksek Komiserinin bu pozisyonu Ermeni milliyetçilerini memnun etmedi. Haskel'in önünde bulunan Ermeniler daha sonra onu yanlı kalmakla suçlamaya başladılar. Paris Barış Konferansı'na Ermenilerin kendi eylemleri de "Ermeni meselesine" şaşkınlık ve karışıklık getiriyordu. Yukarıda belirtildiği gibi, Ermeni milliyetçileri savaşın bitmesi ile onların "şans yıldızı"nın parlayacağını ve şimdi, barış toplantısında nihayet kendi arzularına ereceklerini, "Büyük Ermenistan" mitinin gerçekleşeceğini düşünüyorlardı. Gerçekten, "büyük milletler zafer çaldıkları zaman onlarla arkadaşlardı ve adaletin yerini alması için çalışacaklar"¹⁷.

28 Mayıs 1919 tarihinde, yani bağımsızlığın ilk yıldönümü günü Taşnakların elinde oyuncak olan Ermeni parlamentosu Ermenistan'ın "birleştiğini" ilan etti, yani sadece gerçek elinde olan toprakları ve ayrıca önceleri iddia ettiği Rusya İmparatorluğu bünyesinde olmuş toprakları değil, hem de "Taşnak-sutyun" üyelerince Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıлып Ermenistan'a geçmesi gereken Ermenistan topraklarını (Ermenistan, Türkiye) ilan etti. Daha sonra H. Kacaznuni, bu bildirgenin "Türkiye'de Ermeni meselesinin çözülme sürecini etkilemediğini, kimseyi çekmediğini" yazdı. Daha sonra şunları yazdı: "...en yakın gelecek, Ermenistan'ın siyasi ağırlığının güçlendirilmesi ve Avrupa'daki diplomatik çalışmaların kolaylaştırılmasıyla, bildirinin yazarlarının

¹⁶ Azerbaycan gazetesi, 1919, 31 Ağustos.

¹⁷ Nacafov, Bahtiyar, **Düşmenin İç Yüzü**, (2. bölüm), Bakü: Çarşıoğlu, Bakü, 2006, s. 148.

umutlarının daha da kötüleştiğini gösterdi. Avrupa diplomasisinin gözündeki durum değişmedi”¹⁸.

Ermeni milliyetçileri arasında bir fikir birliği bulunmadığından, Ermenistan’dan iki delegasyon Paris Barış Konferansı’na geldi; Ermenistan Cumhuriyeti’nin Nubar Paşa’nın önderliğinde (Türk Ermenilerinin çıkarlarını ve yabancı diasporayı temsil eder) Ermenistan Cumhuriyeti’nin temsilciliği ve Ermeni milli temsilciliği. İkincisi, en güçlü Taşnak milliyetçileri, Müslümanların düşmanı, Ermenistan Ulusal Konseyi Başkanı Avetis Akaronian başkanlığında. Müttefikler ilk görevi kabul etti ve aralarında ciddi anlaşmazlıklar başladı. Bu olayların tanığı olan Loris-Melikovun yazdığı gibi, Ermenistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra otoriter Ermeni sorumlu görev tutmak istiyordu. Yurtdışında bu yazıya sahip olmak istendi. Çok sayıda elçilik, konsolosluk oluşturuldu. Amaç, Taşnakların makamlara olan isteklerini sağlamaktı. “Paris’e her iki misyonun çalışmasına müdahale eden ve şaşkınlık düşüren amatör diplomatlar gelmişti. Onlar savunmalı oldukları işe zarar verebilirlerdi”¹⁹.

Ermeni lobisinden memnun olmayan Amerikan lobicileri, onlardan uzak kalmak istemiyorlardı. Bunlardan biri (Loc), Ermenistan’ın Türkiye’nin altı ili, Kilikya, Rusya ve İran’ın kuzeybatı kesiminden vazgeçmesini gerektiren bir karar çıkardı²⁰.

Ermeniler Paris’te adaletsizce ve hiçbir hakları olmadan aşağıdaki arzuları talep ediyorlardı: 1) Türkiye’nin yedi ili - Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum, Trabzon; 2) Dört Kilikya bayrağı, İskender ile Maraş, Hozan Cebel, Berket ve Adana; 3) Kars ilçesini kapsayan Ermenistan Cumhuriyeti’nin tüm toprakları olan Yelizavetpol’in güney kısmı olan eski Tiflis eyaletinin güneyi Erivan vilayetinin tüm toprakları. Ayrıca, Ermeniler, Türkiye’nin neden olduğu zararlar karşılığında 19 milyar frank’a eşit bir tazminat talep etti! Aşırı talepler ve Ermenilerin cehaleti, destekçilerinin çoğunun onlara karşı fikir değiştirmesine neden oldu. Böylece, İngiltere Başbakanı Lloyd-George, Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada şunları söyledi: “Ermenilerin talep ve is-

¹⁸ Качазнуни, Ованес, *Дашнакцутюн больше нечего делать*, Элм, Баку, 1990, s. 24.

¹⁹ Насафов, а.г.е., s. 150.

²⁰ Борян, Баграм, *Армения*, т. 2, Госиздат, Москва, 1928, s. 69-70.

teklerinin bir kısmı çok yüksek. Mevcut koşullarda kabul edilemez. Bir süre onlar Ermeni çarlığına denizden denize - Akdeniz'den Karadeniz'e nüfusun çok küçük bir yüzdesine sahip olmakla devasa bölgeyi dahil ediyorlardı"²¹.

Bu arada Orta Doğu ve Güney Kafkasya'daki genel durum müttefikleri ciddi şekilde rahatsız etmeye başladı. Türkiye'ye aşağılayıcı ve adaletsiz Mudros uzlaşmasının ardından, Kamal Paşa Atatürk'ün önderliğindeki ulusal kurtuluş hareketi kuvvetle yükseldi. Tüm müttefik planlarını kırdı. Güney Kafkasya'daki uluslararası savaşlar ve bu bölgedeki istikrarsızlık, herhangi bir askeri hareketin açık bir askeri müdahale olarak görünmesini imkânsız hale getirdi. Buna ek olarak, Batılı devletler kanlı dört yıllık savaştan çoktan bıkmışlar ve askerlerini yabancı ülkelere, sözsüz çıkarlar uğruna ölüme göndermek bile istemiyorlar. Bu nedenle, İngiliz hükümeti askerlerini Güney Kafkasya'dan çekmeye karar verdi. İngiliz askerini orada uzun süre tutmak için para ya da kaynak yoktu. Bu Ermeniler arasında panik yarattı. "Ermeniler düşmandırlar ve giderlerse katliamlara maruz kalacaklar" diye bağırıyorlar.

"Ermeni meselesini" açıklığa kavuşturmak için Başkan Wilson, Türkiye ve Güney Kafkasya'ya özel bir görevle general Harbord'u gönderdi. Ayrıca, ABD için Ermenistan görev süresinin olasılığını ve kabulünü de belirlemek zorundaydı. General Harbord durumu ayrıntılı şekilde incelemek için Diyarbakır, Sivas, Harput, Erzincan, Erzurum, Kars, Bakü, Tiflis, Erivan, Güney Kafkasya'nın diğer şehir ve bölgelerine gitti. Arşivlerde bulduğumuz "Bakü nüfusunun temsilcilerinden temyiz" adlı ilginç bir belgede Harbord'un ilginç bir "Ermeni saldırısına" nasıl maruz kaldığını görmek mümkün. Bu belgenin dikkat çekiciliği onun üslubunda, Ermeni hizmetlerinin tahrifinde ve abartılmasında, aynı zamanda güçlülerin önünde rezilce meddahlığına göre tam bir Ermeni olmasında idi. İkincisi, Antarktik ülkelerin hükümetleri olan Müttefiklerin diplomatik misyonları hakkındaki sayısız iddia, zorluk ve beyanlarından biridir. "Bakü'nün Ermeni nüfusunun çeşitli kesimlerinin temsilcileri şahsınızda Ermeni halkının zor zamanında ona karşılıksız yardım elini uzatmış büyük Amerikan demokrasisini selamlamakla, yüksek sesle ve herkesin duyması için beyan etmeyi kendisine borç bilir: Atlasötesi Cumhuriyetin âli himayesinde Ermeni halkı kendi devletçiliğinin ve medeniyetinin, milli renösansının güvenli rahmini görüyorlar"²².

²¹Качазнуни, а.г.е., s. 32.

²² Azerbaycan Cmmhuriyeti Siyasi Belgeler Arşivi (ACSBA), fond 276, s. 29.

Daha sonra “Bakü’deki Ermeni nüfusunun temsilcileri” belâğat gösterisinde ulaşılmaz görünüyorlar: “Biz Ermeni meselesi üzerine ABD’nin kararını heyecanla bekliyoruz ve sizin halkınızın zavallı Ermenistan’ı kendi muhteşem himayesine alacağı gün bizim için vatanın yeniden doğuşunun müjdecisi olacaktır”²³.

Belgenin ilginç yanı öncelikle şudur ki, hizmetlerini küstahlık ve yalanla abartarak, Ermeniler, el altından Doğu-Güney Kafkasya - Hazar arazilerine (belgede doğrudan böyle geçiyor) ve elbette Bakü’ye iddia ediyorlardı. Demek ki, onlara restorasyon yapmayı planladıkları “Denizden denize Büyük Ermenistan” planına uygun olarak Karabağ, Zengezur, Nahçıvan, eski Erivan valiliğini kayıtsız-şartsız Ermeni toprakları olarak görmekle kalmıyor, bir de pençelerini Hazar’ın doğu kıyılarına doğru uzatıyorlardı. Başka bir özellik de şudur ki, bu bölgenin yerel nüfusu olan Azerilerin sanki hiç mevcut değillermiş gibi isimleri bile anılmıyordu. Fakat Ermenilerin bu manevraları belli ki general Harbord’u pek etkileyememişti. Belki de aşırı heves, bir karşı izlenim yaratmıştır. Harbord’un Başkan Wilson’a verdiği rapor, öncelikle Ermeniler için tarafsızdı. Genel olarak ise Harbord sonradan olayların akışında onaylanmış sonuca gelmişti: Günlük uluslararası çatışma ve karşılıklı iddialar koşullarında Güney Kafkasya cumhuriyetleri kendi bağımsızlıklarını korumazlardı. Ermenistan’a gelince, Harbord haklı olarak yazıyor ki, “Ermeni mandasını” almak isteyen devlet İstanbul’un mandasına da sahip olmalı, aksi takdirde Ermenistan Batı’dan izole suretiyle, tamamen savunmasız duruma düşebilir²⁴.

O zaman Harbord’un raporu basında yayınlanmamıştı, ama bildiri yeterince eleştirel özellik taşıyordu ve ABD’nin Ermenistan mandasından vazgeçmesi hükmünü ileri sürüyordu. Buna rağmen, Başkan Wilson 24 Mayıs 1920’de kongreye gönderdiği başvurusunda şöyle diyordu: “Saint Remo’da müttefik devletler konseyi ABD tarafından Ermenistan mandasının kabul edilmesinde ısrarlı oldukları için, ben ısrarla tavsiye ediyorum ve temenni ederim ki, kongre, ABD’nin Ermenistan mandasını almasına izin versin”. Ancak, ABD Senatosu Cumhurbaşkanınının 23 Haziran 1920’de 24 Mayıs’daki önerisini reddetti: Barbar Hareketi’nin bir parçası olan Başkan Wilson’dan farklı olarak senatörler realistçe davrandılar. “Zavallı Ermeniler”in tribünden

²³ ACSBA, fond 276, s. 37-38.

²⁴ Nacafov, a.g.e., s. 173.

savunulmasının ayrı, milyonlarca dolar tasarruf etmek için dünyaya asker göndermenin apayrı bir şey olduğunu iyi biliyorlardı.

Ancak, sonraki olaylar, ne ABD'nin ne de diğer müttefik devletlerin Güney Kafkasya'nın kaderini çözemeyeceğini gösterdi. 1919'ların sonlarında, Denikin'in gönüllü ordusunun parçalanmasıyla Kızıl Ordu'nun bir kısmı Kafkas Dağları'na yaklaştı. Batı Avrupalılar, bu sorunun çözümü daha önce yavaşlamış olsa da, Bolşevizmin önünde engeller yaratmak için Güney Kafkasya devletlerinin tanınmasını hızlandırdılar. Ermeni temsilciliğinin ve paralı Ermeni hukukunun sıcakkanlılığına rağmen, 11 Ocak 1920'de, Müttefik Kuvvetler Yüksek Konseyi oybirliği ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını (Gürcistan Cumhuriyeti dahil) kabul etti. Azerbaycan'ın uluslararası alanda tanınması için uzun soluklu diplomatik mücadele, bu eylemle sona ermişti.

M. E. Resulzâde genç Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başarılarından söz ederek şöyle arz ediyordu: "Devlet yönetimine yakın bırakılmayan, sivil ve siyasi haklardan mahrum olan, ezilen halklardan biri tüm zorluklara rağmen, eline ilk fırsat düşdüğü an kültürel yapılanmada böyle bir başarı göstermiştir. İşte bu yeteneği sayesinde Azerbaycan Cumhuriyeti müttefiklerin ve tüm dünyanın dikkatini çekti ve uluslararası hayata dahil oldu"²⁵.

Hakim "Müsavat" partisinin girişimiyle kısa sürede Azerbaycan parlamentosu ve hükümeti tarafından demokratik, laik devletin yasal temeli konuldu. Televizyon sosyal ve kültürel yapılanma için yasal dayanak oluşturuldu. Ne yazık ki, bu olumlu inisiyatiflerin çoğu, girişimcilerin kontrolü dışındaki nedenlerden dolayı gerçekleşemedi. Azerbaycan'daki demokratik sistemin istikrarı ve sağlamlaştırılmasının önündeki en büyük engel tanınmayan Ermenistan'la savaş idi. Bu çatışma bütün kuvvet ve malzemeleri alıyor, imkanları sınırlıyor, ülkenin iç durumunu dengelemeye ve onun sınırları için güvenli koruma sağlamaya fırsat vermiyordu. Sonuçta Taşnakların hain politikaları, patolojik hırsı, ne pahasına olursa olsun, yabancı ülkeler işgal etmek girişimi Güney Kafkas Cumhuriyetlerini güçsüzleştirdi ve Bolşevik tehlikesi karşısında parçaladı. 1920 yılında ise büyük zorlukla elde edilen bağımsızlığın kaybedilmesine neden oldu²⁶.

²⁵ Mehmet Emin Resulzade, **Azerbaycan Cumhuriyeti Tarihi**, Elm, Bakü, 1990, s. 32.

²⁶ **Azerbaycan gazetesi**, 1919, 11 Ocak.

Bugün Güney Kafkasya halklarının teslim oldukları ve yaklaşan Bolşevik tehlikesine karşı cephe çizgisinde konuştukları takdirde neler yapabileceklerini düşünmenin artık bir anlamı yok. Bu durumda Güney Kafkasya cumhuriyetleri, Baltık devletleri, Polonya ve Finlandiya gibi, Bolşeviklerin güçlerinin başarısına rağmen bağımsızlıklarını dışlayamazlardı. Felaket, iç savaş, kıtlık, hastalık, insan hayatının kaybı dahil olmak üzere korkunç kayıplar, Bolşevik Rusya için profesyonel olmayan herhangi bir uzun vadeli savaşı gerçekleştirdi. O zamanlar Kızıl Ordu, Bolşevik örgütlerinin yıkıcı desteği ile, yalnızca kısa bir yürüyüşle “blitzkrieg” yapabildi. XI. ordunun Güney Kafkasya'nın sınırlarına yaklaşması, görünüşe göre isyanı planlaması ve hükümetin gücünü ele geçirmesiyle bu örgütler daha cesaretlenmişti. Güney Kafkasya tarihinde yeni bir dönem, özgürlük düşünün çöküşü ve Bolşevik hükümetinin uzun süreli hakimiyet dönemi başlıyordu.

KAYNAKÇA

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ACDA), fond 895, siyahı 1, saklama vahidi 18.

ACDA, fond 970, siyahı 1, saklama vahidi 166.

ACDA, fond 894, siyahı 10, saklama vahidi 148.

ACDA, fond 895, siyahı 1, saklama vahidi 11.

Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Belgeler Arşivi (ACSBA), fond 277, siyahı 2, saklama vahidi 31.

ACSBA, fond 276, siyahı 9, iş 130, saklama vahidi 16.

Azerbaycan gazetesi, 1918, 18 Aralık.

Azerbaycan gazetesi, 1918, 21 Aralık.

Azerbaycan gazetesi, 1918, 29 Aralık.

Azerbaycan gazetesi, 1919, 19 Ağustos.

Azerbaycan gazetesi, 1919, 31 Ağustos.

Azerbaycan qazetesi, 1919, 11 Ocak.

Nacafov, Bahtiyar, **Düşmenin İç Yüzü**, 2. bölüm, Çarşıoğlu, Bakü, 2006.

Resulzade, Mehmet Emin, **Azerbaycan Cumhuriyeti Tarihi**, Elm, Bakü, 1990.

Kasımlı, Musa, Huseynova, Elmira, **Azerbaycanın Dışişler Bakanlığı**, Adıoğlu, Bakü, 2003.

Борян, Баграм, **Армения**, т. 2, Госиздат, Москва, 1928.

Возраждение (Vozrajdeniye) gazetesi, 1919, 31 Mayıs.

Качазнуни, Ованес, **Дашнакцутюн больше нечего делать**, Элм, Баку, 1990.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA MÜTTEFİKLERİN MAĞLUBİYET ÖRNEĞİ, VERSAY (VERSAİLLES) BARIŞ ANTLAŞMASI

Mehmet SEREZ*

ÖZET

Versay (Versailles) Barış Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İtilaf Devletleri ile Almanya arasında imzalanan bir antlaşma idi. Antlaşma metni, 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda müzakere edildikten sonra, 7 Mayıs 1919'da son metin Almanlara deklare edilmiş, 23 Haziran'da da Alman Parlamentosu tarafından da kabul edilmiş, 28 Haziran 1919'da Paris'in Versay Banliyösünde imzalanmış ve 10 Ocak 1920'de yürürlüğe girmiş ve 1 Eylül 1939'da ise antlaşma hükümleri sona ermiştir.

Alman bürokrat ve yöneticilerinin Versay Barış Antlaşması'na razı olmalarının en büyük dayanağı, ABD Başkanı (1913-1924) Thomas Woodrow Wilson (1856-1924) tarafından ortaya atılan ve "*Wilson Prensipleri*"¹ olarak adlandırılan, "yenilen devletlerin hiçbir şekilde ödün vermemesi" gerekliliği idi².

Versay Barış Antlaşması'ndan sonra Almanya, Avrupa'daki topraklarının % 13'ünü (43.000 km²'den fazla) ve nüfusunun da onda birini (6,5-7 milyon) kaybetti. Almanya'nın büyük ölçüde toprak kaybetmesinden başka, tüm deniz aşırı kolonileri de elinden çıktı. Ayrıca antlaşma, Almanya'ya büyük ekonomik yükler getirdi. Tüm Alman halkının savaş suçlusu sayılması, antlaşma maddelerinin ağır ve halkın gururunu rencide edici olmasından dolayı, Almanya'da milliyetçilik akımları başladı.

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, emekli; orziter@hotmail.com

¹ Amerikan Başkanı Wilson'un 14 maddelik ilkelerinin temel amacı, ülkeler arasındaki barışın hâkim kılınması için yenilen devletlerin intikam almalarını önlemek ve toprak bütünlüğünün sağlanması ve savaş tazminatından muaf tutulmalarıydı. Bu ilkeler doğrultusunda adil bir barış antlaşmasının yapılmasını isteyen Almanya, Wilson'a barış isteklerini iletmışlerdir. Her ne kadar belirtilen ilkeler toprak bütünlüğünü savunsa da İtilaf Devletleri'nin en güçlü devletleri olan İngiltere, Fransa, İtalya, Romanya ve Yunanistan arasında imzalanan gizli paylaşım antlaşmaları bu ilkelere ters düşüyordu.

² Norman A. Graebner and Edward M. Bennett, **The Versailles Treaty and Its Legacy: The Failure of the Wilsonian Vision**, New York: Cambridge University Press, 2011.

Bu ekonomik buhran ve milliyetçilik akımları ise, Alman milletinin Adolf Hitler'i iktidara getirmesine ve dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'nın da başlamasına neden oldu.

05 Mart 1933'te yapılan Almanya Federal Seçimlerinde güçlü çoğunluğu, Adolf Hitler'in önderliğinde NSDAP (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) aldı. Hitler, ordunun üç katına ulaşması için emir verdi. Versay Antlaşması'yla 100.000 ile sınırlandırılmış olan ordunun mevcudu, muazzam bir gizlilik içerisinde yürütülen organizasyonla, Ekim 1934'de 300.000'e yükseltildi. Weimar Cumhuriyeti'nin Deniz Kuvvetleri Başkomutanı (Oberbefehlshaber der Reichsmarine) Oramiral (1928) Erich Johann Albert Raeder'e de (Wandsbek, 24.04.1876-Kiel, 06.11.1960) büyük savaş gemilerinin inşası için emir verildi.

Adolf Hitler ordusunun açıkça tanıtımını yaptı ve ordu, 36 birliğe mensup 500.000 adamdan oluşmaktaydı. Buna rağmen, İngiltere ve Fransa'dan zayıf bir tepki geldi ve bu durum Adolf Hitler'i oldukça rahatlatıyordu.

Sonuç olarak, Versay (Versailles) Barış Antlaşması, Almanya'nın milli çıkarları ve daha sonraki iç durumları da tamamen yok sayılarak yapılmış, gerçek dışı bir antlaşma idi. Nihayetinde önce gizlice, Nasyonal Sosyalistlerin alman ordu ve donanmasının mevcudunu artırmasıyla ve daha sonra da 1936'da askerden arındırılmış Ruhr Bölgesi'ne askerlerini sokmasıyla alenen Adolf Hitler tarafından delinmiş oldu.

Almanlar, İkinci Dünya Savaşı sırasında 14 Haziran 1940'ta Paris'e girdiklerinde, bu defa da Fransızların aşağılandığı işgal mütarekesini, Orient Express'in 2419D No.lu Vagonunda, 22 Haziran 1940'ta imzalattılar.

THE CASE OF DEFEAT OF THE CENTRAL POWERS IN WWI, THE TREATY OF VERSAILLES

ABSTRACT

The Versailles Peace Treaty was a treaty signed between the Entente States and Germany at the end of the First World War. The text of the treaty was negotiated in the Paris Peace Conference on 18 January 1919. The final text was declared to the Germans on 7 May 1919 and was adopted by the German Parliament on June 23; it was signed in the suburbs and entered into force on January 10, 1920, and ended on September 1, 1939.

The greatest endurance of the German bureaucrats and managers to agree to the Versailles Peace Treaty is the necessity of “no compromise of the renewed states”, which was called by the President of the United States (1913-1924) Thomas Woodrow Wilson (1856-1924) and referred to as the “Wilson Principles” was.

After the Treaty of Versailles, Germany lost 13% (over 43,000 km²) of land in Europe and one tenth of its population (6.5-7 million). In addition to losing a great deal of land, Germany, all over-the-top colonies came out of hand. Moreover, the treaty brought great economic burdens to Germany. Nationalist movements began in Germany because all the German people were considered war criminals, the treaty was heavy, and the pride of the people was proud. This economic depression and nationalist movements led the German nation to bring Adolf Hitler to power and thus the Second World War.

On March 5, 1933, a strong majority in the German Federal Elections took the NSDAP (National Socialist German Workers' Party) under the leadership of Adolf Hitler. Hitler gave orders to reach three levels of the army. The estate of the army, which was limited to 100,000 by the Treaty of Versailles, was raised to 300,000 in October 1934, with an organization of tremendous secrecy. Commander of the Naval Forces of the Republic of Weimar (Commander-in-Chief of the Imperial Navy) Admiral (1928) Erich Johann Albert Raeder (Wandsbek, 24.04.1876-Kiel, 06.11.1960) was ordered to build large ships.

Adolf Hitler made an explicit publicity of the army and the army consisted of 500,000 men of 36 associations. Nevertheless, a weak response from Britain and France came and this relieved Adolf Hitler.

As a result, the Treaty of Versailles was an unrealistic treaty, entirely ignored by the national interests of Germany and its later internal situation. Ultimately, it was first secretly pierced by Adolf Hitler, with the National Socialists increasing the presence of the German army and navy, and then, in 1936, inserting soldiers into the military-free Ruhr District.

When the Germans entered Paris on June 14, 1940, during the Second World War, they signed the occupation armistice of the French on June 22, 1940, in the 2419D Wagon of the Orient Express.

GİRİŞ

Koramiral Guido von Usedom (Quamditten, 02.10.1854-Rajon Selegenogradsk, 24.02.1925)³ Komutasında Osmanlı Donanması, 27 Ekim 1914'de Karadeniz'e açıldığında, Usedom'da Başkomutan Vekili Ferik İsmail Enver ve Bahriye Nazırı Ferik Cemal Paşaların emirleri bulunmaktaydı. Bahriye Nazırı Ferik Ahmet Cemal Paşa'nın da o akşam Karadeniz'e açılan Türk subaylarına verilen emri de başka bir zarftaydı: *"Donanma-i Hümayun'un Bahr-i Siyah'ta icra edeceği manevrada, Donanma-i Hümayun Birinci Kumandanı Amiral Souchon cenapları tarafından verilecek emirlere benim emrim gibi itaat ederek onları hüsn-i niyet ve cesurane hareket kabul ve ifa etmenizi tavsiye ederim"*.⁴

Savaşın sonuna doğru 22 Ocak 1917'de, ABD Başkanı (04.03.1913-04.03.1921) Thomas Woodrow Wilson (28.12.1856-03.02.1924), *"Savaşız Barış"* ve halkların kendi kendilerini tanıma hakkı prensibini başlattı (*Wilson Prensipleri*)⁵.

³ Ağustos 1914'te Koramiral Guido von Usedom faaliyete geçirildi ve Türkiye Özel Komutanlığı Şefi olarak İstanbul'a (Konstantinopolis) gönderildi. Görevi, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinin işgal riskini azaltmak için, İtilaf Devletleri'nin Üçlü bir operasyonuna karşı Çanakkale'yi takviyeli olarak kuvvetlendirmektir. Çünkü Usedom Boğazlar Başkomutanı olarak Türk hükümeti ile anlaşarak atanmıştı. Bu görev için mevcut kaynaklar son derece azdı ve kısıtlıydı. Usedom, kıyı mevkiilerini belirgin olarak geliştirdi. Ayrıca mayın döktürerek mayın tarlaları oluşturdu. Şubat ortası 1915'de Usedom, ağır topçuların Boğaz'daki ana kalelerde bulunmasını ve Boğazlarda geniş mayın tarlalarının düzenlenmesini de sağladı. Çanakkale operasyonunda bu mayınlar Fransız savaş gemisi "Bouvet"i ve bazı İngiliz savaş gemilerini batırdı. Usom'un Türk topraklarındaki bu faaliyeti, ileride Mareşal Otto Liman von Sanders tarafından gerçekleştirilecek olan faaliyetlerini azaltmış oldu. Usedom savaşın bitimine kadar Türkiye'de savaşta kaldı ve Ağustos 1915'te "Meşe Yapraklı Pour le Mérite" nişanıyla taltif edildi. 26 Kasım 1918'de emekli oldu (Hans H. Hildebrand, Ernest Henriot, **Deutschlands Admirale 1849-1945. Die militärischen Werdegänge der See-, Ingenieur-, Sanitäts-, Waffen- und Verwaltungsoffiziere im Admiralsrang**. Band 3: P-Z. Biblio Verlag. Osnabrück 1990, s. 473-475).

⁴ Tevfik Yener, **Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu**, İnkişaf Kitabevi Yayını, 2015, s. 223, İstanbul.

⁵ "Wilson Prensipleri" (İlkeleri), dönemin ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson'ın 8 Ocak 1918'de ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada bahsettiği 14 ilkeler idi. İlkeler, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmasını istediği dünya düzenine ilişkin görüşlerini de ifade eder. I. Maide'sine göre, Tüm barış antlaşmaları açık olacak, bu antlaşmalardan başka uluslararası gizli antlaşmalar yapılmayacak, bundan böyle diplomasi açık olacak ve gizli diplomasi kaldırılacaktı (Asena Boztaş, "Wilson İlkelerinin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif, **Akademik Bakış**, C 7, S 14, Yaz 2014, s. 163-176).

Almanya 1 Şubat 1917’de, sınırsız Denizaltı Savaşı’ını ilan etti. Zira Alman İmparatoru II. Wilhelm daha önceleri 1896’da, “*Almanya’nın istikbali denizlerdedir*” demişti.

08 Mart 1917’de, Rusya’da, o zamana kadar süren Çar hâkimiyetine son veren “*Şubat Devrimi*”⁶ başlamıştır.

06 Nisan 1917’de ABD, Deniz Savaşı’nda Almanların yolcu gemilerini de hedef aldıkları gerekçesiyle, Almanya’ya savaş ilan etti. Dünya siyasetinde söz sahibi olmak isteyen ABD, Kongre Başkanı Woodrow Wilson’un “Savaş Deklarasyonu”nu 6 Nisan 1917 günü onaylamasıyla birlikte Almanya’ya karşı savaşa girmiş oldu⁷.

07-14 Haziran 1917’de, Avrupa Batı Cephesi’nde Belçika-Ypern civarında Messines Savaşı’nda İngiliz İstihkâmları, bir yıl boyunca Alman siperleri altında kazdıkları tünele gömdükleri bir grup 19 mayını aynı anda patlattılar. Bu cephede 21 Mayıs-10 Haziran 1917’de 4. Alman Ordusu’nun toplam 32 tümeninde mevcut 485.956 askeri katıldı. Toplam zayıatları 43.600 (hasta 17.513, yaralı 15.278, ölü 2.911, kayıp 7.898) idi⁸.

07 Kasım 1917’de, Rusya’da “*Ekim Devrimi*”⁹ sırasında Bolşevikler, Aleksandr Federoviç Karensky’nin 22 Temmuz 1917’den beri yönetimi altındaki Halk Rejimini düşürdüler ve Yönetim, Halk Komiseri Kurulu Başkanı olarak Vlademir Lenin’e geçti. Rusya, ‘İnsan Materyalinden yığınlar üzerine yığın yapmaktaydı ama askerler, silahlanma, yönetim ve moral yokluğu

⁶ Şubat Devrimi, Birinci Dünya Savaşı’nda 1917’de ortaya çıkan devrimci bir hareket idi. Devrim, Romanov Hanedanı ve Rus İmparatorluğu’nun çöküşünün ardından, Rusya İç Savaşı ve Sovyetler Birliği’nin kurulmasına neden olmuştur. Aslında devrim, 8 Mart 1917’de ‘Dünya Kadınlar Günü’nde başlamış fakat o dönemde Rusya’da kullanılan Jülyen takvimine göre 23 Şubat 1917’ye denk geldiği için “Şubat Devrimi” olarak tarihe geçmiştir. Edward Hallett Carr, **Lenin’den Stalin’e Rus Devrimi 1917-1929**, Çeviren Levent Cinemre, Yordan Kitap, Mayıs 2015, İstanbul, s.60.

⁷ M. G. Boemeke, Feldman & E Glaser, **The Treaty of Versailles**, Cambridge UP, 1998.

⁸ Gerald Gliddon, **Arras & Messines, 1917**, Sutton Publishing, Stroud, Gloucestershire 1998.

⁹ Ekim Devrimi (Bolşevik Devrimi, Rus Devrimi, Büyük Sosyalist Ekim Devrimi, Ekim Ayaklanması), Rusya’da Jülyen takvimine göre 25 Ekim 1917’de (Miladi takvime göre 7 Kasım 1917), Petrograd’daki geçici hükümetin devrilerek iktidarın Lenin önderliğindeki Bolşeviklere geçmesini sağlayan ve Sovyetler Birliği’nin kurulmasına yol açan olaydı. Vasif Qafarov, “Ekim Devriminden Sonra Bolşevik Rusya’nın Azerbaycan Siyaseti ve Bakü Sorunu”, **Akademik Bakış**, C 2, S 3, Kış 2008, s.139.

çekmekteydi. Devrim, 1917'de Sankt Petersburg'da çıkınca, cephelerde de çözümler görülmeye başladı¹⁰.

08 Ocak 1918'de ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson, genel bir barış yaratabilmek için, Almanya ve Avusturya-Macaristan tarafından reddedilen 14 maddelik ilkeler programını açıkladı¹¹.

03 Mart 1918'de, Almanya ve Rusya arasında Brest-Litovsk'da "Barış Antlaşması" imzalandı ve böylece Doğu Cephesi'nde savaş sona ermiş oldu. Doğu Cephesi'nde Rusya, yenilgiyi kabul edince, ABD de savaştan çekildi.

Batı Cephesi'nde Alman saldırısı 21 Mart 1918'de başlatılmıştır. 9 Nisan 1918'de yapılan Alman saldırısı başarıya ulaşamadı. Çünkü üç aşamada, 615.000 ABD askeri geldi. Bu askerlerin savaşa katkılarından biri, Fransız askeri ile birlikte giriştiği *Cantigny Çarpışması* idi. 28 Mayıs 1918'de yapılan bu çarpışmada, Fransızlar Almanya'ya yenildi. 18-22 Temmuz 1918 *Soissons Çarpışmasında*, Alman Ordusu durduruldu. Temmuz 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın dengesi Paris'e yaklaşmıştı ama gücü tükenmiş olan Alman Ordusu'nun durumu, ABD Birliklerinin katkısıyla ve İtilaf Güçleri'nin de aralıksız taarruzları ile değişir. Kısmî başarılar sağlayan Alman taarruzları, Temmuz ayı ortalarında Fransız birliklerinin hafif tankların desteğinde giriştikleri karşı saldırılarla durmuş, hemen ardından da düzensiz bir geri çekilmeye dönüşmüştür. Bu, İngiltere'nin 90.000 asker ve 1.300 top kaybı ile en ağır yenilgisi oldu¹².

1918'in başlarında savaşı Almanlar kazanabilecekmiş gibi görünse de "İlkbahar Taarruzuyla" duraksamaksızın Batı Cephesi'nde ilerlemeye devam ederler. Her şey onların ABD askerlerinden önce Paris'e varmalarına bağlıydı ve nitekim Temmuz 1918'de II. Wilhelm, Batı Cephesi'ni ziyaret ederek, 11 Temmuz 1918'de Marne'de savaş durumunu müzakere eder. 8-12 Ağustos 1918'deki *Amiens Çarpışması* ise Almanya için tam bir moral çöküşü oldu. Eylül 1918'de ABD birliklerinin de katıldığı bir harekât planlandı. Bu plana

¹⁰ Ramin Sadıkov, "Şubat Devrimi'nden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol", **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2010, S 48, C 79, s. 101-105.

¹¹ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, Eylül 2007, s. 72.

¹² Erkan Cevizliler ve Ali Servet Öncü, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 9, s.1-38.

göre, dört koldan harekete geçen ordular, Almanların geri cephesi ile bağlantısını keseceklerdi ama bu plan amacına ulaşamadı ve 3 Ekim 1918’de ABD ile gizli ateşkes görüşmelere başlandı.

03 Kasım 1918’de, Kiel’deki Denizcilerin İsyanı, pek çok Alman şehirlerinde devrimci işçi ve asker sınıfının eğitime yol açar¹³.

Almanya, Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Müttefiklerle olası bir ateşkes ihtimalini düşünmeye başladı. Çünkü o zamanlar Alman donanması isyankâr bir durumdaydı. Alman Açık Denizler Donanması, İngilizlere karşı büyük bir deniz savaşı için Kuzey Denizi’ne gitme emri aldığı anda, Kiel’deki Alman mürettebatı ayaklandı. Ayaklanma, ordu arasında hızla yayıldı ve Almanya’da açık bir devrim haline geldi. Yalnızca birkaç U-Boot Alman İmparatoru’na sadık kaldı. Hamburg, Bremen ve Lübeck’te büyük ayaklanmalar meydana geldi ve bu ayaklanmalar, München’e de yayıldı. “Bayern, Demokratik ve Sosyalist Cumhuriyeti” ilan edildi¹⁴.

¹³ Almanya’da da işçiler ve askerler savaştan yorulmuş ve bıkmıştı. Barış umutlarının yeşerdiği bir anda, Donanma komutanlığı, Alman Ordusu’nun “şerefini” kurtarmak için, İngilizlere karşı son bir saldırı yapmaya hazırlanıyordu. Amiral Reinhard Scheer (30.09.1863-26.11.1928) ve Prusya Generali Adrian Dietrich Lothar von Trotha (Magdeburg, 03.07.1848-Bonn, 31.03.1920), askerlerini “şerefsiz” olduğunu düşündükleri bir barış yerine, “şerefli” bir ölüme göndermek niyetindeydiler. Barış isteyen denizciler ise kendilerini göz göre göre ölüme göndermek anlamına gelen bu saçma emre uymayı reddettiler. “Thüringen” ve “Helgoland” gemilerinde 29 Ekim 1918’de isyan çıktı. Denizciler emirlere uymadıkları gibi, sabotajlarla gemileri kullanılamaz hale getirdiler. Bunun üzerine 1.000 kadar isyancı tutuklandı. Fakat amiraller artık askerlerinin sadakatlerinden emin olamadıkları için, başlardaki saldırı planlarından vazgeçmek zorunda kaldılar. Gemiler Kiel limanına demir attığında, denizciler ve gemi işçileri olası bir yeni saldırı planına karşı derhal direnişe geçtiler. Aynı zamanda tutuklanan yoldaşlarının serbest bırakılması için protesto gösterilerine başladılar. 3 Kasım’da Kiel’de yedi gösterici vuruldu ve bu bardağı taşıran damla oldu. Aynı gün gösteriler giderek yayılmaya ve büyümeye başladı. Askerler şehirde gösteri yapan işçilerle birleşerek silah depolarını ele geçirdiler, hapishaneleri basarak yoldaşlarını serbest bıraktılar. 4 Kasım 1918 akşamı, Kiel’de yönetim fiilen ilk İşçi ve Asker Konseyi’ne geçmişti. Konsey, “düşünce ve basın özgürlüğünün” de talep edildiği 14 maddelik bir program yayınladı. Birkaç gün zarfında Almanya’nın her tarafında devrimci konseyler kurulmaya başlandı. Konseylerin en önemli talebi imparatorun tahttan çekilmesi ve halkın siyasete katılımının güçlenmesiydi. Konseylerin talepleri neticesinde Kayser II. Wilhelm 10 Kasım 1918’de Hollanda’ya sürgüne gitti. Devrim ateşi Almanya’yla birlikte Avrupa’nın her yerini yakmaya başladı.

¹⁴ Bayern Sovyet Cumhuriyeti (München Sovyet Cumhuriyeti / *Bayerische Räterepublik, oder Münchner Räterepublik*), 1918-1919 Alman Devrimi’nin bir parçası olarak, Bayern Serbest Devleti içinde kısa ömürlü bir sosyalist devlet kurma girişimi idi. Yeni bir devlet olan Weimar Cumhuriyeti’nden ayrılmış ve Başkenti München olmuştur. München’de kent sendikacı ve sosyalistleri, bir Yahudi sosyalist olan Kurt Eisner’in Başkanlığında Bayern

Alman İmparatorluğu, 11 Kasım 1918'de (on birinci ayın on birinde ve saat on biri on bir geçe) Birinci Dünya Savaşı'nın dördüncü ve son mütarekesini imzalayarak İtilaf Devletleri'ne teslim oldu. Almanlar, kesin ve mutlak yenilgiyi kabul ettiler. Fransız Mareşal Ferdinand Foch mütarekenin savaş sırasında karargâh olarak kullandığı Orient Ekspres'in 2419D Nu.'lu vagonunda imzalanmasında ısrar etmiştir. Bu mütareke maddelerinde önemle üzerinde durulan konular şöyledi: İşgal edilmiş Belçika, Lüksemburg, Fransa'da Alsas-Loren Bölgesi ivedilikle boşaltılacaktı. Alman ordularının iyi durumunda olan savaş gereçlerinden 5 bin tüfek, 25.000 makineli tüfek, 3.000 havan topu, 5.000 lokomotif ile 150.000 vagon, 1.700 uçak ve 5.000 yedek taşıt motoru İtilaf Devletleri'ne teslim edilecekti. Ayrıca, Deniz Kuvvetleri'nden, çalışır durumda tüm denizaltılar, 6 savaş kruvazörü, 10 uçak gemisi, 10 savaş gemisi, 8 hafif kruvazör ve 50 destroyeri de teslim edilecekti¹⁵.

Versay Antlaşma hükümlerinin üç büyük devletin çıkarlarına göre şekilleneceği apaçıktı. İngiltere Başbakanı Llyod George, İtalya Başbakanı Emanuele Orlando ve Fransa Başbakanı Georges Clemenceau'nun kontrolünde antlaşma hükümleri belirlenmiş ve taslak halinde görüşülmek üzere komisyona iletilmişti. Alman Meclisi (Weimar), antlaşma taslağı bildirildiğinde görmüştü ki antlaşma metninde belirlenen Wilson İlkeleri'nin ışığında değil, tamamen parçalanmış bir Almanya tablosu hâkimdi. Fakat Alman Meclisi her ne kadar karşı çıksa da Temmuz 1919'da kabul etmek zorunda kaldı çünkü Almanya üzerindeki abluka ve askeri istibdadın kalkması zorunlydu.

Alman İmparatorluğu aradan yedi ay geçtikten sonra, Versay (Versailles) Antlaşması'nı imzalayarak yeni sınırlarını ve kendisine yüklenen cezaları kabul ettiğini belgelemiş oldu. Böylece Almanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasının ardından Paris Barış Konferansı'nda savaşı sonlandıran ve kendi çöküşünü hazırlayan bir antlaşmayı da imzalamış oldu.

Paris Barış Konferansı'nda ilk görüşülen Versailles Barışı, 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda müzakere edilmiş, 7 Mayıs 1919'da son metin Almanlara deklare edilmiş, 23 Haziran 1919'da Alman

Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. Kurt Eisner, Anton Graf von Arco auf Valley tarafından 21 Şubat 1919'da München'de suikasta uğrayarak öldürülmüştür (suikasta uğradığı gün cumhurbaşkanlığından istifa etmek için elinde istifa mektubu ile meclise gitmekte idi).

¹⁵ Tefvik Yener, **Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu**, İnkılâp Kitabevi, 2015, s. 646-658.

Parlamentosu tarafından kabul edilmiş ve 28 Haziran 1919'da Paris yakınlarında Versailles Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda imzalanmıştır. Antlaşma 440 maddeden ibarettir¹⁶.

Fransa'nın 1870-1871 Savaşı'nda Almanya'ya teslimiyetini imzaladığı ve 18 Ocak 1871'de kurulan Glaces Galerisi'nde bu defa 28 Haziran 1919'da Versay Banliyösü'nde imzalanan bu antlaşma, Versay (Versailles) Antlaşması idi. Antlaşma hükümlerine Weimar Cumhuriyeti Meclisi tarafından biat edildi ve böylece Almanya'nın savaşı sonlanmıştır.

İçerdiği ağır koşullardan ötürü Versay'ın aynalı salonunda ironi bir biçimde Fransızların bir nevi intikamı olarak imzalanan Versay Antlaşması, Almanya'da büyük tepkiye yol açmış ve «ihamet» olarak kabul edilmiştir. Birçok tarihçi Almanya'da 1920'lerde yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlığa, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin (NSDAP) iktidara gelişine ve İkinci Dünya Savaşı'na da nihai olarak Versay Antlaşması'nın neden olduğu düşüncesindedirler.

Paris Barış Konferansı'nda “Üç Büyükler” olarak bilinen ve intikam derdinde olan İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau ve İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando etkin olmuş ve Versay Antlaşması'nın maddeleri taslak haline getirilmiştir. Bu taslakla ateşkes görüşmeleri sırasında verilen güvenceler arasındaki uyumsuzluk Alman heyetince protesto edilse de Alman Meclisi antlaşma şartlarını 9 Temmuz 1919'da, Almanya üzerinde abluka kalkmadığı ve başka yapılacak bir şey de olmadığı için onaylamak zorunda kalmıştır. Çünkü savaşın tamamen bitmesi ve Almanya üzerindeki askeri yaptırımların son bulması için Almanya'nın kayıtsız-şartsız teslimi gerekmektedir. Bu nedenle, Alman bürokratları ve yöneticilerinin Versay Barışı'na razı olmalarının en büyük dayanağı, ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson tarafından ortaya atılan ve “*Wilson Prensipleri*”¹⁷ olarak adlandırılan ve “yenilen devletlerin hiçbir şekilde ödün vermemesi gerekliliği” idi.

¹⁶ Nick Shepley, **The Paris Peace Conference 1919: A student's guide to the Treaty of Versailles**, 2015.

¹⁷ Amerikan Başkanı Wilson'un 14 maddelik ilkelerinin temel amacı, ülkeler arasındaki barışın hâkim kılınması için yenilen devletlerin intikam almalarını önlemek ve toprak bütünlüğünün sağlanması ve savaş tazminatından muaf tutulmalarıydı. Bu ilkeler doğrultusunda adil bir barış antlaşmasının yapılmasını isteyen Almanya, Wilson'a barış isteklerini iletmışlerdir. Her ne kadar belirtilen ilkeler toprak bütünlüğünü savunsa da İtilaf Devletleri'nin en güçlü devletleri olan İngiltere, Fransa, İtalya, Romanya ve Yunanistan arasında imzalanan gizli paylaşım antlaşmaları bu ilkelere ters düşüyordu.

Alman Hükümeti Ekim 1918'de, dönemin ABD başkanı Thomas Woodrow Wilson'un adil bir barış için önermiş olduğu 14 maddeyi kabul ettiğini bildirmiş ve Başkan'dan bu çerçevede bir antlaşmaya gidilmek üzere ateşkes sağlanması yönünde girişimlerde bulunmasını talep etmiştir. Bu 14 maddenin dokuz maddesi yeni toprak düzenlemeleriyle ilgilidir. Ancak savaşın son yılında gerek İngiltere, Fransa ve İtalya arasında, gerekse de bu ülkelerle Romanya ve Yunanistan arasında imzalanmış olan gizli antlaşmalar daha farklı bir toprak düzenlemesini gerektirmekteydi.

Genel hatlarıyla, 10 Ocak 1920'de yürürlüğe giren 440 maddelik Versay Antlaşması, Otto von Bismarck'ın kurduğu Almanya'yı yıkıyor ve yeni bir Avrupa düzeni kuruyordu. Almanya, Alsas-Loren'i Fransa'ya; Eupen, Malmedy ve Monschau'nun bir bölümünü Belçika'ya; Memel'i (Klaipeda), yeni kurulan Litvanya'ya; Yukarı Silezya'nın güney ucu ile Poznan ve Batı Prusya'nın büyük bölümünü Polonya'ya; Yukarı Silezya'nın bir parçasını da Çekoslovakya'ya bırakıyordu. Danzig (Gdansk) serbest şehir oluyor ve Milletler Cemiyeti'nin himayesine terk ediliyordu. Saar Bölgesi Fransa'ya bırakılacak, bölgenin esas kaderi ise 15 yıl sonra yapılacak bir halk oylaması ile belirlenecekti. Almanya, Ren kıyılarındaki ve Helgoland'da mevcut tahkimatları yıkacaktı. Ayrıca 1920'de Schleswig Holstein bölgesinin Schleswig kısmında plebisit yapılacaktı. Bu plebisit sonucu Orta Schleswig Almanya'da kalırken; Apenrade, Sonderburg, Hadersleben tamamıyla Tondern ve Flensburg'un kuzey kısımlarından oluşan Kuzey Schleswig Danimarka'ya geçiyordu. Belçika'nın tarafsızlığı kaldırıldı. Almanya, Avusturya ve Polonya ile Çekoslovakya'nın bağımsızlıklarını tanıdı. Almanya, Avusturya ile herhangi bir birleşme girişiminde bulunamazdı (Madde 80). 15 Haziran 1920'de Almanya, Danimarka'ya Kuzey Schleswig'i resmen devretti.

Fransa'nın ısrarcı tavrı üzerine, ABD ve İngiltere, Ren Bölgesi'nin Almanya'dan ayrılmaması için Fransa'ya askeri garanti vermeyi en uygun çözüm olarak gördüler. Fransa Başbakanı Georges Clemenceau ise güvenceyi Ren Bölgesi'nin Almanya'dan ayrılması yerine değil, ona ilave olarak kabul edebileceğini söyledi. Nihayet, ABD ve İngiltere'nin diretmeleriyle Ren Bölgesi'nin Almanya'dan koparılması fikrinden vazgeçildi. Bu iki devlet, muhtemel bir Alman saldırısı karşısında Fransa'ya garanti verip askeri yardım

vaat eden antlaşmalar yaptılar. Antlaşmalar, Versailles Antlaşması ile aynı tarihte, yani 28 Haziran 1919'da imzalandı¹⁸.

Almanya ile mütareke, Birinci Dünya Savaşı'nın Batı Cephesi'ndeki mücadeleyi fiilen sona erdirmiş bir antlaşma idi. 11 Kasım 1918'de saat 11.00'de ("on birinci ayın on birinde, saat on biri on bir geç") Rethondes Garı'nın yakınında, Compiègne Ormanı'nda, Orient Express'in 2419D No.lu Vagonunda bu mütareke imzalanmıştır. Almanya'nın Batı Cephesi'nde teslim olmasıyla Birinci Dünya Savaşı da sonlanmış oldu.

Almanya'nın, Çin'deki hakları ve Büyük Okyanus'taki adaları Japonya'ya devredildi¹⁹. Almanya, Avusturya ile birleşmemeyi taahhüt etmekte; ayrıca Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya'nın bağımsızlığını tanımaktaydı. Tarafsızlığı savaş içinde çığnenen Belçika'nın hukuki bakımdan da tarafsızlığı kaldırılmakta, Almanya da bunu kabul etmekte idi.

İngiltere, Fransa, Belçika ve Japonya mandater devlet oldular.

Almanya, mecburi askerliği kaldırıyor, en çok 100.000 kişilik bir ordu bulundurma yetkisine sahip oluyordu. Ayrıca Almanya, denizaltı ve uçak da üretemeyecek, donanması ve gemiler kayıtsız-şartız İtilaf Devletleri'ne teslim edilecekti. Almanya, ödeme kabiliyetinin çok üstünde bir savaş tazminatıyla da yükümlü tutuluyordu ve ekonomik-siyasi bakımdan da ağır yükümlülükler altında idi. Öte yandan birçok Alman da yeni kurulan devletlerin sınırları içinde kalmıştı. Bu durumun doğal bir sonucu olarak azınlık meselesi, Barış Antlaşması'nın uygulanması ile ortaya çıkmıştır.

52 uzmandan oluşan bir komite tarafından Almanya'nın uyması gerektiği hükümler ve vereceği tavizler belirlendikten sonra, 10 Ocak 1920'de yürürlüğe giren antlaşma ile Kanzler Otto Eduard von Bismarck'ın (Schönhausen, 01.04.1815-Friedrichsruh, 30.08.1898) kurduğu Almanya'nın yıkılması ve Almanya üzerindeki itilaf bloğunun hâkimiyeti mutlak kılındı.

Almanya savaş tazminatı olarak da ödeme gücünden daha ağır bir meblağ ödemeye mahkûm edilmiş olacaktı. Yeni çizilen Almanya sınırları dışın-

¹⁸ Erkan Cevizliler, Ali Servet Öncü, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı".

¹⁹ Doğu Afrika (Tanzanya), Güneybatı Afrika'da (Namibya) Alman kolonileri İngiltere'ye, Togo ve Kamerun kolonileri Fransa'ya, Çin'deki Tsingtao üssü Çin'e, Pasifik'teki Alman kolonileri olan Pasifik Adaları Japonya'ya bırakıldı.

da kalan Alman halkının yerleştirilmesi sorunu ile de azınlık meselesi ortaya çıkmıştır. Antlaşmayı imzalayanlar ile antlaşmanın koşulları dikkate alındığında, antlaşma bir teslimiyet özelliği taşımakta, ihanet olarak adlandırılmakta, 1920'de yaşanan ekonomik ve siyasi olumsuzluklar ile Nasyonal Sosyalist Almanya'sı ve ideolojisinin, Alman halkını esir alması da Versay Barış Antlaşması'nın en büyük sonucu olduğu düşünülmektedir.

Antlaşma hükümleri, İngiltere Başbakanı Llyod George, İtalya Başbakanı Emanuele Orlando ve Fransa Başbakanı Georges Clemenceau'nun kontrolünde belirlenmiş ve taslak halinde görüşülmek üzere komisyona iletilmişti. Alman Weimar Meclisi, antlaşma taslağı bildirildiğinde ancak görmüştü ve taslak metninde belirlenenler, "*Wilson Prensiplerinin*" ışığında değil, tamamen parçalanmış bir Almanya tablosuna göre hazırlanmıştı. Fakat Alman Meclisi her ne kadar karşı çıksa da Temmuz 1919'da kabul etmek zorunda kaldılar çünkü Almanya üzerindeki abluka ve askeri istibdadın kalkması zorunluydu. Paris Barış Konferansı'nın kararı ile kurulan Milletler Cemiyeti, ABD kontrolünde yeni sömürgecilik rejimlerinin kurulmasını kararlaştırdı. Yenilen devletlerin mandater devletler aracılığıyla himaye edilmesine yönelik bu hükümler ile Togo ile Kamerun, İngiliz-Fransız mandasına; Tanganyika İngiltere mandasına; Güney-Batı Almanya Afrika'sı, Güney Afrika Birliğine; Marina, Marshall ve Caroline Adaları ile Çin'deki Kiaochow Japonya'ya; Runda-Urundi Belçika mandasına; Yeni Gine'nin Almanya'ya ait olan yarısı ve Solomon Adaları da Avustralya mandasına bırakıldı.

Antlaşma şartlarına bağlı olarak Alsace-Lorraine Bölgesi Fransa'ya; Eupen, Malbedy ve Monschau'nun bir bölümü Belçika'ya; Memel, yeni kurulan Litvanya'ya Doğu Silezya ve Batı Prusya'nın bir bölümü Polonya'ya; Yukarı Silezya'nın bir parçası Çekoslovakya'ya bırakılıyordu. Danzig Alman İmparatorluğu topraklarından çıkarılmış, "*Serbest Şehir*" statüsüyle Polonya gümrük sınırları içine sokulmuş ve Milletler Cemiyeti'nin himayesine terk ediliyordu (Madde 100). Saar Bölgesi Fransa'ya bırakılarak bölgenin kadere 15 yıl sonra yapılacak olan plebisit ile belirlenecekti. Almanya, Hollanda-A.M.Nairn kıyılarında ve Almanya'nın kuzeyi Helgoland'da bulunan mevcut tahkimatları yıkacaktı.

Almanya Avrupa dışındaki topraklarının ve ayrıcalıklarının tüm haklarını terk edecektir (Madde 118). Alman İmparatorluğu'nun Mısır'daki tüm varlık-

ları ve hakları, hiçbir karşılık ödenmeksizin Mısır Hükümeti'ne devredilmiştir (Madde 153). Almanya'nın Çin üzerindeki hakları ve Büyük Okyanus'taki adaları Japonya'ya devredildi (Madde 156). Almanya, Avusturya ile birleşememeyi taahhüt etmekte ayrıca Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya'nın bağımsızlığını da kabul etmekteydi. Savaş içerisinde tarafsız olmasına rağmen, tarafsızlığı çiğnenmiş olan Belçika'nın hukuki bakımdan tarafsızlığı kalkmakta ve Almanya da bunu kabul etmekteydi.

Almanya'nın dünyanın hiçbir devletinden ve hiçbir koşulda, silah veya cephane ithal etmesi kesinlikle yasaklandı. Askeri eğitimler, üniversite veya spor tesislerinde savaş oyunu niteliğindeki sporların yapılması da kesinlikle yasaklandı²⁰.

Ren topraklarındaki tüm siperler ve savunma hatları kaldırılacaktı.

Denizlerde Alman gücü, 6 savaş gemisi, 6 hafif saldırı gemisi, 12 torpido teknesi ve 15.000 kişilik mürettebat ile sınırlandırılmıştı.

Alman İmparatoru savaşın en büyük sorumlusu olup, Avrupa'nın kutsal ahlak ve mülkiyet haklarına saldırılmasına önyak olmuştu. Bu nedenle, birer Fransız, İngiliz, İtalyan, Amerikalı ve Japon yargıçtan oluşturulacak bir mahkeme tarafından yargılanacaktı.

Savaşta yenik düşen Alman bilincinin ilerde tekrar askeri olanakları ile yeniden toparlanarak İtilaf Bloğuna saldırmasını engellemek için, Alman askeri ve deniz birlikleri silahsız bırakılarak, ileride çıkabilecek bir çatışma önlenmeye çalışıldı. Almanya'nın askeri birliklerinin kaynağı olan "zorunlu askerlik" kuralı kanundan kaldırıldı. Almanya'nın askeri birlik komutası feshedilerek ordunun da sadece iç asayişin sağlanması için 100.000 kişilik bir askeri birlik bulundurması karara bağlandı (Madde 159-180). Almanya'nın donanma güçleri sadece 15.000 personelle sınırlandırılmıştı (Madde 181-197). İngilizlerin, Almanya'nın toprak bütünlüğünü savunması bu maddenin gereği idi. Çünkü donanması engellenen ve etkinliği ortadan kaldırılan bir Almanya, karadan bir iletişim seçeneği olmayan İngiltere için bir tehdit içermiyordu. Fakat diğer taraftan her ne kadar aynı grupta bulunsalar da, İngiltere, Fransa'nın kıta Avrupa'sında Almanya üzerinde egemen olmasından çekiniyor ve parçalanmış bir Almanya olmasındansa Milletler Cemiyeti himayesinde eyaletlere

²⁰ Tevfik Yener, a.g.e., 2015, s. 664-665.

ayrılmış bir Almanya'yı tercih ediyordu. Ayrıca Almanya'nın uçak, denizaltı, zırhlı araç veya herhangi askeri teçhizat üretme hakkı, yurt içinden veya dışından herhangi bir silah alımı-satımı yasaklanmıştı. Almanya denizaltı ve uçak da üretemeyecekti. Tüm gemilerini de İtilaf Devletleri'ne teslim edecekti. Almanya'nın biyolojik ve kimyasal çalışmaları da yasaklanarak Almanya'nın tamamen savunmasız kalması ve antlaşma hükümlerinin ve paylaşımın kolayca yapılması amaçlanmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan tüm askeri harcamalar ve düşman devletlerin karşı saldırıları sonucunda devletin uğradığı mali yıkımın faturası savaş sonunda yenilen devletlere ödetirilirdi. Savaş sonunda imzalanan antlaşma metinlerinde de tam olarak bu durum yaşandı.

Versay Antlaşması'nda istenen ve kabul ettirilen savaş ödentisinin tutarı tam 24.000.000.000 Sterlin idi. Ancak bu tutar daha sonraları azaltılmış ve sonunda 1932'de Lozan'daki bir toplantıda da Alman savaş ödentileri son bulmuştur²¹.

Savaş tazminatı alınmayacağına kendini inandıran Alman Parlamentosu, 1921 hükümlerinde 20 Milyon Mark tazminata çarptırıldı (Madde 238). Aslında savaş sırasında tamamen tükenen Almanya'nın itilaf Devletleri'ne ödeyecek 5 milyon marklık bile gücü yoktu. Ülkedeki tüm imkânlar ile ödenmeye çalışılan bu tazminat sonunda Almanya, mali ve ekonomik gücünü tamamen yitirdi. Dünya'da da büyük bir ekonomik buhran başladı.

Elbe, Oder, Niemen, Ulm'dan itibaren Tuna ve Kiel Kanalı milletlerarası bir hale getiriliyordu. Tüm antlaşma hükümlerinin yerine getirilmesini garanti altına almak için, Ren Irmağı'nın sol ve sağ kıyısında üç köprübaşı müttelikler tarafından en çok 15 yıl süreyle işgal edilecek, sonra da ırmağın 50 km doğusuna kadar askersiz bölge haline getirilecekti (Madde 428-432). Heligoland ve Kuzey Denizi adalarındaki istihkâmlar müttelik İtilaf Devletleri'nin denetimi altında imha edilecekti (Madde 115).

Antlaşmanın askeri hükümleri ve manevi hükümleri ile Almanya'nın galip devletlere karşı herhangi bir saldırıda ve yaptırımında bulunması da men edildi. Ayrıca kurulan Milletlerarası Mahkeme ile Almanya'nın savaş sırasında uyguladığı katliamlar nedeniyle, İmparator II. Wilhelm (Madde 227)

²¹ Tevfik Yener, a.g.e., 2015, s. 666.

ve askeri yetkililer mahkemede savaş suçlusu olarak yargılanacaktı. Weimar Meclisi tarafından “dikta” olarak görülen Versay Antlaşması hükümleri kabul edilmesine rağmen, Alman Parlamentosu tarafından hiçbir zaman tam olarak kabul edilmedi. Tazminat Komisyonu tarafından Almanlara iki yıl sonra belirtilen tazminat miktarı ve Alman halkının toplu olarak savaş suçlusu ilan edilmesi, Alman halkının onurunu kırmış ve Alman milliyetçiliği ile Nasyonal Sosyalist Almanya’sı, yıkılan Almanya’nın kaybettiği savaşın bedeli olan Versay Antlaşması’nın küllerinden yeniden doğmuştur. Her şeye rağmen Versay (Versailles) Antlaşması’nın hükümleri 10 Ocak 1920’de yürürlüğe girmiştir²².

Versay Antlaşması, ABD Senatosu tarafından tanınmamış olmasına rağmen, Galip Güçler (ABD, İngiltere, Fransa ve diğer müttefik devletler), 1919’da Versailles Antlaşması ile yenilen Almanya’ya toprak, ordu ve ekonomik olarak ezici şartlar dayattı. Almanya Batı’da Alsace-Lorraine’i Fransa’ya geri verdi. Burası 40 yıl önce Almanya tarafından ele geçirilmişti. Ayrıca Belçika Eupen ile Malmedy’yi aldı. Sanayi bölgesi Saar, 15 yıllığına Milletler Cemiyeti’nin yönetimine bırakıldı. Danimarka da Kuzey Schleswig’i aldı. Son olarak Rheinland askerden arındırıldı. Yani hiçbir Alman askerî gücü ya da savunma mekanizmaları buraya giremeyecekti. Doğu’da, Polonya Almanya’dan Batı Prusya’nın bazı kısımlarını ve Silezya’yı aldı. Ayrıca Çekoslovakya, Almanya’dan Hultschin bölgesini aldı. Büyük oranda bir Alman şehri olan Danzig, Milletler Cemiyeti’nin koruması altında serbest bir şehir hâline getirildi ve Doğu Prusya’da Baltık Denizi kıyısında küçük bir toprak şeridi olan Memel, en sonunda Litvanya’nın denetimine girdi. Avrupa dışında ise Almanya, tüm kolonilerini kaybetti. Sonuç olarak Almanya, Avrupa’daki topraklarının % 13’ünü (43.000 km²’den fazla) ve nüfusunun da onda birini (6,5-7 milyon) kaybetti²³.

Almanya’nın Versay Antlaşması ile büyük ölçüde toprak kaybetmesinden öte, tüm deniz aşırı kolonileri de elinden çıktı. Ayrıca antlaşma Almanya’ya büyük ekonomik yükler getirdi. Tüm Alman halkının savaş suçlusu sayılması, antlaşma maddelerinin ağır ve halkın gururunu rencide edici olmasından

²² Stevenson, David (1998), «France at the Paris Peace Conference: Addressing the Dilemmas of Security». In Robert W. D. Boyce, **French Foreign and Defense Policy, 1918–1940: The Decline and Fall of a Great Power**, London: Routledge.

²³ R. Henig, **Versailles and After**, Routledge, 1995.

dolayı, Almanya'da milliyetçilik akımları başladı. Bu ekonomik buhran ve milliyetçilik akımları ise Alman milletinin Adolf Hitler'i iktidara getirmesine ve dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmasına ve Yahudi Soykırımı'nın (Holokost) gerçekleşmesine neden oldu.

1933 Genel Seçiminde başa gelen Adolf Hitler; ordunun üç katına ulaşması için emir verdi. Versay Antlaşması'yla 100.000 ile sınırlandırılan ordunun mevcudu Ekim 1934'te 300.000'e yükseltildi. Bu başta muazzam bir gizlilikle yürütüldü. Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Erich Johann Albert Raeder'e (Wandsbek, 24.04.1876-Kiel, 06.11.1960) büyük savaş gemilerinin inşası için emir verildi. Bu gemilerin standartları Versay Antlaşması'nın kısıtladığı boyutların üzerinde ve ulaşabilen maksimum boyutlarda olacaktı. Denizaltıların inşası ise Versay Antlaşması ile yasaklanmıştı ama Führer Adolf Hitler için bu bir engel değildi ve denizaltı inşasına da başlanılmıştı. Denizaltıların her bir parçası farklı tesislerde üretilip montaja hazır hale getiriliyordu. Bu da gizlilik stratejisinin bir parçasıydı. Bunların yanında Adolf Hitler, Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Hermann Goering'e (Rosenheim, 12.01.1893-Nürnberg, 15.10.1946) Hava Kuvvetleri pilotlarının eğitimi ve askeri uçakların dizaynı görevini verdi. Mart 1935'te Adolf Hitler Goering'i yetkilendirerek, Alman Hava Kuvvetleri'nin varlığını İngiltere ve Fransa'ya bildirmesini istedi. Amacı, İngiltere ve Fransa'nın bu gelişme karşısında tepkilerini ölçmekti. Bu gelişim Versay Antlaşması'na direkt bir karşı çıkış olmasına rağmen, İngiltere ve Fransa'dan ufak bir tepki geldi. Bunun nedenlerinden biri de bu gelişimin bu devletler tarafından zaten bilinmesiydi. Hafif bir tepkiyle karşılaşan Adolf Hitler daha da ileriye gitmek için cesaretlendirilmişti. Birkaç gün sonra Adolf Hitler açıkça ordusunun tanıtımını yaptı. Ordu 36 birlik ve 500.000 adamdan oluşuyordu. İngiltere ve Fransa'dan yine zayıf bir tepki geldi ve bu zayıf tepkiler Adolf Hitler'i adeta rahatlatıyordu.

Adolf Hitler bir taraftan silahlı kuvvetlerinin gücünü daha da artırmakta ve diğer taraftan da konuşmalarında barış arzusunu ve savaşın bir çılgınlık olduğunu vurguluyordu. Avusturya'yı kendilerine katmak veya Rhineland'ı tekrar askeri yönden silahlandırmak gibi bir niyetleri olmadığını ve Versay Antlaşması'nın gerektirdiği tüm karasal hükümlere saygı duyduklarını, Versay Antlaşması'yla gelen silahsızlandırmanın ve Alman Deniz Kuvvetleri'nin gücünün kısıtlanmasının karşılıklı bir hoşgörü dâhilinde kabul edildiğini açık-

lıyordu. O dönemlerde Hitler, “ *Avrupa’da savaşın meşalesini yakan kişi, kaostan başka bir şey ümit edemez.*” demektedir.

Mart 1936’da Alman birliklerinin bir kısmı Ren Nehri boyunca köprülerin karşısına, Aachen’e doğru, ordusu dağıtılmış bölgeleri olan Trier ve Saarbrücken’e doğru yürüdüler. Bir kere daha ne İngiltere ne de Fransa bu aşikâr Locarno Paktı²⁴ ihlaline karşı hiçbir harekette bulunmadılar. Bu pakt 1925’te Almanya’nın isteğiyle imzalanmıştı ve artık Ren boylarının batı bölgesinde Alman birlikleri bulunmayacaktı. Oysa sınırda Fransız askerlerinin sayısı Alman askerleri sayısından çok daha fazla idi ve buna rağmen bir tepki eksikliği vardı. Fransa’da Ren boylarının tekrardan askeriyeye kavuşacağı bu dönemde, Adolf Hitler’de halka arzusunun tüm Avrupa’da barış olduğunu açıklıyordu. Almanya, Fransa, Belçika ve birkaç ülkeye daha, yeni barışçı paktlar için görüşmeler teklif etti. Aynı zamanda Fransa ve Belçika sınırlarında, Alman savunmaya dayalı (defansif) güçlerini kuvvetlendirme çalışmaları hızla başlamıştı. Gelişmeler böyle olunca Almanya’da Hitlerin popülaritesi iyice kabarmıştı. Liderlik konumu da iyice güçlenmiş ve ordu generalleri üzerindeki kontrolü de güvenlik altına alınmıştı.

Adolf Hitler’in Ren boylarına asker yerleştirmesi Almanya için daha fazla güvenlik, merkezi Avrupa’daki devletleri (Avusturya ve Çekoslovakya gibi) için ise daha az güvenlik anlamına geliyordu ki bu devletler Fransa’ya güveniyordu, fakat Fransa da Almanya’ya karşı bir tepkide bulunmuyordu.

²⁴ 05-16 Ekim 1925’te İsviçre-Locarno kentinde müzakere edilen ve 1 Aralık 1925’te Londra’da imzalanan antlaşmaya göre, Versailles Antlaşması’nın kısıtlayıcı hükümleriyle tatmin olmayaarak savaş sonrasında Almanya çevresinde bir ittifak zinciri kurmak isteyen Fransa, aynı zamanda Almanya’nın sınırlarının da değişmeyeceği hakkında güvenceler istemekteydi. Bu tarihlere Almanya da, kötü giden ekonomisini tamirat ve tazminat sorununda Fransa ile iyi ilişkiler kurarak ferahlatmayı hedefliyordu. Bu nedenle Alman Hükümeti, Şubat 1925’te, Fransa’ya bir nota göndererek, karşılıklı bir güvenlik paktı kurulmasını önerdi. Böylece, Fransa ile Almanya ilişkilerinde bir yumuşama başladı. Bunun üzerine Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında, 5 Ekim 1925’te, İsviçre-Locarno’da bir konferans toplandı. Müzakereler sonunda, 16 Ekim 1925’te, “Locarno Antlaşması” imza için hazırlanmış ve 1 Aralık 1925’te Londra’da imzalanmıştır. Antlaşmaya göre, Almanya, Fransa ve Belçika sınırlarının kesin ve sürekli olduğunu kabul etmiş ve bu konuda bir anlaşmazlık çıkması halinde, kuvvete başvurulmaması ve sorunun Milletler Cemiyeti’ne götürülmesi hususunda da mutabık kalmıştır. Antlaşmanın Almanya’nın Milletler Cemiyeti’ne üye olduğunda yürürlüğe girmesi kabul edilmiştir. Almanya, “Locarno Antlaşması” ile yeniden dışlanmış olduğu uluslararası sisteme dâhil edilmiştir. Antlaşmalardan hemen sonra da, bu ülke 1926’da, Milletler Cemiyeti’ne üye olmuştur.

Adolf Hitler bu süreçte zamanı kullanmasını çok iyi bildi. Milletler Cemiyeti'nin İtalya ve Habeşistan sorunuyla uğraşması, İngiltere ve İtalya'nın arasının açılması ve İtalya yüzünden de Fransa ve İngiltere'nin arasının açılması, Hitler için tam bir fırsat olmuştur. Bu durumda, Dr. Kurt Alois Josef Schuschnigg (Riva del Garde, İtalya, 14.12.1897-Mutters, Avusturya, 18.11.1977) tarafından yönetilen Avusturya Hükümeti savaş tehdidine karşı Almanya'ya ödünler verme çalışmalarına girişti. Avusturya, Nasyonal Sosyalistlerini hükümette etkili noktalara atıyordu. Bu atamalar, Adolf Hitler'in Avusturya'nın bağımsızlığını taahhüt etmesi amacıyla yapılıyordu. Bu durum, İtalyan Diktatörü Benito Amilcare Andrea Mussolini'nin (Predappio, 29.07.1883-Giulino, 28.04.1945) Almanya ile düşmanlara karşı ittifak kurması sonrasında tehlikeye düştü. Bu ittifak Berlin-Roma Mihveri olarak biliniyordu. Bu mihver, iki ülke arasında yabancı politikadaki ortak çıkarlara dayalı antlaşmaları içeriyordu.

01 Kasım 1936'da Berlin-Roma Mihveri kurulurken, bir yandan da Almanya ile Japonya arasında 25 Kasım 1936'da Berlin-Tokyo Mihveri kurulmuş ve bu mihver, Sovyet Rusya'ya ve milletlerarası komünizm faaliyetlerine karşı imzalanmıştır. Adı da "Anti-Komintern Pakt" idi. Hitler Avusturya'yı ilhak etmeyi düşündüğünde, hemen kuvvet kullanarak değil de Avusturya'da bulunan Nasyonal Sosyalistler tarafından bu fikrini gerçekleştirmeyi planladı. 1937'de Avusturya'da Nasyonal Sosyalistler etkilerini iyice artırmaya başladı ve bunlar devamlı Berlin'le irtibat halinde idiler. Adolf Hitler Avusturya'da ve Çekoslovakya'da yaşayan Alman halkının bir hayli fazla olduğunu bildiği için, buraları işgal etmeyi düşündü. Zaten amacı da tüm Alman halkının birleştirilmesi (*Ein Volk, Ein Reich*) idi. Fakat Avusturya başbakanının yaptığı bir hareket, Adolf Hitler'in düşüncesini engellemiş ve metodunu değiştirmek zorunda kalmıştı. Alman Orduları, Avusturya sınırlarından girerek memleketi işgale başlamış, 12 Mart 1938'de Alman panzerlerinin Viyana'ya girmesiyle Avusturya işgal edilmiş oldu. Adolf Hitler bu plana "*Anschluss*" adını vermiş fakat hiçbir devlet buna tepki göstermemiştir.

Almanya'nın Avusturya'dan sonra Çekoslovakya'ya dönmesi ihtimali, Sovyet Rusya'yı endişelendirdi. Bunun üzerine Rusya, İngiltere ile Fransa'ya başvurdu. Bunlardan yanıt alamayan Rusya, Almanya ile iş birliğine gitmeye karar verdi. Adolf Hitler, Çekoslovakya'da bulunan Alman halkının kurtarıl-

ması amacıyla Çekoslovakya'yı işgale girişti. Çekoslovakya'yı işgale başlayan Nasyonal Sosyalist Almanya'sı, İngiltere ve Fransa Devletleri'ni harekete geçirdi. Bu olayın daha da ileri gitmesini istemeyen Fransa ve İngiltere, İtalya'ya başvurarak durumu yatıştırmak istediler ve daha sonra da 29 Eylül 1938'de "München Konferansı" yapıldı. Buna göre, Südetler Almanlara teslim edilecek ve Çekoslovakya dağılacaktı. Çekoslovak İttifakı olan bu konferansa, Sovyet Rusya'nın çağrılmaması, hem Rusya'nın itibarını zedelemiş, hem de İngiltere ve Fransa ittifakını sona erdirmiştir. Bunun üzerine Sovyetler, Almanlarla iş birliğine daha da ağırlık vermiştir.

Sovyet Rusya, Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalamaya karar verdi. Amacı, Adolf Hitler'in bu genişleme politikasından kendini uzak tutmak idi. Her ne kadar Adolf Hitler, İkinci Dünya Savaşı başladığında, Moskova'ya girmiş olsa da, bu pakt bir süreliğine iki tarafı da rahatlatıyordu. Almanya'nın bu paktla amacı ise, hedefini rahatça Fransa'ya çevirmektir. Rusya'nın bu pakttan beklentisi ise, Almanya'dan gelebilecek olası bir tehdidi önlemektir.

Adolf Hitler'in önünde Polonya'yı almak için artık bir engel kalmamıştı. Polonya Batılı devletlerin desteğine başvurmuştu ama bu Adolf Hitler'i iyice sinirlendirdi ve 1 Eylül 1939'da Polonya topraklarına girmeye başladı. Polonya, Batılı Devletlerin verdiği garantiyi yerine getirmesini istedi. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa Almanya'ya bir ultimatoma vererek geri çekilmesini istediler ancak Hitler bunu göz ardı edince, İngiltere ve Fransa 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan ederek, İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmış oldular. Polonya, Almanya'ya 21 Eylül 1939'da daha fazla direnemedi ve İkinci Dünya Savaşı da resmen başlamış oldu.

Sonuç olarak, Versay Antlaşması, Almanya'nın milli çıkarları ve daha sonraki iç durumu tamamen yok sayılarak yapılmış ve gerçekçi olmayan bir anlaşma idi. Nihayetinde önce, Nasyonal Sosyalistlerin alman ordu ve donanmasının mevcudunu artırmasıyla gizlice, daha sonra ise 1936'da askerden arındırılmış Ruhr Bölgesi'ne askerlerini sokmasıyla alenen Adolf Hitler tarafından delinmiş oldu. Anlaşmanın ağırlığı, müttefik politikacılarının dahi tepkisini çekmiş ve antlaşma, ABD Senatosu'nda dahi tanınmamıştır. Bu da Adolf Hitler'in anlaşmayı delme hareketini dünya önünde, haksızlıkları yok etmek gibi görüldüğünden haklı çıkarırken, Ruhr Bölgesi'nin geri alınmasından sonra, İngiltere Başbakanı David Lloyd George ve Fransa Başbakanı

Georges Clemenceau'nun engellemek istediklerinin tümü gerçekleşmiş, önce Almanya açık-seçik olarak ordu ve donanmasını antlaşma hükümlerinin ötesinde genişletmeye başlamış, daha sonra da 1938'de Avusturya ile birleşmiştir. Zira Adolf Hitler'in Almanya'da başa gelmesine yol açan şartları da hazırlayan ve İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına da sebep olan gene bu antlaşma hükümleri olmuştur. Almanya'da hâkim olan ekonomik kriz ve sosyal karmaşa, savaşın bitmesiyle bir miktar dinse de, savaş borçları nedeniyle halkın beli bükülmüş, ekonomi çökerken, enflasyon da maksimum düzeye ulaşmıştır. Sosyal Demokrat Hükümetleri bunlarla baş edemeyince, Alman halkı ülkenin uluslararası gururunu eski düzeyine çıkartacak, ekonomiyi düzeltecek, halkı deveran edecek yeni bir lider arayışına girmiş, bu da Adolf Hitler'in Nasyonal Sosyalist Partisi'nin, üstelik de seçimle başa gelmesini sağlamış, Hitler'in bir diktatörden önce Alman halkı tarafından seçilmiş bir lider olarak başa gelmesine yol açmıştır.

Versailles (Versay) Antlaşması'nın tek olumlu yönü ise, “*Sosyal adalete bağlı olmayan hiçbir barış kalıcı olmaz*” anlayışı ve düşüncesi idi.

Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu

Almanlar, 03 Ekim 1918'de, ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson'a ateşkes istemesiyle başvurduklarında Başkan, kayıtsız-şartsız teslim olmalarını istedi. Bu sırada, İtilaf Devletleri'nin deniz ablukası nedeniyle açlıktan kırılan Alman halkı, 4 Kasım 1918'de ayaklandı. Alman ordularının tam bir bozguna uğramasına karşın, 11 Kasım 1918 sabahı, Alman yetkililer yenilgilerini kabul eden bir Mütareke (Silahların Bırakılması Antlaşması) imzaladılar. 11.11.1918'de ve saat 11'i 11 geçte, Fransa Compiègne Ormanı'nda Orient Express'in 2419D No.lu vagonunda, Almanya İmparatorluğu'nu temsilen Matthias Erzberger (Buttenhausen, 20.09.1875-Bad Griesbach, 26.08.1921), Mütareke (Silahların Bırakılması Antlaşması) imzalamak zorunda kalır. Böylece Avrupa Batı Cephesi'nde savaş da sona erer.

Bu mütareke Compiègne Ormanı'nda Fransız Generali Ferdinand Foch'un savaşta karargâh olarak kullandığı 2419D No.lu özel vagonunda imzalanmıştı ve mütareke imzadan altı saat sonra, 11.11.1918'de saat 11'i 11 geçte yürürlüğe girmişti.

Barış antlaşmalarının ilkelerini ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson, İngiltere'de 1916-1922 arasında Başbakan olan David Lloyd George

ile Fransız Başbakanı (1906-1909 ve 1917-1920) Georges Clemenceau saptadılar. Antlaşmalarda, Wilson'un dediği gibi, “*dünyada demokrasiyi güven altına almak*” amacı güdüliyordu. Avrupa’daki sınırların, bir ulusun başka bir egemenliğinde kalmasını sağlayacak bir biçimde düzenlenmesine çalışıldı. Almanya, Alsace Lorraine’i Fransa’ya, Silezya’nın bir bölümünü de yeniden kurulan Polonya Devleti’ne verdi ve tüm kolonilerini yitirdi. Macaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kuzey bölgesindeki toprakları yeni Çekoslovakya ve Polonya devletlerine, doğusundaki bazı yerleri de Romanya’ya; güneydeki sınırları genişletilen Sırp Devleti Yugoslavya’ya bırakırken, batıdaki Fiume (Rijeka) Bölgesi’ni İtalya aldı. Baltık kıyısında Estonya, Letonya ve Litvanya adında üç yeni devlet kuruldu.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilâf Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti arasında 10 Ağustos 1920’de Paris’in 3 km batısındaki Sevr banliyösünde Seramik Müzesi’nde imzalanmış olan Sevr Antlaşması ile Osmanlı topraklarının bir bölümü Yunanistan ve başka bazı devletler arasında paylaşıldı. Mustafa Kemal Başkanlığındaki Ankara Hükümeti’nin tanımadığı bu antlaşma, Milli Mücadele sonunda ortadan kalktı. Ortadoğu’da o zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında bulunan topraklar ile Almanya’nın kolonileri, Milletler Cemiyeti adına yöneltmek üzere, bazı İtilaf Devletleri’nin mandası altına girdi. Dünya barışını korumak ve anlaşmazlıkları çözmek için kurulan Milletler Cemiyeti pek başarılı olamadı. Almanya sadece gönüllülerden oluşan kısıtlı bir Kara ve Deniz Ordusu bulundurabilecek, denizaltı ve tank gibi savaş araçlarına sahip olmayacağı gibi hava kuvvetleri de oluşturamayacaktı. Alman Donanması’nın büyük bir bölümü Orkney Adaları’nda bulunan Scapa Flow’a götürülerek, 21 Haziran 1919’da Almanya ile imzalanan Versay Antlaşması ile Milletler Cemiyeti’nin kurulmasını öngören yazılı antlaşma, aynı gün yürürlüğe girdi. Senatosunda Milletler Cemiyeti’ne girmesine karşı çıkıldığı için ABD, Versay Antlaşması’nı tanımadı. Almanya ve Avustralya ile Ekim 1921’de aynı barış antlaşmaları imzalandı.

Birinci Dünya Savaşı’nın doğrudan açtığı ölümler, yaklaşık 5 milyonu İtilaf Devletleri’nden olmak üzere, 8,5 milyona ulaştı. Ayrıca 21 milyon sivil yaralandı. Bunlara ek olarak dünyanın değişik bölgelerinde, savaş yüzünden çıkan hastalıklardan ve kıtlıktan 20 milyona yakın insan öldü.

9 Kasım 1918'de, II. Wilhelm tahttan feragat etti. Şansölye (13.02.1919-20.06.1919) Philipp Scheidemann (Kassel, 26.07.1865 - Kopenhag, 29.11.1939)'da Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin ya da hükümetin izni olmaksızın, 9 Kasım 1918'de Alman (SPD) Parlamentosu (Reichstag) Balkonundan Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan eder. Birkaç saat sonra Spartakistlerin Yöneticisi Karl Liebknecht de Berlin Sarayı önünde '*Özgür Sosyalist Cumhuriyeti*'ni ilan eder. Liebknecht, 15 Ocak 1919'da Berlin'de öldürüldükten sonra, "*Weimar Cumhuriyeti*" de kurulmuş olur.

Almanya 11 Kasım 1918'de çok ağır şartları kabul etmek suretiyle ateşkes istemeye mecbur kalır. Silahların bırakışmasıyla dört yıl süren savaş sona ermiştir.

Versay Antlaşması için davet edilen Alman Delegasyonu, rahatsız bir tren vagonuyla savaşta harap olan Kuzey Fransa'da dolaştırıldıktan sonra, Versay Sarayı'nın Aynalı Salonu'na hizmetçiler kapısından alınırlar. Oysa Aynalı Salon'da Prusya Kralı I. Wilhelm 1871'de, Avusturya'yı Konfederasyon dışı bırakarak Alman İmparatoru olarak taç giymişti. Alman Delegasyonu, önlerine konulan Barış Antlaşması'nın şartları karşısında şaşırırlar. Alsas-Lorraine'nin Fransa'ya iade edilmesi ve denizaşırı tüm kolonilerini kaybetmeleri öne sürülmekteydi.

"Die Geschichte, Erster Weltkrieg, 11/2013" Dergisi'ne göre, Birinci Dünya Savaşı'nda 60 milyondan fazla asker savaşmak zorunda kaldı. Bunların yaklaşık 9 milyonu hayatını kaybetti. Böylece günde ortalama yaklaşık 6.000 asker ölmekteydi. Alman İmparatorluğu'nun çok büyük bir kaybı olduğu ve bunun da 2 milyondan fazla olduğu bildirilmekteydi. Avusturya-Macaristan'ın yaklaşık 1,5 milyon ve Rusya'nın da 1,8 milyon insanını kaybettiği tahmin edilmekteydi. İtilaf Devletleri'nden Fransa'nın yaklaşık 1,3 milyon ve İtalya'nın 0,5 milyon civarında, İngiltere'nin yaklaşık 750 bin ve ABD'nin de yaklaşık 117 bin askerinin öldüğü bildirilmekteydi.

Silahlar bırakıldıktan sonra, geriye tahrip edilmiş bir dünya kaldı. Savaşlarda, çünkü dünya, yarınki jenerasyonunu kaybetti.

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Limni (Lemnos) Adası'nın Mondros Limanı'nda demirlemiş olan İngiliz "*HMS Agamemnon*" adlı savaş zırhlısında imzaladığı Mondros Mütarekesi'yle savaştan çekilirken, müttefiki olan Prusya-Alman İmparatorluğu da, "*1918'de on birinci ayın on birinde ve saat on biri on bir geç,*" *Orient Express*'in 2419D No.lu Vagonu'nda imzaladığı

*antlaşmayla savaş dışı bırakıldı*²⁵. Böylece Avrupa Batı Cephesi'nde de savaş sona erer. Fransızlar için zafer ve barışın sembolü hâline gelen bu vagon, savaşın ardından Paris'e götürülür. Vagon, 1927'ye kadar gururla sergilendikten sonra müzeden alınarak Almanların kayıtsız-şartsız teslim mütarekesini imzaladığı Compiègne Ormanı'nda yapılan bir abideye taşınır ve 1940'a kadar da birçok merasime ev sahipliği yapar. Ancak tarihin akışı değişecek, Avrupa'yı kasıp kavuran bir fırtına kopacaktı. 20. yüzyılın yarısına doğru tarihte emsali görülmemiş kanlı bir savaş yaşanacaktı. İkinci Dünya Savaşı²⁶...

Almanya için karar, mütarekeden yedi ay 17 gün sonra 28 Haziran 1919'da Versay'da verildi. Almanya, 18 Ocak 1871'de İmparatorluğunu ilan ettiği ve I. Wilhelm'in de taç giydiği Versailles Şatosu Aynalar Galerisi'nde, kendisine verilen ağır cezaları kabul ettiği antlaşmayı imzaladı. Alsace-Lorraine ve Saar Havza'larındaki maden yataklarının 15 yıllık işletme hakkı Fransa'ya; Schleswig'in bir bölümü Danimarka'ya; Doğu Bölgesi ve Danzig ise Polonya'ya verildi. Silezya, Polonya, Çekoslovakya ve Almanya arasında paylaştırıldı. Polonya, Baltık Denizi'ne inen koridoru elde etti. Eupen, Malédy ve Moresnet Belçika'ya verildi. Alman Kolonileri ve buralardaki Alman mallarının tümüne el konuldu. Alman Ordusu ağır silahlara sahip olmadan 100 bin kişi ile sınırlandırıldı ve Alman silah ihracatı yasaklandı. Deniz Kuvvetleri dağıtıldı. Tersanelerde yapılmakta olan tüm gemiler yok edildi. Üniversite ve spor kulüplerinin askeri konularla ilgilenmeleri yasaklandı. Almanya "Savaş Suçlusu" olarak kabul edildi ve ödenmesi olanaksız tazminatlara çarptırıldı²⁷.

Bulgaristan'ın savaş öncesi elde ettiği toprakların tümü, Sırbistan ve Yunanistan'a verildi. Polonya, Almanya ve Avusturya'dan toprak aldı. Irak, Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen ve Filistin İngiltere'nin koruyuculuğu altına girdi. Güney Troller Avusturya'dan alınıp İtalya'ya verildi.

Almanlar, İkinci Dünya Savaşı sırasında 14 Haziran 1940'da Paris'e girdiklerinde, Orient Express'in 2419D No.lu Vagonu, sergilendiği Invalides Oteli'nden çıkarıldı ve demiryoluyla daha önce 11.11.1918'de saat 11'i 11 geçte Mütareke'nin imzalandığı noktaya getirildi. Alman Silahlı Kuvvet-

²⁵ Erol Kaya, **Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber**, İstanbul 2007, s. 164.

²⁶ A. Sharp Macmillan, **The Versailles Settlement: Peacemaking in Paris by**, 1991.

²⁷ A. Lentin, **The Versailles Peace Settlement**, The Historical Association, 1991.

leri Yüksek Komutanlığı Şefi General Feldmareşal Wilhelm Bodewin Johann Gustav Keitel ve Fransız Delegasyonu Başkanı, 1939-1940'da 2. Ordu ve daha sonra da Ardennen'de 4. Ordu Komutanı olan Politikacı Orgeneral Charles Léon Clément Huntziger (Lesneven, Finistère, 25.06.1880-Levigan, Gard, 12.11.1941), bu defa da Fransızların aşağılandığı Mütarekeyi aynı vagona, 22 Haziran 1940'da imzaladılar. Adolf Hitler ile 1939'da Adolf Hitler'in Yardımcısı olarak atanan Walter Richard Rudolf Hess,²⁸ Hava Kuvvetleri Başkomutanı (Mayıs 1935'den itibaren) ve Alman Nasyonal Sosyalist Politikacısı General Feldmareşal Hermann Wilhelm Göring (Rosenheim, 12.01.1893-Nürnberg, 15.10.1946) ve 04.02.1938-29.04.1945 arasında Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Ulrich Friedrich Willy Joachim von Ribbentrop da orada hazır bulundular. Mütareke'nin imzalanmasından sonra Vagon, karayoluyla Berlin'e götürüldü ve Brandenburg Kapısı'nda bir hafta süreyle sergilendi. 1944'de demiryolu üzerinde ve yedekte çekilerek Thüringen'e götürüldü. Mart 1945'te ise, ABD Ordusu'nun yaklaşması nedeniyle, Almanya ve Fransa'nın kaderiyle oynandığı tren vagonu "SS"ler tarafında havaya uçuruldu.

Müttefikler, Versay Antlaşması'nın 227.Madde gereği, II. Wilhelm'in uluslararası ahlaki değerlere ve insanlığa karşı en büyük suça karışmakla ve insanlık suçu işlemekle yargılanmasına karar vermiştir. 228. Madde ile aralarında II. Wilhelm'in baş danışmalarının da bulunduğu pek çok Alman, "savaş suçu" işlemekle suçlanmıştır. 231. Madde ile de savaşın tüm yükümlülüğü ve müttefik güçlerin ülkelerinde zarar gören sivillerin uğradığı zararlar ile yol açtığı felaketlerin tüm faturası Almanya'ya ve müttefiklerine kesilmiştir²⁹.

²⁸ Walter Richard Rudolf Hess (İskenderiye, 26.04.1894-Spandau Hapishanesi, Berlin, 17.08.1987), Nasyonal Sosyalist Almanya'sının önde gelen isimlerindendi. Aralık 1933'ten itibaren SS-Ehrenführer olarak Obergruppenführer formasını giyme hakkına sahipti. Adolf Hitler'in Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ndeki vekiliydi.

²⁹ Ali Erhan Ertan ve Tevfik Orçun Özgün, "Birinci Dünya Savaşı'nın Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı,". **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, s. 551-572.

KAYNAKÇA

- Anon., “Tatsachen über Deutschland”, 2015.
- Anon., “Das Deutsche Reich Überblick 1871-1918”, **Zeit Online**.
- Boemeke, M., G., Feldman & E Glaser, **The Treaty of Versailles**, Cambridge UP, 1998.
- Boztaş, Asena, “Wilson İlkelerinin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif”, **Akademik Bakış**, C 7, S 14, Yaz 2014.
- Carr, Edward Hellett, **Lenin’den Stalin’e Rus Devrimi 1917-1929**, Çeviren Levent Cinemre, Yordan Kitap, Mayıs 2015, İstanbul.
- Cevizliler, Erkan ve Ali Servet Öncü, “Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 9, s. 1-38.
- Ertan, Ali Erhan ve Tevfik Orçun Özgün, “Birinci Dünya Savaşı’nın Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016.
- Gliddon, Gerald, **Arras & Messines, 1917**, Sutton Publishing, Stroud, Gloucestershire 1998.
- Graebner, Norman A. and Edward M. Bennett, **The Versailles Treaty and Its Legacy: The Failure of the Wilsonian Vision**, New York: Cambridge University Press, 2011.
- Henig, R., **Versailles and After**, Routledge, 1995.
- Hildebrandt, Hans H., Ernest Henriot, **Deutschlands Admirale 1849-1945. Die militärischen Werdegänge der See-, Ingenieur-, Sanitäts-, Waffen- und Verwaltungsoffiziere im Admiralsrang**, Band 3: P-Z. Biblio Verlag. Osnabrück 1990, s. 473-475.
- Kaya, Erol, **Mustafa Kemal Atatürk’ün İlk Gazetesi Minber**, İstanbul 2007.
- Lentin, A., **The Versailles Peace Settlement**, The Historical Association, 1991.
- Macmillan, A. Sharp, **The Versailles Settlement: Peacemaking in Paris by**, 1991.

- Sadıkov, Ramin, “Şubat Devrimi’nden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi’ne Giden Yol”, **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2010, S 48, C 79.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, İmge Kitabevi, Eylül 2007.
- Shepley, Nick, **The Paris Peace Conference 1919: A student’s guide to the Treaty of Versailles**, 2015.
- Stevenson, David, “France at the Paris Peace Conference: Addressing the Dilemmas of Security”, In Robert W. D. Boyce, **French Foreign and Defense Policy, 1918–1940: The Decline and Fall of a Great Power**, London: Routledge, 1998.
- Qafarov, Vasif, “Ekim Devriminden Sonra Bolşevik Rusya’ın Azerbaycan Siyaseti ve Bakü Sorunu.” **Akademik Bakış**, C 2, S 3, Kış 2008.
- Yener, Tevfik, **Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu**, İnkışaf Kitabevi Yayını, 2015, s. 223, İstanbul.

EKLER**Ek:1**

Adolf Hitler ve Ordusu

Ek:2

Fransızlarla Alman İmparatorluğu adına mütarekeyi imzalayan Matthias Erzberger (ortada), Orgeneral Kurt Freiherr von Hammerstein-Equord (solda)³⁰ ve Müsteşar Yardımcısı Langwerth von Simmern (sağda), 1918, Spa.

³⁰ Kurt Freiherr von Hammerstein-Equord (26.09.1878-25.04.1943), Reichswehr dönemi boyunca Başkomutan olarak hizmet eden Alman Orgenerali. Hitler ve Nasyonal Sosyalizm Rejiminin ateşli bir rakibi olmasıyla ünlüydü.

Ek:3

Mathias Erzberger, 16. Ocak 1919

Ek:4

“1918 Alman İlkbahar Taarruzu”ndan sonra, Avrupa Batı Cephesi’nde Mütareke’yi imzalayan Fransız Batı-Cephesi Komutanı Mareşal Ferdinand Foch (02.10.1851-20.03.1929), İngiliz Kraliyet Donanması Amirali

Sir Rosslyn Wemyss³¹ ve diğer subaylar, 11.11.1918'de Mütareke'nin imzalandığı, Fransa'nın Compiègne Ormanı'nda, Belçika Liège'li George Nagelmackers'in 1870'de kurduğu "Compagnie des Wagons-Lits Şirketi"ne ait Orient Express'in 2419D No.lu Vagonu önündeler.

Ek:5

Almanya ile Fransa arasında imzalanan mütareke. Soldan sağa; Alman Amiral Ernst Vanselow, Alman Kont Alfred von Oberndorff (Dışişleri bakanı), Alman General Detlof von Winterfeldt, Britanya donanma subayı Yüzbaşı Jack Marriott, ve masanın önünde ayakta duran Alman delegasyonunun başkanı Matthias Erzberger. Masanın arkasında iki Britanya donanma subayı; Amiral George Hope ve Amiral Rosslyn Wemyss.

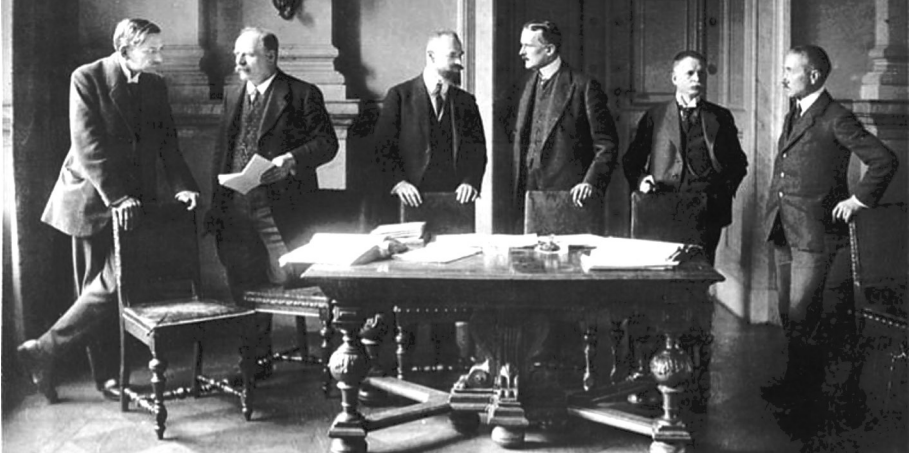
³¹ İngiliz Kraliyet Donanması Amiralisi Sir Rosslyn Wemyss, Rosslyn Erskine Wemyss, Batı Wemyss'in 1. Baronu (12.04.1864-24.05.1933), 1919'da Kraliyet Donanması'nın komutanıydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Deniz Harekâtlarında Seddülbahir Çıkarması ile Suvla Koyu Çıkarmasından önce Mondros Limanı Valisi sıfatıyla 12. Kruvazör Fırkasının komutanı olarak görev yaptı. Ocak 1916'da Fırkasına komutan olarak atandı ve Aralık 1917'de Roger Keyes'in yerine Donanma Komutanı oldu. 1919'da emekli oldu ve Cannes'teki evinin bahçesinde 1933'te öldü.

Ek:6

Almanların Fransızlarla yapacağı mütarekeye Compiègne Ormanı'ndaki istasyonda bulunan eski bir vagon ev sahipliği yapıyordu. İki devletin geleceğini belirleyecek olan bu vagon, Fransız Generali Ferdinand Foch'a aitti ve meşhur Şark Ekspresi'nin (Orient Express) "2419 D" numaralı vagonuydu. Almanya, mütarekeyi 11 Kasım 1918'de ve saat on biri on bir geçte bu vagon-da imzaladı.

Ek:7

Versay'da Alman Delegasyonu: Prof. Dr. Walther Schücking, Posta Bakanı Johannes Giesberts, Adalet Bakanı Otto Landsberg, Hariciye Bakanı Ulrich Graf von Brockdorff-Rantzau, Prusya Devlet Başkanı Robert Leinert ve Finans Danışmanı (Mali Müşavir) Carl Melchior.

KEYNES'TEN OSMANLI TÜRKÇESİYLE YAPILMIŞ OLAN “VERSAY SULHUNUN NETAYİCİ İKTİSADİYESİ” BAŞLIKLİ KİTAP TERCÜMESİNİN ANALİZİ

Fatih DAMLIBAĞ*

ÖZET

Almanya Osmanlı Devleti ile müttefik olarak Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Savaş sonrasında, kazanan taraf olan İtilaf Devletleri ile Versailles Barış Antlaşması'nı imzalamıştır. Antlaşmanın doğurduğu şartlar, sonrasında geniş tartışmalara yol açmıştır. Bu tebliğde hedeflenen kitap John Maynard Keynes tarafından yazılmıştır. Keynes, savaş sırasında İngiliz Hazine Bakanlığında görev almıştır. Paris Barış Konferansı toplantılarına, bu bakanlığın temsilcisi olarak katılmıştır. Kendisi 7 Haziran 1919 tarihine kadar bu vazifeyi sürdürmüştür. Fakat barış antlaşmasının şartları üzerinde istediği değişiklikleri yapamayacağını anlayınca, bu görevinden istifa etmiştir. Keynes Almanya'dan istenilen savaş tazminatını gerçek dışı bulmuştur. Politik güç gösterileri yerine uluslararası iktisadi refaha odaklanılmasını önermiştir. Bu kitap Ekim 1919'da Londra'da “The Economic Consequences of the Peace” başlığıyla yayınlanmıştır. Kitabı, Ali Fethi Okyar İngilizler tarafından sürgün olarak bulunduğu Malta'da Osmanlı Türkçesine çevirmiştir. 14 Mayıs 1920'de tamamladığı bu çeviri, Ankara'da iki yıl sonra basılmıştır. Kitabın daha sonra yeni harflerle çevirisi yapılmamıştır. Bu tebliğde konu üç aşamalı olarak incelenecektir. İlk olarak Versailles Barış Antlaşması hakkında genel bilgiler verilecektir. İkinci aşamaya gelince bu kısım, Osmanlı Türkçesiyle yapılmış tercümenin analizine ayrılmıştır. Kitabın ilk giriş bölümü, Avrupa'nın iktisadi yapısıyla ilgili genel bilgiler içermektedir. İkinci kısım ise, Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa ile Amerika arasında artan iktisadi ve ticari ilişkilerden bahsetmektedir. Üçüncü bölümde savaşı kazananların Paris Barış Konferansı sırasındaki faaliyetleri anlatılmıştır. Dördüncü kısımdaysa barış antlaşmasının siyasi ve iktisadi hükümlerinden bahsedilmiştir. Kitabın beşinci bölümü tamiratlar başlığını taşımaktadır. Keynes bu bölümde Almanya'nın istenilen tazminatları ödeme kabiliyetini incelemiştir. Altıncı kısımdaysa, Keynes barış antlaşması sonrası dönemde Avrupa'nın genel durumundan bahsetmektedir. Kitabın yedinci ve son bölümü

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İktisat Bölümü, fdamlibag@gumushane.edu.tr

çareler başlığını taşımaktadır. Keynes bu bölümde, uluslararası iktisadi refahla ilgili çözüm önerilerini sunmuştur. Londra baskısı sonrası kitap, 1920’de New York’ta ikinci bir baskı yapmıştır. Bu iki baskıyı tanıtmak için, 1920’de aralarında Thorstein Veblen’in de olduğu pek çok önemli isim, kitap tanıtım yazısı yayınlamıştır. Bazı yazarlar Keynes’in fikirlerini onaylarken, bazıları da onu hayalci bulmuştur. Kitap inceleme ve tenkit yazıları bu çalışmanın son aşamasını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali Fethi Okyar, Versailles Barış Antlaşması, John Maynard Keynes, İktisadi Refah.

**ANALYSIS OF OTTOMAN TURKISH TRANSLATED BOOK
WHICH WAS MADE FROM KEYNES WITH HEADLINE OF
“VERSAY SULHUNUN NETAYİCİ İKTİSADİYESİ”**

ABSTRACT

Germany entered World War I with the Ottoman Empire as allies. After the end of war, Germany signed Versailles Peace Treaty with victorious Other States. But treaty rooted conditions were widely discussed later. Targeted book of this paper was written by John Maynard Keynes. During war, Keynes was in duty for British Treasury Ministry. He joined Paris Peace Conference meetings as representative of this ministry. He continued this duty up to the date of 7 June 1919. But he resigned from this duty, when he understood that he could not make his desired amendments over the conditions of peace treaty. Keynes found that desired war indemnity from Germany was unreal. He offered to concentrate over international economic welfare instead of politic power exhibitions. This book was firstly published in London with the title of “The Economic Consequences of the Peace” on October 1919. Ali Fethi Okyar translated this book to Ottoman Turkish in Malta when he was kept as exile. This translation was completed on 14 May 1920 and it was published in Ankara two years later. The book was not translated later with new alphabet. The subject was evaluated with three stages in this article. Firstly, some details were given about Versailles Peace Treaty. As to the second stage, this part was allocated to the analysis of Ottoman Turkish translation. First entrance part of the book contains general knowledges about economic conditions of Europe. As to second part, increasing economic and commercial relations between Europe and America were mentioned, before World War I. In the third part, war winner activities were described during Paris Peace Conference. In the fourth chapter, political and economic articles of peace treaty were mentioned. Fifth part of the book was named as Reparations. In this part, Keynes evaluated Germany’s payment ability for desired indemnities. In the sixth part, Keynes mentioned general situation of Europe during post peace treaty period. Seventh and last chapter of the book had headline of remedies. In this part, Keynes presented his solution examples for international economic welfare. After London edition, the book was secondly published in New York in 1920. Many prominent names, one of them Thorstein Veblen, published book reviews in 1920, for familiarizing these two publications. Some writers confirmed the ideas of Keynes, some of them found him utopic. Book reviews and critic papers would consist of the last part of this study.

Keywords: Ali Fethi Okyar, Versailles Peace Treaty, John Maynard Keynes, Economic Welfare.

GİRİŞ

1917 yılı boyunca, Alman ordusu batı cephesinde savunma pozisyonunda kalmaya devam etmişti. Hücumda olan Britanya ve Fransa kuvvetleri ise, ağır kayıplar vererek ilerleyebilmekteydiler. Fakat durum değişecekti. Çünkü Amerika Birleşik Devletleri Atlantik Okyanusu üzerinden yardıma gelmek üzereydi. Rusya'nın çöküşü Almanya'ya bir fırsat sunmuştu. Fakat Alman ordusunun kazandığı sınırlı başarılar, bütün bir savaşın gidişatını değiştirecek boyutlara ulaşamadı. Temmuz 1918'den itibaren İtilaf Devletlerinin karşı saldırıları yoğunlaşmaya başladı. Üstüne artan Amerikan askeri sayısı ise, Almanya için durumu tersine çevirdi. Almanya ateşkes talebinde bulunmak zorunda kaldı. Alman hükümeti düşmanları bölmek ve daha ılımlı barış şartlarına ulaşabilmek için, ateşkes görüşmesi için Başkan Wilson'a doğrudan yaklaşmayı denedi. (Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, 2015: 45)

Başkan Wilson Alman silahlı kuvvetlerinin hava, kara ve deniz saldırılarıyla sivil hayatta sebep olduğu zararların; Alman hükümeti tarafından karşılanmasını talep etmekteydi. Diğer yandan Clemenceau ve Lloyd George ise Almanya'ya daha ağır şartların dayatılması taraftarıydılar. Savaşı başlatma sorumluluğunun tamamen Almanya'ya ait olduğunu düşündükleri için, bu durumun yapılacak antlaşmalarda açıkça belirtilmesini ve Almanya'nın bunun için büyük bir bedel ödemesini istemekteydiler. Bu düşünceler ışığında Almanya ile İtilaf Devletleri, 11 Kasım 1918'de ateşkes antlaşmasını imzaladı. Almanya'nın bu noktada iki temel şansızlığı olup, bunlardan ilki daha ılımlı olan Başkan Wilson'ın barış programının belirsizliklerle dolu olup yoruma son derece açık olmasıydı. Almanya'nın ikinci talihsizliği ise, ateşkes öncesi antlaşmada yapmayı kabul ettiklerinin net olarak açıklık kazanmamasıydı. (Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, 2015: 46)

Ateşkes antlaşması sonrası esas barış antlaşmasının görüşmelerine geçilmesi gerekmekteydi. 18 Ocak 1919'da Paris'te Barış Konferansı toplandı. Fakat bu konferansa yalnız galip devletler çağrıldı. Galipler barışın şartlarını belirledikten sonra, bunları mağluplara dayatacaklardı. Bu konferansta Fransa Almanya'yı ezme kararlılığında idi. Başlangıçtaki daha ılımlı tavrına rağmen; Başkan Wilson sırf Milletler Cemiyeti fikrini yürürlüğe sokabilmek için, Başbakan Clemenceau'ya pek çok ödünler vermek zorunda kaldı. Fransızların temel düşüncesi Almanya'nın gücünü büyük ölçüde kırıp, sonrasında olası

bir intikam savaşına kalkışmalarını engellemekti. Fransa sınırlarının İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından garanti altına alınmasını istiyordu. Böylelikle Almanya Fransa'ya ancak bu iki devleti karşısına alarak saldırabileceğini anlayacaktı. Antlaşma taslağını hazırlayan konferans, Almanları Nisan ayının sonunda Versailles'a çağırdı. Ağır şartların etkisiyle mevcut Alman hükümeti istifa etti. Lloyd George'un çabasıyla bazı ufak tefek değişiklikler yapıldı. Sonunda yeni Alman hükümeti ile 28 Haziran 1919 Versailles Barış Antlaşması imzalandı. (Akşin, 2015: 111)

Versailles Antlaşması'na göre Alsace-Lorraine Fransa'ya, Eupen ve Malmédy bölgesi Belçika'ya verilecekti. Saar bölgesi ise 15 yıl süresince uluslararası yönetim altında tutulacaktı. Sonrasındaysa bu bölgede halkoymasına başvurulacaktı. Bu 15 yıllık süre boyunca Fransa bölgenin kömür madenlerinden faydalanacaktı. Daha önce Danimarka'dan zapt edilmiş olan Kuzey ve Orta Schleswig'de de halkoyması yapılacaktı. Poznan ve Batı Prusya'nın büyük bölümleri Polonya'ya verilecekti. Yukarı Silezya ve Doğu Prusya'da halkoyması yapılacaktı. Sonrasında istenilen bu oylamalarda hep Almanya kazanmıştır. Litvanya İtilaf Devletlerine terk edilecek ve bütün Alman sömürgeleri manda yönetimi adı altında Milletler Cemiyeti'nin gözetimi ile birlikte İtilaf Devletlerine verilecekti. Antlaşmanın 231. maddesine göre, Almanya savaşın tek sorumlusu ve savaş suçlusu ilan ediliyordu. Alman ordusu 100 bin askeri geçmeyecek; ağır topları, denizaltıları ve savaş uçakları olamayacaktı. Alman donanması ise altı savaş gemisi ve bazı küçük teknelerden oluşacaktı. 1600 tonu geçen ticaret gemilerinin tümü, 800-1600 tonluk gemilerin yarısı ve balıkçı gemilerinin yarısı İtilaf Devletlerine verilecekti¹. 10 yıl boyunca Almanya; Fransa, Belçika ve İtalya'ya büyük miktarda kömür verecekti. Ayrıca Almanya'nın beş yıl boyunca, İtilaf Devletlerine yılda 200 bin ton kapasitesinde gemi yapması gerekmekteydi. Antlaşmayla ülke topraklarının altında birini, kömürünün beşte ikisini, demir cevherinin üçte ikisini ve çinko kaynaklarının da %70'ini kaybetmekteydi. Zaten savaşta perişan olmuş Almanya için, antlaşma tam bir yıkım getirmekteydi. (Akşin, 2015: 112-113)

¹ Antlaşmanın şartları gereği İtilaf Devletlerine teslim edilen gemilere bir örnek ise, Amerika Birleşik Devletlerine gönderilen beş savaş gemisidir. Savaş gemisi Ostfriesland, hızlı kruvazör Frankfurt ve üç destroyer, New York limanına doğru Ağustos 1920'de yol almaktaydılar. Versailles Antlaşması'na göre bir senede imha edilmesi gereken bu gemilerin, derginin haberinde Amerikan donanması için bir katkısı olup olmayacağı tartışılmıştır. (*Scientific American*, 1920: 172)

Osmanlı Türkçesiyle Yapılmış Olan Kitap Tercümesi

John Maynard Keynes'in bu eseri, "the Economic Consequences of the Peace" başlığıyla Macmillan yayınevi tarafından 1919'da Londra'da basılmıştır. Kitabın ikinci baskısı ise ertesine New York'ta Harcourt, Brace and Howe yayınları tarafından yapılmıştır. Kitabın mütercimi Ali Fethi Okyar, İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Burada 2689 numarasıyla esir tutulmakta iken, kendisi ile birlikte buradaki 116 Osmanlı siyasi mahkûmu için Osmanlı Devleti yardım göndermiştir. Bu yardımların ulaştırılmasını ise İsveç'in İstanbul büyükelçiliği yürütmüştür. (BOA, HR.SYS: 2598/6) Ali Fethi Okyar kitabı esir tutulduğu Malta'da Osmanlı Türkçesine çevirmiştir. 14 Mayıs 1920'de tamamladığı bu çeviri, 1922 yılında Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Matbaasında basılmıştır. Kitap bu çevirisinden sonra yeni harflerle Türkiye'de yayınlanmadı. (Toprak, 2009: 29) 2009 sonrası için tebliğin yazarı tarafından yapılan araştırmalarda da, böyle bir yayına rastlanılmamıştır.

Kitap yedi kısımdan oluşmaktadır. Kitabın ilk giriş bölümü, Avrupa'nın iktisadi yapısıyla ilgili genel bilgiler içermektedir. İkinci kısım ise Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'nın artan nüfusu, gümrük korumasının asgari düzeyde tutulması ve Avrupa ile Amerika arasında artan iktisadi ve ticari ilişkilerden bahsetmektedir. Üçüncü bölümde kazananların kendi aralarında siyasi hedeflerde ortak düşünceye ulaşmak için, Paris Konferansındaki çalışmaları anlatılmıştır. Dördüncü kısımdaysa barış antlaşmasının siyasi ve iktisadi hükümlerinden bahsedilmiştir. Beşinci bölüm tamirat başlığını taşımakta olup; Almanya kara, deniz ve hava kuvvetlerinin zarar verdiği ahalinin bu zararlarını, Almanya devletinin karşılayacağı anlatılmaktadır. Keynes bu bölümde, Almanya'nın bahsedilen tazminatları ödeme kabiliyetini incelemiştir. Altıncı kısımdaysa barış antlaşması sonrası Avrupa'nın genel durumundan bahsedilmektedir. Yedinci ve son bölüm ise çareler başlığını taşımakta olup bu bölümlerde uluslararası iktisadi refahı sağlamakla ilgili önerilerden bahsedilmektedir.

5-8 sayfalar arasındaki kitabın giriş bölümünde, Avrupa'nın genel iktisadi yapısıyla ilgili bilgiler verilmektedir. Keynes, İngiltere'nin özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savunduğu liberal ekonomik düzeni eleştirmiştir. Bu düzenin doğal ve kendiliğinden olmadığını düşünen Keynes, sağladığı

refah ortamının sonsuza kadar sarsılmadan devam edemeyeceğini belirtmiştir. Almanya tedbirsiz olarak ve tamamen hayallerle Avrupa'yı bir savaşın içine sokmuştur. Fakat barışı sağlamak için toplanmış olan İngiltere ve Fransa yöneticileri de hatalı bir tutum içerisindeydiler. Tamamen uygulamaya sokulduğu takdirde kaleme aldıkları antlaşma, savaş sebebiyle büyük ölçüde yıkılmış olan Avrupa devletlerinin ekonomilerini tamir etmek yerine daha çok bozacaktır. Sonrasında Keynes Avrupa kamuoyunun genel ruh halinden bahsetmiştir. Giriş bölümünün sonunda kitabı Londra'da değil, henüz olayların içinde yer aldığı Paris'te yazdığını belirtmiştir. Keynes bir İngiliz olmasına rağmen, kendisini daha çok bir Avrupalı olarak gördüğünü belirtmiştir. Paris'te yapılan görüşmelerin ileride doğuracağı devrim ve tahribatlara itiraz eden Keynes, bu noktada doğruları söyleyerek beşeriyete hizmet etmeyi kendisine bir vazife saymıştır.

Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Avrupa'yı anlatan ikinci kısım ise, kitabın 9 ile 18 sayfaları arasında yer almaktadır. 1870 yılından önce Avrupa ülkelerinin çoğunlukla kendi iklim şartlarına uygun bir zirai üretimle meşgul oldukları belirtilmiştir. Avrupa kendi nüfusunu besleyecek bir üretimi başarmaktaydı. Fakat 1870 sonrası Amerika'dan gelen ucuz tahıl sayesinde, Avrupa nüfusu hızla artmaya başladı. Erzak ve hammadde sevkiyatını kolaylaştıran demiryolu inşaatları için gereken işçi sayısı hızla artmaktaydı. Üretim ve ticaretin kolaylaşması, Avrupa'nın genelinde bir refah ortamının savaşın başladığı Ağustos 1914'e kadar sürmesini sağladı.

19-34. sayfalar arasındaki bölüm ise konferans başlığını taşımaktadır. Bu bölümde konferansa ev sahipliği yapan Fransa Başbakanının genel ruh hali, giyim kuşamı ve tavırlarından bahsedilmektedir. Başbakan Almanlarla anlaşmanın mümkün olmadığı kanaatinde olup onlara emir verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Aksi takdirde mutlaka Almanlar tarafından kandırılacakları kanaatindeydi. Keynes bu noktada başbakanın bu düşüncesinin sadece Almanlara karşı mı olduğunu, yoksa bütün yabancı milletlere karşı da benzeri bir ruh halinde olup olmadığı konusunda şüpheleri bulunduğunu belirtmiştir. Keynes Fransa ile Almanya rekabetinin detaylarına geçmeden önce, nüfus ve iktisadi yapı açısından bir karşılaştırma yapmıştır. 1870'de patlak veren savaş öncesi, Fransa ile Almanya'nın nüfusları hemen hemen eşit seviyedeydi. Fakat Almanya'nın kömür ve demir madenleriyle gemiciliği henüz emekleme

aşamasındaydı. Fransa ise çok ciddi bir servet sahibiydi. Hatta Alsace-Lorraine bölgesinin kaybindan sonra bile iki ülkenin serveti arasında büyük bir fark yoktu. Ama 1914 yılına gelindiğinde, Alman nüfusu Fransız nüfusundan %70 daha fazlaydı. Tabiatıyla bu fazlalık sadece nüfus ile sınırlı değildi. Almanya dünyadaki tüccar ve sanatkâr milletler arasında ilk sırayı bulmuştu. Fransa'nın milli gelirin arttırılması yolundaki becerisi geride kalırken, Almanya'nın fen bilimlerindeki mahareti eşsiz bir dereceye ulaştı.

Başbakan Clemenceau Alman iktisadi gelişiminin Fransa'nın aşikâr bir şekilde üstünde olduğu fikrindeydi. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımıyla savaş kazanılmıştı. Fakat gelecekte de Avrupa'da yeni savaşlar çıkmasını, Fransız Başbakanı gayet tabi bulmaktaydı. Bu durumda Fransa'nın geleceği şüpheli bir durumda kalmaktaydı. Onun gelecek tasavvurunda, Avrupa sürekli bir mücadele halindeydi. Bu mücadelelerin sonuncusunu Fransa kazanmıştı. Fakat ülkelerin arasındaki mücadele ve savaşların sürekliliği konusunda kesin kararlı olan başbakana göre, Milletler Cemiyeti fikrine şüphe ile bakmak gerekmektedir. Daha alicenap ve Başkan Wilson'un 14 maddelik ilkelerine uygun bir barışa, bu düşüncede olan bir başbakanla ulaşılamayacağı kesindir. Başbakan Almanya'ya karşı gösterilecek en ufak bir müsamahanın, Almanya'nın gücünü tekrardan hızlıca kazanmasını sağlayacağı fikrindedir. Bu durum sadece Almanya'nın intikam için Fransa'ya saldırmasını hızlandıracaktır. Bu durumu engellemek için Almanya'nın gücünün kırılması gerekmektedir. Almanya'nın nüfusunu azaltmak için, pek çok arazi çeşitli bahanelerle farklı hükümetlerin yönetimine terk edildi. İktisadi olarak zayıflatmak içinse, demir ve kömür madenleriyle nakil araçları ellerinden alındı.

35. sayfadan başlayıp 66. sayfaya kadar devam eden dördüncü bölüm, barış antlaşmasının hükümlerinden bahsetmektedir. Keynes bu bölüme İtilaf Devletleri idarecilerinin olaylara bakış açısını eleştirerek başlamaktadır. Bu idareciler Avrupa'nın gelecek hayatını, bu kıtanın geçim kaynaklarını ve insanların gelecek endişelerini dikkate almamaktaydılar. Onların endişelerini sınırlar, milliyet meseleleri, kuvvetler dengesi, fetihler ile tehlikeli ve kuvvetli düşmanların zayıflatılması ve mağluplara yüklenilecek ağır ve taşınması mümkün olmayan mali yükler oluşturmaktaydı. Keynes dayatılan ağır şartlara karşı, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olmadığına vurgu yaparak karşı çıkmıştır. Almanya 5 Ekim 1918 ile 5 Aralık 1918 arasındaki Başkan Wilson

ile yaptığı görüşmelerde, Wilson'ın 14 ilkesini kabul ederek ve bunlara dayanarak teslim olmuştur.

Bu ilkelerin bazı önemli hükümlerine göre; üçüncü madde de barış taraf-tarı olan ve barışın sürmesi için çalışan bütün milletler arasında, ticaret şartla-rında eşitlik temelinde ilişkiler kurulacaktır. Bu maddeye göre mümkün oldu-ğu ölçüde, iktisadi engellerin kaldırılmasına çalışılacaktır. Dördüncü maddeye göre ülkeler iç güvenliklerini sağlamaya yetecek asgari bir miktarda silaha sahip olacaklar ve durum karşılıklı ve yeterli bir miktarda teminatla güvence altına alınacaktır. Sekizinci maddeye göre istilaya uğramış bütün ülkeler, Bel-çika başta olmak üzere, boşaltılacak ve uğradıkları zararlar giderilecektir. On üçüncü maddeye göre 1871'de Almanya tarafından ele geçirilen Alsace-Lor-raine bölgesi Fransa'ya geri verilecektir. On dördüncü maddeye göreyse de, Polonyalıların yaşadığı bölgeleri kapsayan bir Polonya devleti kurulacaktır. Bu devletin güvenli bir şekilde denize çıkışı da sağlanacaktır. Keynes adil bir barış için önemli gördüğü bu hükümlerin, Paris'te yapılan görüşmeler sırasın-da bir kısmının tahrir edildiğini ve bir kısmının ise tamamen unutulduğunu belirtmiştir.

67-122. sayfalar arasındaki beşinci bölüm tamirat başlığını taşımak-ta olup, Almanya'dan istenilen tazminatla ilgili konulardan bahsetmektedir. Almanya'dan istenilen tazminatla alakalı ilk görüşme, Başkan Wilson tara-fından 5 Ekim 1918'de Alman hükümetine verilen notadır. Bu notaya göre Alman ordusunun kara, deniz ve havadan yaptığı saldırılar neticesinde, ilgili bölgenin sivil halkının ve onların mallarının uğradığı zararları Almanya taz-min edecektir. Bu noktada sivillerin uğradığı zararların açık bir şekilde izah edilmesi, askeri harcamalarla ilgili tazminat taleplerini konunun haricinde tu-tacaktır. Keynes tazminatla ilgili görüşmelerin en başında, Wilson'ın ilkele-rinde Belçika, Fransa, Romanya, Sırbistan ve Karadağ topraklarındaki işgal güçlerinin verdiği zararlar tazminata tabidir ibaresi geçmektedir. Bu aşamada sivillere yönelik olan gemi bombardımanları ve denizaltı saldırılarının sebep olduğu hasarlarla, uçak ve zeplin hücumlarının zararları bile tazminat hüküm-lerine dâhil değildir. Başkan Wilson'ın ilkelerinin ilan edildiği dönemde, İtilaf Devletleri savaş masraflarının tamamını Almanya'dan talep etmek gibi bir dü-şüncede değillerdi. İngiltere ise deniz ve hava saldırıları kaynaklı sivil zarar-larının tazminata dâhil edilmesini isteyip koydurmuştur. Keynes Almanya'nın

silah bırakması sonrası yapılan değişikliklerle ilave tazminat talebinde bulunulmasını, antlaşmaya aykırı ve ahlak dışı görmektedir.

Keynes ilk verilen sözlere sadık kalarak, nelerin tazminat olarak talep edilebileceğiyle alakalı yedi madde sıralamıştır. (1) Düşman hükümetin hareketi neticesinde sivil halkın canına ve malına verilen zararlar ki bunlara gemi, denizaltı ve hava saldırıları dâhildir. (2) Tutuklanan ve hapsedilen sivillerin maruz kaldığı kötü muameleye karşı ödenecek tazminat, bunların arasına ne savaşın genel masrafları ve ne de genel olarak ticaretin uğradığı zararlar dâhil edilemez. (3) Savaş muntıklarında sivil halka ve onların mallarına yapılan zararlarla, cephe gerisinde hava hücumlarından kaynaklanan zararlar. (4) Düşman tarafından işgal edilen arazide, düşman hükümeti veya onun vatandaşları tarafından gasp edilen erzak, hammadde, makine, alet edevat, ev eşyası, kereste ve buna benzer eşyaların tazmini. (5) Düşman tarafından Fransız belediyeleri ve Fransız tebaası üzerine kesilen nakdi cezalar ve savaş vergilerinin iade edilmesi. (6) Zorunlu göçe tabi tutulan veya cebren çalıştırılan Fransız tebaasına tazminat verilmesi. (7) Düşman işgali altında bulunan bölgelerdeki Fransız sivil ahalinin idaresinin temini için gönderilen yardım heyetinin ve bu heyetin temin ve sarf ettiği erzak masrafının iade edilmesi. Keynes tutarlı bir şekilde talep edilecek tazminatla ilgili düşüncelerini beyan ettikten sonra, bu taleplere bir temel oluşturması için Belçika ve Fransa ekonomisi ile ilgili bazı istatistikler vermiştir.

Keynes Almanya'ya karşı verilen sözlerin tutulmamasını, Lloyd George'un siyasi çıkar peşinde koşmasına bağlamaktadır. Zaferin havasını kaybetmeden ve düşmanlığı canlı tutarak hareket eden Lloyd George, yakın bir gelecekte aleyhine dönmesi muhtemel kamuoyunu da kaybetmek istemiyordu. Bu amaçla zaferi siyasi çıkarına çevirmek için, ülkede genel seçimler ilan etti. Seçim sürecinde başbakan, Almanya'nın savaşın bütün masraflarını karşılayabilme gücüne sahip olduğunu bizzat söylememiştir. Fakat seçim sürecinin gürültüleri arasındaki heyecanlı nutuklardan, halk savaş masraflarının Almanya'dan alınabileceğinin başbakanın siyasi programına dâhil olduğu hissine kapılmıştır. Keynes iç siyasi gelişmeler uğruna yanlışlar yapıldığı fikrindedir.

Kitabın altıncı bölümü 123-134. sayfalar arasında olup, barış antlaşması sonrası Avrupa'nın genel durumundan bahsedilmektedir. Keynes antlaşma ile Avrupa'nın iktisadi geleceği ile ilgili pek çok önemli fırsatın kaçırıldığı

fikrindedir. Avrupa'nın iktisadi refahı tekrardan kurulmaya çalışılmamıştır. Avrupa'nın mağlup başkentleri ile iyi ilişkiler canlandırılmadığı gibi, yeni kurulan devletlere de yardım edilmemiştir. Ayrıca İtilaf Devletleri perişan durumdaki Rusya'yı da ıslah etmeye çalışmamıştır. Hatta galip taraf olan İtilaf Devletleri arasında bile, iktisadi bir dayanışma için gerekli tedbirler alınmamıştır.

Dönemin galip devletler yöneticileri farklı hedefler peşindeydi. Fransa Başbakanı Clemenceau Almanya'nın iktisadi hayatını imha etmekle meşguldü. İngiltere Başbakanı Lloyd George kamuoyunun ilgisini kendi üzerinde canlı tutmaya çalışıyordu. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson ise doğruluk ve adaletten ayrılmamakla meşguldü. Fakat hiçbirini açlığın pençesinde kıvranan ve durağanlaşan Avrupa ekonomisini canlandırmakla ilgilenmiyordu. İktisatla ilgili ilgilendikleri tek nokta ise, Almanya'dan tahsil etmeye çalıştıkları tazminattı.

Keynes ekonomi üzerindeki vurgusunun gerekçelerini açıklamaya çalışmıştır. Savaş öncesi ile sonrası arasındaki iktisadi düzen taban tabana zıt durumdadır. Liberal bir ekonomik düzenin yaşandığı savaş öncesinde, Avrupa ahalisi yüksek bir refah ortamında yaşamaktaydı. İktisadi ilişkiler ise son derece girift ve iç içe durumdaydı. Sınırlı sayıdaki sanayi merkezlerinin etrafında yoğun bir nüfus toplanmıştı. Bu nüfus savaş öncesinde kömür, demir ve ulaştırmaya dayanan gayet nazik ve karışık bir teşkilata dayanıyordu. Bu teşkilat sayesinde dışarıdan kesintisiz olarak erzak ve hammaddeler temin ederek geçimlerini sağlamaktaydılar. Fakat savaşla birlikte artık teşkilat bozuldu. İhracat ve ithalat ilişkilerinin kesilmesi, büyük halk kesimleri için geçim kaynaklarının kaybedilmesi anlamına gelmekteydi. Üstelik bu geçim kaynaklarını kaybeden halk için, göç etmek imkânı da mümkün değildir. Çünkü bunları ülkesine kabul edecek bir devlet ortada bulunmamaktadır. Böyle bir devlet bulursa bile, bu kadar kalabalık nüfusu taşımak yıllar sürecektir. Bu durumda Avrupa genelinde açlıktan ölmek tehlikesi baş göstermiştir. Rusya'da açlıktan ölümler başlamış olup, bu tehlike Avusturya için de ciddi bir tehdit halini al-

mıştır². Bütün bu insanların sakince ölümü bekleyeceğini düşünmek ise, doğru bir yaklaşım değildir. Bu aç insanlar cinnet ve ümitsizlik haliyle, mevcut medeniyeti imha edip bütün sosyal teşkilatı bozabilirler. Keynes iktisat konusundaki bütün bilgisiyle; bu tehlikeyi görmekte olup, bu durumu önlemeye çalışmıştır. Temel çabası bu amaca yöneliktir.

135 ile 152. sayfalar arasındaki yedinci ve sonuncu bölüm, çareler başlığını taşımaktadır. Keynes bu bölüme kadar tamamen mevcut yapının analiz ve eleştirisini yapmışsa da, bu son bölümde gelecekle ilgili çözüm önerilerinden bahsetmiştir. Keynes bu önerileri dört başlık altında sıralamıştır. Bunların ilkinde göre barış antlaşmasının şartlarının, daha uygun bir şekilde sokulması gerekmektedir. Keynes Milletler Cemiyetinin mukavelesinin 19. maddesini buna dayanak olarak göstermektedir. Genel meclis üyeler tarafından yapılan araştırmalar neticesinde, uygulanmasının mümkün olmadığı antlaşmalar hakkında yeniden incelenmesi için karar alabilir. Özellikle genel barışı tehlikeye düşürecek uluslararası şartların değiştirilmesini zaman zaman teklif edebilir. İkinci başlığa göre ise İtilaf Devletleri arasındaki borçların ödenmesi ile ilgili düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Üçüncü çözüm önerisi ise, savaş sırasında bozulan nakit piyasalarının ıslahı için uluslararası bir borç verme programının ilan edilmesi gerekmektedir. Sonuncu önerideyse, Orta Avrupa ve Rusya ile ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiğiyle alakalı hükümlerin belirlenmesi gerekir. Keynes uluslararası bir borç verme kurumu ve ilişkilerin canlandırılmasıyla alakalı olarak, iktisadi yardımlaşma temelinde bir plan ortaya koymuştur. Yardım etmeye gücü olan ülkeler, tarafsızlar, İngiltere ve en büyük meblağı tedarik etmesi için Amerika Birleşik Devletleri; eski düşmanlarla da birleşerek bütün Avrupa'nın ithalat yapabilmesi için bir kredi temin etmelidir. Keynes bu yardımlaşma temelli plan için, ilk etapta £300 milyonun yeterli olacağını düşünmektedir. Bu kredi teşkilatının düzenli işlemesi içinse, sağlam düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

² Savaş sonrası Almanya'yı gezenlerin izlenimleri de bu yorumları doğrular niteliktedir. Bir işçinin günlük ihtiyacı 3000 kalori civarındayken, Alman şehirlerinde aylardır bu miktarın üçte biri kadar yiyecek ancak insanlara ulaşabilmektedir. Süt, tereyağı ve yağlar halkın büyük çoğunluğu tarafından bilinmemektedir. Kıtık halkın moralini büyük ölçüde bozmuştur. Sadece işçi sınıfının değil sabit ücretli orta sınıfların bile durumu sıkıntılıdır. Pek çok öğrenci günde bir öğünle idare etmek zorundadır. Yeni kıyafet almak tamamen bir lükstür. Verem korkutucu boyutlara ulaşmışken, hastaları tedavi etmek mümkün olamamaktadır. Çünkü hastaları güçlendirmeye yetecek kadar yiyecek bulunamamaktadır. (Trevelyan, 1920: 3)

Tanıtım Ve Tenkit Yazıları

Kitabın İngiltere'deki ilk ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ikinci baskılarını tanıtmak üzere pek çok yazı kaleme alınmıştır. Bu bölümde sekiz farklı ismin düşüncelerine yer verilmiştir. Burada detaylarına girilen İngilizce kitap tanıtım yazılarının haricinde, Almanca, Fransızca ve İtalyanca da tanıtım yazıları yayınlanmıştır. Bu çalışmaların künyeleri aşağıdaki gibidir.

(Almanca) Kurt Singer, “The Economic Consequences of the Peace by John Maynard Keynes; Diewirtschaftlichen Folgen des Friedensvertrags by John Maynard Keynes”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, 16. Bd., Springer, 1920/1921, s. 326-330.

(Fransızca) Charles Rist, “The Economic Consequences of the Peace (Les Conséquences économiques de la paix) by J.-M. Keynes”, **Revue d'économie politique**, C XXXIV, S 1, Editions Dalloz, 1920, s. 93-94.

(İtalyanca) Lanfranco Maroi, “The economies consequences of the peace by John Maynard Keines”, **Rivista Internazionale di Scienze Sociali e Discipline Ausiliarie**, C LXXXIII, S 329/330, Vita e Pensiero – Pubblicazioni dell'Università Cattolica del Sacro Cuore, 1920, s.105-107. (İtalyanca bir başka değerlendirme) ..., “The economic consequences of the peace by J. M. Keynes”, **Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica, Serie terza**, C LX, S 11, EGEA SpA, 1920, s. 507-508.

İrlanda Dergisinin Tanıtım Yazısı

Tanıtımı yapan yazar öncelikle Keynes'in savaş dönemi ve sonrasındaki vazifelerinden bahsetmiştir. Cambridge Üniversitesi'nde tanınan ve saygın bir iktisatçı olarak görev yapan Keynes, Birinci Dünya Savaşı sırasında hazinede görevlendirilmiştir. Savaş sonrasındaysa, resmi temsilci olarak barış konferansına katılmıştır. Gerekli gördüğü değişikliklerin yapılmaması üzerine, Haziran 1919'da bu görevinden istifa etmiştir. Keynes bu konferansta Yüce Ekonomik Konseyin üyesi olarak, barış görüşmelerinin iktisadi yönleriyle ilgilenmişti. Kendisi Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson aracılığıyla teslim olan Almanya'ya, İtilaf Devletlerinin güvenmediğini belirtmiştir. 1918 Şubatında Başkan Wilson kongre konuşmasında, savaşı bitirecek antlaşmanın Almanya'yı ilhaka, yaptırımlara ve cezai yıkımlara maruz bırakmaması gerektiğini savunmuştur. Fakat aynı yılın Aralık ayında imzalanan ateşkes son-

rası, İngiltere Başbakanı savaşın bütün maliyetini Almanya'dan talep etmeye hakları olduğunu ilan etmiştir. Akabinde Wilson'ın prensipleri tamamen bir kenara itilerek, asker olmayanlara verilen zararlara karşılık tazminat talepleri için içine sokulmuştur. (T. A. F., 1920: 472-473)

Yazar bu noktada tazminat taleplerinin boyutlarını tartışmıştır. Keynes bu talebin makul ölçüsünü £2 milyar olarak görmüştür. Fakat İtilaf Devletlerinin oluşturduğu Tazminat Komisyonunda,³ bu miktarın tespiti görüşmelerinde büyük çekişmeler yaşanmıştır. Öncelikle bu rakamın hesaplanması başarısızdır. Sonrasındaysa Almanya'dan istenilecek miktar konusunda uzlaşma sağlanamamıştır. Bu noktada sivillerin haricinde, askerlerin maruz kaldığı zararlar içinde tazminat istenilmesi söz konusu olmuştur. Keynes bu talebin ateşkesin ihlali demek olduğunu savunmuştur. Ayrıca bu yeni talep sonrası, Almanya'ya yüklenilecek savaş tazminatının £8 milyar olacağını hesaplamıştır. Fransız maliye bakanı ise bu rakamın en az £15 milyar olması gerektiğini savunmuştur. (T. A. F., 1920: 473-474)

Yazar son olarak, Keynes'in Almanya'nın iktisadi potansiyelini tartıştığı bölümlere yoğunlaşmıştır. Keynes belirlediği £2 milyarın; hem İtilaf Devletlerinin tazminat taleplerini yeteri ölçüde karşılayacağını, hem de Almanya'nın Avrupa'nın iktisadi yapısına tekrardan girmesi için bir şans bırakacağını savunmuştur. Almanya'nın savaşta yıpranan iktisadi hayatını ve sanayisini canlandırılabilmesi için, lüzumlu kaynaklara ulaşabilmesi gerekmektedir. Savaş öncesinde Almanya; Rusya, Norveç, Hollanda, Belçika, İsviçre, İtalya ve Avusturya-Macaristan'ın en iyi müşterisiydi. Almanya ayrıca Büyük Britanya, İsveç ve Danimarka'nın da ikinci en iyi müşterisiydi. İlâveten Almanya Büyük Britanya, Belçika ve Fransa'nın ithalatındaysa üçüncü sıradaydı. Bu noktada iktisadi ilişkilerin tekrardan canlandırılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Hâlbuki Almanya'nın sarsılan iktisadi yapısı, finansal yapısını da zorlamaktadır. Mayıs 1921'de ödemesi gereken £1 milyar, mevcut kaynaklarının karşılayabileceğinin de üstünde bir yükü Almanya'ya yüklemektedir. Bu

³ Tazminat komisyonu yedi delegeden oluşmaktaydı. Bu komisyona her büyük güç bir üye verirken, Sırp-Hırvat-Sloven devleti ile Belçika'da birer üye verecekti. Fakat komisyon her zaman beş üye ile çalışacaktı. Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa ve İtalya delegeleri her zaman çalışmalara katılırken, diğer üç devletin delegeleri tartışılan konuya göre komisyon çalışmasına katılacaktı. Komisyonun merkez bürosu Paris'te olacaktı. Fakat uygun olan her yer ve zamanda toplantılar düzenleyebilecekti. (Dickinson, 1920: 490-491)

şartlar altında Alman İmparatorluk Bankasının iflas riski çok yüksektir. Fakat Keynes'in fikirleri Almanya ile savaştan çıkmış İtilaf Devletleri temsilcileri arasında çok az bir destek bulabilmiştir. (T. A. F., 1920: 474-475)

Barış Görüşmelerinin ABD'li Katılımcılarından Frank William Taussig'in Değerlendirme Yazısı

Taussig değerlendirmesine Keynes'in iktisatçılar arasında tanınan bir isim olduğunu belirterek başlamıştır. Kitabın anlatımının geniş bir ilgi alanına ve bağımsız bir yargılamaya sahip olduğuyula devam etmiştir. Keynes savaş sırasında İngiliz hazinesinin üst düzey bir görevlisi olarak çalıştıktan sonra, Paris'teki görüşmelere de Lloyd George ile birlikte katılmıştır. Keynes'in görüşmeler sırasındaki tavrının, tutku ve önyargılardan uzak sorumlu bir lider gibi olduğu belirtilmiştir. Paris'teki görüşmelerin sonuna doğru, kendi tavrı ile diğerleri arasındaki tavrın uçuruma dönüştüğünü görüp pozisyonundan istifa etmiştir. Sonrasında akademik hayata geri dönmüştür. (Taussig, 1920: 381)

Değerlendirmenin devamında yapılan antlaşmanın hangi ruh halinde yürütüldüğü noktasına gelinmiştir. Keynes antlaşmanın Fransızlar tarafından intikamcı ve boyun eğdirici bir ruhla yazıldığını belirtmektedir. Almanya'nın üzerine gerçekleştirilmesi mümkün olmayan şartlar dayatılmakta olup, savaş yaralarını sarma düşüncesinin hiç ortada gözükmediği belirtilmektedir. Fransa ve Britanya Almanya'ya karşılanması imkânsız bir tazminat yükü dayatmaktadır. Antlaşmanın genel siyaseti, ateşkes görüşmeleri sırasında Almanya'ya verilen taahhütlere uymamaktadır. (Taussig, 1920: 382)

Taussig tazminatlar sonrası, Almanya'nın sanayi geleceği ile ilgili yorumlara vurgu yapmıştır. Bu noktada toprak kayıplarının Alman sanayisini zayıflatacağı yönündeki Keynes'in eleştirilerine çekinceler belirtmiştir. Almanya'nın güneydoğu sınırındaki Silezya bölgesi, sahip olduğu kömürü yine Alman sanayisine yönlendirmek zorunda kalacaktır. Ürünü pazarlayabileceği başka bir çıkış noktasına sahip olmaması, onu Almanya ile vergisiz anlaşmalar yapmak zorunda bırakacaktır. Taussig daha çok batıdaki kayıplara önem vermiştir. Lorraine bölgesinin kontrolünün Fransa'ya geçmesi sonrası, bu bölgenin demir cevheri ile Ruhr bölgesinin kömür kaynaklarının bağlantısı kesilmiştir. Tabi bir sanayi bağlantısının bu şekilde siyasi sebeplerle kopmasını doğru bulmayan yazar, Almanya ile Fransa arasında mutlaka bir anlaşma-

nın sağlanması gerektiğine inanmaktadır. Fakat emperyalizmin uç bir siyaset olarak Fransa'yı kontrol etmesi, Avrupa'nın politik ve iktisadi geleceğini tehlikeye sokacaktır. (Taussig, 1920: 384-385)

Akabinde Taussig Keynes'in ticari birleşmelerle ilgili ifadelerini yorumlamıştır. Keynes Orta Avrupa'nın bölünmüş ülkeleri için, bir serbest ticaret birliği kurulmasını öngörmüştür. Yazar Avrupa Birliğinin kuruluşundan 40 yıl kadar⁴ önceki bu ifadeleri hayalî bulmuştur. Fakat bu devletlerin çok sert bir korumacılık uygulamasını da ölümcül görmüştür. Keynes'in önerisi olan tam bir serbest ticareti imkân harici gören yazar, bu tarz bir girişimin İtilaf Devletleri tarafından mutlaka veto edileceğini savunmaktadır. Yazar ticaret konusunda ancak gıda için bir serbestliği uygulanabilir görmektedir. Üreticilere uygulanacak ılımlı ve tekdüze bir vergiyle yürütülebilecek bu durumun bile, Fransa'nın itirazlarıyla karşılaşacağını savunmaktadır. (Taussig, 1920: 385)

D. H. Robertson'ın Kitap Tahlili

Robertson'a göre barış antlaşmasının iktisadi sonuçlarıyla ilgili Keynes'in üç adet önermesi bulunmaktadır. Bunların ilki Almanya'dan çıkartılmaya çalışılan savaş tazminatı, hem aşırı ve hem de elde edilemeyecek kadar yüksek bir miktardadır. İkinci sebep antlaşmanın diğer maddelerinin kümülatif etkisi, kısmen de olsa beklenen tazminatın elde edilmesini imkânsız hale getirmeye katkıda bulunmaktadır. Üçüncü de bu maddeler genel olarak incelendiğinde, kendilerinin akıl ve mantık çerçevesinde olmadığına anlaşılabileceğidir. (Robertson, 1920: 78)

Keynes Almanya'nın tazminat ödeme kapasitesinden önce, İtilaf Devletlerinin maruz kaldığı savaş zararlarının bir hesaplamasını yapmıştır. Almanya'nın istila, denizaltı faaliyeti ve bombardımanları neticesinde Keynes'in tahminlerine göre, Belçika £500 milyon, Fransa £800 milyon, Büyük Britanya £570 milyon ve diğer müttefikler ise £250 milyon zarara uğramışlardır. Fakat Keynes'in yaptığı alıntılarda, Fransız siyasetçilerin bu rakam tahminleri fantastik denilebilecek boyutlara ulaşmaktadır. Ayrıca tazminatın belirlenmesinde, verilen maddi zararların nasıl değerlendirileceği de tartış-

⁴ Altı Avrupa ülkesi 1958 yılında Roma'da bir araya gelerek, bu günkü Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan Avrupa Ekonomik Topluluğunu oluşturan Roma Anlaşmasını imzaladılar. (Dinler, 2008: 357)

malara yol açmıştır. Maddi olmayan zararlar ile ölüm veya fiziki yaralanma harici şahsi zararların da karşılanması talepleri gelmiştir. (Robertson, 1920: 78-79)

Keynes, sonrasında Almanya'nın tazminat ödeme gücünü tartışmıştır. Mayıs 1921'e kadar Almanya'nın toplam çevrilebilir zenginliği; altın, gümüş, gemiler ve Almanların yabancı yatırımları dâhil olmak üzere £250 milyon ile £350 milyon arasındadır. Ateşkes sonrası Almanya'nın devredip teslim ettiği bölgelerdeki servet ise £80 milyonun altındadır. Elindeki servet kaynakları sonrası, Keynes Almanya'nın yıllık ticaret fazlası yoluyla ödeme potansiyelini değerlendirmiştir. Barış antlaşması sonrası Almanya'nın en gözde ihracat sanayileri, enerji kaynağı kömürün ulaşılabilirliğinin azalması ve diğer antlaşma hükümleri gereği zayıflamıştır. Diğer yandan bu üretim, İtilaf Devletleri sanayilerinin de rekabetiyle karşı karşıyadır. Ayrıca Alman sanayisi, savaş öncesindeki verimliliğine ulaşmakta zorlanmaktadır. Bu şartlar altında tazminat ödemeleri için, Almanya'nın yıllık ticaret dengesinden £100 milyon ayrılabilir. (Robertson, 1920: 79-80)

Yazar bu noktada Keynes'in makul bulduğu tazminat ödeme planından bahsetmektedir. Almanya'dan tazminat olarak £2 milyar talep edilmelidir. Bu rakamdan £500 milyon ise hâlihazırda devredilmiş olan gemiler ve diğer mallar için düşülmelidir. Almanya £1,5 milyarlık bu tazminatı, yıllık £50 milyonluk taksitler halinde ödemelidir. Keynes bu taksitlerin sadece Fransa, Belçika ve Sırbistan'ın yeniden imarına tahsis edilmesini istemektedir. (Robertson, 1920: 80)

Thorstein Veblen'in Eleştiri Yazısı

Veblen kitabın analizine Keynes'in temel mantığını anlama çabasıyla başlamıştır. Veblen'e göre kitabı mevcut gerçeklerin sunumu şeklinde görmek doğru değildir. Kitap Versailles Barış Antlaşması'nın ve Milletler Cemiyeti'nin uygulamalarının, diplomatik ilişkiler üzerinde doğuracağı muhtemel sonuçların gösterilebilmesi için kaleme alınmıştır. Keynes antlaşmayı barışın şartlarını net bir şekilde ifade eden bir düzenleme olarak görmemiştir. Daha ziyade ileriki görüşmelerin ve savaş benzeri girişimlerin⁵ sürekliliği ola-

⁵ Keynes'in bu öngörüsü gerçek çıkmış olup, 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgali ile birlikte ikinci bir dünya savaşı patlak vermiştir. (Roberts, 2010: 671)

rak kabul etmiştir. Antlaşma savaş öncesindeki statükoyu tekrardan kurmak için düzenlenmiştir. Dünya barışına bir düzen getirmek yerine, uluslararası kıskançlıkların ve boş böbürlenmelerin tercih edildiği bir antlaşma olmuştur. Veblen bu noktada Keynes'e bir ilave ve onunda belirtmediği bir husus olarak, bu antlaşmanın Bolşevik Rusya'nın yayılmasını önlemek amacıyla hazırlandığını savunmuştur. (Veblen, 1920: 467-468)

Veblen antlaşmanın mevcut siyasi ve iktisadi düzeni korumak için yazıldığını belirtmiştir. Böylelikle uluslararası yatırımcıların çıkarları savunulabilecektir. Savaştan dolayı Alman mülk sahipleri suçludur. Bunlara karşı olan İtilaf Devletleri yöneticilerini ise, Veblen haklı bulmaktadır. Veblen Almanya'ya yüklenen iktisadi yükümlülüklerin geçici olduğunu ve Alman ekonomisini çökertecek kadar ağır sonuçlar doğurmayacağını savunmaktadır. Bu noktada Keynes'in eleştirilerini haksız bulan Veblen, Keynes'in bir hayal dünyasında yaşadığını savunmuştur. (Veblen, 1920: 472)

Clive Day'ın Kitap Tanıtımı

Yazar kitap tanıtımına Keynes'in mesleki kariyerini anlatarak başlamıştır. Kendisi görüşmelerinde yer aldığı barış konferansında, antlaşma için gerekli gördüğü değişikliklerin yapılmayacağını anlayınca görevini bırakmıştır. Bu noktadaki eleştirilerini dile getirmek için bu kitabı kaleme almıştır. Kitap hem İngiltere hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük satış rakamlarını yakalamıştır. Amerika'da 1920 Ocak ayının son haftasında basılmış olan kitap, ilk baskısında 20 bin satış rakamını yakalamıştır. İlk baskının bitmesi sonrası, 30 binlik ikinci bir parti de kitapçılara dağıtılacaktır. Kitabın dokuz çevirisi hazırlık aşamasındadır. Siyasi görüşlerine taban tabana zıt olduğundan olsa gerek, kitap Fransız yetkililerinin resmi olmayan bir protestosuyla karşılaşmıştır. Kitabın çektiği bu sıra dışı ilginin sebebiyse; pek çok düşünceli insanın kafasını meşgul eden, savaş sonrası Avrupa'nın durumunun ne olacağı sorusuna cevap araması sebebiyledir. (Day, 1920: 299)

Yazar Keynes'in kitabı bir iktisatçı olarak ve iktisadi bir konuda yazdığını belirtmiştir. Fakat eser iktisadi literatüre bir katkı sağlaması amacıyla yazılmamıştır. Politik amaçlar hedeflenmiştir. Kitap kamuoyunun ilgisini kendisine çekip, siyasileri harekete geçirmeyi hedeflemiştir. Yazar Keynes'in gerçeklere dayalı yargılarla, fikirlere dayalı yargıları ayırt etmekte son derece adil dav-

ranabildiğini beyan etmiştir. Bu noktada kitabın en temel savlarından birinin altı çizilerek, Almanya'dan istenilen tazminatların ülkenin üzerine taşınması imkânsız bir yük yüklediği vurgusu yapılmıştır. Antlaşmada Almanya'nın ödeyeceği tazminatların net bir rakamsal karşılığı verilmemiştir. Almanya savaşın doğurduğu bütün zararları üstlenmiş olup, galip tarafa adeta bir açık çek vermiştir. Ateşkes öncesi görüşmelerde bahsedilen ve sadece sivillere verilen zararlara yönelik tazminat talepleri, bu ölçünün çok daha üstündeki bir boyuta taşınmıştır. Keynes ateşkes öncesi şartların net bir tarifi ile tazminat rakamını 10,6 milyar Amerikan doları olarak görürken, Almanya'dan talep edilen toplam rakam 40 milyar dolarlara yaklaşmıştır. Almanya'nın 1936'ya kadar yapması beklenen yıllık ödemeleri, kendisinden istenilen tazminatın faizini bile karşılamayacaktır. Keynes'in bu noktadaki çözüm önerisi ise, antlaşmanın tekrardan gözden geçirilerek Almanya'nın ödeyeceği tazminatın kesin ve belirli bir noktada sabitlenmesidir. Tabii ki sabitlenecek bu miktar, Almanya'nın mantık çerçevesinde ödeyebileceği bir sınırdadır. (Day, 1920: 301-305)

İngiliz İstatistik Dergisinde Kitap İçin Yapılan Yorum

Yazarın bu kitabın genel çerçevesi ile ilgili üç temel eleştirisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, dönemin ekonomik şartları hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olunmadığıdır. İkincisi ise, kullanılan sosyoloji yeteri kadar tutarlı bulunmamıştır. Üçüncü olarak, psikolojinin yapılan değerlendirmelerde güvenilir bir kaynak olarak kullanılamayacağıdır. Keynes kitabında Almanya'nın iktisadi yapısının ve tazminat ödeme potansiyelinin sınırlarını çizmeye çalışmıştır. Yazara göre bu durum, ancak İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin cömertliğine dayanarak yürüyecek bir plandır. Tazminat problemiyle ilgili yapılan planları ise, haksızlık olarak nitelendirmektedir. Harap olmuş bölgelerin mülk sahiplerinin “ılımlı” bir tazminata razı olmaları, Britanya Hazine yetkilisini tatmin edecek midir şeklinde hafiften alaycı bir soru Keynes'e yönlendirilmektedir. (H. O. M., 1920: 296-297)

Derginin istatistik üzerine olması sebebiyle, bu plandaki bilgi yetersizliklerine vurgu yapılmıştır. Öncelikle savaş sebebiyle ekonomik hayatta yaşanan durgunluk nasıl telafi edilecektir. Bu durum kayıp inekleri ve yıkılan köyleri sayarak yapılamaz. Sırbistan'ın ekonomisinin zayıf olduğu söyleniyor. Neye dayanılarak bu veriye ulaşılmıştır ve gerekli olan her türlü bilgiye sahip miyiz buna dikkat edilmiyor, soruları bu yorumu takip etmektedir. Fransa'nın

ekonomik gelişimi ile alakalı bir şey konuşulmadı. Fransa'nın savaş öncesi ve sonrası ile ilgili, ekonomik durumunu gösteren bir çalışma ortaya konulmamıştır. Almanya için istatistiki çalışmalar biraz daha fazla olsa da, bunlar da ikna edici seviyelerde değildir. Yazar Keynes'in gerekli doğru bilgiye sahip olmadan, sadece yüzeysel istatistiklere dayanarak yaptığı yorumlamaları eleştirmektedir. (H. O. M., 1920: 297-298)

Clyde L. King'in Kitap Analizi

King analizine kitabın dünya çapında bir ilgi çektiğini belirterek başlamıştır. Bu ilgi de iki temel husus önem kazanmıştır. Bunların ilki Almanya'nın ödeme gücünün tartışılması ve ikinci ise toplanan barış konferansıdır. Almanya'nın ödeme potansiyeli hakkında, kitabın iki temel tezi bulunmaktadır. Bunların ilki istenilen tazminatların Almanya'nın ödeme gücünün üstünde olduğudur. İkinci tezi ise istenilen tazminatın net rakamlarla ifade edilmesi gerektiğidir. Yazar Keynes'in iktisadi analizinin son derece başarılı olduğunu belirtmektedir. Kitaba dünya çapında önem kazandıran ikinci husus ise, toplanan barış konferansı ile ilgili yorumlarıdır. Bundan önce dünya tarihinde hiçbir zaman, medeniyetin şekillenmesi dört adamın elinde kalmamıştır. Bu sebepten barış konferansı Büyük Dörtlü olarak dramatize edilmiştir. Bu Büyük Dörtlünün motivasyon kaynakları elbette ki farklı olacaktır. Bunların idealleri sonraki olayların ışığında hem yeniden değerlendirilecek, hem de yeniden ifade edilecektir. Bu antlaşmanın kaleme alınmasındaki psikolojiyi göz ardı etmek, son derece kolay olabilir. Konferanstaki insanların farklı olması acaba farklı sonuç verebilir miydi? Bu soruya evet cevabı verebilmek hiç de kolay değildir. İntikamın güçlerine ve tatmin taleplerine karşı her bir birey çok zayıf kalacaktır. Yazara göre kitap, bireylerin göreceli güç ve önemine fazla vurgu yapmıştır. (King, 1920: 173)

Frederick A. Ogg Adlı Yazarın Tenkit Yazısı

Ogg adlı yazar tenkit yazısına kitabın zekice, içine alan ve çarpıcı bir yazı olduğunu dile getirerek başlamıştır. Fakat aynı zamanda çalışmayı dengesiz, tamam olmayan ve ikna edici olmayan gibi sıfatlarla da yermiştir. Başlangıçta Keynes'in süreçteki pozisyonunun tanımlamasına girilmiştir. Keynes göz dolduran genç bir iktisatçıdır. Keynes'in hem savaş sırasında, hem de barış konferansında önemli mevkilerde görev yaptığı belirtilmiştir. Keynes'in sade-

ce liberal fikirli birisi olmadığını, aynı zamanda hiç de sık olmayan bir şekilde milli önyargılardan korunmuş olduğu fikri savunulmuştur. Dörtler Meclisini tanımlayan yazılarının tamamen doğru olup olmadığı tartışılabilirse de, yazar Keynes'in unutulmaz tasvirlerinin olduğu fikrindedir. (Ogg, 1920: 341)

Kitabın içeriğiyle alakalı yedi başlık dile getirilmiştir. İlk başlıkta barış konferansındaki iki görüşün tartışmasına vurgu yapılmıştır. Bunlardan ilki Kartaca barışı olarak adlandırılan, mağlup tarafı ezme amaçlı bir yaklaşımdır. İkinci görüş ise Başkan Wilson'ın ilkelerine dayanan daha ılımlı bir barıştır. İkinci başlıktaysa Başkan Wilson'ın ruh halinden ve tam bilgilere sahip olmasından kaynaklanan, Kartaca barışı fikrinin hâkimiyet kazanması olmuştur. Bu noktada antlaşmanın Almanya'nın başlangıçta teslim olmaya razı olduğu şartlardan, dürüst olmayan bir şekilde çok farklı şekillere evirildiği fikri savunulmuştur. Üçüncü başlıktaysa, antlaşma ana hatlarıyla Fransa tarafından dikte ettirilmiştir. Fransa saati geri alarak, 1870'den beri Almanya'nın elde ettiği bütün kazanımları geri almak fikrindedir. Dördüncü başlıkta antlaşmanın göz ardı ettiği iktisadi gerçekler hakkındadır. Avrupa halkları birbirleriyle ilişki ağları içerisinde. Fakat iktisadi toparlanmaya imkân verilmediği için, Almanya fakirleşmektedir. Beşinci başlıkta bahsedilense, antlaşmanın mevcut formunun uygulanamayacağıdır. Eğer uygulanmaya kalkılırsa da, bütün Avrupa üzerinde çok yıkıcı etkiler bırakacaktır. Altıncı başlık hakkında bahsedilense, Almanya'nın İtilaf Devletlerine yapacağı ödemeler hakkındadır. Bu ödemelerin 7,5 milyar Amerikan dolarını aşmayacak bir miktarda sabitlenmesi gerekmektedir. Ayrıca bu rakamdan, hâlihazırda Almanya'nın devrettiği malların değerinin düşülmesi gerekmektedir. Tazminatlar komisyonu mutlaka lağvedilmelidir veya güçlü sınırlamalara tabi tutulmalıdır. Antlaşmadaki kömürle ilgili hükümler mutlaka kaldırılmalıdır. Yedinci ve son başlıktaysa; büyük ve uluslararası bir kredi kurumunun, Avrupa'nın yeniden inşa edilmesi için mutlaka kurulması gerektiğidir. (Ogg, 1920: 341-342)

Yazara göre Keynes'in bu antlaşmayla ilgili getirdiği hatırı sayılır eleştiriler, gerçekten mantıklı gelmektedir. Yaptığı öneriler ise sorgulanamayacak derecede doğrudur. Fakat mükemmel olmayan bu antlaşmanın, son halini aldığı da kimse kabul etmemektedir. Yazar Avrupa'nın siyasi geleceğinin yeni değişimlere açık olduğu fikrindedir. Keynes iktisadi konularla ilgilenmektedir. İlgilendiği konuya yaklaşımı ise, politik perspektiften tamamen yoksun-

luk taşımaktadır. Sürekli olarak en kötünün gerçekleşeceği fikrindedir. Yazar Keynes'in Almanya'nın savaş öncesinde, Avrupa'nın ekonomik merkezinde olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Ayrıca yenedünya barışı için kurulacak düzende, Almanya'nın da mutlaka bir yeri olması gerektiğini eleştirerek yazısını sonlandırmıştır. (Ogg, 1920: 342-343)

SONUÇ

Keynes, İngiliz hükümetinin yetkilisi olarak, Birinci Dünya Savaşı finansmanında bilfiil görev almıştır. Savaş sonrasındaki barış görüşmelerine de, kazanan tarafın temsilcisi olarak katılmıştır. Fakat buna rağmen olaylara daha geniş bir açıdan bakabilmeyi başarmıştır. Savaşın acılarının henüz çok taze olduğu bir zamanda, böyle bir bakış açısı geliştirebilmek çok kolay olmasa gerektir. Keynes mesleğinin kendisine sağladığı birikimi, savaş sonrasındaki ortamı daha yaşanabilir kılmak amacıyla kullanmak istemiştir. Keynes savaş öncesi liberal iktisadi düzenin, net bir şekilde sona erdiğinin farkındadır. Savaş öncesindeki geçim kaynaklarını kaybeden Avrupa halklarının, akıbetinin düşünülmesi gerekmektedir. Bu amaca yönelik olarak Keynes kitabında, Avrupa ülkeleri arasındaki iktisadi bağlantıların geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Günümüzün Avrupa Birliğini andıran öngörülerde bulunmuştur. Fakat dönemin siyasilerinin bakış açısını etkilemek mümkün olmamıştır. Çünkü onlar için tek amaç, siyasi hegemonyalarını daha da genişletmek olmuştur. Hâlbuki Keynes'in Almanya ekonomisinin aşırı zorlanmaması yolundaki tavsiyelerini, tarih haklı çıkarmıştır. Versailles Barış Antlaşması'nın imzalanmasından 14 yıl sonra, Almanya'da Naziler iktidara gelmiştir. Sonrasında patlak veren İkinci Dünya Savaşı'nda ise, ilkinde göre çok daha fazla hayat kaybedilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR. SYS 2598/6.

Kitap ve Makaleler

Akşin, Sina, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Best, Antony, Jussi M. Hanhimaki, Joseph A. Maiolo ve Kirsten E. Schulze, **20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi**, çev. Taciser Ulaş Belge, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2015.

Day, Clive, "Keynes' Economic Consequences of the Peace", **The American Economic Review**, C X, S 2, American Economic Association, 1920, s. 299-312.

Dickinson, Edwin D., "The Execution of Peace with Germany: An Experiment in International Organization", **Michigan Law Review**, C XVIII, S 6, The Michigan Law Review Association, 1920, s. 484-507.

Dinler, Zeynel, **Tarım Ekonomisi**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2008.

H. O. M., "The Economic Consequences of the Peace by John Maynard Keynes", **Journal of the Royal Statistical Society**, C LXXXIII, S 2, Harrison&Sons, Londra, 1920, s. 296-298.

Keynes, John Maynard, **Versay Sulhunun Netayici İktisadiyesi**, çev. Ali Fethi Okyar, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, (r.1338) 1922.

King, Clyde L., "The Economic Consequences of the Peace by John Maynard Keynes", **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, C XC, Sage Publications Inc., 1920, s. 173.

Ogg, Frederic A., "The Economic Consequences of the Peace by John Maynard Keynes", **The American Political Science Review**, C XIV, S 2, American Political Science Association, 1920, s. 341-343.

– "Our Share of the Surrendered German Ships", **Scientific American**, C CXXIII, S 8, Scientific American Publishing Co., New York, 1920, s. 172.

- Roberts, J. M., **Avrupa Tarihi**, çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2010.
- Robertson, D. H., “The Economic Consequences of the Peace, by John Maynard Keynes”, **The Economic Journal**, ed. F. Y. Edgeworth, J. M. Keynes, C XXX, S 117, the Royal Economic Society, Londra, 1920, s. 77-84.
- T. A. F., “The Economic Consequences of the Peace by John Maynard Keynes”, **An Irish Quarterly Review**, C IX, S 35, The Educational Company of Ireland Limited, Dublin, 1920, s. 472-475.
- Taussig, Frank William, “Keynes, The Economic Consequences of the Peace”, **The Quarterly Journal of Economics**, C XXXIV, S 2, Oxford University Press, 1920, s. 381-387.
- Toprak, Zafer, “Adam Smith’ten Maynard Keynes’e Türkiye’de İktisadi Düşünce,” **Aydınlanma ve Ekonomi**, haz.: Taner Berksoy, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul, 2009, s. 28-32.
- Trevelyan, Charles, “Is Germany Approaching the Abyss?”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, C XC, Sage Publications, Inc., 1920, s.1-4.
- Veblen, Thorstein, “The Economic Consequences of the Peace, by John Maynard Keynes”, **Political Science Quarterly**, C XXXV, S 3, The Academy of Political Science, New York, 1920, s. 467-472.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ İLE BULGARİSTAN ARASINDAKİ SINIRLARIN YENİDEN BELİRLENMESİ VE DÜZENLENMESİ

Uğur KURTARAN*

ÖZET

I. Dünya Savaşı yılları Osmanlı Devleti ve savaşan diğer devletler için oldukça zor geçen yıllardır. Osmanlı Devleti bu yıllarda savaşın getirdiği ağır kayıpları azaltmak amacıyla birtakım ittifaklar kurma eğilimindedir. Bu çerçevede savaşın başlamasından sonra Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu ittifak bloğuna dâhil olan Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında dostça münasebetler başlamıştır. İki devlet savaş sırasında gelişen bu dostça ilişkileri arttırmak amacıyla aralarında daha önceden var olan sınırların yeniden tespitine karar vermiştir. Bu amaçla iki devlet tarafından belirlenen murahaslar aracılığıyla gerçekleştirilen diplomatik görüşmelerin sonucunda taraflar arasında 6 Eylül 1915 yılında hudutların yeniden tashihi ile ilgili bir antlaşma imzalanmıştır. Toplam yedi maddeden oluşan bu antlaşma iki devlet arasındaki yeni sınırların nereler olduğunu ve sınır tespit noktalarının hangi bölgelerden geçtiğine dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu noktada araştırmada savaş yıllarında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında gelişen diplomatik münasebetlerin ayrıntıları ile iki tarafın sınırları belirlemek adına yaptıkları faaliyetler üzerinde durulmuştur. Nitekim sınırların belirlenmesi ve bu sırada yaşanan diplomatik müzakereler ile sınırların belirlenmesinde tarafların kullandıkları yöntemler uluslararası diplomatik ilişkilerin gelişiminde oldukça önemlidir. Bu çerçevede çalışmada Osmanlı Devleti temsilcileri ile Bulgar temsilcileri arasında yaşanan müzakereler ile bunların sonucunda belirlenen yeni sınırların nereler olduğu konusunda tespitlerde bulunulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen bulgularda iki devlet arasında yapılan sınır tashih çalışmalarında geleneksel olduğu üzere hudut komisyonlarının oluşturulduğu ve bu komisyonların çalışmaları ile yeni sınırların belirlendiği tespit edilmiştir. Ayrıca sınır tespit çalışmalarında döneme ait modern sınır belirleme yöntemlerinin yanı sıra, eski dönemlerde kullanılan doğal sınır belirleme yöntemlerine de riayet edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Bulgaristan, Sınır, Diplomasi, Harita.

* Dr. Öğr. Ü., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/
e-mail: ugurkurtaran@gmail.com

RE-DETERMINATION AND ARRANGEMENT OF BORDERS BETWEEN OTTOMAN EMPIRE AND BULGARIA IN THE FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

The years of First World War were tough times for Ottoman Empire and other warring states. Ottoman Empire inclined to establish alliances to decrease the heavy losses of the war during these years. In this scope, friendly relations started between Ottoman Empire and Bulgaria within the alliance block including Ottoman Empire after the beginning of the war. It was decided to re-determine the previously existing borders between these two states to increase these friendly relations between these two states during the war. For this purpose, the parties signed a treaty with re-determination of borders on the date of September 6, 1915 as a result of diplomatic discussions between the negotiators determined by these two states. Consisting of seven articles, this treaty provides detailed information indicating detailed information regarding location of borders and border determination points. The study is related with activities to determine the borders by two parties and details of diplomatic discussions between Ottoman Empire and Bulgaria during the years of war. The methods used by parties to determine the borders with diplomatic discussions and determination of borders is significant for development of international diplomatic relationships. Determinations were made regarding the new border determined as a result of discussions and the discussion itself between representatives of Ottoman Empire and Bulgaria within this scope. The findings obtained as a result of the research determine that border commissions traditional for border determination works were established between two states and new borders were determined with works of these commissions. Additionally, it was determined that environment border determination methods were used in addition to modern border determination methods of that era.

Keywords: Ottoman, Bulgaria, Border, Diplomacy, Map.

GİRİŞ

Tarih boyunca devletlerarasındaki diplomatik ilişkilerin yürütülmesindeki en önemli hususlardan birisi iki devlet arasındaki sınırların belirlenmesi ve belirlenen bu sınırlara riayet edilmesi konusudur. Nitekim iki komşu devletin topraklarını birbirinden ayıran çizgi, hudut anlamına gelen sınır kelimesi¹ bir egemenlik parçasını diğerinden ayıran çizgi ya da alanı ifade etmektedir. Bu noktada sınırlar mutlak bir coğrafi tanımlamadan ziyade, siyasal egemenlik alanlarının hukuksal bir yansıması şeklinde kabul edilmekte ve devletlerarasındaki sınır ilişkileri, bir devletin hâkim olduğu ya da olamadığı alanları yansıtmaktadır. Tarih boyunca devletlerarasında sınırların belirlenmesinde birkaç farklı yöntem kullanıldığı bilinmektedir. Bunlar arasında en çok tercih edileni dağlar, akarsular, denizler, göller, ormanlar ve bataklıkların sınır belirleme noktası olarak kullanıldığı tabii (doğal) sınır belirleme yöntemidir. Bu yöntemde sınırların yönleri dağların ve akarsuların uzantılarına bağlı olarak şekillenmektedir. Yine ikinci bir sınır belirleme yöntemi olan suni (yapay) sınır tespitine göre ise sınırlar devletlerarasında yaşanan savaşların sonuçlarına göre yapılan antlaşmalardaki müzakerelere göre tespit edilmektedir². Osmanlı Devleti, yukarıda belirtilen sınır belirleme yöntemlerinden her ikisini de başarılı bir şekilde kullanmak suretiyle devletlerarasındaki sınırlarını belirlemiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin diğer devletler ile olan dış politikası ve diplomasi anlayışının ana hatlarını ortaya çıkaracak nitelikler taşımaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin sınır ilişkileri ve sınırlarının belirlenmesi ile ilgili mevcut literatürde önemli çalışmalar bulunmaktadır³. Aynı şekilde Osman-

¹ Osman Gümüşçü, "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı", **Bilig**, Kış 2010, S 52, s. 80.

² Uğur Kurtaran, "XVIII. Yüzyıla Ait Hudutname ve Sınır Tahdit Örneği: Karlofça Antlaşması'na Göre Belgrad Sınırlarının Belirlenmesi", **Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki**, (Ed: Mehmet Alaaddin Yalınkaya-Uğur Kurtaran), Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 122-123.

³ Ali İbrahim Savaş, "Takrir-i Ahmed Merâmî Efendi (Azak Muhaddidi Ahmed Merâmî Efendi'nin 1740/1741 Sınır Tespit Çalışmaları Hakkındaki Raporu)", **Belgeler**, C 16, S 20, (1994-1995) s. 151-173; Mübahat S. Kütükoğlu, "Hududname", **DİA**, C 18, İstanbul 1998, s.303-304; Özlem Mumcu Acar, **Sınır Kavramına Mekânsal Bir Yaklaşım: Ankara Bahçelievler Yerleşiminde Sınırlara Bağlı Bir Analiz**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005; Osman Gümüşçü, "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı", **Bilig**, Kış 2010, S 52, s.79-104; Ayşe Yıldırım, **Devlet, Sınır, Aşiret: Nusaybin Örneği**, Hacettepe Üniversitesi Sos-

lı-Bulgaristan ilişkileri hakkında da önemli çalışmalar bulunmaktadır⁴. Yine konunun aslını oluşturan Osmanlı-Bulgaristan sınır belirlemeleri ile ilgili olarak mevcut literatürde önemli çalışmalar bulunmaktadır⁵. Çalışma konusu bu öneme binaen kaleme alınmış olup Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde 6 Eylül 1915 yılında Bulgaristan ile yapılan bir hudut tashih antlaşmasının ayrıntılarını ele almaktadır. Bu noktada araştırmada 1915 Osmanlı-Bulgar sınır

yal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Lisans Tezi, Ankara 2013; Gökhan Dönmez, **21. Yüzyılda Değişen Sınır Algısı**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010; Uğur Kurtaran, "Pasarofça Antlaşması'na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 11, S 55, Şubat 2018, s.285-300; Aynı Müellif, "XVIII. Yüzyıla Ait Hudutname ve Sınır Tahdit Örneği: Karlofça Antlaşması'na Göre Belgrad Sınırlarının Belirlenmesi", **Osmanlı Diploması Tarihi Kurumları ve Tatbiki**, (Ed: Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran), Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 119-145.

⁴ Pars Tuğlacı, **Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri**, Cem Yayınları, İstanbul, 1984; Halil İnalçık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Eren Yayıncılık, Ankara 1992; Hüdayi Şentürk, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, TTK. Yayınları Ankara 1992; Yılmaz Ecer, **Türk-Bulgar İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1995; Mahir Aydın, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 1996; Aynı Müellif, "Bulgaristan Komiserliği", **Belgeler (Türk Tarih Belgeleri Dergisi)**, XVII, 1997, s. 71-125; Mithat Aydın, **Osmanlı Belgelerine Göre Osmanlı-Bulgar İlişkileri (1885-1909)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996; Emine Bayraktarova, **Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prenslığı İlişkileri (1878-1908)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002; Erol Çetin, **Bulgaristan Prenslığı ile Osmanlı İmparatorluğu Arasında Siyasal İlişkiler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003; **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2004; Emine Bayraktarova, **Bulgaristan'daki Müslüman Azınlıkların Statüsü (1908-1918)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009; Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", **Turkish Studies, (Türkolojî Dergisi 1)**, 2006, s. 237-272; A. Gül Tokay, "Osmanlı-Bulgar İlişkileri (1878-1908)", **Osmanlı**, C 2, Ankara 1999, s. 317-326; Hüseyin Avni Bıçaklı, **Türkiye- Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)**, İmge Kitabevi, Ankara 2016; Ökkeş Nariç, **Bulgar Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2017.

⁵ Bunlardan ilki Osmanlı-Bulgaristan hudut tashihi ile ilgili belgelerin neşrinin yapıldığı **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I**, İstanbul 2013 adlı Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından yayımlanan eserdir. Çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde HR. SYS, 2325/3-123-128 numaralı fonda bulunan Osmanlı-Bulgaristan hudut tashihiine dair antlaşma metni Türkçeye çevrilmiştir. Yine antlaşmayla ilgili olarak kaleme alınan çalışmalar için bk.: Ali Ata Yiğit, "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması", **Bilgi**, Güz 2012/S 63, s. 271-288; Sevim Hacıoğlu, **Bulgaristan Sınırlarının Oluşumu ve Bu Sürecin Türkiye'ye Etkisi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009.

tashihi antlaşması Osmanlı Devleti'nin daha önceki yıllarda kullandığı sınır belirleme yöntemleri çerçevesinde karşılaştırmalı bir bakış açısı kullanmak suretiyle ele alınacaktır. Yine ilgili antlaşmada kullanılan diplomatik dil ve üslup ile bunun devletlerarası ilişkilerin yürütülmesindeki önemi ve anlamı üzerinde durulmuştur. Son olarak iki devlet arasında yapılan bu antlaşmanın Osmanlı-Bulgaristan ilişkileri ve genel olarak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı yıllarındaki politikaları üzerindeki olumlu/olumsuz etkilerinin tespiti amaçlanmaktadır. Çalışmada belirtilen bu amaçları gerçekleştirmek için başta döneme ait arşiv vesikaları olmak üzere, diğer araştırma ve inceleme eserlerinden istifade edilmiştir.

1. Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri ve Hudut Tashihi Antlaşması'na Giden Süreç

Bulgar kelimesi⁶, İdil (Volga) havzasında yaşayan bir Türk kavmi olup, kelime VII-XV. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bir Türk devleti ve bu devletin merkezi olan bir şehrin adı için kullanılmaktadır⁷. Türk asıllı olan ve daha sonraki dönemlerde Slavlaşan Bulgarlar, Balkanların kuzey-doğu bölümlerinde hâkim olmuşlardır⁸. Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı zaptı devletin kuruluş yıllarına kadar gitmektedir. Buna göre Osmanlıların Rumeli'ye geçerek Edirne ve Filibe'yi almalarından sonra bu bölgelere sınırı olan Bulgarlarla ilk kez temasa geçildi⁹. Osmanlı kuvvetlerinin ilk kez Bulgaristan'a girmesi ise I. Murad döneminde 1388 tarihinde gerçekleşti. Niğbolu Savaşı'nda yenilgiye uğratılan dönemin Bulgar Çarı Şişman, I. Murad tarafından kendine bağlanmak şartıyla tahtında bırakıldı. Ancak Birinci Kosova Savaşı'ndan (1389) sonra Osmanlı tahtına geçen Yıldırım Bayezid, Bulgaristan bölgesini tamamen ele geçirmeye karar verdi. Bayezid'in oğlu Süleyman Paşa komu-

⁶ Kelimenin Türkçe'deki anlamı "karışmak, karıştırmak, karışık ve karışmış" şeklindedir, Mit-hat Aydın, "Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış (681-1018)", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Yıl:2002 (1) S 11, s. 116; Türk kökenli oldukları ifade edilen Bulgarlar için kullanılan bu "karışmak" ifadesinin Bulgar ve Türk toplumlarının karışması anlamına geldiği ifade edilmektedir, Savaş Açıkkaya, "Türk-Bulgar İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı ve Bir İstisna Olarak Bulgar Algısındaki Atatürk Türkiye'si", **Güneydoğu Araştırmaları Dergisi**, S 17, Yıl: 2010, s. 2.

⁷ Akdes Nimet Kurat, "Bulgar", **İA.**, C 2, İstanbul 1993, s. 781.

⁸ Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", **Turkish Studies, (Türkoloji Dergisi 1)**, S 2, 2006, s. 237.

⁹ Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan (Tarih/Osmanlı Dönemi)", **DiA.**, C 6, İstanbul 1992, s. 396.

tasındaki Osmanlı orduları tarafından kuşatılan Bulgaristan'ın başkenti olan Tırnova şehri üç ay süren kuşatmadan sonra 17 Temmuz 1393 tarihinde zapt edildi¹⁰. Bu şekilde Osmanlı kuvvetleri tarafından fethi tamamlanan Bulgaristan, doğrudan Osmanlı yönetimine alındı ve Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlandı¹¹. Ardından Sofya sancak merkezi yapılarak bazı bölgeler Sofya'ya bağlandı¹². Böylece Bulgaristan'da 1878 yılına kadar devam edecek olan yaklaşık 500 yıllık Osmanlı hâkimiyeti dönemi başladı. Ancak Bulgaristan'da 5 asır kadar süren Osmanlı egemenliği dönemi 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Rusların kışkırtmaları ve buna bağlı olarak gelişen Bulgar milliyetçilerinin başlattıkları isyanlar ile bozuldu¹³. Bulgarlar önce 1835'te Tırnova'da, ardından 1841'de Niş'te ve 1850'de Vidin'de isyan çıkardılar. Ancak bu isyanlardan en önemlisi 1876'da çıktı¹⁴. Batı'da eğitim görmüş ve hırslı Bulgar elitlerin organize ettiği 1876 isyanında Türk köylerini yağmalayan ve masum Müslümanları katleden isyancıların faaliyetleri zorla bastırıldı¹⁵. Bu olayın

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C I, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 274; Açıkka-ya, s. 4; Bülent Yıldırım, "Resmi Nüfus Sayımlarına Göre Bulgaristan'da Türk Nüfusu (1878-1934)", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S 214, Şubat 2015, s. 94.

¹¹ Köse, a.g.m., s. 239.

¹² Selim Hilmi Özkan, "Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri Sofya (1385-1878)", **Avrasya Etütleri Balkanlar Özel Sayısı**, Yıl: 22, S 50, 2016-2, s. 282.

¹³ Hüseyin Vehbi İmamoğlu, "19. Yüzyıl Bulgar İsyanlarında Avrupa'nın Rolü ve Osmanlı Devleti'nin Reaksiyonu", **Tehcirin 100. Yılında Osmanlı'nın Son Dönemindeki İsyanlar Uluslararası Sempozyumu**, Diyarbakır 2014, s. 348, Ayrıca Osmanlı döneminde Bulgarların çıkardıkları isyanlar ile ilgili bk.: Nevzat Artuç, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar İsyanları ve Bulgar Meselesi (1878-1886)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1998.

¹⁴ Mahir Aydın, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, Kitabevi Yay., İstanbul 1996, s. 90vd.; Mustafa Burma, "Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları", **Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, C 1, S 1, Trakya 2012, s. 77.

¹⁵ Cameron Ean Alfred Whitehead, **The Bulgarian Horrors: Culture And The International History Of The Great Eastern Crisis, 1876-1878**, Doctorate Thesis, The University Of British Columbia, 2014, s. 1; Muzaffer Başkaya, "İngiliz Basınına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması", **Akademik İncelemeler Dergisi**, C 10, S 1, Yıl: 2015, s. 54; Yahya Bağçeci, "İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number: 24, Spring 2014, p. 214-216; Bulgar isyanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Mithat Aydın, **Balkanlar'da İsyan: Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)**, Yeditepe Yay., İstanbul 2005.

ardından başlayan 1877-78 Osmanlı-Rus harbinden¹⁶ sonra Ruslar ile imzalanayan Ayastefenos Antlaşması (3 Mart 1878) ile Rusya Tuna boyundan Ege kıyılarına ve Karadeniz'den Ohri Gölü'nün batısına kadar uzanan büyük bir Bulgar Krallığı kurmak istedi. Trakya'nın bir kısmını da içine alacak bu yeni Bulgar Krallığı'nın 4 milyona yakın bir nüfusu olacaktı¹⁷. Fakat antlaşmanın yürürlüğe girmemesi ve yerine imzalanan Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) ile Tuna Nehri'nden Balkanlara kadar uzanan bölgelerde Osmanlı'ya bağlı bir Bulgar Prenslığı oluşturuldu¹⁸. Böylece Tuna ile Balkanlar arasında Sofya, Niğbolu, Zıstovi, Rusçuk, Silistre, Varna, Şumnu, Lofça ve Tırnova gibi şehirleri kapsayan muhtar bir Bulgaristan Prenslığı meydana getirildi¹⁹. Buna göre Berlin Antlaşması'yla Ayestefenos'ta sınırları çizilen Bulgaristan toprakları üç bölgeye ayrıldı. Birinci bölge, Osmanlı Devleti'ne bağlı ve iç işlerinde serbest, prensi halk tarafından seçilen, Osmanlı yönetimi tarafından tasdik edilerek büyük devletlerin onayı tayin edilen bir Bulgaristan prensliği olacaktı. Ayrıca bu bölgede Osmanlı kuvvetleri bulundurulmayacak ve sınırları daraltılacaktı. İkinci bölge olan Şark-î Rumeli eyaleti, idari açıdan bağımsız olmakla birlikte, siyasi ve askerî açıdan Osmanlı'ya bağlı kalacaktı. Bölge Avrupa devletlerinin onayladığı ve Osmanlı yönetiminin beş yıl süreyle atadığı Hristiyan bir vali tarafından idare edilecekti. Üçüncü bölge olan ve Osmanlı Devleti'ne bırakılan Makedonya'da²⁰ ise birtakım ıslahatların yapılması istendi²¹. Yine Balkanlar ile Batı Trakya'nın kuzey sınırı arasında bir Doğu Rumeli vilayeti meydana getirilmek suretiyle Büyük Bulgaristan Krallığı

¹⁶ Bk.: Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı", **Türkler**, (Editörler: Hasan Celal Güzel -Kemal Çiçek - Salim Koca), C 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

¹⁷ Emine Bayraktarova, **Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prenslığı İlişkileri (1878-1908)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 20.

¹⁸ Mahir Aydın, **Şark-i Rumeli Vilâyeti**, TTK. Yay., Ankara 1992, s. 17; Akdes Nimet Kurat, "Bulgaristan", **İA.**, C 2, İstanbul 1993, s. 799-801.

¹⁹ Halaçoğlu, a.g.m., s. 398.

²⁰ Antlaşmayla Büyük Bulgaristan'dan ayrılan Makedonya'ya tekrar sahip olmak isteyen Bulgarların bölgede yoğun bir faaliyete geçtikleri bilinmektedir, bk.: Mahir Aydın, "Arşiv Belgelerinde Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", **Osmanlı Araştırmaları**, S IX, (Ed: Halil İnalçık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry), İstanbul 1989, s. 209-234.

²¹ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", **DİA.**, C 5, İstanbul 1992, s. 517.

planları bozuldu²². Aynı zamanda bu durum Rusların Bulgaristan aracılığıyla Ege'ye inmelerinin önünü kapattı²³. Bu şekilde Berlin Antlaşması'yla oluşturulan yeni düzende Osmanlı-Bulgar münasebetleri bir sefarethane aracılığıyla değil, Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu "Bulgaristan Komiserliği"²⁴ ve Bulgarların İstanbul'da bulundurduğu "Bulgaristan Kapıkethüdalığı" tarafından yürütüldü²⁵. Fakat tarihi emellerinden vazgeçmeyen Bulgarlar, 1885'de Doğu Rumeli'yi işgal ederek Bulgaristan'a dâhil ettikleri gibi²⁶, 1902'de Rusya ile yaptıkları gizli antlaşma neticesinde 20 Temmuz 1903'te bir dinî bayram gününde Makedonya ve Batı Trakya'da isyanlar çıkardılar. Bu gelişmeler üzerine başta Rusya olmak üzere ilgili bölgelerde büyük devletler tarafından uluslararası bir jandarma teşkilâtı kuruldu. I. Meşrutiyet'in ilanından sonra ilga edilen bu teşkilâtın bölgeden çekilmesinden bir yıl sonra 1908'de Bulgaristan tam bağımsızlığını ilan ederek Prens Ferdinand Çar unvanını aldı²⁷. Bu şekilde Bulgaristan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bir sonucu olarak bağımsız bir devlet haline geldi²⁸. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması Osmanlı Devleti için sadece iç ve dış politikada bir prestij kaybı değil, aynı zamanda Balkanlardaki siyasi varlığının sona erdiğinin en önemli göstergesidir²⁹.

Bu gelişmelerin ardından tamamen Osmanlı kontrolünden çıkmak isteyen Bulgaristan Osmanlı Devleti aleyhine bir Balkan ittifakı oluşturulmasında

²² Yasemin Avcı, "Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında "Modern Diplomasi" (1908-1912)", **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Bulgar İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 11-13 Mayıs Eskişehir 2005, s. 291.

²³ Fahri Maden, "Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması'nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları", **History Studies**, Volume: 5, Issue: 1, January 2013, s. 271.

²⁴ Berlin Antlaşması'na göre Bulgaristan Prensliği'nin dâhili nizamnamesi hazırlanıncaya kadar bir Rus komiseri tarafından idare edilmesi kararlaştırıldı. Ancak dokuz aydan fazla olmayacak bir süre içerisinde Osmanlı Devleti'nin komiseri ile diğer devletlerin konsoloslarından meydana gelen bir heyet bu komisyona yardımcı olacaktı, Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", **Belgeler, Türk Tarih Belgeler Dergisi**, C XVII, S 21'den Ayrıbasım, Ankara 1997, s. 72.

²⁵ Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", s. 71.

²⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1861-1876)**, C VII, TTK .Yay., Ankara 1988, s. 147.

²⁷ Başkaya, a.g.m., s. 55; Kurat, "Bulgaristan", s. 799-801.

²⁸ Kemal Karpat, "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 3, No. 3 (Jul., 1972), s. 248.

²⁹ Avcı, a.g.m., s. 291.

etkili oldu. 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Arnavutluk ve yeni Pazar sancağına girmesiyle patlak veren I. Balkan Savaşı'na Bulgaristan ile birlikte Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'da katıldı³⁰. Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti ile sonuçlanan I. Balkan Savaşı'nın ardından imzalanan Londra Antlaşması (30 Mayıs 1913) neticesinde Arnavutluk bağımsız olurken, Midye-İnos (Enez) hattının batısındaki tüm topraklar Balkan devletleri (Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ) arasında paylaşıldı³¹. Buna göre 1912 Balkan Savaşı sonunda Bulgaristan'a Batı Trakya olarak bilinen Kırcalı, Koşukavak, Ortaköy, Gümölcine Yaylası, Darıdere, Eğridere, Paşmaklı, Rodopçuk, Nevreko ve Razlık ilçeleri bırakıldı³². Ancak Balkan devletleri arasında paylaşım noktasında yaşanan problemler neticesinde kendi aralarında yeni bir savaş meydana geldi. Bulgaristan'a karşı birleşen Sırp ve Yunanlılara, Karadağ ve Romanya'nın da dâhil olmasıyla Bulgarlar yenilgiye uğratıldı. Durumdan istifade ile Çatalca hattından ilerleyen Osmanlı kuvvetleri Edirne'yi geri almayı başardı. Bu gelişmelerin ardından imzalanan Bükreş Antlaşması (10 Ağustos 1913) ile Makedonya Sırbistan ve Yunanistan arasında paylaşıldı³³. Bulgaristan'a ise Batı Trakya'daki Dede-Ağaç'tan Kara-Ağaç'a kadar uzanan bir bölüm verildi. Yine Dobruca'nın güneyinde bulunan Silistre bölgesi Romanya'ya bırakıldı³⁴. Bu arada Bulgaristan aynı yılın sonlarında Osmanlı Devleti ile imzaladığı İstanbul Antlaşması (29 Eylül 1913)³⁵ ile de Batı Trakya'dan Dimetoka bölgesini Osmanlı'ya bıraktı³⁶. Yine bu antlaşmayla iki ülke arasında daha önce sınır olarak kabul edilen Midye-Enez hattı yerine, Meriç Nehri sınır olarak kabul edildi³⁷. Bu şekilde daha önce kaybedilen Edir-

³⁰ Nazif Kuyucuklu, "Bulgaristan Tarih/Bağımsızlık Dönemi", **DİA.**, C 6, İstanbul 1992, s. 399.

³¹ Rauf Ahmed Hotinli, "Bulgaristan", **İA.**, C 2, İstanbul 1993, s. 802-803.

³² Halaçoğlu, a.g.m., s. 398.

³³ Kuyucuklu, a.g.m., s. 399; Hotinli, a.g.m., s. 802-803.

³⁴ Bilal N. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri (1878-1985)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s. 51.

³⁵ Şimşir, a.g.e., s. 68.

³⁶ Hotinli, a.g.m., s. 802-803.

³⁷ Ali Ata Yiğit, "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması", **Bilig**, Güz 2012/S 63, s. 274; Nitekim bununla ilgili olarak Osmanlı-Bulgar sınırının Meriç Nehri'nin "talveg" hattı olduğu kabul edilerek sınırların düzenlenmesi işlemlerinin Haricîye Nezareti'ne bildirildiği görülmektedir, **BOA**, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Dosya Nr. 194/ Gömlek Nr.6, s. 1 (01 Zilkade 1332/21 Ekim 1914); Yine İstanbul Antlaşması'na göre belirlenen yeni Osmanlı-Bulgaristan sınırlarını gösteren harita için bk.: Ek-1: **BOA**, Haritalar, Dosya Nr., 974 (13 Safer 1332/11 Ocak 1914).

ne geri alınırken, Bulgaristan’da kalan Türklere dört yıl içerisinde Türkiye’ye dönme hakkı verildi³⁸. Bu olayın ardından iki devlet arasındaki ilişkilerde düzelmeler meydana geldi ve taraflar arasında İstanbul Antlaşması’nın ek protokolüne bağlı olarak iki devlet sınırlardaki Bulgar ve Müslüman ahalinin mübadelesi konusunda uzlaşmaya vardı³⁹. Savaş başladıktan sonra ise 19 Ağustos 1914 tarihinde Almanya’nın da teşvikleri sonucunda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında savunma amaçlı yardımlaşma esasına bağlı bir İttifak Antlaşması imzalandı. Antlaşmayla taraflardan birisinin Balkan devletlerinin saldırısına uğraması durumunda diğeri ona yardım edecek; yine taraflardan biri diğerrinin rızası olmadan Balkan devletlerine savaş açarsa diğeri tarafsız kalabilecekti⁴⁰. Bu arada savaşın başlaması ile birlikte coğrafi açıdan önemli bir konumda olan Bulgaristan’ı kendi tarafında savaşa dâhil etme çabaları her iki blokta da hâkimdi. Nitekim Almanya, Avusturya ve Osmanlı Hükümetleri Bulgarları kendi yanlarına almak suretiyle Sırpıları yenerek İstanbul-Viyana ve Berlin Yolunun açılmasını planlıyorlardı⁴¹.

Osmanlı kuvvetlerinin Çanakkale Cephesi’nde kazandığı başarılar Bulgaristan’ı ittifak bloğuna yaklaştırdı. Ancak Bulgaristan’ın tarafsız kalmak için Edirne’yi de içine alan Midye-Enez hattının ilerisindeki tüm toprakları talebi gündeme geldi. Bu durum üzerine Osmanlı yetkilileri toprak tavizinde bulunabilmek için Bulgaristan’dan üç şart istedi⁴²;

1. Mühimmatın Bulgaristan üzerinden serbestçe geçmesi,
2. Bulgaristan’ın Almanya ve Avusturya ile ittifak yapması,
3. Bulgaristan’ın savaşa girmesi

³⁸ Can Yalçınar, **Türkiye-Bulgaristan İlişkileri**, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 8 (Tezde sayfa numarası belirtilmemiş olup, ilgili sayfa numarası tarafımızdan verilmiştir).

³⁹ Abdurrahman Bozkurt, “I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı”, **OTAM**, 36 /Güz 2014, s. 5; Ayrıca bu konu ile ilgili bk.: Gülay Özgür, **Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.

⁴⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, Kısım: I, TTK. Yay., Ankara 1991, s. 111; Yiğit, a.g.m., s. 274.

⁴¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, Kısım: II, TTK. Yay., Ankara 1991, s. 475.

⁴² Bayur, a.g.e., s. 478.

Osmanlı Devleti'nin belirli şartlar karşılığında toprak verme tavizinde bulunması Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasındaki müzakereleri hızlandırdı. Taraflar arasında süren müzakereler 1915 Ağustos ayının sonlarında tamamlandı⁴³.

2. Bulgaristan İle Osmanlı Devleti Arasında Yapılan Hudut Tashihi Antlaşması

Görüldüğü üzere Balkan Savaşları'ndan istediği neticeleri alamayan ve büyük bir hayal kırıklığına uğrayan Bulgaristan 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı'na katılma kararı aldı. Bulgarların temel amacı; tarihi emellerini gerçekleştirmek ve eski müttefiklerinden intikam almaktır. Bu amaçla Almanya ve Avusturya ittifakına katılmak isteyen Bulgarlardan önce ittifaka dâhil olan Osmanlı Devleti (2 Ağustos 1914)⁴⁴ ise harekete geçmeden önce Bulgaristan ile sınırları düzenleyerek arkasını sağlama almak istiyordu. Bu amaçla Osmanlı Devleti Bulgaristan ile yapılan müzakerelerde Midye-Enez hattından başlayarak Batı Trakya'yı isterken⁴⁵, Almanya'nın araya girmesi ile taraflar arasında Meriç Nehri hudut olarak belirlendi. Ardından Bulgaristan'ın bu nehrin aşağı bölgesine tamamen hâkim olması şartı ile taraflar arasında bir hudut tashihi antlaşması imzalandı⁴⁶. Buna göre (R.24 Ağustos 1915/M. 6 Eylül 1915) tarihinde Sofya'da Osmanlı Devleti'nin Sofya sefiri Fethi Bey (Okyar) ile Bulgar Başbakanı ve Dışişleri Bakan Vekili Vasi Radoslavof arasında Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması imzalandı⁴⁷. Bu şekilde taraflar arasında imzalanan antlaşmaya göre bir sınır düzenlemesi yapılırken, ilgili sınırın başlıca noktaları şu şekilde tespit edildi:

Tuna ve Meriç Nehri'nin batısında bulunan yerler ile Edirne'nin istasyonunda yer alan Karaağaç ile beraber ve Edirne'nin güneyinden Marmara

⁴³ Yiğit, a.g.m., s.274-279.

⁴⁴ Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", **DİA**, C 6, İstanbul 1992, s. 197; Osmanlı Devleti'nin resmi savaş ilanı için bk.: **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi**, C I, (Yay. Haz: Kemal Gurulkan vd.), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2013, s. 90-92.

⁴⁵ Bayur, **a.g.e.**, s. 476.

⁴⁶ Hotinli, a.g.m., s. 803.

⁴⁷ **BOA**, Hariciye Siyasi, Dosya Nr. 2325/Gömlek Nr. 3, s. 123-128 (R. 24 Ağustos 1915/M. 6 Eylül 1915); Bayur, **a.g.e.**, s. 480; **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi**, s. 219-222; Yiğit, a.g.m., s. 276-280.

Denizi'ne kadar Meriç Nehri'nin sol kıyısında yer alan iki km genişliğinde bir alan Bulgaristan'a bırakıldı. Ancak Enos (Enez) Osmanlı'da kalırken, Dimetoka kenti de Bulgarlara verildi⁴⁸. Bu şekilde Enez'e kadar uzanan ve Meriç Nehri'nde sınırlı bir alanı meydana getiren toplam 2.600 kilometre kare civarındaki toprak parçası Bulgaristan'a bırakıldı. Osmanlı yönetimi tarafından Bulgaristan'a bırakılan topraklarda büyük çoğunluğunu Müslüman Türklerin oluşturduğu yaklaşık 65.000 kişi yaşıyordu. Taraflar arasında belirlenen yeni sınırların kesin olarak tespiti için Alman, Avusturyalı ve İsveçli üç kişiden oluşan bir komisyonun kurulması kararlaştırılırken, bölgenin 11 Ekim'den itibaren teslim alınmasına karar verildi. Ayrıca yapılan antlaşmaya göre; Osmanlı Devleti Bulgaristan tarafında kalan demir yolunun Edirne-Kuleliburgaz bölümünden beş yıl süreyle istifade edebilecekti. Bulgaristan ise, bir su yolu kazıncaya kadar, Meriç'in kendi tarafındaki kısmından serbestçe kullanabilecekti. Yine Bulgaristan'a bırakılan topraklardaki Müslüman halkın da Bulgaristan'daki Müslümanların hak ve yetkilerinden faydalanabilmeleri esası getirildi. Bu şekilde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki müzakerelerin bir antlaşmayla sonuçlanması bloklar arasındaki dengeleri de önemli ölçüde etkiledi. Nitekim Osmanlı-Bulgar Antlaşması, Alman-Bulgar müzakerelerinin de tamamlanmasını sağladı. Bu çerçevede 6 Eylül 1915'te Alman-Bulgar Dostluk ve İttifak Antlaşması ile Almanya, Avusturya ve Bulgaristan arasında askeri nitelikte bir sözleşme imzalandı⁴⁹.

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan hudut tashihi antlaşması 13 Eylül'de "Bulgaristan'la Akdine Mezuniyet Verilen Tashih-i Hudut Muahedanesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat" gereğince 14 Eylül 1915 tarihinde yürürlüğe girdi⁵⁰. Yine iki devlet arasında yapılan antlaşma ile ilgili evraklar Mebusan Meclisine gönderilmek suretiyle kayıt altına alındı⁵¹. Ancak yeni sınırların uygulamaya konması biraz zaman aldı. Antlaşmada geçen şartlara göre Bulgaristan'a verilmesi gereken toprakların 11 Ekim tarihinden itibaren teslim edilmesi gerekiyordu. Ancak kesin sınır çizgilerinin

⁴⁸ Bayur, **a.g.e.**, s. 480.

⁴⁹ Bayur, **a.g.e.**, s. 483; Yiğit, **a.g.m.**, 279-280.

⁵⁰ Bk.: "Layih-i kanuniye", **BOA**, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Dosya Nr. 241/Gömlek Nr. 120, s. 1-3(4 Zilkade 1333/13 Eylül 1915).

⁵¹ **BOA**, Babrâli Evrak Odası, Dosya Nr. 4383/ Gömlek Nr. 328699 (5 Muharrem 1334/13 Kasım 1915).

Alman, İsveç ve Avusturyalıdan oluşan uluslararası bir komisyon tarafından belirlenecek olması sebebiyle belirli bir zaman gerekiyordu. Bunun için komisyonun kurulması faaliyetlerine geçildi. Bu çerçevede Emniye-i Umumiye Müdürlüğü'nden Edirne vilâyetine gönderilen telgrafta Karaağaç'ta toplanacak olan komisyona rehberlik etmek için Keşan Kaymakamı Şükrü Bey'in görevlendirildiği bildirildi⁵². Ayrıca terk edilecek bölgelerdeki gerek Müslüman gerekse gayrimüslim halkın göç etmesini engellemek amacıyla Dime-toka bölgesindeki Rumların elinde bulunan nakil hayvanları ve arabaların toplatılması için emirler gönderildi⁵³. Yine şartların değişebileceği düşüncesiyle hareket eden Enver Paşa tarafından Karaağaç'ın en kısa sürede tahliye edilmesi istenirken⁵⁴, Dahiliye Nezaretinden Edirne Valiliğine gönderilen bir telgraftaki emirde Bulgaristan'a bırakılacak arazilerin tahliye edilen bölümleri ve teslim tarihlerinin kendilerine bildirilmesi istendi⁵⁵. Bunların yanı sıra Osmanlı Hükümeti ilgili antlaşmanın uygulanmasını sağlamak ve daha sonra yaşanabilecek sorunların giderilmesi amacıyla birtakım önlemler aldı. Bu çerçevede Karaağaç'ta bir konsolosluk açılması, konsoloshanenin yerinin tespiti ve buraya bir konsolosun görevlendirilmesi faaliyetleri⁵⁶ ile yeni sınırların durumuna uygun bir şekilde gümrük idareleri ve kontrol memurlukları oluşturuldu⁵⁷. Alınan önlemler arasında Bulgarlara bırakılan kaza merkezlerinin

⁵² BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî, Dosya Nr. 56/ Gömlek Nr. 161 (16 Zilkade 1333/25 Eylül 1915).

⁵³ BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî, Dosya Nr. 56/ Gömlek Nr. 264 (24 Zilkade 1333/3 Ekim 1915); BOA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri, Dosya Nr. 78/ Gömlek Nr. 1, s. 1 (27 Zilkade 1333/6 Ekim 1915).

⁵⁴ İlgili belge antlaşma ile sağlanan şartların yerine getirilmesi ve Bulgar Hükümeti'ni gücendirmemek için Karaağaç'ın bir an önce tahliye edilmesi konusunda Enver Paşa'nın onay verdiğini belirten Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Edirne vilâyetine gönderilen bir telgraftır, BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî, Dosya Nr. 56/ Gömlek Nr. 338 (1 Zilhicce 1333/1 Kasım 1915).

⁵⁵ BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî, Dosya Nr. 57/ Gömlek Nr. 204 (23 Zilhicce 1333/10 Ekim 1915).

⁵⁶ Bununla ilgili belgede Karaağaç'ın Edirne'nin başlıca şehirlerinden birisi olması sebebiyle çok fazla hadisenin yaşanabileceği ifade edilerek bir konsoloshane açılması istenmektedir. Buraya tayin edilecek konsolosun ise Edirne şehrine aşına bir kişi olması istenmektedir. Ayrıca konsoloshanenin yerinin ise Edirne'deki Büyük İstanbul caddesinin yapılması ifadeleri yer almaktadır, BOA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye, Dosya Nr. 79/ Gömlek Nr. 30, s. 1-2 (28 Zilkade 1333/7 Ekim 1915).

⁵⁷ Yiğit, a.g.m., s. 280.

lağvedilmesi ya da nakli ve yerlerine yeni kaza ve nahiyelerin kurulması da bulunmaktadır. Yine yeni kurulacak kaza ve nahiyelere bağlanacak olan köyler ile ilgili idari düzenlemeler yapıldı⁵⁸. Bu çerçevede Edirne Valisi tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen tahrirat zeylinde Bulgaristan'a terk edilen Mustafa Paşa, Havsa ve Kavaklı kazalarının yerlerine naklen ve müceddeden olmak üzere Çerman, Üsküdar, Büyük İsmailçe, Doğança, Dimetoka, Kara Halil, Samandra ve Edine merkez kazasının Ada nahiyelerinin teşkil ettirildiği belirtildi⁵⁹. Bunların dışında Bulgaristan'a bırakılan bölgelerdeki ihtiyaç sahiplerine maaş bağlanırken, Osmanlı sınırlarına geçen muhacirlerin de iâşe ve barınma sorunlarının giderilmesi konusunda Edirne Valiliği uyarıldı⁶⁰. Ancak göç olaylarında yaşanan artışlar sebebiyle Bulgaristan tarafından Osmanlı Hükümeti'nden onay almadan gönderilen muhacirlerin kabul edilmeyeceği bildirildi⁶¹.

Bu şekilde Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması gereğince oluşturulan Hudut Tespit Komisyonu üyeleri yaklaşık iki aylık bir çalışmanın sonucunda kasım ayının sonlarına doğru çalışmalarını tamamladı. Ancak ilgili komisyonun kesin sınırları belirleme sürecindeki faaliyetleri ile ilgili herhangi bir sınır tahdit raporu veya hudutname metni tespit edemedik. Bu durum sınır tespiti sırasındaki komisyonların faaliyetlerini ne şekilde icra ettikleri konusunda ayrıntılı bilgi sahibi olmamızı engellemektedir. Sınır tespit faaliyetlerini tamamlayan komisyon tarafından antlaşma şartlarına göre hazırlanan ve değişen sınır noktalarını gösteren haritalar her iki tarafa teslim edildi. Beş parçadan oluşan yeni Osmanlı-Bulgar sınır haritası 19 Aralık 1915 tarihinde

⁵⁸ **BOA**, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye, Dosya Nr. 40 Gömlek Nr. 1 (15 Safer 1334/23 Aralık 1915); Dosya Nr. 45/-2/ Gömlek Nr. 4, s.1-2 (6 Muharrem 1334/14 Kasım 1915); **BOA**, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî, Dosya Nr. 92 Gömlek Nr. 289 (22 Muharrem 1337/3 Kasım 1918).

⁵⁹ **BOA**, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye, Dosya Nr. 45/-2/ Gömlek Nr. 4, s.1 (6 Muharrem 1334/14 Kasım 1915).

⁶⁰ Yiğit, a.g.m., s. 281.

⁶¹ İlgili belgelerden biri İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdürlüğü'nden Edirne Vilâyeti'ne gönderilen üç telgraftan oluşmaktadır. Belgelerde Bulgaristan şehirlerinden "vesikasız" olarak Osmanlı şehirlerine geçişe kesinlikle izin verilmemesi istenmektedir, bk.: **BOA**, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî, Dosya Nr. 66/ Gömlek Nr.15 (17 Ramazan 1334/18 Temmuz 1916); Dosya Nr. 66/ Gömlek Nr.130 (4 Şevval 1334/4 Ağustos 1916); Dosya Nr. 66/ Gömlek Nr.168 (10 Şevval 1334/10 Ağustos 1916).

Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından Dahiliye Nezaretine gönderildi⁶². Bu gelişmeler Meriç Nehri'ni de içine alan ve Edirne'nin içine doğru çekilen Osmanlı-Bulgar sınırlarına resmîyet kazandırdı⁶³.

3. Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşmasının Diplomatik Özellikleri

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan hudut tashihi antlaşması diplomatik açıdan incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin daha önce yaptığı sınır belirleme antlaşmalarına benzer ve farklı yönlerinin olduğu görülmektedir. Nitekim Osmanlı antlaşmalarında diplomatik açıdan bir takım rükünler (erkân)⁶⁴ bulunmaktadır ve bunlar antlaşmaların diplomatik açıdan değerlendirilmesinde önem arz ederler⁶⁵.

Buna göre taraflar arasındaki hudut tashihi antlaşması klasik dönemlerde Osmanlı Devleti'nin yabancı devletler ile yaptığı ve tek taraflı imtiyazları içeren ahidname-i hümâyûnlardan farklı özellikler taşımaktadır. Nitekim ahidnameler Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde yabancı devletler ile yapılan antlaşmalar ile bu devletlere tanınan imtiyazlardan oluşmaktadır⁶⁶. Ancak Osmanlı diplomasisinde uygulanan bu tek taraflı diplomasi dönemi 1699 Karlofça Antlaşması'yla birlikte⁶⁷, sekyete uğramış ve bu süreci 1718 Pasarofça Antlaşması ile birlikte “karşılıklı diplomasi” sürecine geçiş izlemiştir. Yüz-

⁶² BOA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri, Dosya Nr. 12/ Gömlek Nr. 6, s. 1 (11 Safer 1334/19 Aralık 1915); ilgili haritanın krokisi için bk.: Ek-2: BOA. Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri, Dosya Nr. 12/ Gömlek Nr. 6, s.2-16 (11 Safer 1334/19 Aralık 1915).

⁶³ Yiğit, a.g.m., s. 281.

⁶⁴ Osmanlı ahitnamelerinde bulunan ve ahitnamenin veriliş sebebi, içeriği vs. gibi bölümlerini belirten ve tamamı yedi bölümden oluşan kurallar için kullanılan bir ifadedir, Uğur Kurtaran, “Osmanlı Diplomasi Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar İle Bu Kaynakların İncelenmesindeki Diplomatik Ve Metodolojik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, (38), 2016, s. 119.

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bk.: Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, TTK. Yay., Ankara 2013.

⁶⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, “Ahidname”, **DİA.**, C I, İstanbul 1992, s. 535-536.

⁶⁷ Karlofça Antlaşması ve diplomatik özellikleri ile ilgili bk.: Uğur Kurtaran, “Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan Ve Rusya'ya Verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açıdan Değerlendirilmesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, 35 (60), 2016, s. 97-139.

yılın sonlarında ise 1793 yılında III. Selim döneminde ilk kez daimî (ikâmet) elçilikleri kurularak, Osmanlı diplomasisinde sürekli diplomasi anlayışına geçildi⁶⁸.

Osmanlı diplomasisinde yaşanan bu değişimler diğer devletlerle yapılan antlaşmalardaki kullanılan ifadelere de yansımış ve artık yapılan antlaşmalar tek taraflı imtiyazların verildiği “ahidname-i hümâyûn” olarak değil karşılıklı haklardan oluşan “muahedename” adını almıştır. Bu noktada Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 6 Eylül 1915 yılında yapılan hudut tashihi antlaşması bir “muahedename” özelliği taşımaktadır. Bu sebeple ilgili antlaşmadaki diplomatik rükünler bir takım farklıklar içermektedir. Bunlardan birincisi klasik ahitnamelerden farklı olarak belgede davet⁶⁹ ve onu takip eden tuğra⁷⁰ kısımları yer almamaktadır. Ancak bunun diplomatik bir önemi yoktur. Antlaşma metni Osmanlı padişahının sıfat ve özelliklerinin yer aldığı unvan⁷¹ kısmı ile başlamakta ve unvanı takiben karşı taraf hükümdarının özelliklerinin yer aldığı elkab⁷² kısmı yer almaktadır. Burada dikkat çeken ayrıntı Osmanlı padişahının kendi sıfat ve özelliklerinden bahsedilen unvan kısmının oldukça kısa tutulmuş olmasıdır. Nitekim belgede padişahın unvanı sadece “*Osmanlı padişahu zât-ı şevket-simât hazret-i şehriyâri*” şeklinde oldukça kısa ve sade bir şekilde kullanılmıştır. Bu durumu Osmanlı Devleti’nin ilgili tarihlerdeki siyasi/askerî pozisyonunun diplomatik alana yansımaları olarak kabul etmek mümkündür. Nitekim devletin siyasi/askerî açıdan güçlü olduğu dönemlerde

⁶⁸ J. C. Hurewitz, “The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion From Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century,” *Bellekten*, XXV, No. 99, (Temmuz 1961), s. 461; Kurtaran, a.g.m., s. 116.

⁶⁹ Ahidnamelerin ilk rükünü olan ve giriş niteliğinde bulunan davet formu; Allah’ın yardımını ve Hz. Peygamber’in şefaatinin istendiği bölümdür, Kurtaran, “Karlofça Antlaşması’nda Venedik”, s. 105.

⁷⁰ “Tevki” olarak da isimlendirilen tuğralar, Belgelerin adına çıkarıldığı padişahın adını içeren ve süslü bir yazı ile kaleme alınan simgeleri ifade etmektedir, Kurtaran, “Karlofça Antlaşması’nda Venedik”, s. 105.

⁷¹ Bir kişinin temsil ettiği makam veya göreviyle ilgili olarak anıldığı ad ya da sıfat, hükümdarlık alâmeti için kullanılan bir tabirdir, Mehmet İpşirli, “Unvan (Osmanlılar)”, *DİA.*, C 42, İstanbul 2012, s. 166; Ahidnamelerdeki unvan bölümünde padişahlar kendi özellikleri ve sıfatlarından/sahip olmaları yerlerden bahsederler, Kurtaran, “Karlofça Antlaşması’nda Venedik”, s. 106.

⁷² Osmanlı belgelerinde muhatabın sıfat ve özelliklerinin belirtildiği hitap cümleleridir, Mübahat S. Kütükoğlu, “Elkab”, *DİA.*, C 11, İstanbul 1995, s. 51.

“unvan” kısmındaki ifadeler daha şatafatlı ve uzun olurdu. Ancak muhatap devlet ile ilişkilerin dostça ya da eşit olduğu durumlarda ise Osmanlı padişahları daha sade/kısa bir unvan formu tercih ederlerdir. Benzer şekilde devletin güç kaybetmeye başladığı XVIII. yüzyıldan itibaren “unvan” kısmında kullanılan ifadelerde daha sade cümleler tercih edilmeye başlandı. Bu noktada XX. yüzyılın balarında Bulgaristan ile yapılan ve “tek taraflı” imtiyazlardan ziyade “karşılıklı” hak ve yetkileri içeren 1915 antlaşmasının unvan bölümünde geçen ifadeler iki ülke arasındaki durumu yansıtmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti Bulgaristan üzerindeki üstünlüğünü kaybetmiş durumdadır ve bu antlaşmayla Bulgaristan’ı kendi tarafına çekmeye/dostluk kurmaya çalışmaktadır. Bu sebeple Osmanlı padişahı kendinden bahsettiği unvan bölümünde çok uzun/gösterişli ifadeler kullanmaktan kaçınmıştır.

Bulgaristan Kralı’nın elkabında ise klasik dönem yabancı hükümdar elkablarından⁷³ farklı olarak sadece “*Haşmetli Bulgaristan Kralı Hazretleri*” ifadesi yer almaktadır. Aslında fazla uzun olmayan Bulgar Kralı’nın elkabında kullanılan “haşmetli” ifadesi Bulgaristan’ın Osmanlı Devleti tarafından diplomatik açıdan dost/eşit bir ülke olduğunu göstermektedir. Ardından antlaşmanın yapılma nedeni ifade edilirken, ilgili antlaşmanın iki devlet arasındaki dostluğu arttırmak amacıyla taraflar arasındaki sınırların tashihi amacıyla imzalandığı belirtilmiştir. Ayrıca ilgili antlaşma için Osmanlı Devleti’nin Sofya elçisi Fethi Bey’i, Bulgaristan’ın ise Hariciye Nazırı vekili Mösyö Radoslaf’ı görevlendirdiği ifade edilmiştir. İlgili görevlilerin elkablarında ise Fethi Bey için “saadetli” ifadesi kullanılırken, Bulgar temsilcisinin sadece ismi “Mösyö Radoslavof” şeklinde zikredilmiştir. Burada kullanılan ifadelerin yabancı hükümdar elçileri için kullanılan elkablardan farklı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Bulgar temsilcisinin elkabında klasik dönemdekilerin aksine⁷⁴ oldukça

⁷³ Örnek için 1628 yılında Avusturya İmparatoru II. Ferdinand’a verilen ahidnemenin elkabı için bk.: “*Sen ki Roma halkının güzidesi ve hürmetlüsü ve Alaman ve Çeh ve Macar ve Islovin ve Hirvat tâ’ifesi ve Beç ve Nemçe vilâyetlerinin imparatoru iftihârü’l-ümerâ’i’l-izâmi’l-f sevîyye muhtârü’l-küberâ’i’l-fihâmi’l millet’il- mesihîyye muslihu mesâlihi cemâhiri’t-tâ’ifeti’n-nasrâniyye sâhibü ezyâli’l-haşmeti ve’l-vakâr sâhibu delâ’ili’l-mecdi ve’l-ifthâr*”, Kurtaran, “Osmanlı Diplomasi Tarihinin”, s. 122.

⁷⁴ Örnek için bk.: 1699 Karlofça Antlaşması’nda Lehistan Kralı tarafından görevlendirilen Lehistan elçisi için kullanılan elkab formu, “*Postanya palatinosu ve Krakovaya hakimi kıdvetü’l-izami’l milleti’l-mesihîye Grof Stanislados Kostaniyka Rakorayda Koneşki Malakoşki*”, Kurtaran, “Karlofça Antlaşması’nda Venedik”, s. 123.

kısa bir hitap cümlesinin ardından doğrudan elçinin ismi zikredilmiştir. Ayrıca muahede metninde dikkat çeken önemli bir ayrıtı da elkabın ardından gelen “dua”⁷⁵ formlarının bu belgede hiç kullanılmamış olmasıdır. Nitekim gerek Bulgar kralı ve temsilcisinin isimlerinin ardından, gerekse Osmanlı temsilcisinin elkabı ve isminin zikredilmesinden sonra herhangi bir “dua” formu kullanılmamıştır. Bu durumun diplomatik açıdan herhangi bir önemi yoktur.

Belgede ilgili kısımlardan sonra iki taraf temsilcilerinin karşılıklı olarak ruhsatnamelerini almalarından sonra 7 madde üzerinde karar kıldıkları belirtilmektedir. İlgili maddeler incelendiğinde ilk iki maddenin hudut tespit ve tayinini içerdiği görülmektedir.

Özellikle birinci madde iki devlet arasındaki hudutların tashihi konusundaki ayrıntıları yansıtmaktadır. İlgili maddede Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki sınır hattının hangi noktalardan başlayacağı ve hangi noktalardan geçerek tamamlanacağı bilgileri yer almaktadır. Ayrıca bu hudut hattının antlaşmanın ikinci maddesinde belirtilen “tahdit-i hudud komisyonu”⁷⁶ tarafından yapılacağı ifade edilmiştir. Yine sınırların tashihiinde 1/200.000 ölçekli Avusturya Erkân-ı Harbiye haritasının uygulanacağı belirtilmiştir. Bu noktada ilgili antlaşmada modern sınır çizim tekniklerinin ve haritalandırma yöntemlerinin kullanıldığı tespit edilebilmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti’nde bu şekilde modern ölçümlerin ve haritaların kullanıldığı ilk antlaşma 1791 tarihli Zıştovi Antlaşması’dır⁷⁷. İlgili maddede sınırların belirlenmesi hususunda klasik dönemden itibaren uygulanan sınır belirleme yöntemlerine riayet edildiği görülmektedir. Nitekim Kastantinovu (Tatarköy)’den başlatılan Osmanlı-Bulgar hududunun tespitinde arazinin müsait olması sebebiyle doğal sınır belirleme yönteminin kullanıldığı ve yapay sınır işaretçilerine başvurulmadığı

⁷⁵ Dua bölümü belgelerde hitap edilen kişinin adının veya memuriyet ve rütbesinden sonra gelen ve hitap edilen kimsenin rütbesinin, şan ve şerefine uzun sürmesi ve daha da yücelmesine ilişkin iyi dilekleri içeren ifadelerdir, Kurtaran, “Karlofça Antlaşması’nda Venedik”, s. 106.

⁷⁶ Belirtilen bu hudut komisyonu bir Alman, bir Avusturyalı ve bir İsveçliden oluşan üç askeri üyeden oluşmaktadır ve gerekli durumlarda harita çizimi için topoğraf alınabileceği ifade edilmiştir, **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi**, s. 220; Antlaşmanın hudut komisyonlarının üç farklı ülkeden uluslararası bir komisyondan oluşması klasik dönem hudut komisyonlarından farklıdır. Nitekim Osmanlı Devleti’nde daha ziyade hudut komisyonları ilgili iki devletin oluşturduğu heyetlerden meydana gelirdi.

⁷⁷ Güner Doğan, **Venediklü ile Dahi Sulh Oluna 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri**, İletişim Yay., İstanbul 2017, s. 277.

tespit edilebilmektedir. Bu çerçevede Osmanlı-Bulgar hudutlarının tespitinde 1 deniz, 2 nehir; 4 tepe; birçok bölge (köy, kasaba, şehir) ile talveg⁷⁸ gibi doğal sınır işaretçileri kullanılmıştır. Buna göre antlaşmada belirtilen sınır işaret noktaları şu şekildedir:

Tablo-1: Osmanlı-Bulgaristan Hudut Tashihi Antlaşması'ndaki Sınır Tespit Noktaları

Özelliği	İsmi
Deniz	İsmi belirtilmemiştir (Ancak Marmara Denizi olduğu anlaşılıyor)
Nehir	Tunca ve Meriç Nehri
Tepe	130 ve 253 rakımlı ismi belirtilmeyen iki tepe Doğanca Tepesi Üsküdar Tepesi
Karye (köy), kasaba ve şehir	Kastantinovu (Tatarköy) Çiftlikköy Hacıköy Sövgün Karaağaç Dede ağaç Edirne Demirderesi
Talveg	Tuna Nehri'nin sağ sahilindeki talveg

Ayrıca hudutlarının tayininde iki nokta arasındaki sınırın belirtilmesi için “hatt-ı hudud”, “hatt-ı bâlâ” ve “hatt-ı müstakim” gibi ifadeler kullanılmıştır. Hudutlar arasındaki mesafeler kilometre ile gösterilirken; yönler ise sağ ve sol gibi ifadeler ile belirtilmiştir. Yine doğal hudut noktalarındaki alfabetik kelimeler de hesaba alınan unsurlar arasındadır. Bunun dışında kalan diğer maddelerde ise iki devlet arasındaki karşılıklı haklardan da bahsedilmektedir. Antlaşmada geçen bu haklar şu şekildedir⁷⁹:

Antlaşmanın üçüncü maddesinde Osmanlı Hükümeti'nin Edirne ile Kuleliburgaz arasındaki şimendiferden beş sene içinde serbestçe faydalanması

⁷⁸ Bir vadinin en alçak noktalarını, bir akarsu yatağının en derin yerlerini birleştiren sanal çizgi için kullanılan bir tabirdir, <http://www.cografya.gen.tr> (Erişim Tarihi: 23.07.2018).

⁷⁹ Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, s. 220-221.

kararlaştırıldı. Ancak ilgili süre boyunca Osmanlı Devleti Bulgaristan şimendiferleri idaresinin uyguladığı kanunlara uymak zorundadır.

Antlaşmanın dördüncü maddesinde Bulgaristan'ın Osmanlı idaresine bağlı Şark şimendiferleri kumpanyasına bağlı bölgelerde kendisine kalan topraklarda hak ve yetkiler bakımından Osmanlı Hükümeti'ne bağlı kalması kararlaştırıldı.

Antlaşmanın beşinci maddesine göre, Bulgaristan Hükümeti; Karaağaç ve Demirderesi kelimelerinin “Ç” ve “S” harfleri arasında ve kendi arazilerinin içinde bir kanal açmak suretiyle Meriç Nehri'nin tashihine kadarki iki nokta arasında herhangi bir kayıt ve vergiye bağlı olmaksızın Meriç Nehrin-den istifade edebileceklerdir.

Antlaşmanın altıncı maddesine göre, bırakılan arazilerin içerisinde bulunan ahali her iki ülkenin arasında geçerli olan antlaşmalardaki hukuk kurallarından yararlanacak ve aynı vergilere tabi olacaklardır. Yine Osmanlı tebaası birinci madde ile belirlenen hudut hattının diğer tarafında kalan emlak ve araziler üzerindeki tüm haklarından yararlanabileceklerdir.

Antlaşmanın yedinci maddesine göre, bu mukavelename tasdiknamelerinin karşılıklı olarak değiştirilmesinden itibaren geçerli olacağı belirtilmiştir. Teâti (karşılıklı değiştirme) uygulamasının ise mukavelenamenin murahhaslar tarafından imzasından sekiz gün sonra yani 6 Eylül 1915 tarihinde yürürlüğe gireceği belirtilmiştir.

Belgenin son kısmında ise mahall-i tahrir ve tarih kısımları yer almaktadır. Buna göre antlaşma metni iki nüsha halinde Sofya'da akdedilirken, imza tarihi ise Rumi 24 Ağustos 1915'tir. Metnin sonunda ise Osmanlı murahhası Fethi Bey ile Bulgar temsilcisi Radoslaf'ın isimleri yer almaktadır.

Ayrıca taraflar arasında imzalanan bu mukavelenameye bağlı olarak yine aynı tarihte Rumi 24 Ağustos 1915 tarihinde Sofya'da kaleme alınan tarifnâmede ilgili maddelerin nasıl uygulamaya konacağı ile ilgili ayrıntılar bulunmaktadır⁸⁰. Buna göre:

Birinci maddeye göre: Öncelikle terk edilen arazinin Osmanlı memurları tarafından tahliyesi ve Bulgar memurları tarafından teslim işlemleri 28

⁸⁰ Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, s. 221-222.

Eylül'de başlayacak ve Hudut Tahdit Komisyonu tarafından hudut noktaları belirlendikçe aşamalı bir şekilde tamamlanacaktır. Hudut karakolları da aynı şekilde oluşturulacaktır. Yine her iki hükümetin maliye idarelerinin 28 Eylül'de hazırlanmaları şartı getirildi.

İkinci maddeye göre, Muâhedanâmenin icrası için Rumi Eylül'ün 28'inde bir Bulgar murahhas heyeti ile bir Osmanlı heyeti Dimetoka'da bir araya gelecekler ve Bulgaristan'a terk edilen araziyle ilgili zabıtnâmeyi tanzim edecekler. İlgili komisyonda Edirne Valisi ve Dimetoka kumandanı ile İstara Zagora prekası ve Dedeâğaç kumandanı yer alacaktır.

Üçüncü maddeye göre, 23 Eylül (Rumi)'den itibaren şimendiferler Bulgaristan Hükümeti Şimendifer İdaresi memurları tarafından idare edilecektir.

Dördüncü maddeye göre, Osmanlı Devleti'ne terk edilecek şimendifer hattı üzerinde beş sene süresince gerek savaş gerekse barış durumlarında Bulgar Hükümeti'nin kontrolü olmadan hiçbir savaş malzemesi nakledilmeyecektir.

Beşinci maddeye göre, Osmanlı Devleti'ne terk edilecek şimendifer hattı üzerinde beş sene süresince Osmanlı'ya ait mal ve eşyadan alınan nakliye ücreti Bulgarlardan alınandan fazla olmayacaktır.

Altıncı maddeye göre, hudut tahdit komisyonununun masrafları iki devlet tarafından ortaklaşa bir şekilde karşılanacaktır.

SONUÇ

Sonuç olarak Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasındaki hudut tashihi içeren antlaşma ile ilgili olan çalışmadan bir takım bulgular elde edilmiştir. Bunlardan birincisi iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişiminde I. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu ortamın etkili olduğudur. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı kendi yanında savaşa dâhil etmek istemesi ve buna bağlı olarak verdiği tavizler taraflar arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulmasında oldukça etkili olmuştur. Buna göre Osmanlı temsilcileri Meriç Nehri'ni ortak sınır kabul etmek ve daha önce İstanbul Antlaşması ile alınan bazı bölgeleri vermek şartıyla iki devlet arasındaki mevcut sınırlar yeniden düzenlendi. Araştırmada elde edilen önemli bulgulardan birisi de antlaşmanın diplomatik özellikleri ile ilgilidir. Buna göre antlaşma klasik dönem ant-

laşmalarındaki tek taraflı haklardan ziyade, karşılıklı hakları içeren bir muahedename şeklinde düzenlenmiştir. Bu durum antlaşmada bir takım dil ve üslup farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Yine antlaşmada sınırların belirlenmesi ile ilgili kullanılan yöntemler açısından yeni (modern) ölçüm yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu çerçevede mesafe ölçümlerinde metrik ölçüm yöntemleri kullanılırken, sınırların tespitinde ise nehir, tepe vs. gibi doğal sınır işaretçileri kullanılmıştır. Ayrıca ilgili sınırların tespiti için geleneksel olduğu üzere komisyonlar oluşturulmuş ve bu komisyonların çalışmaları sonucunda yeni sınırların tespiti yapılmıştır. Ancak burada daha önceki antlaşmalardan farklı olarak komisyonlar iki taraf ülkelerinden ziyade (Almanya, Avusturya, İsveç) uluslararası bir heyetten oluşmaktadır. Antlaşma ile ilgili belgelerde komisyonların faaliyetleri ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadığımızı daha önce ifade etmiştik. Ancak 1915 Ekim ayında başlayan sınır tespit çalışmalarının iki ay gibi kısa bir sürede tamamlanması, sınır tespiti çalışmaları sırasında ciddi problemlerin yaşanmadığını göstermektedir. Ayrıca tespit edilen yeni sınırların modern haritalar üzerinde gösterilmesi ilgili sınır değişikliklerinin hangi noktalardan yapıldığı gibi konulara somut cevaplar oluşturmaktadır. Aynı şekilde modern haritalandırma yöntemi değişen sınırlarla ilgili bilgilerin günümüze aktarılmasını sağlamıştır.

Son olarak Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki hudut tashihi antlaşmasının sonuçları itibariyle I. Dünya Savaşı'nın gidişatını önemli ölçüde etkilediğini söylemek mümkündür. Nitekim antlaşmadan sonra Almanya, Avusturya ve Bulgaristan arasında bir askerî ittifak imzalanmıştır. Ancak yapılan tüm bu ittifakların savaşın sonucunda Almanya ve müttefiklerinin aldığı başarısız sonuçları değiştirmedeği ortadadır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babiâli Evrak Odası, Dosya Nr. 4383/ Gömlek Nr. 328699.

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri, Dosya Nr. 78/ Gömlek Nr. 1; Dosya Nr. 12/ Gömlek Nr. 6.

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye, Dosya Nr. 79/ Gömlek Nr. 30; Dosya Nr. 40 Gömlek Nr. 1; Dosya Nr. 45/-2/ Gömlek Nr. 4; Dosya Nr. 45/-2/ Gömlek Nr. 4.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi, Dosya Nr. 56/ Gömlek Nr. 161; Dosya Nr. 56/ Gömlek Nr. 264; Dosya Nr. 56/ Gömlek Nr. 338; Dosya Nr. 57/ Gömlek Nr. 204; Dosya Nr. 66/ Gömlek Nr.15; Dosya Nr. 66/ Gömlek Nr.130; Dosya Nr. 66/ Gömlek Nr.168; Dosya Nr. 92 Gömlek Nr. 289.

Hariciye Siyasi, Dosya Nr. 2325/Gömlek Nr. 3.

Haritalar, Dosya Nr., 974.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Dosya Nr. 194/ Gömlek Nr.6; Dosya Nr. 241/ Gömlek Nr. 120.

B. Diğer Kaynaklar

Açikkaya, Savaş, “Türk-Bulgar İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı ve Bir İstisna Olarak Bulgar Algısındaki Atatürk Türkiyesi”, **Güneydoğu Araştırmaları Dergisi**, S 17, Yıl: 2010, ss.1-18.

Avcı, Yasemin, “Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında “Modern Diplomasi” (1908-1912)”, **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Bulgar İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 11-13 Mayıs Eskişehir 2005, ss.291-297.

Aydın, Mahir, “Arşiv Belgelerinde Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, **Osmanlı Araştırmaları**, S IX, (Ed: Halil İnalçık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry), İstanbul 1989, ss. 209-234.

- _____, “Bulgaristan Komiserliği”, **Belgeler, Türk Tarih Belgeler Dergisi**, C XVII, S 21’den Ayırbaşım, Ankara 1997, ss.70-125.
- _____, **Şark-i Rumeli Vilâyeti**, TTK Yay., Ankara 1992.
- Aydın, Mithat, “Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış (681-1018)”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Yıl:2002 (1) S 11, ss.116-126.
- Bağçeci, Yahya “İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number: 24, Spring 2014, p.211-235.
- Başkaya, Muzaffer “İngiliz Basınına Göre Bulgaristan’ın Birinci Dünya Savaşı’ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C 10, S 1, Yıl: 2015, ss.51-74.
- Bayraktarova, Emine, **Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prenslüğü İlişkileri (1878-1908)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, Kısım: I/II, TTK. Yay., Ankara 1991.
- Bozkurt, Abdurrahman, “I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı”, **OTAM**, 36 /Güz 2014, ss.1-44.
- Burma, Mustafa “Bulgaristan’ın Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları”, **Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, C 1, S 1, Trakya 2012, ss.67-89.
- Doğan, Güner, **Venediklü İle Dahi Sulh Oluna 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri**, İletişim Yay., İstanbul 2017.
- Gencer, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, **DİA**, C 5, İstanbul 1992, ss.516-517.
- Gümüştü, Osman, “Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye’de Sınır Kavramı”, **Bilig**, Kış 2010, S 52, ss.79-104.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Bulgaristan (Tarih/Osmanlı Dönemi)”, **DİA**, C 6, İstanbul 1992, ss.396-399.
- Hotinli, Rauf Ahmed, “Bulgaristan”, **İA**, C 2, İstanbul 1993, ss. 796-803.
- Hurewitz, J.C., “The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion From Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century,” **Belleten**, XXV, No. 99, (Temmuz 1961), ss. 455-466.

İmamoğlu, Hüseyin Vehbi, “19. Yüzyıl Bulgar İsyanlarında Avrupa'nın Rolü ve Osmanlı Devleti'nin Reaksiyonu”, **Tehcirin 100. Yılında Osmanlı'nın Son Dönemindeki İsyanlar Uluslararası Sempozyumu**, Diyarbakır 2014, ss.349-361.

İpek, Nedim, “1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı”, **Türkler**, (Editörler: Hasan Celal Güzel -Kemal Çiçek - Salim Koca), C 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

İpşirli, Mehmet, “Unvan (Osmanlılar)”, **DİA**, C 42, İstanbul 2012, s. 166.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1861-1876)**, C VII, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Karpat, Kemal, “The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 3, No. 3 (Jul., 1972), ss. 243-281.

Köse, Osman “Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)”, **Turkish Studies, (Türkoloji Dergisi 1)**, S 2, 2006, ss.237-272.

Kuran, Ercüment, “Birinci Dünya Savaşı”, **DİA**, C 6, İstanbul 1992, ss.196-200.

Kurat, Akdes Nimet, “Bulgar”, **İA**, C 2, İstanbul 1993, ss.781-796.

Kurtaran, Uğur, “Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan Ve Rusya'ya Verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, 35 (60), 2016, ss. 97-139.

_____, “Osmanlı Diplomasi Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar İle Bu Kaynakların İncelenmesindeki Diplomatik Ve Metodolojik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, (38), 2016, ss. 107-139.

_____, “XVIII. Yüzyıla Ait Hudutname ve Sınır Tahdit Örneği: Karlofça Antlaşması'na Göre Belgrad Sınırlarının Belirlenmesi”, **Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki**, (Ed: Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran), Grafiker Yayınları, Ankara 2018, ss. 119-145.

Kuyucuklu, Nazif, “Bulgaristan Tarih/Bağımsızlık Dönemi”, **DİA.**, C 6, İstanbul 1992, ss. 399-401.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Ahidname”, **DİA.**, C I, İstanbul 1992, ss.536-540.

_____, “Elkab”, **DİA.**, C 11, İstanbul 1995, ss. 51-54.

_____, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, TTK. Yay., Ankara 2013. MADEN, Fahri, “Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması’nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları”, **History Studies**, Volume: 5, Issue: 1, January 2013, ss.267-286.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, C I, (Yay. Haz: Kemal Gurulcan vd.), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2013.

Özkan, Selim Hilmi, “Balkanlar’da Bir Osmanlı Şehri Sofya (1385-1878)”, **Avrasya Etütleri Balkanlar Özel Sayısı**, Yıl: 22, S 50, 2016-2, ss.279-314.

Şimşir, Bilal N., **Bulgaristan Türkleri (1878-1985)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C I, TTK. Yayınları, Ankara 1987.

Whitehead, Cameron Ean Alfred, **The Bulgarian Horrors: Culture And The International History Of The Great Eastern Crisis, 1876-1878**, Doctorate Thesis, the University of British Columbia, 2014.

Yalçiner, Can, **Türkiye-Bulgaristan İlişkileri**, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

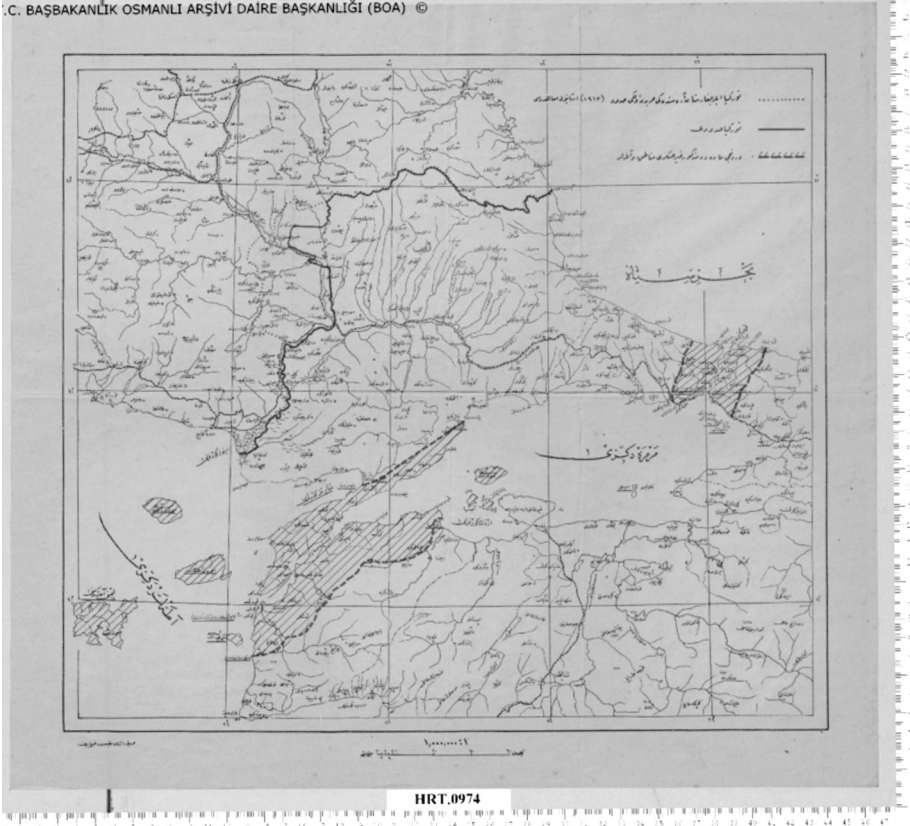
Yıldırım, Bülent, “Resmi Nüfus Sayımlarına Göre Bulgaristan’da Türk Nüfusu (1878-1934)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S 214, Şubat 2015, ss.94-108.

Yiğit, Ali Ata, “Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması”, **Bilig**, Güz 2012/S 63, ss.271-288.

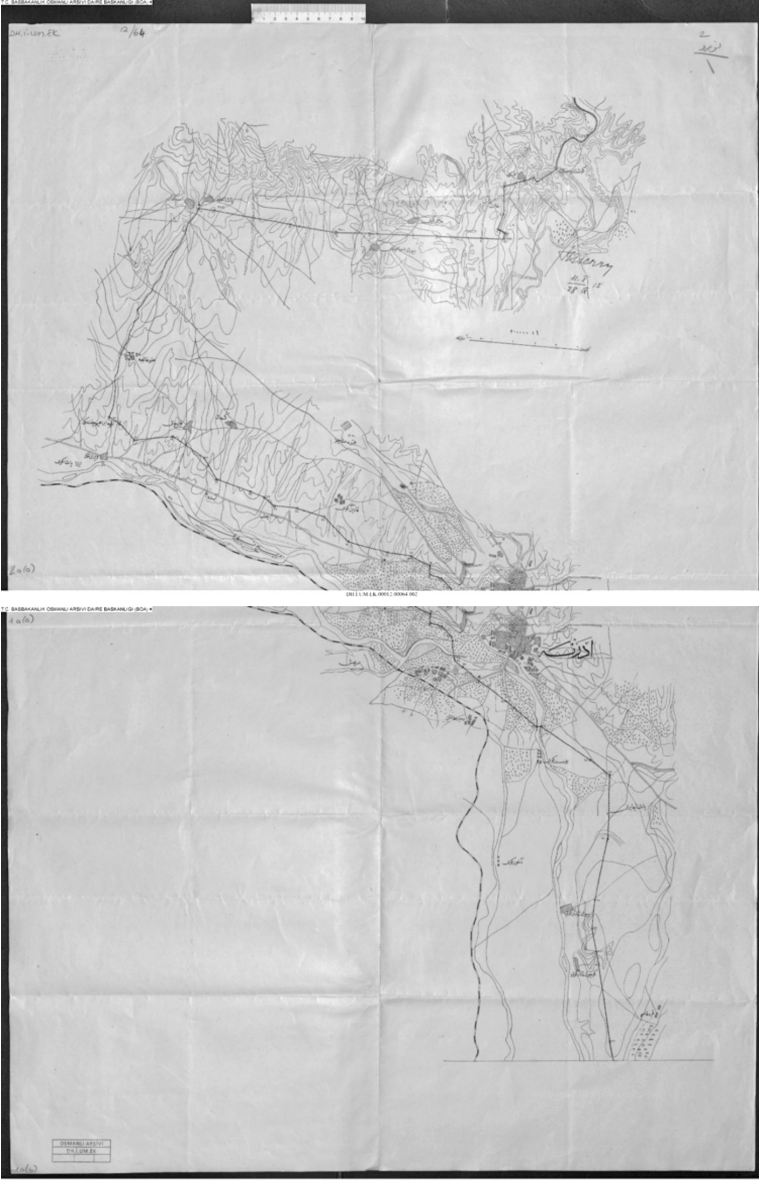
C. Elektronik Kaynaklar:

<http://www.cografya.gen.tr>

EKLER

Ek-1: İstanbul Antlaşması'na göre belirlenen yeni Osmanlı-Bulgaristan sınırları, **BOA**, Haritalar, Dosya Nr., 974 (13 Safer 1332/11 Ocak 1914).

Ek-2: Bulgaristan Yapılan Hudut tashihi antlaşması gereğince hududun değişen sınırlarını gösteren harita krokisi, BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri, Dosya Nr. 12/ Gömlek Nr. 6, s.2 (11 Safer 1334/19 Aralık 1915).

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA BULGARİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ ARASINDA KURULAN GÜDÜMLÜ İTTİFAKIN SONA ERMESİ

Ökkeş NARİNÇ*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı süreçte Bulgaristan ve Osmanlı Devleti savaşa girmeyi düşünmeyip, tarafsız kalma politikası takip etmekteydi. Zaten tarafların birbirlerine savaş ilan ettiği dönemde de (Temmuz-Ağustos 1914) her iki ülke tarafsız kaldıklarını dünya kamuoyuna ilan etmişti. Fakat savaşın başlaması ile aralarındaki pozitif diplomatik iletişimin de etkisi ve devlet erkani içerisinde gerek askeri alanda gerekse de diplomasi alanında görev yapan üst düzey görevlilerin de katkısı ile Almanya, Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş sürecini hızlandırmıştır (2 Ağustos 1914 gizli anlaşma). Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914 tarihinde Padişah Mehmed Reşad'ın manifestosu ile de savaşa resmen katılmıştır. Bulgaristan ise tarafsızlık sürecini en iyi şartları sağlayabilmek adına 6 Eylül 1915 tarihine kadar uzatmıştır. Almanya'nın yürüttüğü diplomatik süreç çerçevesinde, bu iki devlet arasında imzalanan 19 Ağustos 1914 tarihli gizli ittifak anlaşması ve bu gizli anlaşmayı da aktif hale getirecek olan 3 Eylül 1915 tarihli sınır belirleme anlaşması ile Osmanlı Devleti-Bulgaristan arasındaki ittifak hayata geçmiştir. Söz konusu bu ittifak Alman kontrolü ve zoruyla, Osmanlı Devleti'nin toprak tavizleriyle gerçekleşmiştir. Bu durum savaşın son safhasında daha da net bir şekilde tespit edilmektedir. Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin savaşın her iki ülke için de bitmeye yakın olduğu bir süreçte nasıl kontrolden çıktığı izaha da muhtaçtır. Bulgar arşiv belgeleri ışığında ele alınacak olan konu, diplomatik ve askeri telgraflar çerçevesinde şekillendirilip, yerli ve yabancı kaynakların yardımıyla yorumlanacaktır. Muhtemel bulgular ise; Osmanlı Devleti de Bulgaristan da Almanya ile müttefiklerdir. Osmanlı Devleti Almanya'nın yönlendirmesi ile Bulgaristan'a tavizler verme pahasına ittifaka giden sürece dâhil olurken, Bulgaristan, Osmanlı Devleti ile kurduğu ittifakta Osmanlı Devleti'ni doğrudan muhatap kabul etmemiş, bu ittifakı Almanya üzerinden yürütmüştür. Bu durum onun Osmanlı Devleti'ne karşı kendisini koruma amacı taşımaktadır. Savaşın sonla-

* Dr. Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, onarinc@nku.edu.tr.

rında Bulgaristan'ın içine düştüğü durum ve savaşı sona erdirdikten sonra Osmanlı Devleti'ne karşı aldığı önlemler de bunun somut örnekleridir. Hatta cephe hattında İtilaf Devletlerine karşı verilen mücadelelerde aynı safta mücadele ederken bile Bulgar Genelkurmay Başkanının Almanya'ya Türk askerlerinin Alman askeriymiş gibi değerlendirilmesi teklifi de bu durumun net örneklerinden biridir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Türk-Bulgar İttifakının Sonu, Almanya, Osmanlı Devleti, Bulgaristan.

THE END OF CONTROLLED ALLIANCE BETWEEN BULGARIA AND OTTOMAN STATE IN THE FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

In the process of the First World War, Bulgaria and the Ottoman State did not consider entering the war, but followed the policy of neutrality. Already in the period when the parties declared war on each other (July-August 1914), both countries declared to the world public that they were neutral. However, when the battle began, Germany accelerated Ottoman State's entry into the war with the effect of positive diplomatic communication among them and the contribution of senior officials working in the field of military affairs as well as diplomacy with in the state enterprise. (August 2, 1914 secret agreement) The Ottoman State officially participated in the war with the manifesto of Sultan Mehmed Reşad on 11 November 1914. Bulgaria extended the process of neutrality until 6 September 1915 in order to provide the best conditions. The alliance between the Ottoman Empire and the Bulgarian state passed through a diplomatic process under Germany's concealed alliance agreement dated August 19, 1914 between the two states and the border-setting agreement dated September 3, 1915. This alliance was realized by German control and forced by the Ottoman Empire's land concessions. It isn't known why relationship between Bulgaria and Ottoman State corrupted near the end of the war for both countries. The issue to be addressed in the light of Bulgarian archive documents will be shaped by diplomatic and military telegrams and interpreted with the help of domestic and foreign sources. Possible findings are; the Ottoman State and Bulgaria are allied with Germany. While the Ottoman Empire was included in the process of alliance with Germany at the expense of giving concessions to Bulgaria, Bulgaria did not directly deal with the Ottoman State in its alliance with the Ottoman State and carried out this alliance through Germany. This situation is his aim to protect himself against the Ottoman State. The situation in Bulgaria at the end of the war and concrete measures taken against the Ottoman State after the end of the war are concrete examples.

Even when fighting against the Entente States in the front line, the proposal of the Turkish soldiers to be treated as German soldiers of the Bulgarian Chief of General Staff is one of the clear examples.

Keywords: First World War, The End of Turkish-Bulgar Alliance, Germany, Ottoman State, Bulgaria.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı, sanayileşmede öncü devletlerin kendi aralarında yaşadıkları rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Rekabet içerisinde olan devletleri kutuplaştıran ve bu kutuplaşmayı da savaşa dönüştüren bazı dolaylı sebepler olmakla birlikte savaşın başlamasına neden olan mesele ise Balkanlarda yaşanan bir suikast eylemidir. Bu eylem Balkanlar üzerinde çıkar çatışması yaşayan büyük güçleri harekete geçirmiş ve kaçınılmaz hale gelen büyük savaşın fitilini ateşlemiştir. Savaş öncesinde ülkelerin kutuplaşmasına neden olan dolaylı meseleler ise özetle şu şekilde sıralanabilir:

- İngiltere ve Fransa gibi büyük güçlerin elde ettikleri sömürgeleri ve sömürgelerine giden yolları güvende tutma isteği,

- Almanya'nın sömürge yarışında İngiltere ile girdiği rekabet,

- Balkanlarda yaşanan siyasi gerilimler ve Rusya'nın Balkanlar üzerinde yürüttüğü politikaların sonuçları,

- Balkanlarda yaşanan savaşlar sonrasında bitmemiş hesapların hala canlı tutulması

Büyük bir mücadeleye sebep olan bu unsurların hemen hepsinin merkezinde Osmanlı Devleti bulunmaktadır. İngiltere'nin sömürgelerine giden yollar Osmanlı topraklarından geçmektedir. Bu toprakları güven altına almak onlar için öncelikli konumdadır. Almanya birliğini tamamladıktan sonra söz konusu sömürge yarışında Berlin-Bağdat arasında Osmanlı topraklarından geçecek bir demiryolu projesi ile İngiltere ve Fransa'nın sömürge topraklarına yani Basra Körfezi, Süveyş Kanalı ve Hindistan'a ulaşmayı amaçlamaktadır¹. Uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin mülkü olan Balkan coğrafyasında milliyetçilik rüzgârlarının sert esişi ve Rusya'nın da bu rüzgâra destek oluşu Balkanlarda birden çok devlet ortaya çıkmasına ve bu devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı topraklarını genişletme mücadelesi vermelerine neden olmuştur. Aynı coğrafyada gerçekleşen Birinci ve İkinci Balkan Savaşları sonrası ortaya çıkan sonuç, bölge devletlerinin ve onların garantörlerinin birbirlerine karşı gerilmelerine neden olurken, Osmanlı Devleti'ni de büyük savaşın merkezine yerleştirmiştir.

¹ Ergün Aybars, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi ve Sonuçları", **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu (16-18 Ekim 2014)**, İzmir 2015, s. 112.

Küresel boyutta yaşanacak böylesine büyük bir savaşın ilk kıvılcımının ise yine Balkan coğrafyasında ortaya çıkması, hem Balkan Devletleri arasında tam kapanmamış hesapların tekrar açılmasına hem de yaşanan bu gerginliği fırsata çevirme eğiliminde olan büyük güçlerin hızlı bir şekilde tarafını belirleyerek harekete geçmesine imkân vermiştir. Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan'ın Sırlara gözdağı için Bosna'da tertiplelediği askeri tatbikat sırasında veliaht Franz Ferdinand ve eşi Sofya'nın suikasta uğrayarak can vermesi savaşın başlangıcı için o ilk kıvılcım olmuştur².

28 Haziran 1914 tarihinde gerçekleşen bu olay sonrasında Avusturya-Macaristan 25 Temmuz 1914 tarihinde Sırbistan ile diplomatik ilişkileri kesmiş ve 28 Temmuz 1914 tarihinde Belgrad'ı bombalayarak savaşı resmen başlatmıştır³. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilanı sonrasında ise büyük güçler hızlı bir şekilde birbirlerine karşı cephe almışlardır. Rusya, gizlice Avusturya-Macaristan'a karşı seferberlik ilan ederek Almanya'nın Sırbistan'a karşı Avusturya-Macaristan tarafından yürütülen savaşı durdurmasını istemiştir. Fakat Almanya, Rusya'nın Avusturya-Macaristan'a savaş ilan ettiğini öğrendikten 12 saat sonra Rusya'nın Avusturya'ya karşı ilan ettiği seferberliği durdurmasını istemiştir⁴. Rusya, Almanya'nın bu isteğini reddetmiştir. Bunun üzerine Almanya 1 Ağustos 1914 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Yaşanan bu gelişmeler kısa bir sürede iki kutup ortaya çıkarmıştır⁵.

Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, İtalya gibi devletler ise savaş başladıktan kısa bir süre sonra tarafsızlıklarını ilan etmişlerdir. Fakat bu devletlerden özellikle Bulgaristan, Romanya ve Osmanlı Devleti her iki blok tarafından yoğun bir diplomatik baskıya maruz kalmışlardır. Bu baskılar söz konusu devletler için farklı tarihlerde sonuç vermiş ve savaşın seyrini de değiştirmiştir. Ayrıca bu devletlerin herhangi birisinin savaşta alacağı pozisyon tarafsız durumda olan diğer devletlerin de pozisyonlarını belirlemesi açısından belirleyici olmuştur.

² Ökkeş Nariç, Mustafa Ekincikli, "Balkanlar'da Denge Oyunu-1914", *Humanitas*, C 5, S 10, Tekirdağ 2017, s. 144.

³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yay., İstanbul 2005, s. 103.

⁴ Nikola Stanev, *Nai-Nova İstoriya Na Bılgariya 1912-1920*, İlüstratsii, Kıniga II VoyniZaObedinenie, Peçatnitsa S. M. Staykova, Sofiya 1925, s. 188.

⁵ Nariç, Ekincikli, a.g.m., s. 145.

Konu başlığının da “Birinci Dünya Savaşı’nda Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Kurulan Güdümlü İttifakın Sona Ermesi” şeklinde seçilmiş olması bu nedenledir. Başlık çerçevesinde ele alınan Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasındaki ittifak, aslında Almanya’nın baskı ve yönlendirmesi ile oluşturulmuş bir ittifaktır. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’na 11 Kasım 1914 tarihinde Sultan V. Mehmed Reşad’ın savaş bildirisi ile resmen girmiş sayılmaktadır. Fakat daha 2 Ağustos 1914 tarihinde, yani Almanya’nın Rusya’ya savaş ilanından bir gün sonra, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile gizli bir ittifak anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmanın gizli tutulmasındaki ana gerekçe ise Bulgaristan ve Romanya’nın savaşta alacağı pozisyonu beklemektir. Onların savaşdaki konumuna göre Osmanlı Devleti de kendi çıkarlarına uygun adımlar atma eğiliminde olmuştur. Almanya ise Osmanlı Devleti’nin temkinli yaklaşımına yönelik Bulgaristan ve Romanya üzerinde diplomatik baskı kurmak için harekete geçmiştir. Onun kurduğu bu diplomatik baskı her şeyden önce savaş boyunca hem Avusturya-Macaristan’ın savaşdaki yükünü hafifletmek, hem de Rusya’nın mücadele verdiği sahayı genişleterek onu zayıflatmak amacı taşımaktadır⁶. Bu amaca yönelik olarak Alman diplomasisi özellikle Bulgaristan’ın savaşa katılımı konusunda oldukça zorlansa da başarılı olurken, Romanya’yı kendi safında savaşa katılmaya ikna edememiştir.

Bulgaristan’ın savaşa katılımı 6 Eylül 1915 tarihinde Almanya ve Avusturya-Macaristan ile ittifak anlaşması imzalandıktan sonra gerçekleşmiştir. Bulgaristan’ın savaşdaki pozisyonuna göre savaşa katılacağını bildiren Osmanlı Devleti, ondan neredeyse bir yıl önce savaşa dahil olmuştur. Bu durumda “Osmanlı Devleti herhangi bir güvence almadan neden savaşa katılmıştır” sorusunu akla getirmektedir. Aslında Osmanlı Devleti, Bulgaristan ile 19 Ağustos 1914 tarihinde Bulgar Başbakanı Vasil Radoslavov ve Talat Bey tarafından Sofya’da imza altına alınan gizli bir ittifak anlaşması imzalamıştır. Almanya’nın her iki ülkeye baskı ve desteği sonucu gerçekleşen bu ittifakın hayata geçişi ise Osmanlı Devleti’nin Bulgaristan lehine yaklaşık 2000 kilometre karelik bir topraktan vazgeçmesi ile mümkün olmuştur. 3 Eylül 1915 tarihinde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan Sınır Belirleme

⁶ **İİ BAN**, Kol. 20, Op. 24, Ae. 86, l. 249-250. Ayrıca Bk.: Arhivnite Govoryat, **Bilgariya v Pırvata Svetovna Voyna, Germanski Diplomatıçeski Dokumenti**, Tom 1, Nomer 20, Sofiya 2002, s. 207.

Anlaşması da Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a vermiş olduğu söz konusu toprağın belgesi mahiyetindedir⁷.

Bulgaristan'ın savaşa giriş sürecinin bu denli uzun olmasının ve savaşa da İttifak bloğunda girmesinin arkasındaki neden ise Bulgarların milli emellerinden geri adım atmamalarıdır. Daha savaşın başlarında Fransa ve Rusya'ya geçmiş dönem kredi borçları Bulgar idarecilerini bir hayli zor durumda bırakmıştır. Almanya ile yakınlaşılmasının temeli de Almanya'nın Bulgaristan'ın talep ettiği kredi miktarını sağlamış olmasıdır⁸. Diğer bir neden ise Bulgaristan'ın milli emelleri doğrultusunda II. Balkan Savaşı sonrasında kaybettiği Makedonya ve Dobruca bölgelerini tekrar alma isteğidir. Bulgaristan, 1914 yılının Ağustos ayından 1915 yılının Eylül ayına kadar bir yandan Almanya'ya karşı lütfekar bir tarafsızlık takip edip savaşa giriş görüşmeleri yaparken, bir yandan da İngiltere, Fransa ve özellikle de Rusya ile diplomasi süreci yürütmüştür. Her iki taraf ile de yürütülen bu diplomatik ve uzun süreç aslında Bulgaristan'ın savaşa katıldığında en iyi şartları elde etme isteğine yöneliktir⁹. Savaşa girmeye karar vermesi de bu isteğin yerine getirilmiş olması nedeniyledir. Elbette Bulgaristan'ın söz konusu taleplerini kabul eden Almanya ve Avusturya-Macaristan, onun savaşa giriş sürecini hızlandırmış ve buna yönelik bir anlaşma metni hazırlayarak karşılıklı imza atılmıştır¹⁰. Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında İttifak anlaşmasının hayata geçiş süreci de Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın gibi uzun ve zorlu olmuştur. Alman planı ve desteği ile müttefik olan bu iki devletin ittifak sonrası paylaşımları ittifaka giden süreçle benzer izler taşımaktadır.

⁷ **İİ BAN**, Kol. 20, Op. 27, Ae. 55, l. 140-141. Ayrıca Bk.: Arhivnite Govoryat, s. 437-440.

⁸ **İİ BAN**, Kol. 20, Op. 74, Ae. 270, l. 192-195. Ayrıca Bk.: Arhivnite Govoryat, s. 137-138.

⁹ Bu durumla ilgili 23 Aralık 1914 tarihinde Kölnische Zeitung gazetesinin Sofya'daki muhabiri Richard von Mach gazetesinin redaktörüne "Yunanistan'a Karşı Bulgar Tarafsızlığına Dair Üçlü İtilafın Notaları" başlıklı bir rapor göndermiştir. **İİ BAN**, Kol. 20, Op. 24, Ae. 423, l. 883-885. Ayrıca Bk.: Arhivnite Govoryat, s. 256.

¹⁰ Bulgaristan'ın isteklerinin yerine getirilmesi için Almanya ve Avusturya-Macaristan tarafından ona sunulan şartlar 6 Eylül 1915 tarihinde bu üç devlet arasında Bulgaristan'ın savaşa katılımına dair imzalanan İttifak Anlaşması metninde net bir şekilde belirtilmiştir. Söz konusu anlaşma metni için bk.: Ökkeş Narinç, **Bulgar Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri**, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s. 183-188.

1. Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Arasındaki İttifakın Cepheye Yan-sıması

Savaşa resmi olarak katılım sonrasında Sırbistan'a karşı başlayan Bulgar operasyonları 14 Aralık 1915 tarihine dek oldukça başarılı gerçekleşmiştir. Bu tarihte Yunan Kralı Konstantin'in ricası üzerine Alman Kayzer'i Wilhelm II tarafından Bulgar ilerlemesi durdurulmuştur. Bunun sebebi ise Bulgar birliklerinin Sırlara desteğe gelen İtilaf birliklerini Krivolak'ta mağlup ettikten sonra saldırıya geçmesi ve bu durumun Kral Konstantin'in tacını kaybetmesine sebep olma ihtimalidir. Kayzer Wilhelm II'nin bu müdahalesi Bulgar ordusunu Makedonya Cephesi'nde hareketsizliğe mahkûm etmiş ve bu bölgedeki savaşı da pozisyon savaşına dönüştürmüştür. Bu sıralarda Yunanistan'ın ve Romanya'nın savaştaki pozisyonu ise hala net değildir¹¹.

Aynı tarihlerde Türk Kuvvetleri ise Çanakkale kara muharebeleri sonrası çekilmekte olan İtilaf Birliklerine karşı cephede teyakkuzda¹², doğuda Kafkas Cephesinde Ruslara karşı verilen büyük kayıplar sonrası 1916 Ocak ayında Rusların başlatacağı büyük taarruzu beklemekte, güneyde ise Kuttü'l-Amare'de İngilizlere karşı güçlü bir mücadele vermekteydi¹³.

Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasındaki askeri alışveriş ile ilgili ilk temas Bulgar birlikleri 14 Aralık 1915 tarihinde bekleme pozisyonuna geçtikten 10 gün sonra başlamıştır. 25 Aralık 1915 tarihinde Alman Ordusu Genel Karargâhında görevli Bulgar temsilci Albay Gançev Türk ordusundan destek alınması ile ilgili General von Falkenhayn ile görüşmüş ve bu görüşmeye dair bilgileri Bulgar Ordusu Genel Karargâhına telgrafla bildirmiştir. Bulgar Genelkurmayı ise Albay Gançev'e "*şu anda Türk kuvvetlerine herhangi bir ihtiyaç olmadığını, Yunanistan'ın İtilaf bloğuna katılması durumunda dahi Alman birliklerinin bir kolordu ile güçlendirilmesinin Selanik'e karşı yapılacak operasyonlar için yeterli olduğunu*" bildirmiştir. Bu bilgilendirme sonrasında Albay Gançev ise General Falkenhayn ile tekrar görüşerek ona Bulgar Genelkurmayının bu görüşünü iletmiş ve ayrıca Türklerden talep edilecek kuvvetlerin Gümülcine'de bir hareketliliğe neden olabileceği endişesini belirtmiştir.

¹¹ Milço Lalkov, *Mejdu Vıztorga i Pokrusata Bilgariya Po Vreme Na Voynite 1912-1918*, Biblioteka Bilgariya, Sofiya 1993, s. 82-83.

¹² Bayur, *a.g.e.*, C III, K. II, s. 386.

¹³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 112.

General von Falkenhayn ise Albay Gançev'e: "*herhangi bir Türk tehlikesinin söz konusu olmayacağını, çünkü Türkiye'deki Alman baş eğitmen General Liman von Zandeval'i Türk tümenlerini komuta etmesi için tayin edeceğini*" belirtmiştir. İlâveten General von Falkenhayn, Bulgar Genelkurmayının Gümülcine ile ilgili duyduğu endişeye karşı Türklerin herhangi bir toprak talebinde bulunmayacaklarına yönelik teminat vermiştir¹⁴.

İttifak sonrası iş birliği söz konusu olduğunda ilk ortaya çıkan şey Bulgaristan'ın tedirginlikleri olmuştur. Bu durum Bulgaristan'ın savaşa giriş sürecine dek yürüttüğü temkinli olma politikasını savaşa giriş sonrasında da sürdürdüğünü göstermektedir. Aslında 1914 yılında Almanya ve müttefiklerine yönelik lütfkâr bir tarafsızlık politikası yürüten Çar Ferdinand ve Liberal Koalisyon hükümeti, bu politika çerçevesinde Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen nakliye işlemleri için topraklarının ve limanlarının kullanılmasına müsaade etmiştir. Bulgar idarecilerin Osmanlı Devletine karşı bu tedirginliği aslında Osmanlı Devleti'nin Bulgar topraklarında yaşayan Türkleri Bulgar hükümetine karşı harekete geçireceği endişesi, ayrıca savaşa giriş için yapılan anlaşma çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a verdiği toprağı geri alma isteğinde olduğu düşüncesidir. Elbette Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yakın zamanda kaybettiği toprakları geri alma isteğinde olması doğal bir durumdur. Fakat politik şartlar bunun için uygun bir zaman olduğunu işaret etmemektedir. Çünkü 1915 yılı Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirme mücadelesi verdiği ve bu konuda ilerleme kaydettiği bir yıldır. Bu nedenle savaşın bu aşamasında herhangi bir toprak talebinde bulunması da mümkün görünmemektedir.

General von Falkenhayn'ın verdiği teminat sonrasında Albay Gançev kendisine "*Dedeğaç'a herhangi bir çıkarma olması ya da Romanya'nın savaşa İtilaf bloğu içerisinde katılması ve de ihtiyaç olması durumunda Türk kuvvetlerinin Keşan-Malkara arasında hazır olması gerektiğini*" bildirmiştir. Yapılan bu son görüşmeyi Albay Gançev Bulgar Genelkurmayına "*eğer ihtiyaç duyuluyorsa Türk birliklerinin şu anda dahi harekete geçirilebileceğini, şu anda ihtiyaç olmaması halinde 6 adet tümene kadar Bulgar komutası altında bulunmak üzere beklediklerini*" iletmiştir¹⁵. Buradan anlaşılacağı üzere

¹⁴ TSVA, F.22, Op. 3, Ae. 234, s. 192.

¹⁵ TSVA, F.22, Op. 3, Ae. 234, s. 192.

Bulgar idarecilerle Almanlar arasında yapılan bu görüşmelerden ve Bulgarların Türk birlikleri hakkında endişelerinden Türk idareciler haberdar değildir. İhtiyat birliği olarak hazırda bekletilmesi de bu durumu açıkça göstermektedir. Nitekim Bulgarların Türk birliklerinin desteğine karşı çıkışıyla alakalı daha somut bir durum sonraki bölümlerde daha net ifade edilecektir.

Türk birliklerinin Bulgar Ordusuna destek vermesi ile ilgili müttefikler arasındaki bir diğer görüşme ise Bulgar Genelkurmay Başkanı General Jekov ile yine Alman General von Falkenhayn arasında 1916 yılının Haziran ayında gerçekleşmiştir. Romanya'nın savaşta alacağı konum hakkında görüş alışverişinde bulunulmuş ve General von Falkenhayn General Jekov'a tavsiyelerde bulunmuştur. Romanya'ya karşı hareket etmek zorunda kalınması halinde, bu görevin zayıf Bulgar, Alman ve Avusturya-Macaristan birliklerine verilmesinin doğru olmayacağını ifade eden Falkenhayn, Sedmigradsko'da (Transilvanya ya da Erdel) bulunan Alman ve Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin Romanya'ya karşı yönlendirilmesinin ve bu operasyonlar sırasında Bulgar ordusunun birkaç Türk tümeni ile desteklenmesinin daha doğru olacağını belirtmiştir¹⁶.

Falkenhayn, Türk tümenlerinin sayısı hakkında Enver Paşa ile görüşüp mutabık kalındığında kendisine bilgi vereceğini bildirmiştir. Fakat General Jekov, Falkenhayn'ı beklemek yerine Albay Gançev aracılığı ile 20 Haziran 1916'da Enver Paşa'dan Romanya'ya karşı ihtiyaç olması durumunda Bulgaristan'ın emrine 6 adet Türk tümeni verilebileceği bilgisini almıştır¹⁷. General Falkenhayn ise bu konu hakkında General Jekov'a 1 Temmuz 1916 tarihinde bilgilendirme telgrafi çekmiştir. Enver Paşa'nın ihtiyaç olması halinde özel askeri amaçlarla üçer tabur ve üçer alaydan oluşan dört tümeni vermeye hazır olduğunu belirten Falkenhayn, Romanya'nın İtilaf saflarına katılması ve Osmanlı Devletine karşı doğrudan bir harekatta bulunmaması durumunda ise bu tümenlerin sayısını altıya çıkarılabileceğini bildirmiştir¹⁸.

General von Falkenhayn'ın bu bilgilendirmesi sonrasında geniş bir analiz yaparak aynı gün cevabi bir telgraf gönderen Jekov Türk birliklerinin yardı-

¹⁶ TSVA, F.40, Op. 2, Ae. 661, s. 217.

¹⁷ TSVA, F.40, Op. 2, Ae. 577, s. 157.

¹⁸ TSVA, F.22, Op. 3, Ae. 239, s. 381.

mını almadan savaşa devam etmek istediklerini belirtmiştir. Bu yardımı ise Türklerin Bulgaristan'a yaptıkları en ufak hizmetten dolayı karşılık istediklerine dair açık bir niyetlerinin olduğunu bildiklerinden, Türklerin yardımlarının verimli olup olmayacağı konusunda da endişelerinin bulunmasından istemediklerini ifade etmiştir. General Jekov'un bu konuda en dikkat çekici ifadesi ise; *"Fakat bir veya daha fazla sayıdaki Türk tümeninin işbirliğini istememiz kaçınılmaz olduğunda, o zaman doğrudan Bulgaristan'a değil de, Almanya ile işbirliği için istenmiş olmasını dilerim, yani Türk kuvvetleri Alman kuvvetlerinin yerine geçiyorlar gibi. Ancak bu şekilde Türkiye ile hiç istenmeyen anlaşmazlıklardan kaçınmış oluruz"* şeklindedir. Türk birliklerinin şimdiden sınıra odaklanmasının da erken olduğunu, bunun için biraz daha beklemeleri gerektiğini ifade etmiştir¹⁹. General Jekov'un Türk birliklerinin varlığına karşı duyduğu endişeyi açıkça dile getirdiği görülmektedir. Ayrıca ihtiyaç duyulması halinde dahi Türklerin Almanlarla iş birliği yapmış gibi hareket etmesi gerektiğini vurgulayarak, Türklerin bu desteğine karşı Bulgaristan'ın onlara borçlu kalmasını istememektedir. 2 Temmuz 1916 tarihinde Falkenhayn'ın gönderdiği cevaptan Almanya'nın da Bulgar General'in Türk birlikleri hakkında yaptığı öneriyi kabul ettiği anlaşılmaktadır. General Falkenhayn söz konusu teklifi kabul ile ilgili Jekov'a *"Türk tümenleri başka çare kalmadığında Almanya'ya yardım olarak talep edilmeli ve Bulgaristan için herhangi bir tazminat söz konusu olmamalı"* şeklinde bir cevabi telgraf göndermiştir²⁰.

General Jekov ile Falkenhayn'ın Haziran 1916 tarihindeki görüşmeleri sonrasında Türk birliklerinin ne şekilde gönderileceği konusunda mutabakata varıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu bu Türk desteğinin somut olarak uygulamaya koyulması ise Bulgaristan'ın 1 Eylül 1916 tarihinde Romanya'ya savaş ilanı sonrasında gerçekleşmiştir²¹. Romanya'nın savaşa katılması ile bu zamana dek sadece güneyde Makedonya Cephesi'nde askeri operasyon yürüten Bulgaristan, kuzeyde, Romanya'ya karşı Dobruca cephesine askeri birlik sevk etmek zorunda kalmıştır. Türk birlikleri Romanya'nın savaşa katılımı ile gündeme gelmiş olmasına rağmen Makedonya Cephesi'nde 10 Eylül 1916 tarihinde İtilaf birliklerinin yoğun bir saldırı başlatması üzerine Bulgar Ge-

¹⁹ TSVA, F.22, Op. 3, Ae. 577, s. 162.

²⁰ TSVA, F.22, Op. 3, Ae. 577, s. 162.

²¹ Stanev, a.g.e., s. 319-320.

nelkurmayı Almanya'dan askeri destek talebinde bulunmuştur. Alman Genel Karargâhı ise Bulgaristan'ın bu talebine Enver Paşa'dan birlik talep ederek cevap vermiştir. Enver Paşa Almanya'nın bu talebine olumlu cevap vererek, Makedonya Cephesi'ne 46'ncı ve 50'nci tümenlerden oluşan 20'nci Türk kolordusu ile 177'nci Türk alayını göndermiştir. Bu birlikler Makedonya'da konuşlu General Todorov komutasındaki 2'nci Bulgar ordusunun Meriç Nehri ile Serez arasındaki bölgenin savunmasını alan 10'uncu Bulgar tümeninde görev yapmıştır²².

Romanya'ya karşı Dobruca hattında verilecek mücadele için ihtiyaç duyulan ve savaş boyunca Bulgar 3'üncü Ordu komutanı General Toşev'in komutası altında bulunacak olan Türk birlikleri ise 15, 25 ve 26'nci tümenlerden oluşan 6'ncı Kolordu'dur. Bu kolordunun Dobruca Cephe hattına nakil işlemleri 21 Eylül 1916 tarihinde başlamış, 5 Ekim 1916 tarihine dek sürmüştür²³. Cephelere ulaşan Türk birlikleri Bulgar komutası altında verilen görevleri kendi düşmanları ile savaşırçasına ve kendi vatanlarını savunurçasına yerine getirmiştir. Kuzeyde Romen ve Rus birliklerinden oluşan İtilaf askerlerine karşı aktif bir şekilde cephede, güneyde ise İtilaf Kuvvetlerinin her an bir saldırıya geçme tehlikesine karşı Bulgar birlikleri ile birlikte teyakuzda olmuştur. General von Falkenhayn'ın Bulgar General Jekov'la Türk birliklerinin Bulgaristan'a destek amacıyla Bulgar komutası altına girerek vereceği desteğe yönelik General Jekov'un duyduğu endişeye karşı belirttiği *“Türkler hangi yardımda bulunursa bulunsunlar herhangi bir toprak talebinde bulunmayacaklardır; bunu Almanya size garanti etmektedir. Türk kuvvetleri Bulgar düşmanlarına karşı savaşmak için geldiklerinde, aslında onlar kendi düşmanları ile savaşacaklardır. Çünkü Türkler İtilaf Devletlerinin tüm çabasının Bulgaristan'ı dağıtmak değil İstanbul'u ele geçirmek olduğunun farkındadır”* sözleri Türk birliklerinin Bulgar ordusuna destek amacıyla ortaya koyduğu mücadelenin önsöz olması bakımından önemlidir²⁴.

²² Nurcan Fidan, “Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Bulgar Ortak Harekatı (Romanya ve Makedon Cephesi'ndeki Türk Birlikleri)”, **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri**, Genelkurmay Atase ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 84.

²³ TSVA, F. 40, Op. 2, Ae. 611, s. 24.

²⁴ TSVA, F.22, Op. 3, Ae. 234, s. 192.

Türk Birlikleri, savaşın her iki cephede de pozisyon savaşı halini aldığı döneme dek Bulgar komutası altında kalmıştır. Makedonya Cephesi'nde yürütülen savaş, zaten 20'nci Kolordu bölgeye intikal ettiği sırada pozisyon savaşı durumundadır. Bu cephede 31 Ekim 1916 tarihinde yaşanan büyük İtilaf taarruzlar sonrasında savaş tekrar pozisyon savaşı şeklinde sürmüştür²⁵. Romen Cephesi'nde ise Eylül 1916'da başlayan savaş 1917 yılı Ocak ayında Dobruca Cephesi'nin kontrolünün Merkezi Kuvvetlerin eline geçmesi ile savaş pozisyon savaşı halini almıştır²⁶.

2. Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Arasındaki İttifakın Sona Ermesi

Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasındaki ittifakın temeli aslında Birinci Dünya Savaşı başlamadan 6 Ay önce atılmıştır. 23 Şubat 1914 tarihinde Bulgaristan'da yapılan seçimlerde Dr. Vasil Radoslavov'un Liberal Koalisyon Hükümeti'nin seçimde başarılı olması ve Dr. Vasil Radoslavov'un Başbakan olarak seçilmesi için Osmanlı devlet adamlarının Bulgaristan'da yaşayan Türk nüfusuna yaptığı etki bu ittifakın ilk emaresidir. Osmanlı Devleti'nin Türklere yaptığı bu etki sonucunda Gümülcine'den 13 Türk meclise vekil olarak girmiş ve Bulgar Başbakanı Radoslavov'un kurduğu hükümet, mecliste çoğunluğu sağlamıştır²⁷. Bu durum Bulgaristan'da göreve gelen Liberal Hükümetin Başvekili Radoslavov ve Çar Ferdinand ile Türk idareciler arasında olumlu bir diplomatik atmosfer yaratmıştır.

Diğer taraftan savaşın başladığı sıralarda Talat ve Halil Beyler'in Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Romanya arasında kurulması planlanan ittifak için 15 Ağustos 1914'te Sofya-Bükreş seyahatleri ve bu seyahatin Bükreş'ten dönüş evresi olan 19 Ağustos'ta Bulgar Başbakan Radoslavov ile Talat Bey arasında imza altına alınan gizli ittifak anlaşması, diplomatik yakınlığı daha net ortaya koymaktadır²⁸. Bulgaristan'a karşı hem politik hem de diplomatik desteğini açıkça ortaya koyan Osmanlı Devlet ricali, onun savaşa girmesi için Türk kamuoyunun tepkisini çekmek pahasına toprak tavizinde dahi bulunmuştur. Savaşta Bulgaristan'ın varlığına duyulan ihtiyaç kadar savaş sırasında onun

²⁵ Fidan, **a.g.e.**, s. 86.

²⁶ Lalkov, **a.g.e.**, s. 86.

²⁷ Stanev, **a.g.e.**, s. 171.

²⁸ Narinç, Ekincikli, **a.g.m.**, s. 150.

başarılı olmasının da bütün müttefik devletler için önemi yadsınamaz. 1916 yılı Eylül ayında Bulgar Genelkurmayı ile Alman Genel Karargahı arasında yapılan görüşmeler Bulgar devlet adamlarının Osmanlı Devleti'ne ve onun vermiş olduğu desteğe duydukları güvensizliği ortaya koyarken, bu destek için çevrilen tiyatroya rağmen Türk askerlerinin Makedonya ve Dobruca'ya destek için gönderilmiş olması bu önemi açıkça ifade etmektedir.

Savaşın her iki cephede de pozisyon savaşı aldığı dönemde, özellikle Romanya'ya karşı alınan başarı ve Dobruca'nın ele geçirilmesi, aslında önemli bir başarı ve müttefikler arasındaki bağı kuvvetlendirmesi gereken bir gelişme iken, iki devlet arasındaki ittifakın düğümlerinin çözülmesinin de başlangıcı olmuştur. 1917 yılı Ocak ayında Dobruca cephesinin kontrolü tamamen Merkezi Kuvvetlerin eline geçmiştir. Bu sırada Seret nehri üzerinde Rus ve Romenler tarafından oluşturulan uzun istihkamlara karşı Bulgar tümenlerinin yanında Türk tümenleri de konuşlandırılmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Bulgar İdaresi buna itirazda bulursa da onun itirazları bir sonuç vermemiştir. Bulgarların itirazı Türk birliklerinin bu hattaki varlığının Osmanlı Devleti'ne Dobruca topraklarının bir bölümü üzerinde tasarrufta bulunma hakkı oluşturmalarına neden olmuştur²⁹. Çünkü Bulgaristan bütün Dobruca'nın kendisine verilmesini istemektedir³⁰.

Bulgaristan'ı Türklere karşı endişeye düşüren bir diğer mesele de Makedonya'da bulunan 177'nci Türk alayı ve Enver Paşa'nın 10 Aralık-23 Aralık 1916 tarihinde Bulgaristan topraklarına yaptığı seyahat olmuştur. Enver Paşa'nın seyahatinin amacı Bulgar komutasında görev yapan Türk birliklerini teftiş olsa da Bulgar idareciler seyahatin amacını Bulgar çıkarlarına ters bir durum olarak yorumlamıştır³¹. Makedonya Cephesi'ne destek için 20'nci Kolordu ile birlikte gönderilen fakat 20'nci Kolordu İstanbul'a döndükten sonra da Makedonya'da kalan 177'nci alay, Bulgar idareciler için bir sorun olmuştur. 20'nci Kolordu Osmanlı Devleti'nin savaştığı diğer cephelerde duyulan asker ihtiyacına yönelik olarak geri çağırılmıştır. 177'nci alayın

²⁹ Lalkov, **a.g.e.**, s. 86.

³⁰ Bayur, **a.g.e.**, C III, K. IV, s. 142.

³¹ Ökkeş Narinç, "Enver Paşa'nın Müttefik Devlet Topraklarına 13 Günlük Seyahati ve Bu Seyahate Dair İki Rapor (10-23 Aralık 1916)", **Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz Armağanı, Bilim Uğrunda 30 Yıl**, Ankara 2018, s. 273-274.

Makedonya'dan gidişi ise Bulgar Genelkurmayının isteği ile gerçekleşmiştir. Bulgar 2'nci ordu kurmay başkanı Yarbay Jostov bu alayla ilgili Köstendil'deki Bulgar Ordu Harekat Merkezine bir telgraf çekmiş ve telgrafında bu alayın Makedonya'dan çekilmesi gerektiğini, alayın cephe için bir kötülük olduğunu, saldırı hareketi açısından beceriksiz, savunmada ise vasat durumda bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca cephe gerisinde alayın subaylarının çeşitli propagandalarla uğraştığını, kaçak askerlerinin eşkıyalık yaptığını ifade etmiştir³². Bu telgraf 23 Kasım 1917 tarihinde gönderilmiştir. Bulgarların bu isteğine rağmen alay Makedonya'da yaklaşık 6 ay daha kalmış, bölgeden ayrılışı ise 11 Nisan 1918 tarihinde gerçekleşmiştir³³. Enver Paşa'nın bu alayı Makedonya'da ihtiyat alayı olarak buldurmuş olma ihtimali çok yüksektir. Çünkü bu sırada Bulgaristan ile Dobruca meselesinde büyük bir anlaşmazlık yaşanmaktadır.

Yaşanan anlaşmazlık özellikle Dobruca'nın tamamının Bulgaristan'a bırakılması üzerinedir. Bu talebe Osmanlı Devleti gibi Almanya ve Avusturya-Macaristan da sıcak bakmamaktadır. Osmanlı Devleti Dobruca'nın Bulgaristan'a bırakılması durumunda Bulgaristan'ın aşırı toprak kazanmış olacağı, doğrudan Rusya ile ortak sınırının bulunacağı ve Osmanlı Devleti'ni Batı Avrupa'ya bağlayan bütün yollara Bulgaristan'ın sahip olacağı endişesini taşımaktadır. Almanya ise Köstence-Çernavoda yolunu Bulgaristan'a vermek istemediğinden Türk hükümetinin yaptığı itirazı öne sürmektedir³⁴. Ayrıca Alman Dışişleri Bakanı Zimmerman da Türk tarafının taleplerini makul bulmaktadır. Türk hükümeti Bulgaristan'ın bu isteğini ancak bazı tavizler vermesi karşılığında kabul edebileceğini dile getirmiştir. Bununla ilgili 25 Mart 1918 tarihinde Bulgar Başbakan Radoslavov'un Talat Paşa ile yaptığı 2 saatlik görüşmede, Talat Paşa, Radoslavov'a Bulgaristan'ın, Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Bulgaristan'a verdiği toprakları iade etmesi konusunda ısrar etmiş, fakat Radoslavov bu isteği reddetmiştir³⁵. Türk tarafının bu talebini Almanya'nın da desteklediği, Romen ve Rus birliklerine karşı Bükreş alındıktan sonra ve cephe savaşlarının sürdüğü sırada (12 Aralık 1916), Berlin'deki Osmanlı Bü-

³² TSVA, F. 40, Op. 2, Ae. 754, s. 388.

³³ Narinç, a.g.t., s. 250.

³⁴ TSVA, F. 40, Op. 2, Ae. 897, s. 345.

³⁵ TSVA, F. 40, Op. 2, Ae. 471, s. 160.

yükceliliğinin Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdiği ve Zimmerman'la Radoslavov arasında Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden aldığı toprağı geri vermesi ile ilgili yapılan görüşmeyi içeren telgraftan anlaşılmaktadır³⁶.

Dobruca konusunda Bulgaristan'ın İstanbul'daki Askeri Ataşesi Yarbay İliya Kableşkov'un Enver Paşa ile yaptığı görüşme de Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan gerilimi daha net ortaya koymaktadır. Enver Paşa Kableşkov'a; *“Dobruca'nın dört müttefik devlete bırakıldığını ve Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne düşen payı bedavadan almayı istemeyeceğini”* belirtmiştir. Ayrıca *“Bulgaristan, tüm Bulgarları birleştirmek için savaşa girdi, bu nedenle tabiki Bulgaristan vücudundaki parçalardan herhangi birini birilerine vererek ödünler vermemeli. Eğer konu ırkdaşlık ise bizim de belirli bölgelerde soydaşlarımız var. Biz teminat istiyoruz, çünkü Dobruca'nın ele geçirildiğini göz önüne alırsak Bulgaristan çok büyüyor, onun bu büyümesine biz de 20.000 asker şehit vererek katkıda bulunduk”* ifadelerinde bulunmuştur³⁷.

Osmanlı Devleti Enver Paşa'nın da ifade ettiği gibi müttefik bir devlet olarak cephede verdiği mücadelenin karşılığında tazminat istemektedir. Aslında Enver Paşa Dobruca ile ilgili bir talepte bulunmamıştır. Sadece savaş öncesinde Bulgaristan'a verilen toprağın iadesini istemiştir. Bulgar hükümeti ise bu duruma kesin bir şekilde karşı çıkarak konuyu Alman Harekât Ordusu Kurmay Başkanı General Ludendorff'a iletmiş, fakat Ludendorff bu meselenin Berlin'e taşınmasını ve Alman Kayzeri'nin çözümüne bırakılmasını önermiştir³⁸. Neticede mesele savaş sonrası bir evrede çözümlenmek üzere ötelenmiş, fakat savaşın gidişatının cephelerde İtilaf Kuvvetleri lehine dönmesi ve Bulgaristan'da yaşanan iç karışıklıklar bu konunun da gündemden düşmesine neden olmuştur. Çünkü savaş Merkezi Kuvvetler için kaybedilme sürecine girmiş ve savaşın ağır sonuçları müttefik devletlerin hepsini etkileyecektir. Merkezi Kuvvetler içerisinde savaşı ilk terk eden devlet, Merkezi Kuvvetlere, dolayısıyla savaşa en son katılan Bulgaristan olmuştur. Haziran 1918'de Radoslavov hükümeti Çar Ferdinand tarafından görevden alınmış,³⁹

³⁶ Bayur, a.g.e., C III, K. IV, s. 143.

³⁷ TSVA, F. 23, Op. 2, Ae. 358, s. 9-10.

³⁸ TSVA, F. 40, Op. 2, Ae. 731, s. 448.

³⁹ Lalkov, a.g.e., s. 89.

yerine geçen Demokrat ve Radikal Koalisyon hükümeti Başbakanı Aleksandır Malinov, hem cephede hem de ülkede büyüyen isyanı bastırmakta zorlanmıştır. İtilaf taarruzlarına karşı Almanlardan talep edilen destek de reddedilince Bulgaristan 23 Eylül'de Selanik'e anlaşma için bir heyet göndererek, 29 Eylül 1918'de Selanik Ateşkes Anlaşmasını imzalamıştır⁴⁰.

Bulgaristan'ın ateşkes imzalamasının ardından diğer müttefik devletler de sırasıyla ateşkes imzalamak zorunda kalmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918 tarihinde 25 Maddelik Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamış, böylece büyük özverilerle başlanılan büyük savaş Merkezi Kuvvetler için hezimetle son bulmuştur.

SONUÇ

Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar üzerinde Sırbistan ile yaşadığı gerilim ile başlayan böylesine büyük bir savaş, Almanya'nın görev ve sorumluluklar yüklediği Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın desteği ile alan olarak genişlemiştir. Birinci Dünya Savaşı İttifak Devletleri için Almanya'nın merkezine yerleştiği ve bu ittifaka dâhil devletlerin bütün kontrolünü elinde tuttuğu bir savaş olmuştur. Bulgaristan dahi savaşa en son katılmış olmasına rağmen, savaşa katılana dek kendi iradesi ile anlaşma şartlarını belirlerken cephede askeri harekâtlarının kontrolünü Almanya'ya bırakmıştır. Aslında bu savaş bir Alman savaşıdır. Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti onun amacına hizmet eden birer figüran görüntüsünde olduğu açıktır. Almanya dışındaki diğer üç ülke savaşta insan kaynağı noktasında varını yoğunu ortaya koyarken diğer taraftan bu ülkeler Almanya için işe ve hammadde kaynağı olmuştur. Bu açıdan Almanya, müttefiklerini sömüren bir ülke konumundadır. Özellikle Osmanlı Devleti ve Bulgaristan ondan sadece askeri mühimmat ve silah temin edebilmiştir. Birinci Dünya Savaşı İngiltere'nin sahip olduğu kolonileri cepheye taşıyarak yürüttüğü bir savaştır. Almanya'nın o dönemde kolonisi yoktur ve zaten bu amaç için mücadele ettiği açıkça söylenebilir. Bu durum Almanya'yı cepheye kendi planı doğrultusunda müttefik Türk ve Bulgar askerlerini sürmeye zorlamıştır. Çünkü İngiliz, Fransız ve Rus birlikleri ile her cephede kendi askerleri ile mücadele vermesi oldukça zor bir durum gibi görünmektedir.

⁴⁰ Lalkov, a.g.e., s. 93.

Bulgaristan ve Osmanlı Devleti de söz konusu bu Alman planına destek olmuştur. Fakat bu destekte Bulgaristan temkini elden bırakmazken, Osmanlı Devleti oldukça acele etmiştir. Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında ittifak söz konusu olduğunda dahi yine ödün veren taraf Osmanlı Devleti olmuştur. Elbette aynı safta mücadele etmenin gerektirdiği bir dayanışma söz konusudur. Bu amaçla Türk askeri Galiçya'dan Dobruca'ya oradan Makedonya'ya her satıhta bulunmuştur.

Sadece Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında yürütülen diplomasi ve cephede birlikte yürütülen savaştan dahi anlaşılabilir ki bu savaşın tek kaybedeni Osmanlı Devleti olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti 9 cephede mücadele vermiştir. Bu cephelerin ise sadece üçünde müttefik devlet askeri bulunmaktadır. Bu durum Türk askerinin kendi savaşını verdiği cephelerin dışında kalan cephelerde müttefik devletin savaşına destek vermiş, ama bu bölgelerde sadece onun çıkarlarına hizmet etmiştir. Gerek Dobruca gerekse 1915 yılında Bulgaristan'a verilen toprağın iadesi meselesinde Osmanlı Devleti herhangi bir olumlu sonuç alamamıştır. Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında sorunlu başlayan ittifak savaşın sonunda sorunlu olarak sona ermiştir.

Sonuç olarak belirtilmesi ve hayretle düşünülmesi gereken nokta ise savaş sonrasında yok edilen, ya da en ağır şartların uygulandığı devlet yine Osmanlı Devleti olmuştur. Almanya, Bulgaristan, Avusturya ve Macaristan savaş sonrası bazı maddi ve politik yaptırıma maruz bırakılmış olsalar da, savaşta her şeyini kaybeden Osmanlı Devlet adamları farklı bir varoluş mücadelesinin içine girmişlerdir.

KAYNAKÇA

Bulgaristan Merkez Devlet Arşiv Belgeleri

İİ BAN, Kol. 20, Op. 24, Ae. 423, l. 883-885.

İİ BAN, Kol. 20, Op. 24, Ae. 86, l. 249-250.

İİ BAN, Kol. 20, Op. 27, Ae. 55, l. 140-141.

İİ BAN, Kol. 20, Op. 74, Ae. 270, l. 192-195.

Bulgaristan Merkez Askeri Arşiv Belgeleri

TSVA, F. 23, Op. 2, Ae. 358, s. 9-10.-----TSVA, F. 40, Op. 2, Ae. 471,
s. 160.

TSVA, F. 40, Op. 2, Ae. 611, s. 24.-----TSVA, F. 40, Op. 2, Ae. 731,
s. 448.

TSVA, F. 40, Op. 2, Ae. 754, s. 388.-----TSVA, F. 40, Op. 2, Ae. 897,
s. 345.

TSVA, F.22, Op. 3, Ae. 234, s. 192.-----TSVA, F.22, Op. 3, Ae. 234,
s. 192.

TSVA, F.22, Op. 3, Ae. 234, s. 192.-----TSVA, F.22, Op. 3, Ae. 239,
s. 381.

TSVA, F.22, Op. 3, Ae. 577, s. 162.-----TSVA, F.22, Op. 3, Ae. 577,
s. 162.

TSVA, F.40, Op. 2, Ae. 577, s. 157.-----TSVA, F.40, Op. 2, Ae. 661,
s. 217.

Telif ve Tetkik Eserler

Arhivnite, Govoryat, **Bulgariya v Pırvata Svetovna Voyna, Germanski Dip-
lomatıçeski Dokumenti**, Tom 1, Nomer 20, Sofiya 2002.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yay., İstanbul 2005.

Aybars, Ergün, **Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi ve So-
nuçları, 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, 2. Uluslararası Tarih
Sempozyumu (16-18 Ekim 2014)**, İzmir 2015, s. 111-116.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi, 1914-1918 Genel Savaşı**, C III, K. I, TTK. Yay., Ankara 1991.

-----, **Türk İnkılabı Tarihi, 1914-1918 Genel Savaşı**, C III, K. II, TTK. Yay., Ankara 1991.

-----, **Türk İnkılabı Tarihi, 1914-1918 Genel Savaşı**, C III, K. IV, TTK. Yay., Ankara 1991.

Fidan, Nurcan, “Birinci Dünya Savaşı’nda Türk-Bulgar Ortak Harekatı (Romanya ve Makedon Cephesi’ndeki Türk Birlikleri)”, **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri**, Genelkurmay Atase ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Lalkov, Milço, **MejduVıztorga i Pokrusata Bılgariya Po Vreme Na Voynite 1912-1918**, Biblioteka Bılgariya, Sofiya 1993.

Narinç, Ökkeş, **Bulgar Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı’nda Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri**, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

-----, “Enver Paşa’nın Müttefik Devlet Topraklarına 13 Günlük Seyahati ve Bu Seyahate Dair İki Rapor (10-23 Aralık 1916)”, **Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz Armağanı, Bilim Uğrunda 30 Yıl**, Ankara 2018, s. 357-376.

Narinç, Ökkeş, Ekincikli, Mustafa, “Balkanlar’da Denge Oyunu-1914”, **Humanitas**, C 5, S 10, Tekirdağ 2017, s. 143-159.

Stanev, Nikola, **Nai-Nova İstoriya Na Bılgariya 1912-1920**, İlüstratsii, Kıniga II Voyni Za Obedinenie, Peçatnitsa S. M. Staykova, Sofiya 1925.

BULGARİSTAN CEPHESİ'NDEKİ GELİŞMELERİN MONDROS'A ETKİSİ

Yaşar ARSLANYÜREK*

ÖZET

Sırbistan'ın Balkanlardaki siyasi faaliyetlerinden rahatsız olan Bulgaristan, Balkan Savaşları'nda kaybettiği toprakları kazanmak amacıyla I. Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri yanında yer almıştı. Ancak savaşın özellikle de İttifak Devletleri aleyhine gelişmesi üzerine yenilen devletlerle şartları oldukça ağır olan birtakım antlaşmalar imzalandı.

Bulgarların 1918 yılında İtilaf Devletleri karşısında yenilmeleri üzerine imzalanan Selanik Mütarekesi'yle beraber Bulgarlar, yenilgiyi kabul ederek birtakım ağır şartları kabul etmek zorunda kaldı. Selanik Mütarekesi, daha sonra Osmanlı Devleti ile imzalanacak Mondros Mütarekesi'nin de bir nevi hazırlığı gibiydi.

Bulgarların yenilgisi ve bu bağlamda Selanik Mütarekesi'nin imzalanması sonucunda Osmanlı Devleti'nin, Almanya ile olan kara bağlantısı da ortadan kaldırılmış oldu. Ayrıca Bulgar Cephesi'ndeki mağlubiyetle birlikte İstanbul artık doğrudan doğruya İtilaf Devletlerinin açık hedefi haline geldi. Yaşanan bu gelişmeler İstanbul Hükümeti'ni, Bulgarlardan sonra İtilaf Devletleriyle görüşmek zorunda bıraktı. Osmanlı Devleti'nin ardından önce Avusturya, sonra da Almanya yine ağır şartları bulunan mütarekeleri imzalamak zorunda bırakıldılar.

Çalışmada Bulgarların yenilgisinden sonra yaşanan gelişmelerle birlikte, bu gelişmelerin Mondros Mütarekesi'nin yapılmasındaki etkilerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bulgar Cephesi, Selanik Mütarekesi, Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi.

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, yasararslanyurek@gmail.com

THE EFFECTS OF THE DEVELOPMENTS AT THE BULGARIAN FRONT ON MUDROS ARMISTICE

ABSTRACT

Bulgaria, disturbed by Serbia's political activities in the Balkans, was in favor of the Allied Powers in World War I in order to gain the lands it lost in the Balkan Wars. However, when the war developed against the Central Powers in particular, a number of treaties were signed with the overthrown states.

The Bulgarians, along with the Thessaloniki Armistice, which was signed on 1918 to defeat the Entente Powers, had to accept some severe conditions by accepting the defeat. The Thessaloniki Armistice was a kind of preparation for the Mudros Armistice, which would later be signed with the Ottoman State.

As a result of the defeat of the Bulgarians and the signing of the Thessaloniki Armistice, the Ottoman State's land connection with Germany was abolished. Moreover, with the defeat in the Bulgarian Front, Istanbul became a clear target of the Entente States. Following these developments, the Istanbul government had to negotiate with the Entente States after the Bulgarians. After the Ottoman Empire, Austria and then Germany were forced to sign the armistice, which had severe conditions.

In this study, the developments after the defeat of the Bulgarians and the effects of these developments on the signing of the Mudros Armistice will be examined.

Keywords: Bulgarian Front, Thessaloniki Armistice, Ottoman State, Mudros Armistice.

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına giden süreçte Osmanlı Devleti'nin birçok iç ve dış gailelerle meşgul olduğu bilinmektedir. Bu döneme kadar geçen birkaç sene içerisinde yaşanan 1912'de I. Balkan Savaşı'yla büyük toprak kayıplarının yaşanması, 1913'te II. Balkan Savaşı'yla bu toprak kayıplarının telafi edilmeye çalışılması, 1914'te I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması ve aynı sene Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na fiilen girmesi ve çeşitli cephelerde savaşmak zorunda kalması, bu bağlamda 1915 Çanakkale Savaşları, daha önce birçok kez farklı yerlerde olduğu gibi bu kez de 1915 yılında Ermenilerin Van'da isyan etmeleri ve sonrasında yaşanan Ermeni Tehciri, yine 1915'te Kafkas Cephesi'nde yaşanan olumsuz gelişmeler, 1916 yılında İngilizlerin desteği ile Şerif Hüseyin'in Hicaz bölgesinde isyan etmesi, yine 1916'da Kût'ül Amâre'de İngilizlere karşı büyük bir zafer kazanılması, 1917 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa İtilaf Devletleri yanında katılması dönemin bazı önemli gelişmelerindendir.

Avrupa'da XVIII. yüzyıldan itibaren Sanayi Devrimi'nin etkisiyle beraber hammadde ve pazar arayışları, emperyalist devletlerin rekabetine sebep oldu. Bu rekabete güç mücadeleleri de eklenince, devletlerarasında kutuplaşmalar arttı ve bunun sonucunda da 1914'te I. Dünya Savaşı başladı. I. Dünya Savaşı, XX. yüzyılın başlarında yaşanan önemli gelişmelerden biridir. Bu savaş hem sosyal hem de siyasi olarak dünyayı yeni bir evreye sokmuştur. Savaş sırasında ve savaşın sonunda farklı zamanlarda yenilen devletlerle şartları çok ağır bazı antlaşmalar imzalanmıştır.

Güç mücadeleleri ve devletlerarasında kutuplaşmalar bağlamında bir ucunu İngiltere'nin diğer ucunu da Almanya'nın oluşturduğu ortamda bazı devletler savaşın başlangıcında tarafsızlıklarını ortaya koymuşlardı. Savaşın gidişatına göre yön alan devletlerden biri de Bulgaristan'dı. Savaş sırasındaki gelişmeler üzerine Bulgaristan, 1915'te İttifak Devletlerinin yanında savaşa girdi. 1918 yılına gelindiğinde ise Bulgarlar ateşkes imzalamak zorunda kaldılar¹.

¹ Muzaffer Başkaya, "İngiliz Basınına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, C 10, S 1, 2015, s. 53.

Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'na katılmasının nedeni, II. Balkan Savaşı'nda kaybettiği toprakları geri almak istemesindedir. Bulgaristan kaybettiği yerleri geri almak amacıyla, özellikle de Çanakkale Cephesi'nde İtilaf Devletlerinin başarısız olması üzerine 1915'te, içerisinde Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu İttifak Devletleri yanında I. Dünya Savaşı'na katıldı.

Bulgaristan, I. Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra İttifak Devletlerinin yardımlarıyla neredeyse Sırbistan'ın tamamını ele geçirdi². Bulgaristan bazı başarılar elde ettiyse de daha sonra İtilaf Devletleri, Bulgar Cephesi'ni açtı ve gelişmeler aleyhine dönmeye başladı.

Bulgaristan Cephesi

Bulgaristan Cephesi: Bulgar Cephesi, Makedonya Cephesi ve Selanik Cephesi gibi farklı şekillerde isimlendirilmektedir. Bu cephe İtilaf Devletleri tarafından Sırbistan'a destek olmak amacıyla açılmıştır.

Bulgaristan Cephesi'nde İtilaf Devletlerinin kuvvetleriyle İttifak Devletlerinin kuvvetleri arasındaki çarpışmalar 1915 senesinden itibaren, Bulgarların 1918 senesindeki ateşkes istemelerine kadar devam etti³.

I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Galiçya'yı ele geçirme çalışmaları üzerine, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Prusya İmparatorluğu ile birlikte Galiçya Cephesi'ni açmak zorunda kaldı. 1916 senesinde Galiçya'nın kaybedilme tehlikesi ve aynı sene İtalya ile Romanya'nın savaşa İtilaf Devletleri yanında girerek, Avusturya-Macaristan'a saldırmaları üzerine Alman Genelkurmayı bir karar aldı. Bu karara göre dört müttefik devlet ordularının yani Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan ordularının yürüttüğü genel hareketin, tek bir merkezden yani Alman Karargahı'ndan yönetilmesi kararlaştırıldı⁴.

Balkanlarda yeni bir cephe daha açılmasıyla birlikte Alman Genelkurmayı, Osmanlı Devleti'nden asker talebinde bulundu⁵. Müttefik kuvvetlerin planı

² Başkaya, a.g.m., s. 58-59.

³ <https://nzhistory.govt.nz/media/photo/salonika-front-19151918> (17.07.2018).

⁴ Oya Dağlar Macar, "Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, X/2, 2009, s.36.

⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, C IX, Ankara, 1999, s. 498.

doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin 3 kolordu vermesi kararlaştırıldı. Bu kolordulardan biri Ruslara karşı savaşmak ve Avusturya-Macaristan'a yardımcı olmak amacıyla Galiçya Cephesi'ne, ikinci kolordu Rumenlerle savaşmak amacıyla Romanya Cephesi'ne, üçüncü kolordu da Sırplarla mücadele etmek üzere Makedonya Cephesi'ne gönderilecekti⁶. 20. Kolordu olarak bilinen bu kolordunun sayısı 40.000 civarında olup,⁷ bu cepheye Bulgarlara yardım edecekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir kolorduyla desteklediği Bulgar Cephesi'nin (Makedonya Cephesi) açılması aslında çok daha önce planlandıysa da Yunanistan'da süren iç karışıklıklar nedeniyle bu cephenin açılması gecikmişti.

İtilaf Devletlerinin 1917 başlarında bölgede 23,5 tümenlik bir kuvveti bulunuyordu. Bu kuvvet bölgedeki Alman ve Bulgar güçlerinin sayısına neredeyse denkti. Zamanla Sırbistan, Romanya ve Rusya cephelerinin ortadan kalkması, İtilaf Devletleri için Selanik cephesinin önemini artırmıştı⁸.

Sayıları 770.000'i bulan Fransız ve Sırp birlikleri, Makedonya'da,⁹ Bulgar Cephesi olarak da bilinen cepheye, 15 Eylül 1918'de şiddetli bir taarruza geçtiler¹⁰. Bulgar ordusunun birinci mevzii oldukça güçlendirilmişti. Buna karşın, bu mevziinin gerisindeki mevziilerde durum böyle değildi. Orduda asker kaçaklarının sayısı oldukça fazla olduğu gibi kalan askerler de isteksiz durumdaydılar¹¹. 15 Eylül'deki İtilaf Devletlerinin bu saldırıları¹² Bulgar

⁶ Macar, a.g.m., s. 36.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk.: Karal, a.g.e., s. 500.

⁸ Karal, a.g.e., s. 507.

⁹ Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", **DİA.**, C 6, İstanbul, 1992, s. 199.

¹⁰ Erik Jan Zürcher, "The Ottoman Empire and the Armistice of Moudros", in: **Hugh Cecil and Peter H. Liddle (eds.), At the Eleventh Hour: Reflections, Hopes, and Anxieties at the Closing of the Great War, 1918**, London: Leo Cooper, 1998, p. 266.

¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi 1914-1918 Genel Savaşı**, C III, Kısım IV, Ankara, 1991, s. 679.

¹² Genel olarak bu saldırılar 15 Eylül ile 18 Eylül arasında vuku bulup Dobro Pole Savaşı olarak bilinmektedir. Zira bu savaştan sonra İtilaf kuvvetleri on gün içinde Bulgaristan'a girdiler ve Bulgaristan bu savaştan sonra ateşkes imzalamak zorunda kaldı. Bk.: Area Handbook Series, **Bulgaria A Country Study**, Federal Research Division Library of Congress Edited by Glenn E. Curtis Research Completed June 1992, s. 32-33; https://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-neuilly-sur-seine_treaty_of-2017-02-20.pdf (12.07.2018)

Cephesi'nin başarısız olmasında oldukça etkili oldu¹³. Bunun yanında yine bu sıralarda Bulgarlar, Yerbichna'da İtilaf Devletleri karşısında başarısız oldular. Bu başarısızlık daha sonraki büyük başarısızlıkların da bir nevi göstergesi olarak anlaşılabilir¹⁴.

Fransız ve Sırp birlikleri 15 Eylül'de Vardar Nehri Muharebesi'nde başarılı oldular. Daha sonra, bu kez de İngiliz ve Yunan Birliklerinden oluşan İtilaf kuvvetleri 18 Eylül'de Doyran Gölü yakınlarında,¹⁵ cephede 25 kilometrelik bir yarma harekâtı gerçekleştirerek, kuzeye doğru ilerlediler¹⁶.

Almanların, 1918 senesi ortalarında daha önceden vermiş oldukları mali yardımları tamamen kesmesinin ardından, Fransız ve Sırp güçleri, 21 Eylül'de 150 kilometrelik bir cepheyi, bu alan Manastır'dan Doyran Gölü'ne kadar uzanıyordu, ele geçirdiler. Bulgarları destekleyen Alman birlikleri de bozguna uğradı. Bu birliklerden erlerinin çoğu Bulgar olan XI. Alman ordusu tutsak edildi, bazı Bulgar askerleri de cepheden firar ederek¹⁷ köylerine kaçtılar¹⁸.

İtilaf kuvvetlerinin Bulgar Cephesi'ndeki başarıları, Fransa'da oldukça tesirli oldu. Bu bağlamda Klemenso,¹⁹ 25 Eylül'de Bakanlar Kurulu'nda, Bulgar Cephesi'nde işlerin tam da istedikleri gibi gittiği yönünde bazı açıklamalarda bulundu²⁰.

¹³ İhsan Şerif Kaymaz, "Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili", **21. Yüzyıl**, Ekim/Kasım/Aralık 2008, s.243.

¹⁴ <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-bulgaria-2016-02-02.pdf> (16.07.2018).

¹⁵ Ian Westwel, **Resimli Harp Tarihi I. Dünya Savaşı**, Çeviren: Oktay Etiman, İstanbul, 2012, s. 234-235.

¹⁶ Bayur, **a.g.e.**, s. 679.

¹⁷ Konuyla ilgili olarak, 22 Eylül 1918 tarihinde dönemin Sofya elçisinden Osmanlı Devleti'ne gönderilen bir telgraf ile Çerna bölgesindeki Bulgar askerlerinden üç dört alayın savaşmayarak firar ettikleri bildiriliyordu. bk.: **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, II.**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2013, s. 254

¹⁸ Bayur, **a.g.e.**, s. 679.

¹⁹ Georges Clemenceau, 1906-1909 ve 1917-1920 yılları arasında Fransa başbakanı olarak görev yapmıştır. bk.: Ali Erhan Ertan ve Tevfik Orçun Özgün, "I. Dünya Savaşı'nın Ardından Yenidünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016.

²⁰ Bayur, **a.g.e.**, s. 679.

Aslında Fransa'nın Makedonya'da giriştiği saldırıyla amacı Bulgarları yıpratarak çaresiz bırakmak ve bu suretle de Makedonya birliklerinin bir kısmını Fransa cephesine taşımaktı. Ne var ki Bulgarların bu cephede bezgin bir şekilde olmaları ve yapılan propagandaların Bulgarlarda boş ümitlere sebebiyet vermesi nedeniyle bu ilk yenilgi büyüyerek devam etti²¹.

Bulgaristan'ı Ateşkes İmzalamaya İten Sebepler

Bulgaristan Cephesi'ndeki gelişmelerin özellikle de Bulgaristan aleyhine devam etmesi üzerine Bulgaristan Hükümeti, ateşkes istemek zorunda kaldı. Ancak bu talep, İtilaf Kuvvetlerinin bu bölgedeki komutanı olan General Franchet d'Esperey tarafından 25 Eylül 1918'de kabul edilmedi. Diğer taraftan aynı gün İngiliz birlikleri Bulgaristan'a girdi. Dahası Fransız birlikleri de 29 Eylül'de Üsküp'ü ele geçirdi²².

Bulgaristan'ın ateşkes isteği, Kral Ferdinand'ın hükümetten çekilmesine kadar²³ İtilaf Devletleri tarafından herhangi bir karşılık bulmamıştı. Ancak Ferdinand'ın çekilmesiyle bu ateşkes isteği kabul edildi. Bu olay İttifak Devletlerinde kopuşun bir başlangıcı olarak kabul edildi. Zira Bulgaristan'ın ateşkes isteğiyle ilgili yapılan değerlendirmelerde, Bulgaristan'ın herhangi bir şart ileri sürmeksizin İtilaf Devletlerine teslim olduğu ve bu durumun oldukça belirleyici bir olay olduğu ifade edildi²⁴.

Bulgaristan'ı bölgede çaresizliğe iten sebeplerden biri de Avusturya-Macaristan'dı. Zira Avusturya-Macaristan, Balkanlardaki kuvvetlerini çekmeye başlamıştı. Dahası Avusturya İmparatoru, İtilaf Devletleri ile derhal bir barış yapmak istiyordu. Bu amaçla da daha 14 Eylül'de İsviçre aracılığıyla Amerika'ya barış için başvuruda bulunmuştu²⁵. Nasıl ki Avusturya-Macaristan'ın bu durumu Bulgaristan için önemliyse, Bulgaristan'ın da barış görüşmelerinde bulunması ve savaş dışı kalması aynı derecede, belki de daha fazla, Osmanlı Devleti için önem taşımaktaydı.

²¹ Bayur, **a.g.e.**, s. 679.

²² Westwel, **a.g.e.**, s. 235.

²³ Kralın bu çekilişi, kendi rızasıyla değil de daha çok onun istifaya zorlanmasıyla gerçekleşmişti. Bk.: Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıratım**, C I, İstanbul, 1993, s. 82.

²⁴ Başkaya, a.g.m., s. 64-65.

²⁵ Sabahattin Seleğ, **Anadolu İhtilali**, C I, İstanbul, 1987, s. 37.

Bulgaristan'ı, İtilaf Devletleri ile anlaşmaya iten sebepleri Sofya Elçisi Safa Bey, 6 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'ne, dönemin Bulgar Başbakanı Mösyö Malinof'un ifadelerine göre özetle şu şekilde nakletmekteydi:²⁶

“İktidara geldiğimizden beri askerinin ancak beş günlük yaşasına kifayet edecek zahiresi var idi. Müttefiklerimiz Ocak ayından itibaren parayı ve Şubat ayından itibaren de mühimmatı kesmişlerdi. 12 Ağustos'da Almanya ve Avusturya'ya birer nota göndererek durumun vahametini ayrıntılarıyla anlattım ve yardım talebinde bulundum. Buna karşın Almanya ise talebimize ancak 28 Ağustos'da cevap verdi ve yardım amacıyla Sivastapol'dan 15 tabur ile gerekli yardımın gönderileceğini belirtti ise de bu askerler ve yardımlar bir türlü gelmedi. Diğer taraftan Avusturya ise bu talebimize cevap dahi vermedi.” Malinof, bunların yanında başka bir sebep olarak üçüncü fırkanın ihanet etmesini de saymaktaydı.

Belirtilen gelişmelere ek olarak Avusturya-Macaristan'ın bölgedeki askerlerini çekmesi ve barış çalışmaları, Bulgaristan'ı bölgede yalnızlaştırdı ve başarısızlıklar da yaşayan Bulgaristan,²⁷ 26 Eylül'de tekrar ateşkes talebinde bulundu²⁸ ve bu suretle 28 Eylül'den itibaren ateşkes görüşmelerine başlandı²⁹. Diğer taraftan Balkan Devletlerinden Sırbistan, Romanya ve Yunanistan; Bulgarların, İtilaf Devletleri ile barış yapmasını engellemek için faaliyetlerde bulundu³⁰ ise de bir sonuç hâsıl olmadı ve Bulgaristan, İtilaf Devletleri ile mütareke yolunu seçti.

Bulgarlar ateşkes talep edene kadar İngilizler, Osmanlı Devleti ile olası bir ateşkesin şartlarını dahi düşünmemişti. Ancak Bulgarların bu ateşkes talebi İngilizleri, en azından Osmanlı İmparatorluğu için, ateşkes şartlarını belirlemeleri gerektiği konusunda uyandırdı³¹.

²⁶ Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, II, s. 258.

²⁷ Bulgaristan, İtilaf Devletlerine karşı bu şartlar altında sadece iki hafta dayanabilmişti. Bk.: Selek, a.g.e., s. 37.

²⁸ Gwynne Dyer, “The Turkish Armistice of 1918: 2-A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 3 (Oct., 1972), p. 315.

²⁹ Westwel, a.g.e., s. 235.

³⁰ Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, s. 256.

³¹ Dyer, a.g.m., p. 315.

Bulgaristan ile Müttefikler arasında 29 Eylül 1918'de şartları sadece İtilaf Devletleri tarafından belirlenen³² ve imzalanan Selanik Mütarekesi'nde³³ yer alan maddelerden bazıları özetle şunlardı:³⁴

1. Bulgaristan, ivedi olarak Yunanistan ve Sırbistan'ın tüm yerlerinden çekilecek,
2. Bulgaristan, askerlerini hemen terhis edecek,³⁵
3. Bulgaristan, gemiler, demiryolları ve tüm ulaşım araçlarını İtilaf Devletlerine teslim edecek,
4. Bulgaristan, İtilaf Devletlerinin Tuna üzerindeki askeri seferlerine izin verecek,
5. Bulgaristan içindeki askeri harekâtlar engellenmeyecek,
6. Bulgarlara ait tüm askeri mühimmatlar İtilaf Devletlerinin kontrolüne verilecek,
7. İtilaf Devletleri stratejik öneme haiz yerleri işgal edebilecek,
8. Stratejik yerlerin işgalini İngiltere, Fransa ve İtalya devletleri yapacak,
9. Yunanistan'ın boşaltılan yerlerine Yunan askerleri yerleşecek,
10. Selanik Mütarekesi, tam ve genel bir barış olana kadar geçerli olacak,
11. Antlaşmadan itibaren 4 hafta içinde tüm Almanlar sınır dışı edilecekti³⁶.

Selanik Mütarekesi'nde alınan kararlar, daha sonra Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanacak olan Mondros Mütarekesi'nin de içeriğinin nasıl olacağı konusunda bilgi vermektedir.

Selanik Mütarekesi'nde yer alan maddeleri General Franchet d'Esperoy, İtilaf Devletleri adına Bulgaristan'a bildirmiş ve tüm koşullar Bulgaristan ta-

³² Zürcher, a.g.m., p. 266.

³³ Söz konusu ateşkes şartlarını, Fransız Genelkurmay Başkanı General Guillaumat hazırladı. Bk.: Dyer, a.g.m., p. 342.

³⁴ Başkaya, a.g.m., s. 64-65.

³⁵ Antlaşmaya göre Bulgar ordusunun miktarı 3 tümene indirilecekti. Bk.: Bayur, a.g.e., s. 679.

³⁶ Bayur, a.g.e., s. 680.

rafından koşulsuz kabul edilmiştir. İngiliz basınına göre Bulgarların başarısız olmasının nedeni ilk Bulgar Prensi olan Alexander'ın tahttan indirilerek yerine Ferdinand'ın getirilmesi idi. Ferdinand'ın başa geçirilmesi yine İngiliz basınına göre Bulgarlar için büyük bir talihsizlikti. Diğer taraftan Selanik Mü-tarekesi en çok da Sırların işine yaramıştı. Bu antlaşmayla birlikte Bulgar yayılcılığı son bularak Sırlar, Bulgar kuvvetleri karşısında mutlak bir zafer elde etmişlerdi³⁷.

İngilizler, Bulgarların barış talebini adeta büyük zaferin habercisi olarak kabul ettiler. Bulgarların teslim olmasıyla birlikte Balkanlarda dengelerin değiştiğini belirten İngilizler, Osmanlı Devleti'nin de çok geçmeden barış istemek zorunda kalacağını düşünüyorlardı³⁸.

Bulgarlar saf dışı bırakılırken, İtilaf kuvvetlerinin Balkanlardaki ilerlemesi de devam ediyordu. Diğer İtilaf Devletleri askeri birliklerinin Balkanlardaki genel ilerleyişine ek olarak bir kısım İngiliz birlikleri Rumeli üzerinden İstanbul'a doğru ilerlemişti³⁹. Bu ilerleyişin amacı İstanbul'u ele geçirmektir. Bu amaçla Müttefikler hazırlıklar yaparak, donanmalarını da Çanakkale Boğazı önlerinde toplamışlardı⁴⁰. Dahası İngilizler güneyde Anadolu sınırlarına dayanmışlar, Fransızlar da 7 Ekim'de kendilerine hedef olarak İstanbul'u belirlemişlerdi. Bu bağlamda Trakya sınırının hemen gerisinde 3 İngiliz tümeni, bunun yanında yine 3 adet Yunan tümeni ile 1 adet de İtalyan tugayından oluşan bir ordu hazır olarak hareket için beklemekteydi. Bu bekleyişin tek sebebi ise Osmanlı Devleti sınırlarına gerçekleştirilecek hareketin kumandasının İngilizlerde mi yoksa Fransızlarda mı olacağı meselesiydi⁴¹. Bu suretle Ekim ayına kadar Osmanlı Devleti, hem güneyden hem de batıdan büyük bir baskı altına alındı ve kendini dahi savunamaz duruma getirildi⁴². Diğer taraftan Osmanlı ordusu bir süre önce Çanakkale'de ve Kafkasya'da önemli zayıatlar almıştı⁴³.

³⁷ Başkaya, a.g.m., s. 71.

³⁸ Başkaya, a.g.m., s. 71.

³⁹ Westwel, a.g.e., s. 235.

⁴⁰ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-2012**, Der Yayınları, İstanbul, 2013, s. 473.

⁴¹ Selek, a.g.e., s. 40.

⁴² Uçarol, a.g.e., s. 473.

⁴³ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, 1979, s. 62.

Osmanlı Devleti ise gelişmeler sonucunda durumun vahametinin farkındaydı⁴⁴. Bu bağlamda Rauf Orbay da Makedonya'da serbest kalan İtilâf kuvvetlerinin Edirne taraflarına saldırmadan bir an önce savaşı durdurmak ve sulh için acele etmek gerektiğine inanmaktaydı⁴⁵. Diğer taraftan Ahmed İzzet Paşa da benzer şekilde Bulgarların mütareke ile savaş dışı kaldığı için Trakya sınırının, Makedonya'da serbest kalan İtilaf kuvvetlerine⁴⁶ açık ve müdafaasız halde bulunduğunu ve bu suretle İstanbul'un istila tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu Rauf Orbay'a belirtmişti⁴⁷. Bunun yanında Ali İhsan Sabis de Selanik Cephesi'ndeki Bulgar ordusunun bozulduğu ve kaçtığı gibi söylentilerin Osmanlı Devleti'nde ümitsizliğe sebep olduğu yönünde bilgiler vermektedir⁴⁸.

İzzet Paşa'nın belirttiğine göre, Osmanlı Devleti'nin o dönem için elinde sadece cephelerdeki birlikler hariç, İstanbul'da 3, Trakya sınırında 3, Çanak-kale boğazında 12 tabur olmak üzere toplam 7-8 bin civarında askeri ile bir miktar da topçusu kalmıştı⁴⁹.

Selanik Mütarekesi Karşısında Osmanlı Devleti ve Mondros Mütarekesi

Bulgarlar, İtilaf Devletleri ile Selanik Mütarekesi'ni imzaladığında Osmanlı Devleti'nde ise Sadrazam Talât Paşa gelişmeleri kaygıyla izlemekteydi. Talat Paşa, Ağustos ayından itibaren bir taraftan yeni bir hükümet kurma çabasında iken, diğer yandan da Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle ortak hareket etmesi halinde, Osmanlı Devleti için daha uygun ateşkes koşulları elde edebileceğine inanmaktaydı. Bu amaçla Eylül ayında Almanya ve Avusturya'ya giderek her iki devletin yetkilileriyle görüşmüştü. Talât Paşa, görüşmelerden

⁴⁴ Osmanlı Devleti'nde durum bu şekildeyken, Fransa ve İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin ateşkes için masaya oturmasını kendilerine bağlamaktaydılar. Şöyle ki: Fransa, Bulgaristan'ın abluka altına alınmasıyla gerçekleşen Selanik hareketleri sayesinde Türkiye'nin dize getirildiğini savunurken; İngiltere ise Türk askeri birliklerinin İngilizlerle savaşmak amacıyla Filistin cephesine gittikleri için, Selanik'teki İtilaf kuvvetlerinin Türk birlikleri karşısında başarılı olduklarını belirtiyordu. Bk.: Winston Churchill, **İstiklal Savaşında**, İstanbul, 1969.

⁴⁵ Orbay, **a.g.e.**, s. 69.

⁴⁶ Bu bölgede bulunan İtilaf kuvvetlerinin mevcudu takriben 5-6 yüz bin kadardı. Bk.: Orbay, **a.g.e.**, s. 68.

⁴⁷ Orbay, **a.g.e.**, s. 41.

⁴⁸ Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi**, C 4, İstanbul, 1991, s. 291.

⁴⁹ Selek, **a.g.e.**, s. 42.

sonra İstanbul'a döner dönmez⁵⁰ 29 Eylül'de hükümeti toplayarak mütareke ve ayrı barış olasılıklarını görüştü. Diğer taraftan Alman hükümeti de aynı gün bir barış konferansı toplanması amacıyla ABD Başkanı Wilson'a başvurmayı kararlaştırdı⁵¹. Hatta bununla da yetinmeyip Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi, Osmanlı hükümetine de aynı şeyin yapılmasını teklif etti⁵².

Osmanlı Devleti'nde mütareke için görüşmeler devam ederken, Selanik Mütarekesi'nin imzalanmasının yankıları da memleket içerisinde devam etmekteydi. Bu bağlamda Dr. Rıza Nur, Bulgarların Selanik Cephesi'nden çekildiklerini duyduğunda genel olarak Osmanlı Devleti'nin de bundan dolayı oldukça zor bir duruma düştüğünü belirtmektedir⁵³.

Dönemin gazetelerinden olan Tanin Gazetesi'nde konuyla ilgili bir habere⁵⁴ yer verilmişti. Bu habere göre, Bulgaristan'ın tarafsız bir ülkenin aracılığıyla barış görüşmelerinde bulunmasına değinilmekteydi. Bu haberi Maliye Nazırı Cavid Bey, Talat Paşa'ya derhal göstererek, "*İşte benim söylediklerim maaleseftahakkuk ediyor. Vaziyet, cidden buhranlıdır. Sizin bizzat Almanya'ya giderek hakiki vaziyeti orada görmeniz şart olmuştur. Bulgar Cephesi yıkılır-*

⁵⁰ Talat Paşa, Almanya dönüşünde Bulgaristan'a da uğradı ve burada Bulgaristan'ın silahları bırakarak kuvvetlerini çektiğine bizzat şahit oldu. Bu bağlamda yurda döndüğünde Bulgaristan'ın saf dışı kalmasıyla birlikte artık savaşın kaybedildiğini dile getirmişti. bk.: Cemal Kutay, **Üç Paşalar Kavgası**, İstanbul, 1964, s. 276; Talat Paşa'nın durumu bu şekilde ifade etmesi, sıranın Osmanlı Devleti'ne geldiğini anlادığını göstermektedir. Bu bağlamda Talat Paşa, Bulgaristan'a dayatılan mütareke maddelerinin belki de daha ağırının Osmanlı Devleti'ne dayatılacağı farkındaydı.

⁵¹ Alman Genelkurmayı'nın savaşın artık kaybedildiğini tespit ederek, hükümetin barış görüşmelerine başlaması isteği üzerine Almanya bu kararı aldı. Bk.: Karal, **a.g.e.**, s. 557.

⁵² Kaymaz, a.g.m., s. 243.

⁵³ Bu konu eserde: "*Bir gün ansızın Bulgarların Selanik cephesinden çekildikleri, Avusturya ordularının muhtelif unsurlardan mürekkep bir kısmının İtalya tarafına geçtiğini işitiyoruz. Arkasından Almanlar mütareke istiyorlar. Umumi sökülme hali. Eyvah, demek bittik. Şerafüddin bana geldi. Telaş içinde. Dedi: Mağlup olduk. Bu tıpkı pek güçlü kuvvetli sağlam birinin birden sekte-i dimağıyye ile yıkılması gibi oldu.*" şeklinde geçmektedir. Bk.: Rıza Nur, **Hayat ve Hattatım**, C II, İstanbul, 1967, s. 483.

⁵⁴ Bu haber, Madrid'den Tanin Gazetesi'ne gönderilmiş bir telgraf ile gazetenin iç sayfalarında pek de önemliymiş gibi görünmeyen bir haber şeklinde duyurulmuştu. Bu telgrafta yer alan bilgilere göre Bulgaristan'ın, İspanya sarayında bulunan bir akraba prenses aracılığıyla barış yollarını aradığı ve Bulgar Kralı Ferdinand'ın sığınacağı ülkeyi dahi seçtiği belirtilmişti. Bk.: Kutay, **a.g.e.**, s. 275-276.

sa, aynı akıbetten bizi ancak bir mucize kurtarabilir.” şeklinde bir ifadede bulunmuştu⁵⁵.

Gerek İtilaf Ordularının 8 Ağustos 1918'de Alman Cephesi'ni yarmaları,⁵⁶ gerekse de 29 Eylül'de müttefik Bulgaristan'ın Selanik Mütarekesi'ni imzalaması Almanya'yı umutsuzluğa sevk etmiş olacak, bahsedildiği üzere Almanya, Selanik Mütarekesi'nin imzalandığı gün, yani 29 Eylül 1918 Pazar günü, bir barış konferansı yapılması amacıyla Wilson'a başvurmayı kararlaştırmıştı.

Almanya'nın bu önerisi kabine içinde her ne kadar bazı eleştiriler olsa da Talat Paşa tarafından olumlu karşılandı ve 4 Ekim'de Almanya, 5 Ekim'de de Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan, Wilson'a barış görüşmeleri amacıyla başvuruda bulundular⁵⁷. Almanya ile Avusturya-Macaristan, İsviçre; Osmanlı Devleti ise İspanya aracılığıyla başvuruyu yaptı⁵⁸. Barış görüşmeleri için yapılan başvuru ABD tarafından kabul edildiyse de bu durumu çıkarlarına aykırı bulan İngiltere başvuruyu kabul etmedi. 12 Ekim'de Osmanlı Devleti bir kez daha aynı amaçla başvuruda bulunduysa da bu başvuru da kabul edilmedi⁵⁹. Bunun üzerine Talat Paşa Hükümeti, 7 Ekim 1918'de⁶⁰ istifa etti. İttihat ve Terakki Partisi'nin yöneticileri⁶¹ ise ülkeyi kaderiyle baş başa bırakarak bir Alman denizaltısıyla Almanya'ya kaçtılar⁶².

İttihat ve Terakki Partisi'nin siyaset dışı kalmasından sonra yeni hükümet, Ahmed İzzet Paşa tarafından 14 Ekim'de kuruldu⁶³. Ahmed İzzet Paşa Hükümeti 19 Ekim'den itibaren devletin içerideki ve dışarıdaki durumunun

⁵⁵ Kutay, **a.g.e.**, s. 275.

⁵⁶ Kaymaz, **a.g.m.**, s. 243.

⁵⁷ Kaymaz, **a.g.m.**, s. 244.

⁵⁸ Selek, **a.g.e.**, s. 38.

⁵⁹ Kaymaz, **a.g.m.**, s. 244.

⁶⁰ Uçarol, Talat Paşa'nın başında bulunduğu İttihat ve Terakki Partisi'nin istifasını 8 Ekim 1918 olarak belirtmektedir. Bk.: **a.g.e.**, s. 473.

⁶¹ Bunlar arasında Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa ile Dr. Nazım ve Dr. Bahaddin Şakir gibi isimler bulunmaktaydı. Bk.: T. Ateş, **a.g.e.**, s. 86; Bu isimlerin yanında Bedri bey, Azmi bey ve Dr. Rüşûhî bey de bulunuyordu. Bk.: M. Şükrü, Hanioglu "İttihat ve Terakki Cemiyeti", **DİA.**, C 23, İstanbul, 2001, s. 483.

⁶² A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Çev.: Ataol Behramoğlu, İstanbul, 1999, s.26.

⁶³ Uçarol, **a.g.e.**, s. 473.

çöküntüden kurtarılabilmesi amacıyla bir an önce barışın yapılması gerektiğiyle ilgili konuları hükümet programına dâhil etti ve konuyla ilgili çalışmalar yaptı⁶⁴.

Ahmet İzzet Paşa, o dönem Türkiye’de savaş esiri olan İngiliz General Townshend’in aracılığıyla İngiliz hükümetini görüşmelerde bulunmaya ikna etti⁶⁵. Bu suretle Bahriye Nazırı Rauf Bey, Dışişleri Danışmanı Reşat Hikmet ve Kurmay Albay Sadullah Bey’den oluşan Osmanlı temsilcileri 25 Ekim 1918’de Ege Denizi’ndeki Limni Adası’nda bulunan Mondros Limanı’na geldiler⁶⁶. Görüşmeler 26 Ekim’de başlamış olacak ki mütareke görüşmeleri 4 gün sürdü⁶⁷. Görüşmeleri İtilaf Devletleri adına, İtilaf Devletleri Güçleri Deniz Kuvvetleri Komutanı olan İngiliz Amiral Arthur Calthorp yönetti⁶⁸. İngiliz savaş gemisi Agamemnon’da, 30 Ekim 1918’de Türk heyeti üyeleri, Limnos (Limniros) Limanı’nda Mondros Ateşkes Antlaşması’nı imzaladılar⁶⁹.

İngilizlere göre Bulgaristan’ın teslim olmasıyla birlikte Almanya ve Osmanlı Devleti’nin arasında kara bağlantısının koptuğu ve daha sonra İstanbul üzerine kapsamlı bir askeri hareket gerçekleştirileceği belirtiliyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti’ne karşı gerçekleştirilecek bu saldırılarda Bulgaristan’ın da yer alması ihtimali vardı. Ancak İtilaf Devletleri bu düşüncelerini hayata geçirmeden⁷⁰ Osmanlı Devleti, Bulgaristan’dan sonra ateşkes talep etti ve 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi imzalandı⁷¹. Osmanlı Devleti’nden sonra Avusturya ile 3 Kasım 1918’de Villa Giusti Mütarekesi, 11 Kasım 1918’de de Almanya ile şartları oldukça ağır olan Campiegne⁷² Mütarekesi imzalandı⁷³.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bk.: **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi**, s. 261-262.

⁶⁵ Lord Curzon, Mondros Mütarekesi görüşmeleri başladığında Türk hükümetini “yılğın değilse bile itaatkar” şeklinde ifade ediyordu. Bk.: W. Churchill, **a.g.e.**, s. 16-17.

⁶⁶ Şamsutdinov, **a.g.e.**, s.26.

⁶⁷ Westwel, **a.g.e.**, s. 237; S. Selek, **a.g.e.**, s. 44.

⁶⁸ Şamsutdinov, **a.g.e.**, s.26.

⁶⁹ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States**, 1918, Supplement 1, The World War, Volume I, Document 368, File No. 763.72119/9044; A. M. Şamsutdinov, **a.g.e.**, s.26; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C 1, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara, 1953, s. 519.

⁷⁰ Başkaya, **a.g.m.**, s. 71.

⁷¹ Kuran, **a.g.m.**, s. 199.

⁷² Bazı kaynaklarda bu mütarekeye Rethondes Mütarekesi adı da verilmektedir. Bunun nedeni Rethondes olarak adlandırılan küçük yerleşim biriminin, Fransa’da Campiegne bölgesine olan yakınlığındandır.

⁷³ Davut Dursun, “Almanya”, **DİA.**, C 2, İstanbul, 1989, s. 516.

İttifak Devletlerinin birbirleri ardı sıra İtilaf Devletleriyle mütarekeler imzalamalarıyla Balkanlarda dengeler İttifak Devletleri aleyhine değişti. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin ise kendi içinde meşgul olduğu sorunlar bulunmaktaydı. Bu sorunlardan bir tanesi de cephelerde savaşacak asker sayısının azalmasıydı. Müttefiklerin olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin de savaş sırasında ve özellikle savaşın sonlarına doğru durumu oldukça zora düşmüştü.

I. Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti, toplamda 2.850.000 kişiyi silah altına almıştı. Bu rakamdan çeşitli şekillerde şehit olanlar, yaralılar, hasta ve kaçaklar gibi guruplar çıkarılınca geriye sadece 560.000 kadar asker kalmıştı⁷⁴. Bunun yanında Makedonya Cephesi'ni Bulgarların tutmasına güvenildiği için Osmanlı Devleti bu bölgede birkaç birlik dışında bir askeri güç bulundurmuyordu⁷⁵. Bu rakamlar Osmanlı Devleti'nin durumunu göstermesi açısından önemlidir. Zira neredeyse beşte bir oranında Osmanlı Devleti'nin asker sayısı azalmıştı. Bu durum, Selanik Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti'ni ateşkes istemek zorunda bırakan nedenlerdendir.

Bulgar Cephesi'ndeki mücadelelerin başarısız olması sonucunda, Osmanlı Devleti'nin de bir kolorduyla desteklediği İttifak Devletlerine bağlı birlikler, Makedonya ve Sırbistan'dan çekilmek zorunda kaldılar. Bulgaristan Cephesi, Bulgaristan'ın ateşkes teklif etmesi ve Bulgarların yenilgisi ve bu bağlamda Selanik Mütarekesi'nin imzalanması sonucunda kapandı. Bu mütarekenin imzalanması, Osmanlı Devleti'nde de olumsuz gelişmelerin yaşanmasına neden oldu.

İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşı kaybeden devletlerle imzaladıkları ateşkes antlaşmalarının hükümleri birçok açıdan benzerlik göstermektedir. Zira orduların terhisi, stratejik açıdan önemli olan yerlerin işgali, muhaberenin denetim altına alınması gibi mütareke maddeleri Bulgaristan, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan ile imzalanan mütarekelerin ortak özellikleri olarak dikkat çekmektedir⁷⁶.

⁷⁴ Bayur, a.g.e., s. 787.

⁷⁵ Kaymaz, a.g.m., s. 242.

⁷⁶ Kaymaz, a.g.m., s. 240.

SONUÇ

İttifak Devletleri I. Dünya Savaşı'nı İtilaf Devletleri karşısında kaybetmekle birçok sıkıntılara maruz kaldılar. Bunlardan biri de İtilaf Devletlerinin İttifak grubu devletlere şartları çok ağır mütarekeler ve antlaşmaları dayatmaları oldu.

I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Selanik Mütarekesi'yle başlayan hezimetler silsilesi, Mondros Mütarekesi'yle devam edip, Almanya ile imzalanan Campiegne (Rethondes) Mütarekesi ile son buldu.

Bulgaristan ile Selanik Mütarekesi'nin imzalanması, İtilaf Devletlerini özellikle de İngiltere'yi, tüm devletleri masaya oturtmuş ve isteklerini yerine getirtmiş kadar sevindirdi. Zira daha sonra Osmanlı Devleti'nin, Avusturya-Macaristan'ın ve Almanya'nın, İtilaf Devletleri ile anlaşmaktan başka çarelerinin kalmaması, İtilaf grubunun sevincinin haklı göstergeleri olarak okunabilir.

Selanik Mütarekesi'nin imzalanması batıdaki İttifak güçlerini kaybeden ve bu dönemde birçok cephede savaşmak zorunda kaldığı için güç kaybına uğrayan Osmanlı Devleti'ne, masaya oturmaktan başka çare bırakmamıştı. Bu bağlamda diğer müttefikleri gibi İtilaf grubuyla masaya oturtulan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı.

KAYNAKÇA

Area Handbook Series, **Bulgaria A Country Study**, Federal Research Division on Library of Congress Edited by Glenn E. Curtis Research Completed June 1992.

Ateş, Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1979.

Başkaya, Muzaffer, “İngiliz Basımına Göre Bulgaristan’ın Birinci Dünya Savaşı’ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması”, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, C 10, S 1, 2015, ss. 51-74.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâp Tarihi 1914-1918 Genel Savaşı**, C III, Kısım IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Churchill, Winston, **İstiklal Savaşında**, Yeni İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul, 1969.

Dursun, Davut, “Almanya”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C 2, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 510-520.

Dyer, Gwynne, “The Turkish Armistice of 1918: 2-A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 8, No. 3 (Oct., 1972), pp. 313-348.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C 1, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

Ertan, Ali Erhan ve Özgün, Tefik Orçun, “I. Dünya Savaşı’nın Ardından Yenidünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, ss. 551-572.

Hanioğlu, M. Şükrü, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C 23, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 476-484.

https://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-neuilly-sur-seine_treaty_of-2017-02-20.pdf (12.07.2018).

<https://nzhistory.govt.nz/media/photo/salonika-front-19151918> (17.07.2018).

- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, C IX, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- Kaymaz, İhsan Şerif, “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, **21. Yüzyıl**, Ekim/Kasım/Aralık 2008, ss. 239-268.
- Kuran, Ercüment, “Birinci Dünya Savaşı”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C 6, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 196-200.
- Kutay, Cemal, **Üç Paşalar Kavgası**, Ercan Matbaası, İstanbul, 1964.
- Macar, Oya Dağlar, “Galiçya Cephesi’nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, X/2, 2009, ss. 35-58.
- Nur, Rıza, **Hayat ve Hatıratım**, C II, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1967.
- Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıratım**, C I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- Osmanlı Belgerinde Birinci Dünya Harbi II.**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 131, İstanbul, 2013.
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, Supplement 1, **The World War**, Volume I, Document 368, File No. 763.72119/9044.
- Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi**, C 4, Mehir Yayınları, İstanbul, 1991.
- Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, C I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987.
- Şamsutdinov, A. M., **Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Çev.: Ataol Behramoğlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih 1789-2012**, Der Yayınları, İstanbul, 2013.
- Westwel, Ian, **Resimli Harp Tarihi 1. Dünya Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çeviren: Oktay Etiman, İstanbul, 2012.

Zurcher, Erik Jan, "The Ottoman Empire and the Armistice of Moudros",
**in: Hugh Cecil and Peter H. Liddle (eds.), At the Eleventh Hour:
Reflections, Hopes, and Anxieties at the Closing of the Great War,
1918**, (London: Leo Cooper, 1998), pp. 266-275.

YEMEN CEPHESİNDE MONDROS MÜTAREKES'İNİN ALGILANIŞI: İNGİLİZ HİLESİ Mİ, BABIALI EMRİ Mİ?

Yahya YEŞİLYURT*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nın başladığı ilk aylarda Osmanlı Devleti seferberlik ilan etmişti. Savaşın, Osmanlı topraklarına yayılması ihtimaline karşı alınan askerî, siyasi ve ekonomik tedbirler, birkaç vilayet ve askerî birlikler muaf tutularak hayata geçirilmişti. Yemen vilayeti ve orada konuşlanmış bulunan 7. Kolordu da bunlardan birisiydi. Ancak askerî ve siyasi gelişmelerin ardından Osmanlı Devleti'nin meşhur Karadeniz baskınını gerçekleştirmesi, Yemen vilayetini seferberliğe dahil etmişti. Osmanlı yönetimi, Yemen vilayetini savaştan muaf tutmuş ise de vilayetteki mülki ve askerî yöneticiler, Yemen'de, İngilizlerle savaşmanın kaçınılmaz olduğuna hükmetmişlerdi. Çünkü Yemen'deki askerî ve idari gelişmeleri casusları aracılığıyla takip eden Aden'deki İngiliz yönetimi, daha erken davranmış, Karadeniz baskınına misilleme olarak, Hudeyde açıklarında Osmanlı bandıralı gemilerini batırmıştı. Bu gelişme, Yemen'de İngiltere'ye karşı cephe açılmasına ve mütareke imzalanana kadar da birçok askerî gelişmelere sahne olmasına neden olmuştu. 7. Kolordu sahil bölgesinde Tihame Askerî Üssü oluşturularak 40. Tümeni, Aden istikametinde Ta'iz Askerî Üssü kurularak 39. Tümeni cepheye sevk etmişti. 40. Tümen daha çok İngilizlerin müttefiği olan kabilelerle mücadele etmişti. Bu tümenin bir diğer görevi ise sahillerden gelebilecek olası çıkarma harekâtına karşı tedbir almaktı. Asıl vurucu gücü 39. Tümen oluşturmaktaydı. Yemen Cephesi, genel itibariyle Osmanlı Devleti açısından başarılı bir cephe idi. Nitekim 39. Tümen'in başarılarından ötürü hem tümen komutanı ve subayları hem de askerleri Harbiye Nezareti tarafından tebrik edilmiş ve ödüllendirilmişlerdi. Vilayet merkezi San'a'da da benzeri sevinç gösterileri olmuştu. Üstelik Yemen'in yerel liderleri bile bu savaşın sonunda, İngilizlerden kurtulacaklarına inanmış olacaklar ki Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildiren, üst üste taahhünameler göndermişlerdi. Bu liderler içerisinde bir zamanlar İngiliz manda yönetimini kabul etmiş olanlar bile mevcuttu. Fakat beklenmedik bir şekilde Mondros Mütarekesi'nin

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, yahyayesilyurt@hotmail.com; yyesilyurt@kastamonu.edu.tr

imzalanması Yemen Cephesi'nde şaşkınlık meydana getirmişti. Oldukça zor şartlar altında başarılı hareketlere sahne olan Yemen Cephesi'nde mütarekenin kabullenışı beyhude bir bekleyiş olacaktı. Çünkü bunu ne Yemen'de yaşayan halka ne de savaşan ricalle kabul ettirmek mümkün olmuştu. Buna rağmen savaşın en hararetli yaşandığı ve 39. Tümen'in bulunduğu tali cephede mütareke, yapılan müzakereler neticesinde hemen kabul edilmişti. Ancak 40. Tümen ile 7. Kolordu karargahında ve valilik merkezinde mütareke kolayca benimsenmemişti. O zaman mütareke, Yemen cephesinde nasıl algılandı ve karşılandı? Bu çalışmada ilgili sorular irdelenerek cevaplar bulunmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, İngiltere, Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti, Yemen Cephesi.

THE PERCEPTION OF THE ARMISTICE OF MUDROS IN THE YEMEN FRONT: AN ENGLISH RUSE OR THE ORDER OF THE SUBLIME PORTE?

ABSTRACT

During the first months of World War I, Ottoman Empire declared mobilization. Military, political and economic measures taken against the possibility of the war spreading to the Ottoman lands were passed down by exempting a few provinces and military units. The 7th Corps, which was located there with the Yemeni province, was one of them. However, following the military and political developments, the Ottoman Empire's accomplishment of the famous Black Sea raid had included the Yemen province into mobilization. Although Ottoman government exempted Yemen province, property and military administrators concluded that fighting the British was inevitable in Yemen. The reason is that the British administration in Aden, who followed the military and administrative developments in Yemen via the spies, acted sooner and sank Ottoman flagged ships in the Hudeyde openings as retaliation to the Black Sea raid. This development has caused the opening of the front against British in Yemen and many military developments until the signing of the truce. 7th army corps sent to front 40th division by constituting Tihame Military Base in the coast region and 39th division by establishing Ta'iz Military Base in the direction of Aden. 40th division was mostly in struggle with tribes allied with British. Another duty of this division was determined as fighting against a possible landing operation which might come from coast. The real striking power was 39th division, because 39th division was directed to region where tribes under British mandatory existed. Yemen was a successful front for Ottoman government. Both divisional commanders and officers and their soldiers were congratulated and rewarded due to the success of the 39th Division. There was also suchlike joy in the provincial center: San'a. Moreover, even local leaders of Yemen believed that they would be saved from the British at the end of this war, so they submitted their commitments to the Ottoman government, declaring their loyalty. Among these tribal leaders there were even those who once accepted the British mandate. However, unexpectedly the signing of the Mudros Armistice brought astonishment in Yemen front. The acceptance of the armistice in the Yemen Front, which was the scene of successful operations under very difficult conditions, would be a futile expectation. The reason is that it was not possible to impose nor on the people living in Yemen neither on the fighting leaders. Despite this, the armistice was immediately

accepted as a result of negotiations in the front where the war was most fervent and 39th division was located. However, armistice was not easily adopted in headquarters of 40th division and 7th army corps and in the center of governorship. Then how was the armistice perceived and met in Yemen front? In this study, the answer of this question will be tried to be found by examination.

Keywords: Mudros Armistice, The Ottoman Empire, United Kingdom, Yemen Front, World War I.

GİRİŞ

Nedenleri herkes tarafından malum olsa da insanlığa yaşattığı sonuçları bakımından, I. Dünya Savaşı hakkında her geçen gün yeni bilgiler ortaya çıkmaktadır. I. Dünya Savaşı'nda Yemen'de yaşanan askerî ve siyasi gelişmeler de bu yeni bilgilerden sayılabilir. Çünkü 1978'deki Türk Genelkurmaylığı'nın yaptığı çalışma sayılmaz ise 1914-1918 arası, Yemen Cephesi hakkında Türkiye kaynakçası hemen hemen yok hükmündedir.

Osmanlı Devleti, aslında 1914'e gelinceye dek Avrupa devletlerinin yaşadığı politik gelişmeleri çok iyi takip edebilmişti. Hatta Dünya Savaşı'nın kıvılcımı olarak görülen Franz Ferdinand'ın öldürülmesinden sonra 1 Ağustos 1914'te Avrupalı devletlerin seferberlik ilan etmeleri, Osmanlı yönetimini de harekete geçirmişti. Osmanlı Devleti, 7. Kolordu, 21. ve 22. Bağımsız Tümenler hariç, 2 Ağustos 1914'ten itibaren geçerli olmak üzere seferberlik ilan etmişti¹. Seferberlik ilan edildiğinde, Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerinde olduğu gibi Yemen'de de bir isyanın varlığı dikkat çekici bir gelişmeydi. Muhtemelen isyanın sürmesi, Yemen'in savaş dışında tutulmasına bir gerekçe oluşturmaktaydı. Ortada bir savaş vardı ve Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan etmesiyle bu savaşa dahil olacağı aşıkardı. Zira seferberlik kime karşı yapılmıştı? Bu sorunun cevabı arandığında, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı ortadan kalkmakta ve doğal olarak, devletin bütün topraklarının bu savaşa dahil olması anlamı ortaya çıkmaktaydı. Seferberlik ilan edilirken, olası bir savaşı göze alan Osmanlı Devleti, Yemen'i neden savaş dışında tutmayı tercih etmişti?

Araştırmalarımıza göre; bize en mantıklı gelen ilk gerekçe, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni savaşa sokma politikasıdır. Zira Almanya'nın Osmanlı Devleti için ön gördüğü saha ve bölgelerde savaşın yürütülmesi ve bu plana göre Osmanlı'nın seferber olması düşünülmüştü². Üstelik Almanların Osmanlı Devleti'ni içine alan savaş planı, İngiltere'ye karşı düşünülmüştü. Bu nedenle

¹ Seferberlik ilanından sonra Osmanlı Devleti farklı seferberlik planları üzerinde tartışmış ve bazılarını kısmen uygulamak zorunda kalmıştır. Cemal Akbay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi**, Genelkurmay Personel Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 170.

² Lütfi Simavi, **Sultan Mehmed Reşad Han'm ve Halefinin Sarayında Gördüklerim**, Haz. Sevda Şakar, Şehir Yayınları, İstanbul, 2007, s. 282.

Süveyş ve Basra üzerinde İngiltere, Balkanlar ve Kafkasya üzerinde ise Rusya meşgul edilerek, Almanya'nın yükü azaltılacaktı³. Hem Alman politikası hem de Osmanlı'nın dini hassasiyeti o yıllarda örtüşmüştü. Yine kendi tespitlerimizden çıkardığımız ikinci gerekçe ise dini nedenlere dayanmaktadır. Yemen, coğrafi açıdan Mekke ve Medine'nin korunması için önemli bir konumdaydı ve Müslümanlar açısından önemli olan bu beldelerin, savaştan uzak tutulması düşüncesi Osmanlı idarecilerinde ağır basmış olabildi. Bu tespitlerin dışında üçüncü bir yorum ise Beşikçi tarafından öne sürülmüştür. Beşikçi'ye göre, Yemen'de askerlik şubesi bulunmuyordu ve seferberlikten muaf tutulmasına da bu neden olmuştur⁴. Dördüncü tespiti yapan Shaw'a göre ise Arapların isyankâr tavırları (ki Yemen'de İdrisi isyanı 1911'de yeniden başlamıştı ve devam ediyordu) muhtemel bir savaş esnasında, Osmanlı yönetimini zor durumda bırakabilirdi. Bu yüzden 7. Kolordu bölgesi seferberlikten muaf tutulmuştu⁵. 16 Ocak 1915 tarihli Harbiye Nazırı adına müsteşarlıktan gönderilen 7. Kolordu'nun seferber hale geçmesi yönündeki yazı, nihai olarak Yemen'in seferberlikten niçin muaf tutulduğunu resmi kanallardan izah etmekteydi. Bu yazıya göre; Yemen'deki birliklerin bir kısmı ile Hicaz'daki askerî kuvvetlerin büyük kısmı, Mısır'daki hareket için Süveyş taraflarına kaydırılmıştı. Bu nedenle Yemen seferberlikten uzak tutulmuştu⁶.

Osmanlı Devleti, Yemen'de I. Dünya Savaşı'nı kabullenmeden önce isyan girişimine ve İngiltere ile sınır meselesine yoğunlaşmıştı. 4 Ocak 1914'te 7. Kolordu Kumandanı Tevfik Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği belgede benzeri bilgiler verilmişti. İngiltere ile sınır meselesi⁷ 9 Mart 1914'te bir

³ Detay için bakınız Cemal Paşa, **Hatıralar-İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları**, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 164.

⁴ Osmanlı Devleti'nde seferberlikle ilgili gelişmeler için bakınız, Mehmet Beşikçi, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 125.

⁵ Stanford J. Shaw, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş**, C I, Haz. Beyza Sümer Aydaş, TTK Yayınları, Ankara, 2007, s. 153.

⁶ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), Dosya: 4333/Gömlek: 324955.

⁷ Yahya Yeşilyurt, **Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi 1871-1914**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011, s. 240.

antlaşmayla⁸ neticelenmiş ise de İdrisi İsyanı hali hazırda sürmüştü ve savaşın Yemen'de başlamasıyla bu isyan farklı nitelik kazanmıştı⁹.

Yemen Cephesi'nin Açılması

Birinci Dünya Savaşı başlamadan İdrisi isyanıyla uğraşan Yemen vilayetindeki askerî ve mülki idareciler, diğer bir yandan da İngiltere'nin politik ve emperyalist girişimleriyle mücadele ediyorlardı. Savaş başladıktan sonra her ne kadar Yemen seferberlikten muaf tutulsa da idareciler, gelişmelere daha realist bir yaklaşım sergilemişlerdi. Osmanlı Devleti'nin savaşa girme olasılığı, Yemen'dekileri düşündürmekte ve ona göre tedbirler alınmaktaydı.

11 Ağustos 1914'te Goeben ve Breslau adlı Alman gemilerinin Osmanlı Devleti'ne sığınmaları Osmanlı Devleti'ni savaşa çekmişti. Bu gemiler, devletlerarası siyasi krize neden olmuşlardı¹⁰. 25 Ağustos 1914'te 7. Kolordu Kumandanı Tevfik Paşa'nın çektiği telgraftan anlaşıldığı kadarıyla; Almanların Afrika karasularında ve kıtasında İngilizlerin ve Fransızların aleyhine yönelik harekâtları takip edilmekteydi. Almanların deniz harekâtlarının takip edilmesi, Yemen vilayetindeki askerî idarecilerin de Alman yanlısı olduklarının muhtemel belirtisiydi¹¹. İngiltere ise Aden'de yaşayan sivil görevlilerini tahliye etmenin yollarını arıyordu. Bu gelişmeler, yani Alman gemilerinin Osmanlı Devleti'ne sığınması ve Osmanlı seferberliği, İngilizleri telaşlandırmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı tedbirler almaya itmişti. Bu nedenle İngiltere, Yemen'e ayrı bir önem vermiş ve buradaki askerî hareketliliği takip altına almıştı. 3 Ekim 1914 tarihli İngiliz raporunda; İmam Yahya ile vali Mahmut Nedim Bey'in yaptıkları toplantılar ve yerel halktan oluşturulan Milli Taburlar sıkı takibe alınmıştı¹². Yemen'deki bu hareketliliğin hedefi şüphesiz İngiltere idi

⁸ **The National Archives (TNA), Foreign Office (FO.)**, 94/953; ayrıca **BOA**, İradeler, Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH.), 15/1332-Ca-02.

⁹ **Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Strateji Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)**, Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH.), Dosya: 2285/Gömlek: 4-005-012.

¹⁰ Özer Öner, **Yavuz ve Midilli-Osmanlı'nın Son Savaşı**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2012, s. 162.

¹¹ "19 Ağustos 1914'te İngilizlerin Aden'den yabancıları çıkardığı ve bir heyecan hüküm sürdüğü ve Osmanlı sularındaki İngiliz bandıralı vapurların hemen Aden'e hareketleri emredildiği, Zengibar'da mühim bir Alman muvaffakiyetinden bahsedildiği maruzdur." **ATASE**, BDH., 163/718-002.

¹² **TNA**, FO., 371/2134.

ve hareketlilik, İngiliz görevlilerini endişelendirmekteydi¹³. Bir başka İngiliz raporunda; 7. Kolordu'nun Kızıldeniz sahillerinde askerî yığınak yaptığına yönelik bilgiler verilmekteydi¹⁴. İngilizlerin bu raporuna göre Osmanlı Devleti, Yemen'de, iki cepheden İngiltere'ye karşı mücadeleyi planlamaktaydı. Bu plan, rapora göre sadece Yemen'deki askerî ve mülki idarecilerin tasarrufu da olabilirdi. Çünkü henüz seferberlik planı ortada yokken Yemen'de, Osmanlı hareketliliği, idarecilerin önceden tedbir aldıklarını ortaya koymaktaydı.

Karadeniz baskını sonrası Rusya'nın savaş ilanı, Yemen'de, Osmanlı Devleti'nin askerî ve idari varlığını da tehlikeye düşürmüştü. Çünkü Rusya'nın savaş ilanından sonra Yemen sahillerinin güvenliği için ayrılmış olan gemiler, derhal İstanbul'a çağrılmış ve Yemen vilayeti denizlerden muhafazasız kalmıştı. Osmanlı idarecilerinin böyle davranmasında muhtemelen Şerif Hüseyin'in isyan etmeyeceği düşüncesi ağır basmıştı. Denizden ele geçirilmesi zor olan Yemen'in, kara üzerinden merkezle iletişime geçebileceği düşünülmüş olacak ki sahilleri koruyan gemiler merkeze çağrılmıştı. Bu gelişme üzerine İngiltere, Yemen'de harekete geçmiş ve 4 Kasım 1914'te, Karadeniz Baskını'na misilleme olarak, bir gambotunu Hudeyde açıklarına göndermişti. Bu gambot, Osmanlı bandıralı gaz yağı yüklü iki mavnayı batırmış ve Hudeyde'deki İngiliz konsolosu George Alexander Richardson valiliğe telgraf çekerek¹⁵, Birleşik Krallığın, Osman Devleti'yle her türlü ilişkisi kestiğini bildirmişti¹⁶. 7. Kolordu, derhal hareket geçmiş ve resmi olarak seferberlik ilan etmişti¹⁷. Mahmut Nedim Bey, İbb kazasında, 39. Fırka Kumandanı Sait Bey'le buluşarak, Yemen Cephesi'nin açılmasına karar vermişlerdi¹⁸.

¹³ TNA, FO., 371/2134.

¹⁴ TNA, FO., 371/2134.

¹⁵ 11 Aralık 1914'te İngiliz konsolosluğuna yapılan saldırı neticesinde, İngiliz konsolos Richardson, İtalya konsolosluğuna sığınmış ve daha sonra bir İngiliz kruvazörüyle Hudeyde'den ayrılmıştı. Bakınız, **Chicago Daily Tribune**, "British Consul Freed by Turks; Bows to Italy", Feb 8, 1915, pg. 3.

¹⁶ ATASE, BDH., 4116/003-001.

¹⁷ BOA, İradeler Mesâil-i Mühümme Evrakı (İ.MMS.), 193/1333; Meclis-i Vâlâ (MV.), 238/14; BEO., 4333/324955; Mehmed Emin, **Harb-i Umumi'de Osmanlı Cepheleri Vekâyi**, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, Beylerbeyi, 1338, s. 61.

¹⁸ Mahmud Nedim, **Arabistan'da Bir Ömür**, Der. Ali Birinci, İsis Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 207.

Cephede Yaşanan Askerî Gelişmeler

7. Kolordu, San'a'ydı ve bu kolordu, iki tümeniyle doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlanmıştı¹⁹. Ayrıca kolordu, Tihame (Hudeyde) ve Ta'iz Askerî Üsleri olarak ikiye ayrılmıştı. Her iki askerî üss, İngiltere'ye karşı düşünülmüştü. Ancak Tihame Askerî Üssü'nün bir diğer vazifesi, karada isyancı kabilelerle mücadele olarak tespit edilmişti. 7 Kasım 1914'te "*Tekâlif-i Harbiye*" ilan edilerek, savaşın giderlerinin karşılanması da amaçlanmıştı. Yerel kuvvetlerden Milli Taburlar oluşumu hızlandırılarak, asker toplanılmasına da karar verilmişti. Plana göre; en büyük askerî harekât Ta'iz üzerinden Aden'e yönelik gerçekleştirilecekti. Bu yüzden ilk askerî sevkiyat da aynı tarihte gerçekleştirilmişti²⁰. 12 Kasım 1914 tarihli 7. Kolordu belgesine göre Ta'iz'de fırka karargahıyla birlikte aynı zamanda bölge askerî hastaneleri de oluşturulmuştu. Seyyar nitelikli olan bu hastaneler teknik kadrodan mahrum olmasına rağmen tıbbi hizmete başlamıştı²¹. Hastane dışında yüz askerlik bir sıhhiye bölüğü, sıhhiye deposu ve ayrıca farklı bölgelerde menzil hastaneleri de oluşturulmuştu²².

Sıhhi tedbirlerin yanı sıra hem Osmanlı hakimiyetinde hem de İngiliz hakimiyetindeki kabilelere yönelik savaş propagandası yapılarak, Osmanlı saflarında savaşmaları sağlanmıştı²³. Askerî ve sıhhi tedbirlerini alan Osmanlı birlikleri, ilk olarak 5 Şubat 1915'te İngiliz himayesindeki Dâli' kabilesinin arazisini ele geçirmişti. Bu, 39. Fırka'nın ilk askerî başarısıydı²⁴. Aldığı tedbirler ve takviye sayesinde Osmanlı orduları, 1 Temmuz 1915'te biraz daha güneyde bulunan Havaşibi kabilesine ait toprakları da ele geçirmişti²⁵. İmam

¹⁹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi-Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, C VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, s. 78.

²⁰ San'a'dan Ta'iz'e yapılan asker sevkiyatı 5 Mayıs 1914'te son bulmuştur. Detay için bakınız, **ATASE**, BDH., 4116/003-001.

²¹ **ATASE**, BDH., 4120/6-1-14.

²² Tihame kısmında iki menzil hastanesi düşünülmüş ise de Ta'iz bölgesinde üç menzil hastanesi oluşturulmuştur. Bakınız, **ATASE**, BDH., 4120/6-1-15.

²³ Selahaddin Güngör, **Kumandanlarımızın Harp Hatıraları**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1937, s. 42.

²⁴ Ahmet Tefvik Paşa, bu durumu; "*İngilizlere tabi Dâli' ve Hicaz nevâhisi ahali-i müslimenin gösterdiği meyelan ve merbutiyetler bilâ-vukû'ât işgal edilmiştir.*" şeklinde bildirmiştir. **ATASE**, BDH., 534/2088-005.

²⁵ **ATASE**, BDH., 4116/003-002.

Yahya'nın gayretleriyle oluşturulan Milli Taburların desteğini alan Osmanlı orduları, 3 Temmuz 1915'te Hendek ve Tanan adlı yerleşim bölgelerini sınırlarına katmıştı²⁶. İngiltere, Laheç ekseninde ve kendi mandaterliğindeki toprakların birer birer Osmanlı ordusunun eline geçtiğini görünce bölgeye askerî birlikler sevk etmişti. 4 Temmuz 1915'te bir kıta İngiliz askeri, Zâ'ide denen mevkiye gönderilmişti. Ancak şiddetli mukavemet karşısında tutunamayarak geri çekilmişti²⁷. 5 Temmuz 1915'te Laheç kasabasına giren Türk birlikleri, burada İngiliz askerleriyle bizatihi çarpışmıştı²⁸. Yaklaşık on üç saatlik bir çarpışmadan sonra Laheç, 5 Temmuz 1915 sabahı düşmüş ve Osmanlı Devleti'nin eline geçmişti²⁹. Laheç'in elden çıkması İngiltere açısından hiç iyi karşılanmamıştı. O nedenle İngiltere, Yemen'deki bütün geleceğini Aden'e bağlamış ve mesaisini Aden'in savunmasına ayırmıştı³⁰. Kaldı ki savunmaya çekilmenin yanı sıra İngiltere'nin, Yemen'de kaybettiği itibarını tekrar elde etmek maksadıyla, 1915 yılı sonlarına kadar kısa ve küçük çaplı girişimleri olmuştu. Ancak pek başarı elde edemediği gibi 25 Eylül 1915'te Osmanlı Devleti'ne El-Vahte'de ikinci defa yenilmişti³¹.

I. Dünya Savaşı'nda, İngilizlerin elinde bulunan Aden hariç, tüm Yemen coğrafyası, Osmanlı Devleti'nin eline geçmişti. Hatta Türk birliklerinin başarısı karşısında İngilizlere bağlı bazı kabileler, Osmanlı Devleti'ne bağlılık taahhüdü bile vermişlerdi. Fazılı ve Avlaki kabileleri liderlerinin imzası bulunan bir mektupta; *“Allah'a and olsun ki yaşadığımız sürece bizden sonra çocuklarımız da hatta bu toprakları Allah kimlere bağışlarsa, dünya durduğu sürece ülkelerini Allah güçlendirsin ve Osmanoğullarının Ulu Sultanlarına ve yüce Osmanlı Devleti'ne bağlılığımızdan dönmeyecek ve ayrılmayacağımız...”* şeklinde yeminler etmişlerdi³².

²⁶ ATASE, BDH., 4116/003-002.

²⁷ ATASE, BDH., 4116/003-002.

²⁸ Güngör, a.g.e., s. 43.

²⁹ Yahya Yeşilyurt, “Büyük Harpten Sonra Yemen Cephesinde Mütarekenin Gölgesinde Kalmış Bir Başarı: Laheç Zaferi (1915)”, *CTAD*, Y 14, S 27, Ankara, 2018, s. 34; ayrıca ATASE, BDH., 164/720-004-01.

³⁰ İngiltere, Aden'in savunulmasını bir kraliyet onuru olarak görmüştür. Detay için bakınız, *TNA, Records of the Cabinet Office (CAB.)*, 37/131/9-2.

³¹ ATASE, BDH., 15/75-002.

³² *Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTKA)*, Tevfik Paşa Evrakı (TP.), Dosya: 43/Gömlek: 16;

Yemen cephesinin, I. Dünya Savaşı boyunca hareketli noktalarından birisini de Tihame askerî üssünün bulunduğu sahil bölgesi oluşturmuştu. Hudeyde, 40. Fırka'nın merkezi olarak seçilmişti ve karadan Seyyid İdrisi ve isyancıları³³, denizden ise İngiliz saldırılarına karşılık vermek üzere yığınak yapılmıştı³⁴. Hacur-Luhayya hattı ise savunma hattı olarak belirlenmişti. Ayrıca ihtiyaç halinde buradaki birliklerden, 39. Fırka'nın takviyesi planlanmıştı. Bu nedenle sahil kesiminde bütün askerî kıtalar bir arada tutulmuş, ihtiyat olarak küçük keşif birlikleriyle hareketler düzenlenmişti³⁵. Ahmet Tevfik Paşa'nın gönderdiği talimatlardan anlaşıldığı kadarıyla Tihame askerî üssünün amacı daha çok sahillerin savunulmasına yönelikti. Ta'iz'deki birliklerin taarruz ağırlıklı bir plan çerçevesinde hareket ettikleri görülmekteydi. Buna karşılık Hudeyde merkezli sahil askerî bölgesinde ise savunma ağırlıklı bir taktik izlenmişti³⁶.

Hudeyde ve çevresinde Milli Taburlar da oluşturulmuştu. Bu taburlar oluşturulurken de kabile liderlerinin verdiği yazılı taahhütler, devlet nezdinde geçerli olmuştu. 40. Fırka Kumandanlığına gelen 12 Kasım 1914 tarihli yazıda, Arap kabilelerin Milli Taburlara verdiği destek ve ilgiden övgüyle bahsedilmişti³⁷. Nitekim Yemen'deki askerî ve mülki idareciler, Arapların yaşadık-

Yemen valisi Mahmud Nedim, 1916 yılında gönderdiği bir yazısında; Osmanlı idaresini seçen kabilelerin, bağlılıklarını kuvvetlendirmek ve tereddüt yaşayanlara ise propaganda yapılması amacıyla Arapça gazetelerin basılarak gönderilmesini istemiştir. Faydalı periyodikler olarak anılan gazete, dergi ve kitap gibi yayınların yanı sıra İngilizlerden maaş almaya alışmış bazı kabile liderlerine para ödenmesini de idareten gerekli olduğunun altını çizmiştir. **BOA**, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrakı 4. Şube (DH.EUM.4.Şb.), 5/24.

³³ **Los Angeles Times**, "Said İdrisi in Rebellion", Aug 24, 1915, pg. 11.

³⁴ **ATASE**, BDH., 5115/1-2-4.

³⁵ **ATASE**, BDH., 4116/003-001.

³⁶ **ATASE**, BDH., 5115/1-2-6.

³⁷ "*Beytü'l-Fakih kazasına ait sahil kesimindeki aşiretler, denizden gelebilecek her türlü saldırı karşısında her durumda ve memnun bir şekilde vatanlarını muhafaza edeceklerine dair imzalandıkları taahhüt vesikalarını peyderpey göndermektedirler. Zeranik-i Yemani Şeyhi bile emri altındaki cemaatiyle birlikte hükümetimizin her bir emrine amade bulunacaklarını ve Zeranik-i Şami Şeyhi de kendisine yapılan tebligat gereği Hudeyde'deki birliklere birkaç gün sonra 400 askerle katılmak üzere hareket edeceğini bildirmiştir. Kasaba ahalisi ise çoğunlukla yekvücut olarak verilecek emre göre hizmet edeceklerini belirtmişlerdir. Bu vesileyle kaza dâhilinde bir heyecan ve sadakat hissi gözlemlenmektedir. Şu ana kadar sahil boyunca herhangi bir vukuat meydana gelmediği ve en ufak bir olay meydana geldiğinde de bildirileceğini belirtmek isterim.*" **ATASE**, BDH., 5115/1-8-16.

ları diğer bölgelere nazaran, Osmanlı Devleti'ne gösterilen bu rağbetten ötürü kendilerini güvende hissetmişlerdi. Bunun yanı sıra sahil kesimindeki telgraf hatları ve yollar yeniden düzenlenerek, kolordu ve diğer firka merkeziyle iletişim ve ulaşım elverişli hale getirilmişti³⁸. Zeydiye ve Luhayya'da birer menzil hastanesi, 100 yataklı seyyar hastane, 100 askerlik sıhhiye bölüğü ve Mu'aviye'de bir sıhhiye deposu oluşturulmuştu. Zeydiye'deki hastanenin kapasitesi 50, Luhayya'dakinin ise 100 kişi olarak tespit edilmişti³⁹.

Yemen'in Kızıldeniz sahillerinde İngilizlerle ilk karşılaşma Hudeyde'nin bir saat güneyindeki Gulayfika köyünde yaşanmıştı. İngiliz savaş gemisi karaya asker çıkarmayı denemiş, ancak köylülerin açtıkları ateşle İngiliz çıkarma birliği kovulmuş ve İngiliz gemisi geri çekilmişti. 21 Kasım 1914'te yaşanan bu gelişme bölgede heyecana yol açmış, düşmanın kovulması nedeniyle Guleyfika halkı namına Zeranik-i Yemânî şeyhi Muhammed Yahya'ya 7. Kolordu merkezinden tebrik ve teşekkür yazısı yazılmıştı⁴⁰. Bu teşebbüs dışında, İngiltere'nin Moha yakınlarındaki Kubbetü's-Sabâ adlı köye de benzer girişimi olmuştu. İngilizler karaya asker çıkarmadan önce bölge halkına birkaç Somalili asker göndererek, para teklif etmiş ve bölge halkını böylece ikna edebileceğini düşünmüşlerdi. Sanbuklara bindirdikleri 600 İngiliz askerinin karaya çıkmasını bekleyen Arap yerliler, gece bu askerlere ansızın saldırarak hem İngilizlerin paralarını almışlar hem de onlara ciddi kayıplar verdirmişlerdi⁴¹.

İsyancı Seyyid İdrisi'ye karşı Cerb kasabasında 3. Alay konuşlandırılmıştı. Ayrıca Hadi Yahya isminde bir kabile liderinin desteğiyle İdrisi'ye karşı yoğun mücadele verilmişti⁴². Osmanlı Devleti'ni kuzeyden ve karadan sıkıştırma planını devreye sokan İngiltere, bu kez İdrisi'ye açıktan destek vermeye başlamıştı⁴³. Hudeyde'deki 40. Firka kumandanı Ragıp Paşa'nın aldığı istihbarat bilgisine göre; Somalili Haris isminde birisi İdrisi'ye gönderilmiş ve İngiltere ile aralarında irtibat tesis edilmişti⁴⁴. Bu nedenle bölgedeki birlikler

³⁸ ATASE, BDH., 5115/1-7-16.

³⁹ ATASE, BDH., 4120/6-1-37.

⁴⁰ ATASE, BDH., 5115/3-3-7.

⁴¹ Detay için bakınız, ATASE, BDH., 5115/3-3-11.

⁴² ATASE, BDH., 5115/5-2.

⁴³ ATASE, BDH., 5117/10-1-1.

⁴⁴ ATASE, BDH., 5117/10-1-2.

uyarılmış ve ona göre tedbirler alınmıştı⁴⁵. Bu tedbirler arasında sahillere yakın geçen İngiliz bandıralı ticaret gemileri ve sanbukların kontrol edilmesi de düşünülmüştü. 1 Aralık 1915'te Hudeyde açıklarında, İngiliz bandıralı on iki sanbuk ele geçirilmiş ve taşıdığı mallarla birlikte sanbuklar, Bahr-ı Ahmer Komodorluğuna çekilmişti⁴⁶.

Sahil mıntıkasında Vaizat-Hacur hattında, İdrisi'ye ait isyancıların ara ara yaptıkları baskınlar, buradaki mücadelenin temel noktasını oluşturmuştu. Zira isyancıların çatışma şekli, genellikle baskın tarzında olduğundan, Osmanlı birlikleri bazen kayıplar vermek zorunda kalmıştı. Bu bölgede, Menaha ve Hacce gibi merkezi kolorduya bağlı birliklerden takviyeler yapılarak asker açığı giderilmeye çalışılmıştı. Ayrıca Luhayya, 1 Şubat 1918'de bir ara Osmanlı yönetiminin elinden çıkmışsa da 30 Mayıs 1918'de tekrar geri alınmıştı⁴⁷. Dolayısıyla Yemen'in, sahil kesimi daha çok dalgalı bir seyir izleyen ve isyancı İdrisi ile mücadelenin yoğun olduğu bölge olmuştu.

Mondros Mütarekesi ve Yemen Cephesinde Algılanışı

Türk birlikleri 1918 yılına kadar (30 aydan daha fazla bir süre) Aden hariç, İngiltere'den ele geçirdiği toprakların hâkimi olmuştu. 29 Eylül 1918'de Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi, Osmanlı Devleti'ni diğer cephelerde olduğu gibi Yemen'de de zor duruma sokmuştu⁴⁸. Üstelik aynı yıl içerisinde Almanya'nın İtilaf Güçleri'yle ateşkes arayışları duyulunca, Osmanlı yönetimi benzer arayışlara başlamıştı. 7 Ekim 1918'de Osmanlı hükümeti istifa etmişti. Yerine barış yanlısı olan Ahmet İzzet Paşa yönetimindeki yeni hükümet gelmiş ve Almanya'dan önce davranarak, İtilaf Devletleri ile barış görüşmelerini başlatmıştı⁴⁹. Bu görüşmeler 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes

⁴⁵ ATASE, BDH., 5117/10-1-4.

⁴⁶ ATASE, BDH., 163/718-010.

⁴⁷ ATASE, BDH., 4116/003-04.

⁴⁸ Bulgaristan, Almanya'nın savaştaki maddi desteğini çekmesiyle 1918 yılında ekonomik açıdan krize girmiştir. Gönülsüz davranan Bulgar askerleri bunu fırsat bilerek bazı cephelerde savaşmak istememişlerdi. Bulgaristan 25 Eylül 1918'de ateşkes isteyerek savaştan çekilmiştir. Muzaffer Başkaya, "İngiliz Basınına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C 10, S 1, Sakarya, 2015, s. 60-65.

⁴⁹ Farklı bir bakışa göre, Ahmet İzzet Paşa aceleci davranarak, İtilaf Güçleri'nin savaş sonrası Osmanlı Devleti'ne karşı yaptırımlarını hafifletmeyi ummuştur. Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, Çev. Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 717.

Antlaşması'nın imzalanmasıyla neticelenmişti. Savaşın bittiği, Ahmet İzzet Paşa'nın; *“Din ve namus uğrundan akla sığmayacak fedakârlıklar yapıldıktan sonra ittifak ettiğimiz devletlerin mağlubiyeti ve doğal olarak Osmanlı Devletimizi de İtilaf Devletleriyle mütareke akdine mecbur etmiştir.”* şeklindeki ifadelerle Yemen'deki 7. Kolordu'ya duyurulmuştu⁵⁰. Ahmet İzzet Paşa, ordulardan itaat edilmesini ve yüklenmesi ağır olan bu duruma tahammül gösterilmesini talep etmişti. Ayrıca İngiltere'nin askerlerimize çok iyi davranacağını ve mütarekenin 16. maddesine göre en yakın İtilaf Güçleri kumandanına teslim olmaları emredilmişti. Bu karar, elim bir hüküm olarak nitelendirilmesine rağmen vatana sağ olarak dönme ümidi olarak da görülmüştü⁵¹.

Ta'iz'deki 39. Fırka kumandanı Ali Said Paşa, mütarekenin imzalandığı tarihlerde İngilizlerle irtibat kuracak yakındaki kişiydi. Zira İngilizler Yemen'de ateşkesi, Osmanlı tarafına iletmenin en kestirme yolunun Ali Sait Paşa'dan geçtiğine inanıyorlardı. Ali Sait Paşa'ya ateşkes ilan edildiği iletince, Ali Sait Paşa durumu netleştirmek ve İstanbul'la yazışmak için Doktor Agah Bey ile kurmayı Hüseyin Hüsnü Bey'i Aden'e göndermişti⁵². Onlardan edindiği bilgiler doğrultusunda teslim olacağını sinyali vermişti⁵³.

Ayrıca 15 Kasım 1918'de Aden'deki İngiliz General J. M. Stewart'a Ali Sait Paşa'nın yazdığı mektuba göre; İngilizlerden gelen mütareke bilgisi, Vali ile Kolordu Kumandanına yazılmış ve onların İmam ile görüşmesinden sonra alınacak kararın Aden'e bildirileceğini belirtmişti⁵⁴. 7. Kolordu'ya gönderilen mütareke haberi, hem İmam Yahya hem de Vali Mahmud Nedim Bey tarafından olumsuz karşılanmıştı⁵⁵. Çünkü Mondros'un gerektirdiği şartlar tebliğ edilir edilmez, Ali Said Paşa, ordu cephanesini Ta'iz'deki ileri gelenlere bırakmış ve Aden'de İngilizlere teslim olmanın şartlarını görüşmeye başlamıştı⁵⁶. Onun böyle davranması İmam ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Dean

⁵⁰ ATASE, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH.), Dosya: 123/Gömlek: 46.

⁵¹ ATASE, İSH., 123/46.

⁵² Alibey Kudar, **Yemen Esiri (Bektaşlı Hüseyin Çavuş)**, Tahtakuşlar Köyü Özel Etnografya Galerisi Kültür Yayınları, Balıkesir, 1994, s. 16.

⁵³ TTKA, TP., 42/25.

⁵⁴ TTKA, TP., 43/1.

⁵⁵ Güngör, a.g.e., s. 42.

⁵⁶ Kudar, a.g.e., s. 16.

Antlaşması'na aykırı olduğu gerekçesiyle hem Yemen Valisi hem de İmam tarafından kabul görmemişti⁵⁷. 1 Aralık 1918'de Mahmud Nedim Bey'in, Ali Said Paşa'ya gönderdiği yazıya göre, Osmanlı Devleti'nin telgraf yazışma şifreleri Basra ve Hicaz'da düşmanın eline geçmişti. Mondros Mütarekesi'nden önce İstanbul'dan Yemen valiliğine gönderilen yazıda da şifre düşman eline geçtiği için İngilizlerden gelebilecek olan haberlere inanılmaması gerektiği yönünde uyarılarda bulunmuştu⁵⁸.

Valiliğin, Ali Said Paşa ile İngiliz yönetiminin yaptığı görüşmeleri kabul lenmemesi, bu telgraftan kaynaklanmıştı. Vali Mahmut Nedim Bey, "...mütarekenin böyle gökten düşer gibi hiç beklenmeyen bir zamanda tepeden inmesi beni şaşırtmıştı. Sonra da bunu bir İngiliz kumandanının alelacele yazması... Telgrafi gözden geçirdim ve yalan... Düşmanın yeni bir hilesi, diyerek tekrar kumandan paşaya uzattım. Odadakiler hep işi öğrenince konuşmaya başladık. Uzun münakaşalardan, mütalaalardan sonra bunun bir yalan olduğuna hükmettik!"⁵⁹ şeklinde dile getirmiştir.

Mütareke meselesinin İngiliz oyunu olduğunu düşünen 39. Fırkadaki Türk subayları, kumandan Said Paşa'nın, İngilizler tarafından ikna edilmesiyle mütarekeye inanmışlardı. Aden'deki İngiliz General Stuwart, Ali Said Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, "... İmam'ın vaziyeti ve bütün malı ve arazi meselelerinin ileride hallolunacağı kendisine daha evvelce ihbar edilmiş ve Türk askerî kıtalarının tahliyesi hususunda lazım olan bütün teshilatın İmam tarafından temine hükümetim tarafından intizar edildiği kendisine ihbar edilmişti. Bugün sizin tahriratınızı almadan evvel kendisine tekrar bu gibi muaveneti ita etmezse İngiltere tarafından hiçbir yardıma intizar edemeyeceğine ve bu hususta kendisine ihbar etmek üzere böylece talimat aldığımı bildirdim. Kendisinin iş bu vaziyeti dahi kendisiyle idamesini ümit ettiğimiz dostane münasebete zarar verecektir. Tahliye hususunda belirtmiş olduğu her nevi müdafaadan ve kezalik Türk askerî kıtalarına ve ailelerine yönelik her türlü taarruzdan İmam mesul tutulacaktır. Yemen ahalisinin mütareke şartlarına sadece bizim ilannamelerimizle öğrendiklerini ve işbu şartların gerçek olmadığı, İmam ve

⁵⁷ Asaf Tanrıku, **Yemen Notları**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1965, s. 110.

⁵⁸ Tanrıku, **a.g.e.**, s. 112.

⁵⁹ Mahmut Nedim, **Yemen Elllerinde Otuz Yıl**, Haz. Ömer Hakan Özalp, İşaret Yayınları, İstanbul, 2017, s. 29.

Vali tarafından ortaya atıldığını bildiriyorsunuz. İtimat edeceklerine dair cevap aldığımızı temin ederim. Bütün Yemen Araplarının mütareke şartlarının sıhhatine vakıf olduklarını ve bu hususta kendilerinden dahi itimat ettiklerine dair cevap aldığımızı zat-ı asaletmeabınıza temin ederim.” sözleriyle durumu izah etmeye çalışmıştı⁶⁰. Anlaşıldığı kadarıyla Ali Said Paşa’ya, savaşa devam etmesi yönünde İmam tarafından bir mektup gönderilmişti. Çünkü Stuwart’ın gönderdiği yazıda, eğer böyle bir emir varsa kendisine gönderilmesini, bundan İmam’ın sorumlu tutulacağını ve kendisi ile askerlerinin İmam’a değil Osmanlı hükümetine tabi olduklarını hatırlatmıştı. Ayrıca Ali Said Paşa’nın hükümetin gönderdiği emirleri uygulayacağı yönündeki yazısından da memnun kaldığını belirtmişti⁶¹.

Said Paşa, 7. Kolordu Kumandanlığı ile İmam Yahya’dan gönderilen cevabi yazıların İstanbul’a ulaştırılması hususunda bir nevi arabulucu rolü üstlenmişti. Emir subayı Hüseyin Bey’i Aden’e göndererek, İmam’dan ve Ahmet Tevfik Paşa’dan gelen yazıların merkeze ulaştırılmasını sağlamıştı. İstanbul’dan gelecek olan emirler de şüphesiz bir o kadar önem taşımaktaydı⁶². Ali Sait Paşa’nın 2 Kasım 1918’de Vali Mahmut Nedim Bey’e, 7. Kolordu Kumandanı Ahmet Tevfik Paşa’ya İmam Yahya’ya, Ta’iz Naibi Abdurrahman Efendi’ye, Ta’iz Mutasarrıf Vekiline, Kamaire Kaymakamı Mehmet Nahir Paşa’ya, İbb, Haceriye, Moha, Udeyn, Zebid ve Bacil Kaymakamlıklarına yazdığı mektup her şeye son noktayı koymuştu: “48 ay evvel İngilizlerden geri alınan Mendeb ve Şeyh Said gibi mühim arazilerle kaleleri sayılan Diab, Moha ve sahilleri, Laheç, Subahi, Havaşib, Dalia, Yafai-i Ulya ve Sufla ve Fazuli topraklarından ibaret Nevah-i Tisa yani Ta’iz livasının daha geniş güneyi, Yemen ve Babülmendeb’ten Şatra’ya kadar sahiller dahi Aden körfezi ve Şibih adası hariç olduğu halde tamamıyla bugün bile elimizde ve tesirimizde bulunuyor. Hadramut’a, Bilad-ı Somali ve Denakile varıncaya kadar bütün ümera ve şeyhler, ileri gelenler ve ahaliyle bağluluk sözleşmeleri akdedilerek yanımda saklıdır. İmam Hazretlerinin şu sırada ehemmiyetle muhafazalarını emir ve tembih buyurdıkları mevkiiler ve mühim noktalar bunlar dahilindedir. Aden kapısında Şeyh Osman müstahkem mevkisine karşı tahkim, işgal ve ha-

⁶⁰ TTKA, TP., 43/2.

⁶¹ TTKA, TP., 43/2.

⁶² TTKA, TP., 43/1.

*rika muharebeler verdiğimi hudut ve harp noktaları ki, bunların en mühimleri Derp, Bir-i Nahir ve Dar-ı Heysem veya Dar-ı Meşayih dahi tesmiye olunan El Michale, Keltepelere, Bir-i Cabir ve Muhat havalisidir. Tamamıyla askerî kuvvetlerimizin işgali ve muhafazası altındadır. Hükümetimiz İngiltere ve müttetikleriyle sulh esaslarını kabul ve 18 Teşrinievvel 334 tarihinde mütareke akdettiğinden ve İngiltere ve müttetiklerinin donanmaları Dersaadet limanında dostane demir attıktan beş gün sonra mevzu-i mütareke umurunu tesviye ve Dersaadet ile Yemen'in muhaberesini temin ve düşmanın niyetini daha yakından anlamak maksadıyla ve İngiltere hükümetinden resmen mübellağ hedene kavailinden bilistifade Aden vali ve kumandanıyla mülakat ve hatt-ı harpte asker ve ahali arasında hasıl olan heyecan-ı azimi teskin eylemekliğim zat-ı vilayetpehanileri ve kolordu kumandanlığına bazı esbabdan dolayı kast-ı ihanet gibi gösterilerek, İmam Hazretlerinin canib-i haşimanelerine fena tarzda yazılmış olmasından müşarünileyh hazretleri bu mülakatı lekatsaina tabiriyle takbih buyurdıkları mersul cevapname-i haşimaneleri suretinden anlamakla pek müteessir oldum. Aynı zamanda acizlerinin İngilizlerle şu suretle pek tabii ve zaruri olan temasını hakikate henüz vakıf olmayan bütün Yemen ahali-i muhteremesi tarafından suitefsir edilecek veçhile canib-i devletlerinden neşriyat ve işaatta bulunulması makasid-i hususiye tahtında olduğu malumum ise de acizlerinin bu mukaddes Yemen toprağını muhafaza ve müdafaa için dört seneden beri mesbuk-ı binihaye fedakarlığı ve vesaikle tamamen ispata mükketidir olduğum veçhile **İmam hazretleri ile Yemen vilayeti ve Kolordunun kavilden başka her türlü fiili muavenet-i maddiyelerinden mahrum olarak ve yalnız Ta'iz livası rüesa ve mücahidin ve ahali-i muhteremesinin manen ve bedenen izhar ve ibzal eyledikleri fevkalade hidamat-ı diniye vataniye sayesinde düşmanlarımıza karşı ne suretle mütemadiyen muharebeler vererek, Babülmendeb'te ve Aden kapısında nasıl merdane sebat eylediğim, Yemen'de erkek, kadın ve sabilere varıncaya kadar herkesçe malum olduğundan bu gibi kasti işaat-ı nalayikanın zerre kadar ehemmiyetli olmayacağına kail ve kaniyim. Bu babda bütün Yemen erbab-ı namus ve vicdanını istişhad ederim. Tarih ve vesaik, kariben herşeyi daha ziyade sarahaten irae ve isbat edecektir. Ancak Yemen'in iki mühim miftahtı olan Laheç ve Babülmendeb'i bütün Yemen'in muhafaza-ı selametinde alakadar ve selahiyettar zevat kimlerse hemen teşrif buyursunlar ki teslim edeyim. Devlet-i metbua-yı mufahhamamız terhisimize emir vermiştir. Vazifemiz hitam buldu. Artık bu vatan-ı sani-***

*mizde harben kalmaya mezun değilim. Şimdiye kadar vatanlarını muhafazaya şitab ve bize muavenet eyledikleri halde dağlarının resinden uzaktan büyük sözler sarfı kendilerine kolay gelen ve biz biçare fedakar Osmanlı askerleri düşmanın top, tüfenk ve makineli tüfenk ve tayyare ateşleri altında yazın cehennem, kumlar ve susuz çöller, kışın sıtmalı ve rutubetli hendekler içinde vücudumuzu, aziz canlarımızı feda ederek din ve namus-ı vatani ve cidar-ı harameyn-i şerifeyn olan mukaddes Yemen ve ahalisini tecavüz-i adadan muhafaza ederken, diğer taraftan bu kadar kan döküp, can verdiğimiz Laheç ve havalisini bazı menafi-i hasise mukabilinde düşmana iadesinde ısrar eden vatanperver kahramanlar her kimler ise bilaifate-i vakt ve hemen Laheç'e gelmelerinin ve her tarafı teslim almalarının tebliğ buyurulmasını hassaten rica ve bizleri din ve vatanımıza karşı geceli gündüzlü uğraşarak mesbuk hidamat-ı cansiperanemin mükafatı olarak kasten **ihanelle itham** edilmeyi asla kabul etmeyeceğimden bu gibi iftiraları işae eden müsebbiblerine red ve iade eylerim, efendim. 2.9.334''⁶³*

Bazı kabile ileri gelenleri vilayet merkezine giderek Vali Mahmut Nedim Bey'e teslim olmama hususunda baskı yapmışlardı. Hatta İmam Yahya ile aralarındaki husumeti sona erdirerek, İngilizlere karşı ortak mücadeleye devam kararı almışlardı⁶⁴. Ancak daha sonra Ali Sait Paşa, İstanbul'la görüşmek üzere Aden'deki telgraf merkezine gitmiş ve burada hükümetle yaptığı telgraf görüşmesi neticesinde teslim olmayı kabul etmişti. Laheç'teki Osmanlı Telgraf İdaresi, 25/26 Kasım 1918 gecesi kapatılmış ve hangi grubun hangi tarihte teslim olacağı A. Said Paşa tarafından ayrıca belirtilmişti. Ali Said Paşa, 40 ay süren muhasarayı, İngilizlerin mandaterliği altında kalan topraklarda gerçekleştirmenin verdiği gururla, hükümetin emirlerini yerine getirdiğini vurgulamıştı⁶⁵. Ona göre; Ta'iz mıntıkasındaki mücadele ve Aden'in hedef seçilmesi, Süveyş Kanalı ile Basra bölgesinde savaşıyan Türk ordularının yükünü hafifletmişti ve diğer cephelere yönelik İtilaf baskısını azaltacak bir hizmet olarak

⁶³ 2 Kasım 1918 tarihli bu yazı Ali Sait Paşa ile İmam, Valilik ve Kolordu merkeziyle ipleri tamamen kopardığına işaret etmektedir. **TTKA**, TP., 42/25.

⁶⁴ Mahmut Nedim, **Yemen Elllerinde Otuz Yıl**, s. 31.

⁶⁵ Ali Said Paşa'nın 7. Kolordu'ya gönderdiği yazıda, oradaki birliklerin zor şartlar altında başarılı olduklarından ve bunun kolordu tarafından desteklenmediğinden bahsedilmiştir. **TTKA**, TP., 42/20.

düşünülmüştü⁶⁶. 39. Fırka üçe bölünerek, kısım kısım teslim olmayı kabul etmişti⁶⁷. 3. kısımdaki askerî kuvvetle birlikte Aden'e giden Said Paşa, burada İngiliz generali tarafından karşılanmışlardı. Esir olmalarına rağmen İngilizler, subayların kılıç ve tabancalarını almamıştı. Aden'de kendilerine büyük hürmet gösterilen 39. Fırka kuvvetleri daha sonra Mısır'a gönderilmişti⁶⁸.

Savaşın, zorluklara rağmen başarıyla yürütüldüğü cephelerden biri olan Yemen'de ateşkes antlaşmasının şaşkınlık meydana getirdiği aşikârdır. Çünkü başarılı olunan bir cephede mütareke gereği mağlup sayılmak ve en yakın İtilaf Kuvvetleri Komutanlığı'na teslim olmak muzaffer birliklere ağır gelmişti. Bu durumu Mahmut Nedim Bey şöyle dile getirmişti: “*Uzak cephelerdeki muvaffakiyetsizlikler, Yemen'de galip ve muvaffak mevkiye olan bizlere, harbin neticesi üzerinde bu derece müessir olabilecek kuvvette görünmemişti. Halbuki bu mütareke, arkasından gelecek müsalahaya bağlanabilecek bütün ümitleri köküden kırarak, Osmanlı İmparatorluğunu bir kelimeyle temelinden yıkıyordu.*”⁶⁹ Nitekim Yemen'in bazı kesimlerinde sıkıntılar çıkacağı daha Mondros'ta ateşkes antlaşması imzalanır imzalanmaz öngörülmüştü. Çünkü 6 Kasım 1918'te Bahriye Nezaretine gönderilen bir telgrafta, Cenubi Arabistan'daki kıtaların, teslim emrinin Osmanlı hükümetinden geldiğini bilmedikçe, teslimden imtina edecekleri ve İtilaf kumandanlıklarının zorluklar yaşayacağından korkulduğu belirtilmişti⁷⁰.

Mondros Mütarekesi'nin 16/1. bendi; “*Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan Osmanlı kıtaları en yakın İtilaf komutanlığına teslim olacaktır.*” ifadelerini içermekteydi. Kasım ayının sonlarına doğru 39. Fırka teslim olmasına rağmen, ateşkes şartlarının Yemen Vilayeti'nin diğer bölgelerinde uygulanması gecikmişti. 28 Aralık 1918'de Yemen Vilayetine gönderilen bir telgrafta, valiliğe, ateşkes antlaşmasının maddesi yeniden hatırlatılmıştı⁷¹. Yemen ve bazı Arap vilayetlerinde, mütareke gereği, yolunda gitmeyen durumlar söz konusu olmuştu. Hatta Yemen ile birlikte Medine'deki Türk birlikleri

⁶⁶ Güngör, a.g.e., s. 43.

⁶⁷ Kudar, a.g.e., s. 17

⁶⁸ ATASE, BDH., 4418/14-001-003; Tanrıku, a.g.e., s. 120.

⁶⁹ Mahmut Nedim, *Yemen Elleri Otuz Yıl*, s. 33.

⁷⁰ ATASE, İSH., 141/74AB.

⁷¹ BOA, MV., 249/237.

de mütarekeyi kabullenememişti. Çünkü Laheç'te konuşlanan Türk birlikleri, mütarekenin imzalandığını İngilizlerden öğrenmişlerdi ve Türk yöneticilerine göre bu bir İngiliz hilesi olabilirdi⁷². 7. Kolordu teslim olmamak için direnç gösterdikçe merkezden kolordu kumandanlığına, “2.11.34 tarihiyle vakı olan tebligattan birinize vasıl olmadığı anlaşıldığı cihetle bervech-i ati aynen tekrarına mecburiyet hasıl oldu. Devletin vazifesi mütareke ahkamına bila-ikaz vakt-ı tatbikini icab ettirmekte olduğundan tebligat-ı atiyeye dairesinde heman tatbikata başlanılmasını...” şeklindeki Harbiye Nazırı imzalı emirlerle mütareke şartlarının derhal yerine getirilmesi tebliğ ediliyordu⁷³. Yemen'e Harbiye Nezareti bundan başka bir uyarı daha yapmıştı ve toplamda üç kere yazmak icap etmişti. Ancak uygulama noktasında bir netice alınamamıştı⁷⁴.

13 Şubat 1919 tarihinde Meclis-i Vükela'da, Hariciye Nezareti'ne gelen İngiliz ultimatomu görüşülmüştü. Ültimatoma göre Yemen'deki birlikler teslim hususunda direniyorlar ve mütareke hükümlerine aykırı davranıyorlardı⁷⁵. Meclis, bu uyarı üzerine Yemen'de mütareke şartlarının yerine getirilmesi için ikna heyeti gönderilmesini karara bağlamıştı. Ahmet İzzet Paşa hükümeti ise üzerindeki baskıyı hafifletmek için 48 saat içerisinde Yemen'e bu heyetin gönderilmesini istemişti. 16 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti aracılığıyla Yemen'deki 7. Kolordu'ya ve 40. Fırka kumandanlığına bizatihi teslim olmaları yönünde yeni bir çağrı daha yapılmıştı⁷⁶. Çağrıda Ocak ve Şubat aylarındaki tebligatlardan bahsedilerek, Said Paşa dışındaki kuvvetlerin teslim olmamasından İngiltere'nin duyduğu rahatsızlık dile getirilmişti. Anavatanın daha kötü sonuçlarla karşılaşmaması için mütareke ahkamına uygun davranılması rica edilmişti⁷⁷.

Nitekim İngilizlerin artan siyasi baskısı neticesinde Yüzbaşı Ömer Suphi Efendi başkanlığında ikna heyeti Yemen'e gönderilmişti. 16 Ocak 1919'da Hudeyde'ye varan Subhi Efendi, kendisine verilen yazılı emri kolordu tem-

⁷² ATASE, BDH., 4418/14-001-003.

⁷³ ATASE, BDH., 494/79.

⁷⁴ ATASE, İSH., 1331/58AAA.

⁷⁵ ATASE, İSH., 1147/26.

⁷⁶ BOA, MV., 214/76.

⁷⁷ Anavatan kelimesinin etimolojik gelişimine bakıldığında ilk kez bu belgede dile getirilmiş olma ihtimali yüksektir. ATASE, İSH., 1665/91/105AF.

silcilerine Hudeyde'nin on kilometre doğusundaki Zaviye köyünde teslim etmişti⁷⁸. İkna Heyeti'nin çabaları sayesinde, kolordu ve valilik yetkilileri teslim şartlarını tartışmaya başlamış ve nihayetinde teslim olmayı kararlaştırmışlardı⁷⁹. Ahmet Tevfik Paşa, 18 Haziran 1919'da Harbiye Nezaretine şu sözlerle durumu bildiriyordu: “Yüzbaşı Ömer Suphi Efendi ile gönderilen 29.12.334 tarihli emr-i nezaretpenahilerini aldım. Senelerden beri merkez-i saltanatla muvasılası münkat ve hitam-ı harbe kadar her türlü mahrumiyetler içinde düşmana galebe çalmış bir kolordunun hiçbir suretle şekl-i idaresi tayin edilmemiş müteassıb, silahşör Yemen gibi bir muhiti tahliye etmesindeki müşkilata rağmen şerait-i mütarekenin 16. Maddedisi tatbiki muvaffak oldum. Son kafîle ile Aden'de bulunuyorum. İktiham olunan müşkilatı Ömer Süphi Efendi izahen arz edecektir.”⁸⁰ Anlaşıldığı kadarıyla teslim olmak, Ahmet Tevfik Paşa'nın gücüne gitmişti ve Yemen'de Türk askerinin teslim olmasına içerlemişti. 39. Fırka dışında kalan Sadah kıtaları Cizan iskelesinden, Ta'iz'deki birlikler Moha ve Şeyhsaid iskelelerinden, San'a'daki birlikler Hudeyde limanından ve 40. Tümen birlikleri de Salif ve Hudeyde iskelelerinden İngilizlere teslim olmuşlardı⁸¹. Hudeyde'den teslim olan Osmanlı asker ve idari personel, Mısır, Kamaran Adası ve Aden'e nakledilmişti⁸². Nakliye vapurlarından üçü Mısır'a, biri Kamaran'a, subay aileleri ile sivil memurları taşıyan bir vapur da Aden'e gitmişti. Toplamda 4254 Türk, Yemen'de İngilizler tarafından esir edilmişti⁸³. 50 civarında Osmanlı subayı ise İmam Yahya'nın hizmetinde kalarak teslim olmamıştı⁸⁴. Asaf Bey o günleri şöyle aktarmıştır:

“16 Şubat 1919 Cumartesi günü İngilizler, ‘Mısır’a gideceksiniz!’ diyerek bizleri gündüz saat yedide Hudeyde iskelesine getirdiler. Sekizi geçte vapur geldi. Askerler aileler ve siviller sanbuklarla vapura taşındı. Biz gece ezanî saat beşi geçte vapura vardık. Vapur kalabalıktı. Bana sarnıcın önünde 25 cm eninde bir tahta düştü. Gece battaniyeyi seriyor ve başımın altına çamaşır

⁷⁸ ATASE, İSH., 2831/91/107aa.

⁷⁹ TTKA, TP., 43/1.

⁸⁰ ATASE, İSH., 1345/46/47.

⁸¹ Tanrıkut, a.g.e., s. 126.

⁸² ATASE, İSH., 2831/91/107aa.

⁸³ ATASE, İSH., 1345/46/47AA.

⁸⁴ ATASE, İSH., 1345/46/47AB.

bohçası koyup yattıyordum. Sabahleyin bunları kaldırıyordum. Vapur sekizi geçe, 02.03.1919 vasatı saat 2'de Hudeyde'den hareket etti... ”⁸⁵

Ömer Suphi Bey, Yemen'deki Osmanlı birliklerinin ve idaresinin teslimi hakkında 7 maddelik bir rapor hazırlamıştı. Rapora göre Ömer Suphi Bey'in Yemen'e ulaşmasında İngilizler önemli bir rol üstlenmişlerdi. Kolordu kumandanı Yemen'deki durumu kabullenmiş ve derhal uygulamaya koymuştu. Ancak mülki bazı idarecilerin teslim olmama yönünde eğilimleri bulunmaktaydı. Ayrıca Vali Mahmut Nedim Bey'in asker olmaması nedeniyle teslim olmak hususunda direndiği belirtilmişti. Nitekim Mahmut Nedim Bey'e göre kendisine Dahiliye Nezaretinden bir emir gelmemişti. Çünkü valiyi oraya gönderen makam Dahiliye Nezareti idi ve onun Harbiye Nezareti emrine göre hareketi mümkün değildi⁸⁶. Mahmut Bey, Suphi Beyle bizzat görüşmemişti. Hudeyde üzerinden gönderilen telgraflarla Vali ve Kolordu kumandanı ikna edilmeye çalışılmıştı. Mahmut Nedim Bey, Ömer Suphi Bey'in gelişyle birlikte duruma ikna olmuştu. Hatta askerinin teslim olmasını uygun bulmuştu. Fakat askerinin teslim olmasına rağmen kendisinin teslim olmama hususundaki kararında ısrarcı olmuştu⁸⁷. Ömer Suphi Bey, vazifesinin sona erdiği gerekçeyle Hudeyde'den Mısır'a giden son kabileyle Yemen'den ayrılmıştı. Mısır'a varan Subhi Bey, burada alıkonularak tekrar Hudeyde'ye götürülmüş, Vali Mahmut Nedim Bey'i ikna etmesi için İngilizler tarafından kendisine baskı yapılmıştı. Ömer Suphi Bey direnince, bu kez kendisinin İstanbul'a gönderilmesinde gevşek davranılmış ve Aden'e götürülerek uzun bir süre burada bekletilmişti⁸⁸. Ömer Subhi Efendi, gönderdiği rapora ve Harbiye Nezareti Birinci Şubeden gönderilen yazıya göre 12 Haziran 1919'da İstanbul'a varmıştı⁸⁹.

⁸⁵ Yemen'de tutuklanan Osmanlı subay ve erleri, Mısır'daki kamplara götürülmüş, daha sonra esir değişiminde evlerine dönebilmişlerdir. Mustafa Arıkan, “Birinci Cihan Harbi Türk Esir Mektuplarında Duygu ve Düşünceler”, **Osmanlı Araştırmaları (OA)**, S XI, İstanbul, 1991, s. 37; ayrıca Tanrıkut, **a.g.e.**, s. 132.

⁸⁶ **ATASE**, İSH., 1345/46/47AA.

⁸⁷ Mahmut Nedim, **Yemen Elllerinde Otuz Yıl**, s. 43.

⁸⁸ **ATASE**, İSH., 1345/46/47AB; Ömer Subhi Efendi, Yemen'e gittiği tarihlerde henüz Harp Okulu 2. Sınıf öğrencisiydi ve I. Dünya Savaşı esnasında stajdaydı. Öğrenci ve çok genç yaşta olması nedeniyle geri dönüşünde gecikme yaşaması ailesinde endişe meydana getirmişti. **ATASE**, İSH., 2797/100/105ae.

⁸⁹ **ATASE**, İSH., 2831/91/107aa.

Nihayetinde Vali Mahmut Nedim Bey'e Hudeyde'den gelen telgraf, Yemen'de Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine de son veriyordu: “*Şimdi son kıtamız da gitti. Bu dakikadan itibaren Hudeyde İngilizlerin taht-ı işgalindedir.*”⁹⁰ Yemen'de kalan asker ve sivil memurlar ise Mahmut Nedim Bey'in önderliğinde Milli Ordu kurmuşlardı. İmam Yahya ise birkaç kere Büyük Millet Meclisi'ne müracaat ederek, meclise mebus göndermeyi teklif etmişti. Mondros Mütarekesi'nin üzerinden 4 yıl geçmesine rağmen, Yemen'in, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı anlatılmaya çalışılmıştı⁹¹. İngilizlerin Arap Krallığının kurulması yönündeki tekliflerine rağmen İmam Yahya bu teklifleri reddetmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden gelecek olan emirlere bağlılıkları da ayrıca dikkate değerdi⁹².

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Mondros Mütarekesi, Yemen'de beklenmedik bir anda imzalanmıştı. Zor şartlar altında I. Dünya Savaşı'nı yürüten Türk askerleri ve Yemen halkı, bu beklenmedik ateşkesi şaşkınlıkla karşılaşmışlardı. Bunun birçok sebebi bulunmaktaydı. Birincisi savaşın başlarında Yemen'de cephenin açılmasına oradaki idareciler karar vermişti. Merkezle herhangi bir istişare edilmeksizin büyük harbin cephesi olmuşlardı. Bu nedenle kendilerine başvurulmadan teslimiyetle ilgili maddeye inanamamışlardı. İkincisi Osmanlı Devleti'nin harbe iştirakinin ilk senesinde Yemen, denizden ve karadan adeta abluka altına alınmıştı. Denizlerde İngiltere'nin bariz üstünlüğü ve müttefik olarak Fransız donanmasının varlığı Yemen'i karaya hapsedmişti. 1916'da ise Şerif Hüseyin'in başlattığı isyan ve İdrisi'nin isyan hareketini Asir'e kadar yayması, Yemen'in İstanbul ile olan kara bağlantısını bitirmişti. Dolayısıyla merkezden ve diğer cephelerden izole edilmiş ve kendi dinamiklerine göre savaş yürütülmüştü. İzole edilmesi ve fiilen bağımsız olması şaşkınlığın bir diğer muhtemel nedeni olabilirdi. Üçüncüsü Yemen'de devletin imkanlarının yanı sıra halkın da

⁹⁰ Mahmut Nedim, **Yemen Elllerinde Otuz Yıl**, s. 45.

⁹¹ 9 Ekim 1923'te İstanbul'dan İtilaf Güçlerinin gitmesi üzerine İmam Yahya, Mahmud Nedim Bey aracılığıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne tebrik yazısı göndermiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'dan maddi yardım talepleri de olmuştur. Ancak ilk kez icra vekilleri heyeti adına, Yemen'de müstakil bir hükümet kurulması, 9 Ekim 1923 tarihli cevabi yazıda Yemen'e bildirilmiştir. Türkiye'ye her türlü desteği verileceği de belirtilmiştir. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon: 30 10 0 0-Kutu: 260-Dosya: 751-Sıra: 9.

⁹² **ATASE**, İSH., 15198/554/22aa.

büyük oranda desteği sağlanmıştı ve bazı kabilelerle mutabakat halinde savaş yürütülmüştü. Halkın ileri gelenlerinin onayı olmadan savaştan çekilerek teslim olmak, Türk hakimiyetini oldukça nazik bir duruma sokabilirdi. Dördüncüsü Yemen’de doğrudan doğruya İngiliz Kraliyet ordusu hedef alınmıştı ve şayet donanmaları olmasaydı, Yemen’den atılması bile mümkündü. Cihan Harbi, Yemen’de İngiltere’ye karşı yürütülmüştü ve büyük başarılar sağlanmıştı. Zaferi tadan bir vilayetin diğer bölgelerinde de benzer durumlar söz konusuydu. Yemen vilayeti için başarının karşılığı, en yakın İtilaf kumandanlığına teslim olunması anlamına gelmiyordu. Kaldı ki bu bir ateşkes antlaşmasıydı ve maddelerinin bu kadar ağır olması şaşkınlık yaşanmasında beşinci neden olarak gösterebilirdi.

Yemen’de mütareke, en başta sorulan soruya cevap olarak, İngiliz askerî makamlarının bir hilesi olarak algılanmıştı. Daha doğrusu başarılı olduğuna inanan idareciler tarafından kabullenilmesi kolay olmamıştı. Osmanlı askerî yetkililerinin mütarekeyi algılama biçimi emir komuta hiyerarşisi çerçevesinde gelişmişti. İngilizlerin, Aden’e gelerek İstanbul’la yazışmasını önerdikleri Ali Sait Paşa bile mütarekenin imzalandığını ilk işittiğinde buna inanası gelmemişti. Çünkü savaş sadece silahlardan ibaret değildi. Savaşın arka planında ve en az silahlı mücadele kadar önemli olan propaganda ve savaş hileleri de etkili olmaktadır. Örneğin Almanların SMS Emden kruvazörü aslında üç bacalı bir gemiydi. Ancak İngiliz ve Fransızları yanıltmak için dördüncü bacayı da ekleyerek, düşman donanmaları arasında rahatlıkla girip baskınlar gerçekleştirmişti. O halde Yemen’de top ve tüfekle başarı sağlayamayan İngilizler, diplomasi hilesiyle Osmanlı ordularını alt etmenin yollarını aramış olabilirdi. Bu ihtimal nedeniyle mütareke, ilk günlerde Yemen’de hemen kabul görmemişti. Belki bir ateşkes antlaşması vilayet idare merkezinde öngörülmüş olabilirdi. Fakat şartların ağır olması düşünülmemişti ve Mondros Mütarekesi’nin 16. maddesine bu yüzden bir anlam verilememişti. Ya devletin merkezindeki idarecilerin diğer bölgelerde savaş zamanı kazanılan başarılarından haberi yoktu yahut da Türk askerlerini kandırmaya çalışan bir düşman vardı. Bunu anlamının yolu Aden’e giderek bizzat telgrafın başına geçip, merkezle yazışmaktı. Nitekim Ali Sait Paşa da bu yolu tercih etmişti.

Bu çalışma esnasında çıkarılan diğer sonuçlardan birisi de asker ve idari memurların mütarekeyi algılayış biçimi olmuştur. Çünkü mütarekenin imzalandığını ve en yakın İtilaf komutanlığına teslim olmak şartı askerlerde, mülki idarecilerde ve halkta farklı aksülamel etmişti. Örneğin 39. Fırka Kumandanı

Ali Sait Paşa, bu haberi derhal kurmaylarıyla ve vilayet merkeziyle mütareke etmişti. Durumu açıklığa kavuşturmak için kurmaylarından bir subayı göndererek işin doğru olup olmadığını araştırmıştı. Neticesinde asker olarak emre itaat etmenin vazifesi olduğunu vilayet merkezine bildirmiş ve emrindeki Türk subayları ve erleriyle Aden'e giderek teslim olmuştu. Aslına bakılırsa 7. Kolordu komutanı Ahmet Tevfik Paşa'nın buradaki etkisi de tartışmalıdır. Çünkü Ali Sait Paşa'nın bağlı olduğu kolordunun kumandanıydı ve onun bu şekilde davranması askeri hiyerarşiyi ortadan kaldırmıştı. Ahmet Tevfik Paşa'nın vilayet merkezinde olması mütarekeye karşı bakış açısını etkilemişti. Çünkü Vali Mahmut Nedim Bey ve İmam Yahya'nın mütarekeye yaklaşımı, kaçınılmaz olarak Ahmet Tevfik Paşa'yı da aynı tutuma sevk etmişti. Çünkü Ahmet Tevfik Paşa, Ali Sait Paşa'nın doğrudan İstanbul ile haberleşmesini dikkate almamış ve ikna heyetinin temasından sonra kendisi ve kolordudaki askerler teslim olmuştu. İkna heyetinin gelmesi üzerine teslim olması o vakte kadar Vali ve İmam Yahya'nın görüşünden etkilendiğini göstermektedir.

Vali Mahmut Nedim Bey ise ilk başlarda İngiliz hilesi olarak algıladığı mütarekeye sonradan inanmıştı. Ancak teslim olmama kararında diretmeye devam etmişti. Askerî makamlardan gelen emirlerin kendisini bağlamayacağını, buna karşılık Dahiliye Nezareti'nden gelecek olan emre göre hareket edeceğini söyleyerek zaman kazanmıştı. Adab-ı muâşerete göre doğru davranmıştı. Zaten Mahmut Nedim Bey ikna heyeti geldikten sonra idari memurlardan gitmek isteyenlere izin vermiş; fakat kendisi Yemen'de kalmıştı. İmam Yahya'nın görüşü ise en başından itibaren belliydi. İngilizleri Yemen'den atmanın eşiğine gelmiş bir ortamda İngilizlere teslim olmayı, belki de dağlı gururuna yedirememişti. Mütareke sadece askerlerin teslimini bağlamaktaydı. Mütarekeyle bir sonraki aşama İngiltere tarafından Yemen'in işgali olarak tezahür edebilirdi. Yemen'in, daha doğrusu Osmanlı Devleti'yle antlaşma imzalararak etkili bir bürokrat konumuna yükselen İmam Yahya'nın geleceği, bu ateşkesle belirsiz bir hal almıştı. Bu nedenle İmam Yahya, 39. Fırkanın teslim olmasına içerlemişti. Ancak Ömer Suphi Efendi'nin gelişinden sonra başının çaresine bakmanın yollarını aramıştı. O yüzden Vali'yi baskı altına alarak, en azından bazı askerlerin kalmasını ve gidenlerin de silah ve mühimmatlarını kendisine bırakması için çaba sarf etmişti. Bunda kısmen başarılı da oldu. İleride İngilizlerle yeniden savaşmak icap edebilirdi ve kendisini garantiye almanın yolları bu çabalardan geçmekteydi. Nitekim Yemen Krallığı'nın kurulmasında orada kalan Türkler ve askeri mühimmatlar etkili olmuştu.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 30 10 0 0-Kutu: 260-Dosya: 751-Sıra: 9.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), Dosya: 4333/Gömlek: 324955.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrakı 4. Şube (DH.EUM.4.Şb.), 5/24.

BOA, İradeler, Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH.), 15/1332-Ca-02.

BOA, İradeler Mesâil-i Mühümme Evrakı (İ.MMS.), 193/1333.

BOA, Meclis-i Vâlâ (MV.), 214/76; 238/14; 249/237.

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Strateji Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH.), Dosya: 15/Gömlek: 75-002; 163/718-002; 163/718-010; 494/79; 534/2088-005; 2285/4-005-012; 4116/003-001; 4116/003-002; 4116/003-04; 4120/6-1-14; 4120/6-1-15; 4120/6-1-37; 4418/14-001-003; 5115/1-2-4; 5115/1-2-6; 5115/1-7-16; 5115/1-8-16; 5115/3-3-11; 5115/3-3-7; 5115/5-2; 5117/10-1-1; 5117/10-1-2; 5117/10-1-4.

ATASE, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH.), Dosya: 123/Gömlek: 46; 141/74AB; 1147/26; 1331/58AAA; 1345/46/47; 1345/46/47AA; 1345/46/47AA; 1345/46/47AB; 1345/46/47AB; 15198/554/22aa; 1665/91/105AF; 2797/100/105ae; 2831/91/107aa; 2831/91/107aa; 2831/91/107aa.

The National Archives (TNA), Foreign Office (FO.), 94/953.

TNA, FO., 371/2134.

TNA, Records of the Cabinet Office (CAB.), 37/131/9-2.

Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTKA), Tevfik Paşa Evrakı (TP.), Dosya: 42/Gömlek: 20; 42/25; 43/16; 43/1; 43/2.

2- Diğer Kaynaklar

Akbay, Cemal, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi**, Genelkurmay Personel Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

Arıkan, Mustafa, "Birinci Cihan Harbi Türk Esir Mektuplarında Duygu ve Düşünceler", **Osmanlı Araştırmaları (OA)**, S XI, İstanbul, 1991, s. 35-48.

Başkaya, Muzaffer, "İngiliz Basınına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması", **Akademik İncelemeler Dergisi**, C 10, S 1, Sakarya, 2015, s. 51-74.

Beşikçi, Mehmet, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi-Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914-1918, C VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978.

Cemal Paşa, **Hatıralar-İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları**, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Chicago Daily Tribune, "British Consul Freed by Turks; Bows to Italy", Feb 8, 1915.

Güngör, Selahaddin, **Kumandanlarımızın Harp Hatıraları**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1937.

Kudar, Alibey, **Yemen Esiri (Bektaşlı Hüseyin Çavuş)**, Tahtakuşlar Köyü Özel Etnografya Galerisi Kültür Yayınları, Balıkesir, 1994.

Los Angeles Times, "Said İdrisi in Rebellion", Aug 24, 1915.

Mahmud Nedim, **Arabistan'da Bir Ömür**, Der. Ali Birinci, İsis Yayımcılık, İstanbul, 2001.

Mahmut Nedim, **Yemen Elllerinde Otuz Yıl**, Haz. Ömer Hakan Özalp, İşaret Yayınları, İstanbul, 2017.

Mehmed Emin, **Harb-i Umumi'de Osmanlı Cepheleleri Vekâyi**, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, Beylerbeyi, 1338.

- Öner, Özer, **Yavuz ve Midilli-Osmanlı'nın Son Savaşı**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2012.
- Renouvin, Pierre, **I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918**, Çev. Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Shaw, Stanford J., **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş**, C I, Haz. Beyza Sümer Aydaş, TTK Yayınları, Ankara, 2007.
- Simavi, Lütfi, **Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim**, Haz. Sevdâ Şakar, Şehir Yayınları, İstanbul, 2007.
- Tanrıkut, Asaf, **Yemen Notları**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1965.
- Yeşilyurt, Yahya, "Büyük Harpten Sonra Yemen Cephesinde Mütarekenin Gölgesinde Kalmış Bir Başarı: Laheç Zaferi (1915)", **CTAD-Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 14, S 27, Ankara, 2018, s. 23-40.
- Yeşilyurt, Yahya, **Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi 1871-1914**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011.

MONDROS MÜTAREKESİ ÖNCESİ VE SONRASINDA MÜSLÜMAN KAFKASYA'DAKİ TÜRK ASKERLERİ

Sevinç ALİYEVA*

ÖZET

Tarih yazımında Türk ordusunun Kafkasyada rolü ve önemine dair değişik görüşler bulunuyor. Kafkas İslam Ordusunun Güney Kafkasya'daki rolüne dair çalışmalar vardır. Ancak Türk askerlerin Kuzey Kafkasya'daki faaliyetleri henüz yeterince araştırılmamıştır. Halbuki Kuzey Kafkasya da o dönemde Türk Ordusu'nun ilgi alanında bulunuyordu.

Birinci Dünya Savaşı döneminde Kafkasya, Rusya İmparatorluğu sınırları içindeydi. Şubat 1917 Devrimi sonucunda Rusya'da monarşi rejimi yıkıldı. 2 Mart 1917'de Geçici Hükümet oluşturuldu. 9 Mart 1917'de Kafkasya Naibliği kaldırıldı ve Geçici Hükümet tarafından Güney Kafkasyanın yönetimi için Özel Kafkasya Komitesi (15 Mart - 15 Kasım 1917) kuruldu. 25 Ekim 1917 tarihinde Bolşevikler Petrograd'da darbe yaptılar. Bolşevik hükümeti herhangi bir toprak ve tazminat talebinde bulunmadan savaştan çekildiğini ilan etti. Rusya İmparatorluğu dağılma sürecine girdi. Ülkede iç savaş başladı. Eski Rus generalleri (Denikin, Kolçak, Vrangel vs.) Bolşeviklere karşı savaşıyordu.

İç savaş döneminde İmparatorluğun farklı bölgelerinde, aynı zamanda Kafkaslarda Milli Konseyler ve Komiteler oluşturuldu. Kafkasların yönetimi için Transkafkasya Seymi oluşturulsa da içteki görüş ayrılıkları yüzünden dağıldı, yerini bölgedeki bağımsız cumhuriyetlere bıraktı. Böylece, Kafkasya heyetleri, özellikle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Dağlı Cumhuriyeti Haziran 1918'de Batum'da bir antlaşma imzaladılar. Antlaşmaya göre, Türk tarafı söz konusu ülkelere yönelik bir tehdit durumunda onlara askeri yardımda bulunacaktı. Böylece Kafkas bölgesinde Türk kurtuluş savaşı başlamış oldu.

* Prof. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, "Azerbaycan-Rusya ilişkiler tarihi" Şube Müdürü, a.sevemin.i@mail.ru, sevincaliyeva2000@gmail.com

Bildirimizde, Rusya, Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan kaynaklarına dayanarak, Türk ordusunun Kafkasya'ya gelişi ve faaliyetlerinin yanı sıra Azerbaycanlıların ve Kuzey Kafkasya halklarının bağımsızlık mücadelesinden bahsedilmektedir. Kafkas İslam Ordusu Bakü'yü kurtardıktan sonra Petrovsk ve Temirhan Şura'yı (Dağlı Cumhuriyetinin başkenti), Derbent vb. şehirleri Bolşeviklerden, Biçerahovdan ve taşnaklardan temizledi. Türk komutanlarının önderliğinde Dağıstan ve Çeçenistan'ın Müslüman halkları, devlet kurumları ve ordu birlikleri oluşturuldu. Kasım 1918'de Mondros Mütarekesi sonrası Türk ordusu Kafkasya'yı terk ederken bazı Türk komutanlar gönüllü olarak Kuzey Kafkasya'da kaldılar. Bu bölgede çok sayıda Türk askeri şehit oldu.

Anahtar Kelimeler: Türk askerleri, Azerbaycan Cumhuriyeti, Dağlı Cumhuriyeti, Kafkas İslam Ordusu, Kuzey Kafkasya'da Müslüman Ordunun Yaratılması, Bağımsızlık Mücadelesi.

THE TURKISH SOLDIERS IN THE CAUCASUS BEFORE AND AFTER THE ARMISTICE OF MUDROS

ABSTRACT

There are different views about the role and importance of the Islamic Army of the Caucasus in history writing. There are studies about the role of the army in the South Caucasus. However, despite the fact that the North Caucasus was also within the interest areas of the army, its activities in the North Caucasus have not been adequately researched yet.

During the First World War, the Caucasus was within the borders of the Russian Empire. In February 1917 Revolution, the monarchy regime was destroyed in Russia. On March 2, 1917 the Provisional Government was established. On March 9, 1917, the Caucasus regency was abolished and the Provisional Government established the Special Caucasus Committee (March 15 - November 15, 1917) for governing the Southern Caucasus.

On October 25, 1917, the Bolsheviks carried out a coup d'état in Petrograd (Saint Petersburg). The Bolshevik government announced its withdrawal from the war without any demand for land and compensation. The Russian Empire entered the process of disintegration and the country faced civil war. The old Russian generals (Denikin, Kolchak, Vrangel, etc.) were fighting against the Bolsheviks.

During the civil war, the National Councils and Committees were established in different regions of the Empire, including the Caucasus. Although the Transcaucasian Seim was formed for governing the Caucasus, it collapsed due to the differences of opinion within it, leaving its place to the independent republics in the region. Thus, the Caucasus delegations, including the Azerbaijan Democratic Republic and the Mountainous Republic of the Northern Caucasus signed a treaty in Batumi in June 1918. According to the treaty, the Turkish side would provide military aid to them in case of any threat. Thus, the Turkish war of Independence began in the Caucasus region.

This article studies the efforts of the Azerbaijanis and the people of the North Caucasus for independence, as well as the activities of the Turkish army in the Caucasus, based on Russian, North Caucasus and Azerbaijani sources.

Keywords: Turkish soldiers, Azerbaijan Republic, Mountainous Republic, Caucasian Islamic Army, Creation of Muslim Army in North Caucasus, Struggle for Independence.

Mondros Mütarekesi Öncesinde Kuzey Kafkasya'da Türk Askerleri

Osmanlı Devleti 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan ile müttefik olarak savaşa katıldı. Bu savaşta, Rusyanın batı cephesinde Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan'la uğraşmasından istifade ederek en azından Maveraya-yı Kafkasya'da kaybetmiş olduğu toprakları ele geçirmeyi planlıyordu.

Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na (1914-1918) girmesiyle Kafkasya Cephesi açıldı. Kuzey ve Güney Kafkasya bölgeleri Türkiye için güvenilir bir cephe gerisi oldu. Ayrıca, Türk yetkililerin faaliyetleri de bunda çok yardımcı oldu. Onlar görevlerini hiçbir korku ve yorgunluk olmadan yaptılar. Bu Çarlık jandarmalarını endişelendiriyordu. Çarlık jandarması, Osmanlı-Rus savaşının başlaması halinde, Kafkasya'da, özellikle Türkçe konuşan halkların ve bütün Müslümanların birleşip Türkiye ile birlikte Rusya'ya karşı çıkacağından endişe duyuyordu. Bu dönemde Müslümanların yaşadığı yerlerde Rusya yönetimine karşı birleşmekle ilgili bildirimler yayınlanıyordu [ACCİİSBA, f. 276, l. 8, d. 410, l. 4, 17, 23, 38; ACCİİSBA, kopya fondu, № 779, l.1].

Türk komutanlığı, 31 Ocak'ta (13 Şubat) 1918'de başlayan saldırıya Erzincan, Bayburt, Mamakhatun, Erzurum, Batum, Kars, Alexandropol ve Alexandropol-Julfa trenlerini azad etti. Bu, Bakü Komutanının iktidara geldiği Bakü kentinin kurtuluşu için Türk askerlerinin Azerbaycan'a nakledilmesi için yapıldı. Türk askerinin komutanı Şevket Paşa, Türk birliklerini Erivan'a ve daha sonra Bakü'ye gönderdi. Almanlar, Türklerin Suriye ve Mezopotamya'dan güçlerini transfer ettiğinden dolayı mutsuzlardı. Aynı zamanda Almanlar Bakü'nün petrolünü istediler ve bu yüzden açık bir onay verdiler. Bakü'deki Bolşevikler Türklerden korkuyorlardı, İngilizleri davet etmeyi düşündüler. Onlara anlatırdılar ki, Türkler, İngiliz birlikleriyle savaşmak için İran'a asker göndermelerini temin ettiler. Aynı zamanda, İtilaf Devletleri, Türklerin Mezopotamya'daki İngiliz birliklerine karşı yoğunlaşmasını önlemekle ilgilendiler. Ve böylece İngilizler Kafkas cephesinde Türkleri tutmak için mümkün olan her şekilde çalıştı. Ermenilere ve Gürcülere yardım eden İngilizler, Türk birliklerinin Bakü'ye doğru ilerlemesini engelledi. Rusya'nın Kafkasya'dan çekilmesiyle (Brest-Litovski Antlaşması) Türkiye, İtilafın bu bölgeye nüfuz etmesinden korkarak, yerli Müslüman nüfusu terörize eden Ermenilerin pozisyonlarını güçlendirerek, katliama neden oldu. Kafkasya'daki

Türk orduları komutanı Vehib Paşa, defalarca Transkafkasya hükümetine Ermenilerin eylemleri için işaret etti, ancak boşuna. Aynı zamanda Türk komutanlığı Transkafkas hükümetiyle diplomatik müzakereleri sürdürdü. 14 Mayıs'ta Halil Bey, Türk askerinin Bakü'deki İngiliz saldırısını engellemek için Transkafkasya'ya kabul edilmesini talep eden bir not verdi. 14 Mayıs'ta Batum barış görüşmelerinde, Halil Bey İran'daki İngiliz birliklerine karşı Türk ordusuna Gümrü-Culfa demiryolu ile hareket etme emri verildiğini açıkladı. Aynı zamanda Azerbaycan delegeleri, Halk Komiserleri Bakü Konseyi (bolşeviklerin) birliklerinin Gence'ye geçişini engellemek için Türk birliklerinin Transkafkasya topraklarına girmelerine izin vermelerini istedi. 1918 baharında Müslümanlara karşı Ermeni aşırılıklarına karşılık, Batum'da Türk heyetinin başkanı Halil Bey, Transkafkasya delegasyonunun başkanına bir memorandum verdi. Türk askerinin, etnik ve dini açıdan ilgili insanları kurtarmak için ve onlara karşı haksızlıkları durdurmak için gitmesi gerektiğine dikkat çekti. Sonuç olarak, Türk ordusu Kafkasya Müslümanlarının Ermenilerinin katliamlarına tepki olarak askeri operasyon başlattı.

Kuzey Kafkasya temsilcilerinin İstanbul'da Türklerle mutabakata varması sonucunda ve sonradan Batum'da Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın imzalanması Türk ordusunun Kafkasya'daki faaliyetlerine yasal zemin hazırladı. 1918 yılı Nisan ayında İstanbul'daki Kuzey Kafkasya temsilcileri bağımsız bir cumhuriyetin kurulduğunu ilan ettiler. 27 Nisan 1918 tarihinde Kafkasya'daki Türk orduları komutanı Vehib Paşa Maverayı Kafkas Hükümetine bir telgraf göndererek Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan ettiğini, İstanbul'daki Kuzey Kafkasya temsilcilerinin Osmanlı delegasyonu ile birlikte Batum'a doğru hareket edeceğini, ülkelerinin Maverayı Kafkas ile birleşmesi yönünde karar alacaklarını haber verdi. Gürcü gazeteleri, 8 Mayıs 1918 tarihli Dostluk Antlaşması gereği, Bab-ı Ali'nin Kuzey Kafkasya'daki çabalarının gerçekleşmesi için bazı yükümlülükler üstlendiğini yazdı.

Dağlı Cumhuriyeti'nin müstakbel Dışişleri Bakanı Haydar Bammat, 20 Mayıs'ta Batum'daki Maverayı Kafkas delegasyonunun başında bulunan Çenkeli'ye Türkiye'nin Kuzey Kafkasya Müslümanlarının bağımsızlık mücadelesine yardım edeceğini, ordu için gereken askeri mühimmat, teknik donanım ve eğitim yardımında bulunacağını bildirdi [Империалистическая интервенция на Дону и Северном Кавказе, 1988: 107-108]. Türk askerlerinin Kafkasya'ya gelişi Ermeniler ve Gürcüler arasında hoşnutsuzluğa neden oldu.

26 Mayıs'ta, Gürcü heyeti Transkafkasya Seimas'tan ayrıldığını ve bağımsız bir Gürcistan devletinin kurulduğunu açıkladı. 27 Mayıs'ta M. Rasulzade'nin başkanlık ettiği Müslüman hizbinin olağanüstü toplantısında, Geçici Ulusal Konsey oluşturuldu. 28 Mayıs'ta, Azerbaycan Ulusal Konseyi'nin ilk toplantısında bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni ilan edildi. Fatali Han Hoyski'nin önderliğinde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk hükümeti kuruldu. Osmanlı Devleti Dağlı Cumhuriyeti'ni ve Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıdı. Sovyet Rusya bunu sert bir şekilde protesto etti. O zamanlar, Bakü dahil, belirli Azerbaycan toprakları, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne düşman olan Halk Komiserleri Konseyi (Baku Commune) tarafından yönetiliyordu. Batum konferansında, Azerbaycan ve Türk delegasyonları 4 Haziran 1918'de Barış ve Dostluk Anlaşması'nı imzaladılar. Anlaşmaya göre, Türkiye Azerbaycan'a askeri destek verecekti. Azerbaycan Cumhuriyeti ve Kuzey Kafkasya Dağlı Cumhuriyeti, demokratik bir düzeni ve Türkiye'ye karşı herhangi bir yükümlülüğün olmadığını ilan etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya'daki olaylardan sorumlu olduğunu ve bu nedenle Kafkasya ile ilgilendiğini belirtmek gerekir. Her ne kadar Türkiye ve Almanya Kafkasya'nın bölünmesiyle farklılaşsa da, 23 Eylül 1918'de Osmanlı İmparatorluğu Sadrazamı Talat Paşa ve Alman İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Fon Hintz bir gizli protokol imzaladılar. Türkiye'nin "Kuzey Kafkasya'da bağımsız devletler yaratmaya çalıştığı," "Almanya'nın bunu desteklemediği, ancak engellemediği de" belirtildi [Переговоры с Талаат-пашой о закавказских республиках и подписание тайного протокола. Берлин, 25 сентября 1918: 591].

Gizli protokolün 2. paragrafında, Osmanlı Devleti'nin, Kuzey Kafkasya ve Türkistan'da bağımsız devletler kurmak için çalışacağı, birliğin bu devletlerle ittifak kurduktan sonra yaratılan yeni gücü müttefiklerin menfaatleri için kullanacağı maddesi yer aldı. Alman İmparatorluğu'nun, mevcut durumda Osmanlı İmparatorluğu'na yardımcı olamayacağı, ancak bu projelerin uygulanmasına itiraz etmediği belirtildi [Приложение. Секретный протокол, 1995: 582, 583]. 1918 yılında İttihat ve Terakki liderlerinden Cemal Paşa Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu ve Kafkasya Cumhuriyetleri Birliği'nin oluşturulmasını önerdi.

Kurulduğu ilk günden itibaren Dağlı Cumhuriyeti onun bağımsızlığını tanımayan Beyaz Muhafızlara ve Bolşeviklere karşı mücadelede Türkiye'den yardım aldı. Sovyet hükümeti Türk ordularının Kuzey Kafkasya'ya gelişinden rahatsız oldu.

1918 yılının Mayıs ayının sonunda 5. Türk Tümeni'nin bir kısmı Müslüman ahaliyi korumak amacıyla Gence şehrine girdi. Nuri Paşa derhal 5. Kafkas, 15. Çanakale ve Müslüman Kolordusundan oluşan Kafkas İslam Ordusu'nu kurmaya başladı. 4 Haziran tarihinde Batum'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Adalet Bakanı Halil Bey, Doğu Ordusu'nun Komutanı Vehib Paşa, Azerbaycan tarafından Mehmet Emin Resulzade ve Dışişleri Bakanı Memmedhasan Bey arasında Dostluk Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın 4. maddesine göre, Azerbaycan ihtiyaç duyarsa Türkiye'den askeri destek talep edecekti. Dağlı Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı H. Bammat Dağlı Cumhuriyeti'nin lideri A.M. Çermoyev'e Enver Paşa'nın Kuzey Kafkasya dağlılarını desteklediğini yazdı.

Türk ordusunun yardımıyla Dağlı Hükümeti Dağıstan'da kuruldu. Dağlı Cumhuriyeti her zaman Türkiye ile iletişim içinde olduğu için suçlandı. Çünkü Türkiye, Batum barış müzakereleri de dahil olmak üzere, Kuzey Kafkasya halklarını her zaman destekledi. Türkiye, Dağlı Cumhuriyeti'ni tanıyan ve destekleyen ilk devlet oldu.

Kuzey Kafkasya Dağlı Halkları Hükümeti Gence'de bulunan Nuri Paşa'yla görüşmek için Albay (Rittmeister) Malsagov ve subaylardan Yusup Arçakov, Magomet Tutayev ve Karaçay Şogenov'u görevlendirdi [Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA), f.r. 621, 1.1, d. 4, 1.31]. İki ay sonra Dağıstan'a harekât düzenleyecek birliklere katılmak için Kuzey Kafkasya Dağlı Halkları Hükümeti Başkanı, Nuri Paşa'nın emrinde hareket etmesi için Usman Saidnurov'u görevlendirdi [Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA), f.r. 621, 1.1, d.4, 1. 31-32].

Çermoyev, bazı İnguş ve Dağıstanlı subayları göndererek onların Dağıstan'a ve Terek Vilayeti'ne gönderilmiş eğitim birliklerinde görevlendirilmesini istedi. O sırada Ganca'da bulunan Cemal Danaguyev Dağıstan Vilayeti'nin komutanı oldu. Terek Bölgesi için yüzbaşı Sozurko Malsagova komutan atandı.

Onlar Nuri Paşa'nın talimatlarına uyacak, Dağlı Halkların Birliği Cumhuriyeti'nin Müftüsü ve Dağıstan bölgesinden eski Dağlılar Birliği

Merkez Komitesi üyeleri ve Terek bölgesinden - Çeçenya'daki yetkili müftü Magomed Abdulkadyrovla ve Ali Mitaevla ve İnguşetya'daki Askeri Konseye danışacaklardı. Chermoyev'in mektubuna göre, bütün bunlar için Nuri Paşa ile bir ön anlaşma yapıldı. Çermoyev aynı zamanda dağlı subaylara hareket araçları ve maaş verilmesini istedi [Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA), f.r.621, s.1, d.7, l. 2].

1918-1920 yıllarında Kafkasya'da yeni bağımsız devletlerin kurulması, Azerbaycan'ın demokratik cumhuriyetinin Kuzey Kafkasya'nın tarihsel olarak yakın Müslüman halklarına desteği ve Türkiye'nin dindaş Müslüman Kuzey Kafkasyalılara yaptığı yardım Rusya'nın zayıfladığı ve yenildiği bir dönemdeydi ve Bolşeviklerin ciddi şekilde rahatsız olmasına neden olmuştu. Bunların hepsi yeni kurulan Rus Bolşevik devletinin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu nedenle de, RSFSC Halk Dışişleri Komiseri G.V. Çiçerin, Osmanlı Devleti'nin Moskova'daki büyükelçisi Galip Kemali Bey'e itiraz etti. Ancak Osmanlı Devleti buna cevap vermeyerek Sovyet Rusya'nın hareketine önem vermediğini gösterdi [Nasır Yüceer, 2002: 52].

Dağlık Cumhuriyetinin Dışişleri Bakanı H.Bammat şunları yazdı: “Bağımsız devletin temsilcileri olarak bağımsız Kuzey Kafkasya delegasyonu, Batum konferansına katıldı... 8 Mayıs'ta Osmanlı İmparatorluğu ile bir Dostluk Antlaşması imzalandılar ve bu anlaşmaya göre, halklarının siyasi arzularını uygulamak için bazı taahhütler almıştır” [Письмо члена Горского Правительства Г.Бамматова поверенному в делах Австро-Венгрии в Турции Барону Чилаки с просьбой признать независимость Горской Республики, не ранее 9 мая 1918 г// Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана (1917 – 1918 гг.), Горская республика (1918 – 1920 гг.) (Документы и материалы), 2013: 69-70].

Almanya, Osmanlı Devleti, Transkafkasya cumhuriyetleri, Kafkaslar ve Dağıstan Dağlık Halkları Birliği arasında barış ve dostluk anlaşması yapmak üzere, 11 Mayıs 1918'de, Batum Barış Konferansı'nın ilk toplantısı yapıldı [Тахо-Годи, 1930: 13-14; Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, 1919: 312 – 313].

13 Mayıs 1918'de, Gürcistan'ın Türk-Müslüman nüfusu, Seym'in tüm Müslüman kesimlerinin ortak toplantısında ve Kuzey Kafkasya'nın Müslüman

halklarının temsilcilerinde Osmanlı İmparatorluğu'na katılma arzusunu dile getirdiler [Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ACDA), f.970, 1.1, 1, 1.30-40].

15 Eylül 1918'de Azerbaycan'ın başkenti Türk ordusu tarafından kurtarılmıştı. Bakü'de Azerbaycan hâkimiyeti tam anlamıyla tesis edilmişti. Bakü şehri ve Bakü vilayeti hükümetin denetimine girdi. Azerbaycan hükümetinin yetkilileri Ganca'dan Bakü'ye taşındı [Halil Bal, 2010: 216-222]. Hükümet, Bakü dahil olmak üzere Azerbaycan toprakları üzerinde tam kontrol sağlamıştır. 1918 sonbaharında Kafkas İslam Ordusu İzzet Paşa'nın (Met Chunatiko - onun çerkez ismi [Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, 2003: 26]) başkanlığında Dağıstan'ı kurtardı. Dağılık Cumhuriyet Hükümeti Başkanı Abdul Macid Çermoev, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri-diplomatik heyeti başkanı Dağılı Halklar Birliği, Yusuf İzzet Paşa, Derbent şehrine geldi. Böylece, 9 Ekim'de Kafkas İslam Ordusu Derbent şehrini, 24 Ekim'de Temirhan-Şura şehrini kurtardı. Dağıstan kentlerinin kurtuluş mücadelesinde Türk askerleri şehit verdi [Камиль Алиев, 2012].

Türk askerlerinin mezarları hala minnettar torunlarını bekliyor. Sovyet döneminde, yerel cami imamı Nasuha Suleymanov Şihşabek oğlu Türk şehitlere bir daş anı koydu ve sağ olanda mezarlara baktı. Onları demir telle çevirdi. Onların yerlerinin otların içinde kaybolmasına izin vermedi. Onun ölümünden sonra kimse bakmadı. Dağıstan'daki Açağul özel mezarlığa gömülen Türk subayları ve askerler listesinde 49 isim yazılmıştır. Taş anıtlarda şehitlerin isimleri, ayın görüntüsü ve çeşitli yazıtlar bulunuyor. Mezarlıkta Dağıstan araştırmacı, Kumuk halkın ünlü lideri Kamil Aliyeva'ya göre 69 mezar var. Açağul'un Kumuk yerleşiminin eski sakinleri onları düşmanlarından koruyan ve azad eden Türk askerlerinin anılarını saklıyorlar. O yerde Türk şehidlerinin eziz hatırasına abide kurulus. O abidenin üstünde şu yazılıb: "I. Dünya Savaşı'nın son günlerinde, 9 Ekim 1918 tarihinde İzzet Paşa komutasındaki Osmanlı askerleri, Dağıstanlı kardeşlerinin yardımına geldi. Derbent'i, 24 Ekimde Temirhan-Şura şehrini, 7 Kasımda İncikala'yı düşman işgalinden kurtardılar. Dağıstan kentlerinin kurtuluş mücadelesinde, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelen Osmanlı askerleri, Dağıstan topraklarını kanlarıyla suladılar, Dağıstanlı gönüllü kardeşleriyle omuz omuza savaştılar. Kumuk halkını, Daşnak ve Rus kazaklarına karşı müdafaa ederken

192 şehit verdiler. Şimdi burada, ikinci vatanları bu toprakların bağrında, isimsiz mezarlarında ebedi istirahatgâhlarında yatıyorlar. Bu şehitlerden 69 kahraman asker, Tarki Dağı eteklerinde Açağul Mezarlığı'nda gömülüdür. Bu abide, Dağıstan halkının bu isimsiz kahramanlara bir vefa nişanesi olarak dikilmiştir. Ruhları şadolsun". Bu köyde, Türk askerlerinin savaş planı olan bir belge de var. Anılarına göre, Türk askerler o yerlerde Rus subayı Lazar Biçerahovla savaştılar (Biçerahov İngilizlerin hizmetinde idi. Kafkas İslam Ordusu'na karşı hem Bakü'de hem de Dağıstan'da savaştı). Tarki-Tau dağının eteğindeki bu önemli savaştan sonra Türk askerleri Ruslardan İncikala şehri (şimdi Mahaçkala) kurtuldu.

Dağlı (Kafkasya) Hükümeti nihayet Temirhan-Şura'ya taşınabildi ve kentte görkemli bir biçimde Kafkasya Dağlıları Birliği ay yıldızlı bayrağı dalgalandı [Борьба за Советскую власть в Северной Осетии, 1972: 459; "Каспий", 8 октября (25 сентября) 1918, № 73; Самурский Н. (Эфендиев), 1925: 7 – 8; Тахо-Годи, 1930: 26 – 27].

Başbakan Pşemaho Kosev sonraları bu olayları şöyle hatırlayacaktı: "Yusuf Paşa Türkler ve Dağıstanlılardan müteşekkil ortak güçlerle Derbent'e hareket etmiş ve 10 Ekim'de (1918) kolaylıkla onu ele geçirmiş, 12 Ekim'de ise Derbent'te birkaç bin kişilik ahalinin katılımıyla Dağlı Hükümeti'nin (Тара,¹ İbrahim Haydarov ve birkaç kişiden oluşan heyet) bulunduğu binaya Kuzey Kafkasya Dağlı Halkları Cumhuriyeti'nin bayrağını dikmiştir. Gönüllüler ise sonuna kadar genç cumhuriyeti koruyacaklarına yemin ettiler" [Письмо члена Правительства Горской Республики П.Коцева председателю делегации Республики в Константинополе о положении на Северном Кавказе, 24 октября 1918 г., г. Тифлис// Союз горцев, 2013: 101-102].

Türk Birlikleri Kurmay Başkanı Albay İsmail Hakkı Bey'le birlikte Dağıstan İmamı N.Gosinski Dağıstan'ı Bolşeviklerden kurtarmak için mücadele ettiler. Albay Muhammed Caferov'un anılarına göre, İsmail Hakkı Bey'i Gazikumuk'ta içtenlikle kabul ettiler. O ve maiyetindeki Türk subaylar, kalede olan subayların, aydınların ve Arapça ile uğraşan ilim adamlarının önünde güzel konuşmalar yaptılar. İsmail Hakkı Bey, Dağıstanlıları şeriata tabi olmaya çağırdı. Çoha'da Türk askerlerini törenle karşıladılar. Gunib'de İsmail

¹ Abdul Mecid Çermoyev Dağlı (Kuzey Kafkasya) Cumhuriyeti'nin ilk başkanı.

Hakkı Bey bütün köy temsilcileri, subaylar ve aydınların katıldığı bir kurultay düzenledi. O, herkesi hiçbir yere gitmemeye, kendi yerini savunmaya ve Türk Yüksek Komutanlığı'nın emrini beklemeye çağırdı. İsmail Hakkı Bey, sonra Hunzah'a gitti [Полковник Магомед Джафаров, 2005: 128-133].

Dağlı Cumhuriyeti'nin silahlı kuvvetlerini düzenlemek için Temmuz'da İstanbul'dan yola çıkan Yusuf İzzet Paşa Ekim ayında Kafkasya Dağlıları İttifakı Cumhuriyeti Hükümeti Başkanı A.M.Çermoyev'e gönderdiği telgrafta şöyle yazıyordu: “Allah'ın yardımıyla Kafkasya Dağlı Halkları İttifakı Cumhuriyeti birlikleri dün saat 3'te Anji-Kale (Petrovsk) kentini çatışmasız ele geçirdiler, öncesinde ise şehir karşısındaki tepelerde düşman mağlup edilmiştir. Şehirde ivedilikle asayiş tesis ediliyor. Rusya vatandaşları ve özellikle Kafkas dağlarına zulüm etmiş eski rejim tarihe gömülmüştür. Büyük Petro'nun zararlı fikirleri sonucunda Anji-Kale şehrinin adı değiştirilerek Petrovsk'a dönüşmüş ve o isimle birlikte fikirler da Petrograd'a iade edilmiştir. Düşman, mermi ve silah dolu vagonları atıp gitti. Petrovsk İstasyonu'nda yiyeceklerle dolu bir tren ele geçirilmiştir. Kafkasya Dağlı Halkları Cumhuriyeti'ni güçlendiren zaferi kutluyorum. Kafkasya Dağlı Halkları İttifakı Cumhuriyeti Ordularının Komutanı Yusuf İzzet Paşa” [Тахо-Годи, 1930: 26-27]. Rusya Federasyonu'nun Merkezi Dağıstan Arşivi'nde bulunan bu belgenin tercümesinde Kafkasya Dağlı Halkları Cumhuriyeti'nin adı şöyle geçmektedir: “Kafkas Müslüman Cumhuriyeti'nin zaferini kutluyorum. Bu zafer, Kafkas Müslüman Cumhuriyeti'nin askeri ve siyasi açıdan tasdikidir. Kuzey Kafkasya Hükümeti Cumhuriyeti'nin Ordu Komutanı Ferik Yusuf İzzet” [Телефонограмма главнокомандующего войсками Горской Республики Ю. Иззет-паши премьер-министру Горской Республики А.-М.Чермоеву, Н. Тарковскому от 8 ноября 1918 г. с. Атлыбуйон // Гражданская война в России и мусульмане, 2014: 420].

Azerbaycan gazeteleri “Kaspiy” ve “Azerbaycan”, Türk ve Azerbaycan birliklerinin Derbent'i ele geçirdiklerini bildirdi [“Каспий”, 9 октября (26 сентября) 1918, № 74].

Bu olaylara tanıklık etmiş B.Baykov'un anılarına göre, Lazar Biçerahov (İngilizlerin hizmetinde idi. Kafkas İslam Ordusu'na karşı hem Bakü'de hem de Dağıstan'da savaştı) Bakü'den kovulmuş Rus ve Ermeni askeri birlikleri ile bir araya gelerek Petrovsk'u Türklere bırakmamaya çalışıyordu.

Biçerahov ordusundaki Taşnak birliklerinde yaklaşık 8 bin Ermeni bulunuyordu. Onların çoğu Nuri Paşa tarafından Bakü'nün fethedilmesinin ardından kaçtılar. Kafkas Ordusu Karargahında askeri ve siyasi şubenin başında duran Taşnak Nerses Cigityan Dağıstan'da zulüm ve şiddet uyguluyordu. Derbent'i ele geçirdikten sonra Cigityan Azerbaycanlı tüccar Haydarovlar ailesinin kurşuna dizilmesini emretti. Aile reisi Kasım Bey Haydarov şehrin önde gelenlerindendi. Onun yeğeni İbrahim Bey ise III. Devlet Dumasının vekili, ayrıca Abdulmecit Çermoyev'in yakın arkadaşı idi. Cigityan'ın adamları Dağıstan'ın din çevrelerinde saygın birisi olarak tanınan Tacuddin Kadiev'i, Petrovsk'dan güneyde yer alan Akköl gölü sahilinde kurşuna dizdiler. Tacuddin Kadiev, bir zamanlar Kuzey Kafkasya'nın ünlü dini liderlerinden olan najmudin Gotsinki'nin ordusunda bayraktar görevinde bulunuyordu. Temirhan Şura'nın Daire Yönetimi memurlarından Hamzat Kadiev'e göre Taşnaklarla çatışmada Beybala bey ve Abdullah Bey Tabasarskiler hayatlarını kaybetmişlerdi. Cigityan, Tağıyev şirketinin Dağıstan'daki mümessili Vasilenko'ya doğrudan baskı uyguluyordu. Bolşevik Karganov'un birliği ise Hasavyurt'ta masum köylüleri kurşuna dizmiştir. Najmuddin Gotsinki ve döneme tanıklık edenlerden birinin ifadesine göre Taşnaklardan destek alan Bolşevik birlikleri Müslüman halk üzerinde her tür şiddet ve baskı uyguluyorlardı.

Biçerahov ordusu Türk ordusunun saldırıları karşısında geri çekilmek zorunda kaldı ve Petrovsk'da toplandı. Petrovsk ve Tarkinka'nın savunması için Biçerahov bir hayli zaman ve kaynak sarf etti. Biçerahov, değil tümenin hatta bir kolordunun bile bu şehri ele geçiremeyeceğine inanıyordu. Fakat yanılmıştı.

Türklerin taarruzu karşısında Biçerahov'un Temirhan-Şura'da bulunan birlikleri de Petrovsk'a çekildiler. 29 Ekim'de İzzet Paşa Temirhan-Şura'ya girdi. 6 Kasım'da Dağıstan gönüllü askerlerinin de katılımıyla İzzet Paşa'nın ordusu Targu' dağına hareket düzenledi ve kısa sürede bölgeyi ele geçirdi. Bu savaşta Türklerin kayıpları çok azdı. Kozak ve Ermeniler büyük kayıplar vererek panik halinde Petrovsk kalesine sığındılar. 8 Kasım 1918'de Biçerahov kendi birliğini de alıp vapura binerek İran'a kaçtı. Petrovsk'yi fethettikten sonra Yusuf İzzet Paşa kendi kurmaylarıyla birlikte Temirhan-Şura'da konuşlandı. Önceler Bolşeviklerin saflarında yer almış çok sayıda kişi onun tarafına geçti

[Магомед-Кадидибиров (Карахский), 1997: 63, 69; Мемуары полковника Джафарова Магомеда из сел. Кудали, 2002: 112-114]. Subay V.Baykov'a göre "L.Biçerahov sayıca az olan düşmanla, yani Türklerle olan mücadeleyi kaybetmişti. Kendi birlikleri ve hükümeti ile birlikte çıkmak zorundaydı. O, adamlarının tümünü gemiye bindirerek Türklerin baskısı altında Petrovsk'u terk etti. Bakü'den güneye, yukarıya doğru gitti. Lankaran'da Sara adasından sonra durdu" [Байков, 1923: 140-141].

Haydar Bammат, sonralar muhacirlikte yazdığı "Türklük, Türkiye ve Kafkasya" başlıklı makalesinde olayları şöyle anlatıyor: "Topraklarımızdaki kırmızı ve beyaz istilacılara karşı mücadelemizde Türklerin kanını hatırlıyoruz ve asla unutamayacağız. Bu kutsal borç hiçbir misafirperverlikle ödenemez." [Гайдар Баммат и журнал "Кавказ", 2010: 369].

Böylece, Müslüman kolordusu ve Türk askeri birlikleri Azerbaycan'ı Bolşevik ve Taşnaklardan kurtardıktan sonra, Dağıstan dağlılarına yardıma geldiler.

Türk subayı Şükrü Bey, İmam Gosinski'nin danışmanı olarak sürekli yanında olurdu. O Temirhan-Şura'ya gittiği zaman Yürütme Komitesi'nin onayı ile şeriat ilan etti. Dağıstanlı Albay Caferov'un hatıralarında belirttiği gibi, Türk komutanlığı Dağıstan'da asayışı sağlamak istedi. Türk komutanlığı aşağıdaki önlemleri hayata geçirmeye çalıştı: 1) Dağıstan okullarının Türkleşmesi (Bu etkinlik yerli aydınlar arasında destekleniyordu) 2) Silahların kaydı ve toplanması (Bu karar ahali arasında Türklere karşı düşmanlık duygularını besliyordu. Hatırlatalım, Dağlıların terk-i silah etmesi hem Çarlık dönemi, hem Beyaz Muhafızlar, hem de Bolşevikler döneminde ciddi bir sorun idi) 3) Dağıstanlıların seferber edilmesi 4) Türk Askeri Tüzüğü'nün uygulanması; 5) Askeri emir ve talimatların Türkçe verilmesinin kabulü 6) Türk askeri dil öğretiminin başlatılması 7) Rus subayları gittikten sonra kalanlara Türk askeri rütbelerinin verilmesi [Полковник Магомед Джафаров, 2005: 170, 173 – 177].

Dağıstan'da ordunun Türkleşmesinin taraftarları ve aleyhtarları ile birlikte bu konuya duyarsız kalanlar da vardı. Alayın Türkleşmesinin esas taraftarı subay Elduraşev idi. Çeçenistan'da Türkleşme faaliyeti başarıyla ilerliyordu, Albay Magomed Caferov'un bölgeye gelişiyle emir ve talimatlar Türkçe verilmeye başlandı.

Albay M. Caferov'un anılarında Türklerin Dağıstan'daki nüfuzları şöyle anlatılır: “Türkler, Dağıstan, Çeçenistan ve Bakü'de yoğun bir çalışma içinde idiler. Gün geçtikçe onların istihbaratçılarının sayısı artıyordu. Onlar her yerde vardı. Hareketi önceden belirledikleri milli ve dini mecraya yönlendiriyorlardı. Dağıstan'ın bütün ahalisi, özellikle dağlık bölgelerdeki ahali olağanüstü bir beklenti içinde idiler... Sonunda geldiklerinde, dağların acılarını sadece sıkıntılardan kaçmak için değil, aynı zamanda tüm sıkıntılardan da koruyacak kadar güçlü tanrılar olarak karşılandılar...” [Полковник Магомед Джафаров, 2005: 167-168].

Dağıstan ahalisi arasından toplanan askerler sayesinde artan Azerbaycan-Türk birlikleri Derbent ve Petrovsk arasındaki deniz kıyısını tuttular [Halil Bal, 2010: 225; Halil Bal, 1997: 29-91]. Çermoyev, 14 Ekim 1918 tarihinde Türk askeri birliklerinin Dağıstan topraklarına girmesi ve asayiş hakkında emir verdi. Bu emirde belirtildiğine göre, Türk birlikleri Derbent'e Kafkasya Dağlı Hükümetinin asayişi sağlamasına yardım etmek amacıyla gelmişlerdir. Bu yardımın gösterilmesi Dağlı İttifakı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan anlaşmanın 2. maddesinde öngörülmüş olup, karakterine ve hukuki gerekçesine göre, Türkiye'nin Azerbaycan hükümetine yaptığı yardımın aynısı idi [“Дагестан” 14 октября 1918, № 1].

Britanya istihbaratının bilgilerine göre, Türkler, 14 Ekim 1918 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Kuzey Kafkasya için ortak hükümet kurulması önerisini sundular. Ancak “onlar endişe ediyorlardı ki, bu iki devlet ayrı ayrı bağımsızlıklarını korumak için çok zayıftırlar” [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011: 210]. Büyük Britanya'nın Savaş Bakanlığı, olayların gidişatını dikkatle izliyor ve analiz ediyordu. Londra'ya verilen rapora göre, Dağıstan heyetinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Dağıstan'ın birleşmesi konusunda görüş ayrılıkları vardı. Kafkas İslam Ordusu'nun komutanı Nuri Paşa'nın, ekimin başlarında Kuzey Kafkasya'yı ziyaret edeceğini de biliyorlardı: “Bilindiği üzere, Türkler, Azerbaycan'ın Kafkasya dağlıları ile birliğini onların bağımsızlıklarının korunması için en iyi seçenek olarak görüyor ve bunu Türk propagandasının güçlü merkezi olarak görüyorlardı. Muhtemelen, Nuri Paşa bu meseleyle uğraşırken, Derbent yakınlarında Viçerahov'a karşı operasyon düzenliyor” [Азербайджанская Демократическая Республика.

Архивные документы Великобритании, 2011: 108-111]. İngilizlere göre Türklerin amacı, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya Müslüman hükümetlerini yönetimi altında kendilerinin “Pantürkist” çıkarları için birleştirmektir [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011: 181]. Büyük Britanya Savaş Bakanlığı'na göre, Türkler “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Dağıstan'ı ve İran Azerbaycanı'nı birleştirmek”, onu güçlendirmekle “tüm bölgeyi kendi kontrolleri altında tutmak” amacını güdüyorlardı. İngilizler, gerçekte Türklerin “bütün bölgeyi kendi kontrolleri altında tutmak” için “Dağıstan ve İran Azerbaycanı'ı katılarak” АНС'yi güçlendirmeye çalıştıklarına inandılar [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011:187]. Sırasıyla Britanya hakimiyeti “Birleşik Kafkasya bloku” fikrini, üç Güney Kafkasya cumhuriyetini savunuyordu [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011: 201]. Fakat Güney Kafkasya cumhuriyetleri arasında görüş ayrılıkları varken, bu düşünceye şüphe ile bakıyorlardı. Büyük Britanya'nın Dışişleri İdaresi Ofisi'nin Memorandumunda böyle bir görüş ifade ediliyordu ki, “Hazar Denizi çevresinde istenen federatif devlet Tatar (Azerbaycanlılar- S.A.) merkezli olacaktır. Bu arazi Terek çayından İran sınırına kadar uzanmaktadır” [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011: 247].

Dağıstan alayının subayı, bu olaylara tanıklık etmiş Yüzbaşı B.Kuznetsov hatıralarında şöyle yazar: “Biz sanki Türklerin toprağındayız. Hâlbuki bu toprak onlar tarafından istila edilmedi ve onları hiç kimse çağırmadı, fakat hazırda Türkler büyük güçtür ve o zaman söylendiğine göre dağlarda (Gazikumuk'ta) onların sayısı Nuha geçidinden gelen birkaç taburdan ibarettir. Alınan bilgiye göre Tarku Knezi, Biçerahov'la anlaştıktan sonra onun tarafından toplanmış Dağıstan alayı ile artık Şura'yı ele geçirmiştir. Fakat Biçerahov ve Türklerin arasında savaş şartları oluşmuştur. Bakü'nün ele geçirilmesinden sonra Türkler Derbent'e yaklaşıyorlar” [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011: 210]. Pokovnik M. Cafarov'a göre Nuh Bey Tarkovski, Bicherahov ile Türklere karşı bir anlaşma yaptı. Aynı zamanda beyaz muhafızlar Bicherahov ile bir anlaşma imzalamaya çalıştı ve onu Türklere karşı göndermek istediler, ancak Bicherahov bunu reddetti [АССİІSBA, f.71, l. 33, d. 1722, l.18].

Aynı zamanda, Bolşeviklerin Türklerle birleştikleri ve Demirhan-Şura şehrine girdikleri söylentileri yayıldı [ACCİİSBA, f.71, l. 33, d. 686, l.10-11]². Nitekim Bolşeviklerin geri çekilmesi vardı, knyaz Tarkovski Türklerle buluşmak için dışarı çıktı, Bolşevikler tutuklandı, Bicherakhov'un destekçileri şehri terk etti. Knez Tarkovski Türk subayları ile birlikte Temirhan Şura'ya geldi [Рукописный фонд института ИАЭ ДНЦ РАН. Ф. 2. Оп.1. Д. 151. Л. 103 – 104 // Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана (1917 – 1918 гг.), Горская республика (1918 – 1920 гг.), 2013: 165-168; Полковник Магомед Джафаров, 2005: 160-162].

O sırada Dağıstan'da Tarku Knezi'ni Dağıstan'ın başkanı olarak tanımayı kabul etmiş Albay Süleyman Bey'in ve Miralay Emin Bey'in önderliğinde Türk askeri birlikleri faaliyet gösteriyordu [Кузнецов, 2001]. Çeçen temsilcisi Sarakayev onun yanına geldi, ama Geçici diktatör ona beklemesini emretti, “çünkü Türklerin düzenli askeri güçleri gelene kadar, hiçbir şey alınmaz” dedi [Письмо Временного военного диктатора Дагестанской области Н.Б.Тарковского Председателю Горского Правительства А.Чермоеву о положении в Дагестане, 1927: 72-73].

Mayıs ayının ortalarında imam N. Gosinski, Şeyh Uzun Hacı, Albay Elihanov ve Musaliyev, knyaz Reşidhanov ve Tarkovsk ve başka birlikler Gunib'te birleştiler. Knyaz Reşidhanov, Knyaz Tarkovski, İmam N. Gosinski,

² Moskova arşiv belgelerinden birinde Türkler ve Bolşevikler arasında antlaşma ile ilgili bilgi vardır. Raporunda şöyle yazılmıştır: “Yoldaş Türbin Kafkasya Diyar Komitesine gittiğine dair raporunda Kafkasya, Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'ın siyasi durumu ile ilgili bilgi verirken söyledi ki hazırda, eğer Türklerle ilişkilerin kötüleşmesi ihtimalini dikkate almazsak, Dağıstan'da sovyet hakimiyeti ilan edilmesinde her hangi engel yoktur. Fakat bu konuda Kasımkent'te yapılan Savunma Şurası toplantısında Nuri Paşa ile hakimiyatinin teşkili konusunda da uzlaşma sağlanmıştır. Şimdi tüm Dağıstan'da yerlerde Şuraların teşkiliyle ilgili çalışmalar yapılıyor ve kısa sürede Şura hakimiyeti ilan edilecektir. Derbendi ele geçirmemizle ilgili yoldaş Gnezdilin bildirdi, Savunma Şurası Nuri Paşa ile Dağıstan'da Sovyet hakimiyetinin ilan edilmesi konusunda mutabakata varsa da ben ona güvenmiyorum. Kuşkusuz, Nuri Paşa Azerbaycan-Türkiye eğilimlidir ve bu nedenle Türk komutanlığı ile ilişkilerin karmaşık bir aşamaya gireceğidir. Buna rağmen Derbend'i ele geçirdikten sonra biz Sovyet hakimiyetini ilan etmezsek de, kendimizi göstermemiz gerekiyor. Yoldaş Türbin bildirdi, Derbent cephesindeki Rus birliklerinin erzak durumu kötü durumdadır. İntendan hizmeti Türklerin elindedir ve onlarda Ruslara hiçbir fikir vermeden, Türk askeri birlikleri, özellikle efendileri ve çavuşları yiyecekle iyi teçhiz edildikleri halde, bizimkilere de ekmekten başka hiçbir şey vermiyorlar, o da az miktarda. Ayrıca Türk askeri birlikleri Ocak ayını aldıkları halde, bizimkiler hiç aralık ayını almamışlardır. Türbin ve Tepalov yoldaşlar asker ve subayların adına gıda güvenliğinin iyileştirilmesi ve çalışma hakkının verilmesini hızlandırmak talebi ile cephe müfettişi Rifat Beyin yanına gönderilsin”.

Şeyh Uzun Hacı Türk ordusu Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Beyle irtibata geçtiler [Абазатов, 1968: 64 – 65]. Belirtmek gerekir ki Uzun Hacı Osmanlı'ya büyük umut bağlamıştı. Onun çağdaşlarından olan, hem Uzun Hacı'ya, hem de Osmanlı'ya karşı olumlu tutum beslemeyen Albay M. Caferov'a göre Uzun Hacı Osmanlıların "Dağıstan'da mucize yaratacağına - çökmeye yüz tutmuş dini kalkındıracağına ve Dağıstanı kölelikten ve yoksullaşmadan kurtaracağına" inanıyordu [Полковник Магомед Джафаров, 2005: 69]. İsmail Paşa, Dağıstan ve Çeçenistan'a; Şükrü Bey ise, Terek ve Kuban vilayetlerine doğru yola çıktılar [Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика, 1998: 107-108].

Türk askeri misyonu, Gunib'de bulunuyordu. Onlara kısa sürede Kafkasya'da Birinci Türk taburu da katıldı. Dağıstan alayı Kaptanı knez Tarkovski anılarında şöyle yazdı: "Türklerimiz ve topçu askerlerimiz Türk subaylarının emrine girdi ve küçük bir Gunib garnizonu oluşturdular." Knez Tarkovski'nin emrindeki Dağıstan alayının yüzbaşı B. Kuznetsov, hatıralarında şöyle yazar: "Bizim Türkler, topçu askerleri, Türk subaylarının emrine dahil oldular ve bunlar büyük olmayan Gunib garnizonunu teşkil ettiler" [Кузнецов]. O, Türkleri şöyle tarif ediyordu: "Gunib'e gelen 3-4 Türk subay bölge reisinin konağında kalıyorlardı ve hoşgörü göstererek bizi her gün yemeğe davet ediyorlardı. Bir defa hepimiz gittik. Gitmemek olmazdı, ama eski kıyafetlerimiz bu davetleri gelecekte kabul etmemizi inkansız kıldı. Türkler, yeteri kadar zevkli giyinmişlerdi. Türklerin arasında ise Fransızca'yı çok güzel konuşan Baş Karargah binbaşısını hatırlıyorum. Onların reisi Albay İsmail Hakkı Bey'in gelişi bekleniyordu. O daha önce de Gunib'de bulunmuştu" [Кузнецов].

Böylece Türkler Dağıstan'da rahatça yerleştiler, memurlarını Çeçenya'ya gönderdiler ve düzeni kurmak ve orduyu kurmak için çalıştılar.

Ancak I. Dünya Savaşı'nda Alman Bloku'nun yenilgisi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çekilmesi nedeniyle Türk birlikleri, 1918 yılının Kasım ayında Dağıstan'ı ve Güney Kafkasya'yı terk etmek zorunda kaldılar [Абазатов: 64 – 65; Дагестан в период Октябрьской революции, иностранной интервенции и гражданской войны (апрель 1917 – март 1921), 1972: 10 – 13; Империалистическая интервенция на Дону и Северном Кавказе: 133]. Çünkü Türkiye 30 Ekim 1918 tarihli Mondros

Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak kendi birliklerini Büyük Britanya'nın denetimine giren Güney Kafkasya'dan çekme yükümlülüğünü kabul etti.

Mondros Mütarekesi Sonrasında Kuzey Kafkasya'da Türk Askerleri

Mondros Mütarekesi ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun teslim olması şartlarına göre, Türk askerleri Kafkasya'yı Kasım ayı sonunda terk etti.

Dağlı Cumhuriyeti hükümeti ile Dağıstan'da kalmak arzusu olan Türk subayları arasında, bu olayları yaşayan eğitimci ve kamu figürü M.K. Dibirov'un anılarına göre, bir anlaşma imzalandı. Onun anılarında bu belge tamamen yayınlandı. İçinde, özellikle not edildi ki: Türk memurlar ve askeri yetkililer Cumhuriyet Hükümeti'nin hizmetine girdiler. Askerler Türk ordusunda sahip oldukları kademedeki iki basamak üste terfi edildiler. Maaş, Türk ordusunda alınan dört katı olacaktır. Her memura konaklama verilecektir. Birisi ailesini Türkiye'den hizmet yerine nakletmek isterse, tüm harcamaları Cumhuriyet Hükümeti tarafından karşılanacaktır. Cumhuriyet topraklarında evlenen her memur 50 lira hibe alacaktır. Üç yıl hizmet edenler, altı aylık maaş miktarında ek ödenek alacaklardır. Memurlar, yetkililer ve askerler her yıl iki ay tatil hakkına sahiptir vb." Anlaşma, 17 Kasım 1918'de A. Chermoyev ve J. İzzet-Paşa tarafından imzalandı. Türk ordusunun Dağıstan'da varlığını (olduğunu) değerlendirerek, M.-K. Dibirov, "Dağıstanların çoğunluğunun Türklere bağlı kaldığını" fark etti.

Türk subaylara Mustafa Bey, Berkuk, Mithad Bey, Albay Rushtu ve diğerlerine, Kuzey Kafkasya'yı düşmanlardan temizleme ve Türklerin milli ve siyasi çıkarlarına uygun bir atmosfer yaratma ve gerekirse güneyden Türklerin ilerlemesine yardımcı olma talimatı verildi [Империалистическая интервенция на Дону и Северном Кавказе, 1988: 133; Miralay I. Berkuk, 1934: 9].

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne ve Kuzey Kafkasya'nın ulusal güçlerine yardım etmek için Enver Paşa Türk subaylarını Azerbaycan ordusuna ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin askeri birliklerine tayin etti. Türk askerleri Nuri-Paşa'nın emrinde kaldılar [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011: 178 – 182].

Türk ordusunun pek çok subayı Kuzey Kafkasya'lıydı. Ataları muhacirdi. 1918-1919 Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Hükümetinin Ulaştırma Bakanı

olan Adil Girey Daidbekov daha sonra Bolşevikler tarafından tutuklandığında itiraf etti ki, “Türk komutan ve subaylarının çoğu Kuzey Kafkasya halklarının temsilcilerindendi. Kendi topraklarına dönme ve yurttaşlarını görme umuduyla yaşadılar. Türkiye’ye dönüş kararını zorlukla ve üzüntüyle karşıladılar” [Показания Дайдбекова Адиль-Гирея// В объятиях красного дьявола, 2011: 262-263].

Kuzey Kafkasya’daki Türk subaylar yerel gençlere askeri eğitim verdiler. Onları Gunib, Khunzakh ve Kumukh’daki kaleleri ele geçirmek için kullandılar. Türkler gidende, Dağlı Hükümete ve askeri hastanelere ücretsiz olarak çok miktarda ilaç, ekipman ve silah verdiler [Показания Дайдбекова Адиль-Гирея// В объятиях красного дьявола, 2011: 262-263; Sosyal-Siyasi Tarih Rus Devleti Arşivi (SSTRDA), f. 71, l.33, d. 686, l.12].

Kuzey Kafkasya halklarının temsilcileri, Kuzey Kafkasya’da güvenliği sağlamak ve emtia cirosu da dahil olmak üzere ekonomik ilişkileri yeniden tesis etmek için Almanya, Avusturya ve Türkiye temsilcileriyle görüştüler ve müzakereler ettiler [ACDA, f. 897, l. 1, d. 22a, l. 24 – 25; “Борьба”, 12 сентябрь 1918, № 166].

Azerbaycan’ın Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Savunma Konseyi diplomatik temsilcisi Ali Bey Taho-Kodi, Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı’na Dağıstan’da entelijansiya olayları geliştirmenin olası yollarını söyledi: 1) Kuzey Kafkasya’da koalisyon gücü oluşturulması 2) Bolşevik yetkililerle görüşmeler yaparak Dağlı Cumhuriyeti’nin bağımsızlığının korunması (saklanması). A. Taho-Kodi’ye göre Dağıstan’daki Türk subayları, Bolşeviklerin dağlık hakkında temkinli olmalarını teşvik ediyor ve bu Bolşeviklerin “Türk baskısından Dağıstanlı işçileri serbest bırakmak” için Dağıstan’ı istila etmek bir bahane olabilir [ACCİİSBA, f. 277, l. 2, d. 23, l.18-20].

Bu arada Dağıstan Rus Beyaz Muhafızlar tarafından işgal edildi.

23 Mayıs 1919’da Kafkas Halkları Dağlı Cumhuriyeti’nin varlığı sona erdi. Dağlı Hükümet Bakü’ye taşındı (muhacir oldu) [Rus Devlet Askeri Arşivleri (RDAA), f. 39540, l.1, d. 22, l.15].

Rusya Ordusu Silahlı Kuvvetleri Komutanı (1919-1920), Rus Ordusu Amiral Kolçak’ın Yüce Komutan Yardımcısı (1919-1920) A.İ. Denikin’in anılarına göre Ali Hacı “önceler ılımlı idi, fakat sonradan Bakü’nün mali

desteğinin etkisiyle yeniden düşmanlık eylemlerine başladı, o başka bir Türk teşkilat mensubu Kazim beyle etki çevrelerini paylaşıyordu” [Деникин, 2002: 264].

19 Ekim 1919’da Dağıstan Savunma Konseyi Başkanı Şeyhülislam Ali Hacı Akušinski’nin Dağıstan halkına ve orduya hitap ederek, “Yaşasın Bağımsız Kafkas Dağlılar Birliği! Allah bize yardımcı olsun! dedi, son şansa kadar “İslam, özgürlük, bağımsızlık ve Kafkas dağlarının topraklarını savunmak” çağrısında bulundu [Воззвание к народу и войскам Дагестана Главнокомандующим отдельными фронтами и начальникам округов для сведения, руководства и мирного распространения среди аскеров и населения шейх-уль-ислама Северного Кавказа Али Гаджи Акушинского // Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA), f.r. 608, l.1, d. 5, l.11]. A.I. Denikin’in “Rusya’nın Shafaki” gazetesinde, «Dağ silahlarından çıkan haydutların mermileri Türk yarımı oldu ve belki de Azerbaycan’dan geldi» yazıldı [“Заря России”, 6 октября 1919, № 41]. Buna cevap olarak o zaman Kuzey Kafkasya’da Kuban Halk Cumhuriyeti (4 Aralık 1918’den beri resmen - Kuban Bölgesi 1920) - eski Kuban bölgesi ve Kuban Kazak ordusunun topraklarında yaşanan devletin Azerbaycan’ın diplomatik temsilcisi (büyükelçi) C. Rustambekov, “Bazı Azerbaycan vatandaşlarının eylemleri için Azerbaycan hükümeti sorumlu tutulamaz. Ve hükümetim aktif olarak katılmadı ve kabul etmedi” dedi [Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (Документы и материалы), 1998: 379 – 380, 436].

Kuzey Kafkasya’daki diğer gelişmelere bakalım. Kasım 1919’da, Kuzey Kafkas Cephesi Komutanı, Nuri Paşa (İktidar partisi “İttihat ve Terakki” nin bir üyesi) Dağıstan’a gitti. Nuri Paşa’nın komutası altında, Türk ordusunun Albay Rufat Bey ve ön tedarik yöneticisi Albay Heydar Bey hizmet ediyordular. Onlar Dağıstan’da bir piyade bölüğü ve Çeçenya’da bir süvari bölüğü kurmaya başladılar. Gunib’de Türk savaş birliği, Türk savaş hastahanesi, hazinesi ve 10-12 askerlik bir komutanlığın müfrezesi bulunuyordu [ACCİİSBA, f. 277, l. 2, d. 22, l. 60; Деникин, 1991: 195 – 196].

Nuri Paşa, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Savunması Konseyi tarafından “Dağıstan Cephesi Başkomutanı” atandı [Главномандующему Дагестанским фронтом Нури паше // Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA), f.r. 608, l.1, d. 12, l. 111], o Bolşeviklerle savaşmak için Kuzey

Kafkasya'nın farklı ulusal kesimlerini İslam bayrağı altında birleştirecekti (Beyaz Muhafızlardan sonra Müslümanların bağımsızlığı için yeni bir gerçek tehlike). Nuri Paşa, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Ali-Hacı Akuşinsky, İbrahim-Hacı, Kazım Bey, Najmutdin Gozinsky, K. Alikhanov komutanları ve liderleri arasında görüşmeler düzenledi. Dağıstan ve Terek bölgelerinde Azerbaycan ordusunun ortaya çıkması, Kuzey Kafkasya'nın Hıristiyan halkları olan Osetliler ve Kazaklar arasındaki hoşnutsuzluğu kışkırtabilirdi. Nuri Paşa, önce Dağıstan topraklarını boşaltmayı ve yeni bir geçici hükümet kurmayı planladı. Daha sonra Şeyh Uzun-Hacı ile birlikte Terek bölgesini kurtarmak istedi. Aynı zamanda Dağlı Cumhuriyeti Parlamentosu ile bir anlaşma imzalamaya çalıştı (üyeleri o zamanlar Tiflis'te idi) [ACCİİSBA, kopya fondu, № 218, l. 1; ACCİİSBA, kopya fondu, № 222, l. 1; Süleymanov, 1999: 115–119; Империалистическая интервенция на Дону и Северном Кавказе: 221 – 223; Самурский: 11 – 12].

28 Kasım 1919'da İstanbul'daki İngiliz İstihbarat Bürosu, Dağıstan'ın Kurucu Meclisi hakkında Londra'ya, “eski Rus İmparatorluğu ve Türkiyeli Müslümanların temsilcilerinin toplanmasına karar verildi” diye yazdı [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011: 430].

Nuri Paşa ile Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Savunma Konseyi'nin Dağıstan üyeleri arasında bazı gerginlikler vardı. Nuri Paşa mektubunda “Savunma Konseyi'nin iktidarının kökü Azerbaycan'da değil, Levashi'de” dedi. Yani Dağıstan'da, Bakü'den emir veren Dağıstan Savunma Konseyi ve Kuzey Kafkasya'nın kararını tanımadıklarını söylemek istedi [Политический Комиссар Армии С. Дударов Главнокомандующему Дагестанским фронтом Нури паше, 18 февраля 1920 года, Башлы/ Даğıстан Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA), f.r. 608, l.1, d. 12, l. 111].

Kasım-Aralık 1919'da, Rus Gönüllü Ordusu Güney ve Güney-Doğu Cephesi'nde Bolşeviklerden yenilgiye uğradı. Böylece, Beyaz Muhafızların komutası Dağıstan Savunma Konseyi ile barış görüşmelerine zorlandı. Dağıstan Savunma Konseyi'nin hükümet olarak tanınması ve Petrovsk'a giden demiryolları toprakları dışında askerlerin çekilmesi gerekiyordu. Her gün Bolşevik Rusya'nın tehdidi arttı. Gürcistan Hükümeti, Nuri Paşa'nın Bolşeviklerle olan ilişkilerini Azerbaycan Hükümeti ve Kuzey Kafkasya

topraklarında Sovyet Dağı Cumhuriyeti yaratma olasılığı konusunda uyardı. Gürcü tarafı, kendi askerlerinin Azerbaycan topraklarından geçmesini ve Azerbaycanlı gönüllülerin onlara katılmasını istedi. Gegeçori (Gürcistan Dışişleri Bakanı), Dağılıları Bolşeviklerden korumak için Kuzey Kafkasya'daki ortak askeri operasyonları başlatmayı önerdi. Gürcü askerlerinin Vladikavkaz'ı ve Azerbaycan harbi birliklerini - Dağıstan'ı almasını istedi [ACCİİSBA, f. 277, s. 2, d. 23, l. 17; Кравченко, 1976: 98 – 99]. Ve bu koşullar altında Kafkasya konfederasyonu fikri tekrar ortaya çıktı.

2-12 Aralık 1919'da düzenlenen "Musavat" partisinin ikinci Kurultayında, Partinin programı kabul edildi ve aşağıdaki konular tartışıldı: 1) Kafkasya Konfederasyonu Oluşturmak 2) Beyaz Muhafızların tehlikesini tartışmak 3) Dağıstan Sorunu'nu tartışmak.

Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'nın durumunun askeri-siyasi incelemesinde, 1920 yılının Ocak ayında Azerbaycan hükümetinin genelkurmay başkanı Sulkevich'in genel başkanı tarafından derlenmişti ki: Gönüllü Ordusunun yenilgisi ve Tersk, Kuban ve Stavropol illerinde Bolşeviklerin ortaya çıkma olasılığı Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'daki harbi ve politik durumu önemli ölçüde değiştirdi... Her şeyden önce, Dağıstan topraklarının kurtuluşunu her açıdan hızlandırmak arzu edilir. Bunun için Kuban kazakların Kuban bölgesine ve Terek kazaklarının Terek'in sol yakasına geçişini kabul etmek gerekiyordu. Giden gönüllülerin ve Kazakların ardından, Nuri Paşa'nın tüm güçleri Terek bölgesine taşınmak zorundaydı. Dağıstan'ın korunması ve arkadaki cephe Azerbaycan askerlere emanet edilmelidir. Bir piyade alayı ve topçuyla süvari alayından oluşan Azerbaycan Guba müfrezesi Temir-Khan-Shura, Petrovsk ve Derbent şehirlerini kurtarmalıydı. İnsanların aynı inançlara sahip olduğu düzenli birliklerin varlığı Dağıstan halkını teşvik edecektir. Bu, hükümetin güçlendirilmesi, anarşinin ortadan kaldırılması ve Azerbaycan ile Dağıstan'a (geniş hukuk temelinde sahip bir özerklik olarak Azerbaycan'a katmak) uzun zamandır beklenen birliğini hazırlamak için bir fırsat sağlayacaktır... Azerbaycan, Gürcistan (muhtemelen Ermenistan), Dağıstan, Kuzey Kafkasya Cumhuriyetlerinin birleşmesi, hakim Müslüman nüfusuyla, büyük zenginlikle ve iki denizlere erişimle (geçişle) güçlü bir devlet yaratacaktır... Genelkurmay Başkanı" [Борьба за установление и упрочение Советской власти в Дагестане. 1917 – 1921, 1958: 199, 362 –

364, 391 – 394]. Sulkevich'in yazdığına göre, Nuri Paşa, Beyaz Muhafızlarla bir anlaşma imzalamayı ve Azerbaycan'ın desteği ile ayrı bir Dağıstan Demokratik cumhuriyetin Azerbaycan'a daha sonra katılmasını sağlamayı planladı. Aynı zamanda, Bolşevikler Dağ Halk Cumhuriyetini ilan etmeye karar verdiler. Bu cumhuriyet, Kuzey Kafkasya halklarına devletlik kazandırdı ve onlara güvence verdi. Ama eski cumhuriyet olarak burjuva değil, halkın Cumhuriyeti gibi kuruldu. Bu cumhuriyet Rus Bolşevikleri tarafından yaratıldı. Bununla onlar sanki diyordu: “bu da sizler için devlet. Sizindir. Yönetim kurulu size aittir. Şariat'a göre yaşamanıza izin veriyoruz. Her şey halka aittir. Eski burjuva kuralını unut. Onlar çalışan insanları (kendleri, işçileri) ezdi, kardeşi kardeşine karşı karşıya koydu. Türklere ve İngilizlere hizmet etti”. Bütün bunlar Müslümanların bilincini etkiledi. Bağımsızlık mücadelelerini anlamalarını değiştirdiler [ACCİİSBA, Копья фонду, № 216, l.1].

1920 Baharında Denikin, Nuri Paşa'nın Dağıstan'daki egemenliğini tanımayı kabul etti. Gerçek şu ki, 1919 sonunda Denikin'in Gönüllü Ordusu Kuzey Kafkasya topraklarından mecbur çekildi. Şubat 1920'de, Denikin Don, Kuban ve Terek'in Yüce Çemberinin bir toplantısında (Denikin Gönüllü Ordusunun yeni adı) Dağ Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıdı. 7 Şubat'ta Denikin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdı [Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (Документы и материалы), 1998: 545; Раевский, 1927: 170 – 176; Эмиров, 1972: 144 – 147].

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Fatali Han Hoyski Kuzey Kafkasya Güvenlik Konseyi'nin Azerbaycan temsilcisine yazdığı 16 Mart 1920 tarihli mektubunda şöyle belirtmekteydi: Dağıstan'dan Nuri Paşa'nın geri çağırılması konusuna gelince ise belirtmek zorundayım ki, Nuri Paşa hiçbir zaman Azerbaycan Hükümetinin temsilcisi olmadığı ve Azerbaycan tarafından Dağıstan'a gönderilmediği için onu resmi olarak geri çağırılmaz.” [Министр Иностранных Дел АДР Ф.Х. Хойскому Дипломатическому представителю Совета Обороны Северного Кавказа в Азербайджане от 18 марта 1920 г., г. Баку // Главнокомандующему Дагестанским фронтом Нури паше // Даğıстан Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA), f.r. 608, l. 2. d. 4, l.12].

Ancak, 20 Mart 1920’de, Kuzey Kafkas cephesinin komutanı Nuri Paşa, Kuzey Kafkasya’dan Azerbaycan’a, subaylarla ve Azerbaycan gönüllüleri ile geri döndü. Kafkasya’da biraz zaman geçiren Türk ordusu subayı Mustafa Butbay sonralar hatıralarda yazdı ki, “Türk subaylar ve askerler gittikten sonra, Kuzey Kafkasya’da Azerbaycan hükümetine hizmet eden askerler dağıldı” [Бутбай Мустафа, 1993: 32].

Mart-Nisan 1920’de Bolşevikler Temirhan-Şura, Petrovsk ve Derbent’i ele geçirdiler [Взятие Дербента и Петровска. Бюллетени Революционного Совета Обороны // Дагъистан Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA), f.r. 608, l. 2, d. 3, l.1]. Kirov ve Ordzhonikidze, Tuhaçevski’ye “Dağistan bölgesinin tamamında gönüllü bir birim bulunmadığını” telgrafla bildirdi. Sadece dağlarda Nuri Paşa, Dağistan’ın bağımsızlığı için harekete geçen Azerbaycan parası ile Müslümanları kışkırtıyor. Bolşevikler onu “saçma” adlandırdılar [Начдиву Куришко Начальник кавдивизии Военкомдив Кулешов, Темир-Хан-Шура, 13/4.1920 // Rus Devlet Askeri Arşivleri (RDAA), f. 7717, l.1, d. 60, l. 38, 164, 179–180, 213; Киров и Орджоникидзе Тухачевскому по проводу// Rus Devlet Askeri Arşivleri (RDAA), f. 195, l. 3, d.198. Оперативные телеграммы. Весна 1920, l. 37-38].

Bu arada Kızıl Ordu karargahı, Bolşevik askeri birimlerinin eylemlerinin ve Dağistan halkının onlara yiyecek ve yem sağlama zorunluluğunun, ayaklanma için verimli bir zemini büyük ölçüde körükleyip hazırlamasından korkuyordu. Protestolar isyana dönüştü. Ayaklanma, Türkiye’nin koruması altında bağımsız Dağistan için kurtuluş savaşının niteliği ile karakterize edildi [Командующий войсками Терской группы Начальник Штаба Генштаба Комфронта Кавказского // Rus Devlet Askeri Arşivleri (RDAA), f. 39247, d. 123, l. 2-3].

Kızıl Ordunun karargahında Bolşevik askeri birliklerinin faaliyetleri, onların gıda ve erzakla temininin Dağistan halkına havale edilmesinin “nefret hissini güçlendirerek Dağistan’ın bağımsızlığı için isyana ve Türkiye’nin hamiliği ile özgürlük savaşına ivme kazandıracığı” konusunda endişe duyulmaktaydı. Bu belgede dikkatli ve uyanık olmak tavsiye edilmekle, Temirhan-Şurayı tutmak amacıyla seçeceği askeri birlikleri Dağistan’da huzuru korumak için ceza gruplarının ayrılmasının mümkün olacağı şekilde seçmesi gerektiği belirtilmekteydi [Командующий войсками Терской группы Начальник Штаба Генштаба Комфронта Кавказского // Rus Devlet

Askeri Arşivleri (RDAA), f. 39247, d. 123, l. 2-3]. 1920 yılının belgelerinde neden Türkiye hamiliğinden bahsedildiği belli değildir çünkü bu dönemde Türkiye -Rusya ilişkileri daha yeni şekillenmekteydi.

Türk Askerleri Kuzey Kafkasya'nın Teokratik Bağımsız Devletlerinin Yanında

Rusya İmparatorluğu'nun dağılması sonucunda ülkenin ücra bölgelerinde değişik millî siyasi oluşumlar meydana geldi. 1918'de Kafkas'ta Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Dağlı Cumhuriyeti (Kuzey Kafkasya halkları) tarih sahnesine çıktılar. Her iki cumhuriyet demokratik gelişim çizgisini tercih etmişti. Fakat Kuzey Kafkasya “tek ve bölünmez Rusya” sloganıyla hareket eden “Beyaz Muhafızlar” tarafından işgal edildikten sonra Dağlı Cumhuriyeti hükümeti iltica etmek zorunda kalmıştı. Ardından bölgenin ileri gelen kanaat önderleri istiklal mücadelesinin öncülüğünü yaptılar ve Kuzey Kafkasya'da bir dini devletin kurulması uğruna geniş çaplı mücadele başlatabildiler. 1919-1920 yıllarında Kuzey Kafkasya'da üç imam öne çıkmıştı: İmam Necmuddin Gotsinski, Şeyh Ali Hacı Akuşinski ve Şeyh Uzun Hacı. N. Gotsinski Bolşevik ve taraftarlarına karşı mücadelede Denikin'le, Ali Hacı Akuşinski Beyaz Muhafızlara karşı Sovyet yönetimiyle iş birliğindeyken, Şeyh Uzun Hacı ise Beyaz Muhafızlara ve Bolşeviklere karşı mücadele ediyordu.

Kuzey Kafkasya'da, Gosinski İmameti (Dağlık Dağıstan, 1919-1924) ve Kuzey Kafkasya Emirliği'nin (Çeçenistan ve Batı Dağıstan topraklarında 1919 - Mart 1920'de ortaya çıkan bir devlet) teokratik devletleri ilan edildi. Hepsi tek taraflı Türkiye ile bağlantı kurdu.

Kuzey Kafkasya halkları Hıristiyan Rusya ile değil, kardeş ve Müslüman Türkiye devleti ile zor zamanlarda yardıma (koşan) gelen, her tür fedakarlık yapan ve karşılıksız olarak ezilen hakların yanında olan bir milletle - Türk milleti ile dost olacak bir devlet oluşturmak arzusunda idiler. Şeyh Uzun Hacı, Hacı Bab - Ali'nin himayesinde bir Kuzey Kafkasya Emirliği tesis etmişti (Eylül 1919-Mart 1920). Emirlik Halifeye (Osmanlı Sultanına) bağlı olup bağımsız bir İslami monarşi statüsünde idi [“Заря России”, 24 октября (6 ноября) 1919; Корнев, 1967: 72 – 73].

Şeyh Uzun Hacı tüm Müslüman halklarının birleşmesinden yanaydı. Uzun Hacı 19. yüzyılda Kafkasya'da ilk imametin kurucusu Şeyh Şamil'in yolunu takip ediyordu. Kuzey Kafkasya'da böyle bir devletin kurulması

Osmanlı tarafından takdir edilen bir adım idi. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'ya verdiği yardım temennasız bir yardım olup zor durumda kalmış Müslüman kardeşlerine destek olmayı amaçlamıştı. Uzun Hacı Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'ın tüm halklarını bir sancak altında toplamak istiyordu. "Gazavat" - Uzun Hacı ve taraftarlarının ana şiarı oldu. Türk Albay Hüseyin Bey ona çok yardım etti.

Eylül 1919'da emirlik başbakanı İnaluk Arslanukov-Dışninski (Maqomet Kiamil Han), Osmanlı padişahının kararıyla Çeçenya'nın Vedeno köyüne geldi. Orada Uzun Hacı'nın bir ikametgahı vardı [За власть Советов, 1967: 44].

İnaluk Dışninski bir bildiri yayınlayarak şunları söyledi: "Bildığınız gibi, Kuzey Kafkasya Emirinin en yüksek mertebesi tarafından Sadrazam olarak atandım. Bana Bakanlar Kurulu'nu kurma talimatı verildi [Нахибашев, 2009: 96].

Ayrıca, Kuzey Kafkasya Emirliği birliklerinin askeri komutanlığı da verildi.

Uzun Hacı diyordu: "Allah'ın isteği ile bir Şeriat monarşisi istiyorum. Çünkü Müslüman bir ülkede cumhuriyet olamaz. Çünkü eğer cumhuriyeti tanıyorsak, Halife'yi tanımıyoruz demektir. Ve bu, peygamber Hz. Muhammed'in inkârı anlamına gelir. Peygamberin inkarı, Tanrı'nın inkârıdır" [Борисенко, 1930: 101-102].

Uzun Hacı ordusunun komutanları arasında Türkiye Genelkurmay Başkanlığı görevlileri vardı. Bunlar arasında Hüseyin Debrelly (süvari komutanı) ve Ali-Rıza Çorumlu (topçu komutanı) vardı. Türk subayı Hüseyin Efendi Şatoy Naibi atandı [Даудов, Месхидзе, 2009: 69]. Nuri-Paşa, Uzun-Hacı ile sürekli temas halindeydi [Нахибашев, 2009: 90, 99, 113].

Hüseyin Efendi, Çeçenya'daki Türk propagandasını gerçekleştirdi ve Müslüman devletin destekçilerinin listesini derledi. Kerim bey başkanlığında Türkiye'den askeri eğitimci ve silahlar getirildi. Nuri Paşa, Bolşeviklerin çöküşünü takiben yeni bir geçici hükümet kurmayı planlıyordu. Nuri Paşa ordusu ve Uzun Hacı ordusunu birleştirmek istiyordu [Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (RFDA), f. 6144, l.1, d. 11, l. 1-10; Империалистическая интервенция на Дону и Северном Кавказе, 1988: 221 – 223; Рукописный

фонд института ИАЭ ДНЦ РАН. Ф. 2. Оп.1. Д. 151. Л. 103 – 104 // Союз объединенных горцев: 338 – 339]. Kuzey Kafkasya Kazak birliğinden kurtarıldıktan sonra Uzun Hacı şeriata yabancı olan başka bir unsuru - Bolşevikleri reddetmek istiyordu. Fakat Bolşevikler, Uzun Hacı'nın yardımıyla Denikin ordusundan kurtulduktan sonra "Nuri Paşa'nın temel aracı, delili ve onunla yasadışı irtibat kurduğu nedeniyle" Uzun Hacı'nın kendisinin yok edilmesi kararını aldılar [Нахибашев, 2009: 114-117].

1920'de Bolşevikler Grozni ve petrol madenlerini ele geçirdiler. Kuzey Kafkasya Emirliği, Bolşevik tehdidiyle karşı karşıya kaldı.

Vedeno yakınındaki Kotişi köyünde Çeçenistan ve Dağıstan dağlılarının kurultayı yapıldı. Kurultaya Türk ordusunun subayları İsmail Berkok, Azis Meker ve Mustafa Şahin de katıldılar. Uzun Hacı hastalandığı için bu kurultaya gelemedi, fakat gönderdiği mektupta halkı Bolşeviklere karşı mücadeleyi sürdürmeye çağırdı. Uzun Hacı, eğer ölürse yerine İmam Şamil'in Türkiye'de yaşayan oğlu Kamil Paşa'nın geçmesini vasiyet etti. Fakat Kamil Paşa Suriye'de olduğu için Kafkasya'ya oğlu Said Bey³ gelmişti [Дәудов, Месхидзе, 2009: 73].

28 Mart'ta Çeçen köyü Avtura'da Şeyh Ali Mitayev'in girişimiyle Dağlı kurultayı yapıldı. Kurultaya hem Dağlı Cumhuriyeti taraftarları hem de Emirliğin destekçileri katıldılar. Katılımcılar Dağıstan'da yeni geçici hükümet kurmak, emirliğin ve Nuri Paşa'nın ordusu ile birleşmesiyle ilgili anlaşmaya varmak, daha sonra tüm Terek vilayetinde yeni hükümet kurmak arzusundaydılar. Bolşevikler buna engel olmak için her yolu denedi. İtilaf karşısında denge kurmak için Türkiye ile yakınlaşmak meselesi en üst düzeyde tartışıldı. Uzun Hacı Sovyet hakimiyetini kabul etmediği için Kuzey Kafkasya Emirliği'nin iptal edilmesi için merkezi hükümete belli tedbirler getirildi [RFDA, f.1318, s.7, d.1, l. 11-17].

Nuri Paşa, Bolşeviklere karşı mücadelede, Kuzey Kafkasya'nın parçalanmış ulusal kısımlarını İslam bayrağı altında birleştirmek zorunda

³ Muhammed Said Bey (1901-1981) - İmam Şamil'in torunudur. İstanbul'da doğmuştur. Dağıstanda Sovyet Ordularına karşı savaşmış ve yaralanmıştır. İsyana mağlup edildikten sonra Türkiye'ye geri dönmüştür. Kafkas Milli Komitesi rehberlerinden biridir. 1978 yılında diğer Kafkaslılarla birlikte Kuzey Kafkas Medeni Merkezi - Şamil adına maarif ve medeniyet fondu tesis etmiştir.

kaldı. Özgürlük ve bağımsızlık mücadelesini örgütlemek amacıyla İmam Najmeddin Gosinski, Ali Hacı Akushinsky, Kaytmaz Alihanov ve Türk yetkililer İbrahim Hacı ile Daghestan ve Kuzey Kafkasya'nın gerçek sahipleri olan Kazım Bey arasında görüşmeler yaptı. Mutabakatlarını, barışmalarını ve birleşmelerini istedi [Нахибашев, 2009: 43, 62; Эмиров, 1972: 182 – 183].

Nuri Paşa Sultan Klych Girey, Kırımshamhalov, Hvostikov ve İmam N. Gosinsky'nin müfrezeleri'yle Kuzey Kafkasya'da iktidarı kendi ellerine almak istiyordu [Лайпанов, 1971: 164 – 165]. Şeyh Hasan Gahibski'ye göre Türk temsilcisi Salim bey N.Gosinski ve Alikhanov ile Türkiye'ye birleştirmek için Dağıstan'a geldi. Sonra sorgulama sırasında Hasan Gahibski itiraf etti ki, Türk süvari Salim Bai'yi Unsukul ilçesinin Shishikamer adlı yerinde gördü (buldu).

Türkiye'nin ikinci temsilcisi Said Bey (İmam Şamil'in torunu) 1920'nin sonunda Dağıstan'a geldi. O Bolşeviklerle mücadelede Kuzey Kafkasya'nın dini liderlerini birleştirmeye çalıştı. Said Bey Şeyh Hasan Gahibski ile görüşmek üzere Tlyatin tercüman İsrafil ve Kakhibo köyü sakinleri Khaybula Dibirov ve Khaybula Hacı, Aliiskander Magomed'in Kahiblinin köyündeki evine geldi. Said Bey, bütün imamların kendi emri altında birleşmesini istedi [Допрос шейха Гасана Кахибского// В объятиях красного дьявола, 2011: 158-159].

1922 yılında İstanbul'da kurulan siyasi örgüt “Anatoly (Anatoliya, Anadolu?) Sherket” ticari bir işletme olarak işlev gördü, elde edilen gelir Kuzey Kafkasya'da isyancılara gönderildi.

Kuzey Kafkasya her zaman Avrupa'nın odak noktası olmasına rağmen, özgürlüğü için hiçbir şey yapılmadı.

7 Aralık 1922 tarihli Devlet Siyasi Yönetimi Dağıstanlığı bölümünün bültenleri haber verdi ki, «Cumhuriyette haydutlar geliyor. Haydutlarla mücadele eden savaş birimleri Dağıstan'da yok. Tedbirlerin daha fazla reddedilmesi, haydutların açık silahlı saldırılara yol açabileceği gerçeğini tehdit etmektedir. Ulusal anti-Sovyet hareketleri kökleri Türkiye'de olan İttihat-İslam grubundan etkilenmektedir. Türkler Dağıstan'dan ayrıldıkça, İttihat-İslam örgütünün faaliyeti tamamlandı. Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra, örgüt tamamen dağıldı. 1921'de, İttihatçılar gizli örgütlerini yeniden kurma arzusunu gösterdiler. Onlar Dağıstan'da

Samur Bölgesi'nde kendi faaliyetlerini hızlandırdılar. Son zamanlarda, İttihat-İslam partisinin çalışması ve Müslüman nüfusu üzerindeki etkisi çok azaldı. Fakat Dağıstan'da, Türk burjuvazisi ülkelerinin bolluğuyla kanıtlanan birçok Türk casusu ve çeşitli yasadışı ulusal gruplar var" [№ 529/№ 249 (523) за 21 декабря 1922 г. // Советская деревня глазами ВЧК—ОГПУ—НКВД, 2000: 714-715].

Türk elçiler (Ali Hacı, Hacı Zahid, Muhammed Halil ve diğerleri) gizlice Türkiye'den İmam N.Qosinski'ye geliyorlardı. Sovyet istihbaratına göre, "Angora'dan (Ankara) Türk yetkililer Kuzey Kafkasya'ya yollandı. Onlar sözde "Kafkasya Dağlılarının Sovyet yönetimi ile sıkı bir ilişki içinde olması ve başka hükümet istemedikleri konusunda Sovyet hükümetinin doğru konuştuğunu" netleştirmek istiyorlar. Panislamist vaizler Sovyet hükümetinin yok olacağını belirtiyor ve imamın zuhuru hakkında konuşarak dikkatli bir şekilde imam Gosinski'yi işaret ediyorlardı". Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi'nin Teşkilat Bürosu'nun Çeçenistan Bölgesi sekreteri Aznaraşvili'nin değerlendirilmesine göre "Bunlar özel bir başarı elde edememişlerdir". Antanta'nın Rusya'ya savaş ilan ettiğine dair söylentiler vardı. Müslümanların İngiltere'yi ve Türkiye'yi desteklemesi gerektiği söyleniliyordu. İmam N. Gozinsky'nin Türkiye veya İngiltere'nin himayesi altında şeriat yönetimine yöneldiği kaydedildi [Письмо секретаря оргбюро РКП(б) Чеченской области Азнарашвили секретарю Юго-Восточного бюро ЦК РКП(б) А. И. Микояну о ситуации в Чечне 22 октября 1923 г. // ЦК РКП(б) –ВКП(б) и национальный вопрос, 2005: 161].

Bolşevikler, Kuzey Kafkasya'daki kurtuluş hareketini acımasızca bastırdı. İmam N. Gossinski, Türk askeri danışmanı Albay Hüseyin Efendi ve diğerleri tutuklandı. Gozinsky, Bolşevikler tarafından öldürüldü.

İmam N.Gosinski bağımsız bir şeriat devleti kurma girişiminde bulundu ve Türk askeri bu çabalarda onu destekledi.

Böylece, 1920 yılının Haziran ayında, Kuzey Kafkasya'nın din adamları Bolşeviklere karşı bir "cihat" ilan ettiler. Sovyet yönetimine karşı direniş daha sonra "Müslüman-antisovyet hareketi" olarak adlandırıldı.

Türkiye yardımı durduktan sonra, Kuzey Kafkasya halklarının ulusal kurtuluş hareketi zayıfladı ve Bolşeviklere direniş son buldu.

SONUÇ

Kafkas İslam Ordusu, Kafkasya'nın Müslüman halklarını Bolşeviklerden ve Ermeni vahşetlerinden kurtardı. Türk ordusu daha önce Gence'de bulunan Azerbaycan hükümetini Bakü'ye getirdi. Türk ordusu, Temirhan-Şura'da (Dağıstan) Dağlı Cumhuriyeti hükümetinin kurulmasına yardımcı oldu. Azerbaycan'da ve Dağıstan'da, Türk askerleri Osmanlı Devleti'nin kırmızı-ulduzlu bayrağını kaldırdılar. Bu Azerbaycan Cumhuriyeti ve Dağlı Cumhuriyeti'nin ilk bayrağıydı. Türk askerler Azerbaycan'da ve Dağıstan'da Bolşevikleri, İngilizleri ve onların suç ortaklarını kovdular. Türk Ordusu, Müslümanların kendi ordusunu oluşturmasına yardım etti. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Türk askeri birlikleri, Kafkasya'yı terk etmek zorunda kaldıklarında birçok Türk subay ve asker, dağlılara destek vererek onları eğitmeye devam ettiler. Türk birlikleri resmi şekilde Kafkasya'dan geri çekildikleri halde, onların bir kısmı, dağlıların milli kurtuluş hareketine yardım etmek için Türkiye'ye dönmediler. Türk Ordusu'nun desteği büyük önem arz ediyordu. Türkiye, Kuzey Kafkasya'daki tüm milli-bağımsızlık akımlarına destek veriyordu. Türk subayları hem Kuzey Kafkas Cumhuriyeti'ni, hem de Kuzey Kafkasya Emirliği ve İmam N.Gosinski ile iş birliği yaptı. Azerbaycan'da Türk askerleri-kurtarıcılar için bir anıt dikildi. Dağıstan'da kuruluyor. Aynı zamanda, Türk askerleri sadece Dağıstan'da değil, Çeçenistan'da da savaştılar ve şehit verdiler. Bu nedenle, Çeçenya'daki mezarlarının yerlerini bulmak gerekiyor. Bu Kafkasya Müslümanlarının Türk şehitlere insani borçudur ve şükran ifadesidir.

KAYNAKÇA

1. **Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Siyasi Belgeler Arşivi (ACCİİSBA)**, f. 276, l. 8, d. 410.
2. **ACCİİSBA**, f. 277, l. 2, d. 22.
3. **ACCİİSBA**, f. 277, l. 2, d. 23.
4. **ACCİİSBA**, f.71, l. 33, d. 686.
5. **ACCİİSBA**, Kopya fondu, № 216.
6. **ACCİİSBA**, Kopya fondu, № 218.
7. **ACCİİSBA**, Kopya fondu, № 222.
8. **ACCİİSBA**, Kopya fondu, № 779.
9. **ACCİİSBA**, f.71, l. 33, d. 1722.
10. **Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ACDA)**, f. 897, l. 1, d. 22a.
11. **Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ACDA)**, f. 970, l.1, d.
12. **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkasya Cephesi, 3. Ordu Harekatı**, C I, Birinci Kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993.
13. **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkasya Cephesi, 3. Ordu Harekatı**, C II, İkinci Kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993.
14. Halil Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İstanbul, 2010.
15. Halil Bal, "Kuzey Kafkasya'nın İstiklali ve Türkiye'nin Askerî Yardımı, 1917-1918", **Kafkas Araştırmaları**, S III, İstanbul, 1997.
16. **Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, 1917-1922**, C I-III, Kafkasya Dağlıları Birliğinin Kuruluşu, İstanbul, 2003.
17. Miralay I. Berkuk, **Büyük Harpte (334) Simali Kafkasyadaki Faaliyetlerimiz ve 15. Fırkanın Harekati ve Muharebeleri**, İstanbul, 1934.
18. Nasır Yüceer, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı**, 1918, İkinci Baskı, Ankara, 2002.

19. № 529/№ 249 (523) за 21 декабря 1922 г. 23 декабря 1922 г. Дагреспублика. (Бюллетень Даготдела ГПУ, № 3574, 7 декабря.) // **Советская деревня глазами ВЧК—ОГОУ—НКВД. 1918—1939. Документы и материалы.** Т. 1. 1918—1922 гг. (РОССПЭН), 2000.
20. **Rus Devlet Askeri Arşivleri (RDAA)**, f. 39540, l.1, d. 22.
21. **Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (RDAA)**, f. 1318, l. 7, d. 1.
22. **Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (RDAA)**, f. 6144, l.1, d. 11.
23. **Sosyal-Siyasi Tarih Rus Devleti Arşivi (SSTRDA)**, f. 71, l.33, d. 686.
24. Süleymanov M., **Nuru Paşa**, Bakü, 1999.
25. Абазатов М.А., **Борьба трудящихся Чечено-Ингушетии за Советскую власть (1917-1920 гг.)**. Чечено-Ингушское кн.изд., Грозный, 1968.
26. **Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (Документы и материалы)**, Баку, Азербайджан, 1998.
27. **Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании.** Пер. на русский язык, Баку, Шарп-Гарб, 2011.
28. Байков Б. Воспоминания о революции в Закавказье (1917 – 1918 гг.)// **Архив Русской революции.** Т. 9, Берлин, Слово, 1923.
29. Борисенко И. **Советские республики на Северном Кавказе в 1918 г.** В 2 т., Ростов н/Д., 1930.
30. **Борьба за Советскую власть в Северной Осетии, Сборник документов и материалов**, Орджоникидзе, 1972.
31. **Борьба за установление и упрочение Советской власти в Дагестане. 1917 – 1921. Сборник документов и материалов**, Москва, 1958.
32. Бутбай Мустафа. **Воспоминания о Кавказе** / Пер. с тур. акад. З. М.Буниятова. Махачкала, журнал «Наш Дагестан», 1993.
33. Взятие Дербента и Петровска. Бюллетени Революционного Совета Оборона // **Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA)**, f.r. 608, l. 2, d. 3.

34. Воззвание к народу и войскам Дагестана Главнокомандующим отдельными фронтами и начальникам округов для сведения, руководства и мирного распространения среди аскеров и населения шейх-уль-ислама Северного Кавказа Али Гаджи Акушинского // **Dağistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA)**, f.r. 608, l.1, d. 5, v.11.
35. Газета “**Борьба**”, 12 сентября 1918, № 166.
36. Газета “**Дагестан**”, 14 октября 1918, № 1.
37. Газета “**Заря России**”, 24 октября (6 ноября) 1919.
38. Газета “**Каспий**”, 8 октября (25 сентября) 1918, № 73.
39. Газета “**Каспий**”, 9 октября (26 сентября) 1918, № 74.
40. Газета “**Заря России**”, октября 1919, № 41.
41. **Гайдар Баммат и журнал «Кавказ». Сборник статей за период существования журнала 1934-1939 гг.**, Махачкала-Париж, 2010.
42. Главнокомандующему Дагестанским фронтом Нури паше // **Dağistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA)**, f.r. 608, l.1, d. 12.
43. **Дагестан в период Октябрьской революции, иностранной интервенции и гражданской войны (апрель 1917 – март 1921)**, Махачкала, 1972.
44. Даудов А.Х., Месхидзе Д.И. **Национальная государственность горских народов Северного Кавказа (1917-1924)**, Изд-во СПб. Ун-та, СПб., 2009.
45. Деникин А. И. **Очерки русской смуты. Вооруженные силы Юга России.** Минск, Харвест, 2002.
46. Деникин А. И. **Очерки русской смуты.** Москва, 1991.
47. Магомед-Кади Дибиров (Карахский). **История Дагестана в годы революции и гражданской войны.** Махачкала, 1997.
48. **Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии**, Тифлис, 1919.

49. Допрос шейха Гасана Кахибского// **В объятиях красного дьявола: Сборник материалов и документов/** Отв. ред. и сост. Доного Хаджи Мурад, Махачкала, 2011.
50. **За власть Советов!** Грозный, 1967.
51. **Империалистическая интервенция на Дону и Северном Кавказе.** Под ред. И.И.Минца, Москва, Наука, 1988.
52. Камиль Алиев. Как турки в 1918 г. освобождали Порт-Петровск (по турецким источникам и воспоминаниям очевидцев)// **«Времена»** - газета в газете «Ёлдаш», 09.11.2012 г.
53. Киров и Орджоникидзе Тухачевскому по проводу// **Rus Devlet Askeri Arşivleri (RDAA)**, f. 195, l. 3, d.198. Оперативные телеграммы. Весна 1920.
54. Командующий войсками Терской группы Начальник Штаба Генштаба Комфронта Кавказского // **Rus Devlet Askeri Arşivleri (RDAA)**, f. 39247, d. 123.
55. Коренев Д. З. **Революция на Тереке. 1917 – 1918 годы,** Орджоникидзе, Северо-Осетинское книжное изд., 1967.
56. Кравченко И. Характерные черты наступательных операций Красной армии в гражданской войне// **Военно-исторический журнал,** Москва, 1976, № 3.
57. Кузнецов Б. 1918 год в Дагестане//**Сопrotивление большевизму 1917-1918 гг.** Москва, 2001// <http://anyreads.com/read/#366084>
58. Лайпанов К.Т. **Октябрь в Карачаево-Черкесии. Борьба большевиков за власть Советов (1917–1920),** Черкесск, 1971.
59. **Мемуары полковника Джафарова Магомеда из сел. Кудали.** «Революция и гражданская война в Дагестане 1917-1921 гг.». Махачкала, 2002.
60. Министр Иностраннх Дел АДР Ф.Х. Хойскому Дипломатическому представителю Совета Оборонь Северного Кавказа в Азербайджане от 18 марта 1920 г., г. Баку // Главнокомандующему Дагестанским фронтом Нури паше // **Dağistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA)**, f.r. 608, l. 2. d. 4.

61. Нахибашев М. З. **Узун-Хаджи Салгинский – общественно-политический и религиозный деятель Дагестана и Чечни**, Махачкала, ИД «Эпоха», 2009.
62. Начдиву Куришко Начальник кавдивизии Военкомдив Кулешов, Темир-Хан-Шура, 13/4.1920 // **Rus Devlet Askeri Arşivleri (RDAА)**, f. 7717, l.1, d. 60.
63. Переговоры с Талаат-пашой о закавказских республиках и подписание тайного протокола. Берлин, 25 сентября 1918// **Армянский вопрос и геноцид армян в Турции (1913-1919). Материалы Политического архива Министерства иностранных дел Кайзеровской Германии**. Сборник, Ереван, Изд-во «Гитутюн» НАН РА, 1995.
64. Письмо Временного военного диктатора Дагестанской области Н.Б.Тарковского Председателю Горского Правительства А.Чермоеву о положении в Дагестане// А.Тахо-Годи. **Революция и контрреволюция в Дагестане**, Махачкала, 1927.
65. Письмо родственника Гейдара Бамматова – министра иностранных дел Горской Республики// **Dağistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA)**, f.r. 621, s. 1, d.4.
66. Письмо секретаря оргбюро РКП(б) Чеченской области Азнарашвили секретарю Юго-Восточного бюро ЦК РКП(б) А. И. Микояну о ситуации в Чечне 22 октября 1923 г. // **ЦК РКП(б) –ВКП(б) и национальный вопрос. Книга 1. 1918 – 1933 гг.** Составители Л. С. Гагагова, Л. П. Кошелева, Л. А. Роговая, Москва, РОССПЭН, 2005.
67. Письмо члена Горского Правительства Г.Бамматова поверенному в делах Австро-Венгрии в Турции Барону Чилаки с просьбой признать независимость Горской Республики, не ранее 9 мая 1918 г// **Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана (1917 – 1918 гг.), Горская республика (1918 – 1920 гг.) (Документы и материалы)**, Махачкала, 2013.

68. **Показания Даидбекова Адиль-Гирея// В объятиях красного дьявола: Сборник материалов и документов/** Отв. ред. и сост. Доного Хаджи Мурад, Махачкала, 2011.
69. Политический Комиссар Армии С. Дударов Главнокомандующему Дагестанским фронтом Нури паше, 18 февраля 1920 года, Башлы/ **Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA)**, f.r. 608, l.1, d. 12.
70. **Полковник Магомед Джафаров: Сборник материалов/** Отв. Ред. Хаджи Мурад Доного. Махачкала, ИД «Эпоха», 2005.
71. Председатель Правительства Республики Союза Горских народов Кавказа ротмистру Мальсагову от 31 мая 1918 года, г. Тифлис, № 64// **Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA)**, Ф.р. 621, l.1, d. 4.
72. Председатель Правительства Республики Союза Горских Народов Кавказа Главнокомандующему Мусульманской Армией на Кавказе от 31 июля 1918 года, № 65, г. Тифлис// **Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA)**, f.r.621, s.1, d.7.
73. Приложение. Секретный протокол// **Армянский вопрос и геноцид армян в Турции (1913-1919). Материалы политического архива Министерства иностранных дел Кайзеровской Германии. Сборник.** Ереван, Изд-во «Гитутюн» НАН РА, 1995.
74. Раевский А. **Английская интервенция и мусаватское правительство. Из истории интервенции и контрреволюции в Закавказье,** Баку, Красный Восток, 1927.
75. Рукописный фонд института ИАЭ ДНЦ РАН. Ф. 2. Оп.1. Д. 151. Л. 103 – 104 // **Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана (1917 – 1918 гг.), Горская республика (1918 – 1920 гг.) (Документы и материалы),** Махачкала, 2013.
76. Рукописный фонд Института ИАЭ ДНЦ РАН. Ф.2. Оп.1. Д.60. Л.103-105// **Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана (1917 – 1918 гг.), Горская республика (1918 – 1920 гг.) (Документы и материалы),** Махачкала, 2013.

77. Самурский Н. (Эфендиев). **Гражданская война в Дагестане (из воспоминаний)**, Махачкала, 1925.
78. Тахо-Годи А. **На путях к «независимости»**. Махачкала, 1930.
79. Телефонограмма главнокомандующего войсками Горской Республики Ю. Иззет-паши премьер-министру Горской Республики А.-М.Чермоеву, Н. Тарковскому от 8 ноября 1918 г. с. Атлыбуюн // **Гражданская война в России и мусульмане. Сборник документов и материалов/Сост., предисл. и примеч. С.М.Исхаков. Москва, Центр стратегической конъюнктуры, 2014.**
80. Эмиров Н. П. **Из истории военной интервенции и гражданской войны в Дагестане**, Махачкала, 1972.

MONDROS MÜTAREKESİ: ATATÜRK'ÜN MÜTAREKE ŞARTLARI KARŞISINDA ASKERÎ STRATEJİSİ

Sabit ÇETİN*

ÖZET

Askerî stratejinin temel prensiplerinden biri; gerçekçi ve askerî imkân ve kabiliyetlerle uyumlu hedeflerin belirlenmesidir. Bu kapsamda, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından önce ve sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün uyguladığı askeri strateji bu çalışmanın ana amacını oluşturmuştur. Bu çalışmada askerî tarih inceleme yöntemi esas alınmıştır. Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Strateji Daire Başkanlığı tarafından 1959 yılından itibaren yayımlanan Askeri Tarih Belgeleri Dergilerinde bulunan arşiv belgeleri ile Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki arşiv belgeleri çalışmanın temel kaynaklarıdır. Mütarekenin Osmanlı Devleti temsilcileri tarafından imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden sonra Mütareke şartları Osmanlı Ordularına bildirilmişti. 7'inci Ordu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'dan gelen mesaj ile Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına atanmıştır. Yıldırım Ordular Grup Komutanlığını yeniden teşkilatlandıran Mustafa Kemal Paşa'nın sorumluluk bölgesinde uygulacağı esasların temelinin askeri birliklerin gücünü arttırmak oluşturmuştur. Atatürk, İngiliz ve Fransızlara mütareke şartlarında tanınan geniş haklara ve askeri birliklerin teslimini gerektiren hükümlere rağmen, tespit edilen hattın sınır olarak kabul edilmesini emri altındaki birliklerden istemiştir. İngilizlerin İskenderun'a asker çıkarma isteklerini kabul etmemiş ve Mütareke hükümleri üzerinde Atatürk ile hükümet arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Atatürk'ün aldığı askeri tedbirler ve uygulamalardaki amacı, ordunun görevine devam etmesi yönünde olmuştur. Çok zor şartlarda bu bölgede görev yapan Atatürk, İngilizlerin ilerleyişini bir yerde durdurmayı amaçlamış ve onların karşısında savunma cephesinin oluşmasını sağlamıştır. Bu sayede mütareke tarihinde belirli bir sınıra sahip olunmuş ve bu sınır müzakerelere ve daha sonra da Misak-ı Milli'ye esas oluşturmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı'nın stratejisinde Atatürk'ün 7'nci Ordu Komutanlığı ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı yaptığı sırada uyguladığı askeri stratejiyle şekillenmiştir. Bu nedenle Mondros Mütarekesi öncesi ve sonrasındaki şartlar karşısında Atatürk tarafından uygulanan askeri stratejinin ortaya çıkarılması büyük önem arz etmektedir.

* Dr., Millî Savunma Üniversitesi Hava Harp Okulu, scetin@hho.edu.tr

THE ARMISTICE OF MUDROS: ATATURK'S MILITARY STRATEGY AGAINST ARMISTICE TERMS

ABSTRACT

One of the basic principles of the military strategy is setting realistic goals that are also in line with military opportunity and capabilities. In this context, the military strategy implemented by Mustafa Kemal ATATÜRK before and after the signing of the Armistice of Mudros, constituted the main objective of this work. In this study, the method of military history analysis was taken as basis. Archival documents found in the Askeri Tarih Belgeleri Dergisi published by Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Strateji Daire Başkanlığı since 1959 and archival documents of the Başbakanlık Osmanlı Arşivleri are the primary sources. After the armistice was signed by the representatives of the Ottoman State on October 30, 1918, Armistice conditions were reported to the Ottoman Army. Mustafa Kemal Pasha, the 7th Army Commander, was assigned to the Commander of the Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı with a message from Ahmet Izzet Pasha. The foundation of the strategy of Mustafa Kemal Pasha, which restructured the Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı, was to increase the strength of the military units. In spite of the provisions requiring the surrender of the military and the broader rights recognized in the conditions of the armistice, Atatürk demands from the units under the command that the determined line be accepted as the border. He didn't accept the British requests about landing the troops to İskenderun and dispute between Atatürk and the government emerged about the provisions of the armistice. The military measures taken by Atatürk and the intentions of the implementations were that the army would continue its mission. Atatürk, who served in this region under very difficult conditions, intended to stop the progress of the British in one place and established a defense line against them. In this respect, a certain border was established in the history of armistice, and this border was the basis for the negotiations and then the Misak-ı Milli. The strategy of the Turkish War of Independence was shaped by Atatürk's 7th Army Command and the military strategy he applied during the Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı. For this reason, it is very important to uncover the military strategy applied by Atatürk according the conditions before and after the Armistice of Mudros.

GİRİŞ

Askerî strateji millî stratejinin öngördüğü millî hedef ve amaçlara ulaşmak için askeri gücün tamamının veya bir kısmının askeri coğrafya etütlerinin sonuçlarına göre doğa koşullarını da yenecek şekilde, hedef ve amaçlar doğrultusunda planlanması, oluşturulması, geliştirilmesi ve kullanılmasıdır¹. Bu amaç doğrultusunda Atatürk'ün Yıldırım Ordular Grup Komutanlığına atandığı 31 Ekim 1918 tarihinden Komutanlığı devrettiği 10 Kasım 1918 tarihine kadar geçen sürede uyguladığı askerî stratejinin ortaya konulması bu çalışmanın ana amacını oluşturmuştur. Askerî strateji, Atatürk tarafından Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığına gönderilen raporlar üzerinden incelenmiştir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte Almanlar Türkiye'den ayrıldığından Atatürk 31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına atanmıştır. Bu atanmadan sonra düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: *“Kumandasını üzerime aldığım kuvvetler şunlardı: 2'nci Ordu, 7'nci Ordu, Hicaz Kuvvetleri ve Maan'da bazı birlikler... Şu tedbirleri düşünüyorum: Doğrudan doğruya elim altında bulunan kuvvetleri geçirdikleri felaketselere rağmen gene gerçek kuvvetler haline getirmek, düzenlemek, ayıklamak ve güçlendirmek. Hicaz ve Maan'da bulunanları hiç hesaba katmıyordum... Fakat her şeyden önce elim altında bulunan iki orduyu istediğim gibi kuvvetlendirmek, bütün felaketselere rağmen, Türk sesini duyurabilmek için lazımdı. Bu yolda işe koyuldum...”*²

Mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Grup Komutanlığının muharebe raporu şöyleydi: Halep-Katma yolundan gelen düşmana ait beş zırhlı araç makineli tüfek ateşiyle geri püskürtülmüştür. İki düşman uçağı 20'inci Kolordu üzerinde uçuş yapmış ve bir uçak hareket halindeki tren katarına havadan yere makineli tüfek ile ateş açmış ve bir eri şehit etmişti. Antakya'da 400 kadar yerel halktan kişinin silahlandığı, üç düşman gemisinin Arsuz açıklarından Mersin'e yöneldiği tespit edilmiş. 7'nci Ordunun karargahı ve muharebe kademesiyle Raco'da, 20'inci Kolordu karargahı Katma'da, 3'üncü Kolordu karargahı da Kurtkulak istasyonu-Kış-

¹ Necati Ulunay Ucuzsatar, **Tarih Boyunca Türk Harp Sanatı Taktik ve Stratejisi I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s. 3.

² **Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1981, s. 112.

la arasında, 24'üncü Tümen Marata-Bablıyet-Halepli ve doğusunda, 20'nci Kolordu Tettip-Tatmaraş-Aynıdakne'de, Mürettep Süvari Alayı Cebrin'de, 43'üncü Tümen Cebrin'in güneyinde, 20'nci Kolordunun emniyet kuvveti Dirülcemal'de, 43'üncü Tümen müfrezesinin emniyet kuvveti Ziyara'da konuşlanmıştır³.

Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı tarafından Yıldırım Orduları Komutanlığına, Mondros Mütarekesinin 31 Ekim 1918 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere imzalandığı ve mütareke şartlarına kesinlikle uyulması gerektiği bildirilmiştir⁴. Atatürk, aldığı bu emri 7'nci ve 2'nci Ordu komutanlıklarına; 7'nci Ordunun ileri hattının ve keşif bölgesinden gece çıkarılacak sabit keşif kolları ile bölge hakimiyetinin sağlanması, sabit keşif kollarının düşmanla silahlı çatışmaya girmekten sakınması gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca Reyhaniye ve Harim'deki noktalarda ve İskenderun güney sahilindeki gözetleme postaları ile muhabere edilmesi ve bunların da kesinlikle buldukları bölgede kalmalarının sağlanmasını istemiştir. Düşman tarafından gönderilecek anlaşma memurlarının iyi bir şekilde kabul edilmeleri ve mütareke şartları tebliğ edilinceye kadar memurların başka şeylerle meşgul edilmesini rica etmiştir⁵. Atatürk, mütarekenin imzalandığına dair emrin 31 Ekim 1918 günü öğleden sonra saat 18.45'te alındığını, gerekli yerlere tebliğ edildiğini bildirmiş ve mütareke şartlarının yazılı olarak bildirilmesini Başkomutanlık-tan talep etmiştir⁶.

Mütarekenin imzalanmasından sonraki günlerde Yıldırım Orduları Grubu'nun cephesindeki durumun anlaşılması açısından 31 Ekim 1918 gününe ait harp raporu şöyleydi: 7'nci Ordu Cephesinde; Reyhaniye'ye bir İngiliz subay komutasında 100 askerlik bir kuvvetin girerek hükümet ambarına el koyduğu, Reyhaniye'nin "*Hükümet-i Arabiye*"ye iltihak ettiği, bu iltihaka şiddetle karşı çıkan halkın itaat etmesini sağlamak amacıyla Reyhaniye'ye askeri birlik sevk edilmişti. 20'nci Kolordu cephesinde düşmanın önemli bir hareketi bulunmadığı, keşif kollarının bu bölgede İngiliz ve aşiret birliklerine rastlamadığı, iki düşman uçağının kolordu mevzileri üzerinde uçtuğu, Resul-

³ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), Yıl: 8, (Mart 1959), S 27, Vesika No: 695.

⁴ HTVD, S 27, Vesika No: 698.

⁵ HTVD, S 27, Vesika No: 699.

⁶ HTVD, S 27, Vesika No: 700.

hızır önünde iki düşman gemisinin Kıbrıs yönüne gittiği tespit edilmişti⁷. Esasında bu rapor tüm cephe bölgesinde takip ve kontrolün sağlandığına iyi bir örnektir

1. Atatürk'ün Askerî Stratejisi

Atatürk kısa sürede inisiyatifi ele alarak ordu bölgesinde birtakım tedbirler alınmasını istemiştir. Atatürk, 1 Kasım 1918'de 7'nci Ordu Komutanlığı karargahında oluşturulan süvari, piyade ve makineli tüfek bölüklerinin İslâhiye'ye sevk edilmesini ve bu birliklerin komutanının intikali süresince her demiryolunda ulaştığı her istasyondan Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına bilgi vermesini emretmiştir⁸.

Yıldırım Orduları Komutanlığına bağlı birliklerde savaş nedeniyle istihdam edilen jandarma subay ve erlerinin asıl mesleklerine geri dönmeleri için Atatürk bir genelge yayımlayarak bu durumda olan personel bilgilerinin yazılı olarak 5 Kasım 1918 tarihine kadar Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı karargahına bildirilmesini istemiştir⁹.

Atatürk, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı sorumluluk sahasında bulunan ve ülkelerine dönen Alman ve Avusturya subay ve erlerine her türlü yardım ve kolaylığın gösterilmesi, Türk misafirperverliğinin ortaya konulması, özellikle eşya ve malzeme teslim alınmasında yanlış anlaşılmalara meydan verilmemesi konusunda ordulara emir vermiştir¹⁰.

Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı, İtilaf Devletlerine ait uçaklara ateş edilmemesi konusunda Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına emir vermiştir¹¹. Atatürk, 3 Kasım 1918 tarihinde bu emre karşılık olarak komutanlık bölgesinde İtilaf Devletlerine ait uçakların mütarekenin imzalandığı tarihten itibaren uçmadığını, mütareke şartlarında İtilaf Devletlerinin askeri birliklerinin harp faaliyetinde buldukları takdirde karşılık verilmeyeceğine yönelik bir şart bulunmadığından, herhangi bir saldırı olması durumunda birlikler tarafından karşılık verileceğini ancak ateş edilmesinin yasaklandığına dair yazılı emrin verilmesini talep etmiştir¹².

⁷ HTVD, S 27, Vesika No: 701

⁸ HTVD, S 27, Vesika No: 702.

⁹ HTVD, S 27, Vesika No: 703.

¹⁰ HTVD, S 27, Vesika No: 704.

¹¹ HTVD, S 27, Vesika No: 705.

¹² HTVD, S 27, Vesika No: 706.

Atatürk, 2 Kasım 1918 tarihinde askerlerin terhis edilmesine yönelik uygulamanın nasıl olması gerektiğini Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığına teklif etmiştir. Mütareke şartlarının neler olduğunu bilmemekle birlikte bir terhisin olacağını tahmin etmiştir. Ordunun terhisinde, esirlerin naklinde büyük düzensizlikler meydana geleceği ve bu durumda Türk askerlerinin bir kısmından kayıp verileceğini düşünmüştür. Terhis emriyle birlikte bütün demiryolu personelinin, genel yakacak ve besleme memurları ve işçilerinin, ihtiyat subaylarının terhisten muaf tutulmasını ve daha sonra terhis edilmelerini ve maaşlarının birer misli artırılmasının gerektiğini ifade etmiştir. Terhis edilen erlerin belli bir noktaya kadar kabile ve kıta halinde gitmesi ve menzil hatlarında yaş edilmesine karşın ülkenin her tarafında menzil hatları ve yaş düzeni bulunmadığından, erlerin menzil hatlarından ayrılarak yalnız başına gitmeye mecbur kalacağı yerlerde yaşesini temin edebilmek için, günlük harcırah olarak her ere birliği tarafından iki lira ve bir miktar erzak verilmesi konusunda emir verilmesini talep etmiştir. Demiryolu hatlarının kapasitesinin sınırlı olduğunu, bu sınırlı hatlar üzerinde binlerce asker ve esirin çeşitli mahallerde naklinin mümkün olmayacağını, bu nedenle İtilaf Devletleriyle imzalanan mütareke şartlarında esirlerin iadesi ve bindirme iskelelerine sevki için gerekli olan sürenin uzun olacağını ifade etmiştir. Bu tarihe kadar yapıldığı gibi resmi ve gayri resmi haber ajansları ile yazılı basının askerlerin terhisi konusunda çok fazla söz etmeleri durumunda yapılan hazırlıklara rağmen askerlerin düzeninin sağlanmasının mümkün olmayacağını, askerlerin demiryolu ile ulaşımı beklemeyerek memleketlerine bir an önce kavuşmak isteğiyle firar etmesinin muhtemel olduğunu belirtmiştir. Rusya ve Bulgaristan'da görülen bu durumun Osmanlı ordusuna yayılırsa hizmet ihtiyacı için orduda kalması gereken erlerin dahi dağıtılması gibi bir sonuç karşısında kalınacağını dikkate alınmasını istemiştir. Terhis uygulaması ile ilgili bu tekliflerin kabul edilmesi durumunda, terhis olacak erlerin memleketlerine kadar hızlı ve sağlıklı olarak dönmesinin, orduda hizmet ihtiyacı için kalacakların düzen içinde kalmasının sağlanması, aksi takdirde birçok salgın hastalıklar, beslenme yetersizliği ve düzensizlikler yüzünden ülke ve ordunun büyük kayıplara maruz kalacağını bildirmiştir¹³.

Yıldırım Orduları Grup Komutanlığının 2 Kasım 1918 gününe ait durumunu bildiren raporu Atatürk şöyle bildirmiştir: Grubun güney bölgesinde

¹³ HTVD, S 27, Vesika No: 707.

birlikler Kışlaçayı güneyi- Küçükovare- Reyhaniye- Diribalut- Basut- Uki- biye- Diricemal- Telrifat- Defterdar- Ahterin istasyonu hattındaydı. Bu hat ilerisinde Ordular Grubunun keşif kolları bulunmaktaydı. İngiliz birlikleri Küfrübaş- İnadan- Küfrüsahra mevkiisiyle Müslimiye civarındaydı. İngilizler ile yakın temasın olmadığı ve henüz karşılıklı konuşma için de bir müracaat olmadığını belirtmiştir¹⁴.

Bu mütarekenameyi baştan sona kadar inceledikten sonra Atatürk'ün kanaati şöyleydi: Osmanlı Devleti, bu mütareke ile kendini kayıtsız şartsız düşmanlara teslim etmeyi kabul etmekle kalmayıp, düşmanların ülkeyi işgal etmesi için yardım etmeyi de vaad etmiştir. Bu durum Atatürk'ü hazin düşüncelere sevk etmiş ve İstanbul Hükümetini bu konuda aydınlatmak için çalışmıştır. Mütarekenin yanlışlığını görmüş ve yanlış noktaların düzeltilmesi gerektiğini ilgili makamlara bildirmiştir. Bu mütarekenin olduğu gibi uygulandığında memleketin her yerinin işgal ve istilaya uğrayacağını düşündüğünü belirtmiştir. Düşmanların her dediğini işittik ve her denilene uyduk demekten doğacak durumun, bütün Türkiye'ye bu işgalcilerin hakim olması sonucunu doğuracağına şüphe edilmemesi gerektiğini ve bir gün Osmanlı kabinesinin düşmanlar tarafından tayin edileceğini anlatmıştır¹⁵.

Komutanlık bölgesindeki ulaşım hatlarının işletilmesi de Atatürk'ün öncelik verdiği konular arasındaydı. Bu nedenle ülkenin içinde bulunduğu hassas durum sırasında, Alman personelin görevlerinden ayrılması nedeniyle demiryolu hatlarını en üst seviyede işletebilmek için Grup bölgesindeki demiryolu işletmesi 2 Kasım 1918'de Atatürk tarafından yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bu kapsamda Ereğli- Katma hattı ve bu hatta bitişik şube sınırı Yıldırım demiryolu hattı olarak Konya'ya kadar genişletilmişti. Bu hatların genel durumunun düzenlenmesi, işletilmesi sorumluluğu Hat Komutan ve Müfettişliğine verilmiş ve İnşaat Kıtaları ve Komutan Müfettişliği bu birime bağlanmış ve karargahı Adana'da kurulmuştu. Bu yeni görevlere ilişkin olarak teşkil edilecek kısımlar için gerekli olan subaylar ve memurlar Hat Komutanı tarafından seçilecekti. Hat Komutan ve Müfettişliğinin emrinde; bütün hat sivil memurları ve hizmetlileri, Adana Hat Komiserliği, 10'uncu Demiryolu Bölüğü ve Şam Demiryolu Alayından teşkil edilen mürettep bö-

¹⁴ HTVD, S 27, Vesika No: 708.

¹⁵ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 85.

lkle bütün alayın subayları ve demiryolu hattı üzerinde daha sonra gerekli görülüp oluşturulan askeri teşkilat, istasyonlarda bulunan bütün yükleme ve tahliye birlikleri, demiryolu hattı üzerinde ordulara mensup bütün hat muhafız birlikleri bulunacaktı. Nakliyat işinin inşaat işlerinden daha gerekli ve önemli olması nedeniyle inşaat birliklerinin elindeki araç ve personel demiryolu hat işletmesine yardım edecekti. Hat Komutan ve Müfettişliğinin yetkileri ve münasebette bulunacağı makamlar; Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına emir ve komutasında, Ereğli ve Konya'ya kadar genişletilen hattın kuzeyindeki hatlarla müşterek işletmenin düzenli işleyişi için Genel Karargah 3'nc Şube ile irtibatta bulunacaktı. Hat Komutan ve Müfettişliği tümen komutanı yetkisinde ve hattın bütün durumundan sorumlu memurlarının atama ve ceza verme işlerine bakabilecekti. Hat Komutan ve Müfettişi yakacak tedarikinden Grup Komutanlığına sorumlu olarak Yakacak Dairesinin Başkan Yardımcılığı görevini yrtecekti. Sivil ulaşım işlerinin düzenlenmesi Hat Komutan ve Müfettişliği iznine bağlı olarak yapılacaktı¹⁶.

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında yapılan Mondros Mütarekesi Şartları Sadrazam ve Başkumandanlık Erkanıharbiye Reisi Ahmet İzzet tarafından 3 Kasım 1918'de bütün ordu komutanlıklarına telgraf ile bildirilmiş, orduların derhal gerekli işleri uygulaması istenmiş ve gerekli görüldükçe açıklama ve emir verileceği bildirilmiřtir¹⁷.

Alman askeri personelin Türkiye'den ayrılması sırasında yaşanan eksiklik ve aksaklıkların çözümlenmesine yönelik yapılan çalışmalar da dikkat çekiciydi. Alman birliklerinin lağvedilen karargâhları bulamadığı bu sebeple Grup Komutanlığına başvurdukları buna karşın Adana'da lağvedilen karargâhın memurlarının ise Almanların malzeme ve diğer teçhizatı teslim etmedikleri Atatürk tarafından 3 Kasım 1918'de tespit edilmişti. Bu düzenlemelerin pratik bir Şekilde yapılamaması nedeniyle birçok düzensizliklerin meydana gelmesi, eşya, malzeme ve hayvanların kaybına meydan verilmemesine gerek duyuldu. Bu nedenle lağvedilen karargahların mensup oldukları ordular ve menziller tarafından Grup Komutanlığının daha önce bu konularla ilgili yayımlanan emirlere uyulması, lağvedilen karargahların göze arparacak yerlerde kurulması ve Türkçe ve Almanca levhalarla yerlerini belli etmeleri istendi. Lağvedilen

¹⁶ HTVD, S 27, Vesika No: 709.

¹⁷ HTVD, S 27, Vesika No: 710/B

karargahların çevresinde alınacak eşya ve malzeme için depolar, hayvanlar ve arabaların toplanması için park yerleri oluşturulacaktı. Teslim ve tesellümde düzenin sağlanması için ne yapılması gerekiyorsa sorumlular tarafından yerine getirilecekti. Lağvedilen karargahların günlük teslim aldıkları her şey Grup Komutanlığına bildirilecekti¹⁸.

2 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı bölgesindeki tüm esirlerin, milliyetleri, yaptıkları işler, nerede buldukları ve mevcut sayılarının tespit edilmesi kararlaştırıldı¹⁹.

Çok yüksek değerde teknik malzemenin Almanlardan teslim alındığı, bunların içerisinde otomobillerin işletilmesinin Grup Komutanlığının en zorunlu ihtiyacı olduğu belirlenmişti. Bu konuda başarılı olmak için bütün birliklerdeki mevcut sürücü, tamirci ve otomobilden anlayan subayların seçilmesi ve her makamda birer otomobil müfrezesi kurulması ve daha sonra menzil kollarına dağıtılması istendi. Muhtelif komutanlıklar tarafından kullanılan her binek otomobiline bir sürücü verilmesi, fazla sürücülerin kurulacak otomobil müfrezelerine verilmesi 2 Kasım 1918'de Atatürk tarafından kararlaştırıldı²⁰.

Atatürk, Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı tarafından 3 Kasım 1918 tarihinde gönderilen emirde (Vesika No: 710/B) belirtilen konulara karşı aynı gün değerlendirmede bulunmuş ve görüşlerini şöyle bildirmişti. Her ordunun kendisiyle ilgili hususları hemen uygulamaya başlayabilmesi için mütareke şartlarının çok genel olan bazı konularının açıklanmasını istemek zorunda kalmıştı. Öncelikle mütareke şartlarında belirtilen Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali hakkındaki onuncu maddenin açıklığa kavuşturulmasını istemişti. Toros tünelleri denilen tünellerin en son açılan iki tünel olduğu ve yalnız bunların mı işgal edileceği, işgalin içeriğinin o kısımdaki hatta işletilmesini kapsayıp kapsamadığı, sadece koruma önlemi mi olduğu, Amanos tünellerinin bunlar arasında olup olmadığı ve işgal kuvvetlerinin miktarı ile nereden geleceğinin bildirilmesini istemişti. Suriye sınırının Suriye ilinin kuzey sınırı olarak sayıldığı ancak bu konuda başkaca bir görüş ve karar var ise bildirilmesi gerektiği, Suriye'de bırakılan ve Grup Komutanlığı

¹⁸ HTVD, S 27, Vesika No: 711.

¹⁹ HTVD, S 27, Vesika No: 712.

²⁰ HTVD, S 27, Vesika No: 713.

ile bağlantısı olan hiçbir birlik bulunmadığı, Hicaz'da bir seferi kuvvetin konuşlandığı ancak telsiz bağlantısının dahi olmadığı, Kilikya yöresinin Adana ilinin önemli bir kısmını kapsadığı bilinmesine rağmen sınırının belirsiz olduğu bunun belirlenmesine ihtiyaç duyulduğu belirtilmişti. Askerlerin terhisi ile ilgili kesin kararların çeşitli uygulamalarla çok büyük ilişkisi olduğu ve mütareke şartlarının 20'nci maddesinde sözü edilen talimatın nereden ve ne zaman alınacağı, bu hakkın tümüyle Osmanlı Hükümetine mi, müttefiklere mi ait olduğu sorulmuştu. Mütareke şartlarından her ordunun kendini ilgilendiren konuları hemen uygulamaya başlaması emri verildiğine göre, müttefiklerle ortaklaşa düzenlenmesi gereken konularda müttefiklerin başvurması beklenilmeksizin Grup Komutanlığı tarafından heyetler gönderilerek görüşmelere başlanması mı emredilmekte olduğu sorulmuştu. Bu konular hakkında gerekli açıklama yapıncaya kadar Grup Komutanlığında alınmasına karar verilen önlemler şöyleydi: yalnız görüşme heyetleri kurulması, Grup bölgesinde kıyılarda bırakılmış olan torpilleri taramak veya yok etmek hususunda istenebilecek yardımı yapabilmek için bir bahriye müfrezesinin hazırlanması, savaş esirleri ile Ermeni esirler ve tutuklularının nakline ait düzenlemeler, kadroları en genç erlerden doldurulmak üzere kuvvetli bir tümen kurulması ve jandarma birliklerinin takviyesi, fazla askeri malzeme ve teçhizatın Toros kuzeyine nakli ve hiçbir şekilde tahribatına meydan vermeyecek önlemlerin alınması, demiryolu işletme işlerinin Alman sivil memurların çıkarılacağına göre düzenlenmesi, Grup Komutanlığının bu konuda İstanbul'dan büyük ölçüde yardım beklediği, terhis edilecek kuvvetlere ait teçhizat, silahlar, mühimmat ve araçların toplanmasıyla ilgili önlemler alınacaktı²¹.

Atatürk, bu hususları sormakta hiç kuşkusuz haklıydı. Bütün Adana ilini işgal etmeyen bir yabancı ordunun münferit bir kuvvet göndererek Toros tünellerini işgale kalkışması çok garip olurdu. Mütareke şartlarına bu maddeyi koyan herhalde böyle bir işgalin ancak bütün Adana ilinin işgalinden sonra mümkün olabileceğini biliyordu. Atatürk, bunu böyle değerlendirdiği için hükümeti ve sorumluları bu konuda uyardı ve düşünmeye sevk etmek istemişti²².

Atatürk, İstanbul'dan gelecek cevabı beklemeden 3 Kasım 1918'de 2'nci ve 7'nci Ordularla, Adana Valiliğine ve Hat Komiserliğine gönderdiği genel-

²¹ HTVD, S 27, Vesika No: 714; M. Sunullah Arısoy, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Söyleyip Yazdıkları**, 1. Kitap, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 288-289.

²² Tevfik Bıyıklıoğlu ve Tevfik Ercan, **Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 64.

ge ile Suriye sınırı, İskenderun ve bölge halkının Türk olduğunu vurgulamış ve Toros tünelleri hakkında şu talimatı vermişti. Suriye sınırı, Suriye ilinin kuzey sınırı sayılmalı, bu sınır Lazkiye kuzeyinden Hanşeyhun güneyinden geçerek doğuya doğru uzanır. İskenderun, Antakya, Cebelsem'an, Katma ve Kilis yöresinde Türklerin oturduğu ve Halep halkının dörtte üçünün Arapça konuşan Türk olduğu her vesile ile hatırd tutulmalı ve davada bu temel ilke sayılmalıdır. Toros tünellerinin İtilaf Devletleri birlikleri tarafından korunacağı yazılıdır. Bu birliğin nereden geleceği açık değildir. Adana Hat Komutanı ve Müfettişliği; bu tüneller İtilaf Devletlerinin birlikleri tarafından işgal edilse dahi aynı zamanda onlarla beraber Grup Komutanlığı askerlerinin dahi kalmasının sağlanmasına çalışılacağından, emri altına verilen muhafız birliklerinin terhis edilmeyecek en genç erlerinden örneğin 1894 ve 1900 doğumlulardan iyi subaylar komutasında ve iyi birlikler kurulmalı ve şimdiden hakkında açık talimatlar vermelidir. Gerektiğinde İtilaf Devletleri personeli ile görüşmek için 15'inci Kolordu Komutanı Tuğgeneral Ali Rıza Paşa, 12'nci Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey, Grup Sıhhiye Müfettişi Albay İbrahim Tali Bey ve İl Yabancı İşler Müdürünün yer aldığı görüşme kurulu 5 Kasım 1918'de Adana'da toplanacaktır. 2'nci Ordu, Grup bölgesindeki deniz kıyılarında bırakılmış olan torpilleri taramak veya yok etmek için Bahriye Müfrezesini hazırlayacak ve fakat talep olmadığı takdirde torpilleri taramayacaktır. Almanlardan malzeme teslim alınması için görevli olan lağvedilmiş karargahların vazifeleri gelecekte çok önemli bir şekle gireceğinden bu heyetlerin sürekli bir nitelikleri olacak şekilde aksaksız olarak takviye edilmesi gerekir²³.

Atatürk, Mütareke şartlarını 3 Kasım 1918'de 41'nci Tümen Komutanlığına tebliğ etmiş, Osmanlı Devleti kıyılarındaki torpillerin yerlerinin İtilaf Devletleri personeline gösterilmeleri ile taramak ve yok etmek için talep edilmesi durumunda yardım edilmesini istemişti. Ancak İtilaf Devletlerinin karaya asker çıkarmalarına dair şart bulunmadığı bu durum hakkında Osmanlı Hükümetinden açıklama istendiğini bildirmişti²⁴.

İngilizlerin Musul'u işgal ve Irak'taki ambarlarla, birlik ve kurumları teslim alacaklarına dair yaptıkları tekliflere karşı 6'ncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın İstanbul'dan emir gelmedikçe bu tekliflere uymayacağı ve aşiretlerin

²³ **Harp Tarihi Vesikalari Dergisi (HTVD)**, Yıl: 8, (Haziran 1959), S 28, Vesika No: 715.

²⁴ **HTVD**, S 28, Vesika No: 716.

İngilizler tarafından ordunun geri hatlarına tacize teşvik edildikleri duyumu 3 Kasım 1918'de alınmıştı. Atatürk, aynı durumun Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı bölgesinde de meydana gelmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti²⁵.

Askerlerin terhis edilmesi durumunda Grup Komutanlığı emrinde bulunan silaha, malzemeye ve hayvana bakacak insanın bulunmayacağı ve ordunun bütün mülkünden mahrum kalacağı, demiryolu ve yakacak memurlarının terhislerinin ertelenmesi aksi takdirde erlerin yaya yürüyüş yapmak zorunda kalacağı ve kış şartlarında donarak can vereceği ifade edilmişti²⁶.

Atatürk'ün öngördüğü gibi İngilizlerin mütareke şartlarını aşan istekleri birbirini takip etti. Suriye Cephesinde İtilaf Devletlerinin mütarekeye aykırı ilk istek ve davranışı İskenderun'dan başladı. 3 Kasım 1918 günü İskenderun Limanına gelen bir Fransız torpidosu komutanı torpilleri tarayacağını ve arkasından da şehre bir müfreze çıkarılacağını söyledi. Bu durumu Liman Reisi aynı gün şifre ile Yıldırım Ordular Grup Komutanlığına bildirdi²⁷.

Bu şifre üzerine Atatürk, Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığına; teklifin torpil tarama kısmının mütareke şartlarının ikinci maddesinin harfiyen uygulanması olduğunu ancak karaya asker çıkarmaya mütarekede bir kayıt bulunmadığından izin verilmediğini ve görüşme memurlarının gemi ile döndüğünü bildirdi. Ayrıca Grup Komutanlığının güney bölgesindeki birliklerin, Kışlaçayı güneyi Antakya, Küçük Avvare, Reyhaniye, Dirbalut, Basut, Soganeke, Akibe, Dircemel, Telrifat, Defterdar, Ahterin istasyonu ve sözü edilen hattın ilerisinde bir tarafsız yerleşim bölgesi için İngilizler tarafından bir başvuru olmadığını da belirtmiştir²⁸.

Atatürk, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı bölgesindeki esirlerin demiryolu ile nakil işlemlerinin uzun süreceğini bunun yerine Mersin'den deniz yoluyla sevk edilmelerinin faydalı olacağını, Genelkurmay Başkomutanlığa teklif etmiştir²⁹.

²⁵ HTVD, S 28, Vesika No: 717.

²⁶ HTVD, S 28, Vesika No: 718.

²⁷ Bıyıklıoğlu ve Ercan, a.g.e., s. 72; HTVD, S 28, Vesika No: 720.

²⁸ HTVD, S 28, Vesika No: 720.

²⁹ HTVD, S 28, Vesika No: 723.

Atatürk 3 Kasım 1918'de İskenderun'da meydana gelen olay gibi 2'nci Ordu sahil bölgesinde de İtilaf Devletlerinden gelecek tekliflerle karşılaşılması muhtemel olduğundan görüşme memurları belirlenmesi ancak bu kişilere kesin yetki verilmemesi talimatını vermiştir³⁰.

Atatürk 2 ve 7'nci Ordu Komutanlıklarına Almanlardan teslim alınan yük araçlarının bir kısmının Ordular tarafından işletilmesi geri kalanın da Konya ve Ereğli'de açılacak lağvedilmiş komutanlıklar tarafından teslim alınması talimatını vermiştir³¹.

4 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri tarama gemisi İskenderun Limanını taramaya başladı. Genelkurmay Başkomutanlığı Atatürk'e telgrafla şöyle bir emir verdi: limanın Osmanlı birlikleri tarafından yardım ile temizlenmesi uygun olursa da şehrin işgaline dair mütarekede bir kayıt ve şart olmadığından karşı konulması istenmişti. Ancak şehre zorla girmeye kalkmaları durumunda Osmanlı birliklerinin üzerine ateş etseler dahi kati suretle ateş edilmeyerek şehre girmelerine izin verilmesi ve derhal durumun İngiliz Başkomutanlığı nezdinde protesto edilmesi talimatı verilmişti.

İngilizler'in İskenderun'u ve İskenderun-Halep yolunu işgal etmeleri halinde, Halep kuzeyindeki Osmanlı askeri birliklerinin Anadolu ile olan bağlantısı kesilmiş olacaktı. Atatürk, 5 Kasım 1918'de, 7'nci Ordu Komutanlığına: "...İngilizlerin çeşitli bahanelerle İskenderun'a asker çıkararak, 7'nci Ordu kıta'larını zor duruma sokmak istediklerini anladığını, buna meydan vermemek üzere, 20'nci Kolordunun harekâtı son buluncaya kadar 3'üncü Kolordunun, İngilizler'in İskenderun'a kuvvet çıkarmasına, gerekirse ateşle mani olunmasını ve 7'nci Ordu Karargâhının hemen Adana'ya intikal etmesini" bildirmiştir. Atatürk, Mondros Mütarekesi şartlarını uygulatmadan birliklerini elinde bulundurmamak istiyordu. 20'nci Kolordu büyük kısmı gece yürüyüşle Antakya-Der el cemel-Ahtarın hattından geri alınarak, Katma ve Subaşı bölgesinde toplanmış, 7'nci Ordunun gerisinin kesilerek imha veya esir edilmesi ihtimali ortadan kalkmış, Yıldırım Ordular Gurubunun gerisi Anadolu'ya dayanarak emniyete alınmıştır. Atatürk, 6 Kasım 1918'de mütareke şartlarında açık olarak belirtilmediği halde, İtilaf Devletlerinin istekleri,

³⁰ HTVD, S 28, Vesika No: 724.

³¹ HTVD, S 28, Vesika No: 725.

Ahmet İzzet Paşa'nın bu istekleri kabul etme eğilimi karşısında³² düşüncelerini şöyle rapor etmiştir:

“...İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmaya teşebbüs edecek İngilizler'e ateşle karşı konmasını ve 7'nci Orduya hâlihazır bulunulan hatta gayet zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakarak, büyük kısmı Katma İslâhiye istikametine hareketle Kilikya hududuna girmesini emrettim. İngilizler'in kandırıcı muamele, teklif ve hareketlerini İngilizler'den ziyade muhik ve nazik gösterecek ve buna mukabil cemile ibrazımı mutazammın olacak emirleri tatbik etmeye yaradılışım elvermediğinden, hâlbuki Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığının düşünceleri doğrultusunda hareket edemediği takdirde birçok töhmet altında kalacağım tabii olduğundan, komutayı hemen teslim etmek üzere, yerime tayin edeceğinize zata ivedi tebliğini hassaten istirham eylerim.”³³ Atatürk İngilizlerin asıl niyetinin ne olduğunu ortaya koymuş ve süratle tedbir almıştı.

İskenderun, 9 Kasım 1918'de 15 bin kişilik bir İngiliz birliği tarafından işgal edildi. İngilizler yalnız şehri değil şehirde bir mıntika sınırı çizdiler. 41'inci Tümen Payas ve kuzeyine alındı, Antakya'da bırakılan bir bölük de Reyhanlı üzerinden 24'üncü Tümene katıldı. Atatürk, İtilaf Devletlerinin bundan sonraki niyetleri hakkında Genel Karargâhın dikkatini çekmekten geri kalmadı³⁴.

2. Atatürk'ün Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı Görevinden Ayrılışı

Yıldırım Ordular Grup karargâhı ile 7'nci Ordu karargâhı 4 Kasım 1918'de lağvolunmuştu. Bu emir yerlerine tebliğ edilmeden 7 Kasım 1918'de “Yıldırım Ordular Grubu ile 7'nci Ordu Karargâhlarının lağvedilmiş ve 7'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti emrine verilmiş” olduğuna dair irade-i seniyye, 10 Kasım 1918'de Grup Komutanlığına tebliğ edilmişti³⁵. Atatürk aynı günün akşamı Adana'dan trenle İstanbul'a hareket etmişti.

³² Cemal Kemal, “Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 46, (Güz 2010), s. 382.

³³ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)**, Yıl: 8, (Eylül 1959), S 29, Vesika No: 748.

³⁴ Bıyıklıoğlu ve Ercan, **a.g.e.**, s. 80.

³⁵ **HTVD**, S 29, Vesika No: 756.

Atatürk'ün mütareke şartları hakkındaki görüşleri şöyleydi: “*Bu mütarekeyi baştan nihayetine kadar tetkik ettikten sonra bende beliren kanı şu idi: Büyük Osmanlı Devleti bu mütarekenâme ile kendini kayıtsız şartsız düşmanlara teslim etmeye muvafakat etmiştir. Yalnız muvafakat etmiş değil, düşmanların memleketi istilası için ona yardımcı olmayı da vadedmiştir. Bu beni hazin düşüncelere sevk etti. İsterdim ki, İstanbul Hükümetini biraz aydınlatayım. Buna çalıştığımı zannederim, fakat bu zemin üzerinde iki farklı görüş ortaya çıktı. Ben size bunu hikâye etmeyeyim; tercih ederim ki şimdiye kadar kısmen bilinen belgeleri aynen ortaya koyayım. O belgeler benim bu dakika söyleyeceklerimden çok kuvvetlidir. Bu belgeleri okuduğunuz zaman göreceksiniz ki, ben yapılan ateşkes antlaşmasının sakatlığını gördüm. Bu sakat noktaların düzeltilmesine çalışmak lüzumuna inanarak ilgili makamlara söyledim. Bu mütarekenâme olduğu gibi tatbik edildiği halde, ülkenin baştan sonuna kadar işgal ve istilaya maruz kalacağı kanaatini ileri sürdüm. Düşmanların her dediğine semi'na ve ate'na (pekiyi) demekten doğacak sonucun bütün Türkiye'ye bu saldırganların egemen olması ile sonuçlanacağına kuşku duyulmamak gerektiğini ve bir gün Osmanlı kabinesinin düşmanlar tarafından tayin edileceğini anlattım.*”³⁶

³⁶ Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri, s. 112-113.

KAYNAKÇA

Arısoy, M. Sunullah, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Söyleyip Yazdıkları**, 1. Kitap, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1981.

Bıyıklıoğlu, Tevfik ve Ercan, Tevfik, **Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

Kemal, Cemal, "Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 46, (Güz 2010).

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Ucuzsatar, Necati Ulunay, **Tarih Boyunca Türk Harp Sanatı Taktik ve Stratejisi I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), S 27, Yıl: 8, (Mart 1959).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), S 28, Yıl: 8, (Haziran 1959).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), S 29, Yıl: 8, (Eylül 1959).

MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA 2. ORDUNUN DURUMU

Nesrin HANGÜL*

ÖZET

Mütarekenin 5. Maddesine göre hudutların korunması, iç asayişin sağlanması için lüzum görülecek askeri kuvvetlerden fazlasının terhis edilmesi ile ilgili madde gereğince 15 Aralık 1918'de 2. Ordu lağv edildi. Ordu kumandanı Nihad Paşa Adana Vilayeti Vekâletine tayin oldu.

İngilizlerin talebi üzerine ordu 26 Aralık 1918'de Pozantı'nın kuzeyine çekildi. Aksi takdirde Pozantı'nın işgal edileceği bildirildi. Hastanelerin 1 Şubat 1919'a kadar Pozantı'da kalmasına müsaade edildi. Muvazzaf askerlerden her ne sebeple olursa olsun 17 Aralık 1918'den itibaren Adana ve 26 Aralık 1918'den itibaren Pozantı'da bulunanlar tutuklanacaktı. Toroslarda havalanın bozulmasıyla birlikte artan yağışlar yürüyüşü zorlaştırıyordu. Ordunun elinde kalan erlerin kaybedilmesi ihtimali ortaya çıktı. Demiryolu ile asker nakledilemedi. Konak yerlerinde iskân edilmek amacıyla kabileler küçük gruplar halinde tertiplendi.

2. Orduya bağlı kolordular 21 Aralık 1918'den itibaren doğrudan doğruya Harbiye Nezaretine bağlandı. 12. ve 20. Kolorduların karargâhları Konya'ya, 3. Kolordu Sivas'a nakledildi. 15. Kolordu Erzurum'a gönderildi. Sonradan yapılan düzenlemeyle Konya'da 2. Ordu Müfettişliği kuruldu. 20 ve 12. Kolordular buraya bağlandı. 20. Kolordunun merkezi Ankara'da, 12. Kolordunun merkezi Konya'da idi.

Anahtar Kelimeler: Mütareke, 2. Ordu, Terhis, Kolordu, Adana.

* Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nesrin_soyer@hotmail.com

THE SITUATION OF THE SECOND ARMY AFTER THE ARMISTICE OF MUDROS

ABSTRACT

According to Article 5 of the Armistice, the Second Army was disbanded on 15 December 1918 pursuant to the article relating to the disbanding of excess military forces as deemed necessary for protecting boundaries and ensuring public order. The Army Commander Nihad Pasha was reassigned to the Provincial Department of Adana.

Upon a demand by the British, the Army withdrew to the north of Pozantı on 26 December 1918. It was declared that Pozantı would be occupied otherwise. Hospitals were allowed to remain in Pozantı until 1 February 1919. Soldiers in active duty were going to be arrested in Adana after 17 December 1918 and in Pozantı after 26 December 1918 regardless of the reason they stay in these locations. Due to the rainy season in the region of the Taurus Mountains, it was getting harder and harder to cover a distance on foot. The Army faced the possibility of losing its remaining soldiers. The plan for transferring soldiers by railway failed. They were arranged in small groups for settling in camps.

The Corps of the Second Army were subordinated directly to the Ministry of War beginning from 21 December 1918. The headquarters of the 12th and the 20th Corps were transferred to Konya, and the 3rd Corp was transferred to Sivas. The 15th Corps was sent to Erzurum. With a subsequent regulation, the 2nd Army Troops Inspectorate was established in Konya. The 20th and the 12th Corps were shifted here. The centre of the 20th Corps was in Ankara, while the centre of the 12th Corps was in Konya.

Keywords: Armistice, Second Army, Disbanding, Corps, Adana.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde savaş sanayiinin yetersizliği Osmanlı ordularını Almanya ve Avusturya'ya bağımlı hale getirdi. Dört yıl süren savaş boyunca ülkenin insan kaynakları ve asker sayısı azaldı. Savaş sonucunda devletin maliyesi bozuldu. Üretim düştü ve salgın hastalıklar arttı¹.

Savaşın sonlarına doğru Doğu ve Güney cephelerinde hareketlilik devam ediyordu. Doğu Cephesi'nde askeri başarılar elde edilmesine rağmen aynı durum Güney Cephesi için söz konusu değildi². Suriye Cephesi'nin komutasını üstlenen General Falkenhayn'ın stratejik hataları sonucu ciddi kayıplar yaşandı. 25 Şubat 1918'de görevden alındı. Yerine Liman Von Sanders getirildi³.

Eylül 1918'de cephe Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı adı altında teşkilâtlandırıldı. 4. 7. ve 8. Ordular Sanders Paşa'nın komutasına bırakıldı. 4. Ordu Mersinli Cemal Paşa, 8. Ordu Cevat Paşa, 7. Ordu Mustafa Kemal Paşa'nın komutasına verildi. Grup Komutanlığı'nın muharip gücü 25.000'i geçmezken İngilizlerin sayısı 100.000 civarındaydı. Bu durumda 19 Eylül'de başlayan İngiliz saldırısı sonucunda 8. ve 7. Ordular dayanma imkânı bulamadı. 8. Ordu tamamen imha edildi. 7. Ordu'dan kalan birlikler Şeria Vadisi'nin doğusuna çekildi⁴. 5 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa dağınık haldeki birlikleri Halep'te toplamaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Son Osmanlı direnişi 30 Eylül'de Radak'ta kırıldıktan sonra Suriye ve Filistin İngiliz ve Arap birliklerinin istilâsına açıldı. İngiliz saldırısı karşısında cephe yeniden düzenlemek üzere 7. Ordu'yu desteklemek için 4. Ordu lağvedildi⁵. Suriye ve Adana kıyılarını korumakla görevli olan 2. Ordu Yıldırım Ordular Grubu emrine verildi. İngilizlerin Şam ve Halep'i ele geçirmesiyle Filistin ve Suriye kaybedilmiş oldu. 8. Ordu imha edilerek ve 4. Ordu lağvedilerek ortadan kalktı. Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığının eldeki birliklerle güneyde tutunmaktan

¹ Selçuk Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, İstanbul 2008, s.17-18.

² Dursun Ali Akbulut, "Çöken Devlet", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.133.

³ Ural, **a.g.e.**, s.18.

⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)**, Alkım Yayınevi, s.142. ; Tevfik Bıyıkhoğlu, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara 1962, s.17.; Ural, **a.g.e.**, s.17.

⁵ Ural, **a.g.e.**, s.19.; Bıyıkhoğlu, **a.g.e.**, s.18.

başka görevi kalmadı⁶. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Liman Von Sanders, Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı görevini 31 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya devretti. Mustafa Kemal Paşa görevini 10 gün kadar sürdürdü. Mütareke imzalandığı sırada Adana ve çevresinde ordunun konusu şu şekildeydi:

“Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı: Adana'da

2. Ordu Karargâhı: Adana'da

Görevi: İskenderun Körfezi'ne yapılması muhtemel bir çıkarmaya karşı koymak.

12. Kolordu Karargâhı: Adana'da

23. Fırka Karargâhı: Tarsus'ta

15. Kolordu Karargâhı: Ceyhan'da

44. Fırka Karargâhı: Ceyhan'da

41. Fırka Karargâhı: İskenderun'da (Tümen bu sırada III. Kolordu emrinde idi.)

7. Ordu Karargâhı: Raco'da

Görevi: Antakya-Reyhanlı-Dercemal-Telrufat-Ahterin ve doğusu hattını İngilizlere karşı savunmaktı.

3. Kolordu Karargâhı: Kışla'da

24. Fırka Karargâhı: Kefrşil'de

43. Fırka Karargâhı: Kelcebrin'de (Bu sırada XX. Kolordu emrinde idi.)

20. Kolordu Karargâhı: Katma'da

11. Fırka Karargâhı: Şuvarga'da

1. Fırka Karargâhı: Kefrhaş'da⁷ bulunuyordu.

Yıldırım Ordular Grub Karargâhı ile 2. Ordu Karargâhı 4 Kasım 1918'de lağvedildi⁸.

⁶ Ural, a.g.e., s.19.

⁷ Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.57.

⁸ Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.63.

2. Ordu Karargâhının kaldırılmasıyla karargâha bağlı Adana'daki bütün birlikler ve gereçler 12. Kolorduya bağlandı. Böylece 2. Ordu'dan devralınan birliklerin yeniden yapılandırılması görevi 12. Kolordu Komutanlığı'na verilmiş oldu. Sadece torpil müfrezesi, telgraf takımı Grup Karargâhı'na bağlı kaldı. Kelebek cephane deposu Menzil Müfettişliği'nin emrine verildi. 2. Ordunun yaptığı konutlar Grup Karargâhına verildi. Mevki komutanlığı bu konutları boşaltıp subayların yerleşmesini sağlamakla görevlendirildi⁹.

Mütarekenin içeriğini öğrenen Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'ya düşüncelerini üst üste gönderdiği telgraflarla belirtti. Hükümet İngilizlere karşı hoşgörülü davranılmasından yanaydı. İngilizlerin Halep yolunu kullanmak istemelerine Ahmet İzzet Paşa izin verirken, Mustafa Kemal Paşa bu duruma karşı çıkıyordu. İngilizler karaya asker çıkarırlarsa Mustafa Kemal Paşa'nın silâhla karşılık vereceğini söylemesi üzerine bu durumdan endişe duyan Hükümet 7 Kasım 1918'de Yıldırım Ordular Grubu ile 7. Ordu Karargâhını lağvetti. Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alındı¹⁰. 10 Kasım'da görevi 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya devrederek Adana'dan ayrıldı¹¹. 7. Ordu daha sonra lağvedildi. Nihat Paşa'ya 2. Ordu Müfettişi unvanı ile Yıldırım Ordular Grubu'nu tasfiye emri verildi¹².

1. 2. ORDU'NUN MÜTAREKE HÜKÜMLERİ GEREĞİNCE POZANTI'YA ÇEKİLMESİ

İngilizler İskenderun'un işgalinden sonra mütarekeye aykırı olarak Adana Vilâyeti'nin boşaltılmasını istedi. 2. Ordunun bölgesinde yeni düzenlemeler sebebiyle asayiş ve emniyeti temin etmek için ordu komutanlığı 11 Kasım 1918 tarihli 943 numaralı şifreye verdiği cevapta şu teklifte bulundu: "*Adana Vilâyetiyle Amanos doğusundaki muntikanın önemine binaen buralarda asayişin temini zımında ordu mevcut firkalarından seferberlik esnasında teşkil edilmiş 41, 43, 44. Firkaların lağvını ve geri kalan 1, 11, 23, 24. firkaların ipkasıyla zayıf kadrolu iki kolordunun ipkısı ordu muntikasında münasip görül-*

⁹ Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Ankara 1995, s.28.

¹⁰ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 340546.; Zekeriya Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara 2001, s.48.

¹¹ Türkmen, *a.g.e.*, s.49.

¹² Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Ankara 1999, s.44

*mektedir. Ordu muntkasında terhis edilmeyecek dört senelik (310, 311, 312, 313) doğumlu takriben (6000) kadar askerden 14 piyade taburu, 14 makineli tüfek bölüğü (72 tüfek), 6 süvari bölüğü, 9 batarya (6 kudretli cebel, 3 sah-
ra), iki istihkâm bölüğü, 2 telgraf bölüğü teşkili mümkündür. Bu kuvvetin ahzı asker muntkasında mevcut 4000 kadar aynı doğumlu bakaya ve firarilerle takviyesi de mümkündür. Her kolorduya yukarı ki kıtaattan 6 piyade taburu 3 bölüklü bir süvari alayı, ikişer bataryalı iki topçu taburu, bir istihkâm ve bir telgraf bölüğü verilerek bu suretle fırkalarda alayların birinci taburları 200 ile 250 asker mevcuduyla diğer iki taburu kadro halinde olmak üzere teşkil edilebilir veya vilâyet jandarma alayı takviye edilebilir. Kolordulardan birisinin Amanos'un doğusunda Maraş, Antep sancaklarında ve diğerinin Adana Vilâyetinde demiryolu boyunca yerleştirilmesi ve işe noktaları oluşturulması münasib olacaktır.”¹³*

Yukarıda bahsedilen telgrafa göre Orduda 3, 12, 15, 20 numaralı dört kolordu karargâhının mevcut olduğu, 23, 41 ve 44. tümenlerin Adana Vilâyeti dâhilinde olduğu 1, 11, 24 ve 43. Tümenlerin de Amanos'un doğusunda olduğu, ayrıca 12 ve 15. Kolordu karargâhlarının vazife başında ve Adana Vilâyeti dâhilinde olduğu, 3. Kolordu karargâhının kadro halinde ve Adana'da olduğu, 20. Kolordunun vazife başında ve Amanos'un doğusunda olduğu belirtilmekteydi¹⁴. 2. Ordu komutanlığı yeni teşkilâta dair gönderdiği 14 Kasım 1918 tarihli şifreye Harbiye Nezareti, kolordu ve fırkaların İngilizlerle yapılmakta olan müzakereler sonucunda tebliğ edileceğini bildirdi. Muhtemel konuş yerleri hakkında şu cevabı verdi:

“1. Düşünülen barış teşkilâtına göre şuan 2. Ordu emrinde bulunan yedi fırkadan beşi ve mevcut dört kolordu karargâhının durumunu koruması gerekiyor. Bundan dolayı yalnız 43 ve 44. Fırkaların ilgası ve tasavvur buyrulan dört fırkalı teşkilâtın beşe düşürülmesi suretiyle değişiklik icap eder.

2. Muhafaza edilecek fırkalarda alayların birinci taburlarının 300'e yakın mevcutta ve diğer taburların kadro halinde teşkili hakkındaki teklifi âlileri muvafıktır. Ancak kadro halinde bulundurulacak taburlarda birer heyet-i tali-miye bulundurmak lazımdır.

¹³ ATASE, İSH, K.253, G.117, B.117-2.; ATASE, İSH, K.4, G.39, B.39-1.

¹⁴ ATASE, İSH, K.4, G.39, B.39-1,2.; Harp Tarihi Vesikalar Dergisi (HTVD), S 31, (Mart 1960), No:770-1,2

3. *Silâhların İngilizlere teslim edilmesi bildirildi*¹⁵.

12 Kasım 1918'de Raco'da İngiliz Karargâhı Umumiyesi namına General Klark 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya Adana'da birliklerin geri çekilmesiyle ilgili şu maddeleri teklif etti:¹⁶

*"1. Kilis'ten İslahiye'ye ve İslahiye'nin batısından demiryolu hattı boyunca Misis'e kadar uzanan bölgedeki bütün askeri kuvvetler; 1 Aralık 1918 günü öğleden önceye kadar Ceyhan Nehri'nin batısına; 5 Aralık 1918 günü öğleden önceye kadar Seyhan Nehri'nin batısına ve Adana-Tarsus Demiryolu hattının kuzeyine; 14 Aralık 1918'de Pozantı'nın batısına kadar nakledilecektir. Bu çekilme hareketi mütarekenin 16. maddesi gereğince yapılacaktır*¹⁷.

2. *Ordunun terhis işlemi Pozantı'nın batısında yapılacaktır.*

3. *Mütareke'nin 20. maddesine göre ordu hafif ve ağır toplarıyla, mitralyözlerini cihazlarıyla beraber 15 Kasım 1918'de Katma İstasyonu'na teslim edecektir.*

4. *Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi 5. İngiliz Fırkası Kumandanlığına İtilâf esirlerinin nerede olduklarını bildirecek. Esirler; Osmanlı Kıtaat Kumandanı ve İngiliz Süvari Fırkası Kumandanı arasında belirlenen mevkide teslim edilecekti*¹⁸.

5. *Osmanlı Kıtaat Kumandanı deniz, kara, askeri ve ticaret malzemelerin tahribinden sorumludur*¹⁹.

6. *İngiliz birlikleri, 12 Kasım 1918 saat 06:00'dan itibaren Halep-Katma-İskenderun yolunu kullanmakta serbest olacaktır*²⁰.

Nihat Paşa'nın aynı gün İngiliz komutanına verdiği cevap şöyleydi:

*"1. Tahliye ve terhisle ilgili isteklere hükümetle müzakere edildikten ve alınacak talimattan sonra cevap verebileceklerini, o güne kadar buldukları hatta kalacaklarını bildirdi*²¹.

¹⁵ HTVD, S 31, (Mart 1960), No:771.

¹⁶ ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-1.

¹⁷ ATASE, İSH, K.67, G.81, B.81-3.

¹⁸ ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-1.; ATASE, İSH, K.67, G.81, B.81-4.

¹⁹ ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-2.

²⁰ ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-2

²¹ ATASE, İSH, K.67, G.81, B.81-4,5.

2. Hafif ve ağır toplarla, makineli tüfeklerin cihazlarıyla birlikte teslim edilmesiyle ilgili teklifin mütareke şartlarına uygun olmadığını söyledi²².

3. Esirlerle ilgili Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi'nin 5. Süvari Fırkası Kumandanlığına verilen bilgiye göre ordu muntikasındaki esirlerin on beş gün içinde Mersin'de teslim teklifinin kabulüyle birlikte teslim edileceği ve ikinci kafile sekiz gün sonra üçüncü kafile on beş gün sonra teslim edilebilecek²³.

4. Mütareke imzalandıktan itibaren deniz, kara ve ticari malzemenin tahrib edilmemesi için gerekli tedbirler alındı²⁴.

5. İskenderun-Halep arasında erzak nakliyatı hususunda serbest olduğunu ve kıtaatın sevk ve tahkimiyle ilgili Dersaadet'ten emir almak mecburiyetinde olduğunu" bildirdi²⁵.

General Allenby adına General Wilson, 22 Kasım 1918'de verdiği nota- da vilâyetin boşaltılması işinin ciddiyetle yapılmadığı takdirde savaşın tekrar başlayacağı uyarısında bulundu. Tevfik Paşa kabinesi notayı dikkate alarak Adana Vilâyeti'nin Pozantı'ya kadar askerden boşaltılması kararını aldı. Karar 23 Kasım 1918'de ordulara iletildi²⁶.

Nihat Paşa mevsimin kış olmasından dolayı tahliyenin geciktirilmesi için teşebbüste bulundu. Fakat İngilizler nezdinde bu girişim sonuç vermedi²⁷. Mondros Mütarekesi'nin 10. Maddesine göre Toros Tünellerini İtilâf kuvvetleri işgal edecekti. İşgal gerçekleştiğinde ordunun tahliyesi tehlikeye girebilirdi. Bu nedenle 23 Kasım 1918'de tahliye için 2. Ordu'ya emir verildi²⁸.

²² ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-3.

²³ ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-2,3,4.

²⁴ ATASE, İSH, K.67, G.81, B.81-6.

²⁵ ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-4.

²⁶ Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara 1996, s.2.; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, İstanbul 1991, s.48.; Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.66.

²⁷ ATASE, İSH, K.2, G.84, B.84-1.

²⁸ ATASE, İSH, K.2, G.84, B.84-2. 16 Kasım'da Adana ve çevresinde bulunan sahil taburlarının konusu şu şekildeydi: Ordu emrinde 544, 537, 538 numaralı sahil taburları mevcuttu. 544 numaralı sahil taburu Mersin'e kadar, 537 numaralı sahil taburu Seyhan Nehri, Nusaybin'den Burnaz Çayı'na kadar, 538 numaralı sahil taburu Burnaz Çayı, Nusaybin'den İskenderun'a kadar olan sahil kısmını muhafaza etmekteydi. Pozantı'dan Adana'ya ve Adana'dan Ceyhan'a kadar olan demiryolunun muhafazasını 506 sahil ve 533 muhafaza bölükleri, Ceyhan'dan doğuya doğru olan kısmı da 44. Sahil muhafaza bölümü korumaktaydı.

22 Kasım 1918'de Nihat Paşa boş durmayarak zabıta teşkilat kıtalarından kalan makineli tüfek, top ve cephaneyi Pozantı ile Konya ilerisine nakletmeye devam etti²⁹.

Nihat Paşa şehrin tahliyesi için verilen süreyi uzatıp zaman kazanmak için 23 / 24 Kasım 1918'de Katma'da bulunan Kurmay Binbaşı Nihat (Atakan) vasıtasıyla İngiliz Komutanı'na teklifte bulundu:

"1. İstanbul'da muhabere yüzünden 12 gün kaybolduğundan boşlatma için tesbit olunan 1 Aralık 1918, 5 Aralık 1918 ve 14 Aralık 1918 tarihlerinin 13 Aralık 1918, 17 Aralık 1918 ve 26 Aralık 1918 tarihlerine bırakılmasını,

2. Osmanlı ordusu bütün ağır silahlarını Filistin'de kaybetmiştir. Elimizde adı ateşli toplar kaldı. Bununla beraber bir ordu için silah teslim etmenin pek elim olduğunu takdir buyurursunuz, bundan vazgeçilmesini rica ederim,

3. Kadro halinde (1500 er ve 250 subay) bir tümenin Adana'da, bir tümenin de Ayıntap'da asayişini sağlamak için bırakılmasına müsaade edilmesini,

4. Hastalarımız iyileşinceye kadar Menzil hastanelerinin yerlerinde bırakılmasını,

5. Irak bölgesinden gelecek terhis erlerinin Adana'dan geçerek İstanbul'a doğru gidebilmeleri için terhis sonuna kadar menzil teşkilatımızın yerlerinde bırakılmasını, Pozantı-Adana-İslahiye demiryolundan Osmanlı ordusunun faydalanmasını,

6. Askeralma teşkilatının yerlerinde kalmalarını rica ederim" ³⁰.

²⁹ ATASE, İSH, K.70, G.114, B.114-1.

³⁰ Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.65; 29 Kasım 1918 tarihli telde Nihat Paşa teklife verilen cevap hakkında şöyle diyordu: "1. İstanbul'la muhabere yüzünden 12 günlük kaybın olmasından dolayı önceden belirlenen boşaltma tarihlerinin 1 Aralık 1918, 5 Aralık 1918 ve 14 Aralık 1918 tarihlerinin 13 Aralık 1918, 17 Aralık 1918 ve 26 Aralık 1918 tarihlerine ertelenmesi teklifi İngilizler tarafından kabul edildi. Belirlenen bu tarihlerde vaktinde çekilmeyenlerin esir sayılacağı belirtildi. 2. Osmanlı Ordusu ağır silâhlarını Filistin'de kaybetti. Adı ateşli toplar kaldı. Bununla birlikte silâh teslim etmekten vazgeçilmesi istendi. Fakat şartlarda değişiklik yapılmayacağını ağır ve hafif top ve mitralyözler cephaneleriyle birlikte 4 Aralık 1918'de Katma İstasyonu'nda teslim olunmasını bildirdi. 3. 24. Tümenin Ayntab üzerinden Elbistan'a sevk edilirken komutanın adı ve sevkle ilgili bilgi İngilizlere bildirilecek. 4. İngilizler terhisle ilgili maddeyi kabul etmedi. Osmanlı ordusunun terhisinin mütarekenin 5. maddesi gereğince derhal yapılmasını, terhis edilecek kıtaatın Pozantı'nın doğusuna çekilmesini belirtti. İngilizlerin terhisi ilga gibi kabul ettikleri anlaşıldı.

Nihat Paşa'nın boşaltma süresinin 12 gün uzatılması teklifi kabul edilmiş diğer teklifleri reddedilmiştir.

12. Kolordu ve 20. Kolordu ile beş firkadan oluşan 2. Ordu; elinde bulunan silah, cephane ve malzemesiyle birlikte Adana'yı boşaltmak zorunda kaldı. Kuzeye doğru çekilen 2. Ordunun 3 Aralık 1918'de durumu şöyleydi: Pozantı'ya doğru çekilen 12. Kolordu (41. ve 23. firkalar) Kolbaşı, Çamalan'da, Kolun sonu Adana'da bulunuyordu. 20. Kolordu (1, 11 ve 24. Firkalar) 1. ve 11. Fırka kolbaşısı Misis'te kolun sonu Ceyhan'da bulunuyordu. 24. Fırka Islahiye'den batı istikametinde yürüyüşte ve kolun sonu İslâhiye'yi geçmişti. Ordu karargâhı daha Adana'da bulunuyordu³¹.

Ordu'nun nakil işlemleri bazen iki ama genelde üç aşamalı yapıldı. Teçhizatlar Adana'dan Pozantı'ya Pozantı'dan Ulukışla'ya oradan da Konya'ya nakledildi³². 12. Kolordu Karargâhı önce Ulukışla'ya geldi. Sonra 15 Aralık 1918'de Konya'ya hareket etti³³. Kelebek'ten yapılan nakliyatın idaresi 12. Kolordu'ya bırakıldı. Ordu Menzil Müfettişliği Adana ve Pozantı'nın tahliye ve nakil işlerinin sonuna kadar görevini yaptı ve 12. Kolordu'nun emrine verildi. Menzil Müfettişliği aynı zamanda 20. Kolordunun da iaşesine yardım etmekle görevliydi³⁴. 20. Kolordu Ereğli'de buldukça ve onun hareketinden sonra 12. Kolordu ile birleştirilecekti³⁵.

İngilizlerin talebi üzerine ordu 26 Aralık 1918'de Pozantı'nın kuzeyine çekildi³⁶. Nihat Paşa kendisine verilen Adana Vilâyet vekâleti görevine başla-

5.İngilizler bu maddeye sadece kişisel eşyaların götürülebileceğini, hastanelerin memurlarla birlikte bırakılacağını bildirdi. 6. Menzil hastanelerinin yerinde bırakılacağı teklifi İngilizler tarafından kabul edildi. 7. Terhis nakliyatı için Bağdat hattından yararlanmakla ilgili olan bu teklife İngilizler cevap vermedi. 8. 6. Ordunun muntikasındaki kıtaat için Bağdat hattından İtilâf Devletlerinin gözetimi altında tertip edilecek trenlerden faydalanılacağı kabul edildi. 9. İngilizler tahliye olunan muntıkada kesinlikle asker ve memurun kalmamasını belirtti. Ayrıca Bk.: **HTVD**, S 32, (Haziran 1960), No:799-1-2-3.; **HTVD**, S 32, (Haziran 1960), No: 801

³¹ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.67-68.

³² Ahmet Avanas, "Mütareke Başlarında 2. Ordu'nun Konya'ya Nakli ve Ortaya Çıkan Sorunlar", **A.A.M.D.**, C VIII Mart 1992, S 23, s.376.

³³ **ATASE**, İSH, K.4, G.113, B.113-2.

³⁴ **ATASE**, İSH, K.4, G.127, B.127-1.

³⁵ **ATASE**, İSH, K.4, G.127, B.127-2.

³⁶ **ATASE**, İSH, K.71, G.14, B.14-1.; **ATASE**, İSH, K.3, G.30, B.30-1.

mak üzere 23 Aralık 1918'de Konya'dan Pozantı'ya hareket etti³⁷. Aşırı yağın yağmurlardan dolayı Kelebek-Haçıkırı İstasyonları arasında demiryolu hattı bozulduğu için Nihat Paşa Pozantı'da kaldı³⁸.

İngilizler 26 Aralık 1918'de Pozantı'nın işgal edileceğini bildirerek hastanelerin 1 Şubat 1919'a kadar Pozantı'da kalmasına müsaade etti. Terhis edilen askerlerin nakliyatına devam edildiği sürece bundan sorumlu teşkilatlar kalabilecekti. Fakat muvazzaf askerler her ne sebepten olursa olsun 17 Aralık 1918'den itibaren Adana ve 26 Aralık 1918'den itibaren Pozantı'da bulunanlar tutuklanacaktı³⁹. Tebligat üzerine Nihat Paşa güneye gidemeyerek tekrar Konya'ya dönmek zorunda kaldı⁴⁰.

Nihat Paşa'nın Adana Vali Vekilliği ve Yıldırım Kıtaatı Müfettişliğinden hoşlanmayan İngiliz ve Fransızlar hükümete Paşa'nın azli konusunda baskı yapmaya başladı⁴¹. İngiliz Yüksek Komiserliği 2 Ocak 1919'da Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda Nihat Paşa'nın halkı teşkilatlandırıp silâhlendirdiği ve cemiyetler kurmasından dolayı memuriyetine son verilmesini istedi⁴². Harbiye Nazırı Cevat Paşa bir şey yapamayacağını bildirirse de 16 Ocak 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri'nin verdiği ikinci nota karşısında Osmanlı Hükümeti 22 Ocak 1919'da Nihat Paşa'yı valilik görevinden ve Yıldırım Kıtaatı Müfettişliğinden alarak İstanbul'a çağırdı. Yerine Mersinli Cemal Paşa'yı tayin etti⁴³.

Adana ve Pozantı'da bulunan malzeme ve cephane Ulukışla'ya kadar sevk edildi. Ulukışla'da tahliye kıtası oluşturuldu⁴⁴.

Kışı geçirmek üzere Ordu beş fırkasıyla birlikte Pozantı Afyonkarahisar arasındaki mıntıkaya dağıldı⁴⁵. 12. Kolordu Konya Ereğli'de, 20. Ko-

³⁷ ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-1.

³⁸ ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-1,2.

³⁹ ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-2.

⁴⁰ Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.73.

⁴¹ Türkmen, a.g.e., s.52.

⁴² Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.74.

⁴³ Türkmen, a.g.e., s.53

⁴⁴ ATASE, İSH, K.262, G.111, B.111-1.

⁴⁵ ATASE, İSH, K.4, G.87, B.87-1.

lordu Ulukışla'da, 11. Fırka Niğde ve Bor tarafında, 41. Fırka Karaman'da, 23. Fırka Konya tarafında, 1. Fırka Ulukışla'da 24. Fırka Ereğli'de kışı geçirmek üzere konaklandırıldı⁴⁶. Karaman'da bulunan 41. Fırka daha sonra Afyonkarahisarı'na, Ereğli civarında bulunan 24. Fırka Ankara'ya, Ereğli civarında bulunan 1. Fırka İzmit ve Adapazarı'na, Niğde'de bulunan 11. Fırka Elbistan havalisine asayiş temin etmek üzere sevk edilecekti⁴⁷.

2. 2. ORDU'DA TERHİS

Mütareke'nin 5. maddesi gereğince ordunun terhisine ilişkin emir 3 Kasım 1918'de çıktı. Terhis talimatnamesi üzerindeki çalışmalar 5 Kasım'da bitirildi⁴⁸. Talimatname üç ana başlık altında 21 maddeden oluşmaktadır. Bu başlıklar; "Terhis Hakkında Umumi Nokta-i Nazar", "İlga" ve "Terhis" idi.

Terhis Hakkında Umumi Nokta-i Nazar, başlığında terhisi idare edecek makamların ayrı ayrı emir verebileceği, terhisi idare edecek makamların emri altında bulunan teşkilattan bazılarının terhis emrinin yerine getirilmesinde iâşe ve asayiş gibi konularda sorun olursa terhisin ertelenebileceği, emredilen bölgede terhis edilecek efradın sayısı ve doğum tarihlerinin bildirilmesi gerektiği, orduda işe yarayandan fazla malzeme ve hayvanatın iadesi, ordu emrinde kalacak harb malzemesinin toplanması ve tanzimi, teşkile ait kıtaatın savaş düzenini koruyacağı, lağv edilecek kıtaattan yapılacak silahlar, malzeme, hayvan arabası gibi eşyaların zarar görmeden kıtaata teslim edilmesi gerektiği belirtiliyordu⁴⁹.

İlga başlığı altında piyade, topçu, süvari, istihkâm, telgraf, makineli tüfek, tayyare gibi kıtaatın ilga edileceği ama sıhhiye bölüğü, seyyar hastane gibi temel ihtiyaçlar için lazım gelen kıtaatın terhisinin sona bırakıldığı, mühimmat ve malzemenin harap edilmemesi, iâşe ve asayiş konusunda yolsuzluğun ortaya çıkmaması için gerekli olan esasların düşünüldüğü, ilga edilecek kıtaattan kalacak canlı, cansız bütün vasıtaların muhafaza edileceği ve başka bir yere sevk ya da hattında verilecek emre göre kolordular ve firkaların korumakla görevlendirildiği yazılıdır⁵⁰.

⁴⁶ ATASE, İSH, K.4, G.87, B.87-1.; Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.69.

⁴⁷ ATASE, İSH, K.117, G.5, B.5-7.

⁴⁸ Ural, a.g.e., s.65-66.

⁴⁹ İKDAM, 10 Teşrin-i Sani 1334/ 10 Kasım 1918, Numara:7811

⁵⁰ İKDAM, 10 Teşrin-i Sani 1334/ 10 Kasım 1918, Numara:7811

Terhis başlığı altında ise subay ve memurlar hakkında uygulamadan bahsediliyordu. Zabitan ve memurinin terhis işleminden ordu kumandanlarının sorumlu olduğu, jandarma zabitanının terhis emri çıktıktan itibaren Jandarma Genel Komutanlığı'na bağlı olacağı ve erlerin terhisiyle ilgili ise özetle erlerin sağlık kontrolünden geçirilip aşılacağı, memleketinde bulunan erlerin terhisi bağlı oldukları ahz-asker şubelerince yapılacağı, her erin kendi memleketlerine terhis edileceği ve terhis edilen erlere bağlı bulunduğu ordu tarafından mazbata verileceği, elbise olarak ceket, pantolon, ayakkabı verileceği ile ilgili bilgiler verilmiştir⁵¹.

Talimatnameden sonra hangi doğumluların terhis edileceği konusuna resmi bir tebliğle açıklık getirildi. 1282-1309 (1866-1893) doğumlu efradın terhis edilmesiyle ilgili "İrade-i Seniye-i Padişah" çıkarıldı. Sevkiyatta izdiham olmaması ve terhis işlerinde bir sıkıntı olmaması amacıyla 1282-1300 (1866-1884) doğumluların terhis edilmeleri tebliğ edildi. Kömür ocaklarında, demiryollarında çalışan amele, mahalli asayişten sorumlu çalışanlar, Hilal-i Ahmer'de çalışan memurlar, iaşe nezaretine bağlı çalışanlar, fırıncılar, arabacılar terhis edilmeyecek. İkinci olarak 1301-1309 (1885-1893) doğumluların terhisine izin verildi, daha sonra 1314, 1315, 1316 (1898, 1899, 1900) doğumluların terhis edileceği bildirildi⁵².

Aynı emirde firarilerin affedileceğine dair irade de çıkarıldı. Padişahın tahta çıkışı esas alınarak 3 Temmuz 1918'den önce firar edenlere af getirildi⁵³. Böylelikle önceden firar edenlerin topluma kazandırılması ve yeni firarların önü alınmak istenmiştir. Terhis talimatnamesi 5 Kasım'da bildirildi. Mustafa Kemal Paşa daha mütareke şartları eline geçmeden 2 Kasım'da Harbiye Nezareti'ne terhisle ilgili çektiği telde şu önerilerde bulundu:

"Her ne kadar mütareke şeraiti Grupça malûm değil ise de bu mütarekeyi bir terhisin takip etmesi muhtemel olduğundan bu husustaki Grubun noktai nazarlarını berveçhi-zir arz ediyorum:

1- Terhis için yalnız tevellütler esas itibar edilerek bilâ kaydü şart terhis emri vürut edecek olur ise ordunun terhisinde üseranın naklinde hulâsa terhi-

⁵¹ İKDAM, 10 Teşrin-i Sani 1334/ 10 Kasım 1918, Numara:7811

⁵² İKDAM, 8 Teşrin-i Sani 1334/ 8 Kasım 1918, Numara: 7809.

⁵³ Ural, a.g.e., s.68.

sin memleket dâhilinde tevhit edeceği vezaif-i umumiyyede büyük intizamsızlar hadis olacak ve bu intizamsızlık Türk efrattan ziyat vermek suretiyle neticelenecektir. Binaenaleyh terhis emriyle beraber bilûmum şimendifer memurininin mahrukat ve işe-i umumiye memurin ve amelesinden ihtiyat zabitanın terhisinden müstesna oldukları ve bunların bilâhare terhis edilecekleri ancak şimendifer memurininin maaşlarının bir misli tezyit olunduğu ve nefer muhasesatıyla müstahdem olan bilûmum şimendifer mahrukat amelelerine birer veya ikişer lira maaş verileceği kaydının tasrihine emir buyrulması.

2- *Terhis olunan efradın her ne kadar bir noktaya kadar kafiye ve kıta halinde gidecek ve menzil hatlarında işe edecekler ise de memleketin her tarafından menzil hatları ve işe tertibatı mevcut olmadığından neferin menzil hattından ayrılarak yalnız başına gitmeye mecbur olacağı yerlerde işesini temin edebilmek için her türlü yevmiye harcırah katık parası gibi umku hesabattan olmak üzere terhis olunan her nefere bila kaydü şart kıtası tarafından maktu olarak iki lira ve bir mikdar erzak verilmesinin emir buyrulması.*

3- *Şimendifer hududunun kabiliyetleri mahdut olduğundan ve bu mahdut kabiliyetli hatlar üzerinde hem binlerce askerin hem de üseranın muhtelif mahallere nakli mümkün olamayacağından İtilâf Devletleriyle akdolunan mütareke şeraitinde üseranın iadesi ve irkâb iskelelerine sevkleri için geçecek zaman çok olarak hesap edilmesinden irade buyrulması müsterhamdır.*

4- *Şimdiye kadar olduğu gibi ajanslar resmi ve gayri resmi matbuat ve evrakı matbua ikide bir de terhisten bahsedecek olursa sarf edilen mesaiye rağmen asker arasında inzibatın teminine imkân bulunmayacağı ve şimendifer nakliyatın sebebiyle her neferin naklini beklemeyerek memleketine kavuşmak emeliyle firar etmesi muhtemel olduğu Rusya ve Bulgaristan'da görülen bu ahval bir de ordumuza sirayet ederse hizmeti muvazzafa itibariyle orduda kalması icab edenlerin dahi dağıtılması gibi netayiç karşısında kalınacağı nazarı dikkati fahimanelerini arzederim.*

5- *Maruzatım kabul buyurulduğu takdirde terhis olunacak askerimizin memleketine kadar seri ve tammüssihha olarak gitmesi ve orduda kalanların zaptu raptı yerinde bir kuvvet olarak kalması temin edilecek, aksi takdirde birçok salgınlar, işesizlikler, inzibatsızlıklar yüzünden memleket ve ordu büyük ziyalara maruz kalacaktır⁵⁴.*

⁵⁴ HTVD, S 27, (Mart 1959), No:707.; ATASE, İSH, K.48, G.1, B.1-1,2.

Mustafa Kemal Paşa; terhiste çıkabilecek olası durumlara karşı demiryolları, iâşe memurları, amele subaylarının terhisinin ertelenip en son yapılmasını düzen içinde doğum sırasına göre değil de, ihtiyaçlar göz önünde bulundurulacak şekilde terhis yapılması gerektiğini, terhis edilenlerin yollarda açlık çekmeden memleketlerine sağ salim gitmeleri için bir miktar harçlık verilmesini, nakliye süresinin uzatılmasının aksi halde sıkıntılara neden olacağını ve terhis işlemini bozacak yayınların önlenmesini, aksi halde askerler arasında asayiş sıkıntısı yaratacağı, firar olaylarının artabileceği, Rusya ve Bulgaristan'ın durumuna düşebileceğimiz ihtimallerini sunarak hükümeti bu konuda önlem alması için uyardı.

2 Kasım tarihli telgraf, hiçbir alt yapı hazırlığı olmadan 5 Kasım'da terhise başlanmasının doğurduğu sıkıntıları önceden haber vermesi açısından önemlidir⁵⁵. 2. Ordu'da terhis işlemleri ordunun Torosların kuzeyine çekilmesinden sonra başladı. Önce Suriyeli erlerin bir kısmı Mersin'den vapurla, geri kalanlar ise Katma yolu ile Halep'e gönderildi. Sevk edilen kafilelere ise mekkâre ve silâh verilerek Maraş Elbistan üzerinden yürütüldü. Kuzeye gidecek terhis erleri trenle sevk edildi⁵⁶.

20/21 Aralık'ta 2. Ordu kıtaatının bulunduğu mıntıka ve civarı ahalisinden 2.100 nefer terhis edildi. Ereğli kuzeyine yapılan terhis kafileleri başarılı olsa da Pozantı'dan kuzeye kadar demiryolu nakliyatının Ankara'ya gitmesinden dolayı kafileler sevk edilemedi⁵⁷. Terhis edilecek efradın memleketleri yakında olanlar yaya olarak uzak olanlar ise nakliye vasıtalarıyla gönderildi⁵⁸.

12 Kasım 1918'de verilen rapora göre 2. Ordu'da terhis edilecek 1285-1300 (1869-1884) doğumlu 9.009 asker, 1301-1309 (1885- 1893) doğumlu 11.000 asker, 1314-1316 (1898-1900) doğumlu 7.500 asker olmak üzere toplam 27.509 asker terhis edilecekti⁵⁹. 1282-1300 (1866-1884) doğumlu asker için terhis mazbataları 22 Kasım 1918'de verildi⁶⁰. Memleketlerine gidenlere

⁵⁵ Selçuk Ural, "Mustafa Kemal Paşa'nın Mondros Mütarekesi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 15, Erzurum 2000, s.308.

⁵⁶ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, İstanbul 1981, s.172.

⁵⁷ ATASE, İSH, K.4, G.50, B.50-1.

⁵⁸ ATASE, İSH, K.58, G.89, B.89-1.

⁵⁹ ATASE, İSH, K.67, G.47, B.47-1.

⁶⁰ ATASE, İSH, K.128, G.69, B.69-3.

mazbataları verilerek terhis edildi⁶¹. 20 Kasım 1918 tarihli 661 numaralı şifreye göre Adana, Katma ve İskenderun'da bulunan terhis erlerinden Antep, Maraş, Urfa ve Harput'a sevk edilecekler hakkında ne yapılacağı ve ne kadar kuvvetin terhis edileceği soruldu⁶². 27 Kasım 1918'de verilen cevapta terhisin 22 Kasım 1918'de başladığı, memleketi işgal edilen askerlerin terhis edilerek memleketlerine yakınlıklarına göre yola çıkarılmaları hususunda Pozantı ve Adana karargâhlarına emir verildi⁶³.

Adana ve civarında jandarmanın takviye ve ikmali hakkında 1200 kadar nefer Mersin ve 2. Süvari alayı "Jandarma Süvari Alayı" adıyla mıntıkada mülki idareye bırakıldı⁶⁴.

Adana'nın boşaltılmasından sonra asayişin korunması için Antep civarına az miktarda asker bırakmak için İngilizlere yapılan teklif kabul edilmedi. Urfa sancağında Arapların saldırılarını engellemek için 6. Orduya tedbir alınması gerektiği bildirildi⁶⁵.

Adana Vilâyeti ile Antep ve Maraş mıntikasındaki jandarmanın takviyesi için Adana'dan ordu çekilmeden önce 12. Kolordu ve 24. Fırkada bulunan süvari alayları buldukları mıntikalarda asayişini korumak için Adana Vilâyeti emrine verildi⁶⁶. Alaylardan her biri "İslahiye Jandarma Süvari Alayı" ve diğeri "Ceyhan Jandarma Süvari Alayı" adını aldı⁶⁷. 12. Kolordu'daki Süvari alayı karargâhı ve bir bölük Ceyhan, bir bölük Dört Yol, bir bölük Misis'de konuşlandırıldı. 24. Fırka süvari alayı karargâhı ve bir bölük Kilis, bir bölük İslahiye bir bölük Raco'da tutuldu. İslahiye Alayı Antep, Maraş, Ceyhan Alayı da Adana Vilâyeti'ne bağlıydı. Hayvanat, iaşe, elbise gibi ihtiyaçlara ordu yardım etti⁶⁸. Vali süvari alaylarını 6 bölükten daha küçük müfrezelere bölemeyeceği gibi diğer jandarma birliklerini takviye için lağvedemeyecek ya da parçalayamayacaktı. Bölükler tam mevcutla ya da küçük parçalar halinde

⁶¹ ATASE, İSH, K.128, G.69, B.69-6.

⁶² ATASE, İSH, K.128, G.88, B.88-1.

⁶³ ATASE, İSH, K.128, G.88, B.88-2.

⁶⁴ ATASE, İSH, K.71, G.14, B.14-1.; ATASE, İSH, K.5, G.86, B.86-2.

⁶⁵ ATASE, İSH, K.5, G.86, B.86-1.

⁶⁶ ATASE, İSH, K.2, G.16, B.16-1,2.; Selek, a.g.e., s.171.

⁶⁷ ATASE, İSH, K.5, G.63, B.63-1.

⁶⁸ ATASE, İSH, K.2, G.16, B.16-2, 3.

asayiş için istihdam edilecekti. Antep, Maraş mıntıkasındaki süvari kuvvetleri 2. Ordu yerine 6. Ordu'ya müracaat edeceklerdi⁶⁹. İhtiyat zabitanından terhis edilen on bin kişinin vilayetlerde emniyet teşkilâtlarında istihdamı düşünülerek Dâhiliye Nezareti nezdinde girişimde bulunuldu⁷⁰.

2. Ordu Müfettişliği vekâletinin lağvedilmesiyle birlikte orduda firar hadiseleri artmaya başladı. Bunların yakalanması hususunda mülki makamlarla devamlı surette görüşüldü. Firarilerin takibi ve yakalanması için valilere emir verildi⁷¹. Firar daha çok naklini beklemeyerek memleketine bir an önce gitmek isteyen 1301-1309 (1885-1893) doğumlu askerler arasında vuku buluyordu. Bu sebeple terhisin selameti ve asayişini korumak için sevkîyatın hızlandırılarak bu gruptaki askerlerin terhisine başlanması isteniyordu⁷².

Osmanlı Hükümeti ve İngiliz Genel Karargâhı arasında yapılan antlaşmaya göre Türk ordusunun 1310-1313 (1894-1897) doğumlulardan meydana gelmesi kararlaştırıldı. Fakat İngiliz karargâhı, memleketleri işgal edilmiş olan askerlerin orduda görev alamayacaklarını ileri sürerek terhis edilmelerini istedi. Osmanlı Hükümeti bu talebi yerine getirdiğinde ordunun görev yapamayacak hale geleceğini anladığı için bunu yürürlüğe koymamaya çalıştı⁷³. Önceleri en fazla 24, en az 8 tren, nakil işlerinde kullanılıyorken daha sonra sayı iki ya da üç trene düştü. Buna makinelerin bozuk ve bakımsız olması, kömür gibi nedenler ileri sürüldü. Bu sorunlardan dolayı nakil işlemleri gecikti⁷⁴. Demiryolları için fazla miktarda odun tedarik edilmesi lazımdı. Pozantı'da tedarik edilecek odun kalmadı⁷⁵. Toros Tünelleri'nde odun temin etmek için yapılan girişim başarılı olmadı. Terhis edilen efradın çoğu yollarda hastalıktan, açlıktan, havanın yağmurlu ve soğuk olmasından dolayı hayatını kaybetti⁷⁶.

⁶⁹ ATASE, İSH, K.29, G.5, B.5-1.

⁷⁰ ATASE, İSH, K.48, G.20, B.20-1.

⁷¹ ATASE, İSH, K.22, G.131, B.131-1, 2.

⁷² ATASE, İSH, K.48, G.1, B.1-2.; Ural, a.g.e., s.92.

⁷³ Ural, a.g.e., s.91-92.; ATASE, İSH, K.12, G.92, B.92-1.

⁷⁴ ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-4.; ATASE, İSH, K.134, G.20, B.20-1.

⁷⁵ ATASE, İSH, K.128, G.63, B.63-1, 3.

⁷⁶ ATASE, İSH, K.134, G.20, B.20-2.

3. 2. ORDU'NUN YENİDEN YAPILANMASI

I. Dünya Savaşı'nın sonlarında Güney Cephesinde Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na bağlı 7. ve 2. Ordular bulunuyordu. 7. Ordu'nun komutanı Mustafa Kemal Paşa, 2. Ordu'nun komutanı Nihat Paşa idi. Yıldırım Ordular Grubu komutanı ise Liman Von Sanders'ti⁷⁷. 30 Ekim'de Mondros Mütarekesi imzalandı. Mütarekenin askeri hükümleri gereğince orduda bulunan Alman subay ve generallerinin ayrılması gerekiyordu. Bundan dolayı Liman Von Sanders grup komutanlığı görevini 31 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya devretti. Mustafa Kemal Paşa çok kısa süre kaldığı bu görevinde mütarekenin maddelerinin olası işgale neden olacağından Harbiye Nezaretini uyarmaya başladı⁷⁸. İşgali önlemek için güneyde milli bir sınırın çizilmesini, 6. ve 7. Orduların bulunduğu hattın sınır olarak kabul edilmesini istiyordu. Ayrıca İngilizlerin İskenderun'a da asker çıkarma isteğine karşı çıkıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşünceleri Osmanlı Hükümetini rahatsız ediyordu. Hükümet barış ortamının bozulmasını istemiyordu⁷⁹. Bundan dolayı 7 Kasım'da 7. Ordu Karargâhı ile Yıldırım Ordular Grubu lağvedildi. Yıldırım Ordular Grubunda bulunan bütün kıtaat 2. Ordu emrine verildi⁸⁰. 2. Ordu Pozanti'nin kuzeyine çekilirken Mondros Mütarekesi'nin 5. maddesi gereğince 15 Aralık 1918'de lağvedildi. Kolordular 21 Aralık 1918'den itibaren doğrudan Harbiye Nezaretine bağlandı⁸¹.

İtilâf Devletlerinin Adana'yı işgal etmeleri üzerine 3. Kolordu Sivas'a, 20. Kolordu Ankara'ya, 12. Kolordu Konya'ya nakledildi. Nihat Paşa 2. Ordu Karargâhı ile Konya'ya geldi. Sonradan yapılan düzenlemeyle Konya'da 2. Ordu Müfettişliği kuruldu. 20. ve 12. Kolordular buraya bağlandı. 20. Kolordunun merkezi Ankara, 12. Kolordunun merkezi Konya idi. 12. Kolordu kumandanlığını 17 Nisan 1919'a kadar Miralay Fahrettin (Altay), sonra Miralay Mehmet Selahattin Bey yaptı. 12. Kolorduya bağlı 2 fırka vardı. 41. Fırkanın merkezi Konya, 23. Fırkanın merkezi Afyon'dur⁸².

⁷⁷ Kamil Erdeha, **Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul 1975, s.265.

⁷⁸ Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Ankara 2011, s.30.; Onar, **a.g.e.**, s.1-2.

⁷⁹ Avanas, a.g.m., s.373-374.

⁸⁰ **ATASE**, İSH, K.27, G.59, B.59-1.

⁸¹ **ATASE**, İSH, K.4, G.127, B.127-1.

⁸² Erdeha, **a.g.e.**, s.266.

12. Kolordu iki (23,41) ve 20. Kolordu (1, 11, 24) üç fırkadan oluşuyordu. Fırkalar genelde üç alay ve her alay üç taburdan oluşuyordu. Alayların bir taburu dolu, diğer taburları kadro halindeydi. Her taburda ve her alayda makineli tüfek bölüğü vardı. Alayların makineli tüfek bölüğü dolu olup taburları genellikle kadro halindeydi⁸³. Fırkalarda süvari bölüğü yoktu. Her fırkaya ikişer taburla birer topçu alayı verildi. Her topçu alayının birinci taburu sahra, ikinci taburları cebel olmak üzere oluşturuldu⁸⁴.

12. Kolordu fırkalarında iki sahra ve cebel bataryası mürettebatı vardı. İki sahra ve cebel bataryası kadro halindeydi. Cebel bataryasının biri hem kadro halinde hem de topsuzdu⁸⁵. 20. Kolordu fırkalarında bir sahra bataryası ile cebel bataryası mürettebatı vardı. 2 sahra bataryası kadro halindeydi. 3 sahra bataryası hem kadro halinde hem de topsuzdur. Bir cebel bataryası hem kadro halinde hem topsuzdu⁸⁶.

Kolordularda birer süvari istihkâm telgraf bölüğü bulunuyordu. 12. Kolordunun kolorduca mevcut mürettebatı ve 2 taburda ağır topçu alayı vardı. İkişer bataryalıydı. 3 batarya toplarıyla bir bataryada 10,5'luk toplar mevcuttu⁸⁷.

23. Fırka, sabık 23. ve 44. Fırka ile Erzin'in batısında bulunan 68, 69, 159. Alaylarla 147. alayın birer taburundan ve 110. depo alayından meydana geldi. 68, 69 ve 159. Alayların mıntıkasında bulunan 544, 537, 538 numaralı sahil taburları Adana jandarmasına bırakıldı⁸⁸. 23. Fırkada bulunan 2 sahra bataryasından 2 sahra taburu oluşturuldu. 23. Fırkada bulunan batarya lağvedildi. Toplarla Toros kuzeyine nakledilmiş olan bu fırkanın emrindeki 10,5'luk altı toptan ikisi Toros kuzeyine nakledildi. Geri kalan 4 top taşınamayarak yerinde bırakıldı⁸⁹.

⁸³ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-1.

⁸⁴ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-1.

⁸⁵ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-1.

⁸⁶ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-1.

⁸⁷ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-2.

⁸⁸ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-2.

⁸⁹ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-2.

41. Fırka taburları Erzin'in batısındaki 147. alaya 2 tabur ve 43. firkadaki 148. alaya 3 tabur ve 3 piyade taburunun ilave edilmesiyle oluşturuldu. Fırkanın alay numaraları 131, 132, 139'dur. Erzin'in batısında sahra topçu taburu oluşturuldu. Erzin'in batısından alınan 8/8 ya da topsuz bir cebel bataryası, kadro ilavesiyle cebel taburunun temeli oluşturuldu. Fırka mıntikasındaki beş batarya taşınamayarak İngilizlere teslim edildi⁹⁰.

1. Fırka (70, 109, 111) alaylarını muhafaza etti. 24. Firkadan alınan 2/23 sahra bataryası ile 6. Ordudan alınan 4 topun ilavesiyle sahra taburunun temeli oluşturuldu. 23. firkadan alınan 7/57 cebel bataryasına topsuz cebel bataryası kadrosunun dâhil edilmesiyle cebel taburu oluşturuldu⁹¹.

11. Fırka (33, 126, 127) alaylarını muhafaza etti. 6. Ordudan gelen 8 top-tan 4 topun ve bir kadro bataryasıyla topsuz bir sahra bataryası kadrosunun birleştirilmesiyle sahra taburunun esası kuruldu. Erzin'in batısındaki 4/57, 5/47 ile kudretli cebel taburu mevcuttu⁹².

24. Fırka kendi alaylarını muhafaza etti (2, 58, 143). 143. alaydan bir taburu 43. Fırkaya bağlı olan 148. alaya ilave ederek bir tabur ile ikmal edildi. Sahra taburu kadro halinde ve topsuzdur. Cebel taburu da 1. Firkadan alınan kudretli cebel taburudur. Bu cebel taburunun hem mürettebatı hem de topları bulunuyordu⁹³.

15. Kolordu iki firkalı olup, bir fırkası Amasya, diğer fırkası ve kolordu karargâhı ise Sivas'ta bulunuyordu⁹⁴. Erzurum'da yeniden oluşturulmasına karar verilen 15. Kolordu Komutanlığına Kazım Paşa (Karabekir) tayin edildi. Paşa Erzurum'a gelene kadar 15. Kolorduya ait işlemler eski komutan Ali Rıza Paşa tarafından gerçekleştirildi⁹⁵.

3. Kolordu Karargâhı 13 Aralık 1918'de Sivas'a vardı⁹⁶. 15. ve 5. Fırkalar-dan oluşan kolordunun birliklerinin Samsun ve civarında konuşlandırılması

⁹⁰ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-3.

⁹¹ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-3.

⁹² ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-3.

⁹³ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-4.

⁹⁴ ATASE, İSH, K.28, G.103, B.103-1.

⁹⁵ ATASE, İSH, K.21, G.18, B.18-1.

⁹⁶ ATASE, İSH, K.4, G.113, B.113-1,3.

kararlaştırıldı. 15. Fırka Samsun'da, 5. Fırkanın bir alayı Amasya'da bir alayı Sivas'ta ve Zara'da bulunacaktı⁹⁷.

SONUÇ

Askeri hükümler içeren mütareke Osmanlı topraklarının işgalini kolaylaştıran, gizli antlaşmaları hayata geçiren bir belgeydi. Mütarekenin 7. maddesi önemli yerlerin işgali hakkını veriyordu. 5. maddesine göre ordu terhis edilecekti.

Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke hakkındaki düşünce ve davranışlarından hükümet rahatsız olunca 7 Kasım 1918'de Yıldırım Ordular Grubu ile 7. Ordu Karargâhı lağvedildi. Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alındı. Görevi 10 Kasım'da 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa devraldı. İskenderun'un işgalinden sonra İngilizler mütarekeye aykırı olarak Adana Vilâyeti'nin boşaltılmasını istedi. Ordu, 13 Aralık 1918 Ceyhan Nehri'nin batısına, 17 Aralık 1918'de Adana-Tarsus Demiryolu hattının kuzeyine, 26 Aralık 1918'de Pozantı'nın kuzeyine çekilecekti. Çekilişini tamamlayan ordu kışı geçirmek üzere Pozantı-Afyonkarahisar arasındaki mıntıkaya yerleşti.

Ordunun nakil işlemleri Adana'dan Pozantı'ya Pozantı'dan Ulukışla'ya oradan da Konya'ya nakledildi. Demiryollarının bakımsızlığı, kömür gibi sorunlardan dolayı nakil işlemleri gecikti. Birçok malzeme taşınmayarak yerinde bırakıldı.

Ordu'da terhis işlemleri ordunun Torosların kuzeyine çekilmesinden sonra başladı. Kuzeye gidecek olan terhis erleri trenle sevk edildi. Pozantı'dan kuzeye kadar demiryolu nakliyatının Ankara'ya gitmesinden dolayı kafiyeleler sevk edilemedi. Toros ve kuzeyinde havalanın bozulmasıyla birlikte birçok asker yollarda açlıktan, hastalıktan ve soğuktan hayatını kaybetti.

Mondros Mütarekesi'nin Adana ve çevresinde haksız bir şekilde uygulanması milli mücadele fikrini kendiliğinden getirdi. Gerek Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri gerek Nihat Paşa'nın faaliyetleri mücadelenin seyrini değiştirdi.

⁹⁷ ATASE, İSH, K.28, G.103, B.103-1.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

- ATASE, İSH, K.1, G.106, B.106-1.
- ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-1,2,3,4.
- ATASE, İSH, K.11, G.77, B.77-1.
- ATASE, İSH, K.117, G.5, B.5-7.
- ATASE, İSH, K.12, G.92, B.92-1.
- ATASE, İSH, K.128, G.63, B.63-1, 3.
- ATASE, İSH, K.128, G.69, B.69-3,6.
- ATASE, İSH, K.128, G.88, B.88-1, 2.
- ATASE, İSH, K.134, G.20, B.20-1, 2.
- ATASE, İSH, K.17, G.1, B.1-1
- ATASE, İSH, K.2, G.16, B.16-1,2,3.
- ATASE, İSH, K.2, G.84, B.84-1,2.
- ATASE, İSH, K.21, G.18, B.18-1.
- ATASE, İSH, K.22, G.131, B.131-1, 2.
- ATASE, İSH, K.253, G.117, B.117-2
- ATASE, İSH, K.262, G.111, B.111-1.
- ATASE, İSH, K.27, G.59, B.59-1.
- ATASE, İSH, K.27, G.76, B.76-1.
- ATASE, İSH, K.28, G.103, B.103-1.
- ATASE, İSH, K.29, G.5, B.5-1.
- ATASE, İSH, K.3, G.30, B.30-1, 2.
- ATASE, İSH, K.4, G.113, B.113-1,2,3.
- ATASE, İSH, K.4, G.127, B.127-1,2.
- ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-1,2,3,4.

ATASE, İSH, K.4, G.39, B.39-1,2.

ATASE, İSH, K.4, G.42, B.42-1.

ATASE, İSH, K.4, G.50, B.50-1.

ATASE, İSH, K.4, G.87, B.87-1.

ATASE, İSH, K.4, G.90, B.90-1.

ATASE, İSH, K.48, G.1, B.1-1,2.

ATASE, İSH, K.48, G.20, B.20-1.

ATASE, İSH, K.5, G.63, B.63-1.

ATASE, İSH, K.5, G.86, B.86-1, 2.

ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-1,2,4.

ATASE, İSH, K.55, G.64, B.64-4.

ATASE, İSH, K.58, G.89, B.89-1.

ATASE, İSH, K.67, G.47, B.47-1.

ATASE, İSH, K.67, G.81, B.81-3,4,5,6.

ATASE, İSH, K.70, G.114, B.114-1.

ATASE, İSH, K.71, G.11, B.11-1.

ATASE, İSH, K.71, G.14, B.14-1

ATASE, İSH, K.71, G.7, B.7-1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 340546.

HTVD, S.27, (Mart 1959), No:707

HTVD, S.31, (Mart 1960), No:770-1,2

HTVD, S.31, (Mart 1960), No:771.

HTVD, S.32, (Haziran 1960), No:799-1-2-3

HTVD, S32, (Haziran 1960), No: 801.

Gazeteler

İKDAM, 10 Teşrin-i Sani 1334/ 10 Kasım 1918, Numara:7811.

İKDAM, 8 Teşrin-i Sani 1334/ 8 Kasım 1918, Numara: 7809.

Telif ve Tetkik Eserler

Akbulut, Dursun Ali, “Çöken Devlet”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, AAM, Ankara 2011.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)**, Alkım Yayınevi.

Avanas, Ahmet, “Mütareke Başlarında 2. Ordu’nun Konya’ya Nakli ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, **AAMD**, C VIII, Mart 1992, S 23, s.373-380.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara 1962.

Çelik, Kemal, **Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Ankara 1999.

Ener, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi**, Ankara 1996.

Erdeha, Kamil, **Milli Mücadele’de Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul 1975.

Hatipoğlu, Süleyman, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Ankara 2011.

Onar, Mustafa, **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Ankara 1995.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilâli**, İstanbul 1981.

Tansel, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C I, İstanbul 1991.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara 2001.

Ural, Selçuk, “Mustafa Kemal Paşa’nın Mondros Mütarekesi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 15 (Erzurum 2000), s.305-317.

Ural, Selçuk, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, İstanbul 2008.

TÜRK ORDUSU'NUN SURİYE'DEKİ OPERASYONLARIYLA MONDROS MÜTAREKESİ'NDEKİ SAVUNMA HATTININ BENZERLİĞİNE TARİHİ VE JEOPOLİTİK BİR BAKIŞ

Enes DEMİR*

ÖZET

I. Dünya Savaşı sonlarında Suriye/Filistin Cephesi, 4. 7. ve 8. Orduların korunması altında idi. Bölgedeki İngiliz Ordusu'nun saldırıya geçmesi sonrasında, bugünkü Lübnan topraklarında yer alan Nablus'ta bölgenin kaderini çizecek bir muharebe vuku bulmuştur.

19 Eylül 1918 tarihli Nablus/Meggido Muharebesi'nde Osmanlı 8. Ordusu büyük zayıt vermeye başlamış, bunun üzerine zor durumda kalan 7. Ordu da mevcudunun önemli bir kısmını koruduğu halde daha fazla zayıt vermemek üzere taktiksel geri çekilmiştir. 4. Ordu ise Şam ve çevresinde zayıt vererek 8. Ordu gibi diskalifiye olmuştur.

15 gün içerisinde önemli mesafede vuku bulan geri çekilmeler neticesinde sağlam kalan tek birlik olan 7. Ordu, Mustafa Kemal Paşa komutasında 5 Ekim 1918'de Halep'e gelmiş; karargâh ve tahkimatını burada kurmuştur. İngiliz Ordusu ise Hama-Humus-Halep hattında ilerlemeye geçerken Faysal'a bağlı bedevi Araplar da bu hattın dışında kalan bölgelere saldırılar düzenlemeye başlamışlardır.

Nitekim 26 Ekim 1918 tarihinde Halep, İngiliz Ordusu tarafından işgal edilmiş ve Halep'in kuzeyinde Osmanlı 7. Ordusu tarafından bir savunma hattı oluşturulmuştur. Halep'in hemen kuzeyindeki bu savunma hattı, aynı zamanda 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nda da Osmanlı ve İngiliz Ordularının konuşlanma durumunu ortaya çıkarmıştır.

Kaderin bir cilvesi olarak üzerinden henüz 1 asır geçmeden aynı savunma hattı üzerinde Türk Ordusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin beka meselesi olarak gördüğü sınır güvenliğini tesis etmek için evvela Fırat Kalkanı Harekâtı ve akabinde Zeytin Dalı Harekâtı'nın icrasını gerçekleştirmiş ve başarıyla sonuçlandırmıştır. Yine bu süreçte

* Tarih ve Arşiv Uzmanı/Topçu Teğmen.

vuku bulan İdlip bölgesindeki intikaller ve askeri üslerin tesis edilmesi de mezkûr kapsamda vuku bulmuştur.

Türk Ordusu'nun Anadolu'nun güvenliği için hareket icra ettiği *Fırat Kalkanı Harekâtı*, *Zeytin Dalı Harekâtı* ve *İdlip Kontrol Gücü* ile Kuzey Suriye bölgesinde konuşlanması, aslında Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı esnada oluşturduğu savunma hattı ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. İstiklal Savaşı döneminde Türk Ordusu'nun Kuvâ-yı Milliye birlikleri ile birlikte Anadolu'nun işgalden kurtarılması noktasında birlik sevk ettiği bölge de yine aynı bölgedir.

Bu önemli vakıalar, esasında tarihsel ve stratejik açılarından ele alındığında coğrafya ve jeopolitikle açıklanabilecektir. 100 yıl önce hukuksuz olarak işgal edilerek Türk vatanından kopartılan bu toprakların, Anadolu'nun savunulması için kritik bir öneme haiz olması meselesi, Mondros Mütarekesi'nden bugüne kadar vuku bulan gelişmeler ekseninde birçok kez kendisini göstermiştir.

A HISTORICAL AND GEOPOLITICAL PERSPECTIVE ON SIMILARITY OF DEFENSE LINE AT ARMISTICE OF MUDROS WITH OPERATIONS OF TURKISH ARMY IN SYRIA

ABSTRACT

In the late of WWI, Syria/Palestine Front was under the protection of 4th, 7th and 8th Armies. After the attack of British Army which was existing in the region, a battle which would shape destiny of the region took place in Nablus within today's Lebanon borders.

The Ottoman 8th Army began to suffer heavy casualties in the Battle of Nablus/Megiddo which had taken place on September 19, 1918. Thereupon, 7th Army withdrew tactically so as not to suffer more losses although it protected its size significantly. As 8th Army, 4th Army was disqualified suffering casualties at Damascus and its surrounding.

7th Army which was the only military unit survived owing to withdrawals to the large extent in 15 days came to Aleppo at the command of Mustafa Kemal Pasha on 5 October, 1928 and established a military headquarter and fortification there. On the other hand, while British Army was moving on Hama-Humus- Aleppo line, Bedouins, who were under the command of Faysal started to attack territories out of that line.

In fact, on 26 October 1918, Aleppo was occupied by British Army and a defense line was established by the Ottoman 7th Army in the north of Aleppo. This defense line in the north of Aleppo also revealed deployment status of Ottoman and British Armies at Mudros Armistice Agreement which was signed on October 30, 1918.

Being a twist of fate, although even a century has not passed over establishment of this defense line, Turkish Army launched Operation Euphrates Shield in the first place and then Operation Olive Branch on the same fortification line in order to maintain border security which Turkish Republic sees as the matter of perpetuity and resulted with achievement. Within that period, movements in Idlip region and establishment of military quarters happened as aforementioned concept.

With Operation Euphrates Shield and Operation Olive Branch which were launched for the security of Anatolia, deployment of Turkish Army with Idlip Control Power in North Syria region shows remarkable similarities with the defense line which Ottoman Empire established when it signed Mudros Armistice Agreement. The region

is the same with the area to which Turkish Army dispatched troops with National Forces to liberate Anatolia from the enemy during the War of Independence.

These important events can be explained via geography and geopolitics when they are examined with historical and strategic perspectives in reality. The matter of critical importance of this land which was unjustly separated from Turkish land by enemy occupation 100 years ago has shown itself many times in the scope of developments from Armistice of Mudros till now.

GİRİŞ

Makalenin özetinde de belirtildiği üzere bu incelemede, Türkiye'nin 24 Ağustos 2016'dan beri Suriye'de, sınır ötesinde, yaptığı askerî harekâtlara stratejik ve tarihsel bir derinlik kazandırmak gerekliliği ortaya çıkmıştır. Zira 100 sene öncesinde Mondros Mütarekesi (Ateşkese) esnasında Osmanlı Ordusu'nun ayrıntılı konuşlanma vaziyeti ve günümüzdeki konuşlanması çok benzemektedir. Bu kapsamda ilgili savunma hattı ve yaşanan gelişmeler, tarihten günümüze jeostratejik ve jeopolitik gerçeklik perspektifinde ele alınmıştır. Yeni hazırlanan haritalar üzerinden konu ifade edilerek Türk Ordusu'nun Suriye bölgesinde bulunma gerekçesi tarihten günümüze gerekçeleriyle ortaya konulmuştur.

Türkiye'nin bölgedeki politikasının bundan sonra alacağı vaziyetin şekillenmesi stratejisi ile tarihsel tekerrür mahiyetindeki kritik durumun böylesine önemli bir bilimsel toplantıda vurgulanmasının operasyon bölgesinde vazife almış bir sivil/askeri görevli olarak önemli olacağını ifade etmek gereklidir.

Bu vesilesiyle askerî açıdan genel hatlarıyla daha önceden işlenmiş olan Osmanlı Ordusu'nun Mondros Mütarekesi'ndeki konuşlanma vaziyeti, döneme ve konuya ait yeni bilgi ve belgeler sunularak yeni ve güncel durum göz önüne alınarak kapsamlı bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Filistin/Suriye Cephesi'nin Vaziyeti

Mondros Mütarekesi ile sonuçlanacak olan Birinci Dünya Savaşı'nın son düzlüğüne girildiğinde Osmanlı Ordularının en etkin mücadele verdiği cephelerin başında, Filistin/Suriye Cephesi gelmekteydi. Bu cephedeki 4. 7. ve 8. Ordulardan oluşan Yıldırım Orduları Kumandanlığı, 1918 yılı Temmuz ve Ağustos ayındaki İngiliz saldırılarını da bertaraf etmiş ve gücünün yettiği kadar savunma savaşı vermeye devam etmiştir.

Bununla birlikte İngiliz Ordusu, Kudüs'ten sonraki hedeflerini gerçekleştirmek adına General Edmund Allenby kumandasında hazırlıklarını tamamlamış ve büyük bir taarruz için harekete geçmiştir. İngiliz birliklerinin harekete geçmesi sonrasında, bugünkü Lübnan topraklarında yer alan Nablus'ta bölgenin kaderini çizecek bir muharebe vuku bulmuştur¹.

¹ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, C 4, 2'nci Kısım, Genelkur-

19 Eylül 1918 tarihinde başlayan Nablus/Meggido Muharebesi'nde Osmanlı 8. Ordusu zayıflar vermeye başlamıştır.

Özellikle 20 Eylül günü şiddetlenen çarpışmalarda Osmanlı birlikleri, sayıca fazla olan İngiliz Ordusu'na ve yoğun silah gücüne karşı koyamamıştır. Bir dizi taktik hataların yanı sıra 8. Ordu'nun çevrelenip mevcudunun çoğunluğunun şehit ve esir düşmesi ile Nasıra'daki Yıldırım Orduları karargâhı da İngilizlerin eline geçmiştir.

Haddizatında 21 Eylül günü Cevat Çobanlı Paşa kumandasındaki 8. Ordu'nun etkisiz hale geldiğini haber alan Mersinli Cemal Paşa komutasındaki 4. Ordu ve Mustafa Kemal Paşa idaresindeki 7. Ordu ricat etmeye mecbur kalmıştır².

Bu çekilme esnasında 7. Ordu'nun batı kanadı da ağır hasar almış ve büyük zayıflar vermiştir. 7. Ordu, İsmet İnönü ve Ali Fuat Cebesoy'un kollarıyla geri çekilirken 8. Ordu ise geride kalan son fertleriyle 7. Ordu'nun hasar alan ve saldırıya açık kalan kanadını İngiliz ilerleyişine karşı savunmaya çalışmıştır. Bu savunma sadece 7. Ordu'ya vakit kazandırmış, fakat tüm savunma hatları çökmüştür. Sonuç olarak Osmanlı Ordusu bu muharebede birçok askerini şehit, yaralı ve esir vermiştir.³

may Yayınları, Ankara 1986, ss.620-662.

² Mehmet Fatih Tarım, **Birinci Dünya Savaşı'nda Yıldırım Orduları Grubu**, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2004, ss.72-84.

³ Cemal Kemal, **Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2004, ss.142-150.

(19-21 Eylül 1918 tarihinde vuku bulan Nablus/Meggido Muharebesi'nde Osmanlı Ordusu ve İngiliz Ordusu'nun takribi konuşlanma haritası – Harita: Enes Demir)

19-21 Eylül 1918 tarihleri arasında vuku bulan Nablus/Meggido Muharebesi, Osmanlı Ordusu'nun ve devletinin başta Filistin/Suriye Cephesi olmak üzere tüm cephelerdeki kaderini, siyasi ve askeri vaziyetini etkilemiştir.

Savaş sonucunda Filistin Osmanlı idaresinden tamamen çıktığı gibi Suriye, Lübnan ve Ürdün de çok kısa sürede İngilizler tarafından işgal edilmeye başlamıştır. İlk etapta Osmanlı birlikleri, Lübnan'dan Şam'a çekilmiştir.

Bu çekilme esnasında Osmanlı kuvvetleri arasındaki irtibatın da sağlıklı olmadığı görülmektedir. Zira bu geri çekilme 250 km kuzeye doğru çok geniş bir alan üzerinde vuku bulmuştur. Çekilme akabinde, iki haftalık süreç içerisinde Şam, Ürdün ve Lübnan'ın kaybedilişi ve Savaşın Suriye Cephesi'ndeki olumsuz gelişimi devam etmiştir⁴.

⁴ Tarım, **Birinci Dünya Savaşı'nda Yıldırım Orduları Grubu**, ss.82-85.

Nablus Savaşı sonrası sağlam kalan 7. Ordu, Yıldırım Orduları Kumandanı Limon Von Sanders'in emriyle Lübnan hattına, 4. Ordu ise Şam'a çekilmiştir. Bununla birlikte 4. Ordu'nun Şam ve çevresinde mağlubiyeti üzerine 7. Ordu zor durumda kalarak mevcudunun önemli bir kısmını koruduğu halde taktiksel geri çekilme yönünde bir eylem gösterecektir⁵.

İngilizlerin ilerleyişi neticesinde Sanders Paşa Yıldırım Orduları karargâhını, 23 Eylül'de Şam'a, 25 Eylül'de ise Halep'e taşımak mecburiyetinde kalmıştır. Şam'ın işgal edilmesiyle birlikte İngilizlerle iş birliği yaparak Osmanlı Ordusu'nu arkadan vuran Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal, burada Arap Krallığını ilan etmiştir⁶.

26 Eylül 1918'de ise Nablus Muharebesi'nde ordulara komuta eden 4. Ordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa, 8. Ordu Kumandanı Cevat Paşa ve 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Dera'da buluşarak bir değerlendirme toplantısı yapmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, günümüze de ışık tutan fikrî ve öngörülü tespiti ile Anadolu topraklarının savunulması için Halep bölgesinde savunma hattı kurulmasını önermiştir.

Bu sırada Sanders Paşa'dan gelen emre göre; ordusunun büyük bir bölümü imha olan 8. Ordu Kumandanı Cevat Paşa'nın karargâhı lağvedilmiş ve İstanbul'a gitmesi bildirilmiştir. 8. Ordu bünyesindeki 22. Kolordu da lağvedilmiş ve Refet Paşa da (Bele) İstanbul'a yollanmıştır⁷.

Nablus Muharebesi'nin kaybedilmesiyle başlayan İngiliz Ordusu'nun kuzey yönündeki işgalleri ile devam eden süreç, aslında Birinci Dünya Savaşı'ndaki Filistin Cephesi'nin isminin Suriye Cephesi olarak sahada değiştiğini gösteriyordu. Fakat Osmanlı Ordusu, bütün Suriye'yi neredeyse ciddi bir mukavemette bulunmadan terk etmek zorunda kalmıştı ki, bu bölgedeki asıl savaş Suriye Vilayetinden Anadolu'nun güneyine, yani Halep Vilayeti sınırlarına ulaşmak üzereydi⁸.

⁵ **Atatürk ve Filistin Cephesi Başlıgı Belgeler**, Gnkur. ATASE Yayınları, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Yayinlar>, [01.02.2019 Tarihinde Erişildi]

⁶ Kemal, **Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi**, s.170.

⁷ Cemal Kemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 45, Bahar 2010, s.42.

⁸ Nablus Muharebesi sonrası Osmanlı Ordusu'nun ciddi anlamda savunmadan çekilmek zo-

Bu süreçte Mondros Mütarekesi'ndeki savunma hattına gidecek olan süreci özellikle 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği gözlemlenmektedir. Esasında karargâhını evvela Rayak istikametine ve oradan da Baalbek'e taşıyan Mustafa Kemal Paşa, elindeki mevcudu yetersiz ve teçhizatı eksik birliklerle bu bölgeyi savunmanın mümkün olmadığını dile getirmiştir.

Zira 7. Ordu'nun mevcudu oldukça azalmış ve askeri moralsiz bir halde bulunmakta olup burada alınacak bir başarısızlıkla Anadolu'yu savunacak birliklerin de bulunmaması tehlikesi belirlemiştir. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa ordu karargâhını 3 Ekim'de Humus'a, 5 Ekim'de de Halep'e taşıyarak bu şehri savunmaya karar vermiştir⁹.

Bu düşüncesini Enver Paşa'ya yazdığı mektupta da dile getiren Mustafa Kemal Paşa, cephenin tek bir ordu halinde teşkilatlandırılmasını ve Halep Vilayetinden başlamak üzere Anadolu'nun güvenliğinin korunmasını önermiştir. Bu öneri akabinde 4. Ordu da lağvedilerek 7. Ordu'ya katılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın taşıdığı endişeleri paylaşan bir başka kişi de dönemin Adana Valisi'dir. Nitekim 29 Eylül 1918 tarihinde Adana Valisi tarafından İstanbul'a yazılan bir raporda Vali; Filistin/Suriye Cephesi'ndeki Osmanlı Ordusu'nun zor şartlarda olduğunu bildirerek Halep ve Adana'nın savunulabilmesi için güçlü bir kuvvetin oluşturulması gerekliliğini ifade etmiş; aksi halde Anadolu'nun düşman işgaline uğrayacağını bildirmiştir. Adana Valisi adeta bölgenin yakında işgal edileceğini anlayarak Osmanlı Hükümeti'ni uyarmıştır¹⁰. Fakat daha önceden bu cepheye yönelik planlamaların sağlıklı yapılmaması nedeniyle bölgeye gönderilebilecek takviye bir kuvvetin dahi olmadığı görülmektedir.

Halep'te konuşlanan Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 7. Ordu ise 20 Ekim 1918 tarihi itibarıyla "1. 11. ve 24. Tümenlerle, bir müfreze halindeki üç taburlu 43. Tümenen kurulmuştur. 1 ve 11. Tümenler, 20. Kolordu Kuman-

runda kaldığı saha, yaklaşık 1.000 km güney-kuzey ve 400 km doğu-batı istikametine olup yaklaşık 400.000 km²'lik bir alanı kapsıyordu.

⁹ **Atatürk ve Filistin Cephesi Başlığı Belgeler**, Gnkur. ATASE Yayınları, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Yayinlar>, [01.02.2019 Tarihinde Erişildi]

¹⁰ **Osmanlı Belgelerinde Filistin**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2009, s.161.

danı Miriliva Ali Fuat Paşa'nın, 24 ve 43. Tümenler ise 3. Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey'in emrinde görevlendirilmiştir."¹¹

Osmanlı Ordusu Halep şehrinde tahkimat oluşturmuşken Halep'in çevresinde, biri İdlip diğeri El-Bâb-Menbic hattında olmak üzere Jandarma kuvvetleri tahkimat ve güvenliği sağlamakla görevlendirilmiştir. Bu savunma hatlarında meydana gelen ihanetler üzerine Halep şehri, İngiliz Ordusu için açık bir hedef haline gelecektir.

Nitekim Osmanlı savunma birlikleri Halep kaybedilmeden 1 hafta önce Halep'in 80 km güneyindeki Maretü'n-Nûman ile Ebû Zuhûr tren istasyonu hattı ve çevresinde idi. Ayrıca İdlip'te bir süvari kıtası ve Cısr-i Şugûr hattında da Jandarma kuvvetleri vardı¹².

Halep dışındaki bu genişçe hat, Osmanlı Ordusu'nda Jandarma birliklerinin başında görevli iki subayın ihaneti ile çöl bedevilerinin eline geçecek ve Halep'in dahi kaybına zemin hazırlayacaktır.

Olayın cereyanına bakıldığında; İdlip-Bab-Menbic hattını korumakla görevli Jandarma Süvari Tabur Komutanı Yüzbaşı Ali Rıza ve kardeşi Mülâzım-ı Evveli (Üsteğmen) Hasan ihanet ederek düşman tarafına (Faysal kuvvetlerine) iltihak etmişlerdir.

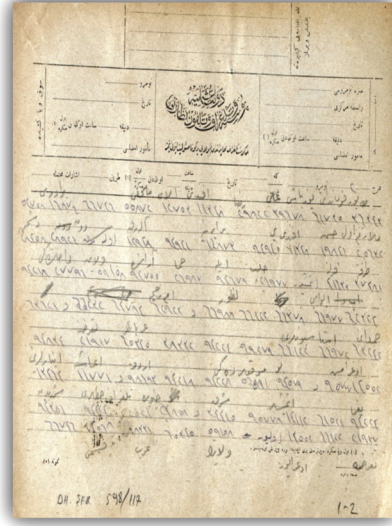
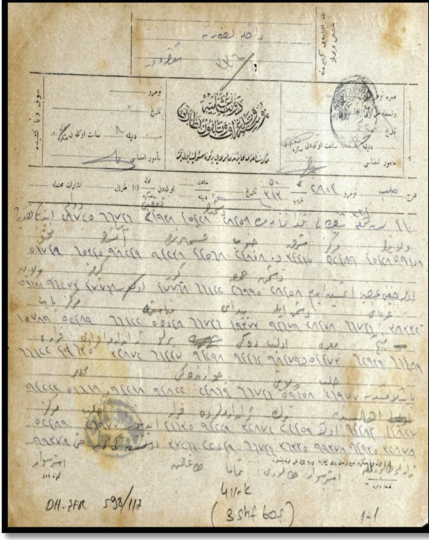
Bu durum, başsız kalan Türk Jandarma erlerinin El-Bâb, Menbic ve İdlip'i terk ederek kuzeyindeki bölgelere (Harim-Anadan-Müslimiye-Der-Cemal hattı) geçmesine neden olmuştur. Subayların ihaneti ve Jandarma birliklerinin dağılması, bölgedeki birçok köyün bedevi Araplar tarafından yağmalanmasına ve bölgede otorite boşluğunun hat safhaya çıkmasına sebep olmuştur.

Olayın gelişimini ve boyutunu Halep Valisi İstanbul'a gönderdiği telgrafta belirtmiştir. İlgili telgrafta, komutanların ihaneti ve erlerin çekilmesi üzerine Menbic-Bâb-İdlip bölgesinin başıboş kaldığını ve İngilizlerin desteği ile hareket eden isyancı Faysal Araplarının (çöl Arapları) bütün köylerde yağmaya başladıklarını, Türk askerlerinin su ambarlarını, zahire ve iâşe depolarını patlattıklarını, telgraf hatlarını ve tren hatlarını kesmeye başladıklarını bildirmiştir ki; vuku bulan fecaatin derecesini göstermektedir. Urbanın bu saldırısı

¹¹ Kemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi", s.55.

¹² **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, ss.714-716.

karşısında Türk birlikleri iâşe ve birçok şeyden mahrum kalmış, odun bulamaktan trenler dahi hareket edemez duruma gelmiştir¹³.

(Halep Valisi'nin, iki subayın ihaneti sonucu bedevilerin Halep çevresindeki bölgeyi ele geçirmesi ve vuku bulan üzücü olaylara dair İçişleri Bakanlığına gönderdiği şifreli telgrafi - **BOA.**, DH. ŞFR. 598/17)

Bu bilgileri telgrafında ifade eden Halep Valisi, kıskırtmalar nedeniyle bölge halkından da ihanet edenlerin olduğunu, urbanın bu saldırısını; “*Bizim verdiğimiz silahların bize çevrilmiş olacağından şüphe duymuyorum*” sözleriyle belirtmiş ve telgrafın sonunda tüm bu tabloyu “*Vilayet dâhilinde vaziyet fena*” olarak dile getirmiştir. Böylece İdlip, Menbic, Bab hattı 21-23 Ekim 1918 tarihlerine Hicaz’dan gelen bedevi birliklerinin saldırı ve işgaline uğramıştır¹⁴.

İngilizler ve desteklediği Faysal idaresindeki çöl Arapları, 23 Ekim 1918’de ise Halep’in banliyölerine kadar ulaşmıştır. Bu esnada Osmanlı 7. Ordusu’na bağlı birlikler, Halep’in 15 km güneyindeki Han Tuman ve Vuzuhi tren istasyonlarının olduğu bölgeyi ileri karakol olarak savunmaya almış-

¹³ **BOA. (Osmanlı Arşivi)**, DH. ŞFR. 598/17.

¹⁴ Enes Demir, **Kaynaklar Işığında Bir Misâk-ı Millî Toprağı Menbic ve Tarihi**, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2017, ss.109-110.

lardı. Fakat bu savunma hatlarının kısa sürede çökmesiyle muharebe safhası Halep şehir merkezine ulaşmıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın¹⁵ bizzat Halep'in içinde idare ettiği Halep sokak savaşları başlamıştır¹⁶.

(22 Ekim 1918'de Osmanlı Ordusu'nun Konuşlanması ve Mondros Mütarekesi Esnasında Osmanlı Ordusu'nun Savunma Hattı – Harita: Enes Demir)

24 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa verdiği emirde; Halep'in güneyi, güneybatısı ve güneydoğusundan şehre gelen yolların tutulmasını istemişse de ilgili birlikler tarafından gerekli engelleme ve savunma yapılamamıştı¹⁷.

Bu esnada şehirdeki 20. Osmanlı Tümeni Halep'i güneyden İngilizlere, batıdan ise Faysal yönetimindeki Araplara karşı savunmaya çalışıyordu. Fakat tümen dâhilinde yeterli birlik olmadığından ötürü, şehrin doğusunda savunma tertibatı yoktu. Bunun üzerine çöl bedevileri, 1.500 kişilik bir kuvvetle buradan şehre girmiş ve bazı yerleri ele geçirmişlerdir¹⁸. Bunun üzerine Osmanlı birlikleri Halep'ten Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle, taktik olarak

¹⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordu Karagâhı Halep'teki Baron Otel'i'nde bulunuyordu.

¹⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, ss.710-712.

¹⁷ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, ss.720-722.

¹⁸ Kemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi", ss.58-60.

çekilmiş ve Halep'in 5 km kuzeyinde savunma tertibatı almıştı. Paşa, böylece karargâhını da Katma'ya çekmişti¹⁹.

Bu çekilmenin ardından İngiliz birlikleri Mondros Mütarekesi'nden 5 gün önce 25 Ekim 1918'de Halep'e girmeye başlamış ve 26 Ekim 1918'de Halep tamamen işgal edilmiştir. Akabinde ise Türk Ordusu'nun Halep'ten sahte ricatına aldanan İngiliz ve onlara eşlik eden Faysal kuvvetleri tuzağa düşmüş ve 26 Ekim 1918'de, Halep'in kuzeyinde meydana gelen ve tarihte Katma Muharebesi olarak geçen savaşta mağlup edilmişlerdir²⁰.

Katma Savaşı, bugün Azez'in batısında yer alan Katma'da değil, Tel-Rıfat'ın güneyindeki mevkiide vuku bulmuştur. Katma savaşı denmesinin sebebi bölgenin gerek Katma Ovası olarak adlandırılması gerekse de savaşı idare den 7. Ordu'nun kumandanı Mustafa Kemal Paşa ve karargâhının Katma'da bulunmasından kaynaklanmaktadır.²¹

Suriye Cephesi'nde, bu tarihe kadar sürekli geri çekilen Osmanlı birliklerinin savaşın sonunda can siperâne verdikleri bu mücadele, milli mücadele ruhunun yansımalarından biri olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın tespit ettiği uzunca bir hatta vuku bulan bu savunma ile işgal kuvvetlerinin Anadolu'nun içlerine ilerlemesine engel olunmuştur²².

Osmanlı birliklerinin bu sıradaki konuşlanması Halep'in hemen kuzeyindeki Der-Cemal-Müslimiye ve Kuzeybatısındaki Haritan'da idi. Osmanlı birliklerinin bir kısmı ise Anadan'ın batısındaki dağlık alanda mevzilenmişti²³.

Halep'i işgal eden İngiliz birlikleri ve Çöl Araplarının 27 Ekim'den itibaren Tel-Rıfat, Der-Cemal, Mare, Ahterin hattına yaptığı taarruzlar, 7. Ordu

¹⁹ Süleyman Hatipoğlu, "I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 14 (42), Kasım 1998, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-42/i-dunya-savasi-sonunda-halep-sokak-muharebeleri-ve-mustafa-kemal-pasa>, [023.08.2018 tarihinde erişildi]

²⁰ Hakan Uyar, **Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye-Filistin Cephesi Stratejileri**, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s.87.

²¹ Zeytin Dalı Harekâtı bölgesinde, bizzat harp prensiplerini göz önüne alarak yaptığımız tespitler ve Genelkurmay ATASE arşiv belgelerinde yer alan ordunun konuşlanma mevkiine göre savaşın vuku bulunduğu yer kesinlikle Katma değil, Tel-Rıfat'ın güneyindeki ovalık arazidir.

²² Enes Demir, **Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî**, Post Yayınları, Ankara 2017, s.166.

²³ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, ss.726-727.

birlikleri tarafından püskürtülmüş ve Halep'in kuzeyindeki savunma hattı, İngiliz birlikleri tarafından ele geçirilememiştir²⁴. Bununla birlikte Mondros Mütarekesi imzalandığında isyancı gruplar Müslimiye'yi işgal etmişse de, Osmanlı birlikleri Anadan-Tel Rıfat ve Der-Cemal ve çevresini korumaya devam etmişlerdir²⁵.

Sonuç olarak Mondros Mütarekesi imzalandığındaki Osmanlı Ordusu'nun konuşlanma vaziyeti, Hatay'ın güneyinden başlayarak İdlip'in kuzeyindeki Harim, Seman Dağı, Anadan hattı ile Afrin ve Tel-Rıfat'ın güneyinden geçerek Mare ve Ahterin'in güneyinden Sacur Çayı'na, oradan da Fırat Nehri'ne ulaşmaktaydı. İngiliz Ordusu ise Halep'i henüz yeni ele geçirmiş ve Halep'in kuzey banliyölerinde Müslimiye hattında konuşlanmıştı²⁶.

(Mondros Mütarekesi Esnasında Osmanlı ve İngiliz Ordularının Takribi Konuşlanma Durumu – Harita: Enes Demir)

²⁴ Kemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi", ss.59-61.

²⁵ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, s.728.

²⁶ **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1962, s.105; **ATASE.(Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih, Arşiv, Strateji, Etüt Başkanlığı)**, İSH. 2/1; **ATASE.**, İSH. 8/118.

Mondros Mütarekesi'nde Bölgenin Askeri Durumu

Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin savaştan çekilmesi ve üst üste gelen toprak kayıpları neticesindeki ateşkes isteği üzerine 30 Ekim 1918'de imzalanan ve 31 Ekim'de öğleden sonra yürürlüğe giren ateşkese göre cephedeki durum, bugünkü Türkiye sınırlarının ilerisindeydi²⁷.

Bu bağlamda 31 Ekim'de sahadaki birliklerin yerleşimine bakıldığında 7. Ordu Karargahı, Afrin'in Raco beldesine taşınmıştır²⁸. 7. Ordu'ya bağlı 3. Kolordu Afrin'de karargâh kurmuştur. 3. Kolordu'ya bağlı 24 Tümen ise bugünkü Afrin'in 5 km güneyinde yer alan Kerzecil'de konuşlanmıştır. Bu bağlamda Müslimiye, Der-Cemal ve güneyindeki Afrin Nehri'nin güneyinde kurulan genişçe Türk savunma hattını da 3. Kolorduya mensup askerler koruyordu. Katma, Ahterin, Dabık ve Çobanbey hattında ise 20. Kolordu bulunuyordu²⁹.

Buna rağmen İngilizler, Osmanlı Ordusu'nun koruduğu bu alanların tamamen tahliyesini istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı birlikleri, mecburen peyderpey bölgeden geri çekilmeye başlamışsa da ATASE belgelerinden takip edilebildiği üzere 1918 yılı Aralık ayının başlarına kadar bölgenin bir kısmında halen Türk kuvvetlerinin bulunduğu görülmektedir³⁰.

Nihayetinde Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada bölgede konuşlu bulunan tüm birliklerin ve memurların çekilmesi sonucu İngiliz Ordusu'nun bu bölgeyle birlikte bazı güney şehirleri işgali 1919 yılı başlarında gerçekleşmiştir.

İngiltere, bu işgalleri gerçekleştirmelerine rağmen 1919 yılı sonlarında bölgeyi terk ederek Fransa'ya bırakmıştır. Esasında İngiltere ve Fransa arasında 1916 yılında yapılan Sykes-Picot Antlaşması'na göre İngilizler Musul'u almamıştı. Bunun neticesinde savaş sonrası İngilizler yeni bir paylaşım teklifini ortaya atmış ve sonucunda Eylül 1919'da Fransa ile Suriye İtilafnamesi'ni imzalamışlardır. Antlaşmaya göre İngiltere, 1 Kasım 1919'dan itibaren işgal ettiği Anadolu'nun güneyi ve Suriye'den çekilmeyi kabul etmiş, karşılığında ise Musul ve civarını almıştır.

²⁷ Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.320.

²⁸ ATASE., İSH. 251/144.

²⁹ ATASE., İSH. 250/48; Demir, **Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî**, ss.200-201.

³⁰ ATASE., İSH. 254/100.

İngiltere'nin yerine bölgeye gelen Fransızlar da Mondros Mütarekesine aykırı olarak hukuksuz işgallerine başlamışlardır. Bu kapsamda Halep'in kuzeyi ile birlikte mütareke hükümleri çiğnenerek Urfa, Antep, Maraş gibi Anadolu şehirleri de işgal edilmiştir.

Misâk-ı Millî'de Bölgenin Yeri ve Önemi

Osmanlı Ordusu'nun Mondros Mütarekesi'nden 4 gün önce Halep'ten çekilmesi, aynı zamanda Jandarma birliklerinin çözülmesi üzerine İdlip, Menbic, Bâb gibi yerlerin isyancıların eline geçmesi, Türk devletinin hukuken ve resmen bu bölgelerden tamamen çekildiği anlamına gelmemekteydi.

Haddizatında Halep bölgesindeki çekilme alanı, bölge komutanı Mustafa Kemal Paşa'nı, mütarekeden hemen önce ordusuna Anadolu'yu savunma hattı olarak belirlediği sahada vuku bulmuştur. Bir önlem mahiyetindeki bu çekilme ile İngilizlerin Anadolu içlerine kadar ilerlemesinin önüne geçilmek istenmiştir. Bu savunma hattı, Hatay'ın güneybatısı ile Halep'in kuzeyinde, Kilis'in ve Afrin'in ise güneyinde yer alan Harim, Anadan, Der-Cemal, Tel-Rıfat,-Ahterin'in güneyindeki bölgelerinden ve aynı hat üzerinde doğuya doğru Sacur Çayı'na kadar olan bölge idi³¹.

Bu bölge aynı zamanda Türkiye'nin kuruluş senedi hüviyetindeki Misâk-ı Millî'nin 1. maddesine göre de Türkiye sınırlarına dâhil bir alan olarak kabul edilmiştir.

Misâk-ı Millî'nin Suriye bölgesiyle ilk sınır tespitini esasında Mustafa Kemal Paşa Mondros ateşkesinden birkaç gün sonra 3 Kasım 1918'de, 2 ve 7. Ordulara gönderdiği emirde yapmıştır. Bu tespite göre, "*Suriye hududu, Osmanlı'nın Suriye Vilayeti'nin kuzeyi olup bu hudut Lazkiye'nin kuzeyinden başlayıp Han Şeyhûn'un güneyinden (Halep'in güneyi) geçerek doğuya doğru uzayıp gitmektedir*" demiştir.

Paşa'nın bu tespiti üzere Osmanlı idari yapısında Suriye Vilayeti, Hama'nın kuzeyinden yukarı çıkmamıştır. Halep Vilayeti ise Halep ve İdlip şehirleri güney olmak üzere Kilis, Hatay, Gaziantep hatta bazı dönemler Maraş'ı dahi içine almıştır. Yani tarihsel süreçte de Halep, Suriye'ye değil Anadolu'ya mülaki idi³².

³¹ Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri**, C V, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, ss.220-223.

³² Demir, **Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî**, ss.132-133.

(Haritada M. Kemal Paşa'nın 3 Kasım 1919'da Suriye sınırı olarak belirttiği aynı zamanda Mîsâk-ı Millî'nin güney sınırlarına dayanak teşkil eden hat –
Harita: Enes Demir)

Esasında Osmanlı birlikleri, Mondros Mütarekesi'ndeki hattına taktik icabı çekilmiş olup, daha sonraki dönemde Milli sınırlar için belirtilen Türk süngüsünün ulaştığı yerler vatan toprağıdır anlayışı, Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi sahadaki gerçeklik üzerinden ifade edilmişti.

Buna rağmen Mondros Mütarekesi'nin ardından İngilizler ve iş birliği içinde oldukları Emir Faysal'a bağlı Arap kuvvetleri birçok Osmanlı toprağını ele geçirmeye başlamıştır. İşgallere, bölgedeki muhtelif birlik komutanları tepki vermek ve direnmek istemişse de gerek hükümetin uyarıları gerek İngilizlerin tehditleri karşısında bir şey yapamamışlardır³³.

Milli Mücadele Dönemi'nde, 20 Ocak 1920'de ilan edilen Mîsâk-ı Millî sınırları, “*Türk süngüsünün ulaştığı yerler vatan toprağıdır anlayışı ile*” Osmanlı Ordusu'nun sahadaki gerçekliği üzerinden ifade edilmiştir.

³³ Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s.105.

İfade edilen bu sınır aslında, mütareke esnasında hem Osmanlı Ordusu'nun savunacağı sınır olması bakımından önemli olup hem de Mîsâk-ı Millî'nin büyük oranda güney sınırlarını ihtiva etmekteydi³⁴. Dolayısıyla Afrin, Azez, Tel-Rıfat, Çobanbey, Cerablus ile İdlip'in kuzeyi dışında El-Bâb ve Halep coğrafyası da son Osmanlı Mebûsân Meclisi'nin 28 Ocak 1920'de ilan ettiği Mîsâk-ı Millî sınırlarına dâhil bölgeler olarak ifade edilebilir.

Nitekim Mîsâk-ı Millî'nin 1. maddesinde belirtilen, ifadeler dikkatle tahlil edildiğinde bu bağlılığa ve ortak şuur bilincindeki beraberliğe atfı yapıldığı görülmektedir. İlgili maddede yer alan *“30 Ekim 1918'de Osmanlı Ordusu'nun silah bırakışım çizgisi içinde kalan, din soy ve amaç birliği bakımından birbirlerine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümle olsun hiçbir nedenle, birbirinden ayırlamayacak bir bütündür.”* ifadeleri; bu bölgelerin kesinlikle Mîsâk-ı Millî'ye dâhil olduğunu göstermektedir.

Yine aynı maddede belirtilen *“30 Ekim 1918'de Osmanlı Ordusu'nun silah bırakışımı çizgisi dışında kalan kesimlerin geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekir”* ibarelerinden; bölge halkının isteğine göre karar verilmesi belirtilmektedir ki; bu durum uluslararası hukuk ve meşruluk açısından da geçerli olabilecek bir çözüm önerisi olarak belirtilmiştir³⁵.

Kaynaklardan da net olarak tespit edilebilmektedir ki Halep merkez dâhil silah bırakışım çizgisi dışında kalan yerlerin ahalisi, Milli Mücadele Dönemi'nde gerek Kuva-yı Milliye birlikleri kurarak Ankara Hükümeti'nin desteğiyle işgale karşı çıkmış; gerekse de Türk Ordusu'nun bölgeye yaptığı hareketleri desteklemiştir. Bu kapsamda bölgenin Türk, Arap ve Kürt halkı bu dönemde Türkiye'ye bağlı kalmak için büyük bir çaba göstermiştir³⁶.

³⁴ Şinasi Çolakoğlu, **Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930**, Feryal Matbaacılık, Ankara 1991, ss.12, 37.

³⁵ **ATASE**, Atatürk Koleksiyonu, ATAZB. 23/50-6.

³⁶ Ömer Osman Umar, **Türkiye-Suriye İlişkileri (1914-1940)**, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi Yayınları, Elazığ 2003, ss.97, 155, 240-241.

Sonuç olarak günümüzde Türk Ordusu'nun sınır ötesi operasyon sahası olan Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtı bölgeleri ile İdlib'teki üs bölgelerinin bulunduğu alanlar, gerek Mondros Mütarekesi'nde Türk Ordusu'nun elinde bulunması gerekse Türkiye'nin en aşgari sınırları olarak ilan edilen Mîsâk-ı Millî metninin 1. maddesine göre Türkiye topraklarına dâhil olması gerektiği halde sınır dışında kalmış bir coğrafya olarak ifade edilebilmektedir.

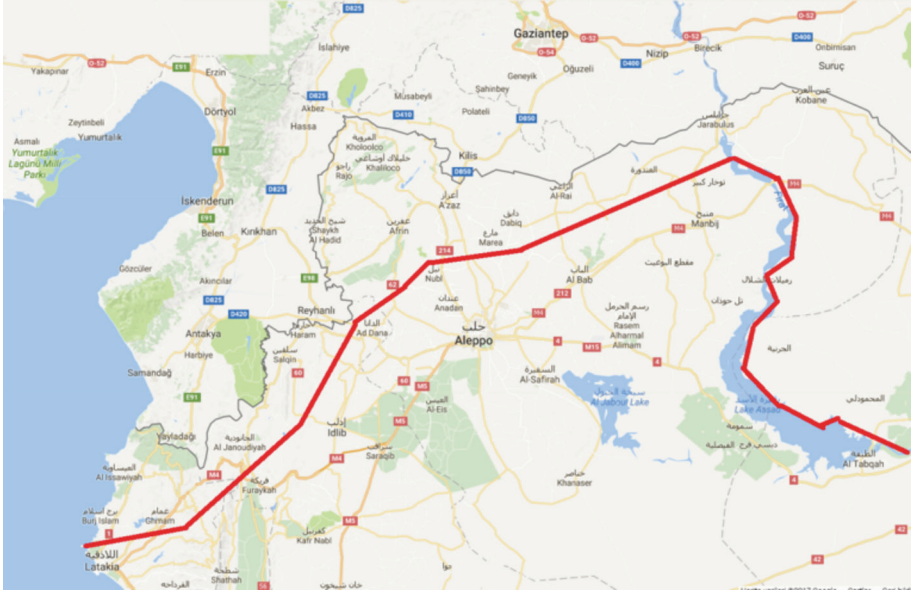
Ankara ve Lozan Antlaşmalarında Bölgenin Geleceğinin Belirlenmesi

Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatlarının icra edildiği bölgelerde, 100 yıl önce Milli Mücadele Dönemi'nde verilen askeri mücadelelerin yanı sıra Ankara'daki TBMM Hükümeti de bölgenin Türkiye'nin bir parçası olduğu yönünde beyanatlar vermiş ve girişimlerde bulunmuştur.

Anadolu'da ve bu bölgede milli mücadele devam ederken Ankara'daki Heyet-i Temsiliye, 1920 Temmuz ayındaki toplantısında Türk-Arap hududuna dair genel hatlarıyla bir sınır belirlemiş olup bu sınırın Türkiye hududu olarak teminini sağlamaya çalışmıştır.

Bu konuda dönemin Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Paşa'nın, Maraş'taki Adana ve Havalisi Cephe Kumandanlığına gönderdiği yazıda, Türkiye'nin güney sınırının Heyet-i Temsiliye tarafından şu şekilde tarif edildiğini belirtmiştir:

Türk sınırı, Hatay bölgesindeki bugünkü Türkiye-Suriye sınırının 44 km güneyinde, Lazikiye'nin ise 6 km kuzeyinde yer alan İbn-i Hani Burnu'ndan başlıyor, Azez, Katma Der-Cemal, Tel-Rıfat ve Mare'nin güneyinden geçerek Cerablus'un güneyinde (Sacur Çayı doğal sınır olarak düşünülmüştür) Menbic sınırında Fırat Nehri'ne ulaşıyordu.

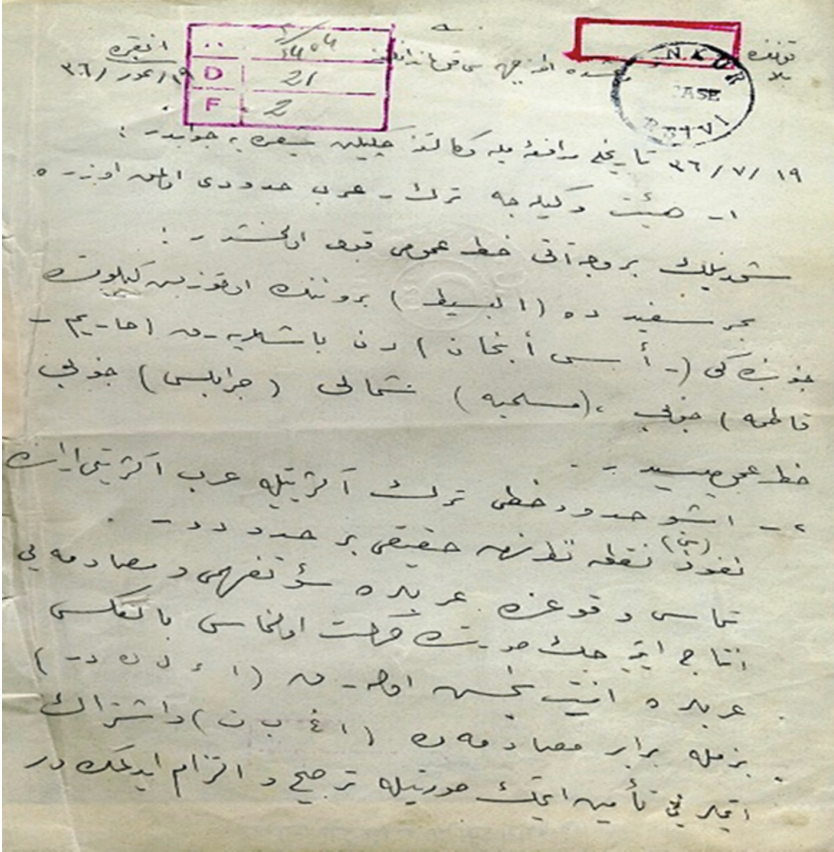
(Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye'nin Temmuz 1920'de belirttiği olduğu Türk-Arap hududu - Harita: Enes Demir)

İsmet Paşa'nın gönderdiği bu belgede yer alan sınırlar, esasında Mustafa Kemal Paşa'nın aynı yıl içinde tespit ettiği Mîsâk-ı Millî sınırlarına benzerlik göstermekte olup biraz daha detaylı bir sınır tanımlamasıydı.

Heyet-i Temsiliye'nin kararını aktaran İsmet Paşa aynı yazısında, bu hat-tın Türk ve Arap nüfus dikkate alındığında hakiki bir Türk-Arap hududu olduğunu dile getirmiştir³⁷.

Türkiye, bu sınırı güney sınırı olarak kabul ettirmeye çalışmasına rağmen dönemin şartları gereği muvaffak olamayacaktır. Zira Milli Mücadele'nin güney cephesi olduğu kadar Batı ve Doğu Cepheleri de bulunmaktaydı. Nitekim Yunan Ordusu ile Batı Cephesi'nde verilen çetin mücadelelere yoğunlaşmak isteyen Ankara Hükümeti, Fransızlarla yaptığı güneydeki savaşı sonlandırmak ve bir antlaşma imzalamak istiyordu. Fransa'nın da bu yönde bir irade beyan etmesi üzerine iki ülke arasında 1921 yılının başlarından itibaren diplomatik kanallar harekete geçmiştir.

³⁷ ATASE., İSH.623/138; 796/2.

Heyet-i Temsiliye'nin Temmuz 1920'de belirtmiş olduğu Türk-Arap hududu
(ATASE, İSH. 796/2)

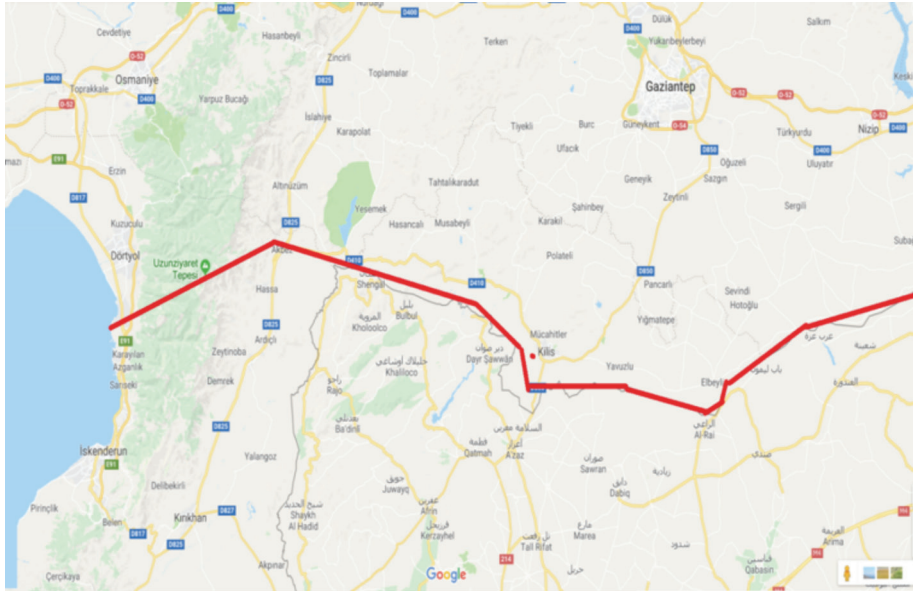
Türkiye ve Fransa arasındaki diplomatik ilk adım, dönemin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey ile Fransız Dışişleri Bakanı Briand arasında 1921 yılı Şubat ayında yapılan görüşmelerdir. Londra'da gerçekleşen bu ikili arasındaki görüşmelerden mütevellid Bekir Sami-Briand Antlaşması olarak literatüre geçen taslak bir metin oluşturulmuştur.

Bu sınıra göre Türkiye sınırı, İskenderun Körfezi'nde Payas Kazasının güneyinden geçerek Meydân-ı Ekbez'e ulaşacak, buradaki köy ve istasyonu sınır dışında bırakarak, Karnaba ve Kilis'i Türkiye'ye alıp güneydoğuya yönelecek ve oradan da Çobanbey İstasyonu'ndan Bağdat Demiryoluna ulaşıp Nusaybin Demiryolu hattına bağlanacaktı³⁸.

³⁸ Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri*, s.255.

Fakat bu antlaşma taslağı, Ankara Hükümeti ve Büyük Millet Meclisi'ne danışılmadan Bekir Sami Bey'in kişisel inisiyatifiyle hazırlandığı için meclis tarafından reddedilmiştir. Birçok vekil, Mısâk-ı Millî'ye aykırı olduğu gerekçesiyle bu taslağı sert bir şekilde eleştirmiş ve sonunda Bekir Sami Bey, istifasını sunmak mecburiyetinde kalmıştır³⁹.

Konuyla ilgili görüş bildiren 2. Kolordu Kumandanı Selahaddin Adil Paşa, Kilis, Azez ve Afrin'in ikiye taksim edilerek, farklı idarelere verilmesinin mahzurlu olacağını, bunun dışında İlbeyli, Çobanbey ve civarındaki hattın tamamen Türkmen olduğunu, bu Türkmenlerin sınırın iki tarafında bırakılarak ayrılması durumunda büyük ihtilafların olacağını dile getirmiştir⁴⁰.

(Bekir Sami-Briand Taslağında Belirtilen Türkiye-Suriye Sınırı- Ankara Antlaşması İle Belirlenen Sınırdan Biraz Daha Türkiye Aleyhindedir – Harita: Enes Demir)

³⁹ Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri*, ss.256-258.

⁴⁰ M. Derviş Kılınçkaya, *Arap Milliyetçiliği ve Millî Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri (30 Ekim 1918-21 Temmuz 1921)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1992, s.212. Nitekim günümüzdeki sınır da kısmen bu şekildedir. Bugün Hatay ile Menbic arasındaki Halep'in kuzeyindeki bölgede çok yoğun bir Türkmen nüfusu vardır. Cerablus, Azez, El-Bâb'ın kuzeyi, bu antlaşmadan 96-97 yıl geçmesine rağmen hala Türkmenlerle meskündür.

Bekir Sami-Briand Antlaşması'nın kabul edilmeyişinin ardından Fransızlarla cephede olan savaş devam etmiştir. Fakat bir müddet sonra Fransızlarla antlaşma görüşmeleri yeniden başlamıştır⁴¹.

Ankara Hükümeti adına görüşmeleri yeni Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) ile Fransa adına Vekil Franklin Bouillon yürütmeye başlamıştır.

Yeni görüşmelerde Türk tarafının önerdiği sınırlar, İskenderun Körfezi'nde Sarieski'den başlayacak, Çalankale, Kırmıtlık, Afrinhan, İbrahim (Ahterin'in doğusunda) ve Elbeyli'den geçerek Sacur Vadisi'ne⁴² varacaktı. Daha sonra Caber Kalesi ve Rakka'ya inecek, oradan düz bir çizgi halinde Giran'a ulaşacaktı.

Bu bakımdan Afrin, Azez, Çobanbey ve Azez gibi yerler Hatay ve İskenderun'dan daha öncelikli olarak Türkiye sınırlarına dahil edilmeye çalışılmıştır ki, günümüzdeki operasyonların tarihsel arka planını ifade etmek bağlamında önemlidir. Ayrıca bu tekliften anlaşıldığı üzere Ankara Hükümeti Fransızlara, Halep ve İdlip dışındaki Kuzey Suriye'de yer alan şehirleri ve kazaları milli sınır olarak önermiştir⁴³.

(Türkiye Adına
Dışişleri Bakanlığı
Hukuk Müşaviri
Münir Bey'in İkili
Görüşmelerde
Fransızlara Önerdiği
Yeni Sınır Hattı –
Harita: Enes Demir)

⁴¹ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.125.

⁴² Sacur Vadisi, Cerablus'un güneyinde, Menbic ile Cerablus'u ayıran mevkide yer almaktadır.

⁴³ Bige Yavuz, **1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları**, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-23/1921-tarihli-turk-fransiz-anlasmasin-in-hazirlik-asamalari>.

Türk Hükümeti'nin bu teklifi, Fransızların çıkarlarına aykırı olduğu gerekçesiyle kabul görmemiştir. General Gouraud hazırladığı bir raporla, Türkiye'nin önerdiği sınırın Fransız çıkarlarına ters düşeceğini ve kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Özellikle bu raporda, stratejik nokta olan Katma, Azez ve Afrin bölgesinin Türkiye'ye bırakılmayacağı ifade edilmiştir⁴⁴.

Nihayetinde Türk Hükümeti'nin isteklerine büyük ölçüde mugayir olarak Türkiye ve Fransa arasında bugünkü Türkiye-Suriye hududunu belirleyen Ankara İtilafnamesi 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanmıştır⁴⁵.

Ankara Antlaşması'nın 3. maddesinde ise Türk ve Fransız kuvvetlerinin yaklaşık 2 ay içerisinde belirlenen sınırın güney ve kuzeyine geçmesi kararlaştırılmıştır. Bu sınır, bugünkü Türkiye-Suriye sınırını İskenderun ve Hatay bölgesi hariç belirlemiştir. Sadece Rakka'nın batısındaki Caber Kalesi'nde yer alan Süleyman Şah'ın türbesinin olduğu arazi, antlaşmanın 5. maddesine göre hukuken Türk toprağı kabul edilmiştir⁴⁶.

3. maddeye göre Rakka'dan Menbic'e, Haseke'den Afrin'e kadar olan bölgeleri elinde tutan Türk Ordusu, kuzeye (bugünkü Türkiye topraklarına), Fransız Ordusu ise Adana, Gaziantep gibi şehirlerden güneye (bugünkü Suriye toprakları) çekilmiştir. Nitekim Fransız işgalinden olan 5 şehir ve bağlı ilçelerinin işgalden kurtuluş tarihi, 20 Ekim'in üzerinden 3. madde gereği geçen ve yaklaşık 2 ay sonraya denk gelen tarihlerdir. Bu meyanda, 7 Aralık 1921'de Kilis, 25 Aralık 1921'de Gaziantep, 3 Ocak 1922'de Mersin, 5 Ocak 1922'de Adana ve 7 Ocak 1922'de Osmaniye, Fransız birliklerince tahliye edilmiştir⁴⁷.

Türkiye'nin bu antlaşmadaki kazanımları, özellikle Adana, Antep, Kilis, Osmaniye gibi şehirlerinin işgalden kurtarılması olmuştur. Fakat Cerablus'tan, Afrin'e, Azez'den Rakka'ya kadar olan genişçe bir alan sınır dışında kalmıştır⁴⁸.

⁴⁴ Yavuz, **Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri**, ss.131-135.

⁴⁵ Mustafa Budak, "Ankara İtilafnamesi Süresinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 13, S 38, Temmuz 1997, ss.407-412.

⁴⁶ Mustafa Budak, İdealden Gerçeğe **Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul 2002, s.250.

⁴⁷ Demir, **Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî**, ss.371-372.

⁴⁸ Yavuz, **1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları**, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-23/1921-tarihli-turk-fransiz-anlasmasinin-hazirlik-asamalari>, [03.08.2018 Tarihinde Erişildi]

Ankara Antlaşması'nda belirtilen Türkiye-Suriye sınırı geçici olarak belirlenmiş olsa da; bu durum aslında kalıcı olmuştur. Zira Türkiye'nin güney sınırı Lozan Antlaşması'nda da olduğu gibi kabul edilmiştir.

Lozan görüşmelerinde Fransa'nın desteğini de almak isteyen Türk heyeti, yapılan müzakereler sonucunda Ankara İtilafnamesi'nin Lozan protokolüne girmesini kabul etmiştir⁴⁹.

Buna rağmen Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1924 yılında yayımlanan TBMM yılbaşı armağanı haritasında Halep ile birlikte, Azez, El-Bab ve Afrin gibi yerlerde Türkiye'nin idari taksimatında gösterilmiştir⁵⁰.

Osmanlı Devleti Sonrası Yakındoğu Coğrafyası

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı başladığında hâkim olduğu Yemen, Hicaz, Arabistan, Ürdün, Filistin, Suriye ve Irak'ı 4 yıllık savaş sonucunda kaybetmesi ile başta İngiltere ve Fransa'nın ortaklığıyla, arka planda da Siyonistlerin yönlendirilmesiyle Yakındoğu Coğrafyası yeniden şekillendirilmiştir.

Osmanlı idaresi altında 400 yılı aşkın bir süre, dönemsel küçük olaylar dışında halkın huzur ve rahatlık içerisinde yaşadığı ve adaletle yönetildiği coğrafya, Osmanlı'nın 1918 yılı sonunda tüm bu bölgelerden çekilmesiyle artık huzurun geride kaldığı bir yer olmuştur.

Nitekim tüm bu geniş toprakları işgal eden İngiltere ve Fransa tarafından bölge coğrafyasının şekillendirilmesinde resmi senet olarak kabul edilebilecek paylaşım, proje ve anlaşmalar bulunmaktadır. Bu önemli projeler:

- Mayıs 1916'da İngiltere ve Fransa arasında kabul edilen Sykes-Picot Antlaşması,⁵¹

- Kasım 1917'de İngiltere tarafından ilan edilen ve 1918'de İtilaf Devletleri tarafından kabul edilen İsrail'in kurulmasına yönelik Balfour Bildirisi,⁵²

⁴⁹ Budak, **Misâk-ı Millî'den Lozan'a**, s.450.

⁵⁰ Mustafa Öztürk, "TBMM'nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası (Misâk-ı Millî Haritası)", **Askeri Tarih Bülteni**, S 48, Şubat 2000, ss.17-19, 23, 28-29.

⁵¹ Nuri Karakaş, "Britanyalıların Gözüyle Sina-Filistin Cephesi'nde Türk Askeri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S 2, C 27, Aralık 2012, ss.408-409.

⁵² Ercüment Kuran, "Suriye (Tarih / Osmanlı Dönemi)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 37, ss.199-200.

- Birinci Dünya Savaşı sonunda, Eylül 1919'da İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Suriye İtilafnamesi ile Yakınoğu Coğrafyasının bir kısmının yeniden paylaşımı,⁵³

- Nisan 1920'de gerçekleşen San-Remo Konferansı ile Yakınoğu'da İngiliz ve Fransız işgal alanlarının netleşmesi ve bölgede kendi kontrollerinde kurulacak devletlerin isim ve sınırlarının belirlendiği anlaşmalardır⁵⁴.

Türk Ordusu'nun İcra Ettiği Sınır Ötesi Harekatlar ve Tarihten Günümüze Operasyonların Stratejik Yansıması

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Yakınoğu Coğrafyasını kaybetmesi ve akabinde belirli antlaşmalar ve paylaşım projeleriyle temeli atılan ve şekillendirilen Yakınoğu Coğrafyası, sorunlar yumağına saplanmış ve çözümsüzlüğün adeta merkezi olmuştur. Günümüzde dahi 100 yılı aşan sorunlu etkileri ile bu paylaşımın olumsuz etkileri çok yakından hissedilmektedir.

İngiltere ve Fransa'nın o dönem kendi menfaatleri için yaptığı gibi günümüzde Amerika ve Rusya ile yanlarına aldıkları ve bölgeye ilgisi olan devletlerle birlikte yeniden dizayn etmeye çalışmaktadırlar. 1918 şartlarında o dönemin büyük güçleri İngiltere ve Fransa'ya göre şekillenen Yakınoğu Coğrafyası, günümüzdeki büyük güçlerin menfaatleri ve yeni dünya nizamını sağlamak isteyen global üst akıl tarafından verilmeye çalışılmaktadır.

Bu coğrafyanın son yıllarda yeniden büyük bir kaosa ve savaş ortamına sürüklenmesinin altında da ilgili güçlerin ekonomik, siyasi, askeri, stratejik vb. çıkarları yatmaktadır. Haddizatında sadece ABD ve Rusya değil İngiltere ve Fransa'nın dahi bölgedeki çıkarlarını hala güttüğu bilinmektedir.

Yakınoğu Coğrafyasının bu şekilde paylaştırılmasından bu yana geçen 100 yıllık sürede yaşanan sıkıntılar, kaos ve çözümsüzlük ortamı Türkiye Cumhuriyeti'ni doğrudan ve dolaylı olarak yakından ilgilendirmektedir. Özel-

⁵³ Ş. Tufan Buzpınar, "Suriye (Tarih / Osmanlı Dönemi)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 37, s.553; Demir, **Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî**, ss.194-195.

⁵⁴ M. Lütfullah Karaman, "Filistin", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 13, ss.94-95; Demir, **Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî**, s.181.

likle son yıllarda bölgede meydana gelen gelişmeler, Türkiye ile hudut olan Suriye'de iç savaşın başlaması, Türkiye'nin bölgeye yönelik yeni stratejiler belirlemesini ve akabinde yeni icraatları hayata geçirmesini mecbur bırakmıştır.

Bu bağlamda terör örgütleri başta olmak üzere çeşitli yapılar eliyle yeniden dizayn edilmeye çalışılan bölgedeki planları Türkiye Cumhuriyeti bozmak üzere tarihten gelen coğrafi ve devlet mirası üzerine politikalar geliştirmektedir. Nitekim 2016 yılından itibaren sınır ötesi harekât kararı alınmış ve Türk Ordusu düzenlediği Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı gibi iki önemli hareketle yakın sınır bölgesindeki güvenliğini kendi eliyle tesis etme yoluna gitmiştir. Yine bu süreçte vuku bulan İdlip bölgesindeki intikaller ve askeri üslerin tesis edilmesi de bu kapsamda vuku bulmuştur.

Türk Ordusu'nun Anadolu'nun güvenliği için hareket icra ettiği *Fırat Kalkanı Harekâtı* ve *Zeytin Dalı Harekâtı ile İdlip Kontrol Gücü* ile Kuzey Suriye bölgesinde konuşlanması, aslında Mondros Mütarekesi sırasında oluşturduğu Osmanlı Devleti'nin savunma hattı ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bu durum tarihsel ve stratejik açılardan ele alındığında coğrafya ve jeopolitikle açıklanacak önemli bir durumdur. 100 yıl önce hukuksuz olarak işgal edilerek Türk vatanından kopartılan bu toprakların, Anadolu'nun savunulması için kritik bir öneme haiz olduğu ortadadır.

Misâk-ı Millî sınırları içerisinde yer alan ve Türkiye için başta güvenlik olmak üzere birçok açıdan önemli olan bir bölgenin büyük güçler tarafından terör örgütleri eliyle şekillendirilmeye çalışılmasına Türkiye'nin seyirci kalmamıştır. Terör örgütlerinin paravan olarak kullanılmasıyla tesis edilmeye çalışılan yapılara karşı Türkiye'nin yaptığı ve yapacağı hamleler hem kendi milli bekası için hem tarihine olan sadakati için hem de asırlık komşu ve akrabalık ilişkilerinin bulunduğu bölge halkı için zaruriyet arz etmektedir.

Günümüzde Türk Ordusu'nun Hatay ve Kilis'in güvenliğini sağlamak için El-Bab'da, Azez'de, Cerablus'ta, Afrin'de ve İdlip'te bulunmasıyla, milli mücadele döneminde Türk birliklerinin bu bölgede bulunması tarihin bir bakıma tekerrürü mahiyetindedir. Gerçekleşen olaylar ise coğrafi zaruretin ve jeopolitiğin ta kendisidir.

Türk Ordusu'nun bu hareketleri gerçekleştirmek zorunda kalacağını, Fransızlarla Ankara Antlaşması öncesindeki müzakereleri yürüten dönemin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey adeta 96 yıl evvelinde öngörmüştür.

Yusuf Kemal Bey, kendi yazdığı hatıratında müzakerelere ilişkin malumat aktarırken “*İtilafname (Ankara Antlaşması) ile çizilen hududun, Türkiye için zorla kabul edilmiş olduğunu, o hududun güneyinde kalan Türk topraklarının ve oranın halkının bizim için asla unutulmayacağını ve buraların bir gün Türkiye'ye katılacak bölgeler olduğunu, Türk çocuklarının bu durumu, mukaddes vazife bilip yapacaklarına inandığını*” söylemiştir. Yusuf Kemal Bey bu durumu, antlaşmanın imzalanmasından sonra da defalarca Fransız Franklin'e söylediğini belirtmiştir⁵⁵.

Mezkûr ifadeler ışığında Türkiye'nin gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtları, Yusuf Kemal Bey'in, “*Torunlarımız bu bölgeleri kaderine terk etmeyecektir*” açıklaması düşünüldüğünde çok anlamlı ve manidardır.

(Günümüz İtibariyle Zeytin Dalı Harekâtı Bölgesi, Fırat Kalkanı Harekâtı Alanı ve İdlib'teki Türk Ordusu'nun Kontrolünde Olan Alanların Haritası - <https://syria.live-uamap.com/>)

⁵⁵ Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.299.

Nitekim Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtı'nın icrası ve başarıyla tamamlanmasıyla ortaya çıkan sonuçları birçok başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar güvenlik, stratejik, diplomatik, askeri, demografik ve tarihsel açılardan ele alınabilir

Güvenlik açısından bu harekâtlar Türkiye'nin sınır güvenliğinin sağlanması noktasında birinci derecede gerek duyulan bir operasyon olmuştur. Zira bu bölgede Suriye iç savaşı sonrası ortaya çıkan boşluğun terör örgütleri tarafından doldurulmasıyla, Türkiye sınırları tehlide açık hale gelmişti. Keza son dönemlerde artan miktarda Türkiye'nin yerleşim yerlerinin, bu örgütler tarafından hedef alınmasına daha fazla müsamaha gösterilmemesi, bu operasyonların başlamasının sebebini oluşturmuştur. Nitekim kısa sürede ve etkili harekâtlarla bölgenin kontrol altına alınması sayesinde, Kilis ve Gaziantep'in tamamının Hatay'ın ise Afrin ile sınır olan hattının güvenliği tesis edilmiştir.

Stratejik açıdan, Türkiye sınır güvenliğini sağlamakla kalmamış aynı zamanda global üst akıl başta olmak üzere ABD, İsrail, Rusya, İran, Almanya, Fransa, İngiltere ve diğer devletlerin bölgede var olan planlarını iki büyük hareketle güçlü bir şekilde bozmuştur.

Diplomatik açıdan özellikle uluslararası ortama bakmak gerekmektedir. Türkiye'nin bu operasyonları yaparken ilk etapta ABD gibi sahada yıllardır etkin olan küresel bir gücün itirazlarını dikkate alamayarak kendi belirlediği diplomatik hamlelerle ABD'nin tepkisini pasifize etmesini ifade etmek gerekmektedir.

Bunun yanı sıra Rusya ve İran gibi bölgedeki etkinliklerini, Suriye rejiminden aldığı tavizlerle daha da meşrulaştırdığını ifade eden iki önemli gücün, Türkiye tarafından diplomatik yollarla ikna edebilmesi de önemle üzerinde durulması gereken bir husustur.

Askerî açıdan; Türk Ordusu'nun başlattığı bu harekât askeri ve silah gücünü göstermesi bakımından da büyük bir başarı hikâyesine dönüşmüştür. Temmuz 2016 yılında gerçekleştirilmek istenen darbe girişimi sonrasında etkinliğini ve savaş gücünü kaybettiği düşünülen Türk Ordusu, olayın üstünden henüz 1 ay geçmişken başlattığı Fırat Kalkanı Harekâtı ile terör örgütüne büyük kayıplar verdirerek 2.000 km²'yi kontrolü altına almış ve böylece en zor anlarda dahi gücünü göstermekten geri kalmamıştır.

Bunun yanı sıra 2017 yılında Katar, Somali vb. yerlerde açılan askeri üsler kadar İdlip'te birçok kontrol noktasının tesis edilmesi ve nihayetinde Zeytin Dalı Harekatı'nın başlaması, Türk Ordusu'nun hareket kabiliyeti, gücü ve enerjisini ortaya koyan önemli göstergelerdir.

Türk Ordusu'nun sınır ötesindeki harekât kabiliyeti, personelin etkinliği, lojistik, ikmal ve mühimmat durumunun başarısı da bu intikaller ve operasyonlar ile bir kez daha ortaya çıkmıştır. Böylece Türkiye üzerinde emelleri olan hasım devletlere karşı da önemli bir mesaj verilmiştir.

Demografik açıdan; terör örgütünün bölgede 2012 yılından beri De Facto yönetim tesis etmesiyle buradaki Arap ve Türkmen nüfusunu göçe zorlaması ve coğrafyanın asırlardır var olan mevcut demografik yapısını değiştirmeye çalışması, Türkiye'nin karşı olduğu bir gelişme idi. Nitekim icra edilen operasyonlarla demografik yapının değiştirilmesinin önüne geçilmiştir.

Tarihsel açıdan operasyonların icra edildiği alan, Osmanlı Devleti'nin asırlarca yönettiği ve Misâk-ı Millî sınırlarına dâhil bir bölgede vuku bulmuştur. Bu kapsamda mezkûr alanlar, tarihi süreç göz önüne alındığında Anadolu ile iç içe bölgelerdir. Burada yaşayan Kürt ve Araplarla, Türk insanın tarihi gönül bağları, ortak hafızası ve akrabalık ilişkileri vardır⁵⁶.

Dolayısıyla bu hareketlerin icra edilmesi, Türk tarih tezine ve mirasına uygun şekilde gerçekleşmiş ve ata yadigârı bu topraklardaki ırkdaş, dindaşlar ile komşu ve akrabaların geçmişte olduğu gibi yine yanlarında olunmuştur.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nda vatan toprağı olan Halep ve kuzeyindeki bölgelerin Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında haksız ve hukuksuz işgali, bölgenin geleceğinin şekillenmesine başlangıç teşkil etmiştir. Bundan sonraki süreçte Anadolu'da milli mücadelenin başlamasıyla, Osmanlı vatandaşı olan bölge halkının Türkiye'ye bağlanma isteğı de açık bir biçimde tevarüz etmiştir.

Bu kapsamda yerel halk, kendi imkanlarıyla Kuvâ-yı Milliye birlikleri teşkil ederken Ankara'da kurulan yeni Türk Hükümeti, Maraş merkezli Adana

⁵⁶ Enes Demir, *Afrin Tarihi ve Zeytin Dalı Harekâtı (Gün Gün Vak'alar)*, Flipper Yayınları, İstanbul 2018, ss.274-281.

ve Havalisi Cephesi Kumandanlığına bağlı birlikleri bu bölgeye göndermiştir. Türk Ordusu'nun o dönem için gerek Adana ve Gaziantep'in güvenliğini sağlamak gerek işgal ve kuşatma altındaki bu şehirleri kurtarmak gerekse de bölge halkının yanında olmak için gerçekleştirdiği Halep ve çevresindeki hareketler, günümüzdeki operasyonların bir bakıma tarihi dayanağı gibidir.

O dönem Atatürk'ün emriyle icra edilen bu hareketlerin amacını, Fevzi Çakmak meclis kürsüsünden “*Antep önündeki düşman kuvvetlerini dağıtmak için El-Bab'a, Menbic'e ve Rakka'ya kadar olan bölgelere akınlar düzenledik ve buraları kontrol altına aldık*” demek suretiyle dile getirmiştir.

İstiklal Savaşı döneminde, Misâk-ı Millî sınırları içerisinde yer alan bu bölgelerde verilen yoğun askeri mücadelelere rağmen dönemin şartları gereği bölge Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Türk Hükümeti'nin yoğun diplomatik çabalarına rağmen Hatay ve İskenderun gibi şehirler dahi Türk vatani sınırlarından mahrum olmuştur. Bununla birlikte 1939 yılında Hatay'ın anavatan sınırların katılmasına rağmen demografik olarak Türkiye ile çok yakın ırki, dini ve akrabalık ilişkilerinin bulunduğu Halep ve çevresindeki bölgeler sınır dışında kalmaya devam etmiştir.

90 yılı aşkın süreçte bölgedeki karışıklıklar bir türlü bitmemiş ve özellikle 2011 yılında Suriye iç savaşının başlaması ile birlikte bölgenin kaderi yeni gelişmelere gebe olmuştur. Oluşan otorite boşluğu ile global güçlerin plan ve yönlendirmeleri doğrultusunda, Türkiye'nin Suriye sınırı biranda terör koridoru haline getirilmeye çalışılmıştır.

Bunun üzerine Türkiye, kendi âlî menfaatleri ve sınır güvenliği gereği, aynı zamanda büyük bir devlet olma vasfıyla kardeş ve akraba olan bölge halkını terör örgütlerinin zulmünden kurtarmak için sınır ötesi hareketlere başlamıştır.

Türkiye'nin 24 Ağustos 2016'da başlattığı ve başarıyla sonuçlandığı Fırat Kalkanı Harekâtı, 20 Ocak 2018'de başlattığı ve kısa sürede zaferle neticelendirdiği Zeytin Dalı Harekâtı, yine 2017 yılı Kasım ayında başlayan İdlip bölgesinde “Gerginliği Azaltma Kontrol Gücü” ismiyle sırasıyla belirlenen noktalarda üs bölgeleri oluşturması, bu hedef doğrultusunda vuku bulmuştur.

Türk Ordusu bu üç harekâtı ile Türkiye sınırlarındaki stratejik noktalara hâkim olmuştur ki bu bölgeler aynı zamanda iki tarihsel olayla da Türk tarihinin tekerrürü mahiyetindedir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonunda

Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı 7. Ordusu'nun İdlip'in kuzeyinden başlayan Afrin'in ve Azez'in güneyinden geçerek Cerablus'a kadar uzanan hatta konuşlandığı savunma hattı, günümüzde Türk Ordusu tarafından kontrol altına alınan sınırla çok büyük oranda kesişmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, bu sınırı Anadolu'nun güvenliğinin sağlanması için zaruri ve savunulması azami nokta olarak belirlemiştir ki o dönem için Osmanlı Ordusu, İngiliz birliklerini bu hattın kuzeyine geçirmemiştir.

Yine Mondros Mütarekesi sonrası bu hattın işgaline karşı Ankara Hükümeti'nin ordu birliklerini sevk ettiği ve Kuvâ-yı Milliye müfrezelerine harekât icra ettirdiği alan, Afrin-El-Bab-Cerablus hattında vuku bulmuştur. 1920-1921 yılları aralığında bu bölgeler kontrol altına alınarak işgal altındaki Adana'nın kurtarılması, kuşatma altındaki Antep'in savunulmasının kolaylaştırılması amaçlanmıştır.

Ankara Antlaşması ile bu bölgeler sınır dışında kalsa da son yıllarda bölgede oluşan sancılı yapı ve Türkiye'nin sınırlarının güvenliğinin tehdit edilmesi karşısında bir kez daha Türk Ordusu'nun aynı bölgeleri kontrol altına aldığı ve Anadolu şehirlerinin güvenliğini sağladığı görülmektedir.

Dolayısıyla Türk tarihi tezi bağlamında ifade edilebilir ki; Türkiye açısından bölge ve sınır güvenliği bu coğrafyanın kontrol altında bulundurulmasından geçmektedir. Bu bölge Mondros Mütarekesi sonrası elde tutulamadığı için Anadolu'nun güneyi 1919 yılında işgal edilmeye başlamıştır. Yine bu bölge Türkiye sınırlarında bulunmadığı için günümüze kadar birçok sorun ortaya çıkmıştır. Son 8 yılda Hatay'ın, Kilis'in ve Gaziantep'in güvenliğinin tehdiye açık hale gelmesi de dolaylı olarak bu bölgenin kontrolsüzlüğüyle alakalı gelişmelerdir. Tüm bu gelişmeler ve olaylar karşısında Türk Ordusu, bölgede yeniden kontrolü ele alarak sınırlarının güvenliğini tesis etmeye karar vermiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

a. Osmanlı Arşivi

(Dahiliye Şifre) DH. ŞFR. 598/17.

B. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih, Arşiv, Strateji, Etüt Daire Başkanlığı (ATASE Arşivi)

a. Atatürk Koleksiyonu (ATAZB)

23/50-6.

b. İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH)

2/1, 8/118, 250/48, 251/144, 254/100, 623/138, 796/2.

Atatürk ve Filistin Cephesi Başlığı Belgeler, Gnkur. ATASE Yayınları, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Yayinlar>, [01.02.2019 Tarihinde Erişildi]

2. Telif ve Tetkik Eserler

Belen, Fahri, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri**, C V, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, C IV, 2'nci Kısım, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1986.

Budak, Mustafa, "Ankara İtilafnamesi Süresinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 3, S 38, Temmuz 1997.

Budak, Mustafa, **İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul 2002.

Buzpınar, Ş. Tufan, "Suriye (Tarih / Osmanlı Dönemi)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 37, s.553.

Çolakoğlu, Şinasi, **Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930**, Feryal Matbaacılık, Ankara 1991.

Demir, Enes, **Kaynaklar Işığında Bir Misâk-ı Millî Toprağı Menbic ve Tarihi**, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Demir, Enes, **Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî**, Post Yayınları, Ankara 2017.

Demir, Enes, **Afrin Tarihi ve Zeytin Dalı Harekâtı (Gün Gün Vak'alar)**, Flipper Yayınları, İstanbul 2018.

Hatipoğlu, Süleyman, "I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 14 (42), Kasım 1998, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-42/i-dunya-savasi-sonunda-halep-sokak-muharebeleri-ve-mustafa-kemal-pasa>. (23.08.2018 tarihinde erişildi)

Karakaş, Nuri, "Britanyalıların Gözüyle Sina-Filistin Cephesi'nde Türk Askeri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C 27, S 2, Aralık 2012.

Karaman, M. Lütfullah, "Filistin", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 13, ss.94-95.

Kemal, Cemal, **Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2004.

Kemal, Cemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 45, Bahar 2010.

Kılınçkaya, M. Derviş, **Arap Milliyetçiliği ve Millî Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri (30 Ekim 1918-21 Temmuz 1921)**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1992.

Kuran, Ercüment, "Suriye (Tarih / Osmanlı Dönemi)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 37, ss.199-200.

Osmanlı Belgelerinde Filistin, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2009.

Öztürk, Mustafa, "TBMM'nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası (Misâk-ı Millî Haritası)", **Askeri Tarih Bülteni**, S 48, Şubat 2000.

Tarım, Mehmet Fatih, **Birinci Dünya Savaşı'nda Yıldırım Orduları Grubu**, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2004.

Tengirşek, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011.

Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1962.

Umar, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

Umar, Ömer Osman, **Türkiye-Suriye İlişkileri (1914-1940)**, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi Yayınları, Elazığ 2003.

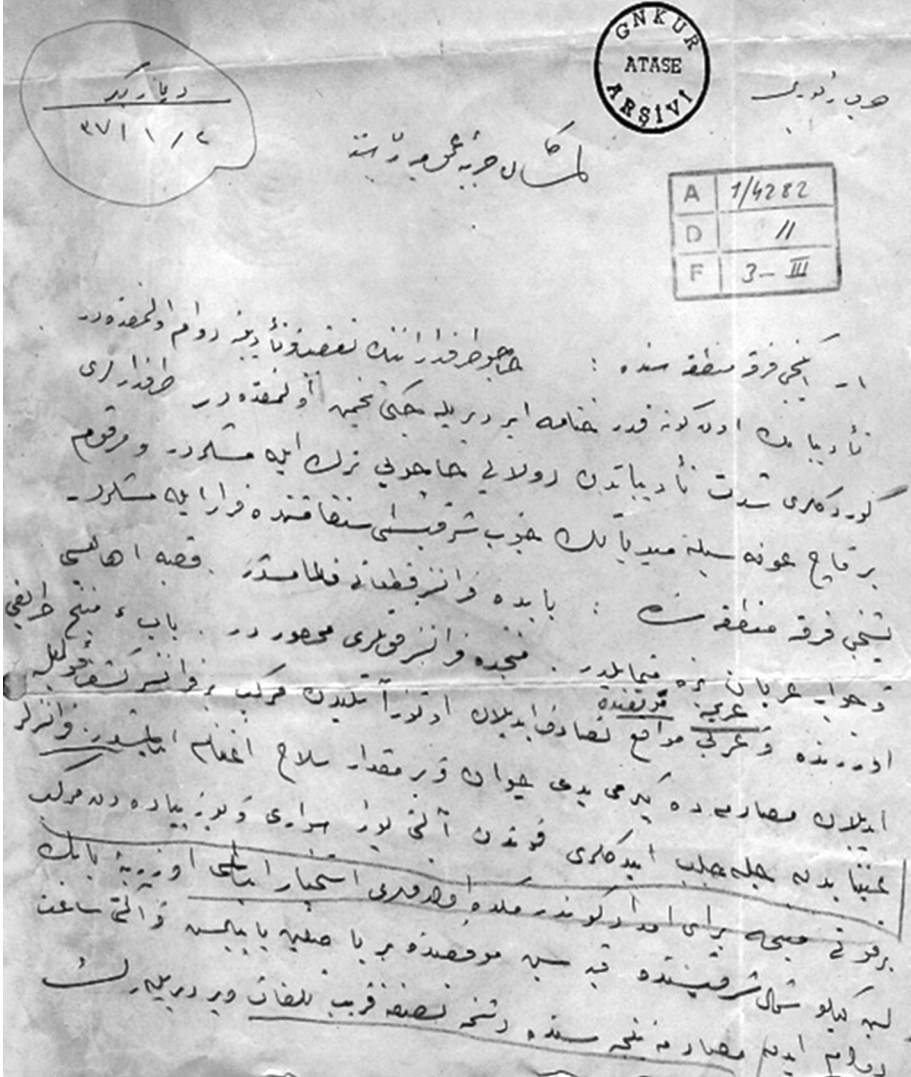
Uyar, Hakan, **Birinci Dünya Savaşında Suriye-Filistin Cephesi Stratejileri**, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Yavuz, Bige, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-23/1921-tarihli-turk-fransiz-anlasmasin-in-hazirlik-asamalari>.

EKLER

EK 1: 2 Ocak 1921 tarihli belgeye göre El-Cezire Cephesi Kumandanlığına bağlı 2. Fırka (Tuğay) birliklerinin El-Bâb'ı, Fransızlardan aldığı; buradaki halkın ve aşiretlerin Türkiye'ye temayül içinde olduklarına dair Diyarbakır'daki El-Cezire Cephesi Kumandanlığından Genelkurmay Başkanlığına gönderilen harp raporu.

EK 2: Türk Ordusu'nun 12 Temmuz 1920'de Cerablus'u Fransızlardan aldığı ve yüklü ganimet ele geçirdiğine dair arşiv kaydı

البسات

A	5	1774
D	5	
F	83	

ATASE
G N K U R
ATASE
81 VI
عدد
79

تاریخ	نومردسی	کلاس	تاریخ	اول	سکره	اول	سکره
	۶	۴۶۸	اول	اول	سکره	اول	سکره

حکومت القردا عا براندان مولانا برکونا
مسئولیت قبول ایچ

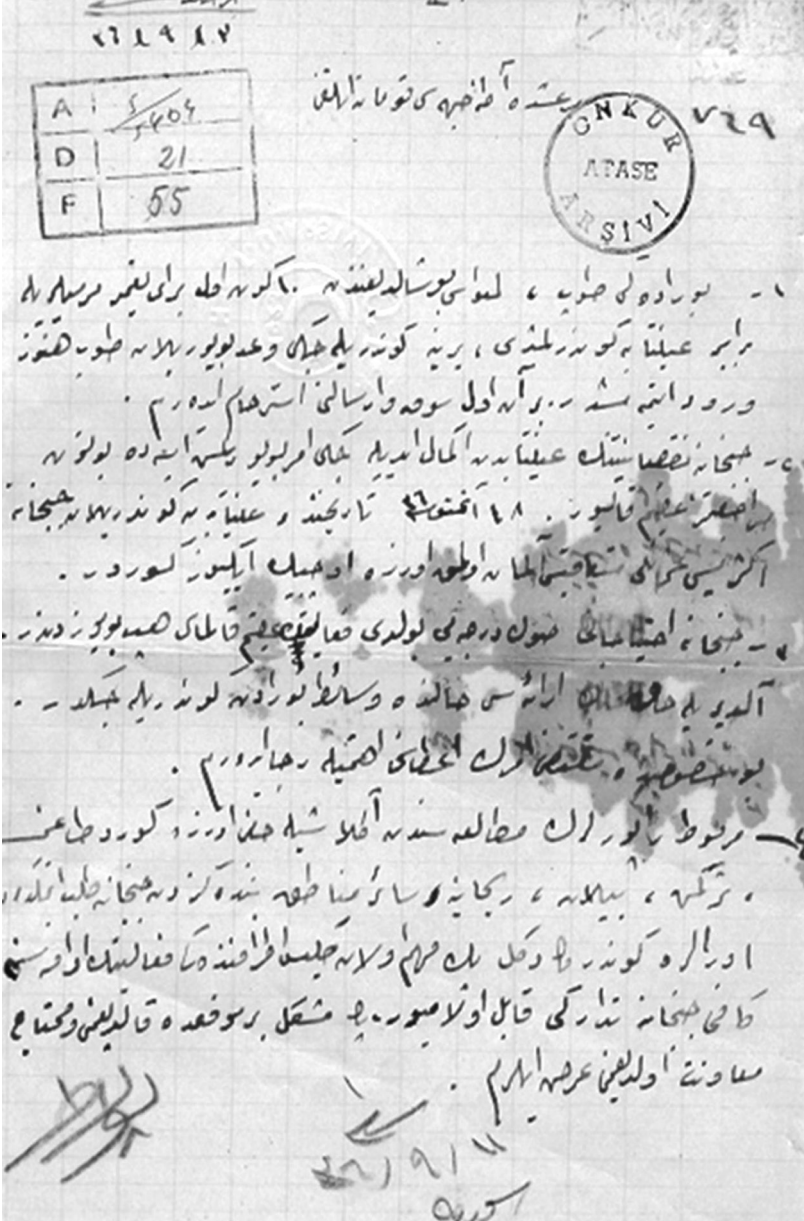
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
الذي كنا لنهتدي لولا
هدايتنا انما كنا
لفرقا

تاریخ ۱۷-۷-۲۶
رقم ۱۴۱
۵۶۹۷
۲۷/۷/۱۶

دوره اول
دوره دوم
دوره سوم
دوره چهارم
دوره پنجم
دوره ششم
دوره هفتم
دوره هشتم
دوره نهم
دوره دهم
دوره یازدهم
دوره بیستم

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
الذي كنا لنهتدي لولا
هدايتنا انما كنا
لفرقا

EK 3: Afrin civarındaki Türk Kuvâ-yı Milliye birliklerinin cephane istediğine dair Polat Bey'in Maraş'ta bulunan Adana Cephesi Kumandanlığına gönderdiği yazı.

I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE’NİN SOVYET SINIRLARININ OLUŞUMUNUN SİYASİ COĞRAFYA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hasan SAYILAN*

ÖZET

28 Ocak 1920’de kabul edilen “Misak’ı Milli” kararları, imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının ana yapısını oluşturmuş, sınırlarımızın tespitinde de aynı düşünce ve anlayış bu kararları hâkim kılmış ve dayanak olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuzey Doğu ve Doğu komşuları (Sovyet Rusya ve İran) ile sınırları, Lozan Antlaşmasıyla çizilmemiş, ayrı ayrı antlaşmalarla tespit edilmiştir. Ancak bütün dünyaya bu antlaşma ile ilan edilmiş ve kabul ettirilmiştir. Rusya ve Türkiye arasındaki sınır rejimi, Devletlerarası Hukuku bakımından ilgi ile incelenecek esaslara dayanmaktadır. Burada sınırların tespiti ile ilgili başlıca kıstaslar içinde; halkın iradesiyle anavatana katılmış olan Kars, Ardahan ve Artvin için gerekirse tekrar halk oylamasına gidilmesinin kabul edilebileceği de yer almıştır. Ayrıca, Osmanlı-İslam çoğunluğunun oturduğu bölgelerin tamamının ayrılmaz bir bütün olduğu tespit edilmiştir. Lozan Barış Antlaşmasına göre özetle; Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan (Nahçıvan) ile olan sınırlarımız, Eski Sovyetler Birliği ile 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Muahedesi, Kafkas Cumhuriyetleri ile 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Muahedesi ile tayin ve tespit edildiği şekilde kabul edilmiştir. Bundan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği sınır bölgelerinin uzunluğunu düzenleyen antlaşmalardan ilki, Gürcistan Cumhuriyeti ile TBMM hükümeti arasında 20 Mart 1922 tarihinde imzalanan antlaşmadır.

Türkiye - Eski Sovyetler Birliği sınırı, 28 Şubat 1967 tarihinde Ankara’da imzalanan Yeniden İşaretleme Protokolü gereği, 1969–1973 yılları arasında yeniden işaretlenmiştir. Bu nedenle 1926 tarihli protokol ve Ek’leri yürürlükten kaldırılmıştır. Tespit edilen kara sınırı, 619 km. uzunluğundadır. Aras ve Karasu nehirlerinin kavuşma noktasından başlayarak Karadeniz kıyısındaki Sarp köyünde sona ermektedir. 1991 yılında SSCB nin dağılmasıyla kurulan yeni devletler Bağımsız Devletler Topluluğu-

* Dr., Ankara Üniversitesi, DTCF Coğrafya Bölümü, MEB, hasansayilan@hotmail.com

nu (BDT) oluşturmuşlardır. Böylece eski SSCB tarafından kullanılan egemenlik ve dış ilişkileri yürütme hakkı bu yeni cumhuriyetlere geçmiş bulunmaktadır. Bu nedenle bu güne kadar yeni komşularımızla sınırlara ilişkin yeni bir anlaşma veya protokol imzalanması ihtiyacı olmamıştır. Ayrıca, sınırlara ilişkin konularda Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla buna ait protokoller doğrultusunda işlemler yürütülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, I. Dünya savaşı sonrası Türkiye'nin Sovyet sınırlarının oluşumunun Siyasi Coğrafya açısından değerlendirilmesidir. Çalışmada TBMM Arşivi ve Başbakanlığa bağlı Cumhuriyet Arşivi'nin döneme ait verilerinden yararlanılmıştır. Döneme ilişkin tüm bu veriler ışığında varılan sonuçlar, Siyasi Coğrafya bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: I.Dünya Savaşı, Sovyetler Birliği, Türkiye, Sınır, Siyasi Coğrafya.

GİRİŞ

Beşeri coğrafyanın, en ayrıntılı ve köklü bilim alanlarından biri olan “siyasi coğrafya”nın birçok tanımı yapılmıştır. Bir tanıma göre Siyasi Coğrafya; Dünyanın tamamında, bir bölge ya da bir ülkesinde, fiziki, beşeri ve ekonomik olayların dağılışını, aralarındaki bağlantıları, sebep ve sonuçları gözetilerek, devlet politikaları ile işlerini düzenleme ve yürütmeye ilgili özel görüş veya anlayışları içeren bilim dalıdır. Genel bir tanım yapılacak olursa da; yeryüzünde meydana gelen siyasi oluşumların ve faaliyetlerin meydana geldikleri yer, neden ve biçimlerini, buldukları yerlerde ve dünya genelinde yarattıkları etkileri coğrafyanın temel ilkeleri çerçevesinde araştırıp, inceleyen sosyal coğrafya dalıdır.

Siyasi coğrafyanın esas konusu, devlet ile devletin bulunduğu yer arasındaki ilişkidir. Bu ilişki, devletin kurulduğu yerle bu alanın coğrafi koşullarına bağlı olarak farklılıklar gösterebilir. Coğrafya ile Siyaset arasında bir bağ kuran Siyasi coğrafya, çok yönlü ve karmaşık konuları içermektedir.

Siyasi coğrafyanın temel konularını; dünya siyasetindeki hakimiyet teorileri oluşturmakla birlikte, günümüzün gelişmelerine paralel olarak giderek çeşitlenmekte olan faktörler oluşturmaktadır. Bu faktörlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

- Siyasi güçlerin, coğrafi mekân üzerindeki etkileri,
- Devletlerarası ilişki ve antlaşmaların dayanakları,
- Devletlerin gruplandırılmasında etkili olan faktörler,
- Devletler ile varsa bunların eski sömürgeleri arasındaki ilişkiler,
- Devlet-Hükümet ve halk arasındaki ilişkiler,
- Seçim sonuçları ve bunda etkili olan faktörler,
- Sınırların oluşturulması ve korunmasıyla ilgili sorunlar.

Bu bağlamda bakıldığında Siyasi coğrafyanın inceleme konularından birisi de devlet sınır (hudut)'larıdır.

Sınır kavramı; fiziki ya da beşeri bakımdan değişik özellikler gösteren iki devleti, eyaleti veya bölgeyi ayıran çizgi anlamında kullanılır¹. Hukuksal

¹ Meydan Larousse, C VI, Meydan Yayınevi, İstanbul,1971, s.42.

anlamda sınır kelimesi iki ülkeyi birbirinden ayıran hat anlamına gelir. Medeni hukukta tapu kütüğünde ayrı olarak kayıtlı bulunan taşınmazların birbirine bitiştigi yer demektir. Bu hudutlar hem arazinin planında hem de arazinin üzerinde konulacak işaretlerle belirtilir. Plandaki hudut ile arazi üzerindeki hudut birbirini tutmazsa asıl olan plandaki huduttur².

Aynı zamanda, Sınır boyunun nerede başlayıp nerede bittiğine dair açık kurallar olmamasına karşın sınır belirlemede genellikle doğal ve siyasal unsurlar ele alınmaktadır³. Doğal unsurlar sınır belirlemede büyük rol oynarlar. Dağ sıraları, platolar, akarsular, denizler doğal sınır unsurlarıdır. Siyasal unsurlarla belirlenen sınırlar, daha ziyade doğal engellerin bulunmadığı, toprakların ekonomik yönden pek fazla önem arz etmediği, ya da çok fazla önem arz ettiğinden savaflara neden olduğu ve sonunda antlaşmalar yapılarak çizilen sınırlardır. Bu tip sınırlara yapay sınırlar denir ve çoğu kez bir antlaşma sonucunda harita üzerinde çizilirler. Toprağın çok değerli olduğu yerlerde çizilen sınırlar çok girintili çıkıntılı olurken, toprağın pek değer taşımadığı bölgelerde harita üzerinde çizilen doğru hatlar sınır olarak kabul edilir. Bu tip sınırlara geometrik sınırlar da denilmektedir⁴.

Siyasi coğrafya açısından en çok önem arz eden Devlet sınırları; çok açık bir şekilde, coğrafi bir uzam (mekân) içerisinde haritalamayı/düzenlemeyi ve uluslararası hukukta kabul edilmeyi gerektirir⁵. Modern teori ve tatbikat alanında ülkesiz bir devletin vücut bulabileceği genelde kabul edilmediği gibi, sınırları belli olmayan bir devlet ülkesinin de mevcudiyeti kabul edilmemektedir. Belli bir toprak üzerine yerleşmiş olan fertlerin bir siyasi teşekkül meydana getirerek bir devlet kurabilecek hale geldikten sonra, bu toprak parçasının sınırlarını komşu devletlere nazaran tayin ve tespit etmesi kaçınılmaz bir zorunluluk halini alır⁶.

² **Yeni Hudut Lügatı ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Site Kitapevi Yayını, İstanbul, 1964, s.125.

³ Gümüştü, "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı", **Bilgi Dergisi**, K13/2010, S 52, s.80.

⁴ R. Özey, **Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2007, s.46-47.

⁵ H. Donnan, T.M. Wilson, **Sınırlar, Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2002, s.51.

⁶ A. Göze, **Devletin Ülke Unsuru (Sınırları ve Devlele Olan Münasebeti)**, İstanbul Üni. Yay., İstanbul, 1959, s.13-14.

Çalışmaya konu olan Türkiye’nin Sovyet sınırı, günümüzde Türkiye-Gürcistan-Ermenistan ve Nahçıvan sınırını kapsamaktadır. Sınırın Toplam uzunluğu 619 km’dir. Karadeniz üzerinde Sarp mevkiinden başlar. Doğuya doğru gayet çetin arızalı ve pek sık ormanlı Acara dağları üzerinden, itibari olarak, dere tepe uzanarak, Posof Kazası’nda Türkiye lehine kuzeye doğru küçük bir cep teşkil eder, daha sonra Hazarpin Gölü’nü ikiye böler, Beştepelerden, Çıldır Gölü’ne hakim Akbaba Dağı’nın kuzey yüzünden geçerek Arpaçay’a ulaşır, Aras kavşağına kadar sınırı Aras Nehri teşkil eder. İğdır ovasının en doğu ucunda, İnce ve Uzun Dil mıntıkasında nihayet bulur⁷.

Bu çalışmada I. Dünya savaşı sonrası Türkiye’nin Sovyet sınırlarının nasıl oluştuğu, çabalar, siyasi ilişkiler ve müzakereler, Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmalarının sınırlar ile ilgili hükümleri kullanılarak ele alınmıştır. Ayrıca Türkiye’nin kuzeydoğu sınırlarının tespit edildiği antlaşmalardan, 2. Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliğinin Türkiye’den isteklerine kadar olan döneme de değinilmiştir. 1922-1936 ve 1936-1946 yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri sınırlar bakış açısıyla ele alınmıştır.

Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrası yenedünya düzeninin kurulmasının Türkiye’nin doğu sınırına etkileri açıklanmıştır. Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin, geçen zaman içinde tekrar bozulması, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak istekleri ve bu istekler karşısında uygulanan politikalar siyasi coğrafya bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. SİYASİ COĞRAFYA AÇISINDAN TÜRKİYE’NİN SOVYET SINIRI

1.1. Sınır Bölgesinin Coğrafi Özellikleri

Sınırlarla ilgili olarak inceleme bölgemiz; kuzeyde, Karadeniz ve mihverinde Kafkas sıradağlarının yer aldığı, Don ağzı, Maniç çukurluğu ve Kuma ağzı hattından, Aras Nehri ve Kars Platosuna kadar uzanan Kafkasya’yı; güneyde, Rize- Erzurum-Bitlis hattından başlayıp Van Gölü burnundan Nahçıvan’a bağlanıp Aras Vadisini takip eden ve Hazar Denizi’ne döküldü-

⁷ H. Saraçoğlu, **Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1962, s.6-7.

ğü yere uzanan Doğu Anadolu'yu kapsayan bölgedir⁸. İki dağlık kesim ile bir çöküntü alanın yer aldığı bu bölge, tarih boyunca sınır bölgesi olmuştur⁹. (Harita.1.).

Harita.1. Kafkasya Fiziki Haritası

Kaynak: Harita Genel Komutanlığı

Kafkas ardı, Maverayı Kafkas, Kafkas ötesi, Kafkas berisi gibi terimlerin kullanıldığı Kafkasya'nın kuzeyini bir duvar gibi sınırlayan Kafkas dağları, kuzey batıda Taman Yarımadası'ndan başlayıp, güneydoğu istikametinde uzanarak Apşeron Yarımadası'na ulaşmıştır. Uzunluğu 1440 km. genişliği 50 ile 225 km. arasında değişir. Genellikle iki veya üç sıra halindedir. Bu dağların

⁸ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921)**, C III, (Haz. Selim Turhan), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 30; Bk. EK-4 B.

⁹ W.E.D. Allen, **1820-1921 Türk- Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 3.

birinci kısmı, Taman Yarımadası'ndan Kuban Nehri'nin kaynaklarına kadar uzanır ve yüksekliği 1000-1500 metredir. İkinci kısım ise, Kuban Vadisi'nden Daryal Geçidi'ne kadar olup, en sarp, en yüksek ve en geniş kesimi buradadır. Büyük kitlelerin hareketine elverişli olmayan Orta Kafkaslar, Rusya'ya karşı direnen Kafkasyalıların son sığınaklarını teşkil etmiştir. Üçüncü kısım, Doğu Kafkaslar ise, Daryal Geçidi'nden Apşeron Yarımadası'na kadar uzanır. Burada dağlar alçalır, yayvanlaşır ve daha çok yüksek platolar, hâkim manzarayı teşkil eder. Kafkas sıradağları, denizden denize uzanan Kafkas berzahının tam karşısında yekpare bir duvar teşkil ederek kuzey ve güney eteklerindeki nehir havzalarını birbirinden ayırırlar¹⁰. Dünyanın hiçbir yerinde böyle denizden denize uzanan heybetli ve devamlı bir engel bulunmaz¹¹. Kafkasya devamlı olarak mücadele ve karışıklıklara sahne olmuştur. Bunun iki ana nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, dağların güneyinde üç ayrı fakat ana milletini oluşturan etnik yapı, diğeri de coğrafyasıdır¹². Kaynaklarını Kafkas dağlarının kar ve buzlarla örtülü tepelerinden alan nehirler, derin vadiler oyarak dağlardan indikten sonra Kuban, Terek, Sulak ve Kura'ya kavuşurlar.

Kafkasya'nın iki önemli ve her zaman açık geçidinden biri olan Daryal Geçidi, Vladikafkas'ı Tiflis'e bağlayan ve Rusların "Gürcü Askeri Yolu" dedikleri yolun geçtiği yerdir. Geçit, Kafkasya'yı coğrafi, siyasi, askeri ve hatta sosyal yönlerden iki ana parçaya ayırır. İkinci önemli geçit de Derbenttir. Bu geçit Hazar Denizi kıyısı boyunca uzanır. Dağıstan'da bu iki geçit kadar önemli olmasa da Avar, Karayan, Sol ve Mamison geçitleri de bulunmaktadır. Büyük Kafkas sıradağlarının güneyinde üç büyük halk grubu bulunmaktadır. Azeriler, Ermeniler ve Gürcülerle bunlara ek olarak Kafkas dağlarıyla Karadeniz arasında Abazalar ile Gürcülerle akraba olan Lazlar yaşamaktadır¹³. Kafkasların güneyine gidildikçe batıda Rion, doğuda ise Kura nehirlerinin oluşturduğu verimli topraklara sahip ovalar bulunmaktadır. Rusya'nın en zengin

¹⁰ Allen, a.g.e., s. 3.

¹¹A. Rawlinson, **Adventures In The Near East 1918-1922**, Andrew Melrose Ltd., London& New York, 1924, s. 149.

¹² Haleddin İbrahimli, **Değişen Avrasya'da Kafkasya**, ASAM Yayını, Ankara, 2001, s. IX.

¹³ Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 48.

yeri olan bu bölgeleri Rusya, Türkiye ve İran etnik ve dini bağları kullanarak etki altına almaya çalışmışlardır¹⁴.

Daha güney ve batıya gidildikçe arazi yapısı tekrar yükselir ve konumunun çoğunlukla geçtiği bölgeleri teşkil eder. Bölgenin doğu ve güney doğusunda Ermenistan platosu yer alır. Doğu ve kuzey Anadolu'dan gelen Alp tipi sıradağlar güney doğuya döner ve İran'ın kuzeyindeki Elburuz dağları ile devam ederek Orta Asya'ya karışır.

Stratejik bakımdan, İran'daki Elburuz dağlarıyla Karadeniz Alpleri arasındaki sıradağlar, esas Kafkas sıra dağlarına paralel olarak ikinci dağ duvarını teşkil eder. Ermenistan platosu, batısında Arpaçay ile güney batı ve güneyinde ise Aras nehri ile sınırlandırılmıştır. Aras, Türk-Ermenistan ve Türk-Nahçıvan sınırını oluşturur.

Bölgede, Büyük Kafkas dağlarının koruyuculuğunda, kışlar oldukça yumuşak geçer ve bitkilerin yeşil kalma süresi uzar¹⁵. Kafkaslar, gerek iklim gerekse arazi yapısı nedeniyle buraları kendilerine yurt edinip yerleşenlere, tehlikelere karşı başka yerlerde bulunamayacak ölçüde savunma imkânları sağlar¹⁶. Kuzeyden dalgalar halinde göç eden aşiretler Kafkasların engellik özelliği nedeniyle onun vadilerinde barınabilmişler ve bu güne kadar karakteristik özelliklerini ve dillerini koruyabilmişlerdir¹⁷. Bu durum, Kafkasya'nın her yönden gelen kavimlere bir uğrak yeri olması sonucunu doğurmuştur¹⁸.

Doğu Anadolu dağları ise, doğu-batı istikametinde ve birbirine paralel olarak uzanırlar. Bölgede bulunan belli başlı sıradağlar şunlardır¹⁹:

Birinci sıradağlar (Doğu Karadeniz Sıradağları): Batum güneyinde Çoruh nehrinin aşağı kısmı batısından başlar ve kıyıya paralel olarak, Rize, Kırklar dağı, Zigana dağlarıyla batıya doğru alçalarak devam eder ve dik meyille Har-

¹⁴ Geoffrey Hosking, **Russia And The Russians**, Harvard University Press, Massachusetts, 2001, s.235.

¹⁵ **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, C 12, Milliyet Yayımları, İstanbul, 1986, s.6179-6180.

¹⁶ Allen, **a.g.e.**, s. Harita 1; Bk: EK-4A.

¹⁷ Rawlinson, **a.g.e.**, s. 149.

¹⁸ Tahir Tamer Kumkale, **Tarihten Günümüze Türk Rus İlişkileri**, İrfan Yayımcılık, İstanbul, 1997, s. 91.

¹⁹ Allen, **a.g.e.**, Harita 1; Bk: EK-4 A.

şit çayına geçit verdikten sonra Yeşilirmak'ın aşağı kısmına kadar uzar. Bu dağlar, yolları dere ve ırmak vadilerine bağlı kılar.

İkinci sıradağlar (Çoruh Sıradağları): Küçük Kafkas sıradağları, Acara dağlarından güneye doğru dikey şekilde ayrılır. Şimdiki sınır çizgisi güneyinde Kemer dağında sağa ve sola birer kol vererek enine bir hat yapar. Kemer dağından sonra güneybatıya doğru devam eder. Allahuekber dağlarıyla düğümlenir. Birinci sıradağlara paralel şekilde uzanır.

Üçüncü sıradağlar: Çıldır gölü kuzeyinden dikey şekilde ayrılır. Gölün batısında Kısır dağında, batıya doğru birkaç kol vererek, Allahuekber dağ grubunda düğümlenir. Güney-kuzey istikametinde uzanan kollarıyla doğu-batı veya tersi istikamette yapılacak bir askeri harekâta karşı Soğanlı ve Göle savunma mevzilerini meydana getirir. Bu sıradağların, Kargapazarı, Deveboynu ve Palandöken parçaları, Erzurum istikametinde Orta Anadolu'yu örten rol oynayacak niteliktedir.

Dördüncü sıradağlar (Aras Güneyi Sıradağları): Bölgenin ve bütün Anadolu'nun en yüksek noktası olan Ağrı dağı, Kuzey İran dağlarından ayrılır. Aras güneyinden bu nehre paralel olarak Çengel sıradağları, Köse dağı ve Palandöken dağları adıyla batıya doğru uzanır. Buradan güneye doğru bir kolla Bingöl dağlarına düğümlenir. Bu dağlar Aras vadisinden Murat vadisine kaydırılacak bir askeri harekâta engel teşkil eder.

Beşinci sıradağlar (Van Gölü Kuzeyi Sıradağları): Türk-İran sınırı batısında Tendürek dağından batıya doğru iki sıra halindedir. Birinci sıra, Van gölü kuzeyinde Aladağ-Süphan dağı-Nemrut dağı dizisi olarak uzanır. İkinci kol, kuzeybatı istikametinde Muratbaşı-Mirgemir dağları üzerinden Bingöl dağlarına düğümlenir.

Altıncı sıradağlar: Türk-İran sınırı güneyindeki Zagros dağlarından, Van gölü güneyinden batıya doğru Hakkâri dağları, Hacrec dağları, Sason dağları adıyla uzanır. Bu dağlar Van gölü ve Murat nehri ile birlikte, Dicle nehri havzasını, kuzeyden gelecek hareketlere karşı örter. Van gölü ile Urmiye gölü arası çok sarp dağlarla kaplıdır²⁰.

Yedinci sıradağlar (Küçük Kafkas Dağları): batı kısmında Batum müstahkem mevkiine bağlanan bu sıradağlar (Acara, Borçalı, Bam ve Kazak), Güney

²⁰ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, s. 30-32.

Kafkasya'nın önemli istikametlerini, Erzurum-Kars-Tiflis ve Kars-Gümrü-Tiflis istikametlerinde yöneltilecek taarruzlara karşı kapatır. Bunun güneyinden dolaşan istikamet ise, Alagöz dağına, Gökçe gölü ve bu gölle Alagöz dağı arasındaki dağlar grubuna çarpar.

Bu dağ sıraları arasında vadilerin açtığı yatakların yer yer genişlemesiyle rakımları yüksek ovalar ve yaylalar oluşmuştur. Bu ovalar ve yaylalar, genelde ana hareket istikametleri üzerinde bulunmaktadır.

Ardahan Yaylası: Allahuekber dağları kollarının kuzey eteklerindeki Okam ovasından, Türkeşen boğazıyla ayrılır. Kars, Çıldır, Ahılkelek, Ahıska, Artvin ve Oltu'dan gelen yollar bu ovada birleşirler.

Kars Yaylası: Kuzeyden batıya doğru, Akbaba, Çıldır (Kısır), Çalkavur ve Soğanlı dağları, güneyden Aras nehri ve doğudan Arpaçay ile çevrilmiştir. Kuzey kısmı ova, güney kısmı ise yayladır. Ova, Kars çayı ile ikiye bölünmüştür. Kars ovası içinde irili ufaklı ve tek tük tepeler vardır. Ağdeveler, Akbaba, Üçler, Kabak, Yahniler tepeleri bunlar arasındadır. Bu tepeler Anadolu'dan Kafkasya'ya giden ana istikametini geçtiği Kars kilit noktasını, çepeçevre koruyacak tabii bir mevzi durumdadır.

Erzurum ve Pasinler Ovası: Kars yaylasından Soğanlı dağlarıyla ayrılan Pasinler ve Erzurum yaylaları da Kars yaylası gibi derin vadiler ve yüksek düzlüklerden ibarettir. Erzurum baş yaylası bölgenin en kritik kesimidir. Kuzeyden, doğu ve batıdan gelen yolların kavşak noktasıdır. Bölge, batı-doğu ve aksi yöndeki hareketler için başlangıç ve yığınak noktası teşkil eder. Doğudan batıya doğru Kars'tan sonra ikinci sıra savunma bölgesini oluşturur.

Iğdır (Sürmeli) Ovası: Ağrı dağları ile Alagöz dağları arasında, Türk-İran sınırından batıda Karakale harabesine kadar devam eder. Ağrı dağı eteklerine rastlayan kısmı kayalık ve bataklıktır. Belirli yerlerden geçmek mümkündür. Çok verimli olup, bir dil gibi uzayan Türk topraklarını, Muhtar Nahçıvan Eyaleti arazisine bağlar.

Doğubayazıt, Diyadin, Taşlıçay, Karaköse ve Eleşkirt Ovaları: Ağrı dağları ile Tendürek silsilesi arasında olup, batıya doğru, aynı sırayla dizilmiştir. Bu ovalar dizisi, kuzeydeki Erzurum-Kars istikametinin (Aras Vadisinin) Murat vadisine geçişini sağlar²¹.

²¹ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, s. 33-33.

Bölgenin coğrafi yapısının oluşmasında en etkin unsurunu akarsular teşkil etmektedir. Karadeniz, Hazar denizi ve İran körfezi havzalarının en yüksek kısmını teşkil eden bu bölge, buralara akan Çoruh, Aras, Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarı yani kaynak kısımlarına yataklık eder.

Çoruh Nehri: Bölgenin önemli nehirlerinden biridir. Birçok koluyla geniş bir havza yapar. Gâvur dağları, Kaz dağının batı yamaçları (Bayburt'un 50 km. doğusundadır) Artvin ve Borçka'dan geçerek Gürcü topraklarına girer ve Batum'un güneyinde birkaç kolla Karadeniz'e dökülür.

Kura Nehri: Kars batısındaki Bakır dağından çıkarak, kuzeye doğru akar, Ardahan'ın içinden geçer. Gürcistan'da kuzey batıdan güney doğu istikame-tinde akarak Kafkas dağlarının güneyinde geniş, uzun, verimli Azerbaycan topraklarında da devam eden bir ova meydana getirir.

Aras Nehri: Kuzeydoğu Anadolu'da her türlü hareketi etkileyen nehirlerden biridir. Nehir Bingöl dağlarının kuzeyinden çıkar. Kars ve Kağızman dağları arasından Tuzluca kuzeyinden Arpaçay'ı ve Ağrı dağlarının kuzeyinden Karasu deresini de alarak, önce Türkiye-Ermenistan sınırını, Nahçıvan-Türkiye sınırını, daha sonra Ermenistan-İran ve İran-Azerbaycan sınırlarını oluşturduktan sonra Kura nehri ile birleşerek Hazar denizine dökülür. Bölgemizde bulunan başta Van gölü olmak üzere Gökçe gölü ve Çıldır gölü, yüksek dağlar arasında sıkışmış göller olduğundan gerek askeri harekâta gerekse sosyal yaşama önemli ölçüde etki yapamamıştır²².

1.2. Siyasi Coğrafya Bağlamında Sovyet Sınırının Oluşumu

28 Ocak 1920'de kabul edilen "Misakı Milli" (Ulusal Ant) kararları²³, 24 Temmuz 1923 günü imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının ana yapısını oluşturmuş, sınırlarımızın tespitinde de aynı düşünce ve anlayış bu kararları hâkim kılmış ve dayanak olmuştur²⁴.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzey Doğu ve Doğu komşuları (Sovyet Rusya ve İran) ile sınırları, Lozan Antlaşmasıyla çizilmemiş, ayrı ayrı antlaşmalarla tespit edilmiştir. Ancak bütün dünyaya bu antlaşma ile ilan edilmiş ve kabul

²² Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, s. 36-38.

²³ Soysal, **a.g.e.**, s. 12, 15

²⁴ Harp Akademileri, **a.g.e.**, s. 1-3.

ettirilmiştir. Rusya ve İran'la Türkiye arasındaki sınır rejimi, Devletlerarası Hukuku bakımından ilgi ile incelenecek esaslara dayanmaktadır²⁵.

Burada sınırların tespiti ile ilgili başlıca kıstaslar içinde; halkın iradesiyle anavatana katılmış olan Kars, Ardahan ve Artvin için gerekirse tekrar halk oylamasına gidilmesinin kabul edilebileceği de yer almıştır. Ayrıca, Osmanlı-İslam çoğunluğunun oturduğu bölgelerin tamamının ayrılmaz bir bütün olduğu şeklinde tespit edilmiştir. Lozan Barış Antlaşmasına göre özetle; Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan (Nahçıvan) ile olan sınırlarımız, Eski Sovyetler Birliği ile 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Muahedesi, Kafkas Cumhuriyetleri ile 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Muahedesi ile tayin ve tespit edildiği şekilde kabul edilmiştir²⁶.

Bundan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği sınır bölgelerinin uzunluğunu düzenleyen antlaşmalardan ilki; Gürcistan Cumhuriyeti ile TBMM hükümeti arasında 20 Mart 1922 tarihinde imzalanan antlaşmadır. "Türkiye ve Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyetinin Sınır Bölgesinde Oturan Halkın Sınır Geçişleri Hakkında Antlaşma"sının 2. maddesinde, Türkiye-Gürcistan sınırının her iki tarafında 15 kilometre derinlikte bulunan köy ve şehirlerde devamlı olarak oturan kimselerin sınır bölgesi halkından sayılacağı belirtilerek sınır bölgesi 15 kilometre olarak belirtilmiştir²⁷.

Tayin edilen sınır, Tahdid-i Hudut Komisyonu tarafından 1925–1926 yıllarında arazide işaretlenerek tarif edilmiş ve çalışmaların sonunda 9 Eylül 1926 tarihli Genel Protokol ve ekleri ile düzenlenmiştir. Ancak, Türkiye - Eski Sovyetler Birliği sınırı, 28 Şubat 1967 tarihinde Ankara'da imzalanan Yeniden İşaretleme Protokolü gereği, 1969–1973 yılları arasında yeniden işaretlenmiştir. Bu nedenle 1926 tarihli protokol ve Ek'leri yürürlükten kaldırılmıştır. Tespit edilen kara sınırı, 619 km. uzunluğundadır. Aras ve Karasu nehirlerinin kavuşma noktasından (1 No.lu sınır işareti) başlayarak Karadeniz kıyısındaki Sarp köyünde (450 No.lu sınır işareti) sona ermektedir²⁸ (Harita 2).

²⁵ Nihat Erim "Türkiye Cumhuriyetinin Kuzey Doğu ve Doğu Sınırları", **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, C IX, Ankara, 1952, s.1.

²⁶ Dışişleri Bakanlığı, **Moskova Muahedesinin Orijinal Metninin Sınırla İlgili 1. Sayfası**; Bk. EK-1; TİTE Arşivi A-10 /142-323-16, **Kars Muahedesinin Orijinal Metninin Sınırla İlgili 1. Sayfası**, Bk . EK-2.

²⁷ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 37.

²⁸ Harp Akademileri, **a.g.e.**, s. 2-34, Bk. EK-3, EK-21.

Harita.2. Türkiye-SSCB Sınırı

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla kurulan yeni devletler Bağımsız Devletler Topluluğunu (BDT) oluşturmuşlardır. Böylece eski SSCB tarafından kullanılan egemenlik ve dış ilişkileri yürütme hakkı bu yeni cumhuriyetlere geçmiş bulunmaktadır. Bu nedenle bu güne kadar yeni komşularımızla sınırlara ilişkin yeni bir anlaşma veya protokol imzalanması ihtiyacı olmamıştır. Ayrıca, sınırlara ilişkin konularda Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla buna ait protokoller doğrultusunda işlemler yürütülmektedir. Bu bölgede oluşan yeni komşularımızla olan sınırlarımız şöyledir:

Türkiye-Nahçıvan (Azerbaycan) sınırı, 1 numaralı sınır taşından başlayarak 4 numaralı sınır taşına kadar toplam 18 km. uzunluğundadır.

Türkiye-Ermenistan sınırı, 4 numaralı sınır taşından başlar ve 148 numaralı sınır taşına kadar toplam 325 km. uzunluğundadır.

Türkiye-Gürcistan sınırı, 148 numaralı sınır taşından başlar ve 450 numaralı sınır taşında son bulur. Toplam 276 km. uzunluğundadır²⁹.

619 kilometre olan sınır çizgisi üzerinde bazı yerlerde tektonik havzalar, bazı yerlerde 2000 metre yüksekliğinde yaylalar bulunur. Sınırın Karadeniz'e yakın olan kısımlarında düzlüğe rastlamak mümkün değildir. Her taraf yamaç, tepe ve vadilerle kaplıdır³⁰.

Deniz sınırı; Türkiye, 11 Eylül 1980 tarihinde SSCB ile Tiflis'te imzaladığı protokolle deniz yan sınırı belirlenerek şekillenmiştir. Buna göre; deniz yan sınırı, kara sınırının bitim noktasından 290 derece istikametinde çizilen hattın geçmektedir ve 12.96 deniz mili uzunluğundadır. Ayrıca, deniz yan sınırının tespiti için iki adet istikamet feneri ve bir adet şamandıra dikilmiştir. Yapılan bu protokol halen yürürlüktedir.

Karasuları sınırı; 18 Mart 1981 gün ve 8/2684 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Karadeniz'de karasularımızın genişliği 12 deniz mili olarak belirlenmiştir.

Kıt'a Sahanlığı sınırı; deniz yan sınırının belirlenmesi çalışmaları sırasında deniz yan sınırı üzerinde tespit edilen son nokta (B Noktasından) dan başlayarak batı yönünde uzamakta ve 43 derece 20 dakika 43 saniye - 32 derece 00 dakika 00 saniye koordinatlarında son bulmaktadır. Bu konudaki anlaşma 23 Haziran 1978 tarihinde imzalanmış ve Bakanlar Kurulunun 30 Aralık 1980 gün ve 8/2159 sayılı kararı ile onaylanmıştır. Kıt'a sahanlığının tayini ile ilgili anlaşma halen yürürlüktedir.

Karadeniz kıyı ve karasularının emniyet ve muhafazası ile Karadeniz kıyılarında deniz yolu ile yapılacak kaçakçılığın önlenmesi görevleri, 2692 sayılı kanun hükümlerine göre teşkil edilen ve İçişleri Bakanlığına bağlanan Sahil Güvenlik Komutanlığının ast birliği olan Karadeniz Komutanlığı ile Marmara ve Boğazlar Komutanlığı tarafından yerine getirilmektedir³¹.

1926 yılında yapılan sınır işaretleme çalışmalarından sonraki değişikliklerin ve belgelerin günün teknik gereksinimlerini karşılamadığı anlaşılmıştır.

²⁹ Harp Akademileri, **a.g.e.**, s. 2-33,36.

³⁰ Korkut, **a.g.e.**, s. 146.

³¹ Harp Akademileri, **a.g.e.**, s. 2-33:36.

Bunun üzerine T.C. ve SSCB hükümetleri, sınırın yeniden işaretlenmesi üzerinde anlaşmışlar ve 28 Şubat 1967 tarihinde Ankara'da protokol yapmışlardır. Bu protokolda; 1926 tarihli Türkiye-SSCB genel protokolü ve eklerine göre kara hudut hattının ve nehirlerinin değişikliğe uğramamış kesimlerinde nehir yataklarından geçen hudut hattının kontrolü ve ihyası, nehir hattının değişikliğe uğramış kesimlerinde sınır hattının yeniden tespiti, esas alınmıştır.

28 Şubat 1967 tarihli protokol gereği kurulan müşterek komisyon, 1969–1973 yılları arasında sınırı yeniden işaretlemiştir. Çalışmaların sonunda taraflar arasında 1926 tarihli protokol yerine Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasındaki devlet sınır hattının geçişine ait tarif protokolü, hudut işaretleri protokolü, sınır işaretlerinin kontrolü, bakımı, onarımı ve ihyası ile orman kesimi şeritlerinin muhafazası hakkında protokol imzalanmıştır.

29 Aralık 1973 tarihinde Ankara'da imzalanan bu protokoller halen geçerliliğini korumakta ve kara sınırının geçişi konusunda müracaat dokümanı olarak kullanılmaktadır. Ancak tarafların Arpaçay nehrinde baraj inşasına karar vermesi üzerine, sınır (52/4 ve 65/1 numaralı hudut işaretleri arasında) 1978-1982 yılları arasında yeniden işaretlenmiştir. Çalışmaların sonucunda; 29 Aralık 1973 tarihli yeniden işaretleme belgelerine ek olmak üzere; Arpaçay nehrindeki baraj gövdesi ve gölü üzerinde sınır hatlarının geçişine ait ek tarif protokolünün, Arpaçay gölü bölgesine ait devlet hudut haritası, hudut işaretleri ve hudut şamandıraları protokolleri, yeni hudut işaretlerinin kontrol, bakım, onarım, ihya ve değiştirilmesi hakkında protokol düzenlenmiştir.

Türkiye-SSCB sınır hattının akarsulardan geçişinin müştereken kontrolüne ilişkin bir protokol, 5 Ekim 1983 tarihinde imzalanmış ve çalışmalara 1984 yılında fiilen başlanmıştır. Bu çalışmalarda kaybolan ve yerleri değişmesi gereken sınır işaretleri tespit edilerek yeni yerlerine dikilmiştir. Ayrıca, sınırı teşkil eden akarsu yataklarında sınır hattına nazaran meydana gelen değişiklikler tespit edilmiştir. Bu değişiklikleri önlemek ve düzeltmek üzere alınacak tedbirlerle ilgili çalışmalar halen devam etmektedir³².

Sınır, kıyı ve karasularımızın korunması ve güvenliğini sağlamak görevi 1956 yılına kadar Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığında iken bu tarihte çıkarılan kanun ile İçişleri Bakanlığına devredilmiş ve Jandarma Genel

³² A.g.e., s. 2-37, 38, 39.

Komutanlığı vasıtasıyla yürütülmesi yasallaşmıştır³³. 18 Aralık 1981 tarihinde çıkarılan 2565 sayılı yasa ve yürürlüğe giren 17.1.1983 tarihli “Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Yönetmeliği”ne³⁴ göre; sınırlarımız boyunca “Yasak Bölgeler” tesis edilmiştir. Bu kanun ve buna bağlı yönetmelikte; bölgeye girişler Genelkurmay Başkanlığının iznine bağlı olacak şekilde kontrol altına alınmıştır³⁵.

2. I. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE SSCB ARASINDAKİ İLİŞKİLER VE SOVYET SINIRI

2.1. 1922-1946 Yılları Arasındaki İlişkiler

Bu dönemde sınırlarda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ancak, iki ülke arasındaki sınırları yakından ilgilendiren olaylar cereyan etmiştir. I. Dünya Savaşı sonunda yenik sayılmanın sonucu olarak topraklarının ve öz yurtlarının ellerinden gittiğini gören Türkler, en azından Müslüman ve Türk olan halkın bulunduğu toprakları elinde tutabilmek için Atatürk’ün önderliğinde Kurtuluş Savaşı vermek zorunda kalmıştır. Kazanılan bir kurtuluş savaşının akabinde barış safhasına gelince; Lozan’da görüşmelerin en güç bölümünü sınırlar teşkil etmiştir. Çünkü kuzeydoğu ve doğu sınırı dışında diğer sınırlar, sorunlu bölgeleri bünyesinde bulunduruyordu³⁶. Ancak Ermeni konusu da kuzeydoğu sınırının sıkıntılı meselesi idi. Nitekim görüşmelerin ikinci günü (12 Aralık 1922) Ouchy Şatosunda Lord Curzon, “Ermenilere geçiyorum...” diyerek başladığı konuşmasında; Ermenilere sözler verildiğini, 1250000 nüfuslu Erivan’ın her yerden gelmiş göçmenlerle dolmuş taşmış olduğunu, Kars, Ardahan, Van, Bitlis ve Erzurum’da bulunan Ermeni nüfusunun yok olduğunu ve dağıldığını belirterek Ermeniler için Türkiye topraklarından yer istemiştir³⁷.

³³ 6815 Sayılı Sınır, Kıyı ve Kara Sularımızın Muhafaza ve Emniyeti ve Kaçakçılığın Men ve Takibi İşlerinin Dâhiliye Vekâletine Devri Hakkında Kanun, **9363 sayılı Resmi Gazete**, 1956, Md.1.

³⁴ Bakanlar Kurulu Kararı, 2565 sayılı Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu ve Yönetmeliği, **Resmi Gazete**, 1983, Md. 3.

³⁵ **A.g.y.**

³⁶ Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1943, s. 73.

³⁷ Dergi Araştırma ve Etüd Grubu, “Gizli ve Bilinmeyen Belgelerle Ermeni Meselesi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S 32, Mayıs 1970, s. 43.

Türkiye, Misakı Milli'yi barıştan önce Fransa'ya, Lozan'da verilen mücadeleye sonunda yapılan Barış ile de bütün dünyaya kabul ettirmiştir. Sonuç olarak, Lozan'da Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı olarak; 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile tespit edilen sınırlar, 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmasında, Sovyet Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan tarafından aynen kabul edilmiştir³⁸. Bundan sonra, artık savaşlar bitmiş barış dönemi başlamıştır. Mustafa Kemal, TBMM'nin 1 Mart 1924 günkü oturumunda dış politikanın hedefini "Barış" olarak göstermiştir³⁹.

Sovyet Rusya'nın, I. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni rejimin yarattığı ortamda, Türkiye ile tesis ettiği ve iki Dünya Savaşı arası dönemde de devam eden ilişkileri, Kars bölgesinde kalan Rus kökenli halkın sınırda olması nedeniyle alınan tedbirlerden rahatsız olmasına dayanan bazı durumlar hariç, dostluk havası içinde devam etmiştir⁴⁰.

Sovyet Rusya, Birinci Dünya Savaşının sonlarında patlayan Bolşevik İhtilali sonrasında, Brest-Litovsk Antlaşmasıyla işgal ettiği bölgelerden çekilerek dünyaya barışçıl görünmek amacıyla komşu devletlerle barışmıştır. Yeni Rus Devleti, 1921 yılında yeni Türk Devleti ile ilişkilerini düzenleyen Moskova ve Kars Barış Antlaşmalarını, 1925 yılında Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını imzalamış, hem Türkiye hem de çevresi için iyi niyetli bir komşu rolü oynamıştır⁴¹.

Bu dönemde, Türk-Sovyet dostluğu sayesinde Ankara, içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtularak doğu sınırlarını güvence altına almış ve batıdaki mücadelesinde serbest kalmıştır. Moskova, öncelikle Milli Mücadelenin zor şartları altında bulunan Anadolu milliyetçilerine silah ve para yardımıyla bulunurken; Türkiye'de kurulan yeni idarenin komünist rejimini benimseyeceği umudunu beslemiştir. Bolşevikler, Anadolu milliyetçileri ile daha ilk günden ilgilenmeye ve onlarla temas kurmaya özel önem vermişlerdir⁴².

³⁸ M. Cemil Bilsel, **Lozan**, C II, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s. 585.

³⁹ Kültür Bakanlığı, **a.g.e.**, C II, s. 42.

⁴⁰ **BCA, (Azerbaycan Belgeleri)**, No: 930-01-02-33-01/1-2- 1-7, Bk. Ek-16,17.

⁴¹ A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi, **Karşılaştırmalı Zaman Dizini-1 1918-1944**, Ankara, 1996, s. 8,9.

⁴² Rıfki Salim Burçak; **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Yayını No.22, Ankara, 1983, s. 9-10.

Millî Mücadele harekâtından başarıyla çıkan Türk Devleti, Lozan Antlaşması'nı Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri ile eşit şartlarda imzalamış ve milletlerarası alanda, bağımsız bir devlet olarak yerini almıştır. Lozan sonrasında, Türkiye komşularıyla dostluk ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Bu yıllarda (1921-1922) Sovyetler Birliği'nin politikası; etrafını saran kapitalist çemberi yıkmak, Almanya ile Batılı devletlerin arasını açmak ve komşuları ile iyi münasebetler kurarak bu devletleri kendisine yaklaştırmaktır⁴³.

1921 Moskova Antlaşması'yla temeli atılan Türk-Sovyet dostluk ve işbirliğinin devamı hem Türkiye hem de Sovyetler için gereklidi. Türkiye Cumhuriyeti'nde dış politikanın ana çizgileri, Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi sonucunda ortaya çıkan ulusal hareket esnasında, daha cumhuriyetin ilanından önce belirmeye başlamıştır. 8 Kasım 1917 tarihinde Sovyetler Kongresinde Sovyet Rusya, ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkını benimsemiştir. Buna rağmen; Kafkasya'nın tek bir devlet olması için gayretlerini de hiç bırakmamıştır.

Bu dönemde, Sovyetler ve Afganistan ile yapılan antlaşmalar Türkiye'nin uluslararası platformda yalnızlığını kısmen de olsa gidermiştir. Ankara, 1922 yılında Cenevre Konferansı çalışmalarına katılma arzusunda bulunmuş, Rusya'nın önemli desteği Türkiye'nin yalnız olmadığını ortaya koymuş ancak sonuç alınamamış ve Türkiye davet edilmemiştir. Yine oldukça ağır koşullar altında devam eden Lozan Konferansı'nda Sovyetlerin fevkalade desteğinin isteklerimizin elde edilmesindeki önemi hissedilmiştir. Düzenleyiciler tarafından yalnızca Boğazlar sorununa ilişkin olarak toplanan konferans sonucunda Sovyet Rusya, bu sorunun Türkiye yararına çözümlenmesine katkıda bulunduğu gibi, Türkiye'nin egemenlik ve güvenliği ile ilgili öteki sorunlarının çözümüne de yardımcı olmuştur.

Bu antlaşma, Türkiye'de ve bu arada Mustafa Kemal tarafından da takdir görmüştür. 1921 yılı antlaşmasında olduğu gibi, 1925 yılı antlaşması da, uluslar arası platformda her iki tarafın da çıkarlarına hizmet etmiştir⁴⁴.

⁴³ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1997, s. 74.

⁴⁴ Boris B. Potskhveriya, "1920 ve 1930"lu Yıllarda Türk- Sovyet İlişkileri", **(Türk- Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992)**, TTK Yayını Ankara, 12-14 Aralık 1992, s.190.

Bu durum yeni bir politikayı ortaya çıkartmış ve bir güvenlik sisteminin kurulmasında yeni bir sayfa açmıştır. Çok taraflı paktlarca büyük bir kapsamda talep edilen işlemlerin zorluğu bilinci ile Rusya 1924'ten sonra gelecekteki çok taraflı müzakerelere kapıları kapatmadan karşılıklı olarak kendi acil güvenlik sorunlarının çözümü için elzem olan anlaşmaları sonuçlandırmaya karar vermiştir. Anlaşmalardaki mevcut hükümler; saldırmama, ambargo koymama, tarafsızlık ve uzlaştırıcı eylemlerle ilgilidir⁴⁵. Bu genel esaslar, Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarının güvenliği için önemlidir.

19 Mart 1945 tarihine kadar yürürlükte kalan bu antlaşmaya ek bir de gizli mektup bulunmaktadır. Bu mektupta; “İki taraf arasında imzalanan antlaşmayı bütünleyici nitelikte olan 16 Mart 1921 tarihli Dostluk Antlaşması, akit taraflardan birisinin üçüncü bir veya birkaç devletle savaşa girmesi durumunda, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkinin temelini oluşturacaktır⁴⁶.

1925 “Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’ndan” sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği, 11 Mart 1927’de “Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması’nı” imzalamışlar ve Briand-Kellog Paktı ile 1929 Litvinov Protokolünde ortak hareket etmişlerdir⁴⁷. 1935 yılında, Rusya ile Saldırmazlık Anlaşması on yıl süre ile uzatılmıştır.

Sovyet Rusya ile karşılıklı saygı ve anlayışa dayalı olan politik ilişkilerimiz normal seyrinde sürerken, Boğazların müşterek savunması hakkında imzalanan anlaşmayı tamamlayıcı nitelikte olacak bir Montrö Litvinof Konvansiyonunun imzalanması Türk Dışişleri Bakanına önerilmiştir. Bu beklenmedik istek, Türk Hükümetinin kabul edebileceği bir konu değildi. Öncelikle, bu durum Türk bağımsızlığını ortadan kaldırıyordu. Ayrıca, uluslararası geleneğe aykırı olarak Boğazlar ile ilgili yeni bir anlaşma talep etmesi tuhaftı.

Bu türden bir paktın gerekli olmadığını ve hoş karşılanmayacağını dostlarına anlatmaya çalışırken Türkiye, Sovyet önerisini ve Türk Hükümetinin buna vereceği yanıtı İngiliz Hükümetine iletmeyi uygun görmüştür. Bu, Mil-

⁴⁵Malbone W. Graham, “The Soviet Security Treaties”, *The American Journal of International Law*, Vol. 23, No.2 (Apr, 1929), pp.336-350.

⁴⁶ M. Ali Gemuhluoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türkiye- Sovyetler Birliği ilişkisi (1945-1965) ve Türk Dış Politikası*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2003, s. 33-34.

⁴⁷ “27 Ağustos 1928’de imzalanan Briand-Kellog Paktına Türkiye ve Rusya davet edildiler. 31 Ağustos’ta Rusya, 8 Eylül de Türkiye Pakta katıldılar”

letler Cemiyeti Konseyindeki iki toplantıda ele alınmış ve İngiliz Hükümeti, ortak savunma paktının oluşturulmasının gerekmediği konusundaki fikrimizi paylaşmıştır. Sovyetler daha ileri gitmemiş ve konu Türkiye'nin İngilizlerin onayı olmadan Rusya ile görüşmeyeceği konusunda Sovyet devlet adamlarının şikâyetleri ile birlikte askıya alınmıştır⁴⁸.

Diğer taraftan Almanya, askeri gücünün yanı sıra, Ankara Büyükelçisi aracılığı ile Türkiye'nin maddi yardımıyla desteklenerek Sovyetler Birliği'nin Boğazlar yoluyla yardım almasını önlemek istiyordu. Buna karşılık Sovyetler Birliği, bir ülkenin uluslararası suyunu kapayarak kendi güvenliğini tehlikeye sokmasına karşı Boğazlar üzerinde bir gözetim hakkı istemektedir⁴⁹.

II. Dünya Savaşının arifesinde meydana gelen bu gelişmeler, dünyada kutuplaşmanın işaretlerini vermeye başlamıştır. ABD, SSCB ve Almanya gibi Türkiye'yi direkt ilgilendiren güçlerin ortaya çıkması Türkiye'nin tarafsızlık politikasını uygulamaya ağırlık vermesine sebep olmuştur.

1939 yılı başlarında Türkiye ile SSCB arasında işbirliği ve karşılıklı dayanışma anlaşmasına yönelik görüşmeler yapılmaktaydı. İngiltere ve Fransa'nın 13 Nisan'daki teklifleri derhal aynı gün Sovyetlere bildirilerek gelişmeler karşısında Sovyet tutumu öğrenilmeye çalışılmıştır.

İngiltere (Winston Churchill), Amerika Birleşik Devletleri (Franklin Roosevelt) ve S.S.C.B. (Joseph Stalin), Büyük Üçlü Hükümet Başkanları, bir araya geldiği⁵⁰; savaş içinde uygulanacak stratejilerin tespit edildiği, savaş sonrası dünyası ile ilgili tarihi konuşmaların yapıldığı ve bu günkü dünya düzeninin büyük ölçüde şekillendirildiği Tahran (28 Kasım–1 Aralık 1943), Yalta (4–11 Şubat 1945)⁵¹ ve Potsdam (17 Temmuz–2 Ağustos 1945) konferanslarında Türkiye'nin durumu da gündeme getirilmiştir. 4 Şubat–11 Şubat 1945 tarihinde Kırım Yalta'da tekrar bir araya gelmişlerdir. Askeri durumda, Türkiye'nin yardımı olmadan işin halledilmesi şeklinde karar alınmıştır. Türkiye'ye yö-

⁴⁸ Cevat Açıkalın, a.g.m., p.p. 477-491; Oran (Editör), a.g.e., s. 275.

⁴⁹ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, s. 158-159.

⁵⁰ Arthur M. Schlesinger, *Chronicle of The 20th Century*, Chronicle Publication, New York, 1987, s. 558, 571, 584, 597, 622.

⁵¹ Department of State, *The Conferences at Malta And Yalta 1945 Part I- Galleys 1-434*, Washington, 1945.

netimi bırakılan Boğazlarla ilgili Montrö Anlaşmasının tadil edilmesiyle ilgili Mareşal Stalin'nin önerileri dinlenmiştir. Stalin, Türkiye'nin Almanya ve müttefiklerine savaş ilanı halinde Sovyetler Birliğinin savaş halinde olmadığı Bulgaristan'ın Türkiye'ye saldırması durumunda Bulgaristan'la savaşmaya karar verdiğini açıklamıştır.

Daha sonra Moskova 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihlerinde toplanan Potsdam Konferansında bu taleplerini tekrarlamıştır. ABD ve İngiltere, Sovyet ticaret ve savaş gemilerinin barış ya da savaş durumunda Boğazlardan tam geçiş serbestisine sahip olmaları ilkesini benimsemekle birlikte, Moskova'nın toprak taleplerini ve Boğazların Rusya ile müşterek savunulması önerisini reddetmişlerdir. Konferansta taraflar, beliren görüş ayrılığı sonucunda her ülke görüşlerinin Ankara'ya ayrı olarak iletilmesi konusunda anlaşmışlardır⁵².

Daha Potsdam Konferansı sırasında Türkiye üzerinde bir Sovyet tehdidi açık olarak ortaya çıkmıştı. Bu tehdit, bu devletin boğazlarda üs istemesi ve Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya'ya terkini ileri sürmesi ile ağır bir nitelik kazanmıştır. Bu tehdit, 1946 yılında Türkiye üzerindeki ağırlığını daha da arttırmıştır.

2.2. Sovyet Rusya'nın Toprak Talepleri

4-11 Şubat 1945'te yapılan Yalta Konferansında Boğazlar konusu gündeme gelmiştir. 10 Şubat'ta Stalin beklenen çıkışı yaparak, Montreux Antlaşması'nın artık çağdışı kaldığını ve revizyona tabi tutulması gerektiğini söylemiştir. İlginçtir ki, Churchill bu öneriyi kabul etmiş ve sonuçta, Boğazlar Sorunu olarak; Boğazların statüsünün değiştirilmesine, konunun Dışişleri Bakanları tarafından ele alınmasına, durumdan Türkiye'nin de haberdar edilmesine karar verilmiştir⁵³. Roosevelt, Churchill ve Stalin, daha sonra Kırım Yalta'da tekrar bir araya gelmişlerdir.

Yalta Konferansında, İngiltere ve ABD, Montrö Sözleşmesinin Rus menfaatlerini gözetecek şekilde değiştirilmesine razı görünmüşlerdir. Yalta Konferansından önce Japonya ile ticari ve diplomatik ilişkilerini kesmiş olan Türkiye, Yalta'yı takiben 23 Şubat'ta Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.

⁵² Ayhan Kamel, *İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk Rus İlişkileri*, Dış Politika Enstitüsü Yayını, Ankara, 1998, s.1- 4.

⁵³ Department of State, *a.g.e.*, s. 313; Selim Deringil, *a.g.e.*, s.250.

Türkiye'nin bu hareketi SSCB için tatmin edici olmamış, ayrıca Dışişleri Bakanı Molotov, 19 Mart 1945 tarihinde, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet ederek 25 Aralık 1925 tarihli Türk-Rus Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının zamanının uzatılmayacağını ve feshedildiğini bildiren bir nota vermiştir⁵⁴. Moskova'nın bu davranışı, Türkiye hakkındaki niyetlerini daha da belirgin hale getirmiştir.

7 Haziran 1945 tarihindeki Molotov-Sarper görüşmesi sonucunda Ruslar, yeni bir antlaşma akti için iki şart öne sürmüştür. Bunlar;

- Türkiye ile Rusya arasında yapılan 1921 Antlaşmasının Sovyetlerin zayıf olduğu bir zamanda imzalandığını ve bazı istenmeyen arazi değişikliklerinin ve haksızlıkların yapıldığı belirtilerek; Kars ve Ardahan'ın Ermeni toprağı olduğu ve vaktiyle Türkiye'ye haksız olarak verildiği gerekçesiyle SSCB'ye iade edilmesi,

- Boğazlarda üs verilmesi,

Bu iki teklifin de kabul edilmesinin imkânsız olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliğinin bu isteklerinin, 2. Dünya Savaşı içinde yapılan konferanslarda Amerika'dan gördüğü desteğe dayandığı değerlendirilmiştir⁵⁵.

Sovyetlerin 1925 tarihli Türk-Sovyet tarafsızlık ve saldırmazlık paktını 1945 Mart'ında feshetmesinden beri Türk-Sovyet ilişkilerinde gittikçe artan soğukluk, İstanbul'da meydana gelen öğrenci olayında bir Sovyet vatandaşının dükkânının tahrip edilmesi üzerine gerginliğe dönüşmüştür. Sovyet Hükümeti olaylarda Türk Polisinin de işbirliği yaptığı iddiasını ileri sürüyor ve sorumluluğun Türk Hükümetine ait olduğunu bildiriyordu.

Türk-Sovyet ilişkilerinin bu gergin durumu, 1946 yazına kadar devam etti. Fakat 1946 yazında yeniden şiddetini artırarak bir buhrana girdi. Potsdam kararlarına uygun olarak; Sovyetler, Boğazlar hakkındaki görüşlerini, Türk Hükümetine 7 Ağustos 1946'da verdikleri bir nota ile açıkladılar. Notada, Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı sırasında Boğazlardaki yetkilerini kötüye kullandığı ve Mihver devletlerinin savaş gemilerine geçiş verdiği belirtildikten

⁵⁴ Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 472.

⁵⁵ Gönlübol, **a.g.e.**, s. 201.

sonra, yeni Boğazlar rejiminde olması gereken şeklin esasları olarak şunlar belirtiliyordu:

1) Ticaret gemilerinin barışta ve savaşta tam geçiş serbestisine sahip olması,

2) Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine her zaman geçiş serbestisi tanınması,

3) Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri için, özel durumlar dışında barışta ve savaşta geçiş yasağı konulması,

4) Yeni Boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından düzenlenmesi,

5) Ticaret ve geliş-gidiş serbestliği ile Boğazların güvenliğinin ilgili ve konu hakkında bilgili ve deneyimli devletler olan Sovyet Rusya ve Türkiye tarafından ortak vasıtalarıyla sağlanması noktasında barışın bozulmamasına elden gelindiği kadar gayret sarf ediliyordu⁵⁶.

2.3. Sovyet Tehditlerine Karşı Geliştirilen Politikalar

1920-1922 yıllarında Türk-Rus dostluk ve yakınlığı bir zorunluluktaki, çünkü her iki devlete aynı düşmanlar saldırmakta ve baskı kurmaktaydı. Saldıran ve baskı yapan devletlerin başında İngiltere ile Fransa bulunuyordu. İlk devlet daha çok Türkiye'ye ikincisi ise Rusya'ya karşı idi. Türkiye'yi sömürgeleştirdikleri halklara, Asyalı bir ulusun bağımsız yaşayabileceği örneğini göstermekle ve hilafet makamı dolayısıyla Müslümanları kışkırtmakla, Rusya'yı ise Batı Avrupa işçilerine ve yoksullarına bir takım umutlar vermekle suçluyorlardı.

İngiltere Başbakanı Loyt Corç (Lloyd George)'un bir düşüncesi daha vardı. XIX. yüzyılda Palmerston ve Disraeli gibi İngiliz devlet adamları Rusların Akdeniz'e ulaşmalarını önlemek için Osmanlı Devletini bir duvar gibi kullanmaya çalışmış olmalarına karşılık, o bu işi Yunanlılara yaptırmayı, bu yüzden de Yunanistan'ı alabildiğine büyütme aklına koymuştu⁵⁷.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise, Türklere göre dünyadaki en önemli mesele, Amerika Birleşik Devletleri'yle Sovyetler Birliği'nin başrol oyuncusu

⁵⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.428.

⁵⁷ Hikmet Bayur, "Türkiye-Rusya Münasebetleri", **Adalet Gazetesi**, 5-24 Ocak 1965, s. 1.

olduğu çift kutuplu sistemdi. Bu sebeple Türkiye, 1914 yılından önce Osmanlı Hükümetinin yaptığı gibi, ittifaklar kurulan ve rekabet yaşanan bir sahnede, bir Avrupa gücünü diğerine karşı kullanamıyordu. Önceki döneme kıyasla, Türkiye'nin seçenekleri artık çok daha azdı. Güvenliğini korumak için Arap komşuları ya da Asya ve Afrikalı devletlerin yaptığı gibi, Sovyetlerin saldırısına uğrama veya siyasi hâkimiyeti altına girme riskini almadan iki soğuk savaş ülkesi arasındaki güç dengesinden faydalanarak Soğuk Savaşın dışında kalamıyordu. Tarafsız kalmayı tercih etme durumundaysa kendini korumak için yeterli ekonomik, teknik ve askeri kaynağa sahip değildi. Bu açıdan bakıldığında batı ittifakında kendine bir an önce bir yer bulması gerekiyordu⁵⁸.

II. Dünya Savaşı boyunca, Türk liderlerin temel hedefi, maceracılığa kaymadan, tek bir tarafa baştan bağlılığı vurgulamayan ve mümkün olduğunca savaş dışı kalmaya çalışan bir denge politikası izlemektir. Bunun için Türkiye'nin sadece kendi kapasitesi ve olanaklarının ülke bütünlüğünü korumaya yetmeyeceğinin bilincindeydiler. Bu nedenle, çatışan farklı taraflarla işbirliğini sürdürerek onları ülke sınırlarından uzak tutmaya çalıştılar. Batılı müttefiklerine ülke egemenliğinden ödün vermeden mümkün olduğunca yakın durdular ama bunu da savaş boyunca SSCB'yi karşılarına almadan yapmaya çalıştılar.

Bu nedenle, Türk dış politikasının temel hedefi, savaş süresince Sovyet karşıtı gözükmeden Türkiye'nin güvenliğini sağlayacak Müttefik garantilerini elde etmek olmuştur.

Öte yandan Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifakı dolayısıyla sürekli müttefik yanlısı bir politika izlediyse de, aynı zamanda Almanya'yla da ilişkilerini mümkün olduğunca dengede tutmaya çalışmıştır.

SONUÇ

Siyasi coğrafya perspektifinde bakıldığında, devletleri üç temel unsur oluşturmaktadır. Bunlar, belli bir toprak parçası, bu toprak parçası üzerinde yaşayan insan kitlesi ve buradaki idari teşkilattir. Devletlerin egemenlik alanlarını siyasi sınırlar belirlemekte ve onu diğer devletlerden ayırmaktadır.

Genel olarak bakıldığında Devlet sınırları, tarihi süreçte 3 farklı faktör dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu faktörler: Doğal engeller (denizler, ne-

⁵⁸ William Hale, a.g.e., s. 109-110.

hirler, dağlar), bir etnik ya da dini grubun yaşadığı bölgenin dikkate alınması ve bir savaş sonrasında imzalanan barış antlaşmasına hükümleridir. 1. Dünya Savaşı sonrası, Türkiye'nin Sovyet sınırının oluşumunda sayılan bu üç faktörde etkili olduğu görülmektedir.

Sınırın oluşumunun tarihsel sürecine bakıldığında; 1917 Bolşevik İhtilalinden itibaren Rusya, ihtilalin getireceği düzeni oturtabilmek için, Osmanlı ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti de kaybedilen toprakları geri alabilmek ve müşterek düşman olan emperyalist güçleri kendi topraklarından çıkarmak için birbirlerine yardım etmişlerdir. Brest-Litovsk Barışı ile başlayan süreç, daha sonra maddi yardımlarla devam etmiştir. Karşılıklı yardımlaşma, uluslararası sahada dostluk ve işbirliğine dönüşerek Avrupa devletlerine karşı birbirlerinin yalnızlıklarını gidermiştir. Batı Anadolu'da, Anadolu'nun işgaline çalışan emperyalist devletlere karşı mücadele verilirken, doğuda ise 1918 harekâtı yapılmış, Sevr Antlaşması imzalanmış ve 1920 harekâtı ile Kars, Ardahan ve Batum'un geri alınmasına çalışılmakta idi. Bu ortam içinde Rusya, gelecekte Bolşevik dünyanın bir üyesi olacağını düşündüğü Türkiye'yi de küstürmeye ve emperyalist güçlerin yok etmemesi için desteklemeye çalışıyordu. Bu ortam içinde alınan yardım ve desteği artırmak ve yapılan mücadelenin sonuçlarını barışa dönüştürmek maksadıyla Moskova'ya bir barış heyeti gönderilmiştir. Gönderilen heyet Bolşeviklerle bir antlaşma yapacak ve onlardan maddi yardım alacaktı. Ancak Bolşevikler bu desteği sağlama görüntüsü altında tarihi yandaşlarına bazı ayrıcalıklar sağlamak üzere heyeti oyalyıyor ve dayatmalarla karşı karşıya bırakıyordu. 1920 harekâtı sonuçlanmak üzere iken yeni Türk Devleti, Gümrü'de ilk barış antlaşmasını Ermenilerle imzalamıştır. Yürürlüğe girmeyen bu antlaşma daha sonra yapılan Moskova ve Kars antlaşmalarının esaslarını oluşturmuştur. Misak-ı Millî esaslarına uygun ve Anadolu'nun savunulması için elde bulundurulmasının gerekli olması nedeniyle Kars ve Ardahan'ın üzerinde çok durulmuştur. Arazinin değerlendirilmesinde de belirtildiği gibi bu bölge Anadolu'nun doğu girişinin kilit bölgesiydi. İşte bu düşüncelerle Moskova ve Kars Antlaşmaları yapılmış ve bugünkü sınırlara kavuşulmuştur. Bugün de geçerliliği devam eden bu antlaşmalar, sadece sınırları belirlemekle kalmamış aynı zamanda barış içinde birlikte yaşamanın ortamını da oluşturmuştur. Moskova Antlaşmasının, İngilizlerin İstanbul'u işgal ettiği 16 Mart günü imza edilmesi bu antlaşmaya ayrıca özel bir önem kazandırmıştır. Moskova Antlaşması, Misak-ı Millî'nin bir

devlet tarafından ilk olarak tanındığı, yeni kurulan devletin devraldığı Çarlık Rusya'sına olan borçlarından kurtulduğu ve kapitülasyonların ulusal egemenlik kavramıyla bağdaşmayacağına kabul ettirildiği bir belgedir. Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra Ruslar, Anadolu'ya harp malzemesi ve para yardımına başladılar. Kars Antlaşması, Moskova Antlaşmasının teyit edildiği ve Rusya ile birlikte Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın da imza koyduğu bir antlaşmadır. Kafkas Devletlerinin temsilcilerinin hazır bulunduğu antlaşmanın görüşme safhasında Kars'ın kime ait olacağı söz konusu olmuş ancak, Ermenistan'ın Kars üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmesi üzerine antlaşma imzalanmıştır. Dolayısıyla halen geçerliliği devam etmektedir

Lozan barış görüşmelerinde sınırlar yine gündeme gelmiş, Moskova ve Kars Antlaşmaları ile belirlenen ve konumuz olan sınırlar bir defa daha onaylanarak; kabul edilmiştir. Böylece 200 yılı aşkın bir zaman sürecinde, ciddi savaşlar yaşadığı Rusya ile Yeni Türk Devleti dost olmuştur. 1925 yılında, Türkiye ve Rusya arasında imzalanan Türk-Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile bu dostluk teyit edilmiştir. Her iki devlet başkanlarının ve bakanlarının karşılıklı mektuplaşmaları ve iyi niyet ifadeleri de bu dostluğu pekiştirmiştir. İlişkiler uygun zeminde ilerlerken, II. Dünya Savaşı tehlikesi karşısında kendisini emniyete almak isteyen Sovyetler Birliği, Montrö Anlaşmasına ek olarak Boğazların müşterek savunulması hakkında Litvinov Konvansiyonu adında bir belgenin imzalanmasını önermiştir. Bu kabul edilemeyecek durum ve bu durum karşısında Türk Hükümeti'nin tekrar denge politikasına sığınarak İngilizlere yanaşması arada oluşan güveni bozmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı öncesinde uluslar arası politikada zor günler geçirmiştir. Bir taraftan İngiltere ile Sovyetler birliği arasında kalmış ve her iki devletle aynı zamanda dostluğunu devam ettirmek için ciddi çabalar sarf etmiştir. Diğer taraftan da İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği üçlüsü tarafından savaşa girmeye zorlanmıştır. Bu zor durumda Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki isteklerini ve dayatmalarını yine denge politikası uygulayarak karşılamıştır.

Sovyetler Birliği, bu isteklerini II. Dünya Savaşı sırasında, savaş sonrası düzenin kurulması için düzenlenen üç büyükler (ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği) konferanslarında gündeme getirmiş ve bu iyi hava içinde tekrarlamış, buna ilaveten Kars ve Ardahan'ın da kendisine verilmesini istemiştir.

7 Haziran 1945 tarihinde yapılan Molotov-Sarper görüşmesinde bu istekler Türkiye'ye bildirilmiş, ancak isteklerin kabul edilemeyeceği belirtilerek, Sovyetler Birliği ile tekrar savaş durumuna gelinmiştir. Bütün bu yaşananlar, Türkiye Cumhuriyetinin kuzeydoğu sınırlarını sorunlu bölge gibi göstermiş ve zaman zaman tekrar edilerek bu durum yaşatılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin siyasi coğrafyası bağlamında, uluslararası konumunu etkileyen en belirgin faktörler; coğrafi konumu, insan kaynağı ve doğal kaynaklarıdır. Türkiye, hem Avrupa'da hem de Asya'da toprakları olan bir ülkedir. Doğu ile batıyı ve kuzey ile güneyi birbirine bağlayan kavşak olma özelliği nedeniyle, tarih boyunca batıdan Batı Avrupa ülkelerinin, kuzeyden ise Rusya'nın çıkarları, hedefleri ve genişleme alanları içinde yer almıştır. Türkiye üzerindeki bu hedefler hem Türk politikasını etkilemiş, hem de İngiltere ve Avrupa devletlerinin tutumuna karşı politik olarak tavır almasına neden olmuştur. Stratejik önemini oluşturan İstanbul ve Çanakkale boğazlarını elde bulundurmamak, Türkiye'ye denge politikaları uygulamak imkânı vermiş ve bu suretle beka (var olma) kabiliyetini artırmıştır. Tarihi süreç içinde yapılan savaşlar sonunda Türklerin, Türk Dünyası ile irtibatı kesilmiş ve destek alması önlenmiş, batıdan ve doğudan Türkler Anadolu'ya sıkıştırılmıştır. İşte bu durumun gereği olarak Türkiye; Anadolu'da yaşayabilmek ve İngiltere, Avrupa, Rusya ve çevre ülkelerinin Türkiye üzerindeki tarihi emellerini engelleyebilmek için, kısıtlı imkânlarla da olsa devamlı ve kuvvetli bir ordu buldurmaya çalışmıştır. Coğrafi konumu bakımından Türkler, Anadolu'yu savunmak ve korumak zorunda bırakılmış ve bunun bedelini de her devirde ağır olarak ödemiştir. Anadolu'yu savunabilmek için asgari düzeyde sınırları doğal engellere dayandırmak gerekmektedir. Bu açıdan kuzeydoğu sınırları incelendiğinde;

Halen, kuzey batıdan itibaren sınır hattı çevresinde arazi, genel görünümü itibarıyla Dünya'nın en engebeli (yüksek ve alçak arazi bölgelerinin fazla olduğu ve kısa mesafelerde yüksekliklerin değiştiği araziler) bölgelerindedir. Sınır, bölgenin en yüksek dağları (Ağrı Dağı-5127 m., Kaçkar Dağı-3932 m.) etekleri ve uzantısı ile sınırın başladığı yer olan Çoruh Nehrinin denize döküldüğü deltanın 10 km. güneyindeki yerleşim yeri olan Sarp (Denizden yüksekliği 0 m.) arasında uzanmaktadır. Sarp'tan Çoruh Nehrine kadar olan bölgede sınır, kıyıdan itibaren bir kaç kilometre içinde 0 m. den 1500 m. ye yükselmekte, nehirlerin açtığı vadiler ve kıyı dışında geçit vermez bir nitelik

kazanmaktadır. Bu görüntüsüyle bu günkü Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuzeydoğu sınırları Anadolu'nun bu bölgesinin savunulabilmesi için gerekli olan özelliklere sahip son coğrafi hat olarak değerlendirilmektedir. 1/250.000 ölçekli Silahlı kuvvetlerin her üç kuvvetinin (Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri) kullandığı Müşterek Harekât serisi haritaların gizlilik derecesi kaldırılmıştır. Halen kullanılan haritalardan (Tapu-kadastro haritaları hariç) en fazla ayrıntıyı göstermesi bakımından bu haritaların da kullanıma girmesi ve araştırmacıların bilgilenmesi amacıyla; kuzeydoğu sınırları, bu haritalar kullanarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin bu günkü sınırları, birçok safhalar geçirmiş ve çeşitli şekiller almıştır. Sınır değişikliklerinin çoğu, Çarlık Rusyası zamanında ve onun etkileri ile olmuştur. Sovyet sınırının, Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla tespit edilmesi ve bu antlaşmaların tamamının halen o bölgede bulunan devletlerle yapılması en önemli özelliğini oluşturmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuzey doğu ve doğu komşuları, Sovyet Rusya ve İran ile sınırları, Lozan Antlaşmasıyla çizilmemiş, bu iki devletle imzalanan ayrı ayrı antlaşmalarla tespit edilmiştir. Ancak bu sınırlar Lozan ile bütün dünya'ya kabul ettirilmiştir. Rusya ve İran'la Türkiye arasındaki (sınır rejimi) Devletlerarası Hukuk bakımından ilgi ile incelenecek esaslara dayanmaktadır.

Siyasi coğrafya bağlamında bakıldığında bu sınır, kitaplarda yazıldığı gibi doğal arazi arızalarına dayandırılmış, bir savaş sonucunda imzalanan antlaşmayla tespit edilmiş, örnek bir sınırdır. Sınırın her iki tarafında da farklı dil, din, köken ve ırktan insanlar bulunmaktadır. Ancak, Türkiye'nin Ermenistan gibi ABD'nin, İngiltere'nin, Rusya'nın ve Avrupa'nın desteğini alan sorunlu bir komşusu bulunmaktadır. Bu nedenle bu sınırın, Türkiye'nin güç kaybı yaşadığı zamanlarda gündeme gelebileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akipek, Ömer İlhan, **Devletler Hukuku**, 2.Kitap, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara, 1965.
- Allen, W.E.D., **1820-1921 Türk - Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.
- Anderson, Matthew Smith, **Doğu Sorunu 1774-1923**, Yapı ve Kredi Bankası Yayını, İstanbul, 2000.
- Ankara Üniversitesi TİTE, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, TİTE Yayını, Ankara, 1964.
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, İş Bankası Yayını, Ankara. 1984.
- Armaoğlu, Fahir, “Amerika, Sevres Andlaşması ve Ermenistan Sınırları” **Belleten**, C LXI, (Nisan 1997), s. 133-147 (10 Belge, 1 Harita).
- Ataöv, Türkkaya, “1-7 Eylül 1920 Doğu Halkları I. Kongresinde (Bakü) Enver Paşa'nın Konuşma Metni ve Bununla İlgili Kongre Kararı”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XXIX, No. 1-2, Mart-Haziran 1974, s. 56-58.
- Ataöv, Türkkaya, **İkinci Dünya Savaşı**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.
- Baggett, Blaine-Winter, Jay, **1914-1918 The Great War and the Shapping of the 20th Century**, BBC Books, New York, 1996.
- Barraclough, Geoffrey, **The Times Concise Atlas of World History**, Times Books Limited, London, 1982.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**. C 3 Kısım 4, TTK Yayını, Ankara, 1983.
- Bozkurt, Enver, **Devletler Hukuku Bakımından Türkiye'nin Sınır İlişkileri**, Kazancı Hukuk Yayını, İstanbul, 1992.
- Burçak, Rıfki Salim, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara, 1983.

- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986.
- Carr, Edward Hallet, **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923**, Metis Yayınları, İstanbul, 1989.
- Çakmak, Fevzi, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.
- Erden, Ömer, **Türkiye'nin Doğu Sınırının Oluşumu, Antlaşmalar-Protokoller-Problemler**, ATAM Yay. Ankara, 2017.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C1, TTK Yayını, Ankara, 1953.
- Gemuhluoğlu, M. Ali, **Soğuk Savaş Döneminde Türkiye- Sovyetler Birliği ilişkisi(1945-1965) ve Türk Dış Politikası**, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2003.
- Genelkurmay (Harp Tarihi) Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, C III, 6'ncı Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971.
- Genelkurmay (ATASE) Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919 - 1921)**, C III, (Hz. Selim Turhan), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- Genelkurmay (ATASE) Başkanlığı, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997.
- Gökay, Bülent, **Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Göze, Ayferi, **Devletin Ülke Unsuru (Sınırları ve Devletle Olan Münasebetleri)**, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1959.
- Grenville, J. A. S. And Wasserstein, Bernard, **The Major International Treaties of the Twentieth Century**, Volume One, Routledge, London, 2001.
- Gürün, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991.
- Hale, William, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Mart Matbaası, İstanbul, 2003.
- Haris, George S., **The Origins of Communism In Turkey**, Stanford University, Stanford, 1967.

- Harp Akademileri Komutanlığı, **Türkiye'nin Sınır Antlaşmaları ve Sınır Sorunları**, (Musa Çakır ve Mustafa Ustaoglu), Harp Akademileri Yayını, İstanbul, 1998.
- Korkut, Cevat, **Siyasi Coğrafya Açısından Devlet Sınırları ve Türkiye'nin Sınırları**, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1970.
- Kumkale, Tahir Tamer, **Tarihten Günümüze Türk Rus İlişkileri**, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Kurat, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Kültür Bakanlığı, **Atatürk'ün Milli Dış Politikası C I-II**, Eroğlu Matbaacılık, Ankara, 1981.
- Meray, Seha L., **Devletler Hukukuna Giriş, C 1**, A.Ü. SBF Yayını, Ankara, 1968.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921) III**, BOA., Ankara, 2006.
- Oran Baskın (Editör), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C I (1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995.
- Şahin, Enis, **Diplomasi ve Sınır, Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri-1918**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Şekerkıran, Selami, **Türk-Sovyet Sınırı (1919-1946)**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945), C I**, TTK Yayını, Ankara, 1989.
- Sürmeli, Serpil, **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, ATAM Yay., Ankara, 2001.
- Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları**, (Çev. Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul, 1972.

Toluner, Sevin, **Milletlerarası Hukuk Dersleri Devletin Yetkisi (Yer ve Kişiler Bakımından Çevresi ve Niteliği)**, İ. Ü. Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1989.

Yerasimos, Stefanos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

İNGİLİZ YÜKSEK KOMİSERİ HERBERT SAMUEL RAPORUNA GÖRE FİLİSTİN'DE İNGİLİZ MANDA İDARESİ (1920-1925)

İsmail KÖSE*

ÖZET

Harbi Umumi sonrasında mağluplara dikte ettirilen son antlaşma olan Sevr Antlaşması'nın onay süreci tamamlanmadan İngiltere Filistin'deki işgalini meşrulaştıracak yöntemler aramaya başladı. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Senatosu'nun Milletler Cemiyeti Antlaşması'nı reddetmesiyle savaşın kazanılmasında esas rolü oynayan ABD yeniden yalnızlık politikasına döndü. ABD'nin yokluğunda İngiltere Milletler Cemiyeti'nin kararlarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmek için beklemediği genişlikte politik bir alan elde etti. Savaş sonrası dünya düzeninin öncelikle İngiliz çıkarları lehinde şekillendirilebilmesi için Londra tarafından yoğun bir faaliyet başlatıldı. Savaş esnasında verilen sözlerle Savaş sonrası takip edilecek politikaların uyumlulaştırılmasında esaslı sorun yaşanan yerlerin başında Filistin geliyordu. Nitekim İngiltere Filistin'i önce McMahon-Şerif Hüseyin mektuplaşmasıyla Arap asilere, Sykes-Picot Antlaşması ile Fransa'ya ve bir yıl sonra da Balfour Deklarasyonu ile Siyonistlere söz vermişti. Böylece üç Semavi dinin kutsal alanlarının bulunduğu Filistin toprakları üzerinde Savaş sonrası uygulanacak yönetim ve politikalar yeni sorunları beraberinde getirebilecek güçlü bir aksiyoner potansiyel ile yüklüydü. Filistin'deki İngiliz idaresinin ilk beş yıllık döneminde yapılan çalışmalar ile mevcut durum ilk Yüksek Komiser Herbert Samuel tarafından Koloniler Bakanı L. S. Amrey'e 22 Nisan 1925 tarihinde sunulan raporda kaydedilmiştir. Bu çalışmada söz konusu rapor; dönemin Osmanlı ve İngiliz arşiv vesikaları ışığında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Manda, Siyonizm, Ulusal Yurt, Herbert Samuel.

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, ismailkosetr@ktu.edu.tr

GİRİŞ

İngiliz tüccarların doğuya açılmaları esnasında Arap Yarımadası, Kızıldeniz, Basra Körfezi'nin önemli bir kısmı, Filistin ve Arap Denizi dahil Yemen'in güneyindeki sahalar Osmanlı egemenliğindeydi. İngilizler önce İran ile iş birliği yaparak Basra Körfezi ile Hint Denizi'ndeki Portekiz varlığını zayıflatıldılar. Bu esnada İngiliz tacirler Filistin dahil Arap Yarımadası'nda sahaya tanınmaya yönelik keşif misyonları gerçekleştirdiler¹. İngiltere, Balfour Deklarasyonu'nun 1917 senesinde ilanından çok önce Filistin'de yaşayan Yahudiler'in lehinde Osmanlı Devleti nezdinde girişimde bulunmuştu. Bu nedenle Yahudiler'in Filistin'de bir devlet için organize hareket etmesini sağlayan Siyonizm'in 19. yüzyılda doğuşundan itibaren İngiliz Hükümeti ile Siyonistler arasında doğal bir dostluk ve iş birliği gelişti. I. Dünya Savaşı başladığında artık örgütlü bir güce dönüşmüş olan İngiltere ile Siyonistler arasındaki ilişki askeri alanda da kullanıma sokuldu.

İngiliz Hükümeti, Filistin'de kendisine sadık bir yönetim oluşturarak Kızıldeniz'den geçip Hindistan Müstemleke İdaresi'ne giden Kraliyet Yolu'nun güvenliğini sağlamak başta olmak üzere çok sayıda askeri ve stratejik kazanç elde etmeyi amaçlamaktaydı. Filistin'de ulusal bir yurt isteyen Siyonistler ile İngiliz Hükümeti'nin uzlaşması bu nedenle zor olmadı. İngiltere Savaş Bakanlığı, Osmanlı topraklarındaki Siyonist Yahudileri casusluk faaliyetleri başta olmak üzere çeşitli amaçlarla kullandı. Lloyd George Başbakan olduktan sonra ise 1917 yılında cephede savaşmak için muharip bir Yahudi Lejyonu kurdu. Balfour Deklarasyonu'nun ilanından kısa süre sonra Filistin'in işgal edilmesi Siyonistlerin amaçlarına bir adım daha yaklaşabilmesini sağladı. İngiliz Yönetimi 1917-1920 yılları arasında, Sevr Antlaşması imzalanıncaya kadar Filistin'deki Osmanlı Dönemi idare şekline çok fazla müdahale etmedi. Filistin'in sınırları tam olarak belirlenmeden, 30 Haziran 1920 tarihine kadar bölge askeri yönetimle idare edildi. Aynı yılın Temmuz ayında kurulan sivil yönetim 1921 yılı Şubat ayına kadar İngiliz Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak görev yaptı. Bu tarihten itibaren Koloniler Bakanlığı "A tip" manda idaresi kurulacak yerlerin idaresini ele aldığı için Filistin de Koloniler Bakanlığına bağlı yönetimin içine alındı. Londra, Filistin'de manda

¹ M. V. Seton Williams, **Britain and The Arab States**, Luzac & Company Ltd., London, 1948. s. 2.

idaresi kurmak için ilk olarak 1920 yılı Aralık ayında teşebbüste bulunmuştu. Sevr'in imzasıyla Filistin'de idari değişime giden İngiliz Hükümeti Filistin Müstemleke İdaresini kurdu. İlk Yüksek Komiser, hassas dengeler ve birbiriyle çakışan savaş öncesi taahhütler nedeniyle bölgedeki askeri birliklere de komuta edecek yetkiye sahipti².

İngiltere, Filistin mandaterliğini Milletler Cemiyeti kararıyla 1922 yılı Temmuz ayında üstlendi. Bu karardan iki yıl önce, 1920 senesinde, bir Siyonist olan Herbert Samuel Yüksek Komiser göreviyle Filistin'de görevlendirilmişti. Samuel 30 Haziran 1920 tarihinde Hayfa'ya gelmiş, aynı gün Filistin'e ulaşarak göreve başlamıştı. Göreve başladıktan hemen sonra 7 Temmuz'da Kudüs'te, ertesi gün de Hayfa'da yerel halk ile toplantı yapıp Kral George'un Filistin halkına mesajını okumuştur. Mesajda Yahudi Ulusal Yurdu için kararlılık tekrarlanmaktaydı. Filistinli Araplar İngiltere'nin Yahudi Ulusal Yurt politikasıyla bir Siyonist olan H. Samuel'in Yüksek Komiser olarak atanmasını protesto ederek bu toplantılara katılmamışlardır. Buna karşın H. Samuel Londra'ya gönderdiği telgrafta; Kudüs Müftüsünün "*haftalardır yüzüm ilk defa güldü*" diyerek verdiği resepsiyona katıldığını yazmıştır³.

Göreve başladığında 50 yaşında olan H. Samuel 1925 yılına kadar Filistin'de görev yapmıştır. H. Samuel 1909 yılında İngiliz Kabinesi'nde açıkça Yahudi ritüellerini yerine getirip, Siyonizm için destek isteyen ilk kişiydi⁴. Filistin'e bilinçli olarak atanmıştı. Tarihsel bir tesadüfle Samuel, Tevrat'ta Hakimler'den sonra gelen Peygamber'in adıdır. Eski Ahit'te Samuel Peygamber'e ayrılan kısım Hakimler'den sonra "1. Samuel ve 2. Samuel" şeklindedir. Samuel kısmından sonra Krallar bölümü gelmektedir. Hakimler'in sonuncusu olan Samuel'in halefi Saul İsrail Ulusunun ilk Kralı'dır. Saul'den sonraki Kral Davut İsrail ulusunun en güçlü dönemlerinden birisini idare etmiştir. Sameul, annesi Hanna ve babası Elkana tarafından tapınağa takdim edilen büyük erkek çocuktur⁵. Hakimler'in sonuncusu Peygamber Samuel

² İsmail Köse, **İngiliz Arşiv Belgeleri'nde Arap İsyanı**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 32-35.

³ **FO 371/5121**, Sir Herbert Samuel, Jerusalem to Earl Curzon, Secretary of State for the Colonies, 12 July 1920.

⁴ Bernard Wasserstein, **Herbert Samuel and the Partition of Palestine**, Oxford Centre for Postgraduate Hebrew Studies, UK, 1990. s. 1.

⁵ **Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Antlaşma-Tevrat, Zebur, İncil)**, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2001. s. 1. Samuel ve 2. Samuel, s. 335-415.

ile benzer şekilde Herbert Samuel de, beş yıllık görev süresince adını aldığı Peygamber Samuel gibi İsrail Devleti'nin yeniden ihyası için gerekli altyapı çalışmalarını tamamlayacaktır.

Herbert Samuel, 1920-1925 yılları arasında görev sahasındaki İngiliz birliklerinin de komutanı olarak Filistin'de Yahudilere bir ulusal yurt verilmesi için çalışmıştır. Yüksek Komiser H. Samuel görevden ayrıldığı 1925 senesinde beş yıllık çalışma ve geleceğe yönelik önerilerinin yer aldığı “*Report of the High Commissioner on the Administration of Palestine 1920-1925*/Yüksek Komiser'in Filistin'in Yönetilmesiyle İlgili Raporu 1920-1925” adında bir rapor hazırlayarak İngiliz Koloniler Bakanlığına göndermiştir. Türk idaresi sırasında Filistin'in ilk işgal dönemi saha araştırması da olan Herbert Samuel Raporu 59 sayfadır. Rapor Filistin'de; kamu güvenliği, adalet, ekonomi, iletişim, halk sağlığı, eğitim, antik eserler, ziraat, balıkçılık, endüstri, ticaret başta olmak üzere 30 başlıktan oluşmaktadır. Rapor'un 15. başlığı Savaş öncesinde Siyonistlere söz verilen Yahudi Ulusal Yurdu ile ilgilidir⁶. Bu çalışmada yakın geçmişte arşiv erişimine izin verilen Herbert Samuel Raporu, ilgili Osmanlı ve İngiliz arşiv vesikaları eşliğinde, dönemin ikincil kaynakları da göz önünde bulundurularak incelenip Rapor üzerinden İngiltere ile Siyonistlerin 1920-1925 yılları arasındaki dönemde Filistin'deki ulus inşa ve devletleşme faaliyetleri ele alınacaktır.

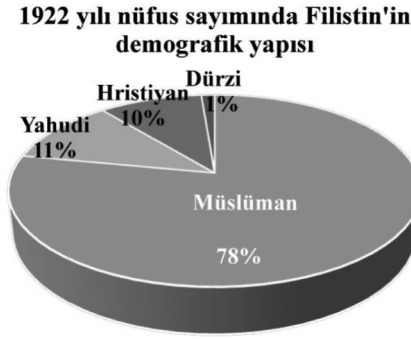
Manda İdaresi Kurulduğunda Filistin'deki Genel Durum

Manda İdaresi altında Filistin yaklaşık 25.899 km² büyüklüğünde bir alanı kapsamaktaydı. Türkiye'nin başkenti Ankara'nın yüzölçümünün 25.401 km² olduğu dikkate alındığında Filistin Manda idaresinin hemen hemen Ankara büyüklüğünde bir bölge olduğu görülür. Üç tek tanrılı dinin en değerli inanç yapılarına sahip Filistin arazisinin önemli kısmı; dağlık, kıraç formasyonlu, güneyde tuzla kaplı çöllerden oluşmaktaydı. Türk idaresi döneminde Yahudiler bütün Filistin'de 458.42 km² toprağa sahiptiler. Bu oran bütün toprakların %2 gibi çok küçük bir kısmına, ekilebilir arazilerin %6'ısından daha az bir orana denk geliyordu⁷. Manda yönetimi şartları kapsamında Arapların elin-

⁶ **Report of the High Commissioner on the Administration of Palestine 1920-1925**, Printed and Published by His Majesty's Stationary Office, London, 1925.

⁷ **Report of the High Commissioner ...**, s. 32.

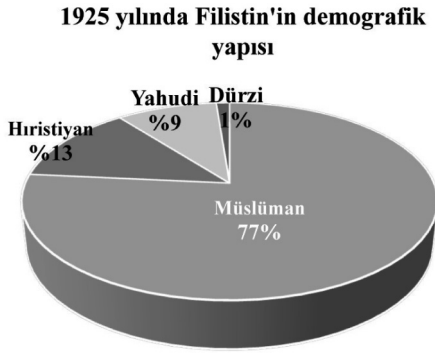
deki toprakların Yahudilere verilmesi ya da kamulaştırılması olanaksızdı. Tek çıkar yol, satın alma, drenaj ile kurutulan bataklıklar ile belli işlemler sonrası ekilebilir hale getirilecek arazilerin Yahudilere verilerek ulusal yurt için gerekli alt yapının oluşturulmasıydı. Satın alma işlemi Manda idaresinin gözetiminde Dünya Siyonist teşkilatlarının finansmanı ile gerçekleştirilmekteydi. Böylece Yahudilerin elindeki toprak oranı manda idaresinin ilk döneminde, 1925 yılına kadar ikiye katlanarak 826.20 km² olacaktır. Siyonist teşkilatları sadece arazi satın alma maliyetlerini değil, yerleşim masraflarını da karşılayarak hızlı bir kolonizasyon gerçekleştireceklerdir.

Bir devletin gelişebilmesi ya da ilerleyebilmesi kamu güvenliğinin sağlanmasıyla yakından ilintilidir. Herbert Samuel Raporu'nun ilk başlığında Filistin'deki kamu güvenliği ele alınır. Raporda Filistin'in küçük, dağlık bir araziye kurulduğu, nüfus dağılımının çok yoğun olmadığı belirtilmektedir. Nüfusun büyük bir kısmı okuryazar olmayıp, feodal toplumların genel karakteristiğini taşıyan, kolaylıkla kışkırtılabilir kitleler haline dönüştürülebilir halklardan oluştuğu belirtilmektedir⁸. Manda idaresi tarafından 1922 yılı Ekim ayında yapılan nüfus sayımına göre Filistin'in demografik yapısı şu şekildeydi: Toplam resmi kayıtlı nüfus 757.182 kişidir. Bu nüfusun ağırlıklı çoğunluğunu 590.890 kişi ile Müslüman Araplar oluşturmaktaydı. 83.794 Yahudi, 73.024 Hıristiyan vardı. Azınlık grup Dürzilerin sayısı 9.474 idi. Herbert Samuel Raporu'na göre 1925 yılında Filistin'in nüfusu 802.000 kişiye ulaşmış, yeni demografik yapı 615.000 Müslüman, 104.000 Yahudi ve 75.000 Hıristiyan'dan oluşmuştur. Yahudi nüfustaki hızlı artış göçler neticesinde yaşanmıştır. Yahudi nüfusun dörtte biri çiftçilerden oluşmaktaydı. 1920-1925 yılları arasındaki dönemde Filistin'de kayıtlı 6.713 yeni ev inşa edilmiştir. Evlerin hemen tamamı Yahudi göçmenlerin kullanımı için yapılmıştır⁹.

⁸ Report of the High Commissioner....., s. 3.

⁹ Report of the High Commissioner....., s. 48.

Temel geçim alanı tarımdı. Halkın üçte ikisi zirai aktivitelerle yaşamını sağlamaktaydı. Ekilebilir arazilerin büyük kısmı Araplar'ın elindeydi. Bu arazilerin bir kısmı ekilmeyerek boş bırakılıyordu. Tarım faaliyetleri arkaik usullere göre yapılmaktaydı. Filistin'in toprak yapısı ve iklimi tütün tarımına uygundu. Türk idaresi döneminde tütün ekimi ve satış imtiyazı Fransız şirketi Tobacco Réige tekelinde olduğu için birkaç köy hariç Filistin genelinde tütün yetiştiriciliğine izin verilmemekteydi. Manda idaresi 1921 yılında Tobacco Réige'nin imtiyazını iptal ederek tütün ekim alanlarını genişletti. Arap ve Yahudi çiftliklerinde tütün ekimi başladı. Yılda 1.800 ton tütün üretildi. Hasılatın yarısı iç pazarda tüketilirken kalanı ihraç edildi. Régie'nin elindeki tütün fabrikasının yerine 11 yeni fabrika inşa edildi. İstihdam sayısı 150'den 360'a çıkarıldı. Manda idaresi tütüne uyguladığı gümrük ve diğer vergilerden yılda ortalama 100.000E£ (Mısır Paundu/ Lirası) gelir elde etmekteydi¹⁰.

Herbert Samuel 1920 yılında göreve başladığında Filistin'de halen Harbi Umumi'nin bıraktığı dip dalganın olumsuz etkileri devam ediyordu. Osmanlı Orduları Filistin'de 1917 yılı Kasım ayına kadar adım adım bir cephe savaşı vermişler, Hicaz Emiri Şerif Hüseyin başta olmak üzere İngiliz ordusuyla iş birliği yapan Suriyeli ve Filistinli Arap kabile şeflerinin yardımıyla bölge işgal edilmişti. Savaş süresince Şerif Hüseyin ve oğulları Filistin halkı ile Gazze sakini Arapları İngilizlerle birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı isyan için kışkırtmıştı. Söz konusu faaliyetler Osmanlı Devleti tarafından fark edilip, tedbir alınmaya çalışılmış fakat yerel ahalinin İngiliz ajanları ve kabile şefleri tarafından ayartılması nedeniyle başarı sağlanamamıştır¹¹. Filistinli Araplar, İngiliz işgal yönetimi altında beş yıl yaşadıkdan sonra yaptıklarından nadim olmuşlar, Türk orduları tarafından 1922 yılı Ağustos ayında kazanılan zafer Filistinli Araplar tarafından gösterilerle kutlanmış, sokaklar süslenmiş, ca-

Herbert Samuel 1920 yılında göreve başladığında Filistin'de halen Harbi Umumi'nin bıraktığı dip dalganın olumsuz etkileri devam ediyordu. Osmanlı Orduları Filistin'de 1917 yılı Kasım ayına kadar adım adım bir cephe savaşı vermişler, Hicaz Emiri Şerif Hüseyin başta olmak üzere İngiliz ordusuyla iş birliği yapan Suriyeli ve Filistinli Arap kabile şeflerinin yardımıyla bölge işgal edilmişti. Savaş süresince Şerif Hüseyin ve oğulları Filistin halkı ile Gazze sakini Arapları İngilizlerle birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı isyan için kışkırtmıştı. Söz konusu faaliyetler Osmanlı Devleti tarafından fark edilip, tedbir alınmaya çalışılmış fakat yerel ahalinin İngiliz ajanları ve kabile şefleri tarafından ayartılması nedeniyle başarı sağlanamamıştır¹¹. Filistinli Araplar, İngiliz işgal yönetimi altında beş yıl yaşadıkdan sonra yaptıklarından nadim olmuşlar, Türk orduları tarafından 1922 yılı Ağustos ayında kazanılan zafer Filistinli Araplar tarafından gösterilerle kutlanmış, sokaklar süslenmiş, ca-

¹⁰ Report of the High Commissioner...., s. 16-17.

¹¹ BOA, DH,ŞFR.00551.00108.001.

milerde Kızılay için para toplanmış, “*Mustafa Kemal Paşa'nın Filistin ve İslam'ın yeni kurtarıcısı olduğunu*” dile getiren söylevler verilmiştir. Dönemin Yüksek Komiserlik raporları Filistin halkının Mustafa Kemal Paşa'nın Filistin'e gelerek kendilerini kurtarmasını beklediğini kaydetmektedir¹². Türk Orduları son güçlerini Yunanlıları Anadolu'dan kovarken harcamıştı, Mustafa Kemal Paşa istese bile İngiliz ve Siyonistlere karşı Filistinliler için herhangi bir şey yapacak mali ya da askeri güce sahip değildi. Filistinli Araplar kaderleri haline gelen kararlarının sonuçlarının ne kadar ağır olabileceğini ilerleyen yıllarda daha açık bir şekilde göreceklerdir.

Savaş döneminde Filistin'deki tarım arazileri bakımsız kalmış, zeytin ağaçlarının bir kısmı askerlerin ısınması ya da kömür bulunmadığından trenlerin hareket ettirilebilmesi için kesilerek yakılmıştır. Nitekim Raporda, Filistin'deki savaş sonrası genel fakirlik ile bağ-bahçelerdeki bakımsızlığa dikkat çekilmektedir¹³. H. Samuel'in göreve başladığı 1920 yılı Baharı'nda Kudüs'te Siyonistler ile Araplar arasında ilk ciddi ayaklanmaya dönüşen çatışma yaşanmış bir yıl sonra benzer durum Yafa'da ortaya çıkmıştır. Herbert Samuel, Arapların görüşmeleri genellikle reddetmeleri nedeniyle 7 Ekim'de Yahudi Ulusal Assemblesi ile bir toplantı yaparak, sükûnu sağlamaya çalışmıştır¹⁴.

İngiltere, Filistin'i işgal ettikten hemen sonra, İngiliz subayların idaresinde yerel halktan oluşan bir polis gücü kurmuştu. Bu güçte Siyonistlerin ne kadar etkili olduğu H. Samuel Raporu'nda açıklanmamıştır. Buna karşın söz konusu yerel güvenlik gücünden seçilenler Polis Eğitim Okulu'nda eğitilerek Filistin'de görevlendiriliyordu. Polis gücüne ek olarak 1921 yılında, tamamen her rütbede İngiliz subayların denetiminde 500 kişilik bir Jandarma kuvveti oluşturulmuştur. Raporda açıkça belirtilmemesine karşın İngiliz arşiv vesikaları Siyonistlerin polis ve jandarma gücünde etkin kontrole sahip olduğunu göstermektedir¹⁵. Her iki güçteki etnik dağılım: Arap, Yahudi ve Çerkezlerden oluşmaktaydı. Polis gücü yerleşim yerlerindeki güvenliği sağlarken, jandarma gücü kuzeyden güneye Filistin sınırlarının doğu kısmını korumaktan mesuldü. Bu güce ek olarak İrlanda'da oluşturulan 762 kişilik bir tabur da Filistin'de

¹² CO 733/25, 8 September 1922 with the appendices A to C including précis of reports of the Delegation to London to the 5th Arab Congress.

¹³ Report of the High Commissioner...., s. 4.

¹⁴ FO 371/5124, Sir H. Samuel, Jerusalem to Earl Curzon, enclosing report on political situation in Palestine for October. 8 November 1920.

¹⁵ CO 733/26, 10 November 1922, with appendices A to D including appeal by the 5th Arab Palesitanian Congress.

güvenliği sağlamakla görevlendirilmişti. Taburun gücü daha sonra 555 askere indirilecektir¹⁶.

İngiliz idaresi başladığında, önceki sayfadaki grafiklerde de görüldüğü gibi Filistin'deki Yahudiler nüfusun çok az bir kısmını oluşturmaktaydı. Siyonistler tarafından planlı bir şekilde Filistin'e yerleştirilen Yahudiler Araplardan sayıca çok az olmalarına karşın, daha eğitilmiş, modern toplumun iş bölümüne yatkın, sanatkâr ve çiftçilerden oluşuyordu. Bu ustalıklı planlama delaletiyle İngiliz manda idaresi döneminde Siyonistler bütün Filistin'de İngiliz yönetimine paralel bir devlet yapısı oluşturmuşlardır. Yerel güvenlik teşkilatlanması sonrasında İngiliz ve Hint birlikleri Filistin'den çekilerek sadece bir süvari birliği bölgede bırakılacaktır. Süvari birliğine ek olarak bir savaş uçağı filosu ile zırhlı araç bölümü de yine Filistin'de bırakılacaktır. Askeri harcamaların İngiliz Devleti bütçesine 1921-1922 yıllarındaki ek ödeme yükü 3.155.000£ (İngiliz Sterlini) idi. Filistin güvenlik harcamalarının oranı 1925-1926 yılında 640.000£'ne düşecek; 1922 yılında İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi Ulusal Yurdu oluşturulmasındaki kararlılık açıklaması sonrası gerek polis gerekse jandarmadan oluşan güvenlik gücü yetersiz kalacaktır.

İngiliz Manda idaresi döneminde Filistin'deki adli sistem de tamamen değiştirilmiştir. Dört bölge mahkemesine bakan Temyiz Mahkemesi ile iki arazi anlaşmazlıkları mahkemesine İngiliz yargıçlar başkanlık etmekteydi. Diğer alt derece mahkemelerdeki bütün yargıç ve hakimler Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler arasından seçilmekteydi. Daha eğitilmiş ve Avrupalı usullere alışık olduklarından Siyonist Yahudiler hukuk sisteminde de etkin bir konuma sahiptiler. Yargıçların maaşları Osmanlı döneminden biraz daha yüksekti, cemaat düzeyinde dini mahkemeler Türk idaresinde olduğu gibi varlığını koruyordu. Kapitülasyonlar 1914 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından kaldırıldığı için, yabancıların kapitüler haklardan yararlanmasına İngiliz manda idaresinde de izin verilmemekteydi¹⁷. Hatırlanacağı gibi İtilaf Devletleri Osmanlı Hükümeti'nin 1914 yılı Ekim ayında alınan kapitülasyonların kaldırılması kararını kabul etmemiş, Mondros ve Sevr Anlaşmalarına kapitülasyonların ikamesine yönelik maddeler konulmuştu. Filistin'de ise İngiliz Hükümeti 1914

¹⁶ Report of the High Commissioner...., s. 4.

¹⁷ Report of the High Commissioner...., s. 7.

yılı kararını temel alarak kapitülasyonların ikamesine izin vermemek için bu kararı bir dayanak noktası olarak kullanmaktaydı.

Filistin, İngiliz manda idaresi Osmanlı Dönemi'ndeki vergilendirme sistemini de çok fazla değiştirmemiştir. Sadece Osmanlı'nın çöküş döneminde uygulamaya konulan iltizam sistemi vasıtasıyla öşür vergisi toplama uygulaması kaldırılmıştı. Manda idaresinde askerlik her birey için zorunlu hale getirildiğinden cizye de kaldırılmıştır. Gümrük vergilendirmesinde kısmi değişikliğe gidilmiş, buna karşın 1917-1925 yılları arasındaki dönemde Filistin'deki Osmanlı gümrük vergi sistemi de varlığını korumuştur. Osmanlı döneminde ve manda idaresinin ilk yıllarında Filistin'in temel geliri gümrük vergileriyle öşür vergisinden oluşmaktaydı. Bu nedenle Filistin kendi giderlerini karşılamayarak gerek Osmanlı gerekse İngiliz sömürge idaresi döneminde idare eden devletin merkez bütçesinde ek yük oluşturan bir idari birimdi. Özellikle 1922-1923 yılları arasındaki dönemde küresel piyasalarda tarım ürünlerindeki ani düşüş Filistin manda idaresinin öşürden elde ettiği geliri ortalama %50 oranında azaltmıştır. Bunun üzerine manda yönetimi öşür vergisini %12.5'a çıkarmıştır. Bu dönemde Filistin bütçesi 73.000E£ (Mısır Paundu/Lirası) açık vermiştir¹⁸.

Mısır 1834 yılında, Osmanlı idaresindeyken uygulamaya konulan Mısır Paundu diğer adıyla Mısır Lirası 1914 yılında İngiliz Sterlinine sabitlenmiş bir para sistemidir. 1 Mısır Paundu bu dönemde hemen hemen 1 İngiliz Sterlini (0.97E£=1£) değerindeydi. Tarıma dayalı gelirler 1924-1925 yılında ise 263.000E£ fazla vermiştir. Öşür vergisi de tekrar Türk idaresinde olduğu gibi %10'a çekilmiştir. Filistin'de manda idaresinin ilk beş yılında sivil hizmetlerle ilgili toplam gelir 8.900.000E£; aynı dönemdeki gider ise; 8.397.000E£'dir. açıkça görüldüğü gibi manda idaresinin ilk döneminde Filistin bütçesi hizmet sektöründe yıllık yaklaşık 100.000E£, toplamda ise 503.000E£ fazla vermiştir. Manda idaresi Yafa ile Kudüs arasında Türk idaresi döneminde başlayan demiryolu hattının yapımını devam ettirerek iç kentlerle liman şehirleri arasında bağlantı kurmuştur. Hayfa'dan Ürdün, Şam'a gitmekte olan ve Osmanlı dönemi Hicaz Demiryolu'nun bir parçası olan demiryolu hattı geliştirilmiş, eksik kısımlar tamamlanmıştır. Türk dönemi demiryolları büyük oranda dar

¹⁸ Report of the High Commissioner...., s. 7.

hat şeklindeydi. İngiliz manda idaresi demiryollarını geniş hatta dönüştürmüştür. Demiryolları manda yönetimine bağlı çalışan Filistin Hükümeti idaresindeydi. Yafa-Kudüs arasındaki demiryolu imtiyazı Sevr'e dayanılarak İngilizler tarafından imtiyaz sahibi Fransız şirketten satın alınmıştı¹⁹.

Osmanlı Dönemi'nde Filistin'de oldukça geniş bir yol ağı inşa edilmişti. İngiliz manda idaresi mevcut Türk dönemi yolları geliştirerek, iç bölgele-re kadar ulaşabilen tali yollar inşa edilmiştir. I. Dünya Savaşı başladığında Filistin'de sadece bir adet motor gücüyle çalışan araba vardı. Manda idaresinin ilk beş yılında bu sayı hızla yükselerek 1.000'e ulaşmıştır. Motorlu araç sayısının artmasında Filistin'e yerleşen zengin Yahudilerin önemli etkisi olmuştur. Araçlar yerleşimler arası taşımacılıkta ve kiralama hizmetlerinde kullanılmaktaydı. Yol ağının gelişmesi ve motorlu araç kullanımındaki artış tarım üretimini de olumlu etkilemiştir. Türk idaresinde Filistin'de geniş bir telgraf ağı vardı. Ağ daha çok askeri ve sivil idari amaçlarla kullanılıyordu. Manda idaresi mevcut telgraf ağını geliştirerek, İngiliz sistemiyle çalışan bir posta ağı da kurmuştur²⁰.

Filistin, Osmanlı döneminde arazi yapısı ve iklimi nedeniyle sıtmanın çok fazla görüldüğü bölgeler arasındaydı. Kudüs ve diğer şehirlerdeki hastaneler özellikle Sonbahar aylarında sıtma hastalarıyla dolup taşmaktaydı. Bazı köylerde halkın tamamı sıtma hastası olmakta, yabancılar Sonbaharda iç bölgelere gidememekteydi. Osmanlı Devleti sıtmaya karşı mücadele etmiş, bu amaçla çok sayıda hastane ve dispanser kurulmuş, bataklıklar kurutulup ıslah edilmeye çalışılmıştı. Kuzey Filistin'deki Huleh Gölü yakınındaki bataklık alanın ıslahı için imtiyaz çalışmalar yapılmış fakat I. Dünya Savaşı başlayınca bu çalışmalar tamamlanamamıştı. Manda idaresi ve Yüksek Komiser H. Samuel, Filistin'e daha fazla Yahudi yerleştirebilmek için yeni yerleşilebilir alanlara ihtiyaç duyuyordu. Belirtilen amacın gerçekleştirilebilmesi yol ve demiryolu ağları ücre köşelere ulaştırılıp, güvenlik sağlandıktan sonra sıtmaya sebebiyet veren bataklıkların ıslahına bağlıydı.

Söz konusu işler önemli miktarda mali kaynağa ihtiyaç duymaktaydı. ABD'deki Rockefeller Vakfı'nın alt kuruluşu olan Uluslararası Sağlık Kuru-

¹⁹ Report of the High Commissioner..., s. 7-9.

²⁰ Report of the High Commissioner..., s. 10.

mu (*International Health Board*) uzman ve görevlileri, Sıtma Araştırma Birimi ile iş birliği içinde Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi tarafından Filistin'e gönderildi. İngiliz Hükümeti bu görevlendirmeyi destekleyerek gerekli yasal işlemleri tamamladı. Filistin Yahudi Kolonizasyon Birliği (Edmond de Rothschild Vakfı) Yafa ile Hayfa arasındaki geniş bataklık alanın drenaj çalışmalarını üstlendi. Çalışmalar sonucunda Kabbara adlı bataklık ve diğer küçük bataklıklar kurutuldu. Bölgede yeni yeni kurulmaya başlayan Yahudi tarım kolonileri de ilk iş olarak yakınlarındaki bataklık, sulak alanları ıslah edip kuruttular. Çalışmalar içerisinde Amerikalı Yahudiler tarafından kurulan Hadasah Siyonist Örgütü'nün faaliyetleri dikkat çekicidir. Manda idaresi enfekte kuyuları kapattı, içme sularının sıtma ile bulaşmaması için gerekli tedbirler alındı. H. Samuel raporuna göre Arap ahali de bataklık kurutma çalışmalarına aktif destek sağlamıştır. Çalışmalar kapsamında 170 km drenaj kanalı ve hendeği inşa edilerek yaklaşık 25.000 dönüm büyüklüğünde bataklık saha kurutulmuştur. Sulak alanlara yağ dökülerek sivrisinek üremesi büyük oranda engellenmiştir. Kapatılan enfekte kuyuların sayısı yaklaşık 45.000'dir. Böylece Filistin'deki sıtma sorunu büyük oranda çözülmüştür²¹.

İngiliz Sömürge İdaresi'nin Filistin'de ivedilikle ele aldığı çalışma alanlarından birisi de eğitimidir. Eğitim delaletiyle, İngiliz Manda idaresinin Araplar başta olmak üzere yerel ahali için daha kabul edilebilir olacağı düşünülmekteydi. Ayrıca, Siyonist örgütleri de bir an önce Filistin'de yerleşmiş olan Yahudi nüfusun eğitilerek kendi amaçları doğrultusunda harekete geçmesini istiyordu. Nitekim, Filistin'deki Yahudiler'in cinsiyet ayrımı olmaksızın erkek ve kız çocuklarında okullaşma oranı hemen hemen %100 seviyesindeydi. Sevr'in imzasından dört ay sonra, Aralık ayında manda idaresi belli köylerde halkın okul binalarını kendilerinin yapmaları durumunda, eğitim masraflarının karşılanacağını ilan etti. Bir tür eğitim seferberliği olan bu uygulama ile 1923 yılına kadar 190 yeni okul hizmete sokuldu. Mali sorunlar nedeniyle program 1923 yılında askıya alındı. Manda idaresinin ilk beş yıllık dönemi sonrasında Filistin'de toplam 314 devlet ve 400 özel okul vardı. Özel okullar, ya misyoner teşkilatları ya da Siyonist örgütleri tarafından kurulup yönetilmekte, finansmanları da bu kuruluşlar tarafından karşılanmaktaydı. Yahudi çocukların büyük kısmı özel okullara gidiyordu. Bütün içinde Araplar nüfu-

²¹ **Report of the High Commissioner....**, s. 10-11.

sun çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen okullaşmada Arapların oranı çok düşüktü, kız çocukları genellikle okula gönderilmiyordu. Sadece 20 Arap okulu vardı. Bunların 12 tanesi manda idaresi döneminde kurulmuştu²².

İngiliz Hükümeti tarafından görevlendirilen öğretmenler, kırsal alanlarda, bedevilerin yaşadığı bölgelerde de ilk ve ortaokul düzeyinde eğitim vermekteydiler. 1920-1925 yılları arasındaki dönemde toplam, 5-14 yaşları arasında 48.000, 15-18 yaşları arasında ise 10.000 çocuk ortalama bir eğitim almıştı. Bu oran 5-14 yaş arası erkek çocuk nüfusun %34'üne, kız çocuklarının ise %24'üne denk geliyordu. Kızların %76'lık kısmı halen eğitim olanaklarına tam olarak erişememekteydi. Yahudi kız çocukların hemen tamamı, Hristiyan kız çocukların büyük kısmı okula gittiği için, Arap kız çocukları eğitim alamayan kısmın hemen tamamını oluşturuyordu²³. Açıkça görüldüğü gibi manda idaresi döneminde Siyonist organizasyonları, planlı ve programlı bir şekilde gerek eğitim gerekse güvenlik yapılanması içinde örgütlenmekteydiler. Manda idaresi ve Yüksek Komiser H. Samuel bu süreci eldeki hükmetme erkini kullanarak desteklemekteydi. İngiliz Ordusu ile birlikte hareket edip, Osmanlı Orduları'nın Filistin'de yenilmesini sağlayan Araplar aslında kendi ayaklarının altındaki sandalyeyi kendileri tekmelemişlerdi. İngiliz Hükümeti'nin gölge korumasında Siyonist teşkilatları kuyumcu titizliğiyle, büyük bir sabırla önce ulusal yurt akabinde de, bir sonraki adım olan İsrail Devleti için çalışmaktaydılar.

Filistin, tarihi olayların yaşandığı, üç semavi dinin kutsal mekânlarının bulunduğu *sui generis* bir bölgedir. Bu nedenle Filistin'de çok sayıda arkeolojik olmanın yanında inançsal öneme sahip tarihi miras niteliğinde eser vardı. Türk idaresinde bu eserler korunmuş, dinlerin kutsal alanlarına azami saygı gösterilmişti. Manda idaresi, 1920 yılında Antik Eserler Bölümü'nü kurarak tarihi eserleri korumaya aldı. Buna ek olarak, Kudüs'te İngiliz, Fransız ve Amerikan arkeoloji okulları açıldı. Özellikle Amerikan Arkeoloji Okulu'nda Siyonistlerin etkin olduğunu söylemeye gerek yoktur. Nitekim Filistin Yahudi Cemaati arkeolojik çalışmalarda aktif rol almaktaydı. Arkeolojik çalışmalar kapsamında Kudüs'te bir de müze kuruldu. Artan nüfus ve hareketlilik nedeniyle Kudüs hızla büyümeye başladı. Eski şehir olduğu gibi korunarak, yeni

²² Report of the High Commissioner...., s. 13.

²³ Report of the High Commissioner...., s. 13.

şehir Siyonist teşkilatların da yönlendirmesiyle Moriah ile Siyonistler'in isimlerine kaynaklık yapan Siyon Dağları arasındaki bölgede kuruldu²⁴. Yeni şehir Batılı standartlara göre kuruldu, Siyonist teşkilatları gerek şehrin kuruluşunda gerekse yapılanmada etkin rol aldılar.

Sanayi Devrimi, Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde başlamış, Devlet bütün modernleşme çabalarına karşın Sanayi Devrimi'nin hızlı ilerlemesine ayak uyduramamıştı. Bütün Osmanlı toprakları ile benzer şekilde Filistin'de I. Dünya Savaşı başladığında, Araplar'ın yerleşik olduğu Nablus'ta ve birkaç diğer yerleşimde zeytinyağından ilkel yöntemlerle sabun yapan birkaç fabrika vardı. Devlet eliyle çalıştırılan işletmelere ek olarak Edmond Rothschild Osmanlı döneminde Filistin'e yatırım yaparak eski Yahudi kolonilerinde şarap üretimi gerçekleştirmekteydi. Köylerde kol gücüyle çalıştırılan yine ilkel işletmeler mevcuttu. Bunlara ek olarak Fransız tütün şirketi Régie idaresi de Filistin'de faaliyet göstermekteydi. Manda idaresinin kurulmasından hemen sonra Avrupa ve Amerika'daki zengin Siyonist kapitali Filistin'e akmaya başladığından hızlı bir endüstrileşme yaşandı. Polonya ve Rusya'daki Yahudi girişimciler de Siyonist teşkilatlarının yönlendirmesiyle Filistin'de yatırım yapmaya can atmaktaydı. Yahudi sermayesi Filistin'e o kadar hızlı ve etkili girmiştir ki, manda idaresinin ilk beş yılı tamamlandığında Hayfa ve Yafa Ortadoğu'nun sanayi üretim merkezleri haline dönüşmek üzereydi²⁵.

Kısa süre içinde büyük oranda Yahudi sermayesiyle Tuğla fabrikaları, un değirmenleri, deniz suyunun buharlaştırılmasıyla tuz üretimi yapılan tesisler kurulmuştur. Tekstil, mantar, ayna, sigara, elektrikli piller, mum, deri, mobilya, konfeksiyon ürünleri, buz vb. üretimi için gerekli tesisler oluşturulmuştur. Manda idaresinde Filistin'de 150'den fazla endüstriyel girişim gerçekleşmiştir. Toplam yatırım tutarı yaklaşık 1.200.000E£'dir. Bu oran 1920'li yılların ekonomik şartlarında oldukça büyük bir miktardır. Beş yılda sadece Yahudi yerleşimi Tel-Aviv'de 70'ten fazla fabrika kurulmuştur. Tel-Aviv'de Rus girişimci Rutenberg'in girişimiyle kurulan güç şebekesiyle elektrik sağlanmış, elektrik sayesinde büyük tekstil fabrikaları kurulmuştur. Elektrik daha sonra Hayfa ve diğer şehirlere de verilmiştir. Endüstriyel üretimdeki artış Filistin ekonomisinin iyileşmesini sağlamış, ihracatta önemli bir yükseliş trendi yakalanmıştır²⁶.

²⁴ **Report of the High Commissioner....**, s. 14-15.

²⁵ **Report of the High Commissioner....**, s. 19-20.

²⁶ **Report of the High Commissioner....**, s. 13.

Birleşmiş Milletler'in taksim kararıyla 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail Devleti'nin ilk başkenti olacak olan Tel-Aviv'de ilk sistemli Yahudi yerleşimi 1908 yılında, özel bir firmanın kuzey yönünde liman şehri Yafa'ya doğru uzanan alanda sahipsiz kumul tepeciklerinden oluşan bir alanı satın almasıyla Türk idaresi döneminde başlamıştır. I. Dünya Savaşı başladığında burada 182 ev inşa edilmiş, dört kilometre yol yapılmıştı. Tel-Aviv bu dönemde Filistin'de sadece Yahudilerin yaşadığı küçük bir yerleşimdi. Köyden biraz büyük bir kasaba olan yerleşimin nüfusu 2.000 kişi, bütçesi 2.500E£ idi. İngiliz işgali sonrası çok fazla gelişme göstermeyen Tel-Aviv, 1921 yılından sonra hızlı bir ilerlemeye sahne oldu. Öyle ki, 1925 yılında dünyada sadece Yahudilerin yaşadığı tek kent olup, bir metropole dönüşen Tel-Aviv'deki evlerin sayısı 2.245'e; nüfus ise 30.000 kişiye; yıllık bütçesi 65.000E£ ulaştı. Bu dönemde şehirde toplam 73 kilometre uzunluğunda cadde ve sokak inşa edilmiştir. Kentin yönetimi, polis, okul, hastane ve diğer bütün iş kollarındaki çalışanları tamamen Yahudilerden oluşmaktaydı. İbranice eğitim verilmekte, kitap ve gazeteler basılmaktaydı. Şehirde 4.000 koltuklu büyük bir sinagog, kültürel tesisler, eğitim kurumları ve bir de opera binası vardı. 1 Nisan 1925 tarihinde Balfour tarafından açılan üniversitede biyo-kimya; Yahudi Çalışmaları; Arap Kürsüsü; Ziraî Araştırma Enstitüsü gibi fakülteler kurulmuştu. H. Samuel raporunda Tel-Aviv'in Yahudi Ulusal Yurdu için dev bir adım olduğunu ifade eder²⁷. Aslında Tel-Aviv, ileride kurulması planlanan İsrail Devleti'nin çöle yeşeren ilk prototipiydi.

Yahudi Ulusal Yurdu

Gelecekte sebebiyet vereceği tartışma ve olumsuzluklar nedeniyle Rapor'un en önemli kısmı aslında Ulusal Yurt ile ilgili çalışma, projeksiyon ve beklentilerin irdelendiği bölümüdür. Herbert Samuel Raporu'nun 15. başlığı Yahudi Ulusal Yurdu'na ayrılmış, beş yıllık sürede yapılan çalışmalar ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Açıkça görüldüğü gibi Londra, Yüksek Komiser H. Samuel'e Filistin'de bir Yahudi Ulusal Yurdu kurulması için gerekli çalışmaların yapılması talimatını vermiştir. Yahudi Ulusal Yurdu, San Remo Konferansı'nda İtilaf Devletleri mensupları tarafından onaylanmış, ABD Kongresi oybirliği ile bu talebi desteklemiş, 1922 yılında Milletler Cemiyeti

²⁷ Report of the High Commissioner...., s. 36-37.

tarafından Filistin Manda İdaresi ile birlikte geçerliliği teyit edilmiştir. İngiliz Hükümeti Milletler Cemiyeti teyidi sonrasında Ulusal Yurt kararlılığını bir kez daha ilan etmiş, hükümetler değişse de bu kararlılık sabit kalmıştır.

Bir Siyonist olup, tarihsel rastlantıyla adaşı Samuel Peygamber nasıl hallefleri Saul ve Davut Peygamberlerin kuracağı güçlü İsrail Devleti için gerekli altyapıyı hazırlamışsa, H. Samuel de arkaik çağla benzer şekilde İsrail Devleti'nin kuruluşun ilk basamağı olan Ulusal Yurt için gerekli çalışmaları büyük bir titizlik içinde memnuniyetle gerçekleştirmiştir. Eğitim, güvenlik, finans, sanayileşme, şehirleşme vb. sahalarda yapılan çalışmalar esnasında Filistinli Araplar çok fazla rahatsız edilmeden ya da Arapların fark edemeyeceği titizlik içinde Ulusal Yurt için gerekli altyapı hazırlık çalışmaları yapılmış, nüfus ihtiyacını karşılayabilmek için ilk beş yılda Yahudi göçü teşvik edilmiştir.

Lozan Konferansı esnasında Taşnakçı Ermeniler tarafından da dile getirilecek ulusal yurt ifadesi Siyonistlerin İsrail Devleti talebini açıktan dile getirmemek için ustalıkla geliştirip uluslararası ilişkiler literatürüne soktukları bir kavramdır. Yahudi Ulusal Yurdu ilk olarak 1897 yılında Basel Konferansı'nda ortaya atılmıştı. Konferansa katılan delegeler Osmanlı Devleti'nin tepkisinden çekindiklerinden devlet amacından bahsetmemeyi uygun görmüştü. Nitekim, Basel Konferansı öncesinde Theodore Herzl tarafından yayınlanan kitapçık asıl amacı açıkça ortaya koymaktaydı²⁸. Siyonist teşkilatların uzun süreli çalışmaları sonrasında 2 Kasım 1917 tarihinde ilan edilen Balfour Deklarasyonu ile İngiliz Hükümeti, Yahudilere savaş sonrası bir ulusal yurt sözü vermişti²⁹. 11 Aralık'ta da General Allenby komutasındaki İngiliz orduları Kudüs'ü işgal etmişti. Deklarasyonda parçalanmış bir nesneyi yeniden bir araya getirip birleştirmek anlamına gelen "*reconstitute*" ifadesi dağılan Yahudi ulusunun bir devlet altında tekrar bir araya getirileceğine işaret etmekteydi³⁰. Savaş öncesinde ve esnasında verdiği çok sayıda taahhüdü daha sonra çeşitli bahanelerle yerine getirmeyen İngiliz Hükümeti, Siyonistlere verdiği sözü tutmaya kararlıydı.

²⁸ Michael Adams, "What Wnet Wrong in Palestine?", **Journal of Palestine Studies**, Vol. 18, No. 1, Special Issue: Palestine 1948 (Autumn, 1988), s. 78.

²⁹ **FO371/3083**, Lord W. Rothshild to Rt. Hon. A.J. Balfour, Foreign Office, 18 July 1917.

³⁰ **FO 371/3083**, Draft Replay to Lord Rotshchild from Mr. Balfour, Foreign Office, August 1917.

Yüksek Komiser H. Samuel bütün bu planların icrasından sorumlu olduğu için beş yıllık manda idaresi dönemini kapsayan devrede yapılan çalışmaları gösteren raporu ulusal yurt faaliyetleriyle ilgili ehemmiyetli bilgiler sunmaktadır. Yahudi Ulusal Yurdu başlığının girişinde H. Samuel ulusal yurt fikrinin nasıl ortaya çıktığını ve meşruiyet sağlayan gerekçeleri açıklamaktadır:

Dünyanın her yerine dağılmış Yahudiler'in bir kısmı iki bin yıllık ümitlerden esinlenerek ve şu anda önlerinde açılmış olan yeni fırsattan faydalanabilmek için kitlesel olarak Yahudiler'in bir zamanlar Vaat Edilmiş Topraklar olarak adlandırılan bölgeye göç etmesini istemektedirler. O anki heyecanla böyle bir arzunun karşısına çıkabilecek engel ve sorunları görmezden geldiler. Toprakların büyük kısmını elinde bulunduran kalabalık yarım milyondan fazla Arap nüfusunun varlığı bu talep esnasında unutulmuş, İngiliz halkının desteğinin ve onayının sağlanmasının önemi dikkate alınmamıştır. Yaşam ve istihdam olanakları da dikkate alınmamıştır. Büyük miktarda baskı altındaki topraklardan Filistin'e gerçekleştirilen Yahudi göçü ile birkaç yıl içinde bir Yahudi Devleti yaratılması, Kutsal Kitap'taki sözlerin ve eski kehanetlerin hızlı gerçekleştirilmesi [ümitleri artırmıştır]³¹.

Açıktır görüldüğü gibi H. Samuel ve İngiliz Hükümeti, Ulusal Yurt kavramının aslında İsrail Devleti için ön adım olduğunun bilincindedir. Raporun ilerleyen kısmında Siyonist organizasyon ve teşekküllerinin Filistin'de bir ulusal yurt kurulabilmesi için yaptıkları faaliyetlerden övgüyle bahsedilmektedir. H. Samuel Raporu'nda Filistinli Araplar'ın bir kısmının Yahudiler tarafından oyaladıklarının farkında olduklarını fakat Siyonistler tarafından devletleşme için nasıl bir yöntem takip edileceğinin kestirilemediğini kaydetmektedir. Filistinli Araplar ayrıca Balfour Deklarasyonu'nun mevcut nüfusun haklarının korunacağını taahhüt eden ikinci kısmına da ne kadar güvenebileceklerinden emin değillerdi. Raporda dikkat çekilen diğer konu "*National Home*" ifadesindeki "*National*"ın "vatandaşlık" anlamına gelip gelmediği tartışmalarıdır³².

Türkiye dahil Balkanlar'daki Yahudiler "*national*" kavramını "*nationality*" şeklinde değerlendirip "*citizenship*" "vatandaşlık şeklinde yorumlamak-

³¹ Report of the High Commissioner...., s. 24-25.

³² Report of the High Commissioner...., s. 25-26.

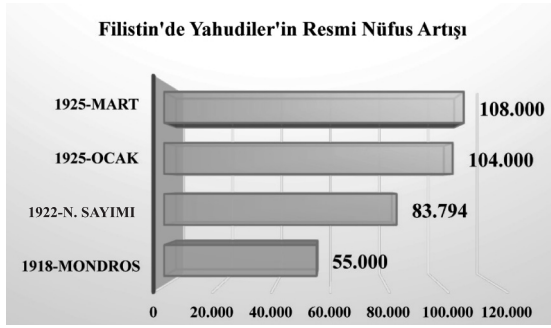
taydılar. Devlet olmayan herhangi bir siyasi aktörün vatandaşı olunmayacağı için “*National Home*” bu yorumda otomatikman bir Yahudi Devleti anlamına geliyordu. Yahudiler arasında yaşanan kavramsal yorum farkı Ulusal Yurt çalışmalarını olumsuz etkileyince karmaşa 1922 yılında H. Samuel’in İngiliz Hükümeti nezdinde girişimde bulunmasına neden olmuştur. İngiliz Parlamentosu’nun 1922 yılı Haziran ayında yayınladığı 1700 Numaralı Kraliyet Kararnamesi (*Command Paper*) ile karmaşa giderilmiştir. Kararname, Yahudi Ulusal Yurdu’nun varlığının sürdürülebilirliği için uluslararası tanınma eşliğinde Filistin’e Yahudi göçünün teşvik edilmesi talimatını da veriyordu³³. Enteresan şekilde Kraliyet Kararnamesi ilan edilmeden önce ön-onay için Dışişleri Bakanı Churchill tarafından dünya Siyonist Organizasyonu’nun bilgisine sunulmuştur. Hatırlanacağı gibi Balfour Deklarasyonu da ilan edilmeden önce Lord Rotschild’in onayına sunulmuştu³⁴. Kararname hazırlanırken Londra’da Araplar’ın oluşturduğu bir İdari Komite temaslarda bulunmaktaydı. Komite de kararnameden haberdar edilmiş, buna karşın Arapların itiraz ve çekinceleri dikkate alınmamıştır.

Kararname’de her ne kadar Siyonist organizasyonlarının Filistin’in idaresinde doğrudan yer alamayacağı yazılıysa da, Filistin’deki Yahudiler Siyonist örgütlerin teşkilatlandırmasıyla kendi politik organlarına, iç işlerini düzenlemek üzere seçilmiş meclislere, şehirlerde seçilmiş konseylere ve okulların kontrolü için örgütlenmeye sahiptiler. İbranice ikinci dil olarak öğretilmekte, İbranice gazeteler yayınlanmaktaydı. “*National*” ifadesiyle ilgili tartışmalar aslında anlamsızdı. Nitekim manda İdaresinin ilk döneminde Filistin’deki Yahudiler, kendi iç örgütlenmelerine ek olarak; dini teşkilatlanmaları, ekonomik faaliyetleri, ortak dilleri, gelenekleri ve geleceğe yönelik beklentileri ile bir ulus inşa etmişlerdi. Filistinli Araplar ise Nüfusun %77 gibi büyük çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen aralarındaki mezhepsel ayrılıklar, kabile asabiyeti ve birbirlerine karşı duydukları güvensizlik, skolastik feodal düşünce yapısı nedeniyle Türk idaresinde Osmanlılık üst kimliği altında örgütlenmiş ulus düşüncesini yok etmişler, yerine yeni bir ulus inşa edemeyerek sayısal üstünlüğün sağlayabileceği avantajları Siyonistlere kaptırmışlardı.

³³ **Report of the High Commissioner....**, s. 25-26.

³⁴ **FO371/3083**, Lord W. Rothschild to Rt. Hon. A.J. Balfour, Foreign Office, 18 July 1917.

Filistin'in işgalinden hemen sonra Balfour Deklarasyonu doğrultusunda İngiliz Hükümeti'nin destek ve korumasında Filistin'e yönelik Yahudi göçü büyük bir ivme kazanmıştır. Bu durum Filistinli Arapların paniklemesine yol açmış, ayaklanmaya varan gösteriler düzenlenmiştir. Manda idaresinin karşılaştığı ilk ciddi ayaklanma Paskalya yortusu esnasında Kudüs'te yaşanan çatışmalardır. Bu çatışmaları Yafa ve etrafında 1921 yılı Mayıs ayında yaşanan ayaklanmalar izlemiş, 104 kişi ölmüş, 407 kişi yaralanmış, ciddi maddi hasar oluşmuştur. Ayaklanmalar Filistinli Arapların geleceklerinden duydukları endişe ve Siyonistlerin büyük bir gizlilik içinde yürüttükleri faaliyetlere karşı tepkidir. Filistinli Araplar, ilk olarak Yahudi göçlerine karşı çıkmışlar, daha sonra Siyonist faaliyetler ile ulusal yurt çalışmalarından kuşkulunmuşlardır.

Herbert Samuel Raporu'nda Filistin'e yönelik Yahudi göçleriyle ilgili önemli istatistikler bulunmaktadır. Buna göre; Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında Filistin'deki Yahudiler'in sayısı Savaşın da etkisiyle 55.000 kişiye düşmüştü. Ra-

pora göre Bu tarihten itibaren Filistin'e yönelik büyük boyutlu bir göç hareketi yaşanmıştır. 1920 yılı Eylül ayından 28 Şubat 1925 tarihine kadar geçen sürede Filistin'e yönelik toplam resmi göç 48.252'dir. Göçmenlerin 46.225'i Yahudi, 2.027'si ise Yahudi değildir. 1 Ocak 1922-28 Şubat 1925 tarihleri arasında Filistin'e yerleşen Yahudi göçmenlerin 12.944'ü erkek; 10.119'u kadın; 8.479'u 16 yaş altı çocuktur. Erkek göçmenlerin %32'si kol gücüyle çalışan emekçi statüsündedir. Yahudi göçmenler bilinçli olarak çok çocuk yaptığından nüfusta hızlı bir artış yaşanmış, yedi yılda nüfus ikiye katlanarak 1925 yılı Mart ayında 108.000'e ulaşmıştır. Şu da unutulmamalıdır ki Siyonist teşkilatları Filistin'e yasal yolların haricinde gayri yasal yollarla da çok sayıda göçmen sokmakta ve Manda idaresinin yardımıyla bu kayıt dışı göçmenler farklı bölgelere yerleştirilmekteydi.

Edmond de Rothschild Filistin Türk idaresindeyken, 1880'li yıllardan itibaren hibe ve yardımlarla Yahudi zirai kolonileri kurulmasını sağlamıştı.

Dünya Siyonist Teşkilatı, Filistin'e göçü finanse etmekte ve zirai koloniler bu amaçla yerleşimde ilk adım olarak kullanılmaktaydı. Manda idaresi göçü kontrol edebilmek için bir Göç ve Seyahat Birimi kurmuştu³⁵. Birimin görevlileri limanlarda görev yaparak göçmenleri düzene koymaya çalışıyordu. İlk görevliler Balkanlar'dan ve Avrupa'dan gelen göçü kontrol etmek üzere Trieste limanında görevlendirilmişlerdi. Göçmenler Filistin'deki ihtiyaç dikkate alınarak kategorik bir seçimle meslek ve yeteneklerine göre seçilmekteydi. Siyonist teşkilatları göçmen biriminde aktif olarak rol almakta ve seçimler büyük oranda Siyonistler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Göçmenlerin mesleklerine göre kategorik ayrımı ve seçimi ulus inşası sonrasında sınıfsal işbölümünün gerçekleştirildiği ikinci devletleşme adımıdır. Yahudi ya da Siyonist olmayıp, özel yetenek ya da mesleği olan göçmenler de çok nadiren kabul edilmekteydi³⁶.

Yahudi göçmenler farklı sınıf, dindarlık, yetenek, eğitim ve kültüre sahiptiler. Buhara, İran, Irak gibi feodal kültürün halen yaşadığı bölgelerden gelen göçmenlerin yanında Chicago ve New York'ta üniversite eğitimi almış göçmenler de Filistin'e gelmişti. Yemen'den gelen alt sınıfa ait fakat gümüş ve fildişi sanatkarı Yahudi göçmenler, çiftçiler vardı. Fransa'dan gelen zirai uzman göçmenlerin yanında Almanya'dan mühendis, Hollanda'dan banker, Polonya ve Rusya'dan gelen imalatçı göçmenler vardı. Balkanlar, Asya ve Batı Avrupa'dan gelen yazar, gazeteci, avukat, müzisyen, mimar, sosyal uzman, doktor, öğrenci ve organizatör Yahudi göçmenler de Filistin'e gelmişti. Göçmenler arasında siyasi ayrılıklar da mevcuttu, manda idaresinin ilk döneminde altıdan fazla siyasi parti vardı. Hatta Bolşevik düşünceye sahip Yahudi göçmenler bile Filistin'e gelmişti. Özellikle Rusya ve Balkanlar'dan gelecek çiftçi göçmenlere tarım üretimini artırabilmek için zirai eğitim verilmekteydi³⁷. Farklı dil, kültür, eğitim, siyasi anlayış ve düşünceye karşın ihtiyaç duyulan her sınıftan insanın oluşturduğu işbölümü ve ortak İsrail Devleti ülküsü etrafında Türk idaresi sonrasındaki yedi yılda yeni bir ulus inşa edilmişti. Filistinli Araplar ise halen sonuçsuz ayaklanmalar, Londra'da ricalar ve iç anlaşmazlıklarla zaman kaybetmekte, Yahudiler ile Araplar arasındaki mali, kültürel, eğitim ve ortak ülkü makası her geçen gün biraz daha açılmaktaydı.

³⁵ FO 371/5123, Sir H. Samuel, Jerussalem to Earl Curzon, 13 September 1920.

³⁶ Report of the High Commissioner...., s. 30.

³⁷ Report of the High Commissioner...., s. 31.

Filistin’de 1925 yılına varıldığında yaklaşık 100 Yahudi zirai köyü oluşturulmuş durumdaydı. Köyler, kuzeyde Suriye sınırından güneyde Gazze yakınlarına kadar geniş bir alana dağılmıştı. Zirai köyler, geliştirilen sulama olanaklarıyla Maritime Ovası’nda ve Esdraelon Vadisi’nde yoğunlaşıyordu. Yukarı ve Aşağı Celile ile Samiriye’de de zirai köyler kurulmuştu. Yeni köylerin hemen tamamı Araplardan satın alınan arazilerde oluşturulmuştu. Yahudi kolonizasyonu sürecinde Esdraelon Vadisi dikkat çeker. Esdraelon, 23 km genişlikte, Akka Körfezi’nden 103 km doğu yönünde verimli topraklar üzerinde Şeria Vadisi’nin içine doğru uzanan dikdörtgen formasyonlu bir yapıydı. 1920 yılında burada birbirinden uzak mesafelerde beş küçük Arap köyü vardı. Kalan kısımlarda herhangi bir yerleşim, ev ya da ağaç yoktu. Hicaz Demiryolu’nun bir kolu buradan geçmekte fakat bakımsızlıktan terkedilmiş bir vagonun başka bir şey görülmemekteydi. Suriyeli derebeyler toprakların büyük kısmına sahipti. Mukatta nehri vadiyi sulamakta, akarsu ıslah edilmediği için nehir düz akış yataklarında bataklık alanlar oluşturmaktaydı. Yahudi Ulusal Fonu ve diğer Siyonist teşkilatları arazinin 132 km²’sini 900.000£ karşılığında satın aldılar. Bu kısımda 20 köy kuruldu, 2.600 Yahudi göçmen bölgeye yerleştirildi. Her köye bir okul açıldı. Köylerden birinde kadınlar için zirai eğitim okulu açıldı. Bütün bataklık ve çamur alanlar kurutulmuş ıslah edildi. Hayfa’ya ulaşan demiryoluyla aktif bir ticari ağ oluşturuldu. Kısa sürede ıssız, kıraç alan yerleşik bir üretim merkezine dönüştürüldü. Koloni etrafındaki arazileri de satın alarak hızla büyümüşür³⁸.

Esdraelon İngiliz manda idaresi döneminde kurulmuş bir kolonidir. Türk idaresinde sırasıyla 1878 yılında kurulan Petah Tikvah ve 1910 yılında kurulan Degania kolonilerinin gelişimi dikkat çekicidir. Filistin’de kurulan ilk Yahudi kolonisi olan Petah Tikvah Yafa yakınlarındaki köyde 700 hektarlık bir arazi üzerine, Kudüs’te yerleşik Osmanlı vatandaşı bir Yahudi tarafından kurulmuş, ilk olarak Rusya’nın Bialestok bölgesinden gelen Yahudi aileler buraya yerleşmiştir. İlk kurulduğunda Petah Tikvah’ta 125 Yahudi yaşamaktaydı. 1925 yılında koloninin sahip olduğu arazi yedi kat artarak 5.000 hektara nüfusu ise 4.000 kişiye yükselmiştir. Nüfusun 1.800 kişisi çiftçiler ve aileleri, 1.100’ü çalışanlar ve kalan 1.100 de diğer çalışanlardan oluşmaktaydı. Arazinin büyük kısmı; portakal, badem, zeytin ağacı, üzüm bağları, diğer ağaçlar,

³⁸ Report of the High Commissioner...., s. 34-35.

bataklık kurutan Avustralya menşeli okalıptüs ağaçlarından oluşmaktaydı. Diğer alanlar ekili araziler ile ev ve yerleşimlerle kaplıydı. Koloninin sahip olduğu varlık değeri ortalama 1.000.000E£ idi. Yahudi örgütleri finansal olarak koloniyi desteklemekteydiler³⁹.

Diğer dikkate değer Türk dönemi Yahudi kolonisi, güney Celile yakınlarında bir köy olup, Petah Tikva'dan daha küçük olan Degania savaş esnasında önemli zarara uğramış bir yerleşimdi. Yerleşimin Kolonizasyon işlemleri 1923 yılında tamamlanmıştır. 350 hektarlık bir alana kurulmuştu, nüfusu 65 kişiden oluşuyordu. Kolonide ağırlıklı olarak sebze yetiştirilmekte, ürünler Şam'da satılmaktaydı. Bu koloni de Siyonist örgütler ve Yahudi Ulusal Fonu tarafından destekleniyordu. Koloni 19.500E£ tutarında mal varlığına sahipti⁴⁰.

İngiliz işgalinin ilk yedi yıllık döneminde, Yahudiler Filistin'e yaklaşık 6 milyon Mısır Paund'u yatırım yapmışlardır. Bu yatırımın 1 milyonu Arapların elindeki arazilerin satın alınmasına harcanmıştır. Endüstriyel altyapıya da buna yakın bir miktar harcanmıştır. 3.5 milyon tutarında bir meblağ ise kolonizasyon ve eğitime harcanmıştır. Harcamalar büyük oranda Yahudi Ulusal Fonu ve Siyonist teşkilatları tarafından finanse edilmiştir. Bütün bu çalışmalar sonucunda bir Yahudi ulusu inşa edilmiş, Ulusal Yurt ve devletleşme için gerekli altyapı tamamlanmıştır. Herbert Samuel, raporunda da açıkça belirttiği gibi, Filistin'de bir Yahudi Ulusal Yurdu kurulabilmesi için görevini hakkıyla yerine getirmiştir. Buna karşın fanatizm boyutundaki aşırılıkları engellemeye çalışarak Filistinli Arapların haklarını da korumaya çalışıp, Ürdün'ün Filistin'den ayrı bir devlet olarak yapılanmasını desteklediği için H. Sameul fanatik Siyonistler tarafından davasına ihanetle suçlanmıştır⁴¹.

Raporun son kısmında Filistinli Arapların ulusal yurt kurma çabalarına karşı tavırları değerlendirilmiştir. H. Sameul'e göre Arap ahali işgalin ilk döneminde yayılan; Yahudiler'in köylerini basacağı, yüzbinlerce Yahudi'nin Filistin'e geleceği ve arazilerinin ellerinden alınacağı gibi söylentilerin doğru olmadığını görünce ulusal yurt faaliyetlerine çok fazla itiraz yükselmemiştir. Samuel'e göre ayrıca Arap ahali İngiliz idaresinin erdem, esenlik ve avantajla-

³⁹ Report of the High Commissioner...., s. 34-35.

⁴⁰ Report of the High Commissioner...., s. 36.

⁴¹ Wasserstein, a.g.m., s. 2.

rını fark ettiğinden idare ile uyumlu bir toplum olmuştur. Okullar inşa edilmiş, yollar yapılmış, tütün ekimi teşvik edilerek Arap halkın refahı artırılmıştır. Hırsızlık ve eski feodal kan davaları engellenmiş, Türk idaresinden emekli maaşı alanlara ödeme devam ettirilmiştir. Türk idaresi dönemindeki arazi sorunları çözülmüş, Arapça gazeteler basılmış, Arapların da haklarını koruyan bir sistem kurulmuştur⁴².

H. Samuel'in çizdiği tozpembe tablonun aksine Filistin'deki durum işgal döneminde hiçbir şekilde Arapların lehine gelişmemiştir. Önceki sayfalarda da görüldüğü üzere H. Samuel ve Londra, Filistin'de bir Yahudi Ulusal Yurdu kurulabilmesi için Siyonist teşkilatlarıyla iş birliği içinde Arapları günlük tesellilerle oyalayarak el ele çalışmışlardır. Dünyanın dört bir tarafından gelen Yahudi göçmenlerden bir ulus yaratılarak arzulan ulusal yurt ve devlet kurulmuştur.

DEĞERLENDİRME

Herbert Samuel, Filistin'de beş yıl görev yapmış işgal dönemi ilk Yüksek Komiseridir. Bir Siyonist olduğu için bilinçli olarak bu göreve getirilmiş, Filistin'de Yahudi Ulusal Yurdu kurulması için etkin faaliyet göstermiştir. Denilebilir ki, İsrail Devleti'nin temelleri Filistin'de H. Samuel döneminde atılmıştır. Aslında H. Samuel Siyonist teşkilatlarının karmaşık fakat ritmik bir desen gibi titizlikle ördükleri ulus inşa etme ve devletleşme sürecinin orta halkası diğer bir ifadeyle bağlayıcı ilmiğidir.

Nitekim, Dünya Siyonist teşkilatları ince bir planlama dahilinde Filistin'e Yahudi göçünü finanse etmiş, bunun yanı sıra devletleşme için gerekli toplumsal işbölümü, kolonizasyon, yeni yerleşim yerleri açılması, sağlık, bataklik ıslahı, eğitim gibi saha çalışmaları H.Samuel'in gözetiminde söz konusu planlama doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Birbirinden farklı, her anlamda heterojen topluluklardan oluşan Yahudi göçmenler H. Samuel tarafından uygulanan planlama sayesinde yedi yıl gibi kısa bir sürede devletleşebilecek bir ulus inşa etmişlerdir.

H. Samuel tarafından bir tür beş yıllık muhasebe olan manda idaresi raporu, resmi rakamlarla Filistin'e yönelik Yahudi göçünü, Yahudi nüfusu,

⁴² Report of the High Commissioner...., s. 44-46.

Yahudiler'in devletleşme faaliyetlerini detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Buna karşın H. Samuel raporunda olumsuzlukları çok fazla yazmamayı tercih etmiştir. Örneğin raporda Arap ayaklanmalarına, iç karışıklıklara, Siyonist örgütler tarafından oluşturulan paramiliter yeraltı teşkilatlanmalarına, Arap yerleşimcilerin yerlerini terk edip Yahudi göçmenlere yerleşim alanı açılması uygulamalarına değinilmemesi tercih edilmiştir.

H. Samuel raporu bilimsel değer ifade eden istatistik bilgi sunmasına rağmen, genel olarak değerlendirildiğinde yapılanları ve yapılamayanları meşrulaştırma üslubuyla kaleme alındığı görülür. H. Sameul bir Siyonist olmasına rağmen, saha görevinde Siyonist teşkilatlarının en azından meşruiyet ve adalatten yoksun taleplerini karşılamamak için direnmiş fakat bu nedenle kendi toplumundaki fanatikler tarafından sert eleştirilere maruz kalmıştır. Sonuç olarak H. Samuel raporu, Filistin'de 1920-1925 yılları arasında gerçekleşen olayları değil, Yahudilerin ulus inşa süreciyle, Ulusal Yurt için yapılan çalışmaları belli bir sistematik içinde resmi figürlerle ele almıştır. Rapordaki resmi rakam ve istatistik bilgileri dönemin gerçekleriyle uyumluysen, özellikle Araplarla ilgili toz pembe tablo gerçeklerle örtüşmemektedir.

KAYNAKÇA**Arşiv Vesikaları**

BOA, DH.ŞFR.00551.00108.001.

CO 733/25, 8 September 1922 with the appendices A to C including précis of reports of the Delegation to London to the 5th Arab Congress.

CO 733/26, 10 November 1922, with appendices A to D including appeal by the 5th Arab Palesitinan Congress.

FO 141/805, Telegram No. 554 from Sir Mark Sykes to the High Commissioner for Egypt, Cairo, 1 June 1997.

FO 371/2486, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 26 August 1915.

FO 371/3083, Draft Replay to Lord Rotshchild from Mr. Balfour, Foreign Office, August 1917.

FO 371/3395, Telegram from N. Sokolov, Zinoist Organisation, London to Yarmonowitz at Irkutsk, Siberia, 25 September 1918.

FO 371/61, Sir N. O’Conor to Sir Edward Grey, Confidential, Jerusalem, April 6, 1906. Egypt and Sudan, Turco-Egyptian Frontier, April-May 1906, s. 354-55.

FO371/3083, Lord W. Rothshild to Rt. Hon. A.J. Balfour, Foreign Office, 18 July 1917.

L/P&S/18/B215, Statement of Mohammed ibn Arif ibn Oreifan, 18 August 1915.

FO 371/5121, Sir Herbert Samuel, Jerussalem to Earl Curzon, Secretary of State for the Colonies. 12 July 1920.

FO 371/5123, Sir H. Samuel, Jerussalem to Earl Curzon, 13 September 1920.

FO 371/5124, Sir H. Samuel, Jerussalem to Earl Curzon, Enclosing Report on Political Situation in Palestine for October, 8 November 1920.

Report of the High Commissioner on the Administration of Palestine 1920-1925, Printed and Published by His Majesty’s Stationary Office, London, 1925.

The Arab Bulletins, Bulletin of the Arab Bureau in Cairo, 1916-1919, Vol. I-II, Archive Editions: London, 1986.

Diğer Kaynaklar

Albert, M. Hyamson, **Palestine Under The Mandate 1920-1948**, Methuen & Co. Ltd., London, 1950.

Frank, E. Manuel, "The Palestine Question in Italian Diplomacy, 1917-1920", **The Journal of Modern History**, Vol. 27, No. 3 (Sep., 1955).

Köse, İsmail, **İngiliz Arşiv Belgeleri'nde Arap İsyanı**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.

Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Antlaşma-Tevrat, Zebur, İncil), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2001.

Williams, M. V. Seton, **Britain and The Arab States**, Luzac & Company Ltd., London, 1948.

Wasserstein, Bernard, **Herbert Samuel and the Partition of Palestine**, Oxford Centre for Postgraduate Hebrew Studies, UK, 1990.

EK: 1

Issued by the Colonial Office.

PALESTINE.

REPORT OF
THE HIGH COMMISSIONER
ON THE
ADMINISTRATION OF PALESTINE,
1920-1925.

LONDON:

PRINTED AND PUBLISHED BY HIS MAJESTY'S STATIONERY OFFICE

To be purchased directly from H.M. STATIONERY OFFICE at the following addresses:

Adastral House, Kingsway, London, W.C.2; 28, Abingdon Street, London, S.W.1;

York Street, Manchester; 1, St. Andrew's Crescent, Cardiff;

or 120, George Street, Edinburgh;

or through any Bookseller.

1925.

[Colonial No. 15]

Price 2s. 0d. Net.

EASTERN.

[July 21.]

CONFIDENTIAL.

SECTION 4.

[E 8599/85/44]

No. 1.

Sir H. Samuel to Earl Curzon.—(Received July 21.)

(No. 1.)

My Lord,

Jerusalem, July 12, 1920.

I BEG to report that I arrived at Jaffa on H.M.S. "Centaur" in the morning of the 30th June, and at Jerusalem in the afternoon of that day. The municipality of each of those towns presented an address of welcome. The military authorities had taken very full precautions, in view of the possibility of disturbances, but there was no untoward incident of any kind. The population was not demonstrative, but such expressions of feeling as there were, from the crowds that had assembled in the streets, were cordial and friendly. Major-General Bols, the retiring Chief Administrator, received me at his office, and I was able to discuss the present situation with him. He left the same evening.

I had arranged from London that the Military Governors of the various districts should be summoned to Jerusalem on the 1st July, and on that morning I held a conference with them and with the heads of the departments of Administration. I communicated to those present your Lordship's letter of appointment, and went through with them the several points in the statement of policy which I intended to make at assemblies of notables at Jerusalem and Haifa a few days later. On the following morning Lieutenant-General Congreve, the Commander-in-Chief of the Egyptian Expeditionary Force, and Major-General Shea, the senior Divisional General in Palestine, both of whom had been good enough to meet me on my arrival at Jaffa, came to Jerusalem for the discussion of a number of matters in which the civil and military authorities were jointly concerned.

The assemblies took place at Jerusalem on the 7th July and at Haifa on the 8th July. There had been many reports that the Moslem leaders would refuse to attend, as a protest against the pro-Zionist policy of His Majesty's Government, and particularly against my own appointment; and it is certain that in many places the active members of the opposition did their utmost to organise a boycott. Those efforts were quite unsuccessful. Although for a few days, and in certain districts, some of the leading men were wavering as to the course they would pursue, in the end, with exceedingly few exceptions, they all attended.

The assemblies proved to be fully representative of all creeds and of all sections of opinion, with the exception of a very small group of extremists. The result showed that it was right not to have been deterred by the somewhat alarmist accounts of the state of opinion in Palestine, which had been transmitted from time to time, but to have put the situation to the test at once.

The assemblies at Jerusalem consisted of about 250 persons, and at Haifa, the invitations having been distributed rather more freely, of a somewhat larger number. At both I read in English the message to the people of Palestine which His Majesty the King had been pleased to send. The message was then translated into Arabic and into Hebrew, the audience standing meanwhile. I then delivered the speech of which a copy is appended in this despatch. (Annex A.) Arabic and Hebrew translations were read. The proceedings concluded with the reading in the three languages of a letter from Lord Allenby, who would have been present at one or other of the gatherings, but for an unfortunate accident which confined him to his room at the time.

The reports which have so far been received are unanimous that the pronouncements at these assemblies have had an excellent effect. The Jewish population is very satisfied; while the Moslems, who had expected the declaration of a much more drastic policy, are relieved and reassured. The Grand Mufti of Jerusalem said in the course of conversation of the reception which followed the ceremony, "To-day, for the first time for many weeks, I feel that I may smile." Although the extremists will no doubt continue their criticisms, and show signs already of putting false interpretations on some of the points, there is every reason to believe that the pronouncement has greatly relaxed the tension which has existed for so long.

MONDROS MÜTAREKESİ'NE GİDEN SÜREÇTE İNGİLTERE'NİN OSMANLI DEVLETİ'Nİ SAVAŞ DIŞI BIRAKMA STRATEJİSİ

Figen ATABEY*

ÖZET

Bu çalışma ile, Mondros Mütarekesi'ne giden süreçte İngiltere'nin Sina-Filistin Cephesi'nde izlediği askeri ve siyasi stratejinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Lloyd George'un 6 Aralık 1916'da Başbakan olmasıyla İngiliz Hükûmeti, Sina-Filistin Cephesi'nde büyük bir strateji değişikliğine gitmiştir. Lloyd George, Genelkurmay'ı ile ters düşme pahasına Filistin ve Suriye'yi işgal ederek Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmayı amaçlamıştı. 1917 yılının Aralık ayında Kudüs'ün İngilizlerce ele geçirilmesinin hemen ardından Başbakan Lloyd George, bölgeyle ilgili yeni bir durum değerlendirmesi yapma gayretine girmiştir. 1917 yılının Haziran ayında Mısır Sefer Kuvveti'nin Başkomutanlığına Orgeneral Allenby'nin getirilmesi ile cephedeki dengeler değişirken, Başbakan Lloyd George'un yoğun çabaları sonucunda 21 Ocak 1918 Versay'daki Yüksek Savaş Konseyi'nden Osmanlı Devleti'nin savaş dışı edilmesi kararı çıkmıştır. Bu karara göre; Halep'e kadar olan Osmanlı Devleti'nin topraklarının ele geçirilerek, Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda General Allenby cephede sağlanan başarılarından yararlanarak ve Osmanlı Başkomutanlığı tarafından Filistin Cephesi'nin yeteri kadar önemsenmediği düşüncesiyle Halep hedefli ileri harekâtını seri bir şekilde sürdürmüştür. 18-19 Eylül 1918 gecesini başlayan ve 26 Ekim 1918 tarihine kadar devam eden İngiliz genel taarruzu, Osmanlı Devleti'nin Filistin ve Suriye topraklarının kaybı ile sonuçlanmıştır. Muharebenin bu şekilde sonuçlanması, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin önünü açmış ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesine sebep olmuştur. Çalışmanın ana materyalini, İngiliz Ulusal Arşivinden temin edilen İngiliz Savaş Komitesi ve Yüksek Savaş Konseyinin toplantı tutanakları ile İngiliz Genel Kurmaylığının raporları oluşturmuştur. Ayrıca konuya ilişkin yerli ve yabancı başvuru eserlerinden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Filistin-Suriye Cephesi, Osmanlı Devleti, İngiltere, Müttefik Devletler Yüksek Savaş Konseyi, Mondros Mütarekesi.

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fatabey@agri.edu.tr

THE BRITISH STRATEGY OF KEEPING THE OTTOMAN STATE OUT OF WAR ON THE WAY TO THE MUDROS ARMISTICE

ABSTRACT

Within this study, it is aimed to reveal the military and political strategy of Britain that is followed in the Sinai-Palestine front till the period of the Mudros Armistice. By the appointment of Lloyd George as the prime minister on 9th December 1917, the British government went to a major change on the strategy of the Sinai-Palestine front. Lloyd George intended to keep the Ottoman Empire out of the war by occupying Palestine and Syria at the cost of falling into disagreement with his General Staff. Immediately after the occupation of Jerusalem by the British in December 1917, British Prime Minister Lloyd George made an effort to assess in a new situation. While the balances on the front were changing with the appointment of General Allenby to the Commander of the Egyptian Expeditionary Force in June 1917, as a result of the intense efforts of British Prime Minister Lloyd George. The decision taken by the Supreme War Council at Versailles on 21 January 1918, if all Palestine were seized, the Ottoman State would be out of war. So Germany would be deprived of two allies and the war would end. General Allenby continued his campaign against Aleppo and other municipalities seriously, taking advantage of the achievements of the front and by the thought that Ottoman Commander-in-Chief ignorance of the Palestine front. The British general assault, which started from September 18-19, 1918 and continued until October 26th, 1918, resulted with the loss of the Palestinian and Syrian lands of the Ottoman State. This result of the battle accelerated the withdrawal of the Ottoman Empire from the First World War and led to the period of the Mudros Armistice on October 30th, 1918. The main sources of the study are the reports and documents of the British General Staff and the minutes of the meetings of the British and Supreme War Councils obtained from the British National Archives. In addition, Turkish and foreign basic sources related to the subject are also used in the study.

Keywords: First World War, Palestine-Syrain Front, Great Britain, Ottoman State, The Allies Supreme War Council, Mondros Armistice.

GİRİŞ

1914 yılının Kasım ayı itibarıyla Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın müttefiki olarak girdikten sonra Süveyş Kanalı'nı ele geçirerek, İngiltere'nin Hindistan ile irtibatını kesmek amacıyla Süveyş Kanalı-Mısır istikâmetinde iki defa askerî harekât düzenlemiştir. Karargâhi Halep'te bulunan 4. Ordu Komutanlığına bağlı Alman Albay von Kress Kresenstein komutasındaki Sina Çöl Komutanlığı tarafından 2-3 Şubat 1915 tarihleri arasında gerçekleştirilen Birinci Kanal Harekâtı, başarısızlıkla sonuçlanırken, büyük bir zayıfla geri dönmüştü. Başarısız Birinci Kanal Harekâtının hemen ardından 4-5 Ağustos 1916 tarihleri arasında Sina Çöl Komutanlığı tarafından II. Kanal Harekâtı gerçekleştirilmiştir. "Romani Muharebesi" olarak bilinen bu harekâta, İngiliz General Archibald Murray komutasındaki Mısır Sefer Kuvveti, Osmanlı birliklerini büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Romani Muharebesi'ndeki İngiliz zaferi, Sina-Filistin Cephesi'nin Sina Çölü'nü kapsayan harekât bölgesi açısından dönüm noktası olmuştur. Artık Mısır ve Süveyş Kanalı'nı hedef alacak başka bir Osmanlı saldırısı ihtimali kalmadığı gibi, İngilizler bu cephedeki çarpışmaların sonuna kadar taarruz inisiyatifini ellerine geçirmişlerdir¹. Bu dönemde yaşanan diğer önemli bir gelişme ise 7 Aralık 1916'da Lloyd George'un Başbakanlık görevine gelmesidir. Lloyd George kabinesinin kurulması ile Sina-Filistin Cephesi'ne ilişkin büyük bir strateji değişikliği görülmektedir. Başbakan Lloyd George savaşın başından beri Osmanlı Devleti'ne karşı Orta Doğu'da elde edilecek bir başarının Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefik zaferini hızlandıracağı inancını taşımaktaydı. Bu amaçla yeni İngiliz kabinesi tarafından 26 Aralık 1916 tarihinde İngiliz Genel Kurmaylığından İngilizlerin Sina-Filistin Cephesi'nde ilerleyerek, Kudüs'ü işgaline yönelik bir rapor hazırlaması talep edilmiştir. Buna binaen İngiliz Genel Kurmaylığı tarafından 29 Aralık 1916 tarihli hazırlanan raporda şu değerlendirmede bulunulmaktadır: "*Kudüs'ün ele geçirilmesindeki faydalar takdir edilmekle birlikte eldeki kuvvetler, bu işin başarılması için yeterli değildir. Kudüs'e taarruz, 1917 sonbaharına kadar düşünülemez. Fransa (Bati) Cephesi'ne azami önemin verilmesi gerekmektedir. Mısır'da 1917 Sonbaharında taarruza geçmek için bütün hazırlıklar tamamlanmış olacaktır. Şa-*

¹ Nuri Karakaş, "Hedef Kudüs: İngiliz Askerî ve Siyasî Stratejisinde Filistin Harekâtı", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXXI, 2/2016, s.473.

*yet savaş kabinesi uygun görürse General Murray, yaz aylarında az bir kuvvetle savunmada kalacak sonbahardaki taarruz için hazırlanacaktır. İmkânlar doğrultusunda kendisine Hindistan, Irak ve Doğu Afrika'dan kuvvetler gönderilecektir. Olası harekât Sina yarımadasından ilerleyerek yapılacaktır.”*² İngiliz Genel Kurmaylığının 26 Aralık 1916 tarihli bahse konu raporunda ortaya koyduğu lojistik ve Almanya'ya karşı Fransa'da yürütülen mücadeleye ilişkin stratejik gerekçeler karşısında, 1917 yılı Ocak ayındaki Savaş Kabinesi toplantısında alınan karar gereğince 1917 yılı sonbaharına kadar Filistin Cephesi'nde geniş çaplı bir harekât yapılması ertelenmiştir³.

1. Gazze Muharebelerine Giden Süreçte Değişen İngiliz Stratejisi

1917 yılında Sina Cephesi'ndeki muharebelerin, Filistin'in kapısı durumundaki Gazze etrafındaki bölge ile sınırlı tutulması kararı üzerine Mısır Sefer Kuvveti Komutanı General Murray'e Gazze-Birüssebi hattına ilerlemesi talimatı verilmiştir⁴. İngilizler, Filistin'de, Osmanlı Ordusu'nun Gazze-Birüssebi önünde oluşturduğu savunma hattını yarmak amacıyla 20 Mart 1917'den itibaren Filistin Cephesi'ndeki faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. İngilizler, bu dönemde lojistik altyapılarını sağlamlaştırmışlar, El-Ariş'e kadar su boru hattını ele geçirmişler, Gazze istikametinde geniş bir demiryolu inşasına başlamışlardır⁵. General Murray komutasındaki Mısır Sefer Kuvveti, Gazze güneyindeki Osmanlı mevzilerini ele geçirmek için üç defa taarruzda bulunmuştur. İngilizlerin 26 Mart 1917'de Gazze'ye yaptığı ilk taarruz başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı ordusunun bu başarısı, Kanal'dan itibaren düzenli bir şekilde devam eden İngiliz ilerleyişini ilk defa durdurması açısından önem arz etmektedir. Yaklaşık üç hafta süren bir hazırlık döneminden sonra İngiliz General Murray, 17 Nisan 1917'de donanmanın da desteğiyle Gazze'yi ele geçirmeye yönelik ikinci bir taarruz daha gerçekleştirmiş, ancak yine mağlup

² **The National Archives (TNA)**, WO 106/725 [Note on a Proposal to Undertake a campaign in Palestine during the Winter with the object of capturing Jerusalem].

³ Asquith Hükümeti dönemindeki “Savaş Komitesi”nin adı 1916 Aralık ayından itibaren “Savaş Kabinesi” olarak değiştirilmiştir. Matthew, Hughes, **Allenby and British Strategy in the Middle East 1917-1919**, Frank Cass Publishers, London 1999, s.24, 40-42.

⁴ **TNA**, WO 106/725 [The Occupation of El-Arish Notes on proposed Operations in October 1917 on the eastern frontier of Egypt].

⁵ **TNA**, WO 106/725 [The Occupation of El-Arish Notes on proposed Operations in October 1917 on the eastern frontier of Egypt].

olmuştur. Her ne kadar İkinci Gazze Muharebesi İngilizler açısından yenilgi ile sonuçlansa da Filistin Cephesi'ndeki gelişmeler açısından bir dönüm noktası olmuş ve İngiliz ordusunun saldırı imkânı bularak, Filistin içlerine ilerlemesine zemin hazırlamıştır. Havaaların ısınması ile Filistin'deki savaş birkaç ay içinde durgunluk dönemine girdiğinden bu süreçte 1917 yılı Ekim ayı sonuna kadar savunma durumuna geçilmiş; demiryolu yapımı, su kanallarının açılması gibi eksikliklerin giderilmesine, birliklerin takviye edilmesi faaliyetlerine ağırlık verilmiştir⁶.

Ardı ardına yaşanan yenilgiler üzerine General Murray, Birinci ve İkinci Gazze yenilgilerinden sorumlu tutularak, İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından 11 Haziran 1917 tarihi itibarıyla komutanlık görevinden alınmıştır. Zira emperyalist bir politikanın takipçisi olduğu gibi, Yahudilere Filistin topraklarında bir yurt amacını güden Siyonizm ideallerinin de büyük savunucusu olan Lloyd George, Kudüs'ün alınmasını hedeflemişti⁷. Bu hedefin General Murray tarafından gerçekleştirilemeyeceği anlaşılınca General Murray'ın yerine, Mısır Sefer Kuvveti Komutanlığına Batı Cephesi'ndeki başarılarıyla tanınan Orgeneral Edmund Henry Allenby getirilmiştir⁸. General Allenby'nin Haziran 1917 sonunda göreve getirilmesi böyle bir siyasi ve askeri ortamda gerçekleşmiştir. Başbakan Lloyd George, göreve başlamadan önce kendisini ziyaret eden General Allenby'e Noel öncesinde Hristiyan âlemine hediye olarak Kudüs'ün ele geçirilmesi talimatını vermiştir⁹. General Allenby, 27 Haziran 1917'de Kahire'ye gelmiş ve hemen ertesi gün komutanlık görevini resmen devralmıştır. Verilen direktife göre, bu yeni komutan incelemesini yapacak, kararını verecek ve taarruza geçebilmek için ne gibi yardımcı vasıtalara ihtiyacı bulunduğunu bildirecekti. Ardından harekât planı düzenlenecek ve ilk muharebenin hedefleri seçilecekti. Bu hedefe ulaşılması için ihtiyaçların saptanması ve giderilmesi istendiğinden General Allenby görevine cepheyi gezerek,

⁶ TNA, WO 106/725 [The Occupation of El-Arish Notes on proposed Operations in October 1917 on the eastern frontier of Egypt].

⁷ Fahri Belen, **20.Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s.397.

⁸ Henry Somer Gullet, **The Australian Imperial Force in Sinai and Palestine, 1914-1918**, Sydney, Angus & Robertson, Australia, 1923, s.356.

⁹ Lloyd George savaş anılarında bu talimatın General Allenby tarafından başarıyla yerine getirildiği bilgisine yer vermektedir. [David Lloyd George, **War Memoirs of David Lloyd George**, Vol. II, Odhams Press Limited, London 1938, s.1923].

teftiş etmekle başlamıştır¹⁰. Hazırlık döneminde kıtaların yiyecek, su, cephane ihtiyaçlarının tamamlanması için gereken çarelere başvurulmuştur. Demiryolları ve içme suyu hatları döşenmiş, sefer kuvvetinin yapacağı harekâta lojistik destek çok iyi hazırlanarak sağlanmıştır¹¹. Üçüncü Gazze Muharebesi başlamadan önce General Allenby'nin birlikleri, İngiliz Genelkurmaylığınca takviye edilmişti¹². 12 Ağustos 1917'de karargâhı Kahire'de bulunan Mısır Sefer Kuvvetleri, üç kolordu hâlinde yeniden düzenlemiş, topçu ve süvari gücüne ayrı bir önem verilmiştir¹³. Edmund Allenby'nin komutasındaki Mısır Sefer Kuvvetinin çoğunluğu Çanakkale Muharebelerinden Mısır'a dönen ve yeniden organize edilen Britanya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Hint Ordularından oluşmaktaydı. Bu esnada bölgedeki politik ve dini amaçlarını tahakkuk ettirmek amacıyla Fransızlar ve İtalyanlar da sembolik de olsa küçük birlikler göndermişlerdir¹⁴.

Askerî hazırlıkların devam ettiği bu süreçte İngiliz Hükûmeti yetkilileri ile askerî yetkililer arasında büyük bir anlaşmazlık hüküm sürmekteydi. İngiliz Savaş Kabinesi, 1917 Eylül ayında Filistin seferine ilişkin izleyeceği savaş stratejisini hâlâ belirlememişti. İngiliz Hükûmeti yetkilileri müttefiklerin ağır kayıplar verdiği Batı Cephe'si yerine, Doğu'da bir an önce askeri bir başarı istiyordu. Onlara göre Filistin Cephesi, göreceli olarak az bir masrafla Britanya için büyük fırsatlar sağlayacak bir harekât alanıydı. Böylelikle müttefikler için kötü geçen iki buçuk yılın ardından zayıf gördükleri Osmanlı Devleti karşısında alınacak başarıların İngiliz halkına ihtiyacı olduğu morali verebileceği düşüncesindeydiler. Genelkurmay yetkilileri ise savaşın kazanılacağı ya da kaybedileceği yer olarak gördükleri Fransa'daki cepheden Filistin'e bir-

¹⁰ TNA, WO 106/729 [Future Operations in Palestine].

¹¹ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi (Sina-Filistin Cephesi)**, C IV, Ks.II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986, s.45.

¹² Lloyd George, **a.g.e.**, Vol. II, s.1923.

¹³ 1917 yılının Ağustos ayı itibariyle Mısır Seferi Kuvvetler Komutanı Orgeneral Allenby'nin ordusu iki piyade tümeni ve bir süvari alayından teşkil edilmiştir. General Allenby'nin ordusunda Korgeneral P. W. Chetwode komutasında 20.Kolordu (53., 60. ve 73.Tümenler); Korgeneral E. S. Bulfin komutasında 21. Kolordu (52., 54., 75.Tümenler), Tümgeneral H.G. Chauvel komutasında Çöl Atlı Kolordusu [Kraliyet gönüllü süvari alayları], Avustralya ve ANZAK Tümenleri bulunmaktaydı. TNA, WO 32/ 5128 "General Edmund Allenby's Despatch on Operations in Palestine".

¹⁴ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, HR. SYS, 2113/5-13.

lik kaydırılması taraftarı değildi. Bu noktada Filistin Cephesi'ne ilişkin yeni harekât planları hazırlanırken, iki farklı strateji ortaya atılmıştı. Birinci stratejiyi savunanlar, “*Savaşın kaderini batı Cephesi'nin tayin edeceğini, tüm gayret ve hazırlıkların bu bölgede yoğunlaşması gerektiğini,*” ileri sürüyorlardı. Bu görüşü savunanlar Batıcılar (Westerners) olarak adlandırılmaktaydı. Başını İngiliz Başbakanı Lloyd George'un ve kabinesinin çektiği ikinci stratejinin savunucuları ise; “*Almanya'yı yenebilmek için, Alman müttefiklerine ağır darbe indirilmesi, bu müttefiklerin muharebe kabiliyetleri saf dışı bırakılacak olursa Almanya'nın teslim olmak zorunda kalacağı*”, fikrini benimsemişlerdi. Bu görüşü savunanlar Şarkçılar (Easterners) olarak bilinmekteydi¹⁵. Filistin'de elde edilecek büyük bir başarı Avrupa cephesinde böyle bir başarının umulmadığı sırada İngiliz ulusunun güvenini ve direnme azmini artıracak, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin harp yorgunluğunun artmasına ve de bağlaştığı olan Almanya ile arasının açılmasına sebep olacaktı. Bu tartışmalar devam ederken 31 Ekim 1917 günü başlayan Üçüncü Gazze Muharebesi 7 Kasım 1917 günü General Allenby komutasındaki İngiliz birliklerinin Gazze'ye bir direnme görmeden girmesi ile son bulmuştu. Bu suretle İngilizlere, Filistin kapıları açılmıştı. Osmanlı birliklerinin yorgun ve bitkin durumu İngilizlerin Filistin toprakları içerisinde ilerlemeye devam etmelerini âdeta cesaretlendirmişti¹⁶. Filistin'in kapısı sayılan Gazze-Birüssebi hattının yarılmasından sonra General Allenby komutasındaki Mısır Seferi Kuvveti, kuzeye doğru ilerlemeye devam etmiştir. 9 Aralık 1917 günü muharebe yapılmadan üç dince kutsal sayılan Kudüs şehri teslim alınırken, General Allenby, kendisi için hazırlanmış büyük bir karşılama töreni ile 11 Aralık 1917'de şehre girmiştir¹⁷. İngiliz

¹⁵ Hughes, a.g.e., s.24.

¹⁶ 1917 Nisan ayında gerçekleşen İkinci Gazze Muharebesi'nden sonra İngilizlerin gittikçe artan kuvvet ve hazırlıkları karşısında Osmanlı tarafının hazırlıkları çok zayıftı ve maruz bulunduğu tehlike açıktı. Her biri bir tabur kuvvetinden öteye geçmeyen Osmanlı tümenlerinin gerisinde önemsenebilecek genel bir ihtiyat kuvveti bulunmazken, Yıldırım Ordular Grubu, Sina Cephesi'ndeki kuvvetlere emir ve komuta etmeye 30 Eylül 1917 tarihinde fiilen başlamıştı. Osmanlı tarafında Bağdat'ın geri alınması, Filistin'in kesinlikle savunulması gibi birbirinden çok farklı iki plânın taraflıları arasındaki tartışmalar sürüp giderken, İngilizler Filistin'in işgali için gerekli olan bütün hazırlıklarını tamamlamışlardı. İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Allenby'nin taarruz zamanını Yıldırım Ordular Grubu'nun teşkil ve intikal dönemine denk getirmesinin kazanılan başarıda büyük bir etken olduğu söylenebilir. [Fahri Belen, **20.Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016, s.396; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, a.g.e., C IV, Ks.II, s.45].

¹⁷ H. Pirie Gordon, **A Brief Record of the Advance of the Egyptian Expeditionary Force: July 1917 to October** ¹⁹¹⁸, His Majesty's Stationery Office, London 1919, s.10.

Hükümeti'nin Filistin topraklarında Yahudilere yurt hakkını tanıyan Balfour Deklarasyonunu ilan etmesinden beş hafta sonra Kudüs'ün alınması, İngiliz Genelkurmaylığı açısından stratejik açıdan çok önemli bir gelişme olarak kabul edilmese de siyasi ve moral açısından Müttefik Devletlerinde çok olumlu bir hava esmesine neden olmuştur¹⁸.

2. Kudüs'ün Düşmesini Müteakip İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Savaş Dışı Bırakma Stratejisi

Kudüs'ün İngilizlerin eline geçişi Filistin harekâtında önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Her ne kadar Filistin Cephesi'nde taraflar arasında sessizlik hâkim olduysa da Kudüs'ün düşüşünün hemen ardından İngiliz Hükümet ve askerî yetkilileri bölgeyle ilgili yeni bir durum değerlendirmesi yapma gereğini duymuşlardır. Bu değerlendirmede 1917 yılının Ekim ayı itibariyle Alman-Avusturya ordusunun Batı Cephesi'nde İtalyanları Caporetto muharebesinde büyük bir yenilgiye uğratması, Fransızların Batı Cephesi'ndeki hezimetleri, Çarlık Rusya'nın Bolşevik Devrimi nedeniyle savaştan çekilmesi gibi olumsuz gelişmeler etkin olmuştur¹⁹. Bu gelişmeler ışığında İngiliz hükümet yetkililerinde “*Almanları yenmek için müttefiklerine en ağır darbeler indirilerek, saf dışı bırakılması*”, düşüncesi ağırlık kazanmıştır²⁰. Lloyd George'un Filistin taarruzunu başlatma ihtimalleri üzerine yoğunlaşması üzerine özellikle 1917 Aralık ayından itibaren sivil ve askerî yetkililer arasında yaşanan anlaşmazlık hat safhaya ulaşmıştır²¹.

İngiltere Başbakanı Lloyd George, Çarlık Rusya'nın yıkılması ile beliren askerî durumdaki değişmeyi de göz önüne alarak, İngiliz kuvvetlerinin Halep üzerine yürümesi hâlinde, Osmanlı Devleti'ne büyük bir darbe indirileceği ve bu darbe sonunda Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılacağı ve buna paralel

¹⁸ Birüssebi düştükten ve Allenby'nin Filistin saldırısının başarılı olacağı anlaşıldıktan sonra 2 Kasım 1917 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulacağı yolunda bir demeçte bulunmuştur. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, Ks. III, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.429.

¹⁹ Şükrü Mahmut Nedim, **Filistin Savaşı, 1914-1918**, (Çev. Abdullah Es), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 51.

²⁰ TNA, WO 106/729 [Future Operations in Palestine].

²¹ Sivil ve askerî makamlar arasında yaşanan gerginlik sonucu Genelkurmay Başkanı General Robertson, 18 Şubat 1918'de görevden alınmış ve yerine General Henry Wilson atanmıştır. Hughes, **a.g.e.**, s.61.

olarak, Bulgar ordusunun da dağılacağı kanısındaydı. İngiliz arşiv belgelerinde Osmanlı Devleti'nin mevcut askerî durumunu ortaya koyan istihbarat bilgileri şöyle verilmektedir: “*Osmanlı Devleti'nin bitkinliği açıkça görülmüyordu. Türk kuvvetleri, sekiz harp alanına bölünmüş ve insan gücü, muharebeler, buharıcı hastalıklar, ayaklanmalar ve arazi kayıpları sonucu olarak tükenmişti. Yetersiz olan demiryolu ulaşımı, yakıt yokluğu ve araçların eksilmesi yüzünden daha da yetersiz hâle gelmişti. Bu buhranlı ordu bağlaşıklarından da, çok az yardım görüyordu. Avusturya-Macaristan da sallantıdaydı.*”²² Bolşevik İhtilalinin çıkması Almanya'ya Doğu Cephesi'nde kuvvet serbestliği sağlamış ve Almanya Batı Cephesi'nde kuvvet bakımından üstün duruma geçmişti. Bu durumda Almanya'yı Batı Cephesi'nde yenilgiye uğratmanın neredeyse imkânsız olduğunu değerlendiren Başbakan Lloyd George, Almanya'nın yenilgiye uğraması için müttefiki Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ı bir an önce savaş dışı bırakmayı hedeflemiştir. Aynı zamanda 9 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Gizli Antlaşması ve 1917 Kasım ayında ilan edilen Balfour Deklarasyonunun hayata geçirilmesi için de Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarının elde edilmesinin önemine binaen Filistin'e kesin hedefli bir taarruz yapılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu aynı zamanda savaş sonrası yapılacak barış görüşmelerinde İngiltere'nin durumunu güçlendirmesini sağlayacaktı. Kudüs'ün düşmesinden sonra Savaş Kabinesi ile Genelkurmaylık arasındaki yazışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kapsamda 12 Aralık 1917'de İngiliz Genelkurmayı tarafından General Allenby'ye; “*Osmanlı ordusuna karşı kazanılan zaferden sonra Irak Cephesi'nden gönderilecek takviye kuvvetler ve Allenby'nin elindeki kuvvetlerle Filistin içlerine ne kadar bir ilerleme gerçekleştirilebileceği,*” sorulmaktaydı²³. İngiliz Genelkurmaylığının 12 Aralık 1917 tarihli telgrafına 14 Aralık 1917 tarihinde verdiği cevapta General Allenby; “*İki cepheye birden savaşılamayacağını, Fransa (Batı) Cephesi'ne öncelik verilmesi gerektiğini,*” belirtmektedir. Ayrıca Allenby, “*Savaş Kabinesinin bir an önce kesin bir strateji belirlemesi gerektiğine,*” de dikkat çekmektedir²⁴. General Allenby'nin bu cevabı Başbakan Lloyd George'u öfkelen-

²² TNA, WO 106/729 [Future Operations in Palestine].

²³ TNA, WO 106/729 [From War Office to General Officer Commanding-in-Chief, Egypt, 12th December 1917]. No. 47761].

²⁴ TNA, WO 106/729 [From War Office to General Officer Commanding-in-Chief, Egypt, 14th December 1917]. No. E.A.598].

miştir²⁵. 13 Aralık 1917 tarihinde ise Savaş Kabinesi kendilerine sunulan iki seçenektan birinin gerçekleştirilmesi işinin incelenmesini İngiliz Genel Kurmaylığından istemektedir. Seçeneklerden birisi, Filistin'in bütününe işgali veya savaş süresince elde tutulması, diğeri ise Halep bölgesine kadar ilerleyip, Osmanlı Devleti ile Irak arasında demiryolu ulaşım hatlarının kesilmesiydi. 20 Aralık 1917 tarihinde İngiliz Genelkurmaylığına gönderdiği Filistin'de ilerlemenin ne derecede mümkün olabileceği görüşü ile ilgili olarak General Allenby'nin düşüncesi şu şekildedir: *“Türklerin savaş ihtiyaçları (top, araç, gereç ve donatım) kısmen Almanya'dan getirilmekte olduğundan ve Osmanlı ordusunun Alman subaylarının idaresinde bulunmasından, İstanbul'da Yavuz ve Midilli muharebe gemilerinin verdiği güvenceyle onları yalnız başlarına barışa zorlamak güçleşmekteydi. Her ne kadar Osmanlı ordusu zayıf düşmüşse de, muharebe yeteneğini yitirmemişti. Gerek Filistin Cephesi'nde, gerekse de Irak Cephesi'nde ayrı ayrı taarruz harekâtına girişmek çok zor olacağından Irak cephesinde savunmada kalınarak, buradan artırılacak kıtaları, Filistin Cephesi'ni takviye olarak getirmek suretiyle Filistin Cephesi'nde sonuç alıcı bir taarruzla Türkleri, ancak Hayfa- Nasıra çizgisinin kuzeyine atmak mümkün olabilirdi. Halep'e kadar gitmek için ise elindeki kuvvetlerden başka 16-18 tümene daha ihtiyaç bulunmaktaydı.”*²⁶ General Allenby'nin görüşleri doğrultusunda İngiliz Genelkurmaylığı yetkilileri ise Savaş Kabinesinin 13 Aralık 1917 tarihli yazısına binaen 26 Aralık 1917 tarihli hazırladıkları General Robertson imzalı 14 maddelik raporda; *“Müttefik ordusunun, Filistin'den hızla ilerlemesinin kolay bir şekilde gerçekleştirilemeyeceği, bunun için zamana ve takviye kuvvete ihtiyaç duyulduğu,”* açıklamasını yapmışlardır²⁷.

İngiliz Genelkurmaylığının 26 Aralık 1917 tarihli bahse konu raporu, Başbakan Lloyd George'u ikna etmemiş ve konuyu Kasım 1917'de teşkil edilen Versay'daki Müttefik Devletler Yüksek Savaş Konseyine götürmüştür. Yüksek Savaş Konseyi, 21 Ocak 1918 tarihli toplantısında Lloyd George'un görüşünü benimseyen önemli bir karara imza atmıştır²⁸.

²⁵ Hughes, a.g.e., s.61.

²⁶ TNA, WO 106/729 [From General Officer Commanding-in-Chief, Egypt, to Chief of the Imperial General Staff, War Office, 20th December 1917, No. E.A.637].

²⁷ TNA, WO 106/729 [Future Operations in Palestine; The Despatch of General Robertson, General Staff War Office, 26 December 1917]

²⁸ Ortak Nota (Joint Note) No:12; toplamda 19 maddeden ibaret olup, 10-19. Maddeleri Osman-

konu Konsey'den Ortak Nota (Joint Note) No:12 olarak, “*Amerikan ordusu hazır oluncaya kadar Fransa Cephesi'nde savunma durumunda kalınmasını, Merkezi Devletler cephesinde bir gedik açmak için Osmanlı Ordusunun yok edilmesi ve Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak üzere Irak ve Filistin'de kesin sonuçlu bir taarruz yapılması*”, kararı çıkmıştır²⁹. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nin bir an önce savaş dışı bırakılması için Halep'e kadar olan bütün Filistin topraklarının alınması öngörülmüştür. Yüksek Savaş Konseyi, “*Doğuda yani Filistin Cephesi'nde müttefiklerin icra edecekleri harekâtla Osmanlı ve Bulgaristan gibi iki Alman müttefikini saf dışı bırakılabilecektir,*” görüşünü benimsediğinden İngiliz Genelkurmayı da Osmanlı Devleti'ne nihai darbenin Filistin Cephesi'nde vurulması gerektiği önerisini kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu doğrultuda General J. C. Smuts başkanlığındaki bir askerî heyetin, Mısır Sefer Kuvvetleri Başkomutanı General Allenby ve İngiliz Irak Ordusu Komutanı General Marshall ile görüşmek ve ortak bir harekât planı hazırlamak üzere Kahire'ye gönderilmesine 28 Ocak 1918 tarihli Savaş Kabinesi toplantısında karar verilmiştir³⁰. Bu kararın ardından geniş yetkilerle cephenin ihtiyaçlarını belirlemek üzere General Smuts ve heyeti, 12-22 Şubat 1918 tarihleri arasında Mısır'a giderek, bölgede incelemelerde bulunmuştur³¹. Bölgedeki üst düzey yetkililer ile ortak hazırlanan raporda: “*İngiliz kuvvetlerinin, Irak ve Filistin'de aynı anda taarruz icra edecek kabiliyet ve imkânına sahip olmadığından, Irak'ta savunmada kalınıp, buradan tasarruf edilecek birkaç birliğin Filistin Cephesi'ne kaydırılması*”, önerilmektedir³². Bahse konu rapor

lı Devleti ile ilgilidir. Ortak Nota (Joint Note) No:12 Fransız Askeri Yetkilisi Weygand, İngiliz Askeri Yetkilisi Henry Wilson, İtalyan Askeri Yetkilisi L. Cadarna tarafından 21 Ocak 1918 tarihinde Paris'te imzalanmıştır. TNA, WO 106/729 [Future Operations in Palestine: Joint Note to the Supreme War Council by its Military Representatives].

²⁹ TNA, WO 106/729 [Future Operations in Palestine; Joint Note to the Supreme War Council by its Military Representatives, (Joint Note No:12, 1918 Campaign) Versailles, 21 January, 1918].

³⁰ TNA, CAB 22/3, [War Cabinet Minutes Meeting of the War Cabinet Held On Monday, January 28th, 1918]; 21 Ocak 1918 tarihinde kabul edilen Ortak Nota (Joint Note) No:12, Yüksek Savaş Konseyinin 30 Ocak-2 Şubat 1918 tarihleri arasındaki üçüncü toplantısında onaylanmıştır. Ancak Savaş Kabinesinin 28 Ocak 1918 tarihli toplantısında daha Yüksek Savaş Konseyince onaylanmadığı bir zamanda General Jan Smuts'un Orta Doğu topraklarına inceleme için görevlendirilmesi dikkat çekicidir. Bu da Başbakan Lloyd George'un doğu stratejisini uygulamakta ne kadar kararlı olduğunu göstermektedir. [Hughes, a.g.e., s.66-67].

³¹ Hughes, a.g.e., s.67.

³² TNA, WO 106/729 [Future Operations in Palestine].

üzerine Batı Cephesi'nden (Fransa) bir Hint Süvari Tümeninin, Irak'tan da 3. ve 7. Hint Tümenlerinin Filistin Cephesi'ne kaydırılması kararlaştırılmıştır³³. Böylece, General Allenby'nin emrindeki muharip kuvvetlerinin toplamı on piyade tümeni ile dört süvari tümeni olarak planlanmıştır³⁴.

3. Mondros Mütarekesi'ne Giden Süreçte Filistin-Suriye Cephesi'nin Çökmesi

Kudüs'ü ele geçiren İngilizlerin Yafa'dan yeniden taarruza başladıkları 19 Şubat 1918 tarihine kadar Filistin Cephesi'nde her iki tarafta da bir sessizlik dönemi hâkim olmuştu. 1918 yılı Şubat ayı başlarında demiryolu hatları düzenlendiği gibi, karayolu ulaşım faaliyetlerinde de büyük gelişme kaydedilmiştir³⁵. Bütün bu hazırlıklar üzerine temkinli bir şekilde ilerlemek isteyen General Allenby, 1918 yılının Şubat ayı ortalarında birliklerini Şeria Nehri'nin doğusuna geçirmek için ileri taarruz harekâtını başlatmıştı. İngiliz Kuvvetleri Filistin ve Suriye cephesini içten çökertmek amacıyla çıkartılmış olan Arap isyanının da etkisiyle bölgede hızla ilerlemeye başlamıştır. General Allenby komutasındaki birlikler, 21 Mart 1918'de Şeria nehrini geçerek, 26 Mart 1918'de Amman yakınında bulunan El-Salt'ı ele geçirmiştir³⁶. İngiliz birlikleri Amman'ı geçmeye çalışırken, İngiliz Genelkurmaylığı tarafından Allenby'den hatırı sayılır miktarda bir birliği en kısa sürede Batı Cephesi'ne göndermesi isteniyordu. Şöyle ki, Almanya, Amerikan ordusu cepheye yetişmeden Batı Cephesi'nde nihai zafer elde etmek amacıyla 21 Mart 1918'de General Ludendorff'un komutasında büyük bir taarruz harekâtı başlatmıştı. Fransa'ya yönelik başlatılan bu taarruz nedeniyle İngiliz Genelkurmaylığı endişeye kapılmış ve General Allenby'den Doğu Şeria'ya karşı girişilmesi planlanan taarruzdan bir süreliğine vazgeçerek, Fransa'ya gönderilmek üzere iki

³³ General Smuts, General Marshall komutasındaki Irak Sefer Kuvvetlerinden daha önce Çanakkale Cephesi'nde görev almış, tamamı İngiliz askerlerinden oluşan 13.Tümenin General Allenby'nin emrine gönderilmesini önermesine rağmen İngiliz Hükûmeti 1918 Nisan ayında 3.ve 7.İngiliz Hint tümenini göndermeyi uygun görmüştü. [Lloyd George, a.g.e., Vol. II, s.1922].

³⁴ Archibald Wavell, **Allenby, A Study in Greatness**, Oxford University Press, New York 1941, s. 240.

³⁵ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e., C IV, Ks.II, s.523.

³⁶ Cyril Falls, **Military Operations in Egypt & Palestine from June 1917 to the End of the War**, vol. II, H. M. Stationery Office, London, 1930, s.401.

tümen birlik hazırlamasını istemişti. Bu durumda General Allenby, 1 Nisan 1918'de geri çekilmeye mecbur kalmıştı. Ardından 1918 yılının Mayıs ayı başında Ürdün hedefli Şeria nehrinin doğusunda baskın şeklinde ikinci bir tarruz daha gerçekleştirdiyse de bu girişim güçlü Osmanlı savunması sebebiyle daha kısa ve dramatik bir şekilde sonuçlanmıştır³⁷. İkinci Şeria Muharebesi olarak bilinen bu muharebeden sonra sıcakların artmasının da etkisiyle İngilizler, Filistin Cephesi'ndeki faaliyetlerini bir süreliğine durdurmak zorunda kalmışlardır³⁸.

General Allenby, komutasındaki muharebe gücü yüksek iki İngiliz tümenini 1918 Nisan ve Mayıs aylarında ardı ardına Batı Cephesi'ne göndermek zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra Filistin Cephesi'nden 23 adet İngiliz süvari alayı, 1918 Mart-Haziran ayları arasında Fransa'ya sevk edilmiştir³⁹. Buna karşılık Fransa cephesinden Filistin'e Hintli süvari kıtaları kaydırılırken, Irak Cephesi'nden de iki tümen bölgeye gönderilmiştir⁴⁰. General Allenby, fiili olarak Britanya ordusunun eğitimli ve tecrübeli muharip gücünün önemli bir bölümünü kaybetmiş ve karşılığında ise daha eğitimsiz Hint birliklerini almış bulunuyordu. Bu sebeple General Allenby, 1918 yazı süresince yeni kurulan birliklerin eğitilip, yetiştirilmesi ve Filistin'in özel koşullarına alıştırılması amacıyla savunmada kalmayı uygun görmekteydi. General Allenby, öncelikle ordusuna katılan ve yarı nizami bir hâlde bulunan yeni Hintli kuvvetlerini neredeyse beş ay sürecek bir reorganizasyona tabi tutmuştur. General Allenby emrindeki birlikleri iki piyade kolordusu ile Çöl Atlı Kolordusu şeklinde teşkil etmişti⁴¹. 1918 yılının başından itibaren İngiliz kuvvetleri nitelik bakımından

³⁷ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, **a.g.e.**, C IV, Ks.II, s.724.

³⁸ İsmet İnönü, **Hatıralar**, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s.124.

³⁹ Lloyd George, **a.g.e.**, Vol.II, s. 1924.

⁴⁰ **TNA**, WO 106/729; Nedim, **a.g.e.**, s.125.

⁴¹ Mısır Seferi Kuvveti 18 Eylül 1918 tarihi itibariyle şu şekilde teşkil edilmiştir: Tümgeneral P. W. Chetwode komutasındaki 20. Kolordu; Korgeneral E. S. Bulfin komutasındaki 21. Kolordu, Tümgeneral E. W. Chaytor komutasındaki Chaytor Grubu; Tümgeneral H. G. Chauvel komutasındaki Çöl Atlı Kolordusu. Bu kolordular içinde Britanyalı, Fransız, İtalyan, Hintli, Avustralyalı, Yeni Zelandalı, Fransız, Ermeni ve Yahudi birlikler mevcuttu. Bu tarihte Mısır Seferi Kuvveti 57.000 tüfek, 12.000 kılıç ve 540 toptan ibaretti. General Allenby'nin raporunda 1918 Eylül ayı başında Yıldırım Ordular Grubunun toplam kuvveti 23.000 tüfek, 3.000 kılıç ve 340 top olarak kaydedilmiştir. **TNA**, WO 32-5128 [Mısır Seferi Kuvvetleri Komutanı General Edmund Allenby'nin Aralık 1918'de Genel Karargâha gönderdiği 19 Eylül -31 Ekim 1918 tarihlerini içeren raporu.]; Falls, **a.g.e.**, s.449, 452.

büyük değişikliğe uğramıştı. Belirtmekte fayda vardır ki, İngiliz taarruzunun başarısındaki önemli faktörlerden biri de İngilizlerin deniz ve hava üstünlükleriydi. Yine İngilizler, ateş gücü ve personel bakımından tartışmasız üstünlüğe sahiptilerdi. Sayısal üstünlüğün yanında her türlü idari ve lojistik imkân sağlanmıştı⁴². İngilizler, Filistin Cephesi'nde yerli Araplardan maksimum istifade etmeyi başarmıştı. İngiliz İstihbarat subayı Lawrence tarafından örgütlenen Arap aşiretleri bilahare nizami bir birlik hâline dönüştürülmüştü. Bütün bu hazırlıkların ardından General Allenby, mevsim yağmurları başlamadan 1918 Eylül ayı ortalarında harekâta başlama kararı almıştır⁴³. Filistin Cephesi'nde İngilizlerin bu kapsamlı hazırlıklarının aksine Osmanlı Ordusunun gücü gün geçtikçe azalmaktaydı. Komutanlığını Alman General Liman von Sanders'in yürüttüğü üç ordu hâlinde teşkil edilen Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı özellikle 1918 yılının yaz aylarında artık tamamen tükenmiş bir hâle gelmişti⁴⁴. İkmal yetersizliğine sıcakların da eklenmesi ile oluşan çeşitli bulaşıcı hastalıklar, askerlerin moral ve motivasyonunu olumsuz yönde etkilemekteydi. Firari asker sayısında büyük bir artış yaşanmaktaydı. Osmanlı Ordusunun bu durumda yaklaşan tehlike karşısında Filistin Cephesi'ni savunması neredeyse imkânsızdı. Bunun farkında olan General Allenby komutasındaki Mısır Seferi Kuvvetinin son hazırlıklarını tamamlayarak, 18-19 Eylül 1918 gecesi Yafa'dan Hayfa'ya kadar olan kıyı bölgesinde savaşı bitirecek kesin hedefli ve baskın şeklindeki taarruzunu başlatmıştır⁴⁵. 19 Eylül 1918'de başlayan Nablus (Megiddo) Meydan Muharebesi'nden itibaren, 26 Ekim 1918'de Halep kuzeyinde Katma'da yapılan son muharebeye kadar geçen ve 39 gün devam eden Filistin-Suriye Cephesi'ndeki muharebeler, Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi sonunda İngilizlerin zaferi ile sonuçlanmıştı. Bu durumda Osmanlı Dev-

⁴² Nedim, *a.g.e.*, s.138.

⁴³ TNA, CAB 44/12, [A Brief Record of the Advance of the Egyptian Expeditionary Force by General Edmund Allenby].

⁴⁴ 1918 yılı Eylül ayı itibarıyla Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığının bağlısı olarak Mersinli Cemal Paşa komutasında 4.Ordu; Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa komutasında 7.Ordu; Cevat (General Çobanlı) Paşa komutasında 8.Ordu Komutanlığı bulunmaktaydı. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, *a.g.e.*, C IV, Ks. II, s.615-616; Nedim, *a.g.e.*, s.137; Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Sene**, (yay. haz. Mustafa Albayrak), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s.342-343.

⁴⁵ General Allenby, İngiliz Genelkurmaylığına gönderdiği raporunda; "36 saat içerisinde süvarileri sayesinde Yıldırım Orduları Grubunun tüm geri çekilme yollarını kestiğini", ifade etmektedir. TNA, CAB 44/12 [A Brief Record of the Advance of the Egyptian Expeditionary Force by General Edmund Allenby.]

leti, Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmek ve 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştı. General Edmund Allenby'nin ise bu cephede kazandığı büyük zafer sonucu Orgeneral olan rütbesi Mareşalliğe yükseltilmiş ve neredeyse Napolyon gibi, dünyanın en büyük strateji ve taktik uzmanı olarak ün yapmıştır⁴⁶.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İngiltere Birinci Dünya Savaşı süresince ne Batı ne de Doğu cephesinde prestijini artıracak parlak zaferler kazanamamıştı. 1915 yılında Çanakkale'de, 1916 yılında Kutü'l-Amâre'de çok ağır iki yenilgi yaşayan İngiliz Ordusu çok büyük bir prestij kaybına uğramıştı. Batı Cephesi'nde de savaşın gidişatı hiç parlak değildi. 1916 yılı Aralık ayı başında Lloyd George'un 6 Aralık 1916'da Başbakan olmasıyla İngiliz Hükûmeti, Sina-Filistin Cephesi'nde büyük bir strateji değişikliğine gitmiştir. Öncelikle Kudüs hedefli Filistin harekâtı için cephenin güçlendirilmesi kararı doğrultusunda Başbakan Lloyd George, Ortadoğu'daki askerî ve siyasi harekâtın yürütülmesinde öncü rol oynamıştır. Siyonist ve emperyalist idealler güden Lloyd George başbakanlığının daha ilk yılında üzerinde ısrarla durduğu Filistin harekâtına ivme kazandırmış ve Kudüs ile birlikte bütün Filistin ve Suriye topraklarının Osmanlı egemenliğinden çıkmasında belirleyici olmuştur. Lloyd George, Genelkurmayı ile ters düşme pahasına Filistin ve Suriye'yi işgal ederek, Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmayı amaçlamıştı. Lloyd George başkanlığındaki İngiliz Kabinesi, Osmanlı Devleti'nin dağılma noktasına geldiğinin bilincindeydi, üstelik Bağdat'ın 11 Mart 1917'de düşmesi de İngiliz kamuoyunu yüreklendirmişti. 1917 yılının Haziran ayında Mısır Sefer Kuvveti'nin Başkomutanlığına Orgeneral Allenby'nin getirilmesi ile cephedeki dengeler değişirken, 9 Aralık 1917 tarihinde Kudüs'ün düşmesini takiben İngiltere Başbakanı Lloyd George'un yoğun çabaları sonucunda 21 Ocak 1918 Versay'daki Yüksek Savaş Konseyi'nden Osmanlı Devleti'nin savaş dışı edilmesi kararı çıkmıştı. General Allenby cephede sağlanan başarılarından yararlanarak ve Osmanlı Başkomutanlığı tarafından Filistin Cephesi'nin yeteri kadar önemsenmediği düşüncesiyle Halep'e ve diğer mevkilere doğru harekâtını seri bir şekilde sürdürmüştür. 19 Eylül 1918'de gerçekleşen Nablus (Megiddo) Muharebesi ile

⁴⁶ Archibald Wavell, *Allenby, A Study in Greatness*, Oxford University Press, New York 1941, s.295.

Osmanlı harp tarihinin en kara günlerinden birisi yaşanmıştır. Bu muharebeyi takiben 26 Ekim 1918 tarihine kadar devam eden İngiliz genel taarruzu, Osmanlı Devleti'nin Filistin'den Suriye'ye kadar olan bütün Orta Doğu topraklarını elden çıkarırken, Osmanlı Devleti'nin sonu demek olacak 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ni de beraberinde getirmişti. Bu noktada Lloyd George Hükûmeti, Genelkurmaylığı ile ters düşme pahasına Almanya'yı savaş dışı bırakmak bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'daki topraklarını ele geçirme stratejisini büyük bir ustalıklarla yürütmüş ve savaş sonrası barış görüşmelerine güçlü bir şekilde oturmayı başarmıştı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Daire Başkanlığı

BOA, HR. SYS, 2113/5-13 : “İtalyanların Sina Cephesi’ne asker sevki, 26 Mayıs 1917”.

The National Archives (TNA) / Londra-UK

CABINET (CAB) 22/3: “War Cabinet Minutes”.

CAB 44/12 : “A Brief Record of the Advance of the Egyptian Expeditionary Force by General Edmund Allenby”.

WAR OFFICE (WO) 32/5128 “General Edmund Allenby’s Despatch on Operations in Palestine from 18 September to 30 October 1918 ”.

WO 106/725: “Notes for D.M.O. and C.I.G.S. on Plan of Operations, Palestine Front”.

WO 106/729: “Future Operations in Palestine, The War Cabinet Meetings”.

Başvuru Eserleri

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, Ks. III, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Belen, Fahri, **20.Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi (Sina-Filistin Cephesi), C IV, Ks.2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986.

Erkilet, Hüseyin Hüsnu Emir, **Yıldırım**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002.

Falls, Cyril- Macmunn, G., **Military Operations in Egypt & Palestine from June 1917 to the End of the War**, Part II, His Majesty’s Stationery Office, London 1930.

George Lloyd, David, **War Memoirs of David Lloyd George**, Vol. II, Odhams Press Limited, London 1938.

- Gordon, H.Pirie, **A Brief Record of the Advance of the Egyptian Expeditionary Force: July 1917 to October 1918**, His Majesty's Stationery Office, London 1919.
- Hughes, Matthew, **Allenby and British Strategy in the Middle East 1917-1919**, Frank Cass Publishers, London, 1999.
- Gullet, Henry Somer, **The Australian Imperial Force in Sinai and Palestine, 1914-1918**, Sydney, Angus & Robertson, Australia 1923.
- Karakaş, Nuri, "Hedef Kudüs: İngiliz Askerî ve Siyasî Stratejisinde Filistin Harekâtı", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXXI, 2/2016, s.471-487.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, (yay. haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.
- Massey, W. T., **Allenby's Final Triumph**, Constable and Company, London 1920.
- Nedim, Şükrü Mahmut, **Filistin Savaşı, 1914-1918**, (çev. Abdullah Es), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.
- Sanders, von Liman, **Türkiye'de Beş Sene**, (yay. haz. Mustafa Albayrak), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.
- Wavell, Archibald, **Allenby, A Study in Greatness**, Oxford University Press, New York 1941.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN CUMHURİYETE TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂR BİR AZINLIK: “MALAKANLAR”

Yasin ERCİLSİN*

ÖZET

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Rus hâkimiyetine geçen Kars, kırk yıl Çarlık Rusya idaresinde kaldı. Çarlık rejimi Malakan ve Khakhol Doukbobor gibi Rus köylülerini Kars platosunun yüksek, düz, tarıma elverişli; Kümbetli (Ladikars-vladikars), Yalınçayır (Zührap), Digor, Çalkaver, Çakmak, Selim, Zavotlar, İncesu, Yolboyu, Boğazköy gibi mevkilerine yerleştirdi. Tarımsal faaliyetlerde gelişmiş, üretken, çalışkan toplum olarak bilinen Malakanlar, Rus idaresinin Kars ve çevresine yerleştirdiği en kalabalık topluluk idi.

1914 ile 1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti Rusya ile doğu cephesinde 1914'ten 1917 yılına kadar üç yıl savaştı. 1917 yılında Rusya da “Sosyalist Devrim” yaşandı. Rusya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildi. Rusya'nın bölgeden çekilmesi ile Kars merkezli Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti kuruldu. Kars Nisan 1919'da İngiliz işgaline uğradı. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti dağıtıldı. 1920 yılında Kazım Karabekir Paşa komutasında gerçekleştirilen doğu harekâtı ile Kars ve çevresinde Türk hâkimiyeti kuruldu. 3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması ve 16 Mart 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması ile Malakanlar'ın bir kısmı Türk sınırları içerisinde kaldı.

TBMM Hükümeti Rus yanlısı propagandaları nedeniyle Malakanları sıkı denetime tabi tutarak silâh altına almaya çalıştı. Malakanlar dini inanışları gereği şiddeti reddederek savaşa katılmamaktaydı. Cumhuriyet idaresi 1935 yılında Malakanların toplumsal entegrasyonunu hızlandırmak ve tarım faaliyetlerini desteklemek amacıyla Malakanlar'a toprak tahsis etti. Ancak Malakanlar Türkiye'den diğer ülkelere göç etmeye devam etti. 1960 yılı itibarı ile Türkiye sınırları içinde çoğunluğu Kars'ta olmak üzere sadece 1.600 civarı Malakan yaşamakta idi. 1964 yılında 2.338 Malakan Türkiye'den başka ülkelere göç etti. Muhafazakâr ve korunmacı anlayışları nedeniyle farklı topluluklar ile ilişki kurmayı kimliklerini kaybetmek istemeyen Malakanlar'ın Türkiye'deki nüfusu günümüzde oldukça azaldı.

* Araştırma Görevlisi, Iğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yasin.ercilsin@igdir.edu.tr

Çalışmamızın amacı Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan sınır değişikliği neticesinde Türkiye sınırları dâhilinde kalan Malakan toplumunun “azınlık” statüsünü irdeleyerek, toplumsal ve kültürel açıdan analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Malakanlar, Azınlık, Kars.

GİRİŞ

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu ile Rus İmparatorluğu arasındaki mücadeleden en yoğun yaşandığı yüzyıl oldu. Nitekim 19. yüzyılda dört büyük Türk-Rus Harbi yaşandı. Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında yaşanan dört savaştan sadece birini kazanabilen Osmanlı İmparatorluğu milliyetçilik rüzgârının da etkisi ile sınırlarını koruyamadı. 1806-1812, 1828-1829, 1877-1878 yılları arasındaki Türk-Rus Savaşlarını kaybeden Osmanlı İmparatorluğu dağılmanın eşiğine geldi. Osmanlı İmparatorluğu 1853-1856 yılları arasındaki Türk-Rus Harbini kazansa da kuzeyden sınırlarını çevreleyen Çarlık Rusya'sına karşı tavizler vermek durumunda kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nın akabinde savaş tazminatı olarak Elviye-i Selase (üç sancak) olarak bilinen Kars, Batum ve Ardahan'ı Çarlık Rusya'sına bıraktı. Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde iken Trabzon Sancağına bağlı olan Batum, Çarlık Rusya idaresinde Tiflis vilayetine bağlandı. Osmanlı idaresinde Erzurum Sancağı dahilinde olan Kars ve Ardahan'ı ise "Oblast" biçiminde yapılandırarak Zakafkasya Genel Valiliği'ne bağladı. Kars Oblast'ı Kars merkez olmak üzere Ardahan, Kağızman ve Oltu kazalarından teşkil edildi¹.

1878'de imzalanan Berlin Antlaşması Çarlık Rusya'ya bırakılan Elviye-i Selase 1918 yılına kadar yaklaşık kırk yıl Rus tahakkümünde kaldı. Bölgede yoğun ticari faaliyet yürüten Çarlık Rusya özellikle Batum-Tiflis-Tebriz hattını kullanarak Batum'u önemli ticari merkezlerden biri haline getirdi². Stratejik bölge haline gelen Kars Oblastı, Çarlık Rusya'nın büyük askeri üslerinden biri konumunda idi.

Nitekim bölgeyi ziyaret eden General Sami Sabit Karaman Hatıralarında bölgedeki teşkilatlanma ve yapılardan bahsederken şu ifadeyi kullanmakta idi: "...(*Elviye-i Selase*) *Dâhilinde Çar Rusyasının vücuda getirdiği askeri binalar; bütün memleketimizde mevcut muntazam kışlalar toplamından belki fazladır.*"³

¹ İlber Ortaylı, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S 9, İstanbul, 1978, s.345.

² Selçuk Ural, "Kurtuluşun Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selase'de Yaşanan Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 47, 2011, s.648.

³ Sami Sabit Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922*, Arma Yayınları, İstanbul, 2002, s.20.

Kırk yıl devam eden Rus idaresi bölgeyi şose yollar, dekovil hatları ile birbirine bağlarken, aynı zamanda bölgenin nüfus yapısını da yeniden şekillendirdi. Bölge halkına iyi davranarak Rus idaresi benimsetmeye çalışılırken diğer taraftan bölgeye yeni etnik ve dini gruplar yerleştirilmekte idi⁴.

Rus idaresi “Molokan, Doukhobor ve Khakhol” adıyla bilinen Rus kökenli Hıristiyan Ortodoks grupların yanı sıra Alman ve Estonyalı Hıristiyan Ortodoks gurupları da Çarlık rejiminin nüfus politikasına uygun olarak Kars Oblastı’na yerleştirdi. Rus idaresine problem çıkarabilecek herhangi bir etnik veya mezhebi grubun bölgede çoğunluk olmasını istenmemekteydi. Bu nedenle Rus idaresi Hıristiyan Ortodoks grupların yanı sıra Gregoryen Ermeni, Yezidi (Ezidi), Asurî gibi değişik din ve uyruktan çeşitli toplulukları bir araya toplayarak Kars oblastında istihdam etti⁵. Bölgeye yerleştirilen bu guruplar içerisinde en dikkat çeken topluluk Türk-Rus ilişkilerini uzun süre meşgul edecek ve yakın tarihlere kadar bu coğrafyada varlıklarını devam ettirecek olan “Malakanlar” idi.

1. Molokanizm’in Doğuşu ve Güney Kafkasya’da Malakan İskânı

Rus toplumu arasında kabul gören Hıristiyanlık onuncu yüzyılın son çeyreğinde resmi din olarak kabul edildi. Hıristiyanlıkta var olan “vaftiz” uygulaması üst sınıf tarafından kabul görürken alt tabaka guruplar bu durumu kabul etmeye yanaşmadı. “Strigolnik” hareketi olarak tanımlanan toplumsal yapı “seküler” düşünce biçimini benimsedi. Özellikle evlilik konusunda kiliseden bağımsız hareket ederek Hıristiyan gelenekçilerinin tepkisine neden oldular. Bu hareket için “dini sapkınlar” tabiri kullanıldı. Strigolnik hareketi Hıristiyan geleneklerine karşı sergilediği tutum açısından Molokonizm’in öncüsü kabul edilmekteydi⁶.

⁴ Rus idaresi Elviye-i Selasede Ermeni ve Rum nüfusu silâh altına alırken Müslüman ahali den elli yıl askeri hizmet bedeli istemeyeceğini taahhüt etti. Ayrıca Müslüman aşiret liderlerini çeşitli şekillerde toplantı ve yemek davetlerine çağırarak kılıç ve nişan taltif edilmekteydi. Müslüman ahalinin dini liderlerini kendilerinin belirlemesine müsaade etmekteydi. Fahrettin Erdoğan, **Türk Elleriinde Hatıralarım**, Yeni Matbaa,1954, s. 27-28.

⁵ Yavuz Aslan, “Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 18, Erzurum, 2001, s. 277.

⁶ Semyenov İ. Y, Erkan Karagöz, **Sürgün Bahçesinin Solan Renkleri Molokanlar**, Çeviri: Ludmila Denisenko, Nahide Kıyas Gökçek, Su Yayınları İstanbul, 2009, s.14-18.

Malakan öğretisinin temel düşünce yapısına göre kilise İsa'nın söylediklerinden sapmış ve başına buyruk hareket etmekteydi. Malakanlar mukaddes kitaplar İncil, Tevrat ve Zebur'un esaslarını kabul ederken, kilise ve ruhani sınıfın uyguladığı ritüelleri kabul etmemekteydi⁷. Tanrının Ruh olduğu fikrinden yola çıkarak sadece tanrının önünde eğilmek gerektiğini savunmaktaydılar.

18. yüzyılın son çeyreğinde belirgin hale gelen ve dini gelenekleri uğruna mücadeleler veren Malakanlar kendilerini "Ruhani Hıristiyanlar" olarak tanımlamaktaydılar⁸. Dini törenlerinde kitabı mukaddesi okumak ve güzel ilahiler söyleyerek ibadetlerini ifa etmekteydiler. Hıristiyanlıkta var olan şarap ve putu reddederek, domuz eti tüketmeyi kabul etmemekteydiler. Malakan hareketi ilk etapta bir köylü hareketi olarak ortaya çıkmasına rağmen geniş kitleler arasında hızla yayıldı. Kafkasya, Don, Astrahan gibi Rusya'nın güney merkezlerinde kitlelere ulaşmayı başardı. Kilise kürek cezası, dövülme, kamçılama gibi ağır cezalar verdi. 1803-1805 yılları arasında Molokan mezhebine katılan herkesi "Moloçniye" (Sütlü Sular) Nehri çevresindeki topraklara sürgün etmeye başladı. 19. yüzyılda yaşayan öncü lideri "Maksim" idi⁹.

Çar I. Nikola döneminde yoğun takibata uğrayan Malakanlar ve Dukhoborlar'ın 20 Ekim 1830 tarihinde yayımlanan genelge ile Kafkasya dışında herhangi bir bölgede iskân edilmeleri ve göç etmeleri yasaklandı. Molokan ve Dukhoborlar İran ve Türkiye sınırına yerleştirilerek Tiflis, Erivan, Gence ve Bakü gibi şehirlere iskân edildi. Malakan toplumu Sular Nehrinin ardından rahat ibadet ettikleri Kafkasya bölgesini de kendilerine vaat edilmiş kutsal topraklar olarak benimseyerek özellikle Ağrı Dağı ve çevresini "yeni Kudüs" olarak kabul ettiler. Rusya'nın çeşitli yerlerine sürgün edilmiş birçok Malakan bölgeye yerleşmeye başladı¹⁰.

2. Kars Oblastı'nın Kuruluşu ve Malakan İskânı

1828-1829 Türk-Rus Savaşı ile Balkanlar, Kafkasya'ya yayılmış durumda idi. Bu süreçte doğu bölgesinde sınır vilayeti olan Kars'ta Rus muhasarası

⁷ Orhan Türkdoğan, **Malakanlar'ın Toplumsal Yapısı**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1971, s.100.

⁸ Semyenov, Karagöz, **a.g.e.**, s.20-21.

⁹ Türkdoğan, **a.g.e.**, s.100-101.

¹⁰ Semyenov, Karagöz, **a.g.e.**, s.26-35.

yaşandı. Rus Ordusu 27 Haziran 1828 yılında Kars'ı kuşattı. On gün boyunca yoğun çatışmaların yaşandığı Kars ilk defa 7 Temmuz 1829'da Rus tahakkümüne girdi¹¹. 1829 yılında imzalan Edirne Antlaşması ile Kars-Erzurum bölgesi yeniden Türk idaresine bırakıldı.

1853-1836 Kırım Muharebesi olarak da bilinen Türk-Rus harbinde ise 16 Haziran 1855'te başlayan ve 28 Kasım 1855'e kadar devam eden Rus muhasarasına dayanabilen Kars yeniden Rus hâkimiyetine girdi. 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Anlaşması ile Kars yeniden Türk idaresine bırakıldı¹². Türk ve Rus savaşları esnasında sürekli el değiştiren Kars 19. yüzyıldaki son Türk-Rus savaşı olan (1877-1878) 93 Harbi'nin ardından Berlin Antlaşması ile savaş tazminatı olarak Kars, Ardahan, Batum vilayetleri ile birlikte Rus idaresine bırakıldı¹³.

Elviye-i Selase'nin Rus hâkimiyetine girmesi ile Güney Kafkasya'da bulunan Rus himayesindeki çeşitli gruplar burada iskân edildi. Elviye-i Selase'deki Müslüman ahalinin çoğunluğu ise Berlin Antlaşması ile belirlenen sınır hattını geçerek Erzurum, Bayburt, Sivas gibi serhat şehirlere göç etti. Rus idaresi Ardahan, Oltu, Kağızman kazalarını Kars vilayetine bağlayarak Kars oblastını kurdu. Osmanlı Devleti'nin kayıtlarına göre Kars, Ardahan vilayetleri ve Oltu kazasında Rus idaresi tesis edilmeden önce toplam erkek nüfusu 39.252 idi. Bu rakamın 34.087'si Müslüman 5.165'i ise Gayr-i Müslim durumundaydı. 1897'de Rus idaresi tarafından yapılan nüfus sayımında ise Kars, Ardahan ve Oltu'daki toplam erkek nüfusu 162.723 olarak kayıt altına alınmıştı¹⁴. 129.77 kadın nüfusu da eklendiğinde toplam nüfus 292.498 idi. Sınır değişiminin ardından Müslüman ahali tarafından boşaltılan köylere Malakan aileler yerleştirilmekteydi. Çarlık Rejiminin yoğun iskân politikası devam etti ve bölgenin toplumsal yapısı büyük oranda değişti. 1897 sayımına göre Malakan nüfusu 12.764 olarak belirlenirken bu sayının 6.488'i Erkek, 6.276'sı ise kadın idi¹⁵. Çakmak (Çalkavur), Selim (Novo Selim), Kümbetli (Vladi Kars), Yalınçayır (Zührap) Malakan nüfusun çoğunlukta olduğu büyük

¹¹ Fahrettin Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, C 1, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953, s.549.

¹² Kırzioğlu, **a.g.e.**, s.551.

¹³ Kırzioğlu, **a.g.e.**, s.553.

¹⁴ Ortaylı, **a.g.m.**, s.348.

¹⁵ Ortaylı, **a.g.m.**, s.350.

köyler idi. Susuz, İncesu, Meydancık, Yolboyu, Cumhuriyet Köyü (Komesor), Malakanlar'ın iskân ettiği ancak etnik yapı itibari ile karışık köyler idi¹⁶.

Rus idaresi bölgeyi ele geçirdikten sonra ilk etapta Müslüman ahaliden askerlik vazifesi talep etmemektedir. Tarihte ilk vicdani retçi toplum olarak bilinen Malakanlar'ın da askerlik hizmetine karşıydı. Çarlık rejimi bölgedeki Hıristiyan inancı dışındaki dini grupları askerlik hizmeti yerine para karşılığında askerlik hizmetinden muaf tutmakta idi¹⁷. Buldukları köylerde "zavot" diye tabir edilen süt işleme malikânelerini kuran Malakanlar, su değirmenleri ile elde edilen tarım ürünlerini işlemekteydiler. Kars Oblastı'nda bira, şarap, peynir imalat hanelerinin yanı sıra deri işlemeciliği, boyahane, taş ocakları gibi birçok imalathane bulunmaktaydı. Toplamda bin civarı işçinin istihdam edildiği 758 atölye ve imalathane mevcuttu¹⁸.

3. Birinci Dünya Savaşı ve Malakanlar

1914 yazında patlak veren Birinci Dünya Savaşı 1918 yılına kadar dört yıl devam etti. Osmanlı Devleti Almanya, Avusturya gibi devletler ile ittifak yaparken, "sıcak denizlere inme" stratejisini 19. yüzyılda güçlü bir şekilde uygulamaya çalışan Rusya ise Fransa ve İngiltere gibi iki güçlü devlet ile müttefikti. 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'dan tahsis edilen Yavuz ve Midilli gemileri ile Sivastopol kıyılarını bombalamasının ardından 2 Kasım 1914'te Rusya Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etti¹⁹. Osmanlı İmparatorluğu'nu kuzey sınırları boyunca saran Rusya ve Osmanlı Devleti için doğal savaş alanı Balkanlar ve Güney Kafkasya idi.

Elviye-i Selase'yi elinde bulunduran Ruslar bölgede Haziran 1914'ten itibaren seferberlik ilan etti. Halkın elinde bulunan nakliye için kullanılacak vasıta ve hayvanların bedellerini belirleyerek kayıt altına almaya başladı. Bölgede bulunan yedek kuvvetlere silah eğitimi verilmekte yiyecek iâşe ve erzak stoklanmaktaydı. Bölgede problem çıkarabilecek Türkçü, Sosyalist ya

¹⁶ Candan Badem, *Çarlık Yönetiminde Kars Vilayeti*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2010, 304-352.

¹⁷ Badem, a.g.e., s.15.

¹⁸ Ortaylı, a.g.m., s.352.

¹⁹ Selçuk Ural, "1914-1915 Yıllarında Kafkas Cephesinde Yaşanan Askeri Olayların Türk Basınındaki Yankıları", *Atatürk Dergisi*, 2005, s.67.

da herhangi bir şekilde muhalif olan grupları cephe gerisinden uzaklaştırarak Sibiryaya içlerine sürmekte idi²⁰.

Elviye-i Selase’de yoğun Ermeni tahakkümü başlamış, Ermeni milisler de Rus Ordusu ile birlikte Türk Ordusuna karşı girişilecek harekâta hazırlanmaktaydı. Rusya 14 Ekim 1914’te Kafkas Harekâtına girişti. Rus Ordusunun başında Kafkasya Genel Valisi Vorontsov Daşkov bulunmakta idi. İki kısma ayrılan Kafkasya’daki Rus Ordusunun kuzey cenahı Aleksandropol (Gümrü) Kars, Kağızman, Sarıkamış ve Oltu bölgelerini kapsamaktaydı. Güney Cenahı ise General Oganovski’nin başında bulunduğu Türk-İran sınır hattındaki birlikler oluşturmaktaydı. Batum hariç Elviye-i Selase de 43 tabur Rus askeri bulunmakta idi. Erzurum’a doğru hareket eden Rus birlikleri Erzurum’un 60 km doğusunda bulunan Köprü Köye kadar ulaştı²¹. 24 Ekim 1914’te ise Osmanlı Ordusu Karşı Harekâta girişti ve Köprü Köy Muharebeleri olarak bilinen çarpışmalarda Türk Ordusu büyük başarılar elde ederek doğu ve kuzey yönünde yürüyüşüne başladı²².

1914 Aralık ayının son günlerinde Türk Ordusu Enver Paşa komutasında Batum ve Sarıkamış istikametlerinde taarruz başlattı. Kuzeyde Artvin, Ardahan ve Posof istikametine doğru ilerleyen ordunun asıl hedefi Oltu üzerinden Sarıkamış’a yürümektir. Kars halkının dışarı çıkmakta bile zorlandığı yoğun kış şartlarında Ordunun yürüyüşü tehlikeli boyutlara ulaşmakta idi. Köprü Köy Muharebeleri sona erdiğinde Rus Ordusu kırk kilometre geriye çekilmek zorunda kalmıştı. Mallarını Ruslara vermek yerine tahrib eden Müslüman ahali Rus Ordusu tarafından öldürülmekte idi. Acara ve Ardahan yönünde ilerleyiş sürerken bölge halkı Türk Ordusunun ilerleyişini kolaylaştırmak için iâşe ve nakliyat konusunda büyük fedakârlıklar göstermekteydi²³.

Batum ve Ardahan istikametinde devam eden çarpışmalarda aralık ayına girilmiş ve şiddetli soğuklar etkisini göstermeye başlamıştı. Bölgedeki ahali

²⁰ Kağızman Ali Rıza ve Ömer Beyler, Kars’tan kanaat öderi Hafız Kurban Bey, Hacı Halil Köyü’nden Hasan ve Emrah Ağalar, Cihangir oğlu Aziz Bey gibi Müslüman ahalinin önde gelen liderleri tutuklanmakta ve sürgün edilmekte idi. Erdoğan, **a.g.e.**, s.52-53.

²¹ General Nikolski, **Sarıkamış Harekâtı**, Kariyer Yayınları, İstanbul, 2010, s.9-11.

²² Liman Von Sanders, **Türkiye’de 5 Yıl**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s.55-51.

²³ Ural, “1914-1915 Yıllarında Kafkas Cephesinde Yaşanan Askeri Olayların Türk Basınındaki Yankıları”, s.78-79.

Türk Ordu'suna yiyecek içecek yardımında bulunmaktaydı. Müslüman ahalinin yanında gayrimüslim unsurlardan olan bazı Malakan köylüleri de Osmanlı Ordusuna destek vermekte idi. Nitekim Artvin'in Şarşan köyünde yaşayan Malakanlar Osmanlı Ordusunun bölgedeki karargâhına bir heyet göndererek gerekli nakliyat işleri için çalışabileceklerini bunun karşılığında Ruslardan kendilerini korumalarını ve kurtarmalarını talep etmişlerdi²⁴. İstanbul basınında 30 Kânunusani 1915 Tanin gazetesinde yer alan haberde "*Moskof Cebertülüğü altında tanassur ettirilmiş (Hıristiyanlaştırılmış), Müslümanlar*" oldukları yazılmaktaydı²⁵.

Türk Ordusu'nun Sarıkamış önlerine gelmek üzere harekete geçtiğini duyan Bölükbaşı, Çıplaklı, Laloğlu köylerindeki Rum halkı "80 develik" silah ve mühimmat ile Rus istikametine doğru yol alırken Boyalı ve Salıt köylerindeki Türk gençleri Türk Ordusuna destek olarak geri çekilişi engellemeye çalışmaktaydı²⁶. Türk birlikleri Sarıkamış önlerine gelerek ordunun merkez komuta karargâhını bu bölgeye taşıdı. Selim köyü Rus birliklerinden alınarak Kars Sarıkamış arasındaki demiryolu bağlantısı kesildi²⁷. Selim, aynı zamanda Malakanların yoğun olarak iskân ettiği doğal savunma hattı olmayan düzlük bir köy idi²⁸. Rus tahakkümünü kabul etmeyen Malakanlar burada kalırken Ermeni ve Rum nüfus Rus birlikleri ile birlikte Müslüman köylerini tahrib ederek geri çekilmekteydi²⁹.

Sarıkamış zaferi ile taçlandırılmak istenen Güney Kafkasya harekâtında istenilen başarı elde edilemedi. Ruslar Sarıkamış'ta büyük direnç göstererek Azap ve Köprüköy Muharebelerinde aldıkları yenilgiyi telafi ettiler³⁰. Çetin

²⁴ Tuncay Ögün, "Turan Yolunda Bir Serap: Çoruh Vadisi Harekâtı'nın ve Ardahan Baskını'nın Osmanlı Basınındaki Yansımaları", *Yeni Türkiye*, S 21, 2015, s. 809.

²⁵ Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesi'nin Birinci Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 346.

²⁶ Türkdoğan, *a.g.e.*, s.74.

²⁷ Nikolski, *a.g.e.*, s.41.

²⁸ Sarıkamış ve (Novo) Selim bölgesindeki bazı yerler askeri harekât esnasında "Malakan Komu", "Malakan Yaylası", "Malakan Tepesi" olarak tarif edilmekteydi. Köprülü Şerif İlden, *Sarıkamış*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s.200.

²⁹ Türkdoğan, *a.g.e.*, s.75.

³⁰ Ural, "1914-1915 Yıllarında Kafkas Cephesinde Yaşanan Askeri Olayların Türk Basınındaki Yankıları", s.87.

kış şartları ve dondurucu soğukla mücadele etmek durumunda kalan Türk Ordusu ikmal yollarının da yetersiz olması nedeniyle çok fazla dirayet gösteremedi³¹. Demiryolu bağlantıları sayesinde yeterince destek alabilen Rus Ordusu³² bu hatları başarıyla korudu. 1915 Ocak ayının ortalarında Türk Ordusu daha fazla soğuk iklim şartlarında mücadele edemedi. Rus Ordusu savunma hattını takviye ederek güçlendirdi.

1916 yılı Ocak ayından itibaren Rus Ordusu Güney Kafkasya'dan Anadolu içlerine ileri harekât başlattı. 21 Ocak 1916'da Erzurum'un kuzey doğusunda bulunan yaklaşık 70 km mesafedeki Tortum'u işgal etti. Bir ay kadar bölgede sabit kalan Rus birlikleri Erzurum'un işgali için uygun zamanı bekledi. Erzurum'da bulunan 3. Ordu Merkez Komuta Karargâhı savunma planlarını hazırladı ancak Erzurum'u elde tutmak için yeterli olmadı. 12 Şubat'ta başlayan Rus taarruzu, 16 Şubat 1916'da Erzurum'un işgali ile sonuçlandı³³.

Erzurum'da yaşanacak savunma savaşı öncesi Erzurum Valisi Tahsin Bey ve III. Kumandanı Mahmut Kamil Paşa gerekli tedbirleri almış kadınlar ve çocuklar, hastalar, gaziler çeşitli vasıtalar ile Erzincan'a oradan da Sivas ve çevre vilayetlere nakledilmişti. Ruslar 26 Şubat 1916'da Tercan'ı ele geçirip Erzincan istikametine yürüdü. Bitlis, Van ve Muş'un da işgali ile toplamda 868.983 kişilik Müslüman, sivil nüfus Kayseri, Sivas, Samsun Antep, Maraş gibi cepheye yakın birçok vilayete göç ettirildi³⁴. 1916'da Dünya Savaşı'nın tüm ağırlığı vahşeti ve savaş yorgunluğu ile dünyayı sarmış durumda idi. Amerikan Başkanı Wilson'un barış çağrısına Rus Çarı Nikola; "*Almanların işgal ettiği sahadan tamamıyla çekilmeleri ve yaptıkları zarar ve ziyanı ödemelerine kadar, savaşa devam edeceği*" karşılığını verdi³⁵.

1917 Mart ve Kasım aylarında Rusya'da Bolşevik ihtilali yaşandı ve Rus Çarı Nikola tahtından feragat etti. "Ekim Devrimi" olarak bilinen ihtilalin neticesinde Rusya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildiğini açıkladı. Nitekim

³¹ İlden, a.g.e., s.229.

³² Nikolski, a.g.e., s.109.

³³ Mevlüt Yüksel, "Birinci Dünya Savaşı'nda Erzurum'un İlk İşgal Günleri" **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 37, Erzurum, 2008, s. 260.

³⁴ Süleyman Tekir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler" **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 32, s. 54-60.

³⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s.315-333.

Kafkas Cephesinde mevzilerini terk etmeye başlayan Rus askerleri "Biz artık boğazları istemiyoruz" yazılı pankartlar açarak barış yanlısı tutum takınmaya başladılar. Nihayet Türk-Rus Savaşı'nın sonucunda sınırları tayin etmek üzere 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imzalandı. Türk-Rus ilişkileri Erzincan Mütarekesi'nin 2. Maddesinde her iki tarafın düşmanca tutum ve davranıştan vazgeçtiğini beyan etmesi ile barış dönemine girdi³⁶.

3 Mart 1918'de Brest-Litovsk şehrinde Alman, Türk, Rus ve Bulgaristan devletlerinin katıldığı mütareke imzalandı³⁷. 11 maddelik Brest-Litovsk barış akdinden sonra doğudaki sınır hattı 1877-78 Türk-Rus savaşıdan önceki sınırlara çekildi ve Rus idaresinin 6 ile 8 hafta içerisinde Doğu Anadolu'daki askeri birliklerinin geri çekilmesi kararlaştırıldı. Rus idaresinin garanti verdiği bir başka husus ise Ermeni çetelerinin dağıtılmasıydı³⁸.

4. Elviye-i Selase'de Türk İdaresinin Tesisi ve Malakanlar

Rus idaresinin barış ahidnamesindeki üstlendiği sorumluluğu yerine getirmeyerek Ermeni çeteleri dağıtmamasından dolayı 3.Ordu 12 Şubat 1918'de yeniden ileri harekât başlattı ve 13 Mart günü Erzurum işgalden kurtarıldı³⁹. 23 Şubat 1918'de Kafkasya'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermeniler Sovyet Rusya'nın ilan ettiği halklar beyannamesinden faydalanarak, Kafkas Birleşik Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurduklarını ilan ettiler. Türk Ordusunun ileri harekâtı neticesinde Kafkas Hükümeti ile anlaşma zemini arandı. 8 Mart 1918'de Trabzon Konferansında yapılan görüşmelerden netice alınmadı. Özellikle Ermeni tarafı Brest-Litovsk sınırlarını kabul etmemektedir. 25 Nisan 1918'de Kars'ın Türk Orduları'nın eline geçmesinin ardından Mayıs 1918'de Batum Konferansı toplandı fakat bu kez de Türk delegasyonu Brest-Litovsk sınırlarını kabul etmeyerek savaşa devam kararı aldı⁴⁰. Neticede Elviye-i Selase 1918 Nisanı'nda Rus tahakkümü ve Ermeni çetelerin istilasından "40 yıl 5 ay ve 25 gün" sonra kurtarıldı⁴¹.

³⁶ Kurat, a.g.e., s.331-333.

³⁷ Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s.53-81.

³⁸ Kamuran Gürün, **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s.2.

³⁹ Ural, "Kurtuluşun Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selase'de Yaşanan Sorunlar", s.650.

⁴⁰ Kaçaznuni, **Taşnak Partisi'nin Artık Yağacağı Bir Şey Yok**, Çev. Arif Acaloğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s.49.

⁴¹ Ahmet Ender Gökdemir, **Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.19.

Rus esaretinden kurtarılan bölgeler “*Tekâlif-i Harbiye*”den muaf tutulurken bölgenin öncelikli sosyal sorunlarının çözülmesi için uğraş verildi. Örneğin bölgede Rus idaresinde kullanılan parasının toplatılıp imha edilmesi bölge halkını mağdur etmişti. Zira Elviye-i Selase de 1878 yılından 1918 yılına kadar Rus esaretinde kalmış 40 yıl sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve mimari değişim yaşamıştı. Osmanlı Devleti bölgede sorunların anlaşılabilmesi ve bölgenin yeniden Osmanlı Devleti’nin bir parçası haline gelebilmesi için Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhaluk Bey başkanlığında heyet tertip ederek bölgeye gönderdi. Bölgedeki teşkilatlanmayı hızlandırmak için “*Tahsisat-ı Fevkalade Kanunu*” çıkararak Batum, Kars ve Ardahan livalarında görev yapmak isteyen memur ve idari kadroları teşvik etmek amaçlandı⁴².

Bölgenin teşkilatlandırılması için Kars, Batum, Ardahan ve Otluya birçok bürokrat görevlendirildi. Örneğin Kars vilayetine Savcı: Mehmet Ali Bey, Sadi Rıza, Hâkim Burhanettin Bey ve Polis Teşkilatından Mehmet Bey Batum üzerinde bölgeye gönderilmişlerdi. Bölgeye mülki amir olarak atanan Hilmi Uran hatıralarında yol güzergâhındaki Malakan köylerinden geçtiklerini hoş karşılandıklarını, tuz ve ekmek ikram edildiğini yazmaktaydı⁴³.

1918 Mayıs ayında bölgeye gelerek hazırlık yapan heyetin çalışmaları neticesinde 12 Haziran 1918’de yapılan halk oylamasında çoğunluk Osmanlı Devlet idaresini tercih etti. Genel olarak Osmanlı idaresini istemeyen gruplar bölgeyi terk etmişti. Çoğunluk oy kullanma işlemine katılıp tercihte bulunurken Malakanlar sandığa gitmedi. Herhangi bir tercihte bulmamalarını ise “*Biz Rusları biliyoruz, fakat siz daha yenisiniz, sizi tanımıyoruz. Şimdiden Rusları size veyahut sizi Ruslara tercih edecek halde değiliz. Bunun içinde oylamaya katılmamaya karar verdik*” şeklinde ifade etmişlerdi⁴⁴. Elviye-i Selase’nin genel oy dağılımına bakıldığında toplam oy kullanma hakkına sahip 87.048 Erkek seçmenin 85.048’i “evet” 441 kişi “hayır”, 1.693 kişi de tercih bildir-

⁴² Ural, “Kurtuluşstan Mondros Mütarekesi’ne Elviye-i Selase’de Yaşanan Sorunlar”, s.655.

⁴³ Malakan kültüründe tuz ve ekmek ikramı bir çeşit hoş geldiniz anlamında sempati gösterisi olarak bilinir. Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s.84.

⁴⁴ Uran, **a.g.e.**, s.87. Örneğin günümüzde ismi Ataköy olan Kars merkeze yaklaşık 10 km mesafede bulunan Mağaracık köyünde oy hakkına sahip 70 Malakan tercihte bulunmamışlardı. Gökdemir, **a.g.e.**, s.21.

memişti⁴⁵. Tercih bildirmeyen nüfusun büyük oranının Malakan olduğu anlaşılmaktadır.

Kars ve çevresinin Osmanlı idaresinde yaşadığı en büyük problemlerden biri ağır vergiler idi. Savaş sebebiyle bölgenin sürekli el değiştirmesi ve gelgitler yaşaması bölgedeki durumu istikrarsızlaştırmış tarıma dayalı ekonomi neredeyse bitme noktasına gelmişti. Nitekim bölge halkından tahsil edilen ordunun iaşesi ve aşar vergisi halkı büyük oranda sıkıntıya sevk etmekteydi. Bölgenin payitahta uzaklığı, devletin uyguladığı savaş ekonomisi sosyal hayatı olumsuz etkiledi. Elviye-i Selase de halkın tepkisini çeken bir başka hususta Rus idaresinin 40 yıl boyunca bölge halkından sadece cüzi miktarda arazi vergisi almış olmasının ardından yeni idarenin yüksek miktarda vergi talebiydi⁴⁶.

Bir yandan Elviye-i Selase'de yeni idare tesis edilirken diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı sona ermek üzereydi. Nitekim 1918 Ekim ayında Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve Almanya savaşın ağır şartlarını kaldırmaz duruma gelmişti. Neticede Ekim ayı içerisinde Amerikan Başkanı Wilson vasıtası ile barış talebinde bulunuldu Ancak çabalar sonuç vermedi. Kut'ül Amare'de esir alınan İngiliz General Townshend Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında arabuluculuk misyonunu üstlendi. Amiral Caltharpe ile görüşen General Townshend barış görüşmeleri için olumlu netice aldı. 27-30 Ekim 1918 tarihleri arasında Limni adasının Mondros Limanı'nda yapılan görüşmeler sonunda 25 Maddelik Mütareke metni kabul edildi⁴⁷. Osmanlı Devleti adına görüşmeleri yürüten Bahriye Nazırı Rauf Orbay, Elviye-i Selase ile ilgili olarak mütareke görüşmelerinde Brest-Litovsk ile belirlenen sınırların ötesinde yapılan harekâtın bölge halkının talep ve isteği üzerine yürütüldüğünü beyan ederek bölgenin boşatılacağını ifade etti. Bu konuşmanın üzerine mütarekeye Elviye-i Selase ile ilgili özel bir madde konulmadı⁴⁸.

Osmanlı Devleti bölgede çeşitli tedbirler alarak bölgenin Gürcü ve Ermeni işgalini önlemek ve Osmanlı idaresi ile bağıını koparmamasını sağlamak

⁴⁵ Gökdemir, a.g.e., s.21-22.

⁴⁶ Uran, a.g.e., s.88-89.

⁴⁷ Selçuk Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 31-35.

⁴⁸ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni-I**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 108-109.

amacıyla hızlı bir şekilde teşkilatlanması için bölgedeki idari amirlere çeşitli konularda direktifler verdi. Liva, kaza ve nahiyelerde hızlı bir şekilde mülkiye teşkilatlanmasına gidilmesi, köy ve kazalarda ahaliyi organize edecek her türlü konuda yetkin memurların gönderilmesi, halkın temel ihtiyaçlarının süratle karşılanması, ilkokulların açılması ve faal hale getirilmesi, ordu denetiminde jandarma teşkilatının acilen tesisi istenmekteydi⁴⁹.

Mondros Mütarekesi'nin hemen akabinde 1919 Ocak ayı içerisinde Batum İngilizlere terk edildi. Elviye-i Selase'de bulunan 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa Kars ve Ardahan'da ordunun ihtiyaçları için kullanılmak üzere doldurulan hububat ambarları ve cephaneliklerin hızlı bir şekilde Erzurum'a taşınamayacağını ileri sürerek Batum'un boşaltılmasının hemen ardından Kars'ı terk etme niyetinde değildi. General Walker ile Yakup Şevki Paşa'nın 7 Ocakta Kars tren istasyonunda yapılan görüşmesinden netice alınamadı. General Walker verdiği notada İngiliz ve Ermeni heyetinin bölgeye gelip idareyi teslim alacağı, 3.000 asker için ancak 400.000 kilogram erzağa izin verilebileceğini, ambarlardaki Rus idaresinden kalan mühimmat ve erzağa dokunulmaması gerektiğini beyan etti. Batum'un hızlı bir şekilde boşaltılması sırasında yaşanan silah ve erzak kaybı yaşanması Yakup Şevki Paşa'yı Kars ve Ardahan'ın boşaltılması konusunda daha tedbirli olmaya itti. Bir kısım silah ve mühimmat Kars İslam Şurası idaresine bırakılarak aralık ayı sonunda başlayan geri çekilme süreci 16 Ocak 1919'da neticelendirildi. 9. Ordu karargâhı Kars'tan Erzurum'a taşındı⁵⁰.

Mülki amir Hilmi Bey'in talimatıyla Kars ve Batum çevresindeki teşkilatlanma hızlıca gerçekleştirilmeye çalışıldı. Fahrettin Erdoğan'ın aktardığına göre Hilmi Bey kendisini çağırarak "*Arkadaş biz çekilip gidiyoruz. Bütün halkı kongreye davet ediniz. Kars'ta kendi hükümetinizi kurarak milli teşkilatınızı idare için ele alın*" diyerek kongreye destek olacağını ifade etmişti⁵¹. Hilmi Bey de hatıralarında Kars idaresini "Kars Milli Şurası" adı ile kurulan idareye teslim ettiklerini beyan etmekteydi⁵².

⁴⁹ Ural, a.g.e., s. 134-135.

⁵⁰ Ural, a.g.e., s. 158-164.

⁵¹ Türkdoğan, a.g.e., s.166.

⁵² Uran, a.g.e., s.100-101.

250 kadar delegenin toplandığı Kars Milli Şura Heyet Başkanlığına Cihangiroğlu İbrahim Bey seçildi. 12 kişiden oluşan Heyete Piroğlu Fahrettin Bey, Çıldırlı Esat Bey, Akbabalı Hacı Abbasoğlu Mehmet Bey, Karaçantalı Hacıoğlu Ahmet Bey, Molla Bilal Bey, İrevan'lı Ahundoğlu Taki Bey, Iğdır'lı Ali Beyoğlu Mehmet Bey, Gümrülü Hacıoğlu Yusuf Bey, Borçalı'lı Kepenekçi Emin Ağa, Kağızmanlı Ali Rıza Bey, Digorlu Maksud Ağaoglu Hasan Ağa seçildi⁵³.

13 Ocak 1919'da 200 kişilik askeri birlik eşliğinde İngiliz askeri valisi Temperley ve General Beach Kars'a gelerek Ermeni Korganof'un Kars valisi tayin edildiğini Kars Milli İslam Şurası Hükümetine bildirdi. Korganof'un valiliğini kabul etmeyen Şura Hükümetin Ermeni vali tayin etmesinin, Müslümanların Ermeniler tarafından yok edileceğiyle eş değer olduğunu söyleyerek bu durumun İngiliz tarihine kara bir leke olarak geçeceğini ifade etti. Kars ve civarından yaklaşık iki bin kişi durumu protesto etmek üzere organize edildi. General Beach, karşılaştığı sert tavırdan geri adım atılmayacağını anlayarak Gümrü'ye geri döndü ve Kars Milli Şura Hükümetini tanımak durumunda kaldı⁵⁴.

İngiliz idaresine direnen Milli Şura Hükümeti sancak ve kazaların delegelerinin de katılımı ile Büyük Kars Kongresini toplama kararı aldı. 131 delege ile 17 Ocak 1919'da toplanan büyük kongrede 18 maddelik Anayasa ile Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin kurulması kararı alındı. Hükümetin sınırları, Batum'dan Nahçıvan'a kadar olan bölgeyi kapsarken, siyah, yeşil, beyaz renkler üzerine ay yıldız bayrak olarak belirlendi. 18 yaşını geçkin her vatandaş oy hakkına sahip olabilecek, resmi dil ise Türkçe olacaktı. Hükümet Reisi Cihangirzade İbrahim Bey olurken Parlamento başkanı Dr. Esat Bey, Dâhiliye Nazırı: Ali Rıza Bey, Adliye Nazırı: Ali Bey, Harbiye Nazırı: Cihangiroğlu Hasan Han Bey olurken Hariciye Nazırı Piroğlu Fahrettin Bey olarak belirlendi⁵⁵.

Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin nüfusu 1.762.148 kişiydi. Gayri-Müslim nüfusu (Rum, Rus ve Malakan) 227.324 iken Müslüman ahalinin top-

⁵³ Türkdogan, a.g.e., s.166.

⁵⁴ Gökdemir, a.g.m., s.87-88.

⁵⁵ Türkdogan, a.g.e., s.183-187.

lam nüfusu ise 1.534.824'tü. 1916 yılı nüfus verilerine göre bölgede yaşayan Rus nüfusun toplamı "Malakan" nüfus ayırt edilmeksizin 23.066 iken 1917 yılında ise 27.706 olarak saptandı⁵⁶.

1919 yılına girildiğinde Mondros Mütarekesi tatbik edilmeye başlanarak Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde işgaller gerçekleştirildi. Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti bölgede İngiliz çıkarlarına sorun teşkil etmekteydi. Mondros Mütarekesi'nin 24. Maddesinde belirtilen "Vilayetti Sitte"deki herhangi bir karışıklık çıkması durumunda işgalin gündeme geleceği vurgulanmıştı. Anlaşmadaki bu ifade açık bir şekilde bölgenin ilga edilmesi için hazırlanmıştı. Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin sınırları dâhilinde olan Oltu, Kars, Batum da İngiliz planlarının dâhilinde idi. 12 Nisan 1919'da Kars'ta parlamento binasını basan İngiliz birlikleri Hükümet üyelerini tutuklayarak Malta'ya gönderdi ve Kars'ı işgal etti⁵⁷.

Hükümet başkanı Cihangirzade İbrahim Bey, Harbiye Nazırı Cihangirzade Hasan Han Bey'in de aralarında bulunduğu 12 kişi tutuklandı. İngilizler yayınladıkları beyannameler ile halkın gece 19.30'dan sonra dışarı çıkışını ve silah taşımamasını yasakladı⁵⁸. 24 Nisan 1919'da Ermeni birlikleri bölgeye intikal ederek İngiliz birliklerinden görevi devraldı ve bölgeyi işgal etti⁵⁹.

Ermeni Komitacılar bölgedeki Müslüman ve Malakan ahalinin mallarını yağma ederek bölgedeki halkı göçe ve kıyıma tabi tuttu. 15. Kolordu Komutanlığı 7 Haziran 1920 tarihli yazışmasında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine, Ermenilerin Iğdır, Akçakale ve Malakanların yoğun olarak yaşadığı Novo Selim'de büyük yağma ve yıkım faaliyetine giriştiğini aktarmaktaydı⁶⁰. Iğdır, Tuzluca, Oluklu, Çilhan ve Hacı Halil'de sadece Nisan ayı içerisinde 1.592 kişi Ermeni çeteleri tarafından katledildi. Ermeni çetelerin kıyıma tabi

⁵⁶ **Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, C 2, TBMM Yayınları, Ankara, 1993, s.81.

⁵⁷ İaşe Nazırı: Yusuf Bey, Adliye Nazırlığı Müşaviri: Cihangirzade Aziz Bey, Dâhiliye Nazırı: Ali Rıza Bey, Polis Müdürü: Mamiloğlu Tevhidüddin, Vali: Alibeyzade Mehmet Bey, Polis Komiseri: Salahoğlu Musa, Posta Telgraf Müdürü: Mehmetzade Muhlis, Parlamento Azası: Simon Raçinski, Vafyades Stephan, Rum Mebus: Pavlo Çamuşov. Gökdemir, **a.g.e.**, s.157.

⁵⁸ **Anadolu ve Rumelide Gerçekleştirilen Ulusal Ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, C 2, s.83.

⁵⁹ Gökdemir, **a.g.e.**, s.168.

⁶⁰ **BOA**, HR. SYS. 2878-38.

tuttuğu Malakan ve Türk köyleri Türk sınır birliklerine başvurarak yardım talebinde bulunmaktaydı⁶¹.

5. Millî Mücadele ve Malakan Sorunu

1919 yılındaki Kongrelerin ardından Milli Mücadele başladı ve düşman işgallerine karşı Misak-i Milli ilan edildi. Misak-ı Milli'yi kabul eden Meclisi Mebusan 16 Mart 1920'de müttefik güçler tarafından basılarak işgal edildi. Milletvekilleri tutuklanarak meclis işlevsiz hale getirildi. Anadolu'da işgalden uzak bir bölgede meclisin toplanması gündeme geldi. Büyük Millet Meclisi adıyla Ankara'da İcra vekilleri heyetinden oluşan Büyük Millet Meclisi Hükümeti kuruldu. Büyük Millet Meclisi Başkanlığına ve aynı zamanda hükümet başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçildi.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin aldığı kararlardan ilki bir an önce doğu sınırındaki problemi çözmek amacıyla doğu harekâtını gerçekleştirmek olacaktır. 9. Ordunun Güney Kafkasya bölgesinden geri çekilmesinin ardından 9. Ordu bünyesindeki 15. Kolordu Kazım Karabekir komutasında Erzurum merkez olmak üzere varlığını muhafaza etmekteydi. Güney Kafkasya bölgesi ve doğu sınırındaki gelişmeleri yakından takip eden Kazım Karabekir bölgedeki Ermeni, Rus ve İngilizlerin faaliyetlerini Büyük Millet Meclisi Hükümetine rapor etmekteydi.

1917 Ekim Devriminin ardından iktidara gelen sosyalist yönetimle temas kurmaya çalışan Büyük Millet Meclisi Hükümet başkanı olan Mustafa Kemal Paşa Lenin'e mektup göndererek karşılıklı iş birliği ve yardım talebinde bulundu. Lenin ve Mustafa Kemal Paşa mektuplaşmalarının ardından bir heyet tanzim edilerek Bolşevik idare ile ikili ilişkiler geliştirilmeye çalışıldı. 11 Mayıs 1919'da yola çıkan Yusuf Kemal Tengirşenk liderliğindeki heyet 19 Temmuz 1919'da Rusya'ya ulaştı⁶². Bu sürecin ardından Rus-Türk ikili ilişkilerinde yeni bir dönem başladı.

Sovyet-Türk ilişkileri yeni bir döneme kapı aralarken Erzurum'da bulunan Kazım Karabekir Paşa komutasında 15. Kolordu 1920 sonbaharında ileri doğu harekâtına girişti. 30 Ekim'de Kars'a giriş yapan Kazım Karabekir

⁶¹ Bk.: Şenol Kantarcı, "Ağrı Dağı Eteklerinde Yitik Canlar: İğdir Ovasının Kurbanları" **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, S 9, 2003.

⁶² Gürün, Gökdemir, **a.g.e.**, s.33-34.

Paşa Türk Ordusu Ermeni güçlerini Gümrü'ye kadar geri çekilmeye zorladı. 3 Aralık 1920 yılında imzalan Gümrü Anlaşması ile Kars ve çevresi Aras Nehri sınır kabul edilerek Türk idaresine bırakıldı. 5 Aralıkta Sovyet Temsilcisi Medivani telgraf çekerek Kazım Karabekir'e anlaşmayı Taşnak üyeleri yerine Bolşevikler ile yapmalarının daha uygun olacağını iletirken Kazım Karabekir Paşa Ermenilerin zaten Bolşevikliği ilan ettiğini bildirdi⁶³. Bu yazışmalardan anlaşılacağı üzere Bolşevik Rus idaresi bölgedeki azınlıklar ve sınırlar konusunda kendilerinin muhatap alınması noktasında ısrar edeceklerdi.

Türk-Sovyet ilişkileri resmîyet kazanırken bu süreçte Medivani resmî Rus temsilcisi olarak atandı. 28 Aralık 1920'de Kars'a gelerek yaklaşık bir ay boyunca bölgede Bolşevik propagandası yürüten Medivani'nin bu tavrı, Kazım Karabekir Paşa'yı oldukça rahatsız etti. Mustafa Suphi'nin de Medivani ile aşırı ilgi ve alakalı olduğunu özellikle vurgulayan Kazım Karabekir Paşa rahatsızlığını şu şekilde ifade etmekteydi; "...Medivani Kars'ta bulunduğu 24 gün boyunca boş durmadı. Civar Malakan köylerinde Bolşevik teşkilatı yaptı, Mustafa Suphi heyeti idare etti, yola çıkardı. Bir sefirin Kars'ta bu kadar uzun müddet oturması ve civar köylerde dolaşması pek ayıp ve pek kaba bir hareketti. Kendi hallerinde çalışan çalışkan bir kavim olan Malakanları ifsad etmesi onların felaketine sebep oldu. Bu hakiki müstahsil sınıfın, zeriyyat ve hayvancılıkta ileri gitmiş bir cemaatin yerlerinde kalmasında daha iyisi Anadolu dahilinde numune olmak üzere alınmasında fayda vardı, ..." ⁶⁴.

Kazım Karabekir Paşa'nın bölgede işi sıkı tutarak Bolşevizm propagandasına izin vermeyeceği aşikârdı. Bölgede Rusların 5. Kol faaliyeti yürüttüğü Kazım Karabekir Paşa'nın uzun zaman önce tecrübe ettiği bir olaydı. Nitekim 1915 yılında Erzurum'un Ruslardan geri alınışı esnasında karargâhın içinde kurulu bulunan büyük Rus sobalarını tamir için gelen kişinin Rus ajanı olduğunu fark ederek tutuklattı. Bu kişinin Rus olduğunu Emekli Yüzbaşı Mehmed Ağa adıyla Müslüman bir kızla evlendiğini evinde yapılan aramalarda casusluk yaptığını belgeleyen evraka rastlandığını yazmaktadır. Bir yıl sonra bölgeye gelen Kazım Karabekir Paşa "Mehmet Efendi" adlı casusun dosyasının kaybolduğunu ve Tortuma orman memuru olarak atandığını hayret ederek

⁶³ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 1001.

⁶⁴ Karabekir, **Gökdemir, a.g.e.**, s. 1010.

öğrenir, ancak soruşturmanın yeniden başlatıldığı duyulunca casusun ortadan kaybolduğunu aktarmaktadır⁶⁵.

Malakanlar Rus temsilcisi Medivani'yi köylerde kızıl bayraklar ile karşılayarak sevgi gösterilerinde bulunmuşlardı. Kazım Karabekir Paşa da Bolşevizm unsuru ve Rus yanlısı olarak gördüğü Malakanların artık Türk sınırları dâhilinde sıkıntı yaratacağı düşüncesi ile Kars ve civarındaki Malakanlar'ın sınır dışı edilmesi ve Kafkasya'dan gelen Türk muhacirlerin yerleştirilmesini talep etmekteydi⁶⁶.

Nitekim 16 Mart 1921'de Moskova "Dostluk ve Kardeşlik" Antlaşması imzalandı. Antlaşma öncesinde Moskova ve Kars Konferansları düzenlendi⁶⁷. Bu görüşmelerde esir ve nüfus değişimi konuları görüşüldü ancak direkt olarak Malakanlar gündeme gelmedi. Ancak 16 Mart 1921 tarihli Moskova Konferansının son oturumunda Türk-Rus esir değişimi konusu gündeme geldi. Tahliyeler Merkezi Müdürlüğü Temsilcisi Yastrebov, gerekli verileri sunmak için yaptığı konuşmada Sibiry ve Türkistan'a dağılmış çok sayıda dağınık halde yaşayan Türk esirlerin toplanmasının önerilen iki aydan bile daha fazla süreyi kapsayacağını belirtti. Yastrebov, kurulacak mübadele komisyonunun sınırlılıklarını belirterek iade edilecek esirlerin ülke sınırına kadar masraflarının mesul ülke tarafından karşılanmasını talep etti. Rus tarafına Avrupa Rusya ve Kafkasya için 3 ay, Türkistan'daki esirlerin toplanması için 6 ay süre verildi⁶⁸.

⁶⁵ Bk.: Kazım Karabekir, **İstihbarat**, Haz. Emrullah Tekin, Kamer Yayınları, İstanbul, 1997, s. 41-43.

⁶⁶ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 1010. Medivani'nin Kars'ta bulunduğu esnada Kazım Karabekir Paşanın da davetli olduğu tören tertip edildi. Malakanların yaşadığı Kars'ın Çakmak köyünde tertip edilen merasime katılan Kazım Karabekir Paşa gördüğü manzarayı şu şekilde tasvir etmekteydi: "Köyün ortasında gayet büyük bir çadır bezi ile yapılmış büyük bir salon. Bunun yanında bizi karşılamak üzere ekserisi erkek olmak üzere bir kalabalık Rusça ilahi okuyordu. Önlerinde masa üstünde bal, peynir, ekmek fakat her üçü de pek nefis cinsten olmak üzere sıralanmış. İkram ettiler birer lokma yedik. Merasim yerine geldik. 300 kişi kadar alır büyüklükte yere ot sermişler, rutubetten halk rahatsız olmasın diye. Birkaç da soba kurulmuş, Uzun masalar, iki tarafında sıralarda mevcut Malakan Köylerinden gelmiş kadın erkek oturmuş. Hepsini temiz ve zengin kıyafetinde. Benim için yüksek bir yer hazırlanmış sandalyeler konmuş. Birkaç masadan (yani her köyden) nutuklar, dualar, ilahiler devam etti. ...Bütün bu sözler kardeşlik, samimiyet, insaniyet, ahlak ve din üzerine idi. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s.1020.

⁶⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.146-155.

⁶⁸ Natalya Çerçiçenkina, **Moskova ve Kars Konferansları**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 87-89.

Türk tarafı konferanstaki görüşmeler esnasında ülke sınırları içerisinde Rus askeri veya sivil Rus esirlerinin bulunmadığını ifade ederek, eğer olsaydı Rusların Türk esirlerine davrandığı gibi davranmaya hazır olduklarını beyan etti. Ancak bu konuşmanın Rus tarafını tatmin ettiğini söyleyemeyiz. Nitekim Türk tarafı Rusların baskısı karşısında eğer Rus esirleri varsa buldukları bölgenin bildirilmesini eğer bilinmeyen durum ise bu talebin yersiz olduğunu ifade etti⁶⁹. Moskova Antlaşması'nda 13. Madde ile esir değişimi şu şekilde karara bağlandı:

*“ Madde 13. Rusya işbu antlaşmanın imzalandığı gün itibariyle, Avrupa Rusya'sı ve Kafkasya'da bulunan bütün asker ve sivil Türk esirlerini üç ay içerisinde, Asya Rusya'sındakileri ise altı ay içerisinde masrafları Rusya tarafından karşılanmak üzere Türkiye'nin kuzeydoğu sınırına kadar getirmeyi taahhüt ediyor. Bu geri yollamanın ayrıntıları işbu antlaşmanın imzasından sonra yapılacak özel bir sözleşme ile belirlenecektir. ”*⁷⁰

Moskova Antlaşması'nın akabinde Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin 18 Mayıs 1921'de Büyük Millet Meclisinin Rusya temsilcisi Ali Fuat Cebesoy Paşa'ya Kars'ta yaşayan sayıları zaten az olan Rus asıllı olan vatandaşların mallarına el konulduğu yerlerine Türk asıllı vatandaşların yerleştirildiğini ileri sürerek nota verdi. Novoya Mihaylovka (Dikme) Grenadiyorsoye, Novopokrovskoye köylerinin ismi zikredilerek buradaki Rus asıllı köylülerin mülkiyetlerinin, bölgeye yerleştirilen muhacirler tarafından el konularak zimmetlerine geçirildiğini ileri sürdü. 21 Mayıs tarihli bir başka notada ise Rus köylülerinin durumunun giderek kötüleştiği, seferberlik ilan edilerek zorla orduya çalıştırılacakları, hırsızlık, keyfi tutuklama gibi olayların üzücü ve can sıkıcı olduğu belirtilerek dostluk ilişkilerinin gereği olarak durumun bir an önce düzeltilmesi gerektiğini beyan etti⁷¹.

Ali Fuat Cebesoy Paşa'nın Çiçerin'e verdiği 24 Mayıs tarihli cevapta Ankara ile iletişim konusunda sağlıklı görüşmeler yapamadığını direkt olarak Ankara ile yazışmasının sağlıklı olacağını tavsiye etmekte ve olayları yakın-

⁶⁹ Aslan, a.g.m., s 279.

⁷⁰ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.35.

⁷¹ Stefanos Yaresimos, **Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2000, 361-362.

da takip edemediğini eklemekteydi. 21 Mayıs'tan itibaren mübadele konusu Sovyet idarenin Ankara temsilcilerinden S.P Natserenus'a havale edildi. Ankara'da Yusuf Kemal Tengirşenk ile yapılan ikili görüşmelerin ardından komisyon kurulması ve komisyonun 2 Ağustos itibari ile faaliyete geçmesi sağlandı⁷².

Kazım Karabekir Paşa Sovyet Kars Konsolosu Norman'a 20 Ocak 1922 tarihine kadar Malakanların Türkiye sınırlarını terk etmediği takdirde asker alınacağı ve Ankara'nın da bu yönde hareket edeceğini belirtti. Ancak Kazım Karabekir Paşa 1922 yılında Kars'a Mutasarrıf olarak atanan Ali Rıza Bey'e Malakan mübadelesinin düzenli bir şekilde yürütülmesi ve gelen muhacirlerin Malakanların boşalttığı bölgelere yerleştirilmesi gerektiğini beyan etmekteydi⁷³. Ankara ve Moskova arasındaki bu problemi çözmek amacıyla 5 Eylül 1922 tarihinde alınan karar ile Malakanların askerlik hizmetleri 15 Kasım 1922 tarihine kadar tecil edildi⁷⁴.

Hükümetin aldığı 13 Şubat 1923 tarihli karar ile doğu illerinden Rusya'ya göç etmek isteyen Malakanlara 1 yıl süre tanınarak gayrimenkullerini bu süre içerisinde satışını tamamlamalarına müsaade edilmesi kararlaştırıldı⁷⁵. Karardan anlaşılacağı üzere 1923 yılında da Malakan göçü devam etmekte idi. 1931 yılında ise Malakanların kendi isteği ile satmış oldukları gayrimenkuller temlik edildi⁷⁶.

6. Cumhuriyet Döneminde Malakanlar

1927 Cumhuriyet Döneminin ilk nüfus sayımına göre Kars vilayetinin toplam nüfusu 204.846 idi⁷⁷. 1927 sayımına göre ülke genelinde ana dili Rusça olan kişi sayısı ise toplamda 6.206 idi⁷⁸. 1933 ve 1934 yıllarında Kars Halk Evi'nin yaptığı nüfus araştırmasına göre Kars Merkezde 34, Merkez Köylerde 142, Susuz İlçesinde 35, Arpaçay'da 565, Sarıkamış'ta 11 kadın ve erkek Ma-

⁷² Aslan, a.g.m., s 281.

⁷³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.1260.

⁷⁴ BCA, 30-18-1-1/5-27-8/56-15.

⁷⁵ BCA, 30-18-1-1/6-50-18/97-28.

⁷⁶ BCA, 30-18-1-2/ 24 - 77 - 20.

⁷⁷ 28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Fasikül-III, Ankara, 1929, s.13.

⁷⁸ 28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Fasikül-III, s.35.

lakan ikamet etmekteydi⁷⁹. Cumhuriyet döneminde tercihlerini Türkiye’den yana kullanarak gitmek istemeyen Malakanların ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Nitekim bölge halkını üretime teşvik etmek ve geçimlerinin sağlanması amacıyla 1936 yılında muhacir ve yerli ayrımı yapılmaksızın tüm topraksız halka toprak dağıtılması kanunlaştırıldı⁸⁰.

1939 yılında Arpaçay’ın Zöhrap köyünde yaşayan Malakanların Atçılar köyünü yeniden inşa etmeleri için 48 Malakan aileye kereste yardımı yapılması kararlaştırıldı⁸¹. Aynı şekilde Arpaçay’a dışarıdan gelen muhacirler için de kereste yardımı yapıldı⁸². Kars’taki Malakan nüfus⁸³ 1961 ile 1964 yılları arasında Komünizm propagandası yapılarak Rusya’ya göç etmeleri konusunda ikna edilmeye çalışılmaktaydı. Nitekim 17 Şubat 1962 tarihli ulusal basında yer alan haberde Malakanların Rusya’ya gitmeleri için propaganda yapan 3 Malakan Rus’un yakalanarak tevkif edildiği yazılmakta idi⁸⁴. Basında çıkan bazı haberlere göre ise Malakanların evlenemedikleri için soylarını devam ettirme kaygısından dolayı göç ettikleri yazılmaktaydı⁸⁵. Nitekim Rus Elçilik memurları da bölgeye gelerek Malakan göçü ile ilgilenmekteydiler⁸⁶.

Kars dışında başka bölgelerde ikamet eden Kazak ve Malakanlar da bu süreçte Amerika’ya göç etmekteydiler. Nitekim ulusal basında Konya Akşehir⁸⁷, İstanbul ve Manyas’ta yaşayan 225 Kazak ve Malakan’ın özel uçakla Amerika’ya gittiği haberleri yer bulmaktaydı⁸⁸. Malakanların göç ederek

⁷⁹ Nebahat Oran Arslan, İlyas Topçu, “Cumhuriyet Dönemi Kars’ta Nüfus”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S 6, 2012, s.106-108.

⁸⁰ **BCA**, 30-18-1-2/ 62-19-17/ 81-58.

⁸¹ **BCA**, 30-18-1-2/ 88 -93-4/137.

⁸² **BCA**, 30-18-1-2/84-86-1/ 97-146.

⁸³ Bk.: Ludmila Denisenko, **Böyle Bir Kars**, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2017.

⁸⁴ **Milliyet**, 17.02.1962

⁸⁵ **Milliyet**, 30.11.1961.

⁸⁶ **Milliyet**, 30.12.1961.

⁸⁷ Milli Mücadele yıllarında Türkiye’de bulunan Sovyet Diplomat Semyon İvanoviç Aralov anılarında Ankara’dan Konya’ya seyahat ederken Biçer İstasyonunda Rusça konuşan bir gruba rastladığını kendilerini davet edip ikramda bulunan bu topluluğun Kırım Tatarı olduğunu ifade etmekte. Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları**, Çev. Hasan Ali Ediz, İş Bakası Yayınları, İstanbul, 2010, s.76.

⁸⁸ **Milliyet**, 05.06.1963. ; Bk.: Servet Somuncuoğlu, **Don Kazakları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004, s.235-243.

terk ettikleri köylere çeşitli illerden aileler getirilerek yerleştirilmekteydi⁸⁹. Orhan Türkdoğan 1962 yılında yayınladığı çalışmasında Kars'ın Atçılar, Çakmak, Yalınçayır, İncesu köylerinde yoğun olmak üzere, Erzurum ile Ağrı illerinin belli noktalarında değirmencilik ve tarımla uğraşan 1.500'den fazla Malakan'ın yaşadığını ifade etmektedir⁹⁰. 1964 yılında açıklanan resmi rakamlara göre Türkiye'den Rusya'ya 1961 yılından 1964 yılına kadar Kars nüfusuna kayıtlı 2.338 Malakan'ın göç ettiği açıklandı⁹¹.

SONUÇ

Malakan toplumu Hıristiyan ananelerinin gerçek manada uygulanmadığına, kilise ve ruhani sınıfın dinin özüne aykırı tutum içerisinde olduğuna inanan bir köylü hareketi olarak ortaya çıktı. 18. yüzyılda yayılan ve birçok alt sınıfa ulaşan "Molokonizm", Çarlık Rusyası tarafından baskı altında tutuldu. "Sütlü Sular" nehri olarak da adlandırılan Moloçniye Nehri çevresine sürgün edilmeye başlandı. 1835 yılında Çar I. Nikola (Deli Petro) 1835 yılında yayınladığı genelge ile bütün Malakanları Güney Kafkasya bölgesine sürgün etme kararı aldı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Kars Ardahan ve Batum'a Rus idaresi hâkim oldu. "Elviye-i Selase" yani "üç sancak" diye adlandırılan bölgeye Rus idaresi Malakanların da aralarında bulunduğu Rum, Yahudi, Ezidi, Asuri gibi bir çok etnik ve dini kavmi bu bölgeye yerleştirdi.

"Kars Oblastı" adı altında bölgeyi teşkilatlandıran Rus idaresi "40 yıl" yani 1878'den 1918 yılına kadar bölgeye hükmetti. Birinci Dünya Savaşı'nın (1914-18) en kanlı cephelerinden birisi de Kafkas Cephesi idi. Dört yıl boyunca Türk-Rus Harbi bölgede zaferler ve yenilgiler ile cereyan etti. Türk güçleri 1877-78 sınırını aşarak Sarıkamış önlerine kadar geldi. 1915 Ocak ayından itibaren soğuğa dayanamayan Türk birlikleri daha fazla mücadele edemedi. 1916 yılında ileri harekât ile Rus birlikleri Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis gibi birçok doğu vilayetini işgal etti. 1917 "Ekim Devrimi"nin ardından Bolşevik İhtilali yaşandı ve 18 Aralık 1917 Erzincan Mütarekesi ile Rus idaresi Doğu Vilayetleri'nden çekilmeye başladı. Türk Kafkas İslam Orduları Bakü'ye kadar ilerledi, ancak 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri ara-

⁸⁹ *Milliyet*, 02.02.1962.

⁹⁰ Türkdoğan, Gökdemir, *a.g.e.*, s. 24.

⁹¹ *BCA*, 030-18-01/179-46-1.

sında imzalan Mondros Mütarekesi neticesinde 1914 sınırlarına geri çekildi. Elviye-i Selase’de kendi hükümetini kurmak için çabalayan Müslüman ahalinin çabası Nisan 1918’de önce İngiliz ardından Ermeni işgaline maruz kaldı. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti idaresi dağıtıldı.

1920 sonbaharında Kazım Karabekir Paşa komutasındaki 15. Koloradunun ileri hareketi ile Elviye-i Selase Batum dışında tekrar Türk idaresine girmiş oldu. Neticede bölgede savaş, kan ve gözyaşı 1914 ile 1921 yılları arasında 7 yıl devam etti. Türk sınırları içinde kalan Malakanlar bölgede azınlık konumuna düştü. 1921 Moskova Anlaşması’nın ardından 1924 yılına kadar Türkiye’den Rusya’ya Malakan göçü yaşandı. Türk idaresini benimseyen Malakanlar ise 1964 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak çoğunlukla Kars ve çevresinde yaşamaya devam etti. 1962 yılında “dini ve siyasi” gerekçeler ile Malakan toplumu Rusya ve Amerika’ya göç etme kararı aldı. 1964 yılına kadar neredeyse Malakanların tamamı (bazı aileler dışında) Türkiye’yi terk etti. Neticede Malakan toplumu 85 yıl Kars ve çevresinde ikamet etti. Yaşanan savaşlar bölgenin sürekli el değiştirmesi, Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Ermeni çetelerinin yaptığı kısımlar, değişen konjonktür ve hükümet politikaları “dini hassasiyetleri uğruna” Malakanların dünyanın dört bir tarafına dağılmasına neden oldu. Malakanlar Rusya’dan Azerbaycan ve Türkiye’ye, Türkiye’den Amerika’ya kadar dünyanın çeşitli coğrafya ve ülkelerine göç ederek hayatlarını yeniden inşa etmeye ve dinlerini yaşamaya çalışmaktadırlar.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Gazeteler

Milliyet, 30.11.1961.

Milliyet, 30.12.1961.

Milliyet, 05.06.1963.

Milliyet, 02.02.1962.

Milliyet, 17.02.1962.

Resmi Yayınlar

**Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve
Kongre Kentleri Bibliyografyası**, C 2, TBMM Yay. Ankara, 1993.

28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Fasikül-III, Ankara, 1929.

Kitap ve Makaleler

Aralov, Semyon İvanoviç, **Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları**, Çev. Hasan Ali Ediz, İş Bakası Yayınları, İstanbul 2010.

Aslan, Yavuz, "Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 18, Erzurum, 2001.

Arslan, Topçu, Nebahat Oran, İlyas, "Cumhuriyet Dönemi Kars'ta Nüfus", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S 6, 2012.

Badem, Candan, **Çarlık Yönetiminde Kars Vilayeti**, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2010.

- Cebesoy, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, 2002.
- Çerçiçenkina, Natalya, **Moskova ve Kars Konferansları**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Denisenko, Ludmila, **Böyle Bir Kars**, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2017.
- Erdoğan, Fahrettin, **Türk Ellerde Hatıralarım**, Yeni Matbaa, 1954.
- Gökdemir, Ahmet Ender, **Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.
- Gürün, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- İlden, Köprülü Şerif, **Sarıkamış**, İstanbul, 2007.
- Kantarıcı, Şenol, “Ağrı Dağı Eteklerinde Yitik Canlar: Iğdır Ovasının Kurbanları”, **Ermeni Araştırmaları**, S 9, 2003.
- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz C 2**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Karabekir, Kazım, **İstihbarat**, Haz. Emrullah Tekin, Kamer Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kırzioğlu, Fahrettin, **Kars Tarihi**, C 1, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953.
- Kurat, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.
- Kılıç, Selami, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kaçaznuni, **Taşnak Partisi'nin Artık Yapacağı Bir Şey Yok**, Çev. Arif Acaoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
- Karaman, Sami Sabit, **Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922**, Arma Yayınları, İstanbul, 2002.
- Nikolski, General, **Sarıkamış Harekâtı**, Kariyer Yayınları, İstanbul, 2010.
- Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni-I**, Emre Yayınları, İstanbul.1993.
- Ortaylı, İlber, “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S 9, İstanbul, 1978.

- Öğün, Tuncay, "Turan Yolunda Bir Serap: Çoruh Vadisi Harekâtı'nın ve Ardahan Baskını'nın Osmanlı Basınındaki Yansımaları", **Yeni Türkiye**, S 21, 2015.
- Öğün, Tuncay, **Kafkas Cephesi'nin Birinci Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.
- Semyenov, Karagöz, İ. Y, Erkan, **Sürgün Bahçesinin Solan Renkleri Molokanlar**, Çeviri: Ludmila Denisenko, Nahide Kıyas Gökçek, Su Yayınları, İstanbul, 2009.
- Sanders, Liman Von, **Türkiye'de 5 Yıl**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Somuncuoğlu, Servet, **Don Kazakları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004.
- Türkdoğan, Orhan, **Malakanlar'ın Toplumsal Yapısı**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1971.
- Tekir, Süleyman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler" **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 32.
- Uran, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım**, İş Bakası Yayınları, İstanbul, 2007.
- Ural, Selçuk, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Ural, Selçuk, "1914-1915 Yıllarında Kafkas Cephesinde Yaşanan Askeri Olayların Türk Basınındaki Yankıları", **Atatürk Dergisi**, 2005.
- Ural, Selçuk, "Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selase'de Yaşanan Sorunlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 47, 2011.
- Yaresimos, Stefanos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2000.
- Yüksel, Mevlüt, "Birinci Dünya Savaşı'nda Erzurum'un İlk İşgal Günleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 37, Erzurum, 2008.

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN 17. KOLORDU'DA TATBİKATI VE İZMİR'İN DURUMU

Selçuk URAL*

ÖZET

Ekim 1918 başlarında Batı Anadolu ve Ege kıyıları 8. Ordunun sorumluluğundaydı. 8. Ordunun karargâhı İzmir'de bulunuyordu. 13 Kasım 1918'de 8. Ordu ve 21. Kolordu lağvedilerek doğrudan Harbiye Nezaretine bağlanırken İzmir'in güvenliği ve asayişi 17. Kolordu'ya bırakıldı. 21. Kolordu teşkilatında yer alan 57. Tümen ile 19. Ağır Top Alayı 17. Kolordunun emrine verildi. Erlerinin çoğu terhis kapsamında olmadığından 5. Depo Alayı Komutanlığı İzmir'in asayişinin temini noktasında jandarma emrine alındı.

İtilaf Devletleri İzmir'in İtilaf ve ardından Yunan işgaline uğradığı güne kadar mütareke hükümlerini uygulama fırsatı bulmuşlardır. 8. Ordu'nun terhisıyla başlayan ve ardından 17. Kolordu'nun terhisıyla devam eden dönemde Türk askeri kuvvetleri oldukça zayıflatıldı. Türk kolordusunun sayısal açıdan küçültülmesinin ardından silah ve cephanenin kontrolü ve teslimi gündeme gelecekti. Böylece muhtemel bir işgalde Türk direnişinin önlenmesi noktasında mütareke hükümlerinden azami derecede faydalanılmış oldu.

1919 yılı Ocak – Mayıs ayları arasında Harbiye Nezareti ile İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı General Milne arasında vuku bulan görüşmelerin sonucunda her bir tümen için 1.500 tüfek ve 2.020 erin bulundurulması üzerinde anlaşma sağlandı. Anlaşmada fazla olan tüfeklerin ambarlarda saklanması ve başında askeri komisyon bulundurulması kararlaştırıldı. Daha sonra ambarlarda bekletilen tüfekler dâhil her türlü askeri teçhizatın Afyon, Eskişehir, Manisa gibi şehirlerin daha iç kısmına taşınması gündeme geldi. Böylece İzmir işgal edildiğinde her türlü askeri teçhizattan arındırılmış olacak şehrin teslimi daha kolay olacaktı.

* Prof. Dr. Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sural25@hotmail.com

15 Mayıs'ta Yunan işgalinin ardından 17. Kolordu Komutanlığı ve 56. Tümen Komutanlığı lağvedildi. Her iki birlik Mudanya'ya sevk edilecek ve bölge savunmasız hale getirilecekti.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Mondros, 17. Kolordu, Yunanistan, Nurettin Paşa, Ali Nadir Paşa.

THE IMPLEMENTATION OF THE ARMISTICE OF MUDROS AND THE SITUATION OF IZMIR

ABSTRACT

At the beginning of October 1918, the security of western Anatolia and Aegean coasts were under the responsibility of the Eighth Army. This army's headquarters was in Izmir. On 13 November 1918, the Eighth Army and the XXI Corps were disbanded and connected directly to the Ministry of War, and Izmir's security and public order were entrusted to the XVII Corps. The 57th Division and the 19th Heavy Artillery Regiment, which previously had operated under the XXI Corps, were put under the XVII Corps' order. The 5th Reserve Regiment Command, the most of the soldiers of which were not within the scope of discharge, was put at the disposal of the gendarmerie for securing Izmir's public order.

The Allied Powers had the opportunity of implementing the provisions of the armistice until Izmir's occupation by the Allies and then by Greeks. In the period that began with the disbanding of the Eighth Army and continued with the disbanding of the XVII Corps, Turkish military forces were weakened significantly. After the numeric diminishing of the Turkish corps, the control and delivery of its arms and ammunition would come up. Thus, the provisions of the armistice were exploited maximally in order to prevent a Turkish resistance against a likely occupation.

Between January and May 1919, the negotiations between the Ministry of War and General Milne, the Chief Commander of the British Forces, led to an agreement for keeping 1500 rifles and 2020 soldiers for each military division. Accordingly, all of the rifles in excess were decided to be kept in warehouses with a military commission in their charge. Subsequently, it was suggested to move all kinds of military equipment including the rifles kept in warehouses to the inner parts of cities like Afyon, Eskişehir, Manisa, etc. Thus, when Izmir was occupied, it would be freed of all kinds of military equipment, which would simplify its surrender.

Following the Greek occupation on 15 May, the XVII Corps and the 56th Division Command were disbanded. The both units would be moved to Mudanya, and the region would be rendered defenceless.

Keywords: Izmir, Mudros, XVII. Corps, Greece, Nureddin Pasha, Ali Nadir Pasha.

GİRİŞ

Suriye cephesinin çökmesi ve Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi Osmanlı Devleti'ni savaşı sonlandırmaya zorladı. Uzun diplomatik girişimlerin ardından Türk ve İngiliz heyetleri Mondros'ta bir araya geldiler.

Müzakereler, İngiliz Hükümeti tarafından hazırlanan “Mütareke Taslağı” esas alınarak yürütüldü. İngiliz heyeti müzakerelerin genelinde uzlaşmaz bir tavır alarak maddeleri dikte ettirmeye çalıştı. Amiral Calthorpe, ilk dört maddeyi olduğu şekliyle diğerlerini ise ufak tefek değişikliklerle Türk heyetine kabul ettirdi. Buna karşın değişiklikler maddelerin özünü değiştirmekten uzaktı¹.

Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918'de imzalandığında ülkede büyük sevinç yarattı. Siyasi ve diplomatik çevreler içeriğinden ziyade dört yıllık savaşı sona erdirmesinden ötürü mütarekeyi siyasi bir başarı telakki ediyordu². Fakat maddelerin yorumlanış ve uygulanış biçimi mütarekenin Osmanlı Devleti'nin varlığını ve hükümranlık haklarını ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu ispatlayacaktı.

Terhis, tahliye, geri çekiliş, silahların teslimi, ulaşım ve haberleşme hatlarına el konulması gibi konularda ortaya konulan anlayış devleti zor günlerin beklediğini gösteriyordu.

1. ORDUDA GENEL UYGULAMALAR

1.1. Terhis

Osmanlı hükümeti savaşa son verileceğinden ötürü terhise olumlu yaklaşıyordu. Bununla birlikte Türk tarafı ordunun barış teşkilatının devletin bekasını garanti altına alacak nitelikte olmasına önem verirken İngiliz tarafı

¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 340524; Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Ankara 1991, s.24.

² Rauf Bey, basının karşısına son derece iyimser bir ruh haliyle çıktı. Devletin bağımsızlığı ve saltanatın hukukunun tamamen korunduğunu iddia eden Rauf Bey, mütarekeyi yenen ile yenilen arasında değil, “belki” eşit iki güç arasında çarpışmalara son veren sözleşme olarak yorumladı. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, C I, İstanbul 1993, s.152; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C I, İstanbul 1992, s.62; Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C 2, İstanbul 1993, s.29; Türkân Ülkütaşır, “Mondros Mütarekesi'nin Sarsıntıları ve Karşı Direnişler” **BTTD**, S 23 (Ağustos 1969), s.37; Mithat Sertoğlu, “Mondros Mütarekesini Türk Milletine Bildiren Genelge”, **BTTD**, S 63 (1972), s.16.

meseleye kadro fazlası silahların kontrol altına alınması noktasından yaklaşıyordu. Dolayısıyla 400.000 civarındaki Türk ordusunun mümkün mertebe küçültülmesi taraftarıydı³.

Terhise ilişkin Padişah iradesi 3 Kasım 1918'de çıktı. Talimatname ise Harbiye Nezareti tarafından 5 Kasım'da hazırlandı⁴. Talimatname üç ana başlık ve 21 maddeden oluşuyordu. İlk iki bölümde terhisin kimleri kapsadığı, makamların yetki ve sorumlulukları, terhis sonrası birliklerin durumu ve askeri malzemenin nasıl değerlendirileceği gibi hususlar yer alıyordu. Terhis adını taşıyan üçüncü başlık ise erat hakkında bilgiler içeriyordu ve terhisin tümen, kolordu ve ordu komutanlıklarınca yapılması, lağvedilecek birliklerdeki erlere öncelik verilmesi, terhis erlerinin genel sağlık kontrolünden geçirilmesi, terhis erlerine üzerinde, kimlik bilgileri, askerliğini hangi birlikte, kaç yıl süreyle yaptığının yazılı olduğu geçici mazbata verilmesi, komutan ve muhafız nezaretinde en fazla üç katile halinde yola çıkarılması gibi hususlara yer veriliyordu. Ordu komutanlıkları nakil için Menzil ve Demiryolu şubeleriyle iş birliği yapacaklardı⁵.

Harbiye Nezareti yayınladığı resmi tebliğde 1866-1892/1282-1309 doğumlu askerlerin terhisi için "İrade-i Seniye-i Padişahi" çıkarıldığı, ancak sevkியatta karışıklığa meydan vermemek ve geri hizmetlerde sıkıntı yaşamamak için ilk safhada 1866-1883/1282-1300 (300 dahil) doğumluların terhisine başlanmasını emretti⁶. Harbiye Nezareti Müsteşarı Mustafa Hilmi Bey 27 Kasım 1918'de 1884-1892/1301-1309 doğumluların terhisini emretti⁷. Bunu 8

³ 5. Madde; "Hudutların muhafazası ve asayiş-i dahilin in idamesi için lüzum görülecek kuva-yı askeriyeden maadasının derhal terhisi, işbu kuva-yı askeriyenin miktar ve vaziyetleri İtilaf Hükümeti tarafından Devlet-i Aliye ile müzakere edildikten sonra takarrur ettirilecektir" şeklinde düzenlendi.

⁴ **Hadisat**, 5 Teşrin-i Sani 1334/ 5 Kasım 1918, N.17; **İkdam**, 7 Teşrin-i Sani 1334/7 Kasım 1918, N.7808.

⁵ **BOA**, DH/İ-UM, 4-2/3-5.

⁶ Emir icra edilirken kömür ocaklarında, demiryollarında, nakliye hizmetlerinde, Hilali Ahmer ve İaşe Nezareti'ne bağlı teşkilatlarda çalışanların terhis edilmemesi isteniyordu. Bunkaki amaç düzeni koruyarak ordunun ulaşım, haberleşme, iaşe ve sağlık hizmetlerinde aksama yaşanmamasıydı. **İkdam**, 8 Teşrin-i Sani 1334/ 8 Kasım 1918, N.7809.

⁷ 3 Temmuz 1918 tarihinden sonra firar edenler affın dışında tutuldu. Böylece terhisin yeni firarlara yol açmaması ve kaçakların cezasız kalmayacağı mesajı veriliyordu. Affın sosyal yönü de vardı. Bu sayede asayiş i ciddi şekilde tehdit eden firari meselesi çözülyordu. Gayri Müslimler arasında firari ve bakaya hadiselerinin çokluğu dikkate alınır sa affın çeteciliği zayıflata-

Ocak 1919'da Harbiye Nazırı Cevat Paşa'nın emriyle 1897-1899/1314-1316 doğumluların terhisi izleyecekti⁸.

Harbiye Nezareti yayınladığı üç emirle Kasım'dan itibaren yaklaşık 300.000 askerin terhisi için harekete geçmiş oluyordu. Sayının büyüklüğü, nakil vasıtalarının yetersizliği ve hava şartlarının yarattığı olumsuzluklar dik-kate alındığında terhisin bir süreç işi olduğu kolayca anlaşılıyordu. Bu sebeple terhisin sorunsuz yürütülmesi nezaretlerin uyumlu çalışmasına bağlıydı⁹.

Terhisi zorlaştıran konuların başında iaşe meselesi geliyordu. İaşe temini için gerekli paranın seferberlik tahsisatından karşılanacağı ve nezaretlerin iş birliği yapması emredilmesine rağmen çeşitli sebeplerden ötürü toplanma merkezlerinde sıkıntılar yaşandı¹⁰. Sorunu çözmek üzere bakanlıklar arası bir komisyon oluşturuldu ve komisyon aldığı kararları 7 Kasım'da bütün mülki makamlara ulaştırdı¹¹. Hükümet gerek esaretten dönenlerin, gerekse terhis askerinin yollarda sefalet ve iaşe sıkıntısı çekmemesi için güzergâhlar üzerinde "İaşe Merkezleri" kurulmasına karar verdi. Buralarda kabilelerin istirahatleri sağlanarak kendilerine sıcak yemek temin edilecekti¹².

cak bir çare olarak görüldüğü de göz ardı edilemez. **Hadisat**, 28 Teşrin-i Sani 1334/ 28 Kasım 1918, N.40.

⁸ **ATASE**, İSH, K.174, G.45, B.45-1.

⁹ Harbiye Nezareti, terhis emrinin yayınlanmasından iki gün sonra Dahiliye Nezareti'ne terhisin başladığını, işlerin programlandığı gibi yürütülmesi (erlerin güvenli bir şekilde memleketlerine ulaştırılması, iaşe ve barınma hususlarında kolaylıkların sağlanması) için yardımda bulunulmasını talep etti. Bk.: **BOA**, DH İUM, 4-2/3-5.

¹⁰ **BOA**, DH/İ-UM, 4-2/3-5.

¹¹ Komisyona; Maliye Nazırı adına Müsteşar Tahsin Bey, Dahiliye Nazırı adına Müsteşar Hamid Bey ve Harbiye Nazırı adına Müsteşar İsmet Bey tayin edildi. Komisyon aldığı kararları 7 Kasım 1918'de bütün mülki makamlara ulaştırdı: "1- Terhis edilecek askerlerin ilk uğrayacakları kaza merkezlerine kadar iaşeleri için istihkak nizamiyeleri dairesinde lüzumu kadar erzak başlarında bulunan amire teslim ve diğer nakdi masraflar içinde gereken meblağ mal sandıklarınca "Seferberlik Tahsisatından tediye edilecektir. 2- Sarfıyat ahz-ı asker şubeleriyle iaşe heyetlerinin ve bunların bulunmadığı yerlerde diğer mülki zevattan teşkil edilecek komisyonlarca senet karşılığı icra edilecektir. 3- Her kaza merkezince yukarıda beyan edilen işlemler tekrar edilecektir. 4- İaşe için nereye kadar, kaç günlük ve ne miktar erzak verildiği amirlerin yanlarında bulundukları özel deftere ve amirin olmadığı kabilelerde de askerlerin terhis tezkerelerine kayıt edilecektir". Maliye Nezareti, 10 Kasım'da Dahiliye'ye yazının bir örneğini göndererek ilgili hususlara özen gösterilmesini istedi. **BOA**, DH/İ-UM, 4-2/3-5.

¹² Sadaret, Harbiye Nezareti'nden 20, 12, 3 ve 15. Kolordu Komutanlıklarının uyarılmasını isterken Dahiliye Nezareti de 17 Kasım 1919'da Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum vilayetlerine gönderdiği yazıda, ilgili kolorduların başvurmaları durumunda gereken yardımın sağlanmasını

Harbiye Nezareti, terhis çalışmalarını kontrol etmek üzere Ordu Dairesi müfettişlerinden Miralay Hüseyin Hüsnü Bey'i görevlendirdi. Hüseyin Hüsnü Bey 18 Kasım'da sorunları ortaya koyan raporu hazırlayarak nezarete takdim etti¹³.

Terhis sırasında karşılaşılan bir başka sorun nakliyatın yetersizliği ve düzensizliği idi. Harbiye Nezareti 7 Kasım'da Dâhiliye Nezareti'nden istasyon ve iskelelerde aşırı yığılmalardan kaynaklanan sıkıntıların giderilmesi hususunda yardım talep etti. Bunu 9 Aralık 1918 ve 13 Ocak 1919 tarihli yazılar takip etti¹⁴.

Terhis sırasında ortaya çıkan bir diğer sorun asayişti. 6 Ocak 1919'da Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; terhis askerlerinin düzensiz bir şekilde memleketlerine gönderildiği, bunların yol boyunca köylere zarar verdiği ve asayişsizliğe neden olduklarına dikkat çekilerek, önlem alınması isteniyordu¹⁵. Harbiye Nezareti ise olaylara temelde kömür buhranının neden olduğunu, yeterli tren ve vapur seferleri yapılamadığından dolayı sevki geciken askerin firara teşebbüs ettiğini, bunun da iç bölgelere asayişsizlik olarak yansıdığını bildirdi. Nezaret, kömür sorunu çözüldüğünde askerlerin inzibat kontrolünde sevk edilebileceğini ve bu şekilde asayişsizliğe meydan verilmeyeceğini ifade etti. Nezaret, her şeye rağmen firarların olabileceğine dikkat çekerek Dâhiliye Nezareti'nden, İstanbul'dan Anadolu'ya,

talep etti. **BOA**, DH/İ-UM, 19-9/1-69.

¹³ Miralay Hüseyin Hüsnü Bey raporunda şu hususlara dikkat çekiyordu: "1. Tren sayısı azdır, 2. Tren sevkiyatları ağır aksak yapılmakta ve seferler koordineli değildir, 3. Asker izdihamı vardır, 4. Terhis kabilelerinin başında komutanlar bulunmadığından bu durum düzensizliğe ve kargaşaya yol açmaktadır, 5. İlaşede sıkıntı çekilmektedir, 6. Trenler geç geldiği için erlere verilen 3 günlük ikmal yiyeceği bitmekte ve bu sebeple açlık baş göstermektedir, 7. Sağlık ve barınmada büyük sıkıntılar yaşanmaktadır". Ordu Dairesi sevkiyattan sorumlu Demiryolu Şubesi'ne 29 Kasım'da gönderdiği yazıda; terhisin İtilaf Devletleri'nce yakından izlendiğini ve gecikmelerin devleti zora sokacağına dikkat çekerek Hüseyin Hüsnü Bey'in raporu doğrultusunda önlemlerin alınmasını istedi. **ATASE**, İSH, K.27, G.160, B.160-1,2.

¹⁴ **BOA**, DH/İ-UM, 4-2/3-5.

¹⁵ "Ordudan terhis olunan efradın Anadolu'ya tren bulunmadığından dolayı müteferrik bir surette müfreze halinde karadan memleketlerine avdet etmekte ve tesadüf ettikleri kurradan etmek ve yiyecek istemekte ve fırsat buldukları mahallerde sirkat ika eylemekte olduklarından ve bunların kabile halinde sevkleri temin edilmediği takdirde daha birçok vukuat ika ve ahaliyi izrar edecekleri gibi ekseriyetin de sefalet yüzünden mahvolacakları bedihi olacağı, bu sebeple terhisleri lazım gelen efradın muntazam kabileler halinde sevkleri lüzumu vardır." **BOA**, DH/İ-UM, 4-2/3-5.

Anadolu'dan İstanbul'a kalabalık gruplar halinde asker sevk edilmemesi hususunda özen gösterilmesini talep etti¹⁶.

1.2. Ordunun Yeniden Yapılandırılması

Mütareke çerçevesinde terhis ve tahliyeden sonra gelen üçüncü konu ordunun yeniden yapılandırılmasıydı. Zira savaşta 67 tümenlik bir kuvvete ulaşan Osmanlı ordusu, terhis yüzünden tümenlerin mevcudu azalmış ve iş yapamaz hale gelmişti. Harbiye Nezareti barış teşkilatına göre orduyu yeniden yapılandırmayı zorunlu görüyordu¹⁷.

Barış teşkilatına yönelik ilk adım 19 Kasım 1918'de atıldı. Harbiye Nezareti seferberlikte oluşturulan "Karargâh-ı Umumi"yi kaldırarak yerine Genelkurmay Başkanlığı'nı/Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ni tesis etti¹⁸. Genelkurmay Başkanlığı Ordu Komutanlıklarını lağvedip tümen sayısında indirime gittiği projede; ordunun 9 kolordu ve 20 tümeden meydana gelmesi, kolordu ve tümen merkezlerinin asayişin temini ve sınırların korunması ile iaşe temini gibi hususları dikkate alarak belirlenmesine karar verdi¹⁹. 6 Ocak'ta Cevat Paşa'nın General Wilson'u ziyareti sırasında yeni teşkilat taslağı ele alındı²⁰.

Harbiye Nezareti 26 Ocak'ta yeni ordu teşkilatına ilişkin taslağı gönderdi. Taslağa göre Osmanlı ordusu; kıtalarda 40.801, jandarmada 37.391 olmak üzere toplam 78.192 erden oluşacaktı²¹. Tümenlere 1.500'den 20 tümene

¹⁶ BOA, DH/İ-UM, 4-2/3-5.

¹⁷ "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, C 1, İstanbul 1962, s.274.

¹⁸ ATASE, İSH, K.27, G.83, B.83-3,5.

¹⁹ *Türk İstiklâl Harbi*, C I, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, (Genelkurmay Başkanlığı Yayını), Ankara 1962, s.255.

²⁰ ATASE, İSH, K.27, G.6, B.6-1.

²¹ Buna göre; bir tümende 1.540 tüfekli er olmak üzere 20 tümende toplam 30.800 er bulunacaktı. (Tümen mevcudu şöyle hesaplanmıştı: Tümen karargâhı için 4 er, alay karargâhı için 2 er, tabur karargâhı için 5 er olup, karargâhlar için toplam 55 er. Alayların birinci taburları için 267 diğer ikisi için 114'er er tahsis edildi ki; $267 + 114 + 114 = 495$, 495×3 (Alay)= $1.485 + 55 = 1.540$ sayısına ulaşıyordu). 2- Her tümende 36 makineli tüfek/mitralyöz bulunacaktı. Her taburda dörder tüfekli bir makineli tüfek bölüğü olacaktı. Bunun 24'ünün eri olacak, 12'si kadro halinde olacaktı. Buna göre 20 tümene 480'i erli, 240'ı kadro halinde olmak üzere toplam 720 makineli tüfek tahsis edilecekti. 3- Her tümene dörder toplu dört batarya verilecek, 20 tümende toplam 80 batarya bulunacaktı. 4- Her kolordunun emrinde ve kolordu merkezinde ikisi dolgun mevcutlu, diğer ikisi kadro halinde olmak üzere 4 bölüklü bir süvari alayı, toplam 9 süvari alayı

30.000 tüfek; Kolordu, tümen, alay, tabur karargâhları ve diğer hizmet birliklerinde 5.058 tüfek; askerlik şubeleri, depo ve diğer teşkilatlara 5.820 tüfek olmak üzere genel toplamda orduya 40.878 tüfek tahsis edilecekti²². Nezaret, 20 tümene 720, 9 süvari alayına 36 olmak üzere toplam 756 makineli tüfek tahsis edilmesini talep ederken İngiliz Genel Karargâhı süvari alaylarını dikate almadan bu sayıyı 240 (tümen başına 12 makineli tüfek) indirdi²³. Harbiye Nezareti, 548 tane küçük ve orta çaplı, 84 tane ağır olmak üzere toplam 632 toptan oluşan bir topçu teşkilatı öngörüyordu²⁴. İngiliz Komutanlığı burada da indirime giderek tümenlere 8 sahra topu tahsisini uygun gördü. Buna göre 20 tümende 160 sahra ve dağ topu bulunacaktı. Ayrıca kolordu başına 8 olmak üzere, toplam 72 vasat, üç ordu müfettişliği için 24 ağır topun tahsisine karar verildi ki toplamı 256 ediyordu. Taslak 23 Şubat'ta taraflar arasında kesinlik

bulunacaktı. Dolayısıyla bir alayda 210 tüfek, 9 alayda 1.890 tüfek bulunacaktı. Her alayda dört tüfekli bir makineli tüfek bölüğü olacak ki, 9 alaya toplam 36 makineli tüfek verilecekti. 5- Her kolorduya bir bölüğü dolgun, diğer üç bölüğü kadro halinde dört bölüklü bir istihkâm taburu verilecekti. Her taburda 219 er bulunacaktı. Buna göre Osmanlı ordusunda 1.971 er istihkâm taburlarında görev alacaktı. 6- 9 kolorduya 51 batarya verilecekti. 7- Terhisten sonra devletin elinde 9.000 kadar jandarma kalacaktı. Jandarmaya şimdiye kadar kayıt edilen er sayısı yaklaşık 30.000'e ulaştı. Devletin ihtiyacı olan 50.000'dir. Fakat hazeri teşkilat sayıyı 37.000 ile sınırlı tutmayı gerektiriyordu. 8- İhtiyaç duyulan er sayısı 18.000'di. Bunun 15.000'i sınırları koruyacaktı. Aradaki fark 1310-1313 doğumlulardan firari ve bakayaların askere alınmasıyla giderilecekti. **ATASE**, İSH, K.27, G.9, B.9-1,2,3,4,5,6.

²² **ATASE**, İSH, K.21, G.111, B.111-1; **ATASE**, İSH, K.21, G.110, B.110-1,2; **ATASE**, İSH, K.27, G.42, B.42-4; Tümen ve kolordularda er mevcudu ve tüfek miktarı şöyle planlandı:

Tümen	Er	Tüfek	Kolordu Sınıfı	Er	Tüfek
Piyade	1.500	1.500	Topçu	300	-
Mitralyöz	220	-	Süvari	200	200
Topçu	300	-	İstihkam	200	200
			Telgraf	114	114
			Uçak eri	86	12
			Sanayi Eri	75	12
			Nakliye	290	12
			Diğerleri	302	12
Tümen Toplamı	2.020	1.500	Kolordu Toplamı	1.567	562

²³ **ATASE**, İSH, K.27, G.9, B.9-3.

²⁴ **ATASE**, İSH, K.21, G.113, B.113-1; **ATASE**, İSH, K.265, G.14, B.14-1,2; **ATASE**, İSH, K.27, G.35, B.35-1; **Türk İstiklâl Harbi**, C I, s. 264.

kazanarak yürürlüğe sokuldu²⁵. 9 Mart'ta ise 256 topun dağılımını gösteren listeyi Genelkurmay'a gönderdi. Buna göre; her tümene küçük çaplı sahra ve cebel topundan 8'er adet (160), kolordulara vasat çaplı 10,5'luk 8'er top (72), geriye kalan 24 büyük çaplı top (10'luk obüs) ise üç ordu müfettişliğine eşit şekilde pay edildi. Aynı gün listenin bir nüshası İngiliz Genel Karargâhına gönderildi²⁶.

1.3. Ordunun Silahsızlandırılması

Osmanlı ordusunun barış teşkilatı belirlendikten sonra sıra mütarekenin yirminci maddesinin tatbikine geldi. Burada da taraflar arasında görüş ayrılıkları vardı²⁷. Genelkurmay Başkanlığı kadro fazlası silah ve mühimmatın İtilaf subaylarının kontrolü altında tümen ve kolordu depolarında tutulması taraftarıydı. İngiliz Genel Karargâhı ise söz konusu malzemenin ya kendilerine teslimini, ya da mekanizma, kapak takımları ve top kamalarının çıkarılarak İstanbul ve Gelibolu'ya gönderilmesini istiyordu²⁸.

Genelkurmay Başkanlığı bu teklife soğuk bakıyordu. Çünkü Musul, Batum ve Kars'ta yaşananlar İngiliz makamlarına güveni zedelemişti. Üstelik İngilizlerin silahları başka kuvvetlere dağıtabilecekleri hususunda ciddi şüpheler vardı. Son olarak muhtemel savaş durumunda silahlara ihtiyaç duyulacaktı.

Harbiye Nezareti, 20. Madde'nin uygulanmasına alt yapı oluşturması amacıyla ilk safhada dağıntık halde bulunan bütün silah ve mühimmatın depolara naklini ve Rus tüfek ve mermilerinin iskele ve demiryolu merkezlerinde

²⁵ İngiliz Kuvvetleri Başkomutanlığının 16 Şubat 1919 tarihli yazısı için bk.: **ATASE**, İSH, K.21, G.33, B.33-3.

²⁶ İngilizlerin tümenlerindeki top sayısını yarıya indirmekte ısrarı üzerine Harbiye Nezareti 24 Mart'ta kolordulara topçu alaylarının 4 tabur yerine biri dolgun diğeri kadro halinde iki tabura indirilmesi emrini verse de bunun orduyu sıkıntıya sokacağı dikkate alınarak uygulamadan vazgeçildi. Tümenlerdeki topçu teşkilatının öngörüldüğü gibi 2'si dolgun ikisi kadro halinde 4 bataryadan oluşmasına devam edildi. **ATASE**, İSH, K.21, G.100, B.100-1,2.

²⁷ 20. Madde: "Beşinci madde gereğince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait silah, cephaneye ve diğer savaş malzemelerinin kullanılması tarzına dair verilecek talimata riayet edilecektir" Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarihi Metinleri**, C I, Ankara 1953, s.523; Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, C I, s.338.

²⁸ **Türk İstiklâl Harbi**, C I, s.266.

toplanmasını, bilahare tasnif ve noksanların tespitini emretti. Bunun için komisyonlar oluşturuldu²⁹. Bunun için kolordu komutanlıklarına aşırı masrafa kaçmadan kolordu merkezlerinde silah depoları tesis etmeleri emri verildi³⁰.

Harbiye Nezareti, kadro fazlası silah ve cephanenin toplanması ve depolanmasına ilişkin 22 Şubat'ta Ordu, kolordu ve askerlik şubelerine gönderdiği emirde; emir altında bulunan muhtelif sınıflardaki birliklerden gerek tam mevcutlu ve gerekse kadro halinde bütün askerlere tüfek tahsis olunduktan³¹ ve yüzde on (%10) miktarında silah subaylar için ihtiyaten alıkonulduktan sonra geriye kalanlar ihtiyaç fazlası olarak “depoları” konulması, silahların sürgü kollarının sandıklanması, sürgü kollarının tüfeklere sonradan takılabilmesi için tüfeklerin tertibine göre sandıkların üzerine depoların ismi yazılması, sürgü kolu sandıkları tercihen en yakın limana sevk edilmesini istedi³². Geçici kadro cetvelleri ulaşmayan birliklerin İngilizlerle 4 Şubat'ta varılan anlaşmaya göre, askerlik şubeleri ve depo vs. diğer teşkilatların ise 1914 yılı barış kadrosunu esas alarak hareket etmesi emredildi³³.

Harbiye Nezareti Müsteşarı Fevzi Paşa'nın yayınladığı emir jandarmaya ait depolarda tutulacak silahların korunmasına ilişkin uygulamaya açıklık getiriyordu: Buna göre; ordu bölgelerindeki jandarma kuvvetine ait silahların ihtiyaten sürgü kolları alınmayarak ve bir tarafa sevk edilmeyerek depolarda muhafaza edilecek, depolardaki silah ve mühimmat merkezden emir verilmedikçe herhangi bir şekilde ihraç edilmeyecek ve son olarak jandarmaya ait silahlarla ilgili bir değişiklik gerekirse buradan verilecek emre göre hareket edilecekti³⁴.

²⁹ ATASE, İSH, K.64, G.53, B.53-1.

³⁰ ATASE, İSH, K.38, G.30, B.30-1.

³¹ Bu emir mütarekeye ve İngilizlerle varılan anlaşmaya tamamen aykırıydı. Genelkurmay'ın bu yolla birliklerde tüfek sayısını artırarak, depolara konulacak miktarı düşük tutmak istediği anlaşılmaktadır. Bu yolla 40.878 adetlik tüfek sınırlaması aşılmış olacaktı.

³² ATASE, İSH, K.38, G.20, B.20-16.

³³ ATASE, İSH, K.38, G.20, B.20-15.

³⁴ ATASE, İSH, K.38, G.30, B.30-1.

2. 17. KOLORDU'DA MÜTAREKENİN TATBİKATI

2.1. Terhis

Terhis kararının yürürlüğe girmesinden itibaren diğer kuvvetler gibi 8. Ordu/17. Kolordu da küçülme sürecine girdi³⁵. Ordunun 1893-1896 doğumlulardan meydana gelmesine karar verildiğinden 5 Kasım 1866-1883, 27 Kasım 1918'de 1884-1892 doğumlular ve 8 Ocak 1919'da 1896-1898 doğumluların terhisine başlandı³⁶.

8. Ordu mütareke öncesi iki kolordu ve iki tümenen müteşekkildi. Bunların yanı sıra ordu karargâhına bağlı topçu alayı mevcuttu. Tümenlerin terhisten önceki muharip piyade mevcudu 4.000 kadardı. Buna göre ordunun tümenler, destek kıtaları ve kıyı birlikleri itibariyle 8.000-12.000 civarında bir mevcudunun olduğu söylenebilir.

Terhisin en katı şekilde tatbik edildiği birliklerin başında 17. Kolordu geliyordu. Bir taraftan İngiliz, diğer taraftan Yunan askeri ve siyasi temsilcilerinin önünde kolordunun terhise direnmesi mümkün değildi. Kıtalarda 1893-1896/1310-1313 doğumluların dışında askere müsaade edilmediği için alaylarda 600'den fazla asker bulunmadığından tümenlerin piyade mevcudu 2.000'i geçmiyordu³⁷.

17. Kolordu'nun mevcudu terhisin ardından resmî cetvellerde yer almasına karşın destek kıtalarıyla beraber 3.000-4.000 arasında olduğu tahmin ediliyordu³⁸.

17. Kolordu mevcudundaki azalmanın bir diğer sebebi İtilaf makamlarının firari ve bakaya erlerinin sevkine izin vermemesiydi. Osmanlı ordusunun 1893-1896 doğumlulardan ihtiyacını karşılayamayacağı anlaşılınca, Harbiye Nezareti eksiklikleri tamamlamak amacıyla 7 Ocak 1919'da her kolorduya bir askere alma bölgesi tayin etti. Fakat İngiliz makamları Harbiye Nezareti'nin uygulamasını mütarekeye aykırı bularak engelledi³⁹.

³⁵ **Hadisat**, 5 Teşrin-i Sani 1334/ 5 Kasım 1918, Nr:17; **İkdam**, 7 Teşrin-i Sani 1334/ 7 Kasım 1918, Nr: 7808.

³⁶ **Hadisat**, 28 Teşrin-i Sani 1334/ 28 Kasım 1918, Nr:40.

³⁷ **ATASE**, İSH, K.40, G.33, B.33-1.

³⁸ Salahi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995, s.44; Seçil Akgün, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu", **Belleten**, C 48, s.101.

³⁹ **ATASE**, İSH, K.12, G.11, B.11-2.

İngilizler bununla da yetinmeyerek işgal altındaki bölgelerden celp edilen 1893-1896 doğumlu gayrimüslim erlerin terhisini gündeme getirdi⁴⁰. Her iki isteğin kolorduların mevcudunu ciddi şekilde azaltacağı görüldüğünden uygulanmaması için birçok girişimde bulunuldu ise de olumlu sonuç alınamadı. Bunun üzerine birliklerdeki bütün gayrimüslim erler terhis edilmek zorunda kaldı⁴¹.

İngilizlerin istekleri bunlarla bitmedi. Resmî ya da gayri resmî yollarla esaretten dönen askerlerin yeniden silahaltına alınmaması istendi. Bu hususta hükümetçe kendilerine garanti verildi⁴².

Harbiye Nezareti'ni rahatsız eden en önemli gelişme ise birliklerde her geçen gün artmakta olan firarlardı. Firarların artış göstermesi hem birliklerin mevcudunda azalmaya yol açmakta, hem de güvenliği olumsuz etkilemekteydi. Hükümet asayişini sağlamak için firariler ile bakayada olan 1893-1896 doğumlulara af çıkarmak istedi. Fakat af kararının bir mahzuru vardı. O da, kararın yeni firarları teşvik etme ihtimaliydi. Bu yüzden Harbiye Nezareti Müsteşarlığı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği 19 Ocak tarihli yazıda bu hususa dikkat çekerek; komutanlıklardan affın çıkış tarihinden sonra muhtemel firarları önleyecek sert önlemleri almalarını, erlere firar etmeleri durumunda önceki hizmetlerinin yok sayılacağı, tutuklanmalarından itibaren askerlik hizmetine yeniden başlayacaklarının ve bunun dışında pranga gibi cezaların verileceği uyarısında bulunulmasını emretti. Bakaya hususunda ise; İstanbul'da ve taşrada bulunan askere alma şubelerine bu gibi kişilerin derhal yakalanarak birliklerine celp edilmesi emrinin verilmesini ve bunun ayrıca bir "vatan borcu" olduğu ifade edildi⁴³.

İngilizler, hükümet nezdinde yaptıkları girişimlerde takiplerin asayişini bozduğunu ve çeteciliği özendirmediği gerekçesiyle uygulamaya son verilmesini istedi. Baskılar sonuç vermekte gecikmedi. Hükümet 16 Nisan 1919'da aldığı kararla bu tarihten itibaren 1893-1896 doğumlulardan firari ve bakaya olanların birliklere celbini yasakladı⁴⁴.

⁴⁰ ATASE, İSH, K.187, G.22, B.22-1.

⁴¹ ATASE, İSH, K.8, G.118, B.118-1.

⁴² ATASE, İSH, K.59, G.4390, B.4390-1.

⁴³ ATASE, İSH, K.58, G.104, B.104-1.

⁴⁴ ATASE, İSH, K.26, G.117, B.117-3.

2.2. Kolordunun Yapılandırılması

Osmanlı Hükümeti, mütareke girişimlerinde bulunduğu sırada asayiş ve güvenliği kuvvetlendirmek maksadıyla bazı birlikleri iç bölgelere nakletme kararı aldı. Batı Anadolu'ya sevk edilen 8. Ordu da bu kuvvetlerden biri idi.

Bilindiği üzere 8. Ordu Suriye cephesinde 4 ve 7. Ordularla birlikte Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın emrinde İngilizlere karşı görev yapıyordu. İngilizlerin Eylül 1918'de gerçekleştirdiği saldırılarda büyük darbe aldı. 25 Ekim 1918 tarihi itibarıyla 8. Ordu karargahı ve bağlı birlikler Cevat (Çobanlı) Paşa komutasında Suriye cephesinde İskenderun-Cerablus hattında bulunuyordu. Başkomutanlığın Suriye cephesini 7 ve 2. Ordularla tutma kararının ardından 8. Ordu Karargahı mütarekenin hemen öncesinde İzmir'e sevk edildi⁴⁵.

Mütarekenin imzalandığı tarihte 8. Ordu'nun teşkilatı ve birliklerin merkezleri şöyleydi:

8. Ordu Karargâhı (İzmir)

5. Depo Alayı

6. Ağır Topçu Tugayı Karargâhı (İzmir)

17. Kolordu Karargâhı

İhtiyat Taburu

Merkez Taburu

Eğitim Taburu

56. Tümen Karargâhı (Seydiköy)

172. Alay (Ayvalık)

173. Alay (Urla)

174. Alay (Kuşadası)

⁴⁵ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, Ankara 1993, s.152-154; Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, Ankara 2001, s.30.

21. Kolordu Karargâhı (Aydın)

19. Ağır Topçu Alayı

57. Tümen Karargâhı (Antalya)

175. Alay

176. Alay

Menteşe Kıyı Alayı (Muğla ve havalisi)

Teke Kıyı Alayı (Antalya ve havalisi)

17. Kolordu'nun bir tümeninin terhisten önceki muharip piyade mevcudu 4.000 kadardı. Kolordu emrinde bulunan 56. Tümen'in alayları kıyı bölgelelerini örtmekle görevliydi. Kolordunun Merkez Taburu İzmir şehrinin asayişinden sorumluydu. Bu kolordu bölgesinde, ancak yarısı koşulabilecek bir durumda 8 sahra, 8 seri dağ topundan başka kıyılarda çakılı ve çoğu âdi ateşli, çeşitli çapta 99 top bulunuyordu.

21. Kolordu bölgesi Mentеше (Muğla ve havalisi) ve Teke (Antalya ve havalisi) adıyla ikiye ayrılarak buralarda aynı adı taşıyan birer kıyı alayı bulunuyordu. Bu alaylar 21. Kolordu emrine verilmişti. Kolordunun emrindeki 57. Tümen'in iki alaylı olup üçüncü alay olan 135. Alay, o sıralarda 5. Ordu emrine girerek Bandırma'ya sevk edilmişti. 135. Alay bir süre sonra tekrar 57. Tümene bağlanarak önce Ödemiş'e ve oradan da 26 Şubat 1919 tarihinde Söke'ye intikal ettirildi. 57. Tümenin muharip piyade mevcudu 3.000 civarındaydı. 21. Kolordu bölgesinde bir kısmı koşusuz 8 seri dağ obüsü ve 4 sahra topu ile kıyılarda âdi ateşli 30 top bulunuyordu⁴⁶.

Mütarekeyle birlikte 8. Ordu büyük bir değişim yaşadı. Harbiye Nazırı Abdullah Paşa imzasıyla 14 Kasım 1918'de 8. Ordu Komutanlığı Vekaletine gönderilen telgrafta 8. Ordu Komutanlığı ile 21. Kolordu Komutanlığı'nın lağvedildiği ve yeni teşkilatın 17. Kolordu Komutanlığı'nın çatısı altında oluşturulması emri verildi. Buna göre; 17. Kolordu; 56 ve 57. Tümenler ile 6. Ağır topçu tugayından meydana gelecekti. Şimdiye kadar 21. Kolordu emrinde bulunan sahil alayları ile 19. Ağır Topçu Alayı 57. Tümen emrine verilecekti. 17. Kolordu karargâhının ve diğer birliklerin subay ihtiyacı lağvedilen

⁴⁶ Türk İstiklal Harbi, C I, s.189.

birliklerden karşılanarak geri kalanların Personel Dairesi/Muamelat-ı Zatiye emrine verilecekti. Terhisi müteakip iki tümenin teşkilatı tanzim edilecek ve neticesi bildirilecek ve son olarak 17. Kolordu Komutanlığı'nı Mirliva Nureddin Paşa yerine getirecekti. 18 Kasım 1918'de 57. Tümen Karargâhının Antalya'dan Aydın'a intikali istenirken erlerinin çoğu terhise tabi olmayan 5. Depo Alayı'nın mevcudu da İzmir asayışı için, jandarma emrine verildi⁴⁷.

8. Ordu Komutanı Vekili Nureddin Paşa aldığı emri derhal uygulamaya sokarak yeni kolordu teşkilatını meydana getirdi. 20 Kasım 1918'de Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta; 8. Ordu bölgesinde yeni 17. Kolordu'nun teşekkül ettirildiğini, bu akşam itibariyle 8. Ordu ve 21. Kolordu Komutanlığı karargâhlarının ilga edildiğini ve yeni 17. Kolordu'nun 21 Kasım 1918 tarihi itibariyle görevini ifaya başlayacağını bildirdi⁴⁸.

Böylece İzmir Vilayeti başta olmak üzere bütün Batı Anadolu'nun asayiş ve sınır güvenliği 17. Kolordu'nun sorumluluğuna bırakılıyordu. Kolordu'nun sorumluluk bölgesi güneyde Muğla'dan başlayarak kuzeyde Çanakkale'ye kadar uzanıyordu. Bölgenin büyüklüğü, Çanakkale boğazı ve Yunanistan ile İtalya'nın bölgeye yönelik istek ve ihtirasları gibi hususlar dikkate alındığında söz konusu coğrafyanın iki tümeden oluşan bir kolordu ile korunması mümkün gözüküyordu. Benzer tehlikelere maruz durumdaki 15. Kolordu dört tümene sahip kılınırken Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlığı'nın 17. Kolordu'nun teşkilatlanmasında ciddi bir stratejik hata yaptıkları anlaşılıyordu⁴⁹.

Yeni dönemde kolordu ve tümen merkezlerinin asayişin ve sınır güvenliğinin temini gibi esaslara göre belirlenmesi kararlaştırılmıştı. Bu iki noktaya ek olarak tümenlerin iaşesinde sıkıntı çekilmemesi için 56. Tümen İzmir, 57. Tümen ise Aydın'da konuşlandırıldı. 56. Tümen Komutanlığını Kurmay Yarbay Hürrem Bey, 57. Tümen Komutanlığını ise Albay Mehmet Şefik Bey üstlendi. 17. Kolordu'nun mevcudu terhisin ardından resmî cetvellerde yer almamasına karşın destek kıtalarıyla beraber 3.000-4000 arasında olduğu tahmin ediliyordu⁵⁰.

⁴⁷ ATASE, İSH, K.27, G.60, B.60-1.

⁴⁸ ATASE, İSH, K.65, G.203, B.203-1.

⁴⁹ Türk İstiklâl Harbi, C I, s.128-129.

⁵⁰ Türk İstiklâl Harbi, C I, s.263.

Rum taşkınlığı ve Yunanistan'ın faaliyetleri Ocak ayından itibaren gizlenemeyecek bir hale gelince tabiatıyla bazı birliklerde de yer değişiklikleri yaşanmaya başladı. 15 Ocak 1919 tarihi itibarıyla 56. Tümen'e bağlı 173. Alay İzmir'den Urla'ya, 57. Tümen'e bağlı 175. Alay'ın bir taburu Muğla'ya sevk edilerek Menteşe Sahil taburuyla birleştirildi. Yine 57. Tümen'e bağlı 176. Alaydan bir tabura Antalya Teke sahil taburuyla birleşme emri verildi⁵¹.

Yunanistan mütarekeyi takiben Kasım 1918'den itibaren Paris'te yoğun propaganda başlattı. Savaş sırasında Rum ve diğer Hıristiyan unsurların katledildiği ve binlercesinin de katledilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu yalancı ortaya atılarak Batı Anadolu'nun işgal edilmesi gerektiği fikri Avrupa kamuoyuna ve siyasi çevrelerine benimsetilmeye çalışıldı⁵². Yunan istekleri 3-4 Şubat 1919'da Paris Konferansı'nda resmen dile getirilerek İzmir başta olmak üzere Manisa, Aydın, Denizli, Muğla ve Balıkesir'in işgaline izin verilmesi istendi⁵³. Bu gelişme Harbiye Nezareti'ni bölgenin asayişini temin ile Yunan ve Rum faaliyetlerine karşı etkili olabilmek için yeni tedbirler almaya zorladı. Bu maksatla İzmir ve Havalisi Komutanlığını tesis ederek 9 Şubat 1919'da Aydın Valisi Nurettin İbrahim Paşa'yı bu göreve tayin etti. Bu düzenleme 17. Kolordu başta olmak üzere bölgedeki birlikleri, mülki ve idari makamları tek elden sevk ve idare etmeye matuftu. Buna rağmen Nurettin Paşa 20 Şubat itibarıyla kendisine henüz tebligat vuku bulmadığını beyan ederek emir beklediğini bildirdi⁵⁴.

Aynı gün Harbiye Nazırı Ömer Paşa imzasıyla Aydın Vilayeti'ne ve 17. Kolordu Komutanlığı'na gönderilen iki telgrafta; Nurettin Paşa'nın İzmir ve Havalisi Kumandanlığına tayini ile 17. Kolordunun emirlerine verilmesi hakkında 9 Şubat 1919'da irade-i seniye yayınlandığını belirterek iradeye tevfi-kan 17. Kolordunun Havalisi Kumandanlığı ile olan alakası yalnız siyasi mesele ile asayiş-emniyet işlerinin ve İzmir şehrinde Mevki Komutanlığının icap ettirdiği hususlarla sınırlı kalacağını, neticede Kolordunun diğer kolordular gibi

⁵¹ ATASE, İSH, K.40, G.33, B.33-1.

⁵² Propagandalar hakkında bk.: Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, İstanbul 1964, s.141-177; Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Ankara 1988, s.39-42.

⁵³ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, İstanbul 1981, s.19; Asaf Gökbel, **Milli Mücadelede Aydın**, Aydın 1964, s.18.

⁵⁴ ATASE, İSH, K.29, G.34, B.34-5.

sair her hususta Harbiye Nezareti'ne bağlı bulunacağını, ancak herhangi bir ihtiyaç sebebiyle Kolorduca yapacak değişikliklerde Havalı Kumandanlığının görüşü alınacağını beyan etti⁵⁵.

Görülüyor ki, Nezaret Batı Anadolu'da genel valiliğe benzer bir yapı tesis etmek istiyordu. Siyasi ve mülki kararlar almak Havalı Komutanlığı'nın birinci derecede yetkisi olsa da iç güvenliğe ilişkin konularda 17. Kolordu atacağı her adımı Havalı Komutanlığı'na bildirmek ve onun onayını almak durumundaydı. Bu açıdan bakıldığında hareket serbestliğini kaybetmiş bulunuyordu.

Nurettin Paşa 20 Şubatta İzmir ve Havalisi Kumandanı sıfatıyla 17. Kolordu Komutanlığına verdiği emirlerde; Kolordu emrinde bulunan tahkik komisyonu üyesi Kaymakam Arif Bey Merkez Jandarma Komutanlıkları ile Polis Müdüriyeti emrine verilerek asayiş ve inzibata müteallik askeri, mülki ve sıkıyönetim/idare-i örfiye hususlarına, Kurmay Binbaşı Abdülhamit Beyi ise Havalı Komutanlığı Kurmay başkanlığı vazifelerini ifaya memur etti.

17. Kolordu Komutanı Selahattin Bey buna itiraz etmekte gecikmedi. Kolordu Komutanlığı'nın ayrıca görevlerini yerine getirecek yetkisi kalmadığını öne sürerek Kolordunun doğrudan doğruya veya tayin buyurulacak birine vekaletle idare edilmesini Havalı Komutanlığına önerdi. Selahattin Bey 22 Şubatta durumdan Harbiye Nezaretini haberdar ederek; memleketin hali ve bekası mevzubahis olduğu şu sıralarda vicdanına yakıştıramadığı ve şahsına yönelik olarak ihdas olunan Havalı Kumandanlığı ile Kolordunun görevlerinin ayrılmasını pek müşkil ve muğlak gördüğünden Kolordu Kumandanlığının da doğrudan doğruya Nurettin Paşa'ya bağlanmasının münasip olacağını bildirdi⁵⁶. 25 Şubatta Harbiye Nezareti 1. Şube ile Personel Dairesi/Muamelat-ı Zatiye arasında meydana gelen yazışma Nurettin Paşa'nın görevlendirilmesiyle ilgili fikir ayrılığının yaşandığını ispat ediyordu. 1. Şube gönderdiği yazıda aynı kıtayı iki komutanın sevk ve idare etmesinin sakınca doğuracağına dikkat çekerek tasvip edilmesi durumunda İzmir ve Havalisi Kumandanlığı unvanının lağvıyla İzmir Valisi Nurettin Paşa'nın aynı zamanda 17. Kolordu Komutanlığına tayininin uygun bulunduğunu bildirdi⁵⁷.

⁵⁵ ATASE, İSH, K.29, G.34-4,6.

⁵⁶ ATASE, İSH, K.29, G.34-2,3.

⁵⁷ ATASE, İSH, K.29, G.34, B.34-1.

17. Kolordu Komutanlığına atanan Nurettin Paşa, bir yandan ordunun muhtemel bir işgale karşı durmasını sağlayacak tedbirler almaya çalışırken diğer yandan da milli teşekkül ve cemiyetlerin vücut bulması için gayret sarf etti.

Nurettin Paşa kolordunun asker ve teçhizat itibarıyla zayıflığını göz önünde bulundurarak İzmir'in ileride İtilaf Devletleri tarafından işgal edilebileceği ihtimaline karşı Konya'da bulunan 23. Tümen'in İzmir taraflarına getirilerek ordunun takviye edilmesini istedi. Harbiye Nezareti bu yönde 1919 yılı şubat ayı sonlarında İtilaf Devletleri nezdinde girişimde bulundu. Fakat olumlu bir sonuç alamadı. Bunun üzerine kıtaların asker eksikliğini tamamlamak üzere Ordu Dairesi'ne silahaltına alınacak askerlerden evvela İzmir ve İstanbul'daki kolordunun takviyesine emir verdi. Ayrıca İzmir'e çevre vilayetlerden polis ve jandarmanın gönderilmesini kararlaştırdı. Bahriye Nezareti'nden İzmir sahillerinin muhafazası için donanmanın burada görevlendirilmesini istedi. Bu kapsamda bir gambot gönderilirken diğerinin de izamı için çalışmalar devam ediyordu⁵⁸.

İzmir ve havalisine başka taraflardan bir askeri kuvvet sevkine imkân olmadığından kolordu komutanlığının teklifi üzerine jandarma kuvvetinin artırılması hususunda Harbiye Nezareti 24 Şubat 1919'da Dâhiliye Nezareti nezdinde girişimde bulundu⁵⁹.

Nizami birliklerdeki asker noksanlığı ciddi bir sorun teşkil ederken jandarmanın da durumu her geçen gün kötüleşiyordu. Jandarmaya için yeterli asker temin edilememesi mahalli idarelerin İtilaf ve azınlık faaliyet ve propagandaları karşısında çaresiz kalmasına neden oluyordu. 12. Tümen Askere Alma Şubesi Müdürü Albay İsmail Bey tarafından Harbiye nezaretine gönderilen telgraf durumu tasvire yetiyordu: "...*Hükümet-i mahalliye vezâifinin en ibtidaisi asayiş ve intizam-ı dâhiliyeyi temine henüz kadir değildir. Jandarmaya eşkıya, eşkıyaya jandarma karışmıştır. Jandarma hüsnü tertip ve tasarrufla istihdam edilmemektedir. Takib-i lüzumu üzerine toplu halde bulunması lazım kıtaat dağıtılmaktadır*"⁶⁰.

⁵⁸ Harbiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine 13 Mart 1919 Tarihli Tahrirat; **ATASE**, İSH, K.37, G.41, B.41-2.

⁵⁹ **ATASE**, İSH, K.22, G.84, B.84-1.

⁶⁰ **ATASE**, İSH, K.16, G.69, B.69-1.

2. Şube Müdürlüğü 1. Şubeye gönderdiği 13 Mart 1919 tarihli yazıda askere alma şubelerinden ikmal askeri gönderilmesi veya istihdamı mümkün olmayan bir-iki ağır topçu alayını kadro halinde bırakılarak subay ve askeriyle beraber piyade veya süvari birlikleri teşkil edilmesini ve bu arada 23. Tümenin naklini temin için Bab-ı Ali tarafından girişimde bulunulmasını önerdi⁶¹.

Nurettin Paşa, hükümete eğer Yunan isteklerine engel olmak istiyorsa İtalyanlara yaklaşmasının uygun olacağını ve böyle bir yakınlaşmanın Yunanlılara geri adım attıracağını savunuyordu.

Nurettin Paşa milli teşkilatlanmaya da destek verdi. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin İzmir’de bir kongre toplamasını sağladı⁶². Kongre, 17 Mart 1919 tarihinde yapıldı. Her kazadan iki ve livalardan üçer delege katıldı. İki gün devam eden kongrede bir dizi kararlar alındı. Birinci karar, Müdafaa-i Hukuk hareketini bölgenin tamamına yayacak şekilde yeni şubelerinin açılmasıdır⁶³. İkinci karar bölgeye yapılabilecek bir tecavüze karşı topyekûn silahlı mukabelede bulunma iradesinin ortaya konmasıdır⁶⁴. Delege-ler kongrenin son günü (19 Martta) bir muhtıra metni tanzim ederek 20 Mart 1919’da İstanbul’daki İtilâf Devletleri Yüksek Komiserliklerine gönderdi⁶⁵.

İtilaf makamları Paşa’nın özellikle siyasi çalışmalarından rahatsızlık duyarak görevinden uzaklaştırılması için teşebbüste bulundu. Hükümetin emriyle Nurettin Paşa 22 Mart 1919’da İzmir’den ayrıldı. Damat Ferit Paşa hükümeti, İzmir valiliğine Kambur İzzet Bey’i 17. Kolordu Komutanlığına da Mirliwa Ali Nadir Paşa’yı getirdi⁶⁶.

⁶¹ ATASE, İSH, K.37, G.41, B.41-1.

⁶² İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti’nin kuruluş hazırlıkları 6 Kasım 1918 de başlatıldı. Resmi kuruluş tarihi 1 Aralık 1918’dir. Cemiyetin kurucularının tamamına yakını sivil kesimden geliyordu. Bunun iki sebebi vardı: Birincisi milli menfaatler açısından siyasi otorite ile uyumlu çalışabilme düşüncesi, ikincisi de İtilâf Devletleri’nin ağırlığının hissedildiği bu bölgede herhangi bir dış siyasi ya da askeri müdahaleye meydan vermemektir. Mesut Çapa, “İzmir Müdafaa-i Hukuk Osmanlı Cemiyeti”, **AAMD**, VII/21 (1991), s.554; **Anadolu ve Rumeli’de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, III, (TBMM Yayını), Ankara 1993, s.22; Şerafettin Turan, “Kurtuluş Savaşı’nda Kongreler”, **Cumhuriyetin 50.Yıl Dönümü Semineri**, Ankara 1975, s.150.

⁶³ Nuri Köstüklü, **Milli Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Ankara 1990, s.82

⁶⁴ Sabahattin Sele, **Anadolu İhtilali**, C I, İstanbul 1987, s.100.

⁶⁵ Çapa, a.g.m., s.563.

⁶⁶ Türkmen, **a.g.e.**, s.59.

Ali Nadir Paşa'nın komuta günleri kolordunun çöküşünün hızlandığı bir dönemi ifade ediyordu. Kıtalarda 1893-1896/1310-1313 doğumlular hizmet veriyordu. Alaylarda 600'den fazla asker bulunmuyordu. Buna göre tümenlerin piyade mevcudu 1.800'ü geçmiyordu. Yunan işgali öncesi kolordunun komuta heyeti ve birliklerin durumu şöyleydi:

17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa (Kolordu Karargâhı İzmir'de),

Kurmay Başkanı Bağdatlı Binbaşı Abdülhamit,

56. Tümen Komutanı Kurmay Yarbey Hürrem Bey (Tümen Karargâhı İzmir'de),

Kurmay Başkanı Binbaşı Halit,

174. Alay ve 173. Alayın bir taburu ve bir süvari bölüğü İzmir'de,

172. Alay Ayvalık'ta,

173. Alayın iki taburu Urla'da.

Tümen Topçu kuvveti Seydiköy'de

57. Tümen Komutanı Albay Mehmet Şefik Bey (Tümen Karargâhı Aydın'da)⁶⁷.

56 ve 57. Tümenler savaş esnasında kıyı muhafızı ve depo kıtası olarak kullanılmış ve subaylarının büyük kısmı tebdilihava veya kayırlmış kimselerdi. Askerlerin yetenekli olanları cephelere gönderildiğinden kalanlar, tebdilihavalı veya vukuatlı erlerdi. İzmir'de kolordu emrinde iki bölüklü süvari alayı bulunuyordu. Bu alayın bir bölüğü Yunan işgalinden önce Abdürrahim Efendi başkanlığındaki nasihat heyetine katılarak Aydın'a gitti⁶⁸.

İzmir'in işgali 17. Kolordu karargâhı ile 56. Tümen'i devre dışı bırakırken Manisa'nın işgali de kolordunun ayakta kalan son kuvvet durumundaki 57. Tümeni olumsuz etkiledi. 14. kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa 29 Mayıs 1919'da Harbiye nezaretine gönderdiği telgrafta Aydın'daki 57. Tümen askerlerinin kâmilan firar ettiğini bildirerek tedbir alınmasını istiyordu⁶⁹.

⁶⁷ ATASE, İSH, K.40, G.33, B.33-1; Görgülü, a.g.e., s.243; Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İstanbul 1970, s.185; Rahmi Apak, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara 1990, s.1-2; Gökbel, a.g.e., s.51.

⁶⁸ Apak, a.g.e., s.2.

⁶⁹ ATASE, İSH, K.13, G.69, B.69-5.

Burdur Askerlik Şube Başkanı Miralay İsmail Bey 4 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti'ne İzmir vakası ve Aydın meselesi dolayısıyla alaylarda her gün 5-10 firar vuku bulmakta olduğu, sert tedbirlere rağmen firarların tekrar ettiğini, bunda da İtilaf propagandası kadar Ermeni ve Rumların da çalışmaları etkili olduğunu bildiriyordu⁷⁰.

2.3. İtilaf Kontrol Subaylarıyla İlişkiler

Mütarekeyle birlikte İtilaf Devletleri deniz kuvvetleri İstanbul ve İzmir gibi önemli Türk şehirlerini ablukaya aldı. Mütareke komisyonunun teşekkülünün ardından çok sayıda İtilaf kontrol subayı ve heyetleri kolordu ve tümen merkezlerine gönderilmeye başlandı. Bu subaylar kısa zaman sonra görevlerinin dışına çıkarak askeri ve mülki makamlar üzerinde baskı ve şiddet uygulayacaklardı⁷¹. Bunu yaparken Ayrıca Rum ve diğer azınlıklarla da temasa geçerek onları devlete karşı kışkırtarak asayiş tehdit edeceklerdi⁷².

İzmir, İstanbul'dan sonra en fazla İtilaf subay ve gözlemcisinin görevlendirdiği ve çalışma yürüttüğü yerlerin başında geliyordu. Bütün bu trafik İzmir'e yönelik bir planı işaret ediyordu. Yunanlıların Batı Anadolu'ya dönük emelleri yakinen bilindiğinden Yunan subay ve heyetlerinin her hareketi Türk makamları tarafından dikkatlice gözleniyordu⁷³.

İtilaf Devletleri içerisinde şüphesiz İngiltere mütarekenin tatbikatı ve kontrolünde birinci derecede söz sahibiydi. Mütarekeye ilişkin her türlü adım İngilizler tarafından onaylanıp, takip ediliyordu. İzmir'de İngiltere'nin ilk siyasi temsilcisi olarak bulunan Binbaşı Dickson yerini 14 Nisan 1919'da James Morgan'a bırakacaktı. İngiliz askeri temsilcisi olarak Binbaşı Smith görev yapıyordu. Ona Teğmen S. A. Gordon ve Teğmen Barker yardımcı oluyordu. Askeri temsilciliğe bağlı Afyon'da Yüzbaşı C.T.C. Taylor ve Aydın'da Teğmen

⁷⁰ ATASE, İSH, K.15, G.75, B.75-1.

⁷¹ 17. Kolordu Kumandanlığından Harbiye Nezaretine gönderilen 9 Mart 1919 tarihli telgrafta bir Fransız askerinin sebepsiz yere 5. Şimendifer bölümüne mensup bir Türk askerini yaraladığı bildiriliyordu. ATASE, İSH, K. 122, G.78, B.78-1.

⁷² ATASE, İSH, K.97, G.17, B.17-1.

⁷³ Ayvalık'ta Rumların asayişsizlik çıkarma gayretlerinin arkasında Yunan askeri heyeti bulunuyordu. İzmir ve Havalisi Komutanlığı, bu duruma son vermek ve asayiş iade etmek üzere Yunan subayının Ayvalık'tan çıkarılması ve bir İtalyan kontrol memurunun gönderilmesi için Buca'daki temsilcilik nezdinde girişimde bulundu. İzmir ve Havalisi Komutanlığından Harbiye Nezaretine 20 Mart 1919 Tarihli Telgraf; ATASE, İSH, K. 122, G.78, B.78-1.

V. Whittol isminde iki subay bulunuyordu. 1 Şubat 1919'da demiryollarının kontrolü İtilaf Devletlerine geçtiğinde Aydın demiryolları İngiliz Mühendisi Binbaşı Filkoyt, İzmir-Turgutlu- Bandırma hattı ise Fransız Yüzbaşı Guicot tarafından sevk ve idare edilmeye başlandı⁷⁴.

İngiliz ve Fransız subay ve heyetlerinin çoğu ziyareti Türk mülki ve askeri makamlara haber verilmeden icra ediliyordu⁷⁵. Yine de imkânlar nispetinde 17. Kolordu Komutanlığı tarafından izlenip Harbiye Nezaretine bilgi veriliyordu. Şüphesiz habersiz ziyaretlerin iyi niyetli görülmesi mümkün değildi. Örneğin; 6 Kasım 1918'de 17. Kolordu Komutanlığı küçük bir gemiyle İzmir'e sivil kıyafetli İngiliz ve Fransız askerlerinin geldiğini haber vererek seyahatin vilayete kuvvet çıkarmaya matuf bir keşif çalışması olmasından şüpheleniyordu. Harbiye Nezareti de bu tür ziyaretleri şüpheli bularak Hariciye nezaretini bu hususta uyarma ihtiyacı hissetti. Nezaret, mütarekenin 7. Maddesi kapsamında muhtemel bir işgal gerçekleşecekse öncelikle işgal bölgesinin hudutlarının belirlenmesi ve ardından gelecek kuvvetin miktarının tespit edilerek İtilaf temsilcileri tarafından hükümete bildirilmesi gerektiğini vurguladı⁷⁶.

Bunun birlikte Harbiye Nezareti, gerek mütareke uygulamalarını yerinde görmek, gerekse asayiş durumunu tetkik etmek üzere bölgeye gelecek heyetlere gereken kolaylığın sağlanması fikrindeydi. Özellikle Amerikan heyetlerine daha fazla kıymet verilmesini isterken İzmir Havalisi Komutanı Nurettin Paşa cevabi yazısında dikkat çekilen hususların bilimum yabancı heyetlere tatbik edildiğini beyanla sonradan İzmir'e gelen Amerika temsilcisinin temas ettiği sivil zevattan ötürü memnuniyetini ve benzer temasların İstanbul'da da tekrarlanmasının faydalı olacağını savundu⁷⁷.

17. Kolordunun yeniden teşkilatlandırılması İtilaf makamlarının İzmir'in işgali sürecini başlatacak olan asayiş meselelerini gündeme getirmesinde etkili oldu. İstanbul'da bulunan İtilaf yetkilileri her fırsatta İzmir'de gayri müslimlere karşı cinayet ve katliamların icra edildiğini öne sürerek hükümeti

⁷⁴ **Türk İstiklal Harbi**, C I, s.196-198.

⁷⁵ **ATASE**, İSH, K.7, G.109, B109-1.

⁷⁶ Harbiye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 6 Kasım 1918 Tarihli Tezkire; **ATASE**, İSH, K.6, G.24, B.24-1,2.

⁷⁷ **ATASE**, İSH, K.184, G.187, B.187-1.

tedbir almamakla suçluyorlardı. İzmir'deki İtilaf temsilcileri ise bir yandan söz konusu iddialara delil bulmaya veya üretmeye çalışırken diğer yandan da mütarekeden güç alarak Türk asker ve sivil direnişini kırmak adına hareket ediyorlardı. Nureddin Paşa'nın, 21 Kasım 1918'de Harbiye Nezareti'ne gönderdiği rapor durumu bütün çıplaklığıyla ortaya koyuyordu: Raporla öne çıkan hususları şöyle sıralamak mümkündür⁷⁸:

1. İzmir'de görevli İngiliz Binbaşı Dickson başkanlığındaki heyet demiryollarının durumunu ve asayişini tetkik etmek üzere Aydın'a gitmiştir.

2. Binbaşı Dickson Ege denizindeki donanma komutanının isteği üzerine Türk bataryalarının mevzilerini gösteren bir harita talep etti. Topların geri mıntikalarda toplanmak üzere sevk edildiği cevabının verilmesine rağmen sahil hattındaki eski topçu mevzilerini öğrenmek istedi.

3. İzmir ve civarında emniyet ve asayişin iyi olmasına rağmen İtilaf memurlarının önemsiz olayları asayişsizliğe delil addederek müdahaleye vesile aradıkları görülmektedir. Bölge Rumlarının Yunanlıların kışkırtmalarına kapılacakları düşünülmektedir⁷⁹.

İster İngiliz, Fransız isterse Yunan asker veya siyasi temsilcileri muhtelif bahanelerle İzmir'e ve civar kazalara ziyaretlerde bulunuyorlardı. Kolordu Komutanlığı bunları engellemeye muktedir olmamakla birlikte gelenleri yakından takip ederek çeşitli tedbirlerle azınlıkları kışkırtmalarını önlemeye çalışıyordu. Yunan tarafının Rumlar üzerinde bir çalışma yürüttükleri her durumda anlaşılıyordu. Buna delil teşkil edecek bir başka yazı 3 Aralıkta kaleme alındı. Nureddin Paşa telgrafında garip biçimde İtilaf Devletlerine mensup askeri sağlık heyetlerinin İzmir'e geldiklerini ve bölgede tifüs vakasına rastlanılmamasına rağmen heyetlerin sözde bu hastalığın durumunu incelediklerini, bunların gerçekte İzmir'e asker çıkartmak için ön inceleme yaptıklarını düşünüyordu. Ayrıca evvelce Ayvalık'tan tehcir edilen Rumların İzmir'de toplandıklarını ve bunları memleketlerine göndermek üzere çalışma yapmakla birlikte durumu kalkışmaya çevirmek isteyen Rum gazetesinin kapatıldığını haber veriyordu:

⁷⁸ Rapor 23 Kasım 1918'de Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerine ulaştırıldı. **ATASE**, İSH, K.6, G.11, B.11-1.

⁷⁹ **ATASE**, İSH, K.6, G.8, B.8-1.

“İki gün akdem gelen bir küçük sefineyle bir sivil İngiliz, Fransız Miralay-ı ve etba-ı askeriyesinden bir binbaşı ve iki sivil ve iki Fransız neferi İzmir’e gelmiştir. İngilizlerin sebab-i vürudları meçhuldür. Fransız miralayının İzmir’deki akrabasıyla görüşmek üzere geldiği ve Fransız zabitanın İzmir’in ahval-i sıhhiyesini tedkik ve tifüs hastalığına karşı ne gibi tedabir yapıldığını tahkike memur olduğu suret-i hususiyede haber alınmıştır. Tabib mumaileyh etba-ı resmiyemizle temasda bulunmamıştır. İzmir’de tifüs yoktur. Şayan-ı dikkat olan bu tahkikat-ı sıhhiyenin İzmir’e kuvvet çıkarmak gibi bir maksada matuf olması varid-i hatırdır. Ma’a-hazâ dün görüştüğüm Dikson o yolda beyanatta bulunmamıştır. Ayvalık’tan evvelce tehcir edilmiş olan Rumlardan 2.000 kişi İzmir’e toplanmış. Bunların bahren sevklerine çalışılmaktadır. Tahdişata devamından dolayı Rumca gazetelerden biri idare-i örfiye kararname-sine tevfiikan sed ettirilmiştir”⁸⁰.

Nurettin Paşa’nın 21 Kasım’da demiryollarının durumunu ve asayişini tetkik etmek üzere Aydın’a gideceğini haber verdiği İngiliz Binbaşı Dickson başkanlığındaki heyet incelemelerini tamamlayarak İzmir ve Aydın demiryollarının denetiminin İtilaf Devletlerine bırakılmasını öneren bir rapor hazırladı. İngiliz Fevkalade Komiserliği de 1 Ocak 1919’da Hariciye Nezaretine gönderdiği tahrirle İzmir ve Aydın demiryollarının kontrolünün kendilerine bırakılmasını teklif ve talep etti:

“Mütarekenamenin 15. maddesi mucibince İzmir’e derhal iki İngiliz zabitanının izam edilmesi lazım geldiği zat-ı ali nezaret-penahilerine arz etmekle kesb-i iftihar eylerim. Bu zabitanın vezaiifi (İzmir, Bandırma, Afyonkarahisar) ve (İzmir-Aydın) şimendüfer hatlarını kontrol etmek üzere bir hat komiserliği tesis etmekten ibaret olacaktır. Binaen-aleyh elyevm salifü’z-zikr hudûd-ı hadideyi idare etmekte bulunan Osmanlı memurlarına zabitelerim hakkında telgrafla evamir-i katiye ita buyurulması zat-ı ali nezaret-penahilerinden rica eylerim”⁸¹.

1 Şubat 1919 tarihi itibarıyla İzmir ve Aydın demiryolları İngiliz ve Fransız kontrol heyetleri tarafından kontrol altına alınarak Türk sevk ve idaresine son verildi. İtilaf heyetleri vazifeye başlar başlamaz sistematik bir şekilde

⁸⁰ ATASE, İSH, K.3, G.84, B.84-1,2.

⁸¹ ATASE, İSH, K.9, G.5, B.5-1.

Türk memurlarının işine son vererek azınlıklar üzerinden bir yönetim yapısı oluşturdular⁸². Bu durum İzmir Askeri Hat Komiserliği tarafından 4 Şubat 1919'da Genelkurmay İkinci Şubesine bildirilse de herhangi bir gelişme elde edilemedi⁸³.

Esasında bu gelişme diğer uygulamalardan daha önemsiz değildi. Aksine terhis başta olmak üzere birliklerin intikali, iaşe, cephane-teçhizat gibi konularda fevkalade önemli bir role sahipti. Demiryollarının Türk makamlarının kontrolünden çıkması yukarıda sayılan işlerin zamanında yapılmasında engel teşkil ederken İtilaf makamlarının istemediği şeylerin sevk ve naklinin de mümkün olamayacağı anlamına geliyordu.

İtilaf temsilcilerinin her geçen gün vilayetin iç işlerine müdahil olmak için çalıştıkları görülüyordu. 20 Şubat 1919'da İzmir valisi Nurettin Paşa'nın makamında İngiltere, Fransa, İtalya askeri temsilcileri ile İngiltere siyasi temsilcisinin bulunduğu resmi toplantıda vilayetin asayişini dair cereyan eden müzakerede İtilaf polis ve jandarmalarıyla yardım edilmesi teklifi yapıldı⁸⁴. Teklifin kabul edilmesi halinde hükümetin asayişini sağlayamadığı kabul ve teyit edildiği gibi, söz konusu yardımın alınmasıyla vilayet askeri ve mülki açıdan İtilaf Devletlerinin kontrolüne girmiş olacaktı.

İngiliz askeri ve siyasi temsilcileri yaptıkları propagandalarla bölgede Türk yönetimine duyulan güveni zayıflattıkları gibi Türk kamuoyunu yanlış yönlendirerek İtilaf ve Yunan işgaline zemin hazırlıyorlardı. İngiliz propagandaları İzmir'in işgalinden sonra da devam ederek Yunan istilasının genişlemesi ve yerleşmesinde ciddi bir rol oynayacaktı⁸⁵.

İtilaf kontrol subayları Türk tarafındaki zafiyetleri iyi değerlendirerek bölgede en üst amir konumuna geldiler. Mütareke tatbikatı adı altında keyfi talep ve uygulamalarda buldukları raporlara yansiyordu. Bu raporlardan biri Dâhiliye Nezareti Muhacirin Şubesi Müdürü Talat Bey tarafından İngiliz

⁸² ATASE, İSH, K.75, G.88, B.88-3.

⁸³ ATASE, İSH, K.75, G.88, B.88-1.

⁸⁴ Nureddin Paşa'dan Harbiye Nezareti'ne 20 Şubat 1919 Tarihli Telgraf, ATASE, İSH, K.183, G.188, B.188-1.

⁸⁵ 17. Kolordu Komutan Vekili Bekir Sami Bey'den Harbiye Nezaretine 27 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf, ATASE, İSH, K.18, G.21, B.21-1.

Yüksek Komiserliği tarafından görevlendirilen Yüzbaşı Havel ile birlikte Batı Anadolu vilayetlerini kapsayan incelemenin akabinde hazırlandı. Talat Bey, İtilaf subaylarının durumuna ilişkin dikkate değer tespitlerde bulunuyordu:

“Bir müddetten beri Eskişehir, Ankara, Afyonkarahisar, Konya’da kontrol ünvanı altında ve salahiyet-ı vâsi ile bir takım İngiliz zabitanı idare-i umur etmektedir. Refikim mister hol ile gezdiğimiz bu yerlerde gördüğümüz ve görüştüğümüz kontrol zabitleri hiçbir vechile ne hükümetlerinin amal ve menafinin teminine ne de hükümet ve halkımızın isticlalab-ı memnuniyetine sai gördük. Hele bazı yerlerde hoş geçinmek siyasetini tercih ve ihtiyar eden memurin-i idareyemizin bu ahval karşısında sükûneti ihtiyar etmeleri bu zabitleri büsbütün şımartmış, oturdukları haneler her gün yüzlerce ashab-ı mütelaat müracaatgahı olarak adeta idare-i umur ve hükümet etmekte bulunmuşlardır...

“Mamañih işbu kontrol zabitlerinin vezaif ve derece-i selahiyetleri hükümet-i seniyece malum olamazsa ve memurin-i idariyemizin ve hatta askeriyemizin her ne rütbede olursa olsun bu ünvanı taşıyan zabitanaya karşı olan vaziyetleri tayin ve tesbit edilemezse kontrollerin tebdilinden ve hatta hareketlerinin tadilinden yine müsmir bir netice beklenemez. Çünkü gerek bunların memurin-i idareye ve askeriyemize karşı olan vaziyeti, gerek bizim onlara karşı vaziyetimiz meçhuliyet içinde kaldıkça alel-ekser vaki olduğu üzere su-i teşhimlerin önü almak binaenaleyh gayri kabil-i ictinab hareket ve hadisattan tevakkı edebilmek kabil olamayacaktır”⁸⁶.

2.4. Silahların Teslimi

Silahların teslimi hususu mütarekenin 5. Maddesinin hükmüydü. Türk tarafı kullanılmayan silah ve cephanenin kolordu depolarında tutulmasını isterken, İngilizler kendileri açısından kontrolü ve müdahalesi daha kolay olan Gelibolu ve İstanbul gibi merkezlerde ve depolarda tutulmasını istiyorlardı. Bu durumda uzun görüşmeler olsa da İngilizlerin isteği kabul edilerek silah, cephane ve diğer asker malzeme Gelibolu ve İstanbul’a nakledilmeye başlandı.

Mütareke gereği 1919 yılı Ocak-Nisan ayları içerisinde külliyatlı miktarda tüfek, makineli tüfek, top, bunlara ait cephane ve el bombası İngiliz

⁸⁶ BOA, DH-KMS, 55-1/28.

makamlarına teslim edildi. İtilaf kuvvetlerine teslim edilen silah 11.600'ü, mermi ise Rus yapısı 17.008.200, Alman yapısı 3.993.800 ve Romanya yapısı 2.025.710'u buldu. Bunun dışında Gelibolu'ya sevk edilen sürgü kolları ise 138.000 adetti⁸⁷. Bunlardan başka iç bölgelere taşınma imkânı bulamayan onlarca vagon, teçhizat, hububat, sağlık malzemesi ve diğer savaş malzemesine İtilaf makamları el koydu⁸⁸. 2 Nisan itibariyle 295 adet top kaması ve 200.000 tüfeğin sürgü kolu sökülerek kullanılamaz hale getirildi. Ayrıca 25 top ile 48.600 adet tüfek İtilaf kuvvetlerine teslim edildi⁸⁹.

Kolorduların kadro fazlası silah, cephane ve teçhizatı mütareke gereği kolordu depolarında tutmak yerine İngilizlerin istedikleri depolara göndermesi askeri açıdan son derece tehlikeli sonuçlar doğuracaktı. Zira İngiliz ve Fransızlar depolardaki silah ve cephaneyi kontrol altına almak bir yana çeşitli gerekçelerle el koyuyorlardı. 10 Aralık 1918'de Gelibolu'daki İlga Komisyonu emrinde bulunan Akbaş deposuna gelen İngiliz müfrezesi mevcut Rus piyade tüfeklerinden 8.727 adedini ve Rus makineli tüfeklerinden 8 adedini sevk etmek üzere mezkûr tüfekleri onar onar bağlayarak hazırladıkları ve vaki itirazlara rağmen bunların toplanması için İstanbul'dan emir aldıklarını bildirmekle yetindi⁹⁰. İtilaf kuvvetlerinin izinsiz ve keyfi usullerle aldığı silah, cephane ve teçhizatı bir daha geri almak mümkün olmadığı gibi depolardan izinsiz silah, cephane ve malzeme çıkarılması Mart 1920'ye kadar devam etti⁹¹.

Kadro fazlası silahların kontrol altına alınması meselesinde Selanik İngiliz kuvvetleri başkomutanı General Wilson 4 Ocak 1919'da Harbiye Nezareti'ne bir tahrirat gönderdi. Marmara ve Batı Anadolu'daki bütün kolordu depolarındaki tüfeklerin bilcümle sürgü kollarının Mütarekenin 5. Maddesi mucibince Gelibolu yarımadasında uygun bir mahalde depolanması için emir verilmesini istedi. General Wilson söz konusu silah ve teçhizatın depolarda kontrolü için ileride Osmanlı askeri memurlarının muayenesine imkân vereceklerini de ihmal etmedi⁹².

⁸⁷ ATASE, İSH, K.38, G.36, B.36-4.

⁸⁸ Geniş bilgi için bk.: **Türk İstiklal Harbi**, C I, s.266-267.

⁸⁹ Harbiye Nezaretinden Sadarete Yazı; ATASE, İSH, K.115, G.46, B.46-1,3,4.

⁹⁰ 14. Kolordu Komutanlığından Harbiye Nezaretine Telgraf; ATASE, İSH, K.48, G.18, B.18-1,2.

⁹¹ Bk.: ATASE, İSH, K.49, G.103, B.103-3.

⁹² ATASE, İSH, K.74, G.92, B.92-1,2.

14. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa Harbiye Nezaretine gönderdiği 5 Ocak 1919 tarihli telgrafta ise; kolordu depolarında 235 İngiliz tüfeği, 49 kasaturası ve 923 Fransız tüfeği ve 2 kasaturası ile 238.236 mermi mevcut olup bunlardan 115 İngiliz, 11 Fransız tüfeğinin İtilaf makamları tarafından alındığını, ayrıca depolarda mevcut 3.682 adet 98 modelli Alman tüfeği ile kıtaatın (55 ve 65. Tümenler) silahlandırıldığını, diğer birliklerin de silahlandırılması için 1.500 Alman tüfeğine ihtiyaç duyulduğunu bildirdi⁹³. Buradan kolorduların ellerindeki İtilaf menşeli silah ve cephaneyi depoladıkları buna karşı geri istenmesinin önüne geçmek için birlikleri Alman silahlarıyla donattıkları anlaşılıyordu.

15 Ocak 1919'da ise İngilizler Gelibolu cephane deposunu işgal ederek; 123 vincester, 1317 İngiliz, 3600 Rus, 1400 Alman havan mermisi, 100 tüfek kayışı, 8 makineli tüfek kapağı, 169 tüfek tastir ipi, 5 sandık içinde 88 Alman tüfeği, 178 kasaturası, 9 adet 8,5'luk bomba toplarına mahsus fitil, 3,8 santimetrelik toplara mahsus 8 adet humbara ve bu humbaralar için 7 teneke içinde 5,5 kilo barutu, 4365 kum torbası, 8 santimetrelik eski toplara mahsus barutu, 106 hartuç, 40 tapa, 600 füyneyi aldılar. Askeri malzemenin iadesi için İngiliz komutanlığı nezdinde teşebbüste bulunması için Gelibolu Mevki Komutanlığına emir verildi⁹⁴.

İngilizler Gelibolu Akbaşa deposundan aldıkları silahları iade etmedikleri gibi 2 Martta depoda sabit bataryaları muhafaza için tutulan Türk birliğinin görevine son vererek İstanbul'a gönderdi⁹⁵.

17. Kolordu'nun silah depolarının en büyükleri İzmir ve Manisa'da bulunuyordu. 17. Kolordu'nun Mudanya'ya sevk edilmesiyle birlikte bu depolar korumasız kaldı. Harbiye Nezareti işgalin ardından uzun uğraşlarla depoların muhafazası için 30'ar askerden oluşan birliklerin İzmir ve Manisa'ya gönderilmesini İngiliz makamlarına kabul ettirdi⁹⁶.

Ayvalık hattında önemli depolardan biri Ödemiş'te bulunuyordu. Burada da işgal üzerine silahların Yunan kuvvetlerinin veya Rumların eline geçmesini

⁹³ ATASE, İSH, K.38, G.4, B.4-1.

⁹⁴ ATASE, İSH, K.9, G.19, B19-1.

⁹⁵ ATASE, İSH, K.86, G.65, B.65-2.

⁹⁶ ATASE, İSH, K.35, G.79, 79-2-9.

önlemek için iki yol bulundu. Bunlardan biri halkın kendini koruması için bir kısım silahın halka dağıtılmasıydı. İkinci yol tüfek kapaklarının çıkartılarak gizli bir yerde saklanmasıydı. Benzer bir uygulama Milas ve Bodrum havasında Yunan çetelerine karşı Milas deposunun halka dağıtılmasıyla gerçekleştirildi⁹⁷.

Esasında her işgal hadisesi, silah ve cephanenin terk edilmesine sebep olabiliyor, devlet ve ordu açısından bir başka yıkımı beraberinde getiriyordu. Menemen'deki silah ve cephanenin direniş olmadan Yunanlılar tarafından teslim alınması üzerine 24 Mayıs 1919'da Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e hitaben Menemen hadisesine dikkat çekerek; devletin Yunanlılara kaptıracak fazla ne bir silahı ne bir tek fişeği ve ne de askeri olduğunu, bölgedeki silah ve topları herhangi bir dağınıklığa meydan vermemek üzere güvenli bölgelere nakletme emri vererek teslim-i silah gibi zillate meydan bırakılmamasını önemle dile getirdi⁹⁸.

Manisa'nın işgali esnasında Manisa mevki Komutanlığının verilen emre rağmen koşulu obüs bataryasını şehirde bırakması Harbiye Nezareti'nin tepkisine neden oldu. Bu hadisede de İngiliz kontrol subayının ısrarının önemli bir rol oynadığı anlaşılıyordu⁹⁹. Nezaretin kesin ve sert emri üzerine Manisa Mevki Komutanı halkın da yardımıyla askeri malzemeyi Salihli'ye doğru nakletmeyi başardı¹⁰⁰.

Harbiye nezareti silahların ve depoların düşman eline geçmemesi hususundaki bir başka emri Bergama ve Ödemiş için verdi. Nezaret güvenilir iç bölgelere sevkiyatın yapılamaması durumunda ya halka dağıtılmasını, ya da tahrip edilmesi emrini verdi¹⁰¹.

Her Yunan işgali yerli Rumların da silah depolarına saldırmaları ve onları yağmalamasına neden oluyordu. Burdur Askerlik Şubesi Başkanı Albay İsmail

⁹⁷ 57. Tümen Komutanı Şefik Bey'den Harbiye Nezaretine 27 Mayıs 1919 tarihli telgraf; **ATA-SE**, İSH, K.37, G.94, B.94-1.

⁹⁸ **ATASE**, İSH, K.20, G.23, B.23-1.

⁹⁹ **ATASE**, İSH, K.18, G.22, B.22-2.

¹⁰⁰ 17.KOK Vekili Bekir Sami Beyden Harbiye Nezaretine 24 Mayıs 1919 tarihli telgraf; **ATA-SE**, İSH, K.17, G.149, B.149-1.

¹⁰¹ Harbiye Nezaretinden Salihli'de 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e 29 Mayıs 1919 tarihli telgraf; **ATASE**, İSH, K.18, G.23, B.23-1.

il Bey, 25 Mayıs tarihli telgrafında bu gerçeği işaret ediyordu. Aydın'ın işgali üzerine 57. Tümenin büyük kısmıyla firar ettiğini ve Yunan işgaline mukavemet edecek bir kuvvet kalmadığını, Yerli Rumların Selçuk kazasının silah ve mühimmat deposunu yağma ederek akın akın Yunan ordu ve çetelerine iltihak ettiğini bildiriyordu¹⁰².

Yunanlıların işgal ve propaganda yoluyla ele geçirdiği askeri malzemeleri geri almak üzere İngiliz makamları nezdinde yapılan girişimlerden bir sonuç alınamadı. Alınan cevaplardan Yunan işgal sahası içinde kalan depoların hiçbir surette Osmanlı hükümet ve kuvvetlerine iade edilmeyeceği anlaşılıyordu¹⁰³. Osmanlı makamlarının bundan sonraki çabası malzemenin Yunanlılar tarafından kullanılmasını önlemeye yönelik siyasi girişimlerden ibaret kaldı¹⁰⁴:

“İzmir'den Harbiye'ye

“17. Kolorduya ait olan erzak, teçhizat ve sıhhiye ambarları ile Hilal-i Ahmer ameliyathanesi takımları hala Yunan kıtaatının işgal ve muhafazası altında bulunmaktadır. Vaki olan müracaat-ı mütevaliyemiz ve İngilizlerin delalet ve vasatıyla ancak kışla dâhilinde 56. Fırkaya ait olan erzak ambarı açtırılabilmiş ve içerisindeki muhteviyat şehit ve üsera ailelerine İngilizlerin nezareti altında kısmen tevzi edilmiştir. Diğer ambarlarımız henüz istirdat olunamamıştır. Yine İngilizlerin diğeri düvel-i muhtelif mümessilleri nezdinde vaki olan teşebbüsat ile komisyonumuza kâmilen iade ve teslim edileceğine her ne kadar söz alınmış ise de her defasında mezkûr müessesat ve depoların iadeleri için muhtelif suretlerle komisyonumuza verilen muvafakat cevapları karşısında komisyonumuz düçar-ı tereddüt olmaktadır. Oyalamaya çalışmakta oldukları anlaşılın ve belki de İzmir mukadderatının neticesine intizaran şimdi ki halde ellerinde bulundurmak ve bilahare kendilerine mal etmek gibi bir maksatta his edilmektedir. Binaenaleyh muhteviyatı binlerce liraya baliğ olan mezkûr ambar ve depolar hakkında Dersaadet düvel-i muhtelif mümessilleri nezdinde teşebbüs-i katiye ve seriyede bulunması ve neticesinin emir ve işarı.12 Haziran 35. 17. Kolordu Erkan-ı Harp Binbaşısı Ali Kemal”¹⁰⁵.

¹⁰² ATASE, İSH, K.18, G.12, B.12-1, 2.

¹⁰³ ATASE, İSH, K.35, G.64, B.64-4.

¹⁰⁴ ATASE, İSH, K.35, G.64, B.64-1,2.

¹⁰⁵ ATASE, İSH, K.15, G.63, B.63-1.

“Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa Tarafından Mektep-i Harbiye’de İngiliz Ordusu Baş Kumandalığına

Yunanlıların işgal ettikleri İzmir ve civarında bırakılan esliha ve cep-hanelerimizin listeleri rabten taktim kılınmıştır.(Bunlardan başka mevki-i mezkûrede birçok eşya ve malzeme-i askeriye de bırakılmış ise de tercümenin mucip olacağı külfetten dolayı bunların gönderilmesinden sarf-ı nazar olunmuştur.) Manisa’daki eslihamızın geriye çekilmemesinin de ----tarih ve ---- numrolu tezkereyle de arz olunduğu üzere oradaki İngiliz mümessili siyasisinin “toplar depoya diğer kıtaat kışlaya dönecektir” diye verdiği emir ve bu emrinde ısrar etmesi olmuştur. İşgal olunan mintikadaki esliha, cephane ve malzememizin Yunanlılar tarafından Yunanistan’a nakli memul olduğundan bunların İzmir ve civarındaki asker-i İngiliz mümessilleri tarafından hun-i muhafazaları esbabının teminini rica eylerim. 12/6/35”¹⁰⁶.

“Hariciyeye

Mütarekeden sonra tahliyesi zaruretinde kalınmış ve hatta ecnebi işgaline girmiş olan menatıkta ambarlar, depolar gibi müessesatın muhafazası ve askeriye müteallik meselenin halli için birer askeri komisyon bırakılmakta idi.

Nitekim İngilizler Çanakkale’de Gelibolu’da bu tarzda komisyonlar tertibine ve hatta eslihamızın tathir ve tedhininde istihdam kılınmak üzere miktarları mahdut Osmanlı zabitan ve efradın bataryalar başında kalmasına muvafakat etmişler idi.

Yunan işgaline giren İzmir ve havalisinde Yunanlılar bu usulden ayrı olarak hareket etmekte ve orada kalan Erkân-ı harp Binbaşısı Kemal Bey’in taht-ı riyasetindeki komisyonumuza bir mevki-i resmi vermekten intina ettikleri gibi, depolarımız, ambarlarımız eslihamız ve hatta kışlada toplandırılan topçu hayvanatını muhafızsız ve zaiyaya maruz bir halde bırakmağa bizi mecbur etmektedirler.

Herhalde milyonlar kıymetindeki malzeme ve erzakın korunması için yine Kemal Bey’in tahtı riyasetinde 6 zabitan ile 100 neferden ibaret bir heyetin İzmir’de bir mevki-i resmiyeye sahip olmaları ve bu heyetin depo ve ambar-

¹⁰⁶ ATASE, İSH, K.15, G.65, B.65-1.

larımızın müesses bulunduğu merciye hiç olmazsa birer zabıt ile 5-10 nefer sevk ve ikamesine hakkı olmasının teşebbüsat-ı siyasiye ile temini arz ve rica olunur. 5/7/35, Harbiye”

“Hariciye Nezareti’ne,

5/7/35 tarihli tezkereye zeyldir.

İzmir’de 17. Kolorduya ait erzak teşhizat ve sıhhiye ambarlarıyla Hilali Ahmer gibi müessesat elan Yunan işgal ve muhafazası altındadır. Osmanlı komisyonunun müracaat ve İngilizlerin delaletiyle kışla dahilindeki 56. Fırka ambarı açılarak muhteviyatı İngilizlerin nezareti altında şahsa ve üsera ailelerine tevzi kılınmıştır. Mütebaki ambar müessesatının kamilen Osmanlı komisyonuna iadeleri hakkında İngilizlerin diğer düvel-i İtilaflıye mümessilleri nezdinde vaki olan teşebbüsat üzerine vaat alınmış bu vechile ve tekrar eden muvafakat cevabları henüz bir neticeye iktiza edememiştir. Muhteviyatı binlerce liraya baliğ olan müessesatın İzmir’de bulunan komisyona iadesi zımında teşebbüs-i devletleri istirham olunur olbabda. 8/7/35. Harbiye”¹⁰⁷.

SONUÇ: İŞGALE GİDEN YOL

Mondros Mütarekesi’nin uygulanmaya başlanmasıyla Osmanlı Devleti’nin siyasi ve askeri geleceği bilinmeze doğru sürüklendi. Mütareke ağır hükümler taşımasının ötesinde İtilaf temsilcilerinin elinde devleti ve milleti yok etmeyi hedefleyen bir silaha dönüştü.

Mütareke hükümleri içerisinde terhis, tahliye, ordunun yapılandırılması ve silahların kontrol altına alınması gibi konular İtilaf temsilcilerinin yaklaşımları sebebiyle ordunun mahvına yol açan bir niteliğe büründü. Harbiye Nezareti’nin 2 Nisan 1919’da Sadarete gönderdiği yazıda ordunun mütarekenin tatbik tarzından dolayı görevini yerine getiremeyecek hale sokulduğunu açıkça itiraf ediyordu. Üç ay içinde mütarekenin beşinci maddesine bağlı olarak 337.615 er terhis edildi. Ordunun muharip kuvveti 60.000 civarında olması gerekirken İngilizlerin engellemelerinden ötürü 43.000 seviyelerine geriledi. Bu sayıyla vatanın korunmasının mümkün olamayacağı açıktı.

¹⁰⁷ ATASE, İSH, K.20, G.54, B.54-1,2.

17. Kolordu iç ve dış etkenlerden ötürü mütareke tatbikatından etkilenen kuvvetlerin başında geliyordu. Kolordunun savaş esnasında vasıfsız askerlerden oluşması, bölgenin büyüklüğü, azınlıklardan yana riskler taşınması ve nihayet liyakatsiz ve basiretsiz komuta heyeti tarafından idare edilmesi onu yok olmanın eşine getirmişti.

Batı Anadolu'da gerek mütareke çerçevesinde gerekse mütarekeye aykırı yapılanlar Türkiye'yi üç yıl boyunca yıkıma uğratan Türk-Yunan mücadelesinin kapısını açacaktı. 17. Kolordu mütarekeden ötürü sürekli zayıflatılırken bunu durdurmaya yönelik önlemler alınmaması Yunan işgalini kolaylaştırmış ve cesaretlendirmiştir.

Askeri depoların korunmasına yönelik tedbirlerin alınmaması ve işgaller göz göre göre geldiği halde silah ve cephanenin iç bölgelere nakledilememesinin Türk ordusuna faturası ağır olacaktı.

İtilaf temsilcilerinin ülke hedeflerine uygun planlı ve sistematik çalışmaları, gerekse azınlıklarla birlikte hareket etmeleri bölgedeki gerilimi fazlasıyla artırmıştır. Mütarekenin ilk aylarında İzmir kadar hiçbir vilayet ablukaya alınmamış ve çeşitli bahanelerle giriş-çıkış yapılmamıştır. Bu dönem içerisinde kolordu Yunan tehlikesinden ötürü Yunan ve Rum temsilcilerini ve teşkilatlarını yakından izlerken İngiliz ve Fransız kontrol subay ve heyetleri için aynı hassasiyeti gösterdiği söylenemez. İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'ı desteklediği kısa süre sonra ortaya çıksa da kolordu İtilaf kontrol subayları karşısında etkisiz kalarak bölgenin ve devletin kaderini olumsuz etkileyecekti.

Gerek mahalli askeri makamların uyarıları, gerekse Harbiye Nezareti'nin uyarıları hükümet tarafından dikkate alınmayarak bir nevi İzmir'in işgali için zemin hazırlandı. Fakat içine düşülen zafiyet İzmir'in işgaliyle sınırlı kalmayacak, bir salgın gibi diğer liva ve vilayetlere de sirayet edecekti.

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa tarafından Sadarete sunulan 26 Haziran 1919'da tarihli rapor meselenin ordunun da üstüne çıkarak devletin bekası meselesine dönüştüğünü gösteriyordu. Raporda devleti Yunanistan, Ermenistan ve azınlıkların talepleri olmak üzere üç büyük tehlikenin beklediği savunuluyordu ki, Yunanistan ve Rum azınlığın doğrudan hedefini Batı Anadolu ve 17. Kolordu teşkil ediyordu.

17. Kolordu'nun yetersiz teşkilatı başta olmak üzere kötü yönetimi İzmir'in işgalinde kendini gösterecekti. Kolordu karargâhı ve 56. Tümen tek bir mermi atmadan Yunan ordusu tarafından teslim alındığında ikinci Selanik Vakasını millete yaşatmış oluyordu. Bir kolordunun kendi memleketinde esir edilip ardından Mudanya'ya sürülmesi Türk tarihinde eşine rastlanır bir hadise değildir. Kolordunun uğradığı bu felaketin benzerleri takip eden işgallerle tekrar ederek kasabaların düşürülmesine ve askeri depoların yağmalanmasına neden olacaktı.

Gelinen son noktada Harbiye Nezareti, tümen ve kolorduların mevcut haliyle Batı Anadolu'yu savunamayacağını görerek gönüllü ve milli teşkilatlar kurularak Yunan ordusuyla mücadele edilmesini önerecekti¹⁰⁸.

¹⁰⁸ ATASE, İSH, K.19, G.79, B.79-1,2.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

- ATASE, İSH, K.115, G.46, B.46-1,3,4.
- ATASE, İSH, K.12, G.11, B.11-2.
- ATASE, İSH, K.122, G.78, B.78-1
- ATASE, İSH, K.13, G.69, B.69-5.
- ATASE, İSH, K.15, G.63, B.63-1.
- ATASE, İSH, K.15, G.65, B.65-1.
- ATASE, İSH, K.16, G.69, B.69-1.
- ATASE, İSH, K.17, G.149, B.149-1
- ATASE, İSH, K.174, G.45, B.45-1.
- ATASE, İSH, K.18, G.12, B.12-1, 2.
- ATASE, İSH, K.18, G.21, B.21-1.
- ATASE, İSH, K.18, G.22, B.22-2.
- ATASE, İSH, K.18, G.23, B.23-1.
- ATASE, İSH, K.183, G.188, B.188-1.
- ATASE, İSH, K.184, G.187, B.187-1.
- ATASE, İSH, K.187, G.22, B.22-1.
- ATASE, İSH, K.19, G.79, B.79-1,2.
- ATASE, İSH, K.20, G.23, B.23-1
- ATASE, İSH, K.20, G.54, B.54-1,2.
- ATASE, İSH, K.21, G.100, B.100-1,2.
- ATASE, İSH, K.21, G.110, B.110-1,2
- ATASE, İSH, K.21, G.111, B.111-1
- ATASE, İSH, K.21, G.113, B.113-1
- ATASE, İSH, K.21, G.33, B.33-3.

- ATASE, İSH, K.22, G.84, B.84-1.
ATASE, İSH, K.26, G.117, B.117-3.
ATASE, İSH, K.265, G.14, B.14-1,2
ATASE, İSH, K.27, G.160, B.160-1,2.
ATASE, İSH, K.27, G.35, B.35-1
ATASE, İSH, K.27, G.42, B.42-4
ATASE, İSH, K.27, G.6, B.6-1.
ATASE, İSH, K.27, G.60, B.60-1.
ATASE, İSH, K.27, G.83, B.83-3,5.
ATASE, İSH, K.27, G.9, B.9-1,2,3,4,5,6.
ATASE, İSH, K.29, G.34, B.34-1,2,3,4,5,6
ATASE, İSH, K.3,G.84, B.84-1,2.
ATASE, İSH, K.35, G.64, B.64-1,2,4.
ATASE, İSH, K.35, G.79, 79-2-9.
ATASE, İSH, K.37, G.41, B.41-1,2.
ATASE, İSH, K.37, G.94, B.94-1.
ATASE, İSH, K.38, G.20, B.20-15,16.
ATASE, İSH, K.38, G.30, B.30-1.
ATASE, İSH, K.38, G.36, B.36-4.
ATASE, İSH, K.38, G.4, B.4-1.
ATASE, İSH, K.40, G.33, B.33-1
ATASE, İSH, K.48, G.18, B.18-1,2.
ATASE, İSH, K.49, G.103, B.103-3.
ATASE, İSH, K.58, G.104, B.104-1.
ATASE, İSH, K.59, G.4390, B.4390-1.
ATASE, İSH, K.6, G.11, B.11-1

ATASE, İSH, K.6, G.24, B.24-1,2.

ATASE, İSH, K.6, G.8, B.8-1.

ATASE, İSH, K.64, G.53, B.53-1.

ATASE, İSH, K.65, G.203, B.203-1

ATASE, İSH, K.7, G.109, B109-1

ATASE, İSH, K.74, G.92, B.92-1,2.

ATASE, İSH, K.75, G.88, B.88-1,3.

ATASE, İSH, K.8, G.118, B.118-1.

ATASE, İSH, K.86, G.65, B.65-2.

ATASE, İSH, K.9, G.19, B19-1

ATASE, İSH, K.9, G.5, B.5-1.

ATASE, İSH, K.97, G.17, B.17-1.

BOA, BEO, 340524.

BOA, DH/İ-UM, 19-9/1-69.

BOA, DH/İ-UM, 4-2/3-5.

BOA, DH-KMS, 55-1/28.

Gazeteler

HADİSAT, 28 Teşrin-i Sani 1334/ 28 Kasım 1918, N.40.

HADİSAT, 28 Teşrin-i Sani 1334/ 28 Kasım 1918, Nr:40.

HADİSAT, 5 Teşrin-i Sani 1334/ 5 Kasım 1918, N.17

HADİSAT, 5 Teşrin-i Sani 1334/ 5 Kasım 1918, Nr:17

İKDAM, 7 Teşrin-i Sani 1334/ 7 Kasım 1918, Nr: 7808.

İKDAM, 7 Teşrin-i Sani 1334/7 Kasım 1918, N.7808.

İKDAM, 8 Teşrin-i Sani 1334/ 8 Kasım 1918, N.7809.

Kitap ve Makaleler

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C II, İstanbul 1993.

Akgün, Seçil, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu", **Bellekten**, C/48, s.95-108.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C I, İstanbul 1992.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Ankara 1988.

Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İstanbul 1970.

Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, III, (TBMM Yayını), Ankara 1993.

Apak, Rahmi, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara 1990.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da**, İstanbul 1981.

Çapa, Mesut, "İzmir Müdafaa-i Hukuk Osmanlı Cemiyeti", **AAMD**, VII/21 (1991), s.553-567.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarihi Metinleri**, C I, Ankara 1953.

Gökbel, Asaf, **Milli Mücadele'de Aydın**, Aydın 1964.

Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, Ankara 1993.

Kitsikis, Dimitri, **Yunan Propagandası**, İstanbul 1964, s.141-177.

Köstüklü, Nuri, **Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Ankara 1990.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni**, C I, İstanbul 1993.

"Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, C 1, İstanbul 1962.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, C I, İstanbul 1987.

Sertoğlu, Mithat, "Mondros Mütarekesini Türk Milletine Bildiren Genelge", **BTTD**, S 63 (1972), s.14-17.

Sonyel, Salahi, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995.

- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Ankara 1991.
- Turan, Şerafettin, "Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler", **Cumhuriyetin 50.Yıl Dönümü Semineri**, Ankara 1975.
- Türk İstiklâl Harbi**, C I, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1962.
- Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, Ankara 2001.
- Ülkütaşır, Türkân, "Mondros Mütarekesi'nin Sarsıntıları ve Karşı Direnişler" **BTTD**, S 23 (Ağustos 1969), s.37-45.

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN TATBİKATI KAPSAMINDA İNGİLTERE'NİN ERZURUM MİSYONU

Muharrem TURP*

ÖZET

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda aldığı yenilgiler üzerine 30 Ekim 1918'de İngiltere ile Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. İngiltere'nin beklentileri Kafkasya, Ortadoğu ve Boğazlar üzerinde yoğunlaşıyordu. Bu sebeptendir ki mütarekeye tahliye, terhis, silahsızlanma ve yeni işgalleri kolaylaştırıcı hükümler koyuldu ve bunlar zaman içinde tatbik edilmeye başlandı.

Türk ordusu Mondros Mütarekesi gereği Kafkasya'yı ve ardından Elviye-i Selase'yi boşaltmaya başlarken İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerinde İngiliz kontrol heyetleri tesis edildi. Bu heyetlerden biri de Kafkas Cephesi'nde mütarekenin tatbikatını izlemek üzere Erzurum'da görevlendirildi.

Osmanlı Hükümeti ile İngiliz makamları arasında mütarekenin uygulanmasına yönelik ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir takip etse de İngiltere'nin bölgesel politikalarına uygun şekilde yürütüldü. Fakat 3 Mayıs 1919'da Kâzım Karabekir Paşa'nın 15. Kolordu Komutanlığına atanmasıyla birlikte Kafkas Cephesi'nde mütarekenin tatbikatında İngilizlerin aleyhine gelişmeler yaşanmaya başladı. Kâzım Karabekir Paşa, kolordunun zayıflatılmasına yönelik her teşebbüsü durdurduğu gibi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle yakın iş birliğine giderek İngiltere karşısında milli blok meydana getirmeye çalıştı. İngiliz yetkilileri önce hükümet üzerindeki nüfuzlarını kullanmaya çalışmışlarsa da bunda başarılı olamayınca kolordu merkezinde çalışmak üzere kalıcı bir misyonu görevlendirme kararı aldılar. İngiliz kontrol heyetinin amacı Kâzım Karabekir Paşa'nın direnişini kırmak ve İngiliz hükümetinin politik beklentilerini gerçekleştirmektir.

Kontrol heyeti İstanbul'da General Milne'nin idaresindeki İngiliz Karadeniz Kuvvetleri Başkomutanlığına bağlı olarak kuruldu. İngiliz misyonu çalışmaları esnasında Kafkasya'da bulunan İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı ile iş birliği yapmayı

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümü, muharremt28@hotmail.com

ihmal etmedi. Heyetin genel görevleri 9.Ordu/15.Kolordunun terhisi, silahsızlandırılması ve yeniden yapılandırılması şeklinde sıralanabilir. Fakat bunların dışında Ermeniler, Gürcüler ve aşiretlere yönelik propaganda faaliyetleri de yürüttü.

İlk önce Yüzbaşı Farel ve ardından İngiliz Kontrol Subayı Yarbay Rawlinson Erzurum'a geldi. İki kere Erzurum'a gelen Rawlinson'a birinci gelişinde silahların teslimi hususunda görev verilirken, ikinci gelişinde ise milli hareketin kadrosunu, programını ve hedeflerini tanıma ve İngiltere'nin süreci nasıl idare edeceğine ilişkin bilgi toplama görevi verildi. Bu iki süreç birbiri ile bağlantılı olsa da sebep sonuç itibariyle iki farklı misyonu ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Erzurum, Osmanlı Devleti çökerken milli hareketin ve direnişin simgesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, İngiltere, Erzurum, Rawlinson, Kâzım Karabekir.

BRITAIN'S MISSION OF ERZURUM WITHIN THE SCOPE OF THE IMPLEMENTATION OF THE ARMISTICE OF MUDROS

ABSTRACT

Upon the defeats it sustained in the First World War, the Ottoman Empire signed the Armistice of Mudros with Britain on 30 October 1918. Britain's expectations focused on the Caucasus, the Middle East and the Straits. Therefore, provisions of withdrawal, discharge and disarmament, and also provisions facilitating new occupations were included in the armistice and began to be implemented in the course of time.

As the Turkish army began to withdraw from Caucasia and then from the Three Sanjaks (Elviye-i Selase), British control committees were established in Istanbul and in various parts of Anatolia. One of these committees was assigned to Erzurum in order to watch the implementation of the armistice.

Although the relationships between the Ottoman government and the British authorities as regards the implementation of the armistice followed a fluctuating course, they were carried out in accordance with Britain's policies on the region. With the appointment of Kâzım Karabekir Pasha to the XV Corps on 3 May 1919, however, developments to the detriment of Britain in the Caucasian front began to occur in the implementation of the armistice. Kâzım Karabekir Pasha not only frustrated each effort for weakening the Corps but also established close cooperation with countrywide resistance organisations in order to form a national bloc against Britain. While the British authorities initially tried to use their influence on the government, these efforts failed and then they decided to assign a permanent mission to work in the centre of the Corps. The goal of the British control committee was to break Kâzım Karabekir Pasha's resistance and fulfil the political expectations of the British government.

The control committee was established under the British High Command of Black Sea Forces headed by General Milne in Istanbul. In the course of its activities, this British mission did not neglect to cooperate with the British Command of Occupation Forces in the Caucasus. The main tasks of the committee can be listed as the discharge, disarmament and restructuring of the Ninth Army / the XV Corps. Aside from these, however, it also carried out propaganda activities towards Armenians, Georgians and various clans.

Firstly Captain Farrell and then the British Control Officer, Lieutenant Colonel Rawlinson, went to Erzurum. In the Erzurum visit of Rawlinson, who came to this city twice, his task was about the delivery of arms, whereas his tasks in his second visit

included obtaining information about the staff, the program and the targets of the national movement, and also collecting information about how Britain would govern the process. Although these two processes were interrelated, they refer to two different missions in terms of cause and effect. From this point of view, Erzurum became the symbol of the national movement and resistance as the Ottoman Empire was falling.

Keywords: Armistice of Mudros, Britain, Erzurum, Rawlinson, Kâzım Karabekir.

GİRİŞ

Eylül 1918'de Bulgaristan savaştan çekilince Osmanlı Hükümeti mütareke için yollar aramaya başladı. İngilizler, muhtemel bir Osmanlı mütarekesinde üç bölgenin; Boğazlar, Kafkasya ve Ortadoğu'unun kendi kontrolleri altında olmasını arzu ediyordu. Bu doğrultuda Türk ordusunun Kafkasya, İran ve Musul'dan çekilmesini şart görüyordu. Mütareke heyetinin başına getirilen Amiral Calthorpe'a verilen taslakta bu hususlar özellikle vurgulandı¹.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre, Osmanlı ordusu terhis edilecek (5. Madde), 1914 sınırlarına çekilecek (11. Madde), Güney Kafkasya Demiryolları da dâhil olmak üzere tüm demiryolu ve haberleşme ağı İtilaf Devletlerinin kontrolüne girecek (15. Madde), Osmanlı ordusunun elindeki silahların kontrolü İtilaf Devletlerine geçecek (20. Madde), Vilayat-ı Sitte'de bir karışıklık olursa işgal edilecekti (24. Madde)². Böylece Kafkasya ve İran'ın tahliyesi kesin hükme bağlanmış oldu. Bununla birlikte 24. Maddeyle Rum ve Ermenilerin doğu vilayetleriyle ilgili talepleri için bir adım atılmış oldu³.

Kafkas Cephesi'ndeki durum oldukça karışıktı. Ahmet İzzet Paşa henüz mütareke imzalanmadan 21 Ekim 1918'de Şark Orduları Grup Komutanlığına Brest-Litovsk Antlaşması ile kazanılan Elviye-i Selase dışında kalan bütün Kafkasya ve İran arazisinden çekilme emri verdi. Ahmet İzzet Paşa, 9. Ordunun yeni vazife alanını şu şekilde belirtmekteydi: “*Nazlıçay'ın İran hudüdünü kestiği noktadan Karadeniz'e kadar uzanan hudüdün emniyetini sağlamak...*”⁴.

¹ 1918'de Osmanlı 3. Ordusunun Bakü'ye kadar ulaşmış olmasından rahatsız olan İngilizler, bilhassa bölgede kendilerine bağlı bir uydu devlet olarak faaliyet gösterecek Büyük Ermenistan'ın kurulması için Osmanlı kuvvetlerinin Güney Kafkasya ve İran'dan çekilmesini hedeflendi. Selçuk Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, İstanbul, 2008, s. 43-45.

² Ali Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948, s.69-73.

³ Selçuk Ural, “Milli Mücadele'nin Başlarında Doğu'da Milli Teşkilatlanma ve Hususiyetleri”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S 13, 2017, s. 60.

⁴ Ural, **a.g.e.**, 120-121: Bununla beraber mütarekenin 11. ve 15. Maddeleri de Ahmet İzzet Paşa'nın emirlerini zorunlu kılmaktaydı. Bu sırada Kafkas Cephesi'ndeki birlikler, Mirliva Nuri Paşa komutasında Bakü'de bulunan Kafkas İslam Ordusu ve Mirliva Yakup Şevki Paşa komutasında merkezi Kars'ta bulunan 9. Ordu idi. **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikati**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 222.

Harbiye Nezareti, 27 Ekim 1918'de yayınladığı emirle Azerbaycan ve Şimali Kafkasya Komutanlığını ortadan kaldırdı ve Kafkas İslam Ordusu lağvedildi. Yakup Şevki Paşa⁵ komutasındaki 9. Orduya da Kuzeypatı İıran ve Kafkasya'nın tahliyesi emredildi. 17 Kasım'da Bakü'den ayrılan Türk Ordusu, 4 Aralık 1918'de Elviye-i Selase'ye kadar çekildi. Ancak İngiltere, mütarekeye göre Elviye-i Selase'nin de tahliyesini istiyordu. Bu yüzden siyasi baskıyı arttırdılar⁶. Türk tarafının tahliyeyi geciktirmesi üzerine İtilaf Karadeniz Orduları Komutanı General Milne tarafından Kars'a gönderilen 27. İngiliz Tümen Komutanı General Walker ile Yakup Şevki Paşa arasında 7 Ocak 1919'da yapılan görüşmede tahliyenin 20 gün içinde (25 Ocak 1919) tamamlanması kararlaştırıldı. Bu karar doğrultusunda 13 Ocak'ta 9. Ordu karargâhı Erzurum'a taşındı⁷.

Yakup Şevki Paşa, Elviye-i Selase'de olduğu gibi Erzurumlulara da millî ve manevi destek verdi. Gözlerinden rahatsız olmasına rağmen İstanbul'a gitmeyi reddetti ve bölgedeki gelişmeleri Türkler lehine çevirmeye çalıştı. 26 Şubat 1919'da Paris'te yapılan konferansta Ermenilerin Vilayet-ı Sitte'yi istemesi bölgede önemli gelişmelere sebep olacaktı. Bu gelişmelerden en önemlisi 10 Mart 1919'da İstanbul'da Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması oldu. Cemiyetin Erzurum şubesi 4 Aralık 1918'de açıldı. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri, cemiyetin başına Yakup Şevki Paşa'nın geçmesini istese de Paşa, özellikle gözlerinden rahatsız olması sebebiyle bu görevi geri çevirdi. Ancak İstanbul'a dönene kadar cemiyete destek vermeyi de ihmal etmedi⁸.

1. İngilizlerin Erzurum'da Kontrol Merkezi Oluşturma Çabaları

Yakup Şevki Paşa'nın yerel halka silah dağıtması ve teşkilatlandırması, tahliye sürecini Şubat 1919'a kadar geciktirmesi ve bu sırada silah, hububat ve iaşenin büyük kısmını Elviye-i Selase'nin dışına çıkarması İngilizleri ra-

⁵ Yakup Şevki Paşa, 17 Haziran 1918'de 9. Ordu Komutanı olarak görevlendirilmişti. **BOA**, İ.DUİT, 157/21.

⁶ M. Sait Dilek, "Mütareke Döneminde Türk Ordusu'nun Elviye-i Selase'den Tahliye Edilmesi", **Atatürk Dergisi**, C 3, S 3, 2003, s. 234-235.

⁷ Ural, **a.g.e.**, s. 160-162.

⁸ Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 142-144.

hatsız ediyordu. Özellikle Sevr Antlaşmasının taslağının belirlenmeye başladığı sırada İngilizlerin, tehlikeli gördükleri komutanların görevden alınması konusunda Harbiye Nezareti üzerindeki baskıları daha da arttı. Bu nedenle 2 Ocak 1919'da Amiral Calthorpe Londra'ya gönderdiği telgrafta Kafkasya ve Kilikya'da mütarekenin ihmal ve ihlal edildiğini öne sürüyordu. 18 Şubat 1919'da General Milne, Harbiye Nezaretinden Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a çağırılmasını ve 9. Ordunun lağvedilmesini istedi. Ancak Yakup Şevki Paşa, Harbiye Nezaretinden gelen emirleri geciktiriyordu. Bu sırada İngilizlerin baskısı giderek arttı⁹. Nitekim Harbiye Nezareti, 2 Nisan 1919'da 9. Ordu Komutanlığını lağvederek yerine 15. Kolordu Komutanlığının kurulduğunu, yeni komutanın gelişine kadar tümen komutanlarından birinin kolorduyu vekâleten idare etmesini ve Yakup Şevki Paşa'nın da derhal İstanbul'a hareket etmesini emretti¹⁰.

İngiliz makamları kolorduyu kontrol altına almak ve Yakup Şevki Paşa'nın faaliyetlerini incelemek amacıyla Erzurum'a bir heyet gönderdi. Bu amaçla ilk olarak Topçu Yüzbaşısı Farel, görevlendirildi. Heyet, 9 Nisan'da Pasinlere geldi ve belediye tarafından hazırlanan evde kaldı. Heyete, belediye tarafından öğle yemeği verildi ve bu sırada heyetin 3 gün bölgede kalacağı daha sonra geri döneceği bilgisi alındı¹¹. Heyet, 10 Nisan'da Erzurum'a geldi. Farel aynı gün beraberindeki Süvari Yüzbaşısı Katon (?) ile birlikte Vali Münir Bey'i ziyaret ederek memleket ahalisi, zahire mevcudu ve Erzincan yolu hakkında malumat istedi. Bununla birlikte mütareke hükümlerinin ne şekilde uygulandığını anlamak üzere askeri makamlar nezdinde tetkikata ise henüz başlamadıklarını söyledi¹². Farel, 11 Nisan 1919'da Kolordu Komutan Vekili Rüştü Bey ile görüştü. Farel, gözlerinden rahatsız olan Yakup Şevki Paşa'nın durumunu sorduktan sonra tümenlerin mevcut durumu ile 15. Kolordu'ya atanan Kâzım Karabekir Paşa'nın ne zaman geleceğine dair bilgi istedi. Rüştü Paşa tarafından bilgilendirdikten sonra askeri depo ve ambarlarda incelemelerde bulundu¹³.

⁹ Yel, a.g.e., s.152-154.

¹⁰ Haluk Selvi, **Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, 35-36.

¹¹ BOA, DH.ŞFR., 625/70.

¹² BOA, DH.ŞFR., 625/109.

¹³ ATASE, İSH, K.187, G.14, B.14-1,2.

12 Nisan'da Münir Bey, İngiliz zabitlerini ziyaret etti. Farel, bu ziyarette Münir Bey'le nüfus ve Ermeni mezalimi hakkında fikir teatisinde bulundu. Ayrıca Farel, Ermenilerin, Erzurum'a gelmeleri halinde bunu kabul edip etmeyeceklerini sordu. Münir Bey ise Farel'e lazım gelen cevapların verildiğini Dâhiliye Nezaretine gönderdiği şifreli telgrafta belirtti¹⁴.

14 Nisan'da Yüzbaşı Farel ile Rüştü Bey tekrar görüştü. Bu görüşmede Farel, Kars'a Ermenilerin gelmeleri durumunda ordunun izleyeceği yolun ne olacağını sordu. Rüştü Bey, ordunun Kars'taki teşkilatla ilişkisinin olmadığını belirtti. Farel'in Erzurum'a Ermenilerin gelmesi halinde ne yapılacağını sorması üzerine ise Rüştü Bey, bu durumda gelen emri uygulayacaklarını söyledi. Ardından bölgenin Ermenilere feda edilemeyeceğini de ekledi¹⁵. Rüştü Bey ile Farel arasında görüşmeler olurken Yakup Şevki Paşa, 14 Nisan'da Erzurum'dan ayrıldı¹⁶. Fakat 21 Nisan 1920'de İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi. 1921'de İngilizler imzalanan anlaşmayla birlikte esirler mübadele edilince yeniden Anadolu'ya döndü ve milli mücadeleye katıldı¹⁷.

Yüzbaşı Farel'in heyetinde bulunan Yüzbaşı Foraka (?), Tortum ve Oltu'da, iki subay ise Hasankale ve Sarıkamış'ta çeşitli incelemelerde bulundu¹⁸. Farel ve beraberindeki heyet daha sonra Oltu'ya giderek 3 Mayıs 1919'da Oltu'daki milli teşkilatı dağıttı. Ardından Farel, mutasarrıflık görevini üstelendi. Yerli halkın elindeki silahlara el koydu ve bir süre sonra görevinden ayrıldı¹⁹.

2. İngiliz Kontrol Karargâhının Kuruluşu

İngiltere için Erzurum son derece önemliydi. Trabzon-Tebriz yolu üzerinde bulunması ve Kafkasya'ya olan bağlantısı nedeniyle Farel'den sonra Erzurum'da bir kontrol karargâhı tesis etme çalışmaları devam etti. Bu amaç-

¹⁴ BOA, DH.ŞFR., 625/131.

¹⁵ BOA, DH.ŞFR., 626/44.

¹⁶ Yel, a.g.e., 157-158.

¹⁷ Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s. 39.

¹⁸ BOA, DH.ŞFR., 625/145;ATASE, İSH, K.32, G.139.

¹⁹ Yunus Zeyrek, "Elviye-i Selase'nin Son Yılları: IV, Esaretten Kurtuluşu Doğru", **Bizim Ahıska**, S 19, 2010, s. 13.

la görevlendirilen kişi ise İngiliz İstihbarat Subayı Yarbay Rawlinson oldu. Atama kararının ardından Batum'dan Trabzon'a geçen Rawlinson, 22 Nisan 1919'da Erzurum'a geldi. Rawlinson'un görevi, mütareke şartlarına göre Türk ordusunda, mütarekeye aykırı uygulamalar olup olmadığını tespit etmek, terhis işlemlerini kontrol etmek, silahları toplamak ve fazla silahları işgal kuvvetleri depolarına sevk etmek idi²⁰.

Rawlinson, ilk iş olarak Rüştü Bey'den askeri birliklerin yerleri, mühimmatın miktarı, terhis ve silahların teslimi için İstanbul'dan alınan emirler ile sevke ilişkin işlemlere ait belgelerin kopyasını istedi. Rüştü Bey'den daha sonra mütareke hükümleri mucibince yapılan faaliyetler hakkında aldı. Rüştü Bey, tümenlerde 3.067 tüfeğin elde tutulduğunu belirtti. Ancak Rawlinson bu sayının 1.500'e düşürülmesi gerektiğini iddia etti. Kadro fazlası silahlar hakkında bilgiler veren Rüştü Bey, buna göre kolorduya ait kadro fazlası mühimmatın büyük bölümünün sandıklandığını belirtti. Ancak Hasankale'de bulunan mühimmatın depolanması için gerekli sandıkların yapımı hala devam etmekteydi. Ayrıca Van'da bulunan mühimmat kış dolayısıyla işler gecikse de sandıklanmış bir vaziyette sevk için beklemekteydi. Trabzon'da ise mühimmatın önemli bir kısmı İstanbul'a gönderilmişti²¹.

Rüştü Bey, Rawlinson'un tüfek sayısının düşürülmesi hususundaki isteği karşısında Harbiye Nezaretinden konuya ilişkin bilgi istedi. Rüştü Paşa'nın beklediği cevap 26 Nisan 1919'da geldi. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, İngilizlerin barış zamanında oluşturulacak olan kadroya göre hesap yaptıkları için yanlış sonuca ulaştıklarını belirtmekteydi. Şakir Paşa, eldeki tüfek sayısının er sayısına göre fazla olduğunu ise kabul etmekteydi. Ancak bunun sebebi mütareke hükümlerine göre askerlerin terhis edilmesiyle birlikte tüfek sayısının asker sayısından fazla olmasıydı²².

24 ve 25 Nisan'da Rawlinson incelemelerini sürdürdü. Asker yoklama defterleri, maaş bordroları dâhil bütün askeri kayıtları tetkik etti. Ardından tef-

²⁰ Yavuz Özdemir, "İngiliz Yarbayı Rawlinson-Mustafa Kemal Görüşmeleri", *Atatürk Dergisi*, C 2, S 1, 1997, s. 59-60.

²¹ *ATASE*, İSH, K.35, G.34, B.34-1,2,3.4.

²² *ATASE*, İSH, K.27, G.25, B.25-1.

tiş için Kars'ta bulunan Kafkasya Kuvvetleri Komutanı General Thompson'a rapor vermek üzere 26 Nisan'da Kars'a hareket etti²³.

Rawlinson, Kars'ta General Thompson ile yaptığı görüşmenin ardından 30 Nisan'da Erzurum'a döndü. Döner dönmez de aldığı emir doğrultusunda kolordu komutanlığına gayet uzun istekler içeren bir nota verdi. Notada şu hususlar yer alıyordu:

1. Erzurum, Hasankale ve Sarıkamış ambarlarında bulunan top, tüfek ve makineli tüfeklerin derhâl Sarıkamış'ta vazifelendirilen İngiliz subayına teslim edilmesini istedi. Buradaki silahlar daha sonra Batum'a gönderilecekti.

2. Rawlinson ayrıca silahların sevkine ne zaman başlanacağını hakkında bilgi verilmesini istedi.

3. Rus, İngiliz ve Fransızlara ait top, tüfek, makineli tüfeğin miktarını ve nerede olduklarını gösteren cetvellerin acilen iletilmesini isteyen Rawlinson, sevki mümkün olmayan topların da imha edilmesini istedi.

4. Erzurum-Sarıkamış demiryolunun durumu hakkında bir rapor istedi.

5. Rawlinson'un bunlarla yetinmeyerek 3. Tümen Komutanı Halit Bey'in İstanbul'a gönderilmesini isteyerek, bu mümkün olmaz ise 15. Kolordu Komutanı'nın onun yerine gideceği tehdidinde bulundu²⁴.

Rawlinson'un, bir kontrol subayı gibi değil de kolordu komutanının amiri gibi yazdığı notada çok önemli hususlar vardı. Birincisi silahların Batum'a sevki durumunda İngilizlerin Ermeni ve Gürcüleri silahlandırması için bir fırsat doğacaktı. İkincisi İtilaf Devletlerine ait silahların iadesi meselesi gündeme getiriliyordu. Bu silahların ne kadarının satın alınmış, ne kadarının ganimet olarak ele geçirilmiş olduğuna ilişkin net bir bilginin olmamasına rağmen istenmesinin amacı mütareke şartlarının yerine getirilmesinden ziyade ordunun zayıflatılmasına zemin hazırlamaktı. Rüştü Bey Rawlinson'a silah ve cephanenin sevki için hazırlıkların devam ettiğini ve ulaşımın uygun olmasıyla nakliyenin başlayacağı tarzında bir karşılık verdi²⁵.

²³ Alfred Rawlinson, **Ortadoğu Hatırları 1918-1922**, Çeviri: Cengiz İ. Çay, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2016, s. 215.

²⁴ **ATASE**, İSH, K.49, G.13, B.13-2; **ATASE**, İSH, K. 90, G.67, B.67-1,2,3.

²⁵ Ural, **a.g.e.**, 289-290.

3. Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'a Gelişi ve Faaliyetleri

Kâzım Karabekir Paşa, Birinci Dünya Savaşı sırasında 3. Ordu'ya bağlı 1. Kafkas Kolordu Komutanı olarak bölgede bulunmuş ve Erzurum, Erzin-can ve Kars'ın kurtarılmasında önemli bir rol oynamıştı. 31 Ekim 1918'de 1. Kolordu Karargâhının kaldırılmasının ardından Yakup Şevki Paşa ve Halit Bey ile görüşerek Türk ordusunun çekilmesiyle ortaya çıkabilecek sorunlara değinerek halkın teşkilatlandırılması gerektiği üzerinde durmuştu. 28 Kasım 1918'de İstanbul'a dönen Paşa, 2 Mart 1919'da Yakup Şevki Paşa'dan boşalan 15. Kolordu Komutanlığına tayin edildi ve 3 Mayıs'ta Erzurum'a geldi²⁶.

Mayıs ayı boyunca Erzurum'daki cephaneliklerde incelemelerde bulunan Rawlinson, Bu hususta Türk makamlarının kendisine verdiği bilgilerle yetindi. Rawlinson'un elde ettiği bilgilere göre bölgede 500'den fazla top ve 200.000'den fazla top mermisi bulunmaktaydı. Bunların büyük çoğunluğu kullanılacak durumda olmasa da tehlike arz etmekteydi. Rawlinson topların ve mermilerin büyük oranda kullanılamaz hale getirilmesi emrini verdi. Toplamda 100.000 olarak belirlediği küçük silahların her tümen için 3.000 ve toplamda 15.000'i aşmayacak şekilde azaltılmasını uygun buldu. Nitekim bu amaçla çalışmalarına devam etti. Ancak silahların taşınması hususu önemli bir problem olarak karşısına çıktı. Mütareke hükümlerine uygun olarak silahların teslimi hususu için topların kama bloklarını, tüfeklerin mekanizma süngülerini toplamayarak ve ülke dışına çıkarması gerekiyordu. Bunun için Erzurum'u Sarıkamış üzerinden Rus demiryoluna bağlayan hattın tamir edilmesi gerekiyordu. Ancak eldeki imkânlar ve taşıt miktarı yeterli görünmüyordu²⁷.

Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'a geldikten bir gün sonra Rawlinson ile bir görüşme gerçekleştirdi. Kâzım Karabekir Paşa, Rawlinson'a vazifesini sordu. Rawlinson'un mütareke hükümlerinin doğu bölgesinde uygulanmasını

²⁶ BOA, İ.DUİT, 158/52; Selvi, a.g.e., 69-70; Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'a hareket etmeden önce 11 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Bu görüşmede doğudaki milli teşkilatları Erzurum'da birleştirerek milli bir teşkilatlanma meydana getirmek ve mevcut kolordusunu da bu oluşumun ordusu haline getirmek istediğini Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirdi. Bu şekilde doğu bölgesi güvence altına alınacak ve mevcut askeri gücün batıya yönelmesi sağlanabilecekti. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'ya da ihtiyacı olduğunu söyleyen Karabekir Paşa onun da Anadolu'ya bir an evvel gelmesini istediğini ifade etti. Cemalettin Taşkıran, **Milli Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa**, Ankara, 1999, s.51-53.

²⁷ Rawlinson, a.g.e., 220-221.

denetlemek cevabını vermesi üzerine “*o halde firkalara ve kolorduya emir verir gibi neden yazdığını*” sordu. Rawlinson-Karabekir görüşmesi oldukça gergin geçti. Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum halkının Ermeni mezaliminden çok çektiğini ve son zamanlarda Erzurum’un da Ermenistan olacağı ve ordunun silahlarının toplanacağı söylentilerinin günün birinde Rawlinson’un hayatına mâl olabileceğini söyledi. Rawlinson ise bu sözleri makul buldu ve daha nazik hareket edeceğini ifade etti. Kâzım Karabekir Paşa, Rawlinson’a iletişimin daha rahat sağlanması için Fransızca bilen bir subayı yanında görevlendirmek istediğini söyledi. Rawlinson talebi olumlu buldu. Tayin edilen subay Fransızcanın yanında İngilizce de biliyordu²⁸.

Kâzım Karabekir Paşa, görüşmenin ardından 6 Mayıs’ta Harbiye Nezaretine telgraf çekerek sevk işlemlerinin Sarıkamış ve Trabzon üzerinden yapılması için hazırlıkların devam ettiğini ve yakında başlanacağını bildirdi. Esasında Paşa, Harbiye Nezaretini ve İngilizleri oyalamaya çalışmaktaydı²⁹.

15. Kolordunun önemli sorunlarından biri de İngiliz casuslarının faaliyetleriydi. Öyle ki Kâzım Karabekir Paşa, 5 ve 7 Mayıs’ta 12. Tüme telgraflar göndererek İngilizlerin siyasi meseleler hakkında bilgi almak için casuslar görevlendirdiklerini ve bunlara karşı dikkatli olunmasını istedi. Dağıstanlı olduğu düşünülen casus nedeniyle yabancı ve şüpheli askerlerin askeri binalar civarına sokulmamasını emretti. İngilizler, silahların sevki geciktikçe çeşitli propagandalarla halkı yönlendirmeye çalışıyorlardı. Bu amaçla Rawlinson, bölgede barışın tesis edilmesi için Kafkas devletleri ile federasyona gidilmesinin en doğru seçenek olduğu haberini yaymaya başladı. Ancak bu teşebbüsler halkta bir karşılık bulmadı. Haziran ayının ortasından itibaren yeni bir propaganda süreci başladı. 5 Mayıs’ta bir İngiliz subayı Beyazıt’a geldi ve Paris Konferansı’nın aldığı karar gereği Beyazıt’ın İngiliz himayesi altında Ermenistan’a verildiğini iddia etti³⁰.

²⁸ Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, C I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 60; Rawlinson anılarında Kâzım Karabekir Paşa için “*tanışma bahtiyarlığına eriştiğim birinci sınıf Türk Subaylarının en özgün örneğidir*” demektedir. Onun uzun süren savaşlarda edindiği tecrübeye vurgu yapan Rawlinson, uzun zaman Kâzım Karabekir Paşa’nın yanına esir kalsa da ona her zaman saygı duyduğunu ve ehliyetli bir komutan olarak takdir ettiğini de belirtmektedir. Rawlinson, **a.g.e.**, 220.

²⁹ Ural, **a.g.e.**, 292.

³⁰ Ural, **a.g.e.**, s. 340-344.

9 Mayıs'ta Rawlinson, Kolordudan tümenlerin numaraları ile mevzilerini ve sevkiyat tarihini sorarak Halit Bey hakkında bilgi istedi. Karabekir Paşa 10 Mayıs'ta verdiği cevapta birliklerin yerlerini ve numaralarını belirtti. Ardından sevkiyata ilişkin olarak Sarıkamış'a hareket eden trenin Yeniköy'de yolun yıkılmış olması nedeniyle Zivin'e döndüğünü, Soğanlı Dağı sınırının hemen doğusundaki istasyon ile Sarıkamış arasındaki demiryolu raylarının da sökülmüş olduğunun haber alınması nedeniyle keşif çalışmalarının başlatıldığını beyan etti. Halit Bey meselesine ilişkin izinli olarak ise Halit Bey'in İstanbul'a gideceğini bunun için tümen karargâhının Trabzon'a ulaşmasının beklendiğini ifade etti³¹.

Bu sırada Rawlinson, yanındaki tercümanlar vasıtasıyla halktan bilgi toplamaktaydı. Genç bir Rus subayı vasıtasıyla hem iyi bilgiler alıyor hem de propagandaları halka yayıyordu. Bu tarz casusluk faaliyetlerine karşı subayların bilgilendirilmesi için Kâzım Karabekir Paşa her hafta oynanan piyesler arasına bir de casus piyesi koydurdu³².

İngilizler, tümenlerdeki tüfek sayısının 1.500, er sayısının ise 2.020'ye kadar düşürülmesi hususunda baskılarını arttırmaktaydı. Harbiye Nezareti, mütareke şartları gereğince 1.500 tüfeğin elde, hazeri teşkilat nizamnamesine göre 1.710 tüfeğin de depolarda tutulmasını istemekteydi. Buna binaen Karabekir Paşa tümen başına 3.210 tüfek ve mekanizmayı depolara koydurdu. Bu durumu hoş karşılamayan İngiliz makamları 1.500 sayısında ısrar etmekteydi. Nitekim Harbiye Nezareti, Sadaret makamı üzerinden yaptığı girişimlerden sonuç elde edemeyince tümen başına 1.500 silahın bulundurulmasını kabul etmek zorunda kaldı³³.

15. Kolordunun karşılaştığı sorunlardan biri iaşe sorunu idi. Elviye-i selase'den çekilirken mevcut iaşenin bir kısmı getirilememişti. Ayrıca Ermeni tehlikesi göz önüne alınarak üç tümen Erzurum'da bulunuyordu. Bu durum birliklerin iaşesinde sıkıntılar doğuruyordu³⁴. Sorunu hafifletmek maksadıyla

³¹ 4 Tümenen oluşan 15. Kolordunun toplam mevcudu 17860 idi. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, C I, s.61; Ural, **a.g.e.**, 293-294.

³² Karabekir, **a.g.e.**, s.128.

³³ Harbiye Nezareti 3. ve 15. Kolordulara bir emir göndererek birliklerde 1.500 tüfeğin tutulmasını, bunun dışında kalanların en kısa sürede İstanbul'a gönderilmesini emretti. Ural, **a.g.e.**, 275-276.

³⁴ Ural, **a.g.e.**, 237-238.

bölgedeki birliklerin yerini kaydırmaya karar verildi. Bu amaçla 3. Kafkas Tümeni, Trabzon vilayetine kaydırıldı. General Milne, 3. Kafkas Tümeninin Trabzon'a naklini uygun bulmadığı gibi 12. Piyade Tümeni'nin Horasan'dan Bayezid'e nakledilmesine de karşı çıktı³⁵. Bu değişiklikler sadece iaşe ve ulaşımaya değil aynı zamanda Ermeni ve Rum tehdidine karşı alınmış bir önlemdi. Harbiye Nezareti, Kolorduya 12. Tümenin Beyazıt'a nakli hususunda bir karar alıp almadığını sorduğunda Kolordunun böyle bir karar almadığını öğrendi³⁶. Kolordu Komutanlığı yalnızca iaşe sorunu nedeniyle 12. Tümenin Horasan ve civarındaki alayını Eleşkirt'e nakletmek istediklerini söyledi³⁷. Bölgedeki gelişmeler İngilizlerin istediğinin tam tersi bir yöneydi. Nitekim Kolordudaki her değişikliğin kendilerinin onayıyla olmasını istiyorlardı. Bir önlem alınması gerektiğini düşünen General Beach, 2 Haziran'da Karabekir Paşa'ya silah sevkiyatını gündeme getirerek kesin bir tarih verilmesini istedi³⁸. Bundan bir gün sonra Rawlinson ile bir araya gelen Karabekir Paşa silahların teslimi hususunda izlenecek yolu dinledi ve tüm söylenenlere istekliymiş gibi davrandı³⁹.

4. Kâzım Karabekir Paşa'nın Silahların Sevkinin Durdurması/Kaçırması

Yarbay Rawlinson durumu yakından görmek ve bilgi almak amacıyla 7 Haziran'da Trabzon'a gitti. 8 Haziran'da Trabzon'a vardı. Burada Yüzbaşı Fletcher komutası altında 2 istihbarat subayı, 2 astsubay, 2 tercüman, 20 asker ve bir doktordan oluşan bir grup tarafından karşılandı. Rawlinson, Trabzon'a ilk gelişinde Müstahkem Mevki Komutanlığından tümen ve depolarında bulunan silah ve mühimmat miktarı hakkında geniş bir rapor hazırlayarak Erzurum'a göndermesini istemişti. Ancak raporu inceleyen Rawlinson mevcut silah ve mühimmatın düşük gösterildiğini fark edince civar köylerde çeşitli araştırmalar yaptı. Rawlinson listede belirtilen 300 top dışında başka topların da olduğundan şüpheleniyordu. Nitekim yaptığı araştırma sonucunda sahilin biraz dışında kırktan fazla iyi durumda top ve cephaneye buldu. Bu du-

³⁵ ATASE, İSH, K.32, G.65, B.65-2.

³⁶ ATASE, İSH, K.122, G.29, B.29-34.

³⁷ ATASE, İSH, K.122, G.29, B.29-14.

³⁸ ATASE, İSH, K.35, G.39, B.39-1.

³⁹ Rawlinson, a.g.e., s. 224.

rum hakkında Rawlinson Türklerin kendisine gözden kaçırdıkları hususunda güvence verdiğini belirtmektedir⁴⁰.

13 Haziran'da Erzurum'a dönen Rawlinson Erzurum'daki silah ve mühimmatın miktarına ilişkin güvenilir bir liste oluşturdu. İngiliz Kontrol Heyeti, silahların bir kısmının Trabzon'a, diğer kısmının da demiryoluyla Sarıkamış üzerinden Batum'a sevki için çalışmalara başladı⁴¹.

Bu sırada Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcileri de silahların götürülmemesi hususunda halkı örgütleyerek Kâzım Karabekir Paşa'yı ziyaret etti ve 25 Temmuz'da Valiliğine şu tezkereyi sundu:

“*Erzurum Vilâyeti Celîlesi 'ne*

Bugün ahalimizden bir hey'et cemiyetimize müracaat ederek mevcut eslihanın Kars'a nakli için makam-ı aidîden emir verildiği istihbar olduğunu ve sulh-ı umumî tekarriür etmeden Vilâyât-ı Şarkıyye'deki islam hukuku tamamıyla temin edilmeden milletin buradaki silahların teslimine katıyyen muvafakat eylemeyeceğini ve şayet emir mevki'-i tatbiki konulacak olursa bunun hükümet eliyle millet silah ve ordusundan tecrit edilerek düşmana teslim edileceği manâsında telâkki olunarak eslihanın nakline katıyyen mümanaat olunacağını ve bu taktirde halk efradı ailesini düşmanın eyadî-i zulmüne bırakmamak için kendi eliyle öldürdükten sonra düşmana mükabele edeceğini beyan ve hükümetin be emri mevki'-i tatbiki vaz'etmeyeceğini ümit etmekle beraber bu hususu cemiyetimiz tarafından tekrar hükümetin nazar-ı dikkatine arzemesini rica eyledi. Cemiyetimizin bu nokta-i nazara tamamıyla müsterek bulunduğundan yakın bir mazideki memleketin garbinde tehaddüs eden vaziyet-i malûmeye düşülmemesi için cihet-i askeriyeye milletin bu muhikk talebinin iblâğı istirham olunur⁴²”

Erzurum Kongresi'nin yaklaşmasıyla birlikte Kâzım Karabekir Paşa daha sert adımlar atmaya başladı. 25 Temmuz günü akşam geç saatlerde Rawlinson'a bir telgraf çekti. Rawlinson'un silahların sınır dışına sevkine izin verilerek bu iş için asker göndermesi talebini kesin bir dille reddetti. Rawlin-

⁴⁰ Rawlinson, a.g.e., s. 226.

⁴¹ Ural, a.g.e., 296-298.

⁴² Selvi, a.g.e., 67-68.

son, bu durumun “*Türk Hükümeti’ne kendi ricası üzerine bahşedilen Mütareke hükümlerine doğrudan doğruya aykırı olduğunu ve bunda ısrar edilirse, Mütareke’nin sona ereceğini*” bildirdi⁴³.

Kâzım Karabekir Paşa 26 Temmuz’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcileriyle bir görüşme gerçekleştirdi. Kâzım Karabekir Paşa heyete, silahların teslimi gerçekleşirse bölgede Ermeni katliamlarının artacağını gerekçe göstererek Rawlinson’un silahları sevk kararını protesto etmelerini söyledi. Bunun üzerine heyet Rawlinson’un bulunduğu yere giderek görüşlerini dile getirince Rawlinson oldukça sinirlendi ve silahlar teslim edilmezse bölgenin İngilizler tarafından işgal edileceğini tehdidinde bulundu. Bu sırada Kâzım Karabekir Paşa daha evvel yaptığı planı işlemeye başladı. Buna göre Rawlinson’un isteği üzerine silahlar sevk edilecek fakat Kâzım Karabekir Paşa’nın tertibiyle köylü kılığına girmiş askerler tarafından Taşkesen İstasyonu’nda treni durdurarak silahları kaçıracaklardı. Nitekim plan hazırlandığı gibi uygulandı ve 26 Temmuz günü Rawlinson’a çekilen telgrafta silahların halk tarafından zorla trenlerden kaçırıldığı ve diğer mühimmatın da aynı akıbete uğramaması için Erzurum’a geri çağırıldığı ifade edildi. Böylece Kâzım Karabekir Paşa, Rawlinson’u başarısızlığa uğramış oldu⁴⁴. Rawlinson, durumdan şüphelense de elinde aksini ispat edecek bir veri bulunmuyordu⁴⁵.

Karabekir Paşa, Harbiye Nazırı’na 10 Ağustos’ta gönderdiği telgrafta silahların kaçırılması meselesine ilişkin yaptığı açıklamada bu meselenin tek gerekçesi olarak, Ermeni katliamlarından çekmiş halkın namusu ve hayatı için galeyâna gelmesini gösterdi. Mevcut süngü kolu ve kamaların Trabzon’a gönderilmesi hususunda ne derece başarılı olunacağını kestirilememesi nedeniyle mühimmatın barış antlaşması imzalanana kadar Erzurum’da kalmasını istedi. Karabekir Paşa, “*millette hâsıl olan hayat endişesi dolayısıyla malzeme-i harbiyeden hiçbir şeyin, hiçbir tarafa gönderilmesine imkân kalmamıştır*” diye vurguladı⁴⁶.

⁴³ Rawlinson, **a.g.e.**, 268.

⁴⁴ Karabekir, **a.g.e.**, s.121-126.

⁴⁵ Rawlinson, **a.g.e.**, 272.

⁴⁶ Karabekir, **a.g.e.**, s.143-144.

5. Erzurum Kongresi ve Rawlinson'un Erzurum'dan Ayrılışı

Rawlinson bir yandan silahların teslimine çalışırken diğer yandan bölgedeki siyasi gelişmeleri takip ediyordu. Erzurum Kongresi'nin düzenleneceği haberini alınca kongrenin düzenlenmesini engellemek amacıyla 9 Temmuz öğleden sonra Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yaptı. Mustafa Kemal Paşa'ya kongrenin yapılmamasını ve yapılsa dahi kendisinin katılmamasını söyledi. Kongre'nin düzenlenmesi durumunda Mondros Mütarekesi'ne göre Erzurum'un işgal edileceği tehdidinde bulundu. Mustafa Kemal Paşa ise Rawlinson'un tehdidine karşılık olarak, kongrenin düzenlenmesine halkın karar verdiğini, ne İngiliz Hükümetinin ne de Rawlinson'un izninin istendiğini ve gerekirse kuvvet kullanacaklarını ifade etti⁴⁷.

Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin kongreyi engellemek için kuvvet kullanılacağına ihtimal vermiyordu. Bu tür girişimlerin ürkütmemesi gerektiğini belirten Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'nin açılmasından bir gün önce şöyle demektedir:

"Samsun'a asker çıkarılmış. Güzel. Bunlar, Hintli Müslüman taburunu değiştirmekten daha başka maksatlara da sahip olabilirler. Ancak, ne şarktan, ne garptan, ne cenup ve ne de şimdiden Sivas'a da, Erzurum'a da bir İngiliz neferi bile gelemes ve gelecek değildir. Bu hareketlere kapılarak ve bunlardan mâna çıkararak ürkersek mukaddes davamıza ve gayemize ulaşamayız. Erzurum kongresini takiben umumî ve milli kongreyi Sivas'ta açacağız. Göreceksiniz ki, Sivas'a bu maksatla tek İngiliz askeri dahi gelmeyecek, gelemeyecektir. Her şey düşünülmüştür. En basit zannedilen Tedbirler dahi gözden kaçırılmış olarak alınmıştır. ... Yarın Erzurum kongresi bila hadise açılacak ve devamı müddetince de İngilizlerin herhangi bir müdahalesi vâki olmayacaktır. Çünkü bir medeni millet ve devlet anlayışına sahip olarak: Türklerin istiklal yolunda, hürriyet yolunda çalıştıklarını, kimseye taarruz ve tecavüz fikri taşımadıklarını, bir müstemleke halkı olmanın çok üstünde ve ilerisinde bir büyük millet vasfını hâiz bulduklarını ve milli mevcudiyetleri için sarfı gayret ettiklerini görecekler ve hiç olmazsa kalben takdirkârımız olacaklardır. Bunu

⁴⁷ Selvi, a.g.e., 158.

zaman gösterecektir. Bununla beraber, her türlü tedbiri almaktan çekinecek veya geriye kalacak değiliz”⁴⁸.

Paşa yine de bu konuda tedbir almayı ihmal etmedi. Rawlinson ile görüşmesinin ardından Mazhar Müfit Bey’e bu konuda bir tedbir almak gerektiğini, esasında kolordudan biraz muhafız asker alma fikrine sahip olsa da bunun iyi sonuç vermeyeceğini düşündüğünü söyledi. Mustafa Kemal Paşa, eğer kolordudan asker alarak kongrenin tertip edilmesini sağlarsa kongrenin askerler tarafından tertip edildiği izleniminin doğacağını ve bu durumun da işlerine gelmeyeceğini düşünüyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa başka bir plan üzerine düşündü ve kararını verdi. Buna göre Mazhar Müfit Bey, polis müdürü ve jandarma komutanı ile görüşecek, sivil giyimli seçme polis ve jandarma güvenlik tedbirlerini alacak ve halktan birileri gibi görünmeleri sağlanacaktı⁴⁹.

Rawlinson’un tüm baskılarına rağmen kongre tertip edildi. Bunun üzerine Rawlinson 27 Temmuz günü Kâzım Karabekir Paşa’yı ziyaret etti. Ziyaretin temel konusu manda meselesi oldu. Osmanlı Devleti’nin Amerikan mandasına girme fikrinin Paris Konferansı’nda görüşüldüğünü ancak Amerikalıların buna sıcak bakmadıklarını, bu durumda işin İngiltere’ye kalacağını ve esasen İngiltere’nin mandası altında bulunan ülkelerde insaniyet için çalıştığını iddia etti. Rawlinson’un bu yolla kongreye İngiliz mandası fikrini kabul ettirmek istediği açıktı. Ancak Kâzım Karabekir Paşa mandaya yönelik her girişimin doğu vilayetlerinin Ermenistan ve Pontus devletlerine bırakılmasına hizmet edeceğini biliyordu. Nitekim bu görüşünü Rawlinson’a açıkça dile getirdi⁵⁰. Rawlinson Erzurum kongresi devam ederken Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa’nın yanı sıra bazı delegelerle de görüştüğü söylentisi çıktı. Rawlinson’un bu yolla İngiltere lehine bir karar çıkartmaya çalıştığı söylene-

⁴⁸ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, C 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s.65-66; Cemal Güven, **Milli Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa’nın Yabancılarla temas ve Görüşmeleri (Askeri, Siyasi Temsilci ve Gazeteciler)**, Eğitim Kitabevi, Konya, 2012, s.46.

⁴⁹ Kansu, **a.g.e.**, s.46-47.

⁵⁰ Karabekir, **a.g.e.**, s.128-129.

bilir⁵¹. 28 Temmuz'da bir kez daha Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Rawlinson, kongre kararlarının kendisine iletilmesini istedi⁵².

Ancak İngiliz makamları, silah sevkindeki başarısızlığından ötürü 5 Ağustos'ta Rawlinson ve ekibine Türk topraklarını terk etme emri verdi. Rawlinson ise Kars'ta kalacaktı. Rawlinson ayrılmadan önce 6 Ağustos'ta Kâzım Karabekir Paşa ile bir görüşme gerçekleştirdi. Ardından aynı gün Rauf Bey'in evinde Mustafa Kemal Paşa ile üç buçuk saat süren bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede milliyetçi hareketin geleceği hakkında konuştular ve Mustafa Kemal Paşa, Rawlinson'a kongre kararları hakkında bilgi verdi. Ertesi gün kongre kararlarının son halini kendisine bildireceğini de ekledi⁵³.

7 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrılan Rawlinson, Sarıkamış'tayken İstanbul'a çağırıldığı haberini aldı. 8 Ağustos'ta Tiflis'e ulaştığında burada Erzurum Kongre kararlarını İngilizceye tercüme etti. 10 Ağustos'ta Batum'a vardı. 11 Ağustos'ta Yüksek Komiserliğe sunduğu raporunda Paris Konferansı'nın Ermenilere toprak vermesi halinde milli hareketin buna karşı koyacağını ve başarı şansının çok yüksek olduğunu, milli hareket liderlerinin Bolşevik olmadıklarını söylemelerine rağmen kendisinin aksini düşündüğünü ve Bolşeviklerden mali yardım aldıklarını belirtti. 12 Ağustos'ta bir Amerikan destroyerle hareket ederek 14 Ağustos'ta İstanbul'a vardı⁵⁴.

Rawlinson'un ayrılmasıyla silahların teslimi hususunda Harbiye Nezareti biraz daha rahatlamıştı. Nitekim 16 Ağustos'ta Sadaret'e başvurdu ve silahların Kolordu Komutanlığı gözetiminde kalmasını istedi⁵⁵.

İstanbul'a gelir gelmez General Milne ile görüşen Rawlinson, kendisine doğudaki gelişmeler hakkında bir rapor verdi. Kongre kararları hakkındaki bilgilerini aktardı. Bunun üzerine General Milne derhal en çabuk rota ile İngiltere'ye gitmesini ve Savunma ve Dışişleri Bakanlıklarına bu konuda bir

⁵¹ Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.145.

⁵² Rahmi Doğanay, "İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 63.

⁵³ Rawlinson, **a.g.e.**, s. 273-274.

⁵⁴ Ural, **a.g.e.**, 309-310.

⁵⁵ **ATASE**, İSH, K.21, G.128, B.128-1.

rapor vermesini istedi. Savunma Bakanlığına ileticeği bilgileri hazırladıktan sonra 10 günlük bir yolcuğun ardından Londra'ya ulaştı⁵⁶.

28 Ağustos'ta Londra'ya ulaşan Rawlinson 29 Ağustos sabahı önce Savunma Bakanlığına rapor verdi ve ardından Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson ile görüştü. Wilson'a Türk milli hareketinin gelişimi hakkında bilgiler verdikten sonra Erzurum Kongresi kararlarının özetini sundu. Rawlinson Türklerin Mondros Mütarekesi hükümlerine uymayarak silahsızlanma girişimlerine karşı çıkmalarının ani bir karar olarak yorumlanmasının hata olacağını ifade etti. Bu süreci milliyetçilerin gelecekte izleyeceği politikanın bir göstergesi olarak yorumladı. Rawlinson-Wilson görüşmesi İngiltere'nin Kafkasya politikası için oldukça önemli oldu. Nitekim bu görüşmeden sonra İngiltere, Batum'un tahliyesini geciktirme kararı aldı. Rawlinson 30 Ağustos'ta da Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile görüştü. Bu görüşmede özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyeti, amaçları, Sultan'a ve hükümetine karşı başarılı bir hareketi teşkilatlandırıp teşkilatlandıramayacağı gibi konular ele alındı. Gerek Savunma Bakanlığı gerek Dışişleri Bakanlığındaki raporları dikkatle dinsel de İngiliz makamları Mustafa Kemal Paşa'nın başarılı şekilde bu süreci teşkilatlandıramayacağını, zira Türklerin elinde böyle bir güç olmadığını düşünüyordu. Ancak Rawlinson'u görünürde Mondros Mütarekesi'ni kontrole, gerçekte ise Mustafa Kemal Paşa ve liderliğindeki hareketi takip etmesi amacıyla tekrar Anadolu'ya gönderme kararı aldılar. Ardından Rawlinson, 20 Ekim'de Londra'dan yola çıktı⁵⁷.

6. Rawlinson'un Tekrar Erzurum'a Gelişi ve Çalışmaları

26 Aralık'ta Erzurum'a gelen Rawlinson burada eski İran Konsolosluğuna ait binaya yerleşti⁵⁸. Karabekir Paşa'dan mütareke hükümlerinin uygulanmasına yönelik neler yapıldığına ilişkin istediği bilgiye karşılık 31 Aralık'ta verilen cevapta mütareke hükümlerinin uygulanmaya devam edildiği belirtildi⁵⁹.

27 Aralık'ta Rawlinson, Karabekir Paşa ile bir kez daha görüşme imkânı buldu. Görüşme sırasında Rawlinson, Kâzım Karabekir Paşa'ya Lord

⁵⁶ Rawlinson, *a.g.e.*, 277-279.

⁵⁷ Rawlinson, *a.g.e.*, s.293-295.

⁵⁸ Rawlinson, *a.g.e.*, s. 329.

⁵⁹ ATASE, İSH. K 348 G 56 B 56-1.

Curzon'un Türkiye'de kuvvetli bir hükümet olmamasından dolayı barışın mümkün olmadığını söylediğini ve milletin itimadına mazhar olan Mustafa Kemal Paşa'nın sulh konferansında bulunmasını istediğini belirtti. Ardından Kâzım Karabekir Paşa'ya cumhuriyet ve padişahlık hakkında fikirlerini sordu. Kâzım Karabekir Paşa ise Osmanlı'da padişahlığa karşı hürmet ve muhabbetin çok olması nedeniyle cumhuriyetin olamayacağını söyledi. Konuşmanın devamında saltanatın akıbeti ve milli mücadeleden sonra hükümetin nerede kurulacağı gibi hususlar ele alındı⁶⁰.

Kâzım Karabekir Paşa bu görüşmeyi yorumlarken iki önemli sonuca ulaşmıştır: Birincisi İngilizlerin Padişah ve hükümetini 12 Eylül 1919 tarihli anlaşmayla kendilerine bağladıktan sonra, şimdi de milli hareketi kendilerine bağlama girişimi içerisinde oldukları, ikincisi de Milli hareketi cumhuriyetçi, padişah ve hilafet düşmanı olarak göstererek halkla arasını açmayı planlıyorlardı⁶¹.

Kâzım Karabekir Paşa 1 Ocak 1920'de Harbiye Nezaretini görüşmeye ilişkin bilgilendirdi. Bu telgrafta Rawlinson'un kendisine itimada mazhar bir hükümetin işbaşına gelmesi halinde barış yapmak istediklerini bildirdi⁶². Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı da bilgilendirdi⁶³.

Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya 8 Ocak'ta aşağıdaki karşılığı verdi: "...Rawlinson Hükûmeti metbuası tarafından Hey'eti Temsiliye ile temas ederek görüşmeye dair talimat alarak sahibi selâhiyet bir vaziyette bulunuyorsa bir an evvel Ankara'ya gelmesi mucibi faide görülmektedir. Tabii bizle yapacağı mülakat da Sivas kongresi hututu umumiyesi dâhiline münhasır kalacaktır. Sahibi selâhiyet olmadığı takdirde buraya kadar gelmesine lüzum yoktur. Buna nazaran kendisinden keyfiyetin açıkça istizahı ile iş'arını istirham eyleriz" Mustafa Kemal Paşa, Rawlinson'un, Heyet-i Temsiliye ile görüşmeye yetkiliyse Ankara'ya gelmesini istiyordu. Böylece Mustafa Kemal Paşa, Rawlinson'un görüşlerinin İngiliz makamları açısından ne derece kabul edildiğini öğrenmek isterken aynı zaman da artık tek hükümetin Ankara'daki Heyet-i Temsiliye olduğunu da vurgulamış oluyordu.

⁶⁰ Karabekir, a.g.e., s.424-426.

⁶¹ Ural, a.g.e., 375-376.

⁶² ATASE, İSH, K.53, G.130, B.130-2.

⁶³ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 1652-1653.

İtimada layık bir hükümetin ne demek olduğu 21 Ocak'ta Cemal ve Cevat Paşaların istifalarının istenmesiyle ortaya çıktı. Onların istediği İngiliz çıkarlarına hizmet eden bir hükümetin işbaşına gelmesiydi.

Kâzım Karabekir Paşa 18 Ocak 1920'de İngilizlerin boğazlara yerleşmek niyetinde olduğu, boğazlarda uluslararası bir idare kurmak amacıyla oldukları ve bunun önlenmesi için padişaha bağlılığın, birlik ve beraberliğin devam ettirilmesi gerektiğini belirtti. Rawlinson'a kolordunun mütarekeye aynen uyduğunu ve silahların depolarda bulundurulduğunu ancak Ermeni mezalimi devam ettikçe bu silahların sevkinin mümkün olmayacağını da ekledi.

Şubat başlarından itibaren Kafkasya'da yaşanan gelişmeler Karabekir-Rawlinson görüşmelerini de etkiledi. İngiltere destekli ve Çarlık taraftarı Denikin'e bağlı kuvvetlerin Kızılorduya yenilmesiyle birlikte İngiltere'nin Kafkasya'daki planları bozuldu. Bu durumu fırsat bilen Karabekir Paşa İngiltere ile görüşmelerde Elviye-i Selase'nin boşaltılmasının talep edilmesini istedi. Rawlinson ise Ermenilerin hamiliğine devam etmekteydi. Bu amaçla Bolşevik kuvvetleri tarafından zulme uğrayacakları bahanesiyle Ermenilerin bölgeye getirilmesi için gayret ediyordu. Ancak Kâzım Karabekir Paşa Ermeni katliamlarına maruz kalmış bir millet olarak böyle bir durumun kabul edilemeyeceğini, Bolşeviklerin katliam yapacağından çekiniliyorsa Elviye-i Selâse'nin Osmanlı hâkimiyetine bırakılmasının daha doğru olacağını dile getirdi⁶⁴.

7. İstanbul'un İşgali/Rawlinson'un Tutuklanması

1920 yılından itibaren İngiltere'nin Kafkas siyasetinin aleyhine pek çok gelişme yaşandı. İlk olarak Denikin kuvvetleri Kızılordu'ya yenilince "*Denikin ve Ermeni ağırlıklı siyasetlerini, Azerbaycan, Gürcistan ve İran ağırlıklı şekilde revize*" ettiler. Anadolu'da ise istediklerini henüz alamamışlardı. Türk Milli Hareketi Erzurum ve Sivas kongreleriyle teşkilatlanmış ve söz sahibi olmaya başlamıştı.

İngilizler bu durum karşısında daha sert tedbirler almaya karar verdi. Bu amaçla kendi çıkarlarına hizmet edecek bir hükümeti işbaşına getirmek üzere 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ettiler. İstanbul'un işgalinin hemen

⁶⁴ Ural, a.g.e., s. 376-378.

ardından Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya bir telgraf göndererek Rawlinson'un tutuklanmasını istedi. Bu talep 19 Mart günü yerine getirildi⁶⁵.

Sakarya Zaferinden sonra siyasi üstünlük TBMM'nin eline geçti. İngiliz Hükümetinin tutsakların değiştirilmesi hususunda tavrı tamamen değişti. İngiliz Hükümeti elindeki bütün Türk esirlerini vermeyi kararlaştırdı. Bu gelişme karşısında TBMM Hükümeti de İstanbul'daki temsilcisi Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti İkinci Başkanı Hamit Bey'e yetki verdi. Hamit Bey ile İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold arasında yapılan görüşmeler 23 Ekim 1921'de İstanbul'da anlaşmayla sonuçlandı. Buna göre iki taraf ellerindeki esirleri toptan değiş tokuş yapacaktı. Tutsakların nerede ve ne zaman teslim edileceği hususları Ekim sonuna kadar karara bağlandı. 1 Kasım'da Rawlinson Trabzon üzerinden İngiliz makamlarına teslim edildi⁶⁶.

SONUÇ

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonucunda Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesi'nde elde ettiği üstünlüğü kaybetti. Bölgeden Osmanlı ordusunun çekilmesini isteyen İngiltere'nin amacı uydu bir Büyük Ermenistan kurmak ve Bakü petrollerini ele geçirmektir. Bu amaçla Osmanlı ordusunun Kafkaslardan tamamen çekilmesi gerekiyordu. Nitekim Mondros Mütarekesi sonucu Bakü'ye kadar ilerlemiş olan Osmanlı ordusu, Erzurum'a kadar geriledi.

9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, çekilmeyi yavaşlatarak bölgedeki ahaliyi teşkilatlandırdı. Bu durum İngiltere'yi rahatsız etti. Paşa'nın silahların tesliminde İngiliz makamlarını oyalaması tepkiyle karşılandı. 9. Ordu'nun 15. Kolorduya dönüştürülmesi sürecinde vazifesi başında kalmasına müsaade edilmedi. Bu göreve Mirliva Kâzım Karabekir Paşa getirildi.

General Milne, Türk makamlarının örtülü direnişi karşısında bölgeye İngiliz subayları göndererek sevkiyatın kendi kontrollerinde yapılması kararı

⁶⁵ Ural, **a.g.e.**, s. 378-379; Rawlinson, daha sonra Erzurum'da tutuklu kaldı. Tutuklu kaldığı süre içerisinde dışarıyla bağlantısı Türk makamlarının iznine tabi idi. Rawlinson Ağustos 1920'de İstanbul'daki İngiliz Karargâhı'ndan para talep etti. Buna göre Rawlinson'un Türk makamlarının izniyle görüşebiliyordu. **BCA**, 030.10/200.365.2.

⁶⁶ Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s.177.

aldı. Bu maksatla önce Yüzbaşı Farel ardından Yarbay Rawlinson Erzurum'a gelerek tespit ve nakil konularında ciddi çalışmalar yürüttüler.

3 Mayıs'ta Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'a gelmesiyle birlikte gerek Erzurum halkının gerek Kâzım Karabekir Paşa'nın faaliyetleriyle Rawlinson başkanlığındaki İngiliz Kontrol Karargâhı işleyemez hale getirildi.

Yarbay Rawlinson, Erzurum Kongresi'nin açılmasını engellemek için de gerek askeri gerek siyasi tehditlerde bulunsa da Kâzım Karabekir Paşa'nın ve Mustafa Kemal Paşa'nın tehditlere boyun eğmemesiyle bu girişimler başarısız oldu.

Ancak Rawlinson bu defa da siyasi olarak bölgede faaliyetlerini yürütmeye başladı. Bu amaçla hem Kâzım Karabekir Paşa hem de Mustafa Kemal Paşa ile çeşitli görüşmeler gerçekleştirdi. Hatta onlara güçlü bir hükümet kurmaları halinde İngiltere'nin kendileri ile iletişime geçerek barışı tesis edebileceği vaadinde dahi bulundu. Ancak bu girişimler İngilizlerin tamamen kendilerine bağlı bir hükümet kurmak niyetinde olduğunu çok iyi bilen Paşalar tarafından şiddetle reddedildi. Nitekim 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve meclisin basılmasının ardından Kâzım Karabekir Paşa da Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Rawlinson'u tutukladı. Bu durum İngiliz subaylarının bölgedeki faaliyetleri ve İngiltere'nin Kafkasya planları için sonun başlangıcını teşkil etti.

KAYNAKÇA

Arşivler

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Telif ve Tetkik Eserler

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Dilek, M. Sait, “Mütareke Döneminde Türk Ordusu'nun Elviye-i Selase'den Tahliye Edilmesi”, **Atatürk Dergisi**, C 3, S 3, 2003, s. 233-238.

Doğanay, Rahmi, “İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 57-73.

Goloğlu, Mahmut, **Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Güven, Cemal, **Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla temas ve Görüşmeleri (Askeri, Siyasi Temsilci ve Gazeteciler)**, Eğitim Kitabevi, Konya, 2012.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

Özdemir, Yavuz, “İngiliz Yarbayı Rawlinson-Mustafa Kemal Görüşmeleri”, **Atatürk Dergisi**, C 2, S 1, 1997, s. 59-70.

Rawlinson, Alfred, **Ortadoğu Hatırları 1918-1922**, Çeviri: Cengiz İ. Çay, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2016.

Selvi, Haluk, **Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Şimşir, Bilal, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985.

Taşkıran, Cemalettin, **Milli Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa**, Ankara, 1999, s.51-53.

- Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Türkgeldi, Ali, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.
- Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.
- Ural, Selçuk, “Milli Mücadele’nin Başlarında Doğu’da Milli Teşkilatlanma ve Hususiyetleri”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S 13, 2017, s. 59-79.
- Ural, Selçuk, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, İstanbul, 2008.
- Yel, Selma, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- Zeyrek, Yunus, “Elviye-i Selase’nin Son Yılları: IV, Esaretten Kurtuluşa Doğru”, **Bizim Ahıska**, S 19, 2010, s. 13-20.

HUKUKİ VE İDARİ BOYUTLARIYLA MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA MÜTTEFİK DEVLETLERİN İSTANBUL'DA UYGULADIKLARI İŞGAL YÖNETİMİ

Resul BABAOĞLU*

ÖZET

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrıldığını kabullenmiş ve bu aşamadan sonra kalıcı bir barış antlaşması için arayışlar başlamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri arasında yapılmış olan gizli paylaşım antlaşmalarında önemli bir başlığı oluşturan İstanbul ve Boğazların kaderinin ne şekilde belirleneceği hususu, galip devletler arasında ilk etapta anlaşmazlığa yol açmıştır. İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği işgal kuvvetleri Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının güvenliğini sağlamak ve bölgenin geleceğini belirlemek için Osmanlı'nın başkentine asker çıkarmışlardır. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan ordusuna bağlı birlikler Kasım ayının başlarında İstanbul'a ulaşmışlar ve mütarekenin maddelerine dayanarak şehirde güvenlik, hukuk ve idare gibi alanlarda etkisi hissedilen bir işgal yönetimi kurmuşlardır. İstanbul'un yönetimi konusunda müttefik devletler arasında ortaya çıkan ihtilafa Yunanistan'ın tarihsel köklere dayanan İstanbul'a sahip olma emelinin dizginlenmesi için harcanan çabalar da eklenince söz konusu işgal yönetimi en başından itibaren önemli güçlükler barındırmıştır. Bu çalışmada, işgal İstanbul'unda polis teşkilatının oluşturulması, sağlık konusunda alınan önlemler, yargı ile ilgili sorunlar ve Osmanlı hükümeti ile kurulacak ilişkinin düzeyi gibi konular ile müttefikler arasındaki rekabet, İngiliz diplomatik yazışmalarında ele alındığı şekliyle ve ilgili literatürün incelenmesiyle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, İstanbul'un İşgali, Müttefiklerarası Askeri Komisyon, İşgal Yönetimi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, babaogluresul@hotmail.com

THE OCCUPATION ADMINISTRATION APPLIED BY ALLIED POWERS AFTER MUDROS ARMISTICE WITH JUDICIAL AND ADMINISTRATIVE ASPECTS

ABSTRACT

With the signing of the Mudros Armistice Agreement, Ottoman Empire accepted its defeat in the WWI, and after this phase it began to seek a permanent peace treaty. The way in which the fate of Istanbul and the Straits, which constitute an important heading in the secret sharing treaties between the Entente States during the First World War, led to the dispute in the first place among the victorious states. The occupation forces headed by Britain and France have launched troops to the capital of the Ottoman Empire to ensure the safety of the Dardanelles and the Bosphorus and to determine the future of the region after the Mudros Armistice. Units belonging to the British, French, Italian and Greek armies arrived in Istanbul in early November and based on the articles of the armistice, they established an efficient occupation administration in the areas such as security, law and administration in the city. Along with the controversy that has arisen among the Allied powers over the administration of Istanbul and the efforts made to restrain the desire of Greece to have Istanbul based on the historical roots, the occupation administration has had considerable difficulties from the very beginning. In this study, the issues such as the establishment of consular, the health measures, the problems with the judiciary in occupied Istanbul and the level of the relationship with the Ottoman government and the competition between the allies will be evaluated as the way examined in the British diplomatic correspondence and related literature.

Keywords: Mudros Armistice, Occupation of Constantinople, Allied Military Commission, Occupation Administration.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri safında yerini alması, savaşın uzun bir coğrafyayı içine alarak uzamasına neden olmuştur. Savaş süresince kaydedilen Çanakkale zaferi ve Kut'ül Amare kuşatmasında elde edilen gurur verici başarıya ek olarak 1917 yılında İngiltere'nin Filistin saldırısının Gazze'de geri püskürtülmesi ve Eylül 1918'de Bakü'nün kısa bir süreliğine kurtarılması bir kenara bırakılacak olursa Osmanlı Devleti'nin askeri gücü 1917'nin ortalarından itibaren hızla azalmaya başlayacak ve çöküşü hızlandıran gelişmelerle karşılaşılacaktır¹. Diğer taraftan Filistin ve Irak cepheleindeki başarısızlıklar üst üste gelmiş, Ortadoğu'daki önemli şehir merkezleri İngilizlerin eline geçmiş ve bölgede görev yapan Osmanlı askeri erkânı en azından Anadolu'nun işgalden kurtarılması için savunma hattının yeniden düzenlenmesini düşünmeye başlamışlardır². 1918 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki kara yolu bağlantısını sağlayan Bulgaristan'ın 30 Eylül'de Selanik'teki Fransız komutanla bir mütareke imzalaması İttifak grubunun sonunu getiren gelişme olmuştur. Zira Bulgaristan'ın teslimi uzun zamandan beri Osmanlı genelkurmayının Almanya'dan temin ettiği silah ve ikmal maddesi akışını kesmiştir³. Bulgar cephesinin düşüşüyle birlikte Selanik ve Batı Trakya'da konuşlanmış olan müttefik devletler Osmanlı başkentini tehdit eder bir duruma gelmişlerdir. İngilizlerin Ortadoğu'daki Osmanlı topraklarının neredeyse tamamına yakınına işgal ettikleri savaşın bu devresinde Anadolu'nun bir bölümü dışında İmparatorluğa ait geniş topraklar kaybedilmiştir⁴. Özellikle 1917 yılının Mart ve Aralık aylarında sırasıyla General Stanley Maude'un Bağdat'a, General Edmund Allenby'nin de Kudüs'e girişi Osmanlı başkentinde infiale neden olmuştur. Eski bir halifelik başkenti olmasından ileri gelen önemi ile Bağdat ve üç ilahi dinin kutsallık atfettiği Kudüs'ün düşüşü İttihatçı kabineyi oldukça zor durumda bırakmıştır⁵.

¹ Altay Cengizer, **Adil Hafızanın Işığında, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s.693.

² **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I** (Kolektif), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s.109.

³ Eugene Rogan, **Osmanlı'nın Çöküşü, Ortadoğu'da Büyük Savaş 1914-1920**, Çev. Özkan Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.418.

⁴ Hüner Tuncer, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s.131.

⁵ Bk.: İsmet Üzen, "İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H. H. Allenby'nin

1918 yılının sonlarında Osmanlı Devlet adamları da artık yenilgiyi kabullemeye başlamışlardır. Özellikle Makedonya cephesindeki yarılmadan etkilenen İttihat ve Terakki liderleri ve Berlin dönüşü sırasında Bulgaristan'daki kaosa tanıklık etmiş olan Talat Paşa savaşın kaybedildiğine ikna olmuştur. Artık iyice gözden düşmüş olan Talat Paşa kabinesinin her an istifa etmesi bekleniyordu⁶. Müttefiklerden mütareke talebinde bulunma fikrinin hızla taraftar kazanmaya başladığı bu koşullarda Talat Paşa Hükümeti 8 Ekim'de istifa etmiş, yeni hükümetin başına geçen Ahmet İzzet Paşa (Furgaç) ateşkes antlaşması için çeşitli yollara başvurmuştur⁷. Bu arada, barış isteğinin basında ve siyasi çevrelerde geniş bir taraftar kitlesi kazanmasının ardında yatan en mühim sebep ABD Başkanı Woodrow Wilson'un yayınladığı prensiplere duyulan güvendi. Zira savaşta yenik düşen devletlerin hukukunun korunacağı ve galip devletlerin işgal ettikleri topraklardan çekileceği hususu dönemin İstanbul basınında yoğun olarak vurgulanan bir meseleydi⁸. İzzet Paşa Hükümeti savaşa son verecek olan barış antlaşmasının ilk aşaması olan ateşkesin sağlanmasına dönük açıklamalarla niyet beyanında bulunmuştur. İzzet Paşa 19 Ekim 1918 günü Osmanlı Mebusan Meclisinde okuduğu hükümet programında kısaca şu noktalara değinmiştir:⁹

- İçte ve dışta düzenin ve barışın sağlanması lazımdır.

- Sekiz yıldan beri iç ve dış karışıklıklardan sarsılan vatanın sükûnete ve özellikle büyük yokluklara katlanan milletimizin artık istirahate ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı temin etmek asıl vazifemizdir.

- Wilson prensiplerine uygun bir barışı memnuniyetle kabul edeceğiz.

Kudüs'e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 19, S 2, (2009), ss.329-344; Figen Atabey, "General F. S. Maud'un Bağdat Seferi, **History Studies**, C 9, S 2, A Tribute to Prof. Dr. Ali Birinci, (June 2017), ss.67-83.

⁶ Lord Kinros, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar, İstanbul, 2013, s.160.

⁷ Erik Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928**, Çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.217.

⁸ Orhan Koloğlu, **Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918, Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete**, Boyut kitapları, İstanbul, 2000, s.173.

⁹ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali, Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli**, C I, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2010, s.41.

- Arap vilayetleri işini, Hilafet ve Saltanata bağlılıkları devam etmek şartıyla bir özerklik vermek suretiyle çözmeye çalışacağız.

İzzet Paşa'nın okuduğu hükümet programından da anlaşıldığı gibi yeni kabine ilk iş olarak ateşkes antlaşmasının yollarını aramayı belirlemiştir. Ancak, henüz Talat Paşa'dan sadaret mührü alınmadan evvel 8 Ekim'de basına yansıyan haberlerden biri Osmanlı yetkililerinin İspanya Hükümeti aracılığıyla ABD nezdinde ateşkes ve barış başvurusu yaptığı yönündeydi¹⁰. Bu arada Ekim ayının başlarında Padişah Vahdettin, İngilizlere yapmış olduğu öneride Osmanlı Devleti ile ayrı bir barış antlaşması yapılmasına yer vermiştir. İstanbul'da bulunan İzmir Valisi Rahmi Bey'in girişimleri sonucunda İngilizlere yapılan bu barış başvurusu için yoğun diplomatik temaslar başlatılmıştır¹¹. Almanya aleyhinde yapılacağı aşikâr olan bu barış antlaşmasına göre Osmanlı Devleti Arabistan topraklarında İngilizlerle iş birliğine gitmeyi kabul ediyordu. İngiltere'nin karşılıksız bıraktığı bu barış teklifinin en ilginç yönü, kuşkusuz İttihatçı yönetimin alaşağı edilmesi karşılığında Osmanlı'nın tartışmalı topraklarında anayasal reform yapma vaadi dâhil olmak üzere daha pek çok taviz içermesiydi¹². Osmanlı yöneticilerinin mütareke konusundaki arayışlarında asıl sonuç getiren gelişme Kut'ül Amare'de esir alınan General Townshend aracılığıyla kurulan temas olmuştur¹³. 16 Ekim'de Meclis-i Vükela'da General Townshend'tan İngiltere nezdinde arabuluculukta bulunmasının isteneceği teklifi kabul edilmiş, bundan sonra sıra mütareke şartları-

¹⁰ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)**, C I, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.18.

¹¹ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C I**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977, s.10. Savaşın ilk günlerinden itibaren Osmanlı Devleti'nin savaş dışı kalmasını savunmuş olan Rahmi Bey'in barış görüşmeleri için başlatmış olduğu diplomatik temaslarda İttihatçı kabinenin iş başında olduğu sürece bu girişimlerin sonuçsuz kalacağı anlaşılmıştır. Bk.:Celal Bayar, **Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş C I**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.24. Sultan Vahdettin, İsviçre'nin Bern kentinde görevlendirdiği Bogos Nubar Paşa sayesinde önerilerini İngiliz yetkililere ulaştırırken İzmir Valisi Rahmi Bey ise İzmir Vilayetinde görevli Karabiber adlı bir Rum levanteni görevlendirmiştir. İngilizlere sunulan tekliflerin içerdiği tavizlere rağmen kabul görmemesinin nedeni; Padişah cephesinin Osmanlı Devleti'nin mevcut durumunu gerçeklikten uzak bir şekilde değerlendirmesi olarak gösterilmiştir. Bk.:Gwynne Dyer, "The Turkish Armistice of 1918: 1: The Turkish Decision for a Separate Peace, Autumn 1918", **Middle Eastern Studies**, Vol. 8, No. 2, (May, 1972), s.154.

¹² Tuncer, **a.g.e.**, s.133.

¹³ Akşin, **a.g.e.**, s.51.

nın belirlenmesine gelmiştir¹⁴. 13 Ekim’de Madrid’teki Türk maslahatgüzarı İspanyol hükümetinden ABD Başkanından barış görüşmelerinin başlaması görevini üzerine alması için kendisi ile görüşmelerini istemiştir. ABD Başkanı müttefiklerin arzularını öğrenmeden önce Türk Hükümeti General Townshend aracılığıyla kendisine istedikleri barış şartlarını iletmiştir. 20 Ekim’de Townshend Mitylene’e ulaşmıştır. Ertesi gün Akdeniz’deki İngiliz Filosu Komutanı Koramiral Sir Somerset A. Gough-Calthorp Londra tarafından bilgilendirilmiş ve Townshend aracılığıyla iletilen ateşkes isteğinin kabul edildiği ve şartların belirlenmeye başlandığı, ancak son şeklinin müttefiklerle görüşüldükten sonra belirlenebileceği için biraz zaman alacağı yönünde bilgilendirilmiştir. Aynı zamanda donanma komutanı Türk yetkililerle görüşüp ateşkes görüşmeleri için görevlendirilecekleri almak ile görevlendirilmiştir. Bu teklif kabul edilmiş ve 26 Ekimde Türk yetkililer Mondros-Limni’ye gelmişlerdir¹⁵.

Sadrazam İzzet Paşa’nın heyet başkanlığına Damat Ferit Paşa’yı atamak istemesine karşın şiddetli itirazlar üzerine Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlığında 8. Ordu Kurmay Başkanlığından Yarbay Sadullah Bey ve Hariciye Nazırlığından Reşad Hikmet Bey’den oluşan Osmanlı Heyeti 26 Ekim’de Mondros’a ulaşır¹⁶. Dört gün süren ateşkes görüşmelerinin ardından antlaşmanın 30 Ekim’de imzalanmasıyla Osmanlı Heyeti İstanbul’a geri dönmüştür¹⁷. İtilaf güçlerinin bu antlaşmaya dayanarak giriştikleri işgallerden dolayı tarihsel süreçte Mondros Mütarekesi ve Rauf Paşa’ya yönelik yoğun eleştiriler yöneltilmişti, ancak Rauf Orbay’ın anılarında aktardığı gibi, Suriye ve Irak Cephelerinde ilerleyişlerini sürdüren İngiliz birliklerinin bir an önce durdurulması için Mütarekenin imzalanması gerekiyordu. Ayrıca savaşın daha fazla sürdürülemeyeceği konusunda İstanbul’daki hükümet çevreleri de genel bir görüş birliği içindelerdi¹⁸.

¹⁴ Gotthard Jaeschke, “Mondros’a Giden Yol”, **Bellefen**, C XXVIII, S 10, (Ocak 1964), s.146.

¹⁵ **The National Archive (TNA)**, Public Record Office (PRO), War Office (WO), 161/85, The Occupation of Constantinople 1918-1923, Compiled By Brigadier-General Sir James E. Edmonds, s.6.

¹⁶ Zürcher, **a.g.e.**, s.218.

¹⁷ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949, s.176.

¹⁸ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s.184. Mütarekeyi değerlendiren General Townshend ise, ateşkesin imzalanmaması halinde Suriye Cephesinde Os-

İstanbul'un İşgali

Birçok plan değişikliğinden sonra 7 Ekim'de İtalya İngiltere ve Fransa başbakanlarının Versay'da bir araya gelmeleriyle bir ateşkes antlaşması taslağı üzerinde karara varılarak Selanik'teki müttefik ordusunun İstanbul'a sevk edilmesi uygun bulunmuştur. Varılan karara göre bu ordu İngiliz komutası altına girmiştir. Öte yandan bu plana göre Fransa komutasındaki diğer kanat da Tuna'ya doğru sevk edilmiştir. Fransız ve İngiliz birliklerine komuta eden her iki general de General Franchet d'Esprey'in komutası altında olacaklardır. Aynı plana göre, İstanbul'daki ordunun esasını İngilizler oluşturmalı, ancak aynı zamanda askeri birliklerde Fransız, İtalyan, Sırp ve Yunan askerleri de görev alacaklardır. Türk tabyalarını ve boğazları ele geçirmek için General Milne, bir piyade bölüğünü Dedeoğaç'tan suyuyla göndermiş ve General Franchet d'Esprey ile yaptığı görüşmeden sonra bir Fransız alayının da gönderilmesini talep etmiştir. General Milne, Savaş Bakanlığıyla yaptığı görüşmede bir an önce ateşkes antlaşmasının hükümlerinin uygulanması ve müttefiklerin isteklerinin düzenlenmesi için sadece kendi hükümetine karşı sorumlu bir general atanması gerektiğini belirtmiştir¹⁹. Genel anlamda mütarekeden sonra başlayan işgaller teorik tanımlamayla bir devlete ait olan sınırları belli bir bölgenin o bölgede kalıcı bir egemenlik hakkı iddia etmeyen başka bir devlet tarafından kontrol edilmesidir²⁰. Bu anlamda müttefiklerin İstanbul'u işgalleri uzun dönemli işgal sınıfına girmekle birlikte 1870 Fransa- Prusya savaşından sonra uluslararası hukuka eklenen bir uygulama olarak ateşkes hükümlerinin hayata geçirilmesi ve savaşın tazmin edilmesi hedeflerine yöneliktir²¹.

manlı ordusunun General Edmund Allenby'e 4-5 ay daha direnebileceklerini, ayrıca Osmanlı Devleti'nin ateşkes antlaşması imzalaması sayesinde Avusturya ve Almanya'nın da anlaşma masasına oturmak zorunda kaldığının altını çizerek Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasında oynadığı rolün önemini vurgulamıştır. Tümgeneral Charles Vere Ferrers Townshend, **Mezopotamya Seferim, Kurna, Kütülamare ve Selmanpak Muharebeleri**, Çev. Gürol Koca, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.650.

¹⁹ TNA, WO, 161/85, The Occupation of Constantinople 1918-1923, Compiled By Brigadier-General Sir James E. Edmonds, s.8.

²⁰ Eyal Benvenisti, **The International Law of Occupation**, Princeton University Press, Princeton, 1993, s.4.

²¹ R. S: T. Chorley, "Military Occupation and the Rule of Law", **The Modern Law Review**, Vol. 8, No. 3, (Jul., 1945), s.119.

İklim koşullarına bağlı olarak Dedeoğaç sele maruz kaldığından işgal birliklerinin İstanbul'a kaydırılmaları zamanında yapılamamıştır. Bu nedenle General Milne komutasındaki 28. Bölük Selanik'ten denizyoluyla gönderilmiştir. Dedeoğaç'taki 22. Bölük demiryoluyla Makedonya'ya 26. Bölük ise Tuna'ya gidecekken kar fırtınası nedeniyle Makedonya'ya dönmüştür. General Franchet d'Esprey, İngiltere'nin Çanakkale Boğazını, Fransa'nın ise İstanbul'u ele geçirmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu düşünce iki hükümetin kararıyla reddedilmiş, bunun yerine her iki boğazın da iki ülke birliklerinin yer aldığı askeri birlikler tarafından ele geçirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Çanakkale'nin ele geçirilmesinde komuta İngiltere'de ikincisinde ise Fransa'da olmasına karşılık her iki ordu da General Wilson'a bağlı olacaktır. Ağır top kabiliyetinden yoksun ve arabalı bir askeri birlik olan 28. Bölük Tümgeneral H. L. Croker komutasında 7 Kasım'da Selanik'ten harekete geçmiş ve Osmanlı Erkan-ı Harbiye Riyaseti Çanakkale ve İstanbul Boğazı'ndaki tahkimatın işgal edileceği konusunda bilgilendirilmiştir. 10-11 Kasım Almanya'nın ateşkesi imzaladığı tarihtir. Bu sıralarda 83. ve 84. Tugay sorunsuz bir şekilde her iki boğazın kıyılarına demirlemiş, 3. Middlesex Tugayı İstanbul'da güvenliği sağlamak üzere Pera'ya doğru harekete geçmiştir. Başkentini işgal edilmesi ateşkes antlaşmasının hükümleri arasında yoktu, ancak stratejik yerlerin işgalini öngören 7. Maddeye uygun bir hareketti. Osmanlı Hükümeti bu hareket işgalden farksız olduğu için protesto başlatmayı düşünse de durumun geçici olduğu ve daha ileri gitmeden birliklerin geri çekileceği söylenince bu düşüncesinden vazgeçmiştir²².

1918 yılının Kasım ayına gelindiğinde İtilaf Devletleri İstanbul'un işgaline yönelik planları uygulamak için harekete geçmişlerdir. Bu amaçla 13 Kasım günü İtilaf filosundan 2616 İngiliz, 540 Fransız ve 470 İtalyan askeri olmak üzere toplam 3.626 asker karaya çıkarılmıştır²³. Koramiral Calthorpe İngiltere adına Yüksek Komiser olarak atanmış, bunun yanında Fransız, İtalyan, Yunan ve birkaç Amerikalı bu işgal girişimine katılmışlardır²⁴. Boğazın

²² TNA, WO 161/785, The Occupation of Constantinople 1918-1923, Compiled By Brigadier-General Sir James E. Edmonds, s.9.

²³ Zekeriyâ Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1918)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XVIII, S 53, (Temmuz 2002), s.3.

²⁴ Albert Howe Lybyer, "Turkey Under The Armistice", *The Journal of International Relations*, Vol. 12, No.4, (Apr., 1922), s.455.

Avrupa kıyılarını Fransız 83. Alay, Asya kıyılarını ise 84. Tabur koruyacak, geriye kalan birlikler ise Beyoğlu ve Haydarpaşa'ya dağılacaklardır. 148. Fransız Alayı ise Yeşilköy'de ihtiyat kuvveti olarak tutulacaktır. 1919 yılının Mart ayında ise 62. İtalyan Alayı İstanbul'a gelip Beyoğlu'na yerleşmiştir. Yunanlılar ise Yunan Konsolosluğu'nun korunması için sınırlı sayıda asker göndermişlerdir²⁵. 13 Kasım günü Korgeneral Maitland Wilson bir Fransız temsilciyle (General Bunoust) birlikte İstanbul'a gelerek komutayı devralmıştır. Beyoğlu'ndaki Grande Rue adlı İngiliz Kız Okulu'nda karargâhını kuran Wilson, adamlarıyla birlikte Pera Palas Oteline yerleşmiştir. Daha sonra General George Milne'in 17 Aralık'ta ve General Franchet d'Esprey'in 23 Aralık'ta İstanbul'a gelmeleriyle İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin komutası da şekillenmeye başlayacaktır.

İngiltere-Fransa Rekabeti Sarmalında İşgali Kurumsallaştırma Çabaları

İstanbul'un 13 Kasım 1918'de işgal edilmesinden kısa bir zaman sonra Müttefik askeri komuta meselesi İngiltere ve Fransa arasında amansız bir rekabete yol açmıştır. Ayrıca daha sonra oluşturulacak olan işgal bürokrasisi karmaşık olmasının yanında müttefikler arasındaki şüphe ve anlaşmazlıkları da derinleştirmiştir²⁶. Durum böyleyken genel bir kaide olarak müttefikler arasında işgalin anlamı ve hedefleri ile ilgili tam bir görüş birliği olması gerekmektedir. İşgalci güçler anlaşmazlık içinde oldukları takdirde işgalin uzun erimli amaçlarına ulaşmak da bu ölçüde imkânsızlaşmaktadır²⁷. Malum olduğu üzere mütareke dönemi boyunca İngiltere-Fransa merkezinde gelişen rekabet İstanbul'daki işgal yönetimini birçok açıdan sekteye uğratmıştır.

Kuşkusuz ki İstanbul'un sahip olduğu tarihsel ve jeostratejik önemden kaynaklanan bu rekabet, geçtiğimiz yüzyılda uluslararası istikrarsızlığın da merkezi olup uluslararası siyasi dengenin düşmanlık ve kuşkulara bürünmesine yol açmıştır. Bu nedenle İstanbul'un işgali gündeme geldiği vakit I. Dünya Savaşı boyunca aynı ittifakın üye devletleri olan Fransa ve İngiltere'nin

²⁵ TNA, WO, 161/785, The Occupation of Constantinople 1918-1923, Compiled By Brigadier-General Sir James E. Edmonds, s.10.

²⁶ Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul**, İletişim Yayınları, İstanbul, 208, s.95.

²⁷ David M. Edelstein, **Occupational Hazards: Success and Failure in Military Occupation**, Cornell University Press, Ithaca and London, s.137.

daha fazla rol oynama telaşı baş göstermiştir²⁸. Burada belirtmek gerekir ki Fransa İtilaf grubunun önde gelen bir üyesi olmanın gerektirdiği bir şekilde İstanbul'un işgalinde rol almak istemesine karşın İngiltere'nin bu işgal hareketinde başrol almak istemesini I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletine karşı vermiş olduğu başarılı mücadele ve gösterdiği fedakârlığa dayandırmıştır²⁹. İşgalin henüz ilk aylarında İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığından Savaş Kabinesine gönderilen bir raporda İstanbul'daki İngiliz-Fransız rekabetinde İngiltere'nin haklılığını temellendirmek bağlamında savaş sırasında İngiltere'nin Batı Cephesi'nde ve Suriye-Irak cephelerinde eşit önemde fedakârlıklar gösterdiği iddiası bir karşılaştırmayla temellendirilmiştir: *Fransa'da bulunan ordunun durumu yeni bir harekâtı kaldıracak güçte değildir. Alınan esirler bakımından Fransa ile karşılaştırıldığında İngiltere 254 bin kişi esir alırken Fransa 160 bin, İngiltere 2840 adet silah alırken Fransa ise 1880 adet silah almış. Buradan anlaşılıyor ki İngiltere Batı Cephesi'nde üzerine düşeni fazlasıyla yapmaktadır. Dolayısıyla lüzumsuz karşılaştırmalarla, İngiltere'nin Suriye'de Batı Cephesi pahasına faaliyet yürüttüğü iddiası gerçeği yansıtmamaktadır*³⁰. Aynı iddiayı ifade eden İngiltere Başbakanı, Fransız mevkidaşına şu ifadeleri aktarmıştır: *...bu işgal için harcanan kanın ve paranın onda dokuzu İngilizlere aittir. Türkleri dize getiren 1918 yılındaki son zaferin kazanılması da Feldmareşal Lord Allenby komutasındaki İngiliz ordusunun başarıları sayesinde olmuştur. Doğuda bu başarılar kazanılırken de Batı cephesinde Almanlara karşı en fazla esir alan ve silah ele geçiren ordu da İngiliz ordusu olmuştur. Bütün çekilen sıkıntılara rağmen Flander'da ve Fransa'da bulunan İngiliz ordusu üzerine düşeni yapmıştır mealindeki sözlerle yer verilmiştir*³¹.

İstanbul'un işgalinden sonra şehrin yönetimi ve ateşkes hükümlerinin icrası için kurulan Yüksek Komiserlikler ve Müttetiklerarası Karma Komisyon

²⁸ Harry N. Howard, **The Partition of Turkey: A Diplomatic History**, University of Oklahoma Press, Norman, 1931, s.232.

²⁹ Abe Attrep, "A State of Wretchedness and Impotence: A British View of İstanbul and Turkey, 1919", **International Journal of Middle East Studies**, 9, (1978), ss.1-9; Lybyer, a.g.m., s.454.

³⁰ TNA, WO, 32/9550, Comparison of Efforts of British Empire on Western Front and in Syria in 1919, September 10, 1919.

³¹ TNA, WO, 32/9550, Command of Constantinople, Memorandum Communicated by the Prime Minister to M. Clemenceau, September 16, 1919, Secret G.T: 8179A.

da müttefikler arasında çeşitli sorunların yaşanmasına yol açmıştır³². Yapılan görevlendirmelere göre; İngiliz Yüksek Komiserliğine İtilaf filolarının başında İstanbul'a gelen İngiliz Amiral Calthorpe³³, Fransız Yüksek Komiserliğine Fransız Visamiral Amet ve İtalyan elçilerinden Kont Sforza da İtalyan Yüksek Komiserliğine atanmıştır³⁴.

Kasım 1918 ile Mart 1920 arasındaki dönemde Müttefik İşgal Kuvvetleri'nin başlıca görevi polis, pasaportlar, basın kontrolü ve karma mahkemeler kurmak şeklindeydi³⁵. 11 Haziran 1919 tarihinde Londra tarafından bilgilendirilen General Milne, İstanbul polisinin kontrolünden sorumlu olmakla görevlendirilmiştir. Kendi sorumluluğu altında Korgeneral Maitland Wilson Uluslararası Polis komisyonunu teşkil etmiştir. Diğer taraftan, Fransızlar Türk jandarmasının kontrolünü istemişlerdir. Böylelikle Polis teşkilatı sorunsuz bir şekilde faaliyet göstermiştir. İngiliz, Fransız ve İtalyan memurlarından oluşan komisyonun başkanlığını İngiliz temsilci üstlenmiştir. Komisyonun kararları doğrultusunda İstanbul üç bölgeye ayrılarak Pera ve Galata İngiliz, İstanbul Fransız ve Üsküdar İtalyan askerlerinin denetimine verilmiştir. Şubat ayında ise bu bölgeler altıya çıkmış ve her biri iki müttefik kuvvetin denetiminde olmak üzere 35 ila 65 kişilik polis kuvveti ile buralarda düzenin sağlanması planlanmıştır³⁶.

Müttefik güçlerinin mülkiyete ve güvenliğe ilişkin suçları polis mahkemelerinde daha ciddi suçlar ise askeri mahkemelerde görülecektir. Olağan suçlar ve sivilleri ilgilendiren meseleler ise normal zamanlarda olduğu gibi konsolosluk mahkemelerinde ya da bu olmadığı zamanlarda ise Türk mahkemelerinde görülecektir. Buna ek olarak Müttefiklerarası Sağlık İdaresi de ihdas edilmiştir. 1919 Ağustos'unda hapishanelerin denetimi ve şartların iyileştirilmesi amacıyla Hapishane Komisyonu kurulmuştur. Bu arada işgalden sonra konsolosluklar çalışmadığı için Türk mahkemelerinde gereksiz ge-

³² G. R. Berridge, **British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present, a Study in the Evolution of the Resident Embassy**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009, s.133.

³³ 1920'nin Kasım ayında yerini Horace Rumbold'a bırakacaktır. "British High Commissioner at Constantinople", **The Scotsman**, October 15, 1920.

³⁴ Ali Karakaya, **İşgal Altında İstanbul**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2016, s.95.

³⁵ Criss, **a.g.e.**, s.105.

³⁶ **TNA**, WO, 161/785, The Occupation of Constantinople 1918-1923, Compiled By Brigadier-General Sir James E. Edmonds, s.10.

cikmeler yaşanıyordu. Sonuç olarak İngiliz Fransız ve İtalyan Hükümetleri 1919 Eylül'ünde Müttefik devlet vatandaşlarının yargılanacakları sivil suçlar için Müttefiklerarası mahkemenin kurulması için anlaşılard. Komisyon üyeleri daha sonra, kapitülasyonların verdiği ayrıcalıklardan yararlanmak adına İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan, Romanya ve daha önce Rus vatandaşı olan Polonyalılar için kapitülasyonlar dâhilinde yargılanmalarına karar verdi. Bu karar General Milne'a ve Amiral John de Robeck'e bildirildi. O da ayrıca müttefiklerarası bir askeri mahkemenin kurulmasıyla Yunan uyruklarının bu şekilde yargılanabileceklerine vurgu yapmıştır. General Milne, cevap olarak müttefiklerarası mahkemenin verdiği cezaları uygulayacak bir teşkilatlanma olmadığını ve hapisanesinin de mevcut olmadığı gerekçesiyle verilen cezaların uygulanma imkânının zorluğuna değinmiştir. Ateşkes sırasında General Franchet d'Esprey kontrol ve denetim işlevi görecektir. Versay'da yapılan görüşmelerde yoğun olarak Almanya konusu görüşüldüğü için Türkiye'deki meselelerin ikinci planda kaldığı vurgulanmıştır. Bu karmaşık sorunların aşılması için nihayet 1920 yılının Ekim ayında yargı heyeti oluşturulmuştur. Böylelikle General Milne, General Sir Charles Harrington tarafından rahatlatılmış ve ateşkes sırasında yetkisi dâhilinde olmamasına rağmen Yüksek Komiserin uhdesinde bir mahkeme kurulmuştur³⁷. Müttefikler tarafından kabul ettirilecek muhtemel bir adli sistem, onların aynı zamanda İstanbul'daki mevcudiyetlerinin yasallığı konusunu da gündeme getirmiştir. Zira uluslararası hukuk kurallarına göre, yalnızca yasal olarak onaylanmış işgal kuvvetleri düşman ülkelerde bir adli sistem kurabilirlerdi. Criss'e göre bu durum, İstanbul'un *de jure* işgalinin gerekçelerinden birini oluşturmuş olabilir³⁸.

1919 yılı İstanbul'un hukuki statüsünün nasıl şekillendirileceği konusunda müttefiklerarasındaki yoğun görüşmelere sahne olmuştur. Yapılan görüşmelerde farklı farklı taslaklar ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden bazılarında göre Halife'nin Bursa'ya taşınması savunulmuş, Boğazlar ve demiryollarının güvenliğinin de İngiliz-Fransız denetiminde olmasıyla İstanbul'un uluslararasılaştırılması düşünülmüştür³⁹. Bir diğer görüşe göre ise Sultan'ın İstanbul'da

³⁷ TNA, WO, 161/785, The Occupation of Constantinople 1918-1923, Compiled By Brigadier-General Sir James E. Edmonds, s.14.

³⁸ Criss, *a.g.e.*, s.108.

³⁹ "Constantinople Will be Internationalized", *The Globe*, December 16, 1919.

kalması ve İstanbul'un siyasal bir entite statüsüne bürünmesi (Constantinopolitan State) istenmiştir. Bu görüş, İstanbul'un yeni bir Vatikan haline geleceği için itirazlara hedef olmuştur. Ayrıca Hint Müslümanlarının duruma gösterecekleri tepkinin de dikkate alındığı bu görüşmeler sonucunda Türklerin İstanbul'dan uzaklaştırılmaları fikrinden vazgeçilmiştir⁴⁰.

Yüksek Konsey, 1920 yılının Şubat ayında Türk Hükümeti'nin İstanbul'da kalmasına ve 12 Mart 1920 tarihinde General Milne'in İstanbul'u işgal etmesi için görevlendirilmesine karar vermiştir⁴¹. Herhangi bir dirençle karşılaşmaksızın İngiliz birlikleri müttefik kuvvetlerden de yardım alarak ve donanmanın imkânlarını da kullanarak İstanbul'u resmen işgal etmiştir. Bu sırada Erkan-ı Harbiye Riyaseti, Bahriye Nezareti ve diğer nezaretlere ek olarak Erkan-ı Harbiye Nezareti General D. I. Suttleworth tarafından ve Fransız-İtalyan temsilciler ile birlikte Müttefik Denetleme Komisyonu oluşturularak işgal edildi. Burada Genelkurmay Başkanlığı, birliklerin ve cephanenin denetimi, yaverlik gibi çeşitli iş ve işlemler O. H. Van Millingen komutasındaki İngiliz subaylar tarafından yürütülecekti. Bu kapsamda Jandarma teşkilatı lağvedildi, işgal karşıtı mebuslar tutuklanıp Malta'ya sürüldü. Bununla birlikte posta, telgraf ve telefon hizmetlerine de Yarbay C.E.T. Rolland komutası altındaki Müttefiklerarası komisyon tarafından yönetilmek üzere el konulmuştur. Daha sonra Korgeneral Maitland Wilson, bir bildiri yayınlarak İstanbul'daki sivil halkı Müttefik güçlerine karşı düşmanca davranışlardan kaçınmaları konusunda uyarmıştır. Öte yandan işgalin yarattığı ulusal milliyetçi düşüncedeki tırmanmaya karşı olarak İzmit'in doğusuna giden demiryolları kapatılmıştır. Asya kanadındaki güvenliğin sağlanması için General Montague-Bates komutasında 22 Tugay oluşturulmuş ve bir İngiliz Müfrezesi, üç Hint müfrezesi 20. Hafif süvari topçu, öncü ve mühendisler ile birlikte İzmit'te konuşularak

⁴⁰ Briton Cooper Busch, **Mudros to Lausanne: British Frontier in West Asia, 1918-1923v** State University of New York Press, Albany, New York, 1976, s.202; Howard, a.g.e., s.232; Bu sıralarda Türklerin "Asiatic" bir ulus oldukları ve Ermeniler başta olmak üzere diğer Hıristiyan unsurlara zulüm uyguladıkları için Balkanlar ve İstanbul'dan uzaklaştırılmaları gerektiği hususu basında sıkça yer almıştır. "Future of Constantinople", **The Manchester Guardian**, February 23, 1920; "Problems of the Turkish Settlement II. The Future of Constantinople", **The Manchester Guardian**, January 16, 1920; "The Problem of Constantinople", **The Christian Science Monitor**, April 27, 1922; "The Truth About Constantinople", **The Observer**, February 29, 1920.

⁴¹ "The Occupation of Constantinople", **The Irish Times**, March 23, 1920.

Üsküdar'ı da içine alan bölgeyi koruma görevini üstlenmişlerdir. Bu kuvvetlerin görevleri ulusal güçlerin batıya geçmelerini önlemektir. Çatışmaların önlenmesi için Türk Hükümetinin bazı askeri güçlerini doğuya aktarmasına izin verildi. İstanbul'daki Osmanlı askerlerinin varlığı müttefikler açısından bir zafiyet anlamına geleceği için Korgeneral Milne bu askerleri silahsızlandırmak suretiyle dağıttı⁴².

Bu arada alt komitelerin yönetilmesi noktasında kısa zaman sonra sorunlar baş göstermeye başladı. Özellikle Fransa ve İtalyanların Türk memurların denetlenmesi konusunda isteksiz oluşları başlıca sorunlardan biriydi. Bununla birlikte Üsküdar'ın güvenliğinden sorumlu tutulan İtalyanların bu bölgede ulusalcı güçlerin faaliyetlerini önleyememeleri ve Fransız kontrolünde olan silah ambarlarından Anadolu'ya mühimmat kaçırılması gibi örnekler müttefikler arasındaki güven problemini derinleştiriyordu. Esasen ateşkesin hükümleri hala geçerliydi, ancak düşmanlıklar son bulmuyordu. Müttefik kuvvetlerinin İstanbul ve Anadolu'daki başkomutanı General Milne, İstanbul'daki Yüksek Komiserlikle arasında yapılan bir yazışmada kendisinin Majestelerinin Hükümetine karşı sorumlu olduğunu ve Savaş Bakanlığı tarafından işgal hareketinin yürütülmesi için görevlendirildiğini ifade etmiştir. Milne, Fransız ve İtalyanların iş birliğinde genellikle duraksayan tavırlarına rağmen, Fransız ve İtalyan subaylar otoritesini kabul ettiği sürece müttefik kuvvetlerin subaylarıyla iş görmeye devam etmiştir⁴³. Ancak İstanbul'da cereyan eden bu siyasal koşullar Fransa ve İtalya'daki sosyalist, muhafazakâr ve hatta liberal çevrelerin tepkisini çekmiştir. General Milne'in İstanbul'da donanma, işgal birlikleri, posta ve telgraf hizmetlerinin idarelerini eline alması eleştirilerin kaynağını oluşturmuştur⁴⁴. İstanbul'un işgal kararının bile Franchet d'Esprey'den gizlendiği bilgisi ise müttefikler arasındaki rekabetin boyutunu ortaya koymaktadır⁴⁵.

İngiliz Yüksek Komiserliği Kilikya'da Fransız harekât ve faaliyetlerinin devam ettiği ve müttefiklerle direkt çatışma halinde bulunan Mustafa Kemal

⁴² TNA, WO, 161/785, The Occupation of Constantinople 1918-1923, Compiled By Brigadier-General Sir James E. Edmonds, s.15.

⁴³ TNA, WO, 161/785, The Occupation of Constantinople 1918-1923, Compiled By Brigadier-General Sir James E. Edmonds, s.15.

⁴⁴ "Constantinople: Story of the Recent Occupation", **The Manchester Guardian**, April 23, 1920.

⁴⁵ "Hints of Differences at Constantinople", **The Observer**, April 11, 1920.

ile bir ateşkes imzaladığını kabul etmeye zorlandı. Ve bu konuda İngilizlere bilgi veren de olmadı. Öte yandan İtalyanlar da güney batı sahillerini terk ederken kendilerine bilgi vermediler ve müttefiklerarası bu bölünme ulusal güçler tarafından da bilinmekteydi. Esasında 1920'den itibaren İstanbul'un idari ve iktisadi yönetiminde İngilizlerin ağırlığı giderek hissedilmeye başlamıştı⁴⁶. İstanbul'un Beyoğlu gibi azınlıkların yoğun olarak yaşadığı semtlerinde tam bir İngiliz modası hâkimdi. Söz gelimi, "beş çayı" yaygınlaşmış ve Türk kahvesinin yerini viski ve soda almıştı⁴⁷. Öyle ki İstanbul'un işgalini üstlenen koalisyonun yerini İngiltere almaya başlamıştı bile. Bu kırılma İstanbul'daki yüksek komiserliklerin işleyişini de sekteye uğrattı, zira 16 Mart'tan sonra askeri yetkililere talimat verilmeyeceği, ancak yüksek konseyin kararları ile ilgili bilgilendirilecekleri kararlaştırılmıştır⁴⁸. Yeni duruma göre her yüksek komiserlik kendi askeri otoriteleriyle görüşme konusunda serbest olacaktır. Bu gelişmeler sırasında General Milne'in otoritesini güçlendirmek için General Franchet d'Esprey belirsizce ayrılarak Fransa'ya dönmüş ve General Sir Charles Harrington'un 1920 Ekim'inde İstanbul'a gelip Milne'in yerini almasına kadar durum bu şekilde devam etmiştir⁴⁹.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması İttihatçı yönetimin tasfiyesiyle sonuçlanmıştır. Ülke içinde yaşanan siyasi istikrarsızlık bir yana, sivil ve askeri bürokrasinin yoğun bir şekilde üzerinde durduğu konu müttefik devletlere kabul ettirilecek bir ateşkes antlaşmasıyla savaşın olabildiğince az kayıpla atlatılarak barış koşullarını elde etmektir. Bu amaçla kurulan yoğun diplomatik temaslar neticesinde 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes antlaşması imzalanmış ve resmen mütareke dönemi başlamıştır. Antlaşma'nın ağır koşullar içermesine rağmen mütareke sürecinin hafif atlatılacağı yönünde geniş bir beklenti mevcuttu. İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'a asker çıkararak idari ve askeri alanlarda kurumsal uygulamalara girişmeleri bu sürecin uzun süreceğinin habercisiydi.

⁴⁶ "Allied Blunders in Constantinople", **The Manchester Guardian**, November 17, 1922.

⁴⁷ "A British Constantinople", **The Globe**, June 21, 1921.

⁴⁸ **Documents on British Foreign Policy 1919-1939**, Ser. 1, Vol. 13, Amiral Sir J. De Robeck (Constantinople) to Earl Curzon, Reference: E 1693/3/44, March 16, 1920.

⁴⁹ **TNA**, WO, 161/785, The Occupation of Constantinople 1918-1923, Compiled By Brigadier-General Sir James E. Edmonds, s.16.

Mondros Mütarekesi'nde İstanbul'un işgal edileceği ile ilgili açık bir hüküm bulunmamasına rağmen müttefik devletlerin işgal yönetiminin kuracağı adli ve idari sisteme meşruiyet sağlayacak şekilde resmi bir işgale giriştikleri malumdur. Ancak yaklaşık beş yıl süren mütareke sürecinin başarılı uygulamalara sahne olduğunu söylemek mümkün değildir. Daha açık bir ifadeyle, bu dönemde İstanbul'da uygulanan güvenlik hizmetleri, adli sistem, finansal ve diğer idari alanlarda girişilen uygulamalarda müttefiklerin kendi aralarında beliren rekabet ve eşgüdümden uzak anlayış, bu süreci zorlaştıran unsurlardı. Bunun yanında, tarihsel örneklerden yola çıkılarak yapılan çıkarımlara göre çok taraflı geçici işgal girişimlerinin başarılı olabilmesi için her şeyden önce müttefikler arasında bir amaç birlikteliği olmalı, hatta daha da önemlisi işgal edilen bölgede yaşayan halkın da işgalci güçlerle aynı düşman ve tehlikelerle karşı karşıya olduklarına inanmaları gerekmektedir. Buna göre her iki durum da Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da uygulanan işgalin büyük zorlukla malul olduğunu açıklamaktadır. Dolayısıyla azınlık mensupları dışarıda tutulduğunda işgale uğrayan İstanbul halkının bu işgali gerekli görmediği gibi, İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında tarihsel geçmişten beri süregelen rekabet ve gizli hesaplar nedeniyle tam bir görüş birliğinden söz etmek mümkün değildir. Mütareke sürecinde ortaya çıkan siyasal tablo incelendiğinde Yunanistan'ın İstanbul'u işgal planının yarattığı gerilim ve İngiltere-Fransa arasında işgalin yönetimi noktasında yaşanan rekabetin söz konusu döneme damga vurduğu görülmektedir. Müttefikler arasındaki politik kırılmalar ve kıskançlıklar tarihsel bir olay ve deneyim olarak mütareke sürecini ayırıcı kılmaktadır. Özellikle Yüksek komiserlikler ile askeri yetkililer arasındaki yetki karmaşası ve güvensizlik ortamının yol açtığı aksaklıklar müttefiklerin İstanbul'u yönetmede güçlüklerle karşılaşmasına yol açmış, bu durum elbette ki Mustafa Kemal liderliğinde örgütlenen ulusal güçlerin elini güçlendirmiştir. Gerek İstanbul'dan Anadolu'ya adam kaçırma eylemlerinde gerekse de silah depolarından ikmal malzemesi çalınması gibi konularda ulusal güçler müttefik devletler arasındaki bu rekabetten faydalanmışlardır. 1921 yılına gelindiğinde Fransa ve İtalya'nın işgali sonlandırma yönündeki kararları İngilizlere İstanbul'da ateşkes koşullarını kendi başlarına uygulama sorumluluğunu yüklemiştir. Büyük bir parasal yükün altına giren İngiltere'nin Lozan Antlaşması'nın onaylanmasının ardından İstanbul'daki askerlerini tahliye etmesiyle işgal yönetimi son bulmuş ve mütareke dönemi olarak adlandırılan bu süreç mütareke koşullarının icra edilmesi noktasında barındırdığı derslerle dünya tarihindeki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kayıtları

Documents on British Foreign Policy (DBFP) 1919-1939, Ser. 1, Vol. 13, Amiral Sir J. De Robeck (Constantinople) to Earl Curzon, Reference: E 1693/3/44, March 16, 1920.

The National Archive (TNA), Public Record Office (PRO), War Office (WO), 161/85, The Occupation of Constantinople 1918-1923, Compiled By Brigadier-General Sir James E. Edmonds, ss.1-16.

TNA, WO, 32/9550, Comparison of Efforts of British Empire on Western Front and in Syria in 1919, September 10, 1919.

TNA, WO, 32/9550, Command of Constantinople, Memorandum Communicated by the Prime Minister to M. Clemenceau, September 16, 1919, Secret G.T: 8179A.

II. Süreli Yayınlar

The Christian Science Monitor

The Globe

The Irish Times

The Manchester Guardian

The Observer

The Scotsman

III. Telif Eserler

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)**, C I, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

Altay, Cengizer, **Adil Hafızanın İşğında, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

- Atabey, Figen, "General F. S. Maud'un Bağdat Seferi", **History Studies**, C 9, S 2, A Tribute to Prof. Dr. Ali Birinci, (June 2017), ss.67-83.
- Attrep, Abe, "A State of Wretchedness and Impotence: A British View of İstanbul and Turkey, 1919", **International Journal of Middle East Studies**, 9, (1978), ss.1-9.
- Bayar, Celal, **Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş C I**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- Benvenisti, Eyal, **The International Law of Occupation**, Princeton University Press, Princeton, 1993.
- Berridge, G. R., **British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present, a Study in the Evolution of the Resident Embassy**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009.
- Busch, Briton Cooper, **Mudros to Lausanne: British Frontier in West Asia, 1918-1923**, State University of New York Press, Albany, New York, 1976.
- Chorley, R. S: T., "Military Occupation and the Rule of Law", **The Modern Law Review**, Vol. 8, No. 3, (Jul., 1945), ss.119-130.
- Criss, Bilge, **İşgal Altında İstanbul**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Dyer, Gwynne, "The Turkish Armistice of 1918: 1: The Turkish Decision for a Separate Peace, Autumn 1918", **Middle Eastern Studies**, Vol. 8, No. 2, (May, 1972), ss.143-178.
- Edelstein, David M., **Occupational Hazards: Success and Failure in Military Occupation**, Cornell University Press, Ithaca and London.
- Howard, Harry N., **The Partition of Turkey: A Diplomatic History**, University of Oklahoma Press, Norman, 1931.
- Jaeschke, Gotthard, "Mondros'a Giden Yol", **Belleten**, C XXVIII, S 10, (Ocak 1964), ss.141-152.
- Karakaya, Ali, **İşgal Altında İstanbul**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2016.
- Kinros, Lord, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar, İstanbul, 2013.

- Koloğlu, Orhan, **Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918, Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete**, Boyut kitapları, İstanbul, 2000.
- Lybyer, Albert Howe, "Turkey Under The Armistice", **The Journal of International Relations**, Vol. 12, No.4, (Apr., 1922), ss.447-473.
- Orbay, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Rogan, Eugene, **Osmanlı'nın Çöküşü, Ortadoğu'da Büyük Savaş 1914-1920**, Çev. Özkan Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali, Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli**, C I, Kastaş yayınevi, İstanbul 2010.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C I**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977.
- Townshend, Tümgeneral Charles Vere Ferrers, **Mezopotamya Seferim, Kurna, Kutulamare ve Selmanpak Muharebeleri**, Çev. Gürol Koca, İş Bankası kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- Tuncer, Hüner, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.
- Türkgeldi, Ali Fuad, **Görüp İştittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949.
- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, (Kolektif), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014.
- Türkmen, Zekeriya, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1918)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XVIII, S 53, (Temmuz 2002), ss.319-372.
- Üzen, İsmet, "İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H. Allenby'nin Kudüs'e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 19, S 2, (2009), ss.329-344.
- Zürcher, Erik Jan, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928**, Çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

MONDROS MÜTARAKESİ'NİN AFYONKARAHİSAR'DA UYGULANMASI

Ahmet ALTINTAŞ*

ÖZET

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Antlaşmanın imzalanmasının hemen ardından İtilaf Devletleri kendileri açısından tehlikeli gördükleri yerleri işgal etmekte gecikmemişlerdi. İşgallerde kavşak bölgeleri, limanlar, demiryollarının keşişim noktaları gibi strateji açısından elde bulundurulmasında faydalı gördükleri yerleri dikkate almışlardı. Afyonkarahisar da Mondros Mütarekesi'nin ağır şartlarını ve işgallerini yaşayan bölgeler arasında yer almıştır. Karayolları ve demiryollarının kavşak noktasında bulunması, Ege-İç Anadolu hattının keşişiminde olması İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesinin en önemli nedenleri arasında yer almıştır.

Afyonkarahisar Mondros Mütarekesi sonrası ilk olarak İngilizler sonra Fransızlar ve İtalyanlar tarafından işgale uğramıştır. İngilizler işgallerini daha çok şehrin en stratejik yeri olarak gördükleri yerlerde gerçekleştirmişlerdir. İzmir İstasyonu, Mutasarrıflık Binası, İdadi, Cephanelik İngilizler tarafından işgal altına alınmıştır. Fransız ve İtalyanlar da hemen hemen aynı noktaları işgal etmişler bu durum zaman zaman İtilaf Devletleri arasında gerilim yaşanmasına neden olmuş bilhassa İtalyanlarla İngilizler arasında bazı olumsuzluklar yaşanmıştır. Yunanlıların işgaline kadar genel olarak İtilaf Devletleri'nin pozisyonu bu şekilde olmuştur.

Millî Mücadele'nin ilk dönemlerinde Türk Ordusu'nun yeniden yapılanmasının bir sonucu olarak bölgenin öneminden dolayı merkezi Ankara'da bulunan 20. Kolordu'ya bağlı 23. Tümen, 168. Alay ve bağlı kuvvetler vasıtasıyla işgallere karşı konulmaya çalışılmıştır. 20. Kolordu, bağlı tümen ve alayları vasıtasıyla Afyonkarahisar'da Millî Mücadeleyi organize ettiği gibi başta Uşak, Alaşehir, Denizli gibi civar şehirleri de işgallere karşı korumaya çalışmış direnç noktaları oluşturmuş-

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, aaltintas@aku.edu.tr

tur. Bütün bu çabalar sonucunda Uşak, Büyük Oturak, Küçük Oturak savunmaları gerçekleştirilmiştir. Bayatlı Arif Bey liderliğinde Karakeçili Milli Alayı oluşturulmuştur. Bütün bu çalışmalar bölge halkının desteğini sağlamayı büyük oranda başarmıştır. Önce İngilizler ardından Fransız ve İtalyanlar Afyonkarahisar'dan ayrılmak zorunda kalmışlar işgallerini sonlandırmışlardır. Ancak Mondros Mütarekesi'nin zorlukları Afyonkarahisar ve civarı için sona ermemiş ardından Yunan işgali gerçekleşmiştir. Yunan işgali de iki defa olmak üzere yaklaşık 15 ay devam etmiş şehir tarihinin en karanlık günlerini yaşamak zorunda kalmıştır. Bu durum topraklarında Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi gibi iki çok önemli savaşın yaşanmasına yol açmıştır. Bu nedenlerle Mondros Mütarekesi'nin acılarını gerek askeri gerekse siyasi ve ekonomik olarak bünyesinde hissetmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: 20. Kolordu, 23. Tümen, Bayatlı Arif Bey, İsmail Şükrü Hoca, Afyonkarahisar Kongresi.

THE IMPLEMENTATION OF THE ARMISTICE OF MUDROS IN AFYONKARAHİSAR

ABSTRACT

At the end of the First World War, the Ottoman Empire had to sign the Treaty of Mudros. Immediately after the signing of the treaty, the Entente States were not late to occupy places considered dangerous for them. They took into account the places they considered useful in keeping them in terms of strategy such as intersection zones, ports, railways, intersections. Afyonkarahisar had taken place in one of the regions experiencing the heavy conditions and occupations of the Mudros Armistice. The fact that highways and railways are located at the crossroads and at the intersection of the Aegean – Central Anatolia line were among the most important reasons for the occupation of the Turkish Republics.

Afyonkarahisar was first occupied by the French and Italian after the Mudros Armistice. The British carried out their occupation in the most strategic places of the city. İzmir Station, Lieutenant Governor Building, high school have been occupied by the British. French and Italians have occupied almost the same points, and this situation caused tension between the Entente States, especially between the Italians and British. Until the invasion of the Greeks in general, the position of the Entente Powers like this.

As a result of the restructuring of the Turkish Army in the early days of the National Struggle, due to the importance of the region, it was tried to oppose against the occupations through the 23rd Division, 168th Regiment and affiliated forces under the 20th Corps in Ankara. The 20th Corps organized the national struggle in Afyonkarahisar with its affiliated divisions and regiments, and the surrounding cities such as Uşak, Alaşehir and Denizli created resistance points which tried to protect against occupations. As a result of all these efforts, Uşak, Büyük Oturak and Küçük Oturak defense were carried out. Under the leadership of Bayatlı Arif Bey, the Karakeçili National Regiment was established. All of these studies had largely achieved the support of the people of the region. First the British and then the French and Italians had to leave Afyonkarahisar and terminated their occupation. However, the difficulties of the Armistice of Mudros did not end for Afyonkarahisar and its vicinity, and the Greek occupation took place. The Greek occupation continued for about 15 months, twice and the city had to experience the darkest days of its history. This situation led to two very important battles such as the Great offensive and the Battle of Commander in Chief. For these reasons, Afyonkarahisar caused the pain of the Mudros Armistice to be felt militarily, politically and economically.

Keywords: 20th Corps, 23rd Divisional, Bayatlı Arif Bey, İsmail Şükrü Hoca, Afyonkarahisar Congress.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri safında katıldığı Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918)'de beş yıl süreyle muhtelif cephelerde savaşmak zorunda kalmış, kahramanca çeşitli cephelerde mücadele etmiş, en güzide varlıklarını bu savaş meydanlarında kaybetmişti. Savaşın son yılına geldiği, savaşan devletlerin barış özlemlerinin arttığı bir dönemde, A.B.D. Başkanı W. Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde 14 ilkedden oluşan bildirisini açıklaması, savaşı kaybetmek üzere olan İttifak Devletleri'nce ümitle karşılanmıştı. Ancak İtilaf Devletleri daha sonra bu ilkelere uymadıkları gibi, uluslararası antlaşmalara da sadık kalmamışlar, Wilson da ilkelerinden tavizler vermişti. İttifak Devletleri, 1918 yılı sonlarında yenilginin kaçınılmaz olduğunu görmüşler, bu sebeble de ağır şartlar taşıyan ateşkes antlaşmalarını kabul etmek zorunda kalmışlardı. 29 Eylül 1918 tarihinde İtilaf Devletleri'yle ilk mütarekeyi Bulgaristan imzalamıştı. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle olan kara bağlantısını kesmiş, Trakya ve İstanbul, Balkanlar üzerinden gelebilecek istilalara açık hale gelmişti. Milne ordusu, Bulgaristan'dan Trakya'ya doğru ilerlemekteydi. Osmanlı Devleti'nin diğer cephelerinde de durum iyi görünmüyor, Müttefik cephelerinde de yenilgiler sürüyordu. Almanya'nın mütareke isteğinde bulunmasından bir gün sonra, Avusturya ve Osmanlı Devleti de barış isteğinde bulunmuşlardı. Talât Paşa Hükûmeti'nin müttefikleriyle de anlaşarak Wilson'a yaptığı müracaat cevapsız kalmış, daha sonraki mütareke isteklerine de bir cevap alamamıştı¹. Zira, İtilaf Devletleri bunun için Osmanlı Devleti üzerinde gerekli baskıyı sağlamak üzere, Trakya'da ilerleyen Milne Ordusu'nun etkili bir duruma gelmesini, İngiliz Donanması'nın Çanakkale önünde toplanmasını bekliyorlardı. Sonuçta Talât Paşa kabinesinin istifasıyla (8 Ekim 1918) yerine geçen Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin mütareke için arabulucu olarak görevlendirildiği esir İngiliz Generali Towhsend'in girişimi ile 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imzalanmıştı².

Mondros Mütarekesi, İtilaf Devletleri'nin savaş sırasında aralarında imzaladıkları gizli paylaşma antlaşmalarının uygulanmasını kolaylaştıracak bir

¹ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri Siyasî ve Sosyal Yönleriyle**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983, s. 8.

² **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C I, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 35.

nitelikte hazırlanmıştı. Osmanlı Devleti'nin düşmanlarına kayıtsız şartsız teslim olduğu anlamına gelen hükümler taşıyordu. Mütareke, Türk Milleti'ne hayat hakkı tanıyıp tanımamayı galiplerin insafına bırakmaktaydı. Padişah şartları ağır bulmakla beraber, mütarekeyi imzalamak mecburiyetinde kalmıştı. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, yenildiğimiz için yenenlere çaresiz başeğmek gerektiğini, mütarekenin mevcut şartlar içerisinde yapılabilecek en iyi mütareke olduğunu, Almanya ile yapılan mütarekeden daha iyi şartlar taşıdığını göstermeye çalışıyordu³. Bununla beraber ileriye gören vatansever, Devlet-i ebed-müddet anlayışına sahip, nizâmın devlet otoritesiyle sağlanacağına birleşen, dirlik ve düzenin ancak bununla mümkün olabileceğine inanan aydınlar, mütarekenin bazı maddelerinin sakladığı tehlikeleri seziyor, bağımsızlığın tehlikeye düştüğünü görebiliyorlardı. Mustafa Kemâl Paşa, mütarekenin yanlış anlaşılabilir, aleyhimize yorumlanabilecek açık olmayan maddelerine dikkat çekiyor, Ali İhsan Paşa da emrindeki ordunun ağırlıklarının olması kuvvetle muhtemel bir Millî Mücadele'nin yapılmasında hayati rol oynayacağından, Anadolu'nun içlerine taşınmasını tavsiye ediyordu⁴. İstanbul'a, bu hükümlerin açıklığa kavuşturulmasından önce eldeki kuvvetlerin terhis edilmemesini, aksi halde düşmanın sonsuz ihtiraslarının engellenemeyeceğini bildiriyordu. Mondros Mütarekesi içerisinde taşıdığı tüm tehlikelere rağmen, savaşın sıkıntılarında bıkan ve barışa susayan halk arasında bir ferahlık yaratmış, ancak bu durum çok kısa sürmüştü. Galipler, mütareke şartlarını pervasızca çiğne-

³ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkilâbı Tarihi**, C III, ks. IV, Ankara 1983, s. 783.

⁴ Erik Jan Zürcher, **Millî Mücadele'de İttihatçılık**, (çev; Nüzhet Salihoğlu) Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s. 175-177. Ali İhsan Paşa'nın Maltadaki esirlik dönemi için bk.: Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, C 5, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 32-36; Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, C 4, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 329; Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 184-185.

Ali İhsan Paşa yurda dönmesinin hemen ardından 26 Eylül 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na geldiğini haber veren şu telgrafi çekmişti. "Teferruatı malum olduğu üzere İngilizlerin pençe-i zaliminde geçen uzun bir devre-i kahr ve zulümden sonra kendilerinin hiçbir haberi olmadığı halde ve alçakça tevkiflerine lâyük bir mukavele ile Malta'dan kurtulmaya muvaffak olarak dün Anavatana ayak basmaya muvaffak oldum. Vatanın istiklâl mücadelâtında pek büyük bir şeref teşkil eden son muzafferiyetten ve bunu temin hususunda sarf edilen ulvi himmetlerinden dolayı milletin mümessili olarak Meclis-i Aliye bütün kalbimle tebrike müsaarat eder ve karınca kaderince fehvasınca uhde-i âcizaneme düşecek ve vüsu ve ikdarım dahilinde bulunacak her nevi fedakârlıklara ve acizâne hizmetlere bir an evvel kavuşabilmek için yola devam etmekte olduğumu arz eylerim efendim. 26 Eylül 1337 Mülgâ 6. Ordu Kumandanı Mirlivâ Ali İhsan" **T. B. M. M., Zabıt Ceridesi**, C 13, T. B. M. M. Matbaası, Ankara 1958, s. 43.

yerek, ülkenin en stratejik ve en zengin bölgelerinin işgaline girişmişlerdi. Bu durumdan cesaret bulan azınlıklar da, eskiden beri var olan gizli cemiyetlerine yenilerini de eklemek suretiyle yıkıcı ve bölücü faaliyetlerini hızlandırmışlardı.

1. Mondros Mütarekesi Sonrası Afyonkarahisarın İdari Durumu

Mondros Mütarekesi imzalandığında Afyonkarahisar'da mutasarrıf olarak Anastas bulunuyordu. Ancak bu mutasarrıf, pasif davranışları yüzünden azledilmiş yerine Mahmut Mahir Bey tayin edilmişti. Mahmut Mahir Bey, Sivas Kongresi kararlarını tanımamakta ısrar ediyordu. Aynı zamanda da Millî Mücadele aleyhtarlığı yapıyordu. Mutasarrıfın İngilizlerden gizli olarak para aldığı yolunda iddialar da mevcuttu. Bu iddiayı güçlendirecek haberleşme kayıtları da ele geçirilmişti. Afyonkarahisar Kuva-yı Milliye Teşkilâtı'nın da gayretleriyle Afyonkarahisar'dan uzaklaştırılmış yerine vekil olarak Kadı Mustafa Hulusi Efendi tayin edilmişti⁵. Kadı Mustafa Hulusi Efendi, Afyonkarahisar mutasarrıflığı görevini 15 Kasım 1919 tarihinde Ethem (Tuncel) Bey'e bırakmıştı. Ethem Bey, ilk Afyonkarahisar mutasarrıflığı görevini 5 Ağustos 1920 tarihine kadar devam ettirmişti. Daha sonra ikinci defa Afyonkarahisar'a tayin edilen Ethem Bey, 28 Ocak 1921 tarihinde resmi olarak tekrar görevine başlamış ve 4 Haziran 1921 gününe kadar Afyonkarahisar'da kalmıştı⁶. Afyonkarahisar'ın ikinci defa Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra, önce Sezai Bey mutasarrıf olmuş daha sonra da düşmanın işgal edemediği daha iç bölgelere gidemeyen Kabağaçoğlu Mehmet Sabit Bey mutasarrıf tayin edilmişti⁷. Bu mutasarrıfın Yunan işgali sırasında görev alması o zaman için bazı tepkilere yol açmış ise de, görevde kaldığı sürede Afyonkarahisar halkı için oldukça faydalı hizmetler yapmaktan geri durmamıştı⁸. Sabit Bey'in de gayretleriyle Yunan İşgal Kuvvetlerinin her türlü ihtiyacı o sırada Afyonkarahisar'da bulunan Ermeniler tarafından karşılanmış, böylece Müslüman halk az da olsa zarar görmekten kurtulmuştu. Sabit Bey, Büyük

⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları No: 115, İstanbul 2000, s. 227.

⁶ Bedrettin Tuncel, **Büyük Zafer ve Afyonkarahisar**, Ankara 1972, s. 9.

⁷ Ömer Fevzi Atabek, **Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilâyeti Tarihçesi**, Yayına Hazırlayan; Turan Akkoyun, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No:8, Afyon 1997, s. 330.

⁸ Atabek, **a.g.e.**, s. 393. "Yunanlılar Afyonkarahisar'dan geri çekilirken beraberlerinde Kabağaçoğlu Sabit Efendi'yi de Atina'ya götürmüşlerdir. Bir müddet sonra Kabağaçoğlu Sabit Efendi'nin Atina'da öldüğü haberi gelmiştir.", Atabek, **a.g.e.**, s. 400.

Taarruz'dan hemen önce Yunan İşgal Kuvvetleri tarafından tutuklu olarak götürülmüştü⁹. Bu dönemde Afyonkarahisar Belediye Başkanı Halil Ağa idi. Halil Ağa da Beyyazı Köyü'ndeki çiftliğinde Yunan İşgal Kuvvetleri'nin önde gelen komutanlarını ve eşlerini ağırlamış, eğlenceler düzenlemiştir. Bu durum Halil Ağa'nın halk tarafından "Yunancı Oldu" eleştirisine uğramasına sebep olmuş ise de gerçekte Halil Ağa, kurmuş olduğu iyi ilişkiler sayesinde elde etmiş olduğu bilgileri Türk Ordusu'na aracılarla aktarmıştı. Halil Ağa'nın dolaylı olarak vermiş olduğu bu bilgiler, zaferin kazanılmasında da etkili olmuştu. Mustafa Kemâl Paşa da Halil Ağa'nın işgal döneminde yapmış olduğu hizmetleri takdir etmiş bu nedenle Halil Ağa, 1928 yılına kadar Belediye Başkanlığı görevini sürdürmüştü¹⁰. İşgalden sonra şehri doğal olarak Yunanlılar yönetmişlerdi. Afyonkarahisar ahalisi ise hayatından hiç de memnun değildi. Rüşvet, yolsuzluk ve memurların sorumsuz davranışları şikayetlere neden olmuş adalet ve hukuk rafa kalkmış yerine işgalin hukuku geçerli olmuştu¹¹.

2. Mondros Mütarekesi Sonrası Afyonkarahisar'ın Siyasî Durumu

Afyonkarahisar ve çevresi, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hemen arkasından İngilizler tarafından 17 Kasım 1918 tarihinde işgal edilmişti¹². İngilizler, bu günkü Afyonkarahisar Lisesi yönetim

⁹ Halil Ülkü, "Afyonkarahisar'ın Yunan İşgalinin Büyük Mağduru Sabit Efendi", **Lider Haber Gazetesi**, 7 Mayıs 2009 Perşembe, s. 4.

¹⁰ Ülkü, a.g.m., s. 4.

¹¹ Afyonkarahisar'da yayınlanan İkâz Gazetesi, Afyonkarahisar'ın o zamanki durumunu ortaya koyan makalesinden dolayı kapatılmıştır. Bu makale özet olarak şu şekilde idi. "Buralar ahalisi de tecavüz ve taarruzlardan korunmasını, ırz, can ve mallarının muhafazasını, ziraatte, sanatta hülâsa her şeyde ilerlememizi düşünecek vali, mutasarrıf ve kaymakam istemektedirler. Meşrutiyetin ilanından beri Anadolu'ya gönderilen valiler, kaymakamlar, mutasarrıflar neler yapmışlardır? Bunu İstanbul hiç tetkik etmedi mi? Bâb-ı Alî emin olsun ki, hiç mi hiç bir şey yapmadılar, yaptıkları kulüp açmak, istediklerini mebus seçtirmek, ahaliye ağır şeyler yüklemekten ibaret kaldı.

Müstakil Mutasarrıflık merkezi olan şehrimizi bir saatlik bir ziyaret sonunda herkes, her şeyi gözleri ile görebilir. 20. asırda Anadolu'nun göbeğinde iki mühim tren hattının birleşme noktasındaki şehrimiz maalesef hiç terakkî eseri, tekâmül ve medeniyet görmemiştir. Her hükümet değişikçe buranın da her yerde olduğu gibi, mutasarrıfı değişiyor. Şehirde ıslahat icrasına, adalet tesisine ehemmiyet vermiyor. Hülâsa-ı kelâm topraklarımız çiğneniyor ahâlimizin malına namusuna tecavüz ediliyor, yine İstanbul'un gönderdiği hükümet memurları tembellikten, bataatten ve bazen başka şeylerden bir türlü kurtulamıyor...», Ömer Sami Çoşar, **İstiklâl Harbi Gazetesi**, 15 Ağustos 1919.

¹² **Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C I, s. 49.

binasını genel karargah olarak kullanmışlardı¹³. Lise sınıf binalarını da askerlerinin ikameti için işgal etmişlerdi. İngiliz İşgal Kuvvetleri genellikle Hintli Müslümanlardan oluşuyordu¹⁴.

Afyonkarahisar'ın stratejik bir mevkide bulunması Fransızların da bölgeyi işgal etmelerine neden olmuştu. Fransızlar, Afyonkarahisar İstasyonu binalarına yaklaşık 200 kişilik bir kuvveti 16 Nisan 1919 tarihinde yerleştirmişlerdi¹⁵. İtalyanlar ilk olarak 14 Mayıs 1919 tarihinde 3 Subay ve 150 askerle Afyonkarahisar'dan geçerek Akşehir'e gelmişler askerlerin bir kısmını Akşehir'de bırakmışlardı. Buradan geriye dönen İtalyan birliği İngilizlerin kendilerine bıraktıkları İstasyon Binası'na yerleşmişlerdi¹⁶. Bu ön işgalin ardından takviye edilen İtalyan kuvvetinin sayısı 21 Mayıs 1919'da gelenlerle birlikte iki subay ve 262 ere ulaşmıştı¹⁷. İtalyanlar da kendilerine Afyonkarahisar Lisesi karşısında bulunan Askerî Daire binalarını ikametgâh olarak tercih etmişlerdi¹⁸. Görüldüğü gibi, Afyonkarahisar ve havalisi, stratejik önemiyetinden dolayı üç devlet tarafından işgal edilmiş sonra da Yunan işgaline maruz kalmıştı.

3. Afyonkarahisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Mütareke Sonrası Faaliyetleri

Afyonkarahisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında hiç şüphesiz yukarıda ifade etmeye çalıştığımız genel kuralların yanında yöreye özgü nedenler de etkili olmuştu¹⁹. İtalyanların işgali İngiliz ve Fransızların

¹³ Afyonkarahisar'ın en önemli eğitim binası olan Karahisar İdadisi, İngiliz İşgal Kuvvetleri tarafından boşaltılmak istenmiştir. Bu durum başta Mutasarrıf olmak üzere, halkın ileri gelenleri tarafından tepkiyle karşılanmış, Hariciye Nezareti tarafından İstanbul Yüksek Temsilciliği nezdinde girişimlerde bulunulmuş ancak bir sonuç alınmamıştır. **BOA.**, DH., KMS, 55/2-45; **BOA.**, DH. EUM, Şb.5, 86/83.

¹⁴ Atabek, **a.g.e.**, s. 331, 332.

¹⁵ **BOA.**, DH. İUM, 19/19, 1/31; Atabek, **a.g.e.**, s. 332; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, T.T. K. Yayınları, Ankara 1988, s. 82.

¹⁶ **ATASE**, İSH. 20.B. 17/67; 21 Nisan 1919 tarihinde İtalyanların Afyonkarahisar'ı işgal ettikleri de belirtilmiştir. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne)**, TTK. Yay, Ankara 1993, s. 211.

¹⁷ **ATASE**, İSH. 20.B. 17/71.

¹⁸ **Harb Tarihi Vesikalari Dergisi**, S 39, belge. 933, Ankara 1967.

¹⁹ **BOA.**, DH. ŞFR., 100/64; **HTVD**, S 39, B. 927.

işgallerinde olduğu gibi hoş karşılanmamış İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa Afyonkarahisar'daki 23. Tümen Komutanlığı'na yazmış olduğu 20 Haziran 1919 tarihli yazıda İtalyanların Burdur ve Isparta yönünde ilerlemelerine engel olunmasını istemişti. Bütün bu gelişmelerin yanında stratejik öneme sahip 23. Tümenin 5 Temmuz 1919 tarihli bir yazıda da belirtildiği gibi takviye edilerek her yönden geliştirilip donanımının sağlanması, asker ve subay sayısının artırılması konusunda gerekli girişimlerde bulunulmuştu²⁰.

Afyonkarahisar'ın merkez ve kazalarında da Sivas Kongresi'nde alınan karara uygun olarak Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti'nin Afyonkarahisar şubesi açılmıştı. Afyonkarahisar'da zaten fiili bir yapılanma mevcuttu. Kaymakam Bayatlı Arif Bey²¹ başta olmak üzere, 23. Tümen Komutanı Yarbay Ömer Lütfi Bey, Müftü Hüseyin Bayık Bey, İsmail Şükrü Hoca, Müderris Dehşetizâde Nebil Efendiler olmak üzere bir kısım ahali mücadeleyi fiili olarak başlatmışlardı. Bunlar Müftü Hüseyin Bey, başkanlığında, Turunçzade Yusuf Bey, Ethemzâde Hacı Hüseyin Bey, Dehşetizâde Nebil Efendi, Nakibüleşraf Ömer Efendi, ulemadan Hacı Hafız Efendi, Akosmanzâde Hacı Hüseyin Efendi gibi önde gelenler tarafından Redd-i İlhak adında bir cemiyet kurmuşlardı. Bu teşkilat daha sonra Sivas Kongresi öncesinde Bayatlı Arif Bey tarafından İmarret Camisinde yapılan halk toplantısında Müftü Hüseyin Bey, başkan olmak üzere azalıklara ise Nakibüleşraf Ömer Efendi, ulemadan Hacı Hafız Efendi, Gümüşzâde Bekir Efendi, Dehşetizâde Nebil Efendi ile Mevlevî Şeyhi Raşid Dede seçilmişti. Heyetin faal üyeliklerine ise Kübelzâde Hacı Hafız, Çarıkcı Hacızâde Nuri, Hacı Arifzâde Niyazi ve Aşkarzâde İbrahim Efendiler getirilmişti²². Böylece Afyonkarahisar'daki millî direniş hareketi, Afyonkarahisar

²⁰ ATASE, İSH. 20.B. 22/8.

²¹ Bayatlı Arif Bey'in Kuva-yı Milliye dönemindeki faaliyetleri için bk.: Ahmet Altıntaş, "Kuvva-i Milliye ve Bayatlı Arif Bey'in Faaliyetleri", **Millî Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar**, Editör: Hasan Babacan, Afyon Kocatepe Üniversitesi-Borusan Kocabıyık Vakfı, Afyonkarahisar 2010, s. 247-259.

²² Fahrettin Altay Afyonkarahisar Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti ile ilgili bir gazete haberini bize şu şekilde aktarmaktadır:

"Müdafa-yı Hukuk Heyet-i Merkeziyesi aza-yı faalesinden Kübelzâde Hacı Hafız ve Çarıkcı Hacızâde Nuri ve Hacı Arifzâde Niyazi ve Aşkarzâde İbrahim Efendilerle yedi refiki bigünah ve masum oldukları halde sırf memleketle alakası olmayan birkaç şahsın ihtiraslarına kurban olarak Kütahya'ya tebid edilmişlerdi. Bunların suçsuz oldukları anlaşılınca Afyon'a dönmelerine izin verilmişti. Müdafa-yı Hukukta vazife- i vataniyelerine devamlarına müsaade edilmiş olduğundan Çarşamba günü akşamı üzeri şehrimize gelmişlerdir.", Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş**

Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti adını alarak yasal faaliyetlerine başlamış ve ilk iş olarak İmaret Camisi önünde cephelere gönüllü göndermek üzere faaliyete geçmişti²³.

Afyonkarahisar Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti, o dönemde Afyonkarahisar'da Millî Mücadeleye zarar veren ve zarar verebilecek her türlü eyleme karşı gerekli tedbirleri almaya gayret etmişti. Halkın moralini yüksek tutmak, gerekli lojistik desteği sağlamak için gerekli çabayı göstermişti. Afyonkarahisar Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti, İngiliz işgal kuvvetleri tarafından tercüman olarak kullanılan Ermeni Hem'in İngilizlerle Türklerin arasını bozmak için gayret sarfettiğini gözlemlemiş ve bu şahsın Afyonkarahisar'dan uzaklaştırılması konusunda gerekli çabayı göstermişti²⁴. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetlerinden birisi de Muhasebeci Kohen Efendi'nin faaliyetlerine karşı tavır almasıydı. Muhasebeci Kohen Efendi, halk arasına girerek Millî Mücadele aleyhine kışkırtıcılık yapmakta, İtilaf Devletleri lehine casusluk faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Bunun üzerine Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti 22 Haziran 1919 tarihinde gerekli yerlere bir yazı göndererek sözkonusu kişinin şehirden uzaklaştırılarak bir başka yere görevlendirilmesini istemişti. Adı geçen muhasebeci kısa bir süre sonra görevinden alınmıştı²⁵. Bu tepkileri ve protesto metinlerini Afyonkarahisar'daki Halk Sözü Gazetesi'nin yayınlaması üzerine 9 Eylül 1919'dan önce Afyonkarahisar'daki İdadi binalarını İngilizler işgal etmişlerdi²⁶.

Afyonkarahisar Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti, Sivas Kongresi'nin devam ettiği günlerde de Afyonkarahisar'daki işgal kuvvetlerine karşı faaliyetlerini sürdürüyordu. İngilizler Mondros Mütarekesi sonrası halkın elinde bulunan silah ve mühimmatı toplayarak Gazhane Deposu'nda depolamaktaydılar. Kuva-yı Milliye mensupları İngilizlerin koruması altında bulunan ve kapısında İngiliz askerlerin nöbet tutup cephane binası olarak kullandıkları Gazhane

ve Sonrası, Görüp Geçirdiklerim, 1912-1922, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 275.

²³ Latif Daşdemir, a.g.m., s. 93, 94.

²⁴ Afyonkarahisar Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti, girişimin etkisini artırmak için halkın hazırlamış olduğu iki bin imzalı protesto dilekçesi, İngiliz ve Osmanlı makamlarına telgrafla arzedilmiştir. Daşdemir, a.g.m., s. 96.

²⁵ **ATASE**, İSH. 20.B. 17/91.

²⁶ **BOA.**, DH. KMS, 55-2/45.

binasının penceresinden gizlice girmişler, beraberlerine cephaneye ve mühimmatı alarak Erkmendağı'na götürmüşlerdi²⁷.

Ali Fuat Cebesoy bu olayı, “*Afyon'da askerî depolarda bulunan silah ve cephaneyi millî muntıkâ haricine çıkarmak isteyen üç yüz kişilik bir İngiliz müfrezesinin teşebbüsü yine halkın birlik ve mukavemeti karşısında akamete uğramıştı. Bu vaziyetten ürken İngilizler, umur-ı dahiliyemize karışmadıklarını, karışmayacaklarını ve yakında İstanbul'a gideceklerini söylemeye başlamışlardı. Bu suretle Afyonkarahisar da kolaylıkla kongreye tabi olmuştu.*” sözleriyle dile getirmiştir²⁸.

Başka bir gece de eski Fırka Komutanlığı olarak kullanılan Afyonkarahisar Lisesinin karşısında bulunan ki sonraki dönemde yıktırılan, binaya girilmişti. Bu binaya işgal kuvvetleri tarafından halktan toplatılan silahlar konulmuştu. Kuva-yı milliye mensupları tarafından binaya arka duvar delinerek girilmiş silah ve techizat da ele geçirilmişti.

Bu dönemde Yunanlılar Alaşehir'i işgal edip Bintepeleri'ne kadar gelmiş bulunuyorlardı. 23. Tümen komutanı Ömer Lütfi Bey, durumu yakından görmek için bu bölgeye gitmiş, bunu fırsat bilen İngiliz kuvvetleri 23. Tümenin yerleşim yeri olan Erkmen'i basarak daha önce depolardan kaçırılan ne kadar silah ve mühimmat varsa el koymuşlardı. Bu sırada Ömer Lütfi Bey de dönmüştü. Ömer Lütfi Bey, dönmekte olan İngiliz kuvvetlerini Kızılburun'da yakalayarak beraberlerinde götürdükleri top kamalarını v.b. mühimmatı bıraktırmıştı. Olayın ertesi günü İngiliz komutan tarafından Ömer Lütfi Bey ve bazı önde gelen zevata uyarı amaçlı bir çay ziyafeti verilmişti²⁹. Ziyafet gecesi Erkmen'de asker bulunan Hacı Müezzinzâde Hasan Efendi oğlu Fevzi Efendi, bu durumdan yararlanarak İngilizlerin harp malzemelerini depo ettikleri odanın bacasından içeri girerek burada bulunan silah ve cephaneyi ip kullanmak suretiyle yukarı çekirmiş, önemli miktarda silah ve cephaneye elde edilmişti.

²⁷ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 227. Ali Fuat Paşa, Afyonkarahisar'ın Sivas Kongresi kararlarını tanıdığını 21 Eylül 1920 tarihli Kongre Heyet-i Temsiliyesi'ne başlıklı bir yazıyla bildirmişti. Ali Fuat Paşa yazısının 1. maddesinde Afyonkarahisar'da bir tabur İngiliz askerinin bulunduğunu bildirmekte 3. maddesinde de Afyonkarahisar'ın Kongre lehine (Sivas Kongresi) kazanıldığını bildirmektedir. Belge'nin tam metni için bk.: Cebesoy, **a.g.e.**, s. 246-247.

²⁸ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 227.

²⁹ Atabek, **a.g.e.**, s. 369.

Böylece kapısında mühür olan ve kilitli bulunan odadaki savaş malzemeleri ele geçirilmişti.

Ayrıca, İngilizler tarafından Mondros Mütarekesi sonrasında toplanan ve milis kuvvetleri tarafından çeşitli nedenlerden dolayı elde edilemeyen silah ve cephanenin İstanbul'a trenle sevk edileceğinin haber alınması üzerine maki-niste gizlice talimat verilerek Dereboğazı'nda güya bir arıza var bahanesiyle trenin durması sağlanmıştı. Daha önce buraya gelmiş olan Millî Kuvvetler İngiliz askerlerini esir almış bir vagon askerî malzeme Erkmendağı'na bu şekilde götürülmüştü. Bu faaliyetlerin yürütüldüğü sırada 11 Eylül 1919 günü Afyonkarahisar'daki Millî Mücadele'yi daha da güçlendirecek olan Kaymakam Arif Bey, (Bayatlı) beraberinde 150- 200 atlı ile Ömer Lütfi Bey'e katılmıştı³⁰.

Böylelikle işgal kuvvetleri tarafından halkın elinden alınan silah ve cephaneler, Müdafaya-yı Hukuk Grubu'nun çalışmaları neticesinde Millî Mücadeleye kazandırılmıştı³¹. Bu dönemde bütün cephelerde kolordu ambarlarından gizlice silah, cephane çıkarılarak Millî Mücadele için alt yapı oluşturulmaya çalışılmıştı. 23. Tümenin Alaşehir'deki 189. Alayının derhal Afyonkarahisar'a getirilmesi için Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın 20.12. 1919 tarihli bir emir yayınlamasına karşın, İzmir'e yakın bulunduran bu alayın her ihtimale karşı daha gerilere çekilmesine Tümen Komutanı Vekili olan Ömer Lütfi Bey, itiraz etmişti. Nazır bunun üzerine, "*Nezâret vaziyeti Ömer Lütfi Bey'den çok iyi bilir. Ömer Lütfi Bey'in yerine başkasını tayin ederek O'nun tümen komutanlığı vekâletine son veriniz*", emrine karşı Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, bu emri o zaman için uygulamaya koymamıştı³².

Afyonkarahisar Müdafaya-yı Hukuk Cemiyeti, aynı zamanda bu dönemdeki hukuksuz uygulamalar karşısında da gerekli tavrı sergileme cesaret ve başarısını göstermişti. 20 Nisan 1920 tarihinde Demirci Mehmet Efe, her yörede olduğu gibi Afyonkarahisar'da da Belediye'ye ve Müdafaya-yı Hukuk Cemiyet Başkanlarına emir göndererek askerlerinin ihtiyacı için 2.000 lira ve 2.000

³⁰ Atabek, **a.g.e.**, s 369- 370; Daşdemir, a.g.m., s. 96.

³¹ Fahrettin Altay olayı şu şekilde ifade etmektedir: "Bugünlerde Afyonkarahisar'daki cephane ve silah depolarının İngilizler tarafından mühürlendikleri haberi geldi. 13. 1.1920 günü de İngiliz Generali Milne'nin emriyle İtalyan İşgal Kuvvet Kumandanı Konya'daki Öğüt gazetesini kapattırdı.". Altay, **a.g.e.**, s. 215.

³² Altay, **a.g.e.**, s. 205; Daşdemir, a.g.m., s. 97.

çift yemeninin acele gönderilmesini istemişti. İstenilen para ve yemeninin gönderilmediği takdirde idam edileceklerini de söylemişti³³. Demirci Mehmet Efe'nin istediği para ve yemeniler gönderilemeyince yirmi altı gün sonra Sökeli Ali Molla, 80 kişilik bir kuvvetle gece yarısı Afyonkarahisar'a gelerek doğrudan doğruya Belediye'ye gitmişti. Bu arada şehrin ileri gelenleri Efe ile görüşmek için Belediye'ye gelmişler ve Efe'nin adamlarının ve hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılamışlardı. Bulabildikleri kadar nakit parayı da Efe'ye teslim etmişlerdi. Bu arada Kuva-yı Milliye için toplanılan paralar konusunda hoş olmayan bazı söylentiler ortalıkta dolaşmaya başlamıştı. Bu durum üzerine Afyonkarahisar'da başta Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa olmak üzere, memleketin önde gelenleri, Uşak ve Alaşehir'den gelen İdâre ve İâşe Heyetleri temsilcileri, Hükümet Binası'nın Meclis Odası'nda sabaha kadar süren bir toplantı yapmışlardı. Toplantı sonucunda milis kuvvetlerinden 300 kişi için yapılan harcama ordudaki aynı sayıda askerin masrafları ile karşılaştırılınca, ordunun aynı sayıda askere üçte bir oranında para harcadığı tesbit edilmiş, bu durum başta Fevzi Paşa olmak üzere teftiş heyetini son derece memnun etmişti.

Bu teftiş neticesi Kuva-yı Milliye Başkanlarının eskisi gibi mülkiye memurlarının denetiminde olmak şartı ile görevlerine devam etmelerine karar verilmişti. Bu kararlar üzerine Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti üyeleri Mutasarrıf Bey'in odasında toplanılarak teftiş neticesi verilen kararlara uygun olarak Cemiyet başkanı Yusuf Bey, Sarban Köyü'ne giderek karakolun köylülerden topladığı 120 lirayı sahiplerine iade etmiş, Göbelzâde Hacı Hafız da Sinanpaşa'dan karakol vasıtası ile toplanılan 30 lirayı para alınan kişilere geri vermiş, Vaiz Ömer Efendi de diğerleri gibi, Çobanlar'a giderek 100 liranın sahiplerine iade edilmesine aracı olmuştu. Cemiyetin diğer üyeleri de cüzi miktarlarda başka yörelerde toplanan paraların sahiplerine geri iade edilmelerine yardımcı olmuşlardı. Fazladan toplanılan paralar çeşitli yörelerde iade edilirken Afyonkarahisar Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti Azaları, halkın bir boşluk içinde olduğunu gözlemlemişler, bu durumu fırsat bilen bazı açık göz insanların çapulculuk yaptıklarını müşahede etmişlerdi. Bu izlenimlerini Mutasarrıf Ethem Bey'e ve Jandarma Alay Komutanı Halit Beylere aktarmalarına rağmen onlardan gerekli olumlu tepkiyi alamamışlardı. Afyonkarahisar

³³ Atabek, a.g.e., s. 386.

Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti, bu olumsuz durumun halkın Millî Mücadele'ye olan desteğini azaltacağı düşüncesiyle Mutasarrıf Ethem Bey ile Jandarma Alay Komutanı Halit Bey'in Afyonkarahisar'da görev yapmasının sakıncalı olduğu kararına varmışlardı. Afyonkarahisar Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti, bu kararını üst düzey makamlara iletince Ethem Bey ve Halit Bey, Afyonkarahisar'daki görevlerinden alınmışlar, Ethem Bey'in yerine Sezai Bey Mutasarrıf olarak tayin edilmişti³⁴.

Bu olaylar, Afyonkarahisar ve yöresinde yaşanırken Anadolu'nun genelinde de Millî Mücadele halk tarafından gittikçe artan ölçüde desteklenmeye devam ediyordu. Buna paralel olarak Ankara'daki siyasî yapılanma yeni bir aşamanın eşiğine gelmişti. Bu yeni yapılanma için yurdun her yöresinden milletvekillerinin seçilerek Ankara'ya gönderilmesi istenmişti. Bu isteği Afyonkarahisar Koçzâde Mehmet Şükrü Bey; Hoca İsmail Şükrü, Nebil Hoca, Tümen Komutanı Ömer Lütü, Ali Vezir, Kadı Hulusi Beyleri seçerek yerine getirmişti.

Afyonkarahisar Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti, Eylül 1920'nin ilk günlerinde Millî Mücadeleye oldukça önemli katkı sağlayan milis kuvvetlerinin toplanmasına da ön ayak olmuştu. Cemiyetin de katkılarıyla, Afyonkarahisar ve kazalarından gönüllü müfrezeleri meydana getirilmeye başlanmıştı. Bolvadin ve Emirdağ kazalarından Afyonkarahisar'a gelen 500 atlı ile 600 piyade büyük bir merasimle karşılanmış, bunların başında, yaşı yüze yakın Sultan Bey isminde ak sakallı bir ihtiyarın da atının üzerinde görünmesi, halk üzerinde büyük tesir bırakmıştı. Bu kuvvetler zafer duaları arasında Uşak Cephesi'ne gönderilmişler, Ankara da bu çabalardan dolayı memnurluk ve takdirlerini bildirmişti³⁵.

4. İzmir'in İşgali Sonrası Afyonkarahisarlıların Tepkisi

İzmir'in işgal edilmesinin hemen ertesinde, Afyonkarahisar ve Afyonkarahisarın önde gelenleri bu olaya tepkisiz kalmamışlardı. Dehşeti Medresesi o zaman için Belediye Dairesi olarak kullanılmakta idi. Belediye dairesine 17 Mayıs 1919 günü sabah erkenden Afyonkarahisar'ın ileri gelenlerinden Akosmanzâde Hacı Hüseyin, Çobanzâde Avukat İsmail, Hoca Nebil, Müf-

³⁴ Atabek, a.g.e., s. 386,387.

³⁵ Altay, a.g.e., s. 268.

tü Hüseyin Fevzi Beyler, durumu değerlendirmek için bir toplantı yapmışlardı. Bu toplantıda Yunanlıların İzmir'e çıkmaları sonucunda ortaya çıkan tehlikeler, daha iç bölgelere ilerleme ihtimalleri karşısında neler yapılması gerektiği konusunda görüş alış verişinde bulunmuşlardır. Bu durum karşısında alınacak tedbirlerin ilki olarak da düşmanla mücadele etmek fikri benimsenmiş, Afyonkarahisar halkını toplayıp bir protesto mitingi düzenleyerek, Afyonkarahisar'da bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine birer protestoname vermeyi uygun görmüşlerdi³⁶. Bu sırada Afyonkarahisar'da muhtarraf Anastas isimli bir Rum'du. Alınan kararları hayata geçirmek için hiç vakit kaybedilmeden halk Belediye önüne toplattırılmış durum tüm açıklığı ile anlatılmıştı. İçinde bulunulan vahim vaziyet tüm çıplaklığı ile anlatılınca halkta büyük bir heyecan uyanmıştı. Halk tek vücut olmuş her ağızdan tek bir ses çıkmış işgal şiddetle eleştirilmişti. Halk canını, malını her şeyini vermeye hazır olduğunu tek ses halinde işgalcilere haykırmıştı. Hemen üç adet protestoname düzenlenmişti. Yukarıda adı geçen heyetle birlikte yanlarına Fransızca bilen bir kimse de alınarak İbtida'da oturan İngiliz temsilcisine gidilerek, mekteb talebesi gibi bir çocuk- paçası geniş ve kısa pantolonlu- yani çıplak bacaklı idi, masasının üstüne protestoname konulmuştu. İngiliz temsilci protestonameyi eline bile almadığı gibi, *“siz Ermenilere nasıl hakaret ettiniz”*, demişti. Heyette bulunanlardan biri *“biz Ermenilerle ilgili konuşmaya gelmedik, şu protestonamemizin hükümetinize ulaştırılmasını sizden istiyoruz”*, demişti. İngiliz temsilci sorusunu tekrarlayarak elindeki bıçağıyla da ara sıra oynayarak, *“Ermenilere neler yaptınız? Şimdi bu kadarcık şeye tahammül edemeyecek misiniz?”* sorusunu yöneltmişti³⁷. Heyet, İngiliz temsilci ile daha fazla birlikte olmanın kendilerine bir katkı sağlamayacağını görerek buradan ayrılmışlar ve Afyonkarahisar Askerlik Dairesi'nde bulunan İtalyan temsilcisine gitmişlerdi. İtalyan temsilcisi İngiliz temsilcisinin aksine olarak huzuruna gelen heyete karşı gayet iyi bir karşılama örneği sergilemiş ve protestonameyi almıştır. Bu sırada İtalyan askerleri de aynı binada ikamet ediyorlardı. Heyetin bundan sonraki güzergâhı İzmir İstasyonu'nda bulunan Fransız temsilciliği olmuştur. Temsilcilikte bulunan bir topçu subayı, heyeti gayet nazik bir tarzda karşılayarak heyete iltifatlar etmiş sigara, çay, badem şekeri ikramında

³⁶ Atabek, a.g.e., s. 335.

³⁷ Atabek, a.g.e., s. 336.

bulunmuştu. Kendisine gelen heyetin sözlerini dinledikten sonra, kendisinin temsilci olmadığını, durumu temsilciye bildireceğini, temsilcinin Yunanlıların İzmir'e hangi gerekçelerle nasıl çıktıklarını araştırma maksadıyla İzmir'e gittiğini ifade etmişti. Fransız askerleri de temsilcinin bulunduğu binada ikamet etmekteydiler. 17 Mayıs 1919'da Mutasarrıf Anastas Bey, sabah Afyonkarahisar heyetini ve memleketin ileri gelenlerini huzuruna çağırmişti. Bu heyet ve ileri gelenler Anastas Bey'in makamına vardıklarında mutasarrıfın yanında Fransız bir yetkiliyi görmüşlerdi. Mutasarrıf, yanında Fransız yetkili olduğu halde heyete Fransız komutanın dün Fransız temsilciliğine giden heyetle görüşme isteğinde bulunduğunu randevu saatinin ise ertesi gün 18 Mayıs 1919 saat 13:00 olduğunu bildirmişti. Bu açıklamadan sonra heyet, mutasarrıfın yanından ayrılmıştı³⁸. 18 Mayıs 1919 günü heyet saat 13:00'da İzmir İstasyonu binasında ikamet eden Fransız Temsilcisinin yanına gitmişti. Temsilci, heyete vermiş oldukları protestonameyi inceleyerek, ellerinden silahlarının alındığını oysa İzmir'e gelen Yunan ordusunun son derece modern silahlara sahip olan bir ordu olduğunu, bu modern orduya karşı savaşmanın çılgınlık olacağını, Yunan ordusuna karşı nasıl mücadele edeceklerini, sormuştu? Fransız temsilcisinin huzurunda bulunan heyet, *"Biz Afyonkarahisarlılar, ellerimizde sopa, balta, satır ile karşı koyarız veya ölürüz ya da Yunan ordusunun elindeki silahları alarak onları kendi silahlarıyla perişan ederiz"*, diye cevap vermişlerdi. Heyecanla verilen bu cevap karşısında Fransız temsilcinin korkudan elleri titremeye başlamış ve heyete soğukkanlılıkla görüşelim teklifini ileri sürmüştü. Bu durum birkaç defa tekrarlandıktan sonra, temsilci, siz mağlup bir milletsiniz, silahlarınızı bıraktınız dediğinde, buna cevap olarak heyet, Çanakkale Savaşlarını hatırlatmıştır. Bu tür cevaplar üzerine Fransız temsilci, dönemin savaş devresi olmadığını, sorunların kalemle çözülmesinin daha gerçekçi olacağını, en doğru yolun Amerika, İngiltere, İtalya, Fransa gibi bir devletin mandası altına girmek olacağını söylemişti. Bunun üzerine Afyonkarahisar heyeti, ayağa kalkarak, kendilerinin hür yaşamak istediklerini bu mümkün olmaz ise ölümü tercih edeceklerini söyleyerek temsilciden sadece protestonamelerini Fransız hükümetine ulaştırmasını arzuladıklarını ifade ederek ayrılmışlardı³⁹.

Yunanlıların 16 Mayıs 1919 günü İzmir'i işgallerinin hemen ardından işgallerin bir sonucu olarak iç bölgelere göçler yaşanmıştı. Muhacirlerin en

³⁸ Atabek, a.g.e., s. 336.

³⁹ Atabek, a.g.e., s. 336, 337.

kolay konaklama yerlerinden birisi de Afyonkarahisar olmuştur. İzmir'in işgalinden başlayıp 13 Ağustos 1919 tarihine kadar geçen dönemde Afyonkarahisar ve bağlı yerleşim birimlerinde üç bin civarında çeşitli yörelerden gelmiş muhacir olduğu belirtilmekteydi⁴⁰. Afyonkarahisar mahallî idarecileri işgali fiilen bu dönemde kendi topraklarında görmeseler de etkilerini çok yakından hissetmişlerdi. Afyonkarahisar'daki mültecilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi, hastanelerdeki yatak sayısının artırılması, iâşe, yiyecek, ilaç v.b. zaruri ihtiyaçlarının karşılanması, yeterli miktarda para bulunması Sandıklı'da malzeme bulunmasına karşın para olmadığından dolayı hastane açılmaması gibi sorunlarla karşı karşıya kalınmıştı. Afyonkarahisar'ın Yunanlılar tarafından işgaline kadar muhacirlerin yaşadıkları sorunlar hemen hemen aynı minvalde devam etmiş çeşitli defalar Muhacirin Müdüriyetine, Hilâl-i Ahmer'e müracaat edilerek gerekli olan nakit para ve malzeme istenmiş ise de yeterli miktarda para ve malzeme dönemin şartları gereği hiçbir zaman sağlanamamıştı⁴¹.

Yunanlıların 16 Mayıs 1919 günü İzmir'i işgali sonrası yurdun her yöresinde yapılan protesto eylemleri, Afyonkarahisar'da da yapılmıştı. Afyonkarahisar halkı, yukarıda isimlerini verdiğimiz kişilerin önderliğinde, halkın bu işgal karşısındaki tavrını en üst seviyede dile getirmiştir. Bu protestoların ardından Afyonkarahisar halkı o dönemin ruhuna uygun olarak Millî Mücadele yanlısı bir tutum sergilemiş gittikçe artan bir şekilde tavrını sürdürmüştü.

5. Afyonkarahisar ve Çevresi'nde Protestolar, Mitingler

İzmir'in Yunan Ordusu tarafından işgal edilmesi Türk Milleti tarafından büyük bir felaket ve utanç verici bir olay kabul edilmişti. Türk Milleti Birinci Dünya Savaşı'nın en zorlu yıllarında başından geçen bütün sıkıntılara göğüs gerip sineye çekmiş ancak yaklaşık dört yüz yıl egemenliği altında bulunduğu bir milletin kendi kutsal topraklarına girmesini güzel İzmir'ini işgal etmesini, bir türlü içine sindirememişti. Mondros Mütarekesi'nin hemen arkasından başlayan işgaller, Türk Milleti'nde bir isyanın alt yapısını oluşturmaya başlamış ise de bunun kıvılcımı İzmir'in işgaliyle oluşmuştu.

⁴⁰ Şaban Ortak, "Millî Mücadele Döneminde Afyon'daki Mülteciler", **Millî Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar**, Editör: Hasan Babacan, Afyon Kocatepe Üniversitesi-Borusan Kocabıyık Vakfı, Afyonkarahisar 2010, s. 70-71.

⁴¹ **BCA.**, 270.14 75.22.10; **BCA.**, 272.74 68.44.6.; Ayrıntılı bilgi için bk.: Ortak, a.g.m., s. 72-75.

Afyonkarahisar halkı da İzmir'in işgalinde yaşanan faciayı öğrenmiş halkın tepkisi de geçikmemişti. Afyonkarahisar'da İzmir'in işgaline karşı ilk tepki 16 Mayıs 1919 tarihinde Şuhut'ta gösterilmişti. Şuhut halkı adına Belediye Başkanı Hocazade Mustafa, halkın ileri gelenlerinden Hacı Bekir, Hacı Mehmet, Hacı Abdullah, Hüseyin, Mehmet, Hacı Bekir Hoca, Hoca İbrahim imzalarıyla Sadarete gönderilen protesto telgrafında, asırlardan beri Türklerin ve Müslümanların yaşadığı İzmir'in işgal haberinin işitildiği belirtilmişti. Telgrafta öz Türk yurdu olan İzmir'in Osmanlı idaresinden alınmasının kabul edilemeyeceği belirtilmiş kanlı göz yaşlarıyla İzmir'in tekrar Osmanlı İdaresi'ne bırakılması istirham edilmişti⁴².

İzmir'in işgaline karşı Afyonkarahisar ve ilçelerinde protesto ve mitingler tertip edilmişti. İzmir'in işgali üzerine 27 Mayıs 1919 tarihinde Padişaha bir protesto telgrafi daha gönderilmişti. Protesto telgrafında; İzmir'deki Yunan işgalinin sürekli gelişerek tecavüz sınırlarını sürekli genişlettiğini, bunun bir istila hareketi olduğunu gören Afyonkarahisarlıların, bütün kasaba ve köylerinde yaşayanlarının 27 Mayıs tarihinde toplanarak, tek düşünce içinde millî varlık, millî hukuk ve bağımsızlıklarının teminine yönelik olarak şerefsadır olacak bir ferman bekledikleri ifade edilmişti. Telgrafta, bağımsızlık için çıkacak bir Padişah fermanı için kanlarının son damlasına kadar savaşıacaklarını, bütün maddi ve manevi varlıklarını Halifenin yüce hukukunu korumak için harcayacaklarını, bunu belirtmeye karar verdiklerini, dile getirmişlerdi⁴³. Afyonkarahisar'da 28 Mayıs 1919 tarihinde ikinci bir miting daha tertip edilmişti. Mitingin yaklaşık kırk bin kişinin katılımı ile gerçekleştiği belirtilmişti. Bu miting sonunda kaleme alınan protesto telgrafi bu defa Sadarete gönderilmişti. Protesto telgrafında; İzmir'in işgaliyle yetinilmediğini bu işgalin genel bir tecavüz hareketine dönüştüğünü, bunu gören bütün Afyonkarahisarlıların köylüsü ve şehirlisiyle ikinci bir miting düzenleme ihtiyacı hissettiğini yaklaşık kırk bin Afyonkarahisarlıının millî varlığını, hukukunu, bağımsızlığını korumak için hükümetin alacağı kararların gerçekleşmesi için kanlarının son damlasına kadar savaşmaya hazır olduklarını, maddi, manevi varlıklarını bu

⁴² A.VRK, 830/74; Selvi, a.g.e., s. 290-291.

⁴³ Söz konusu telgraf bütün Afyonkarahisar ve köyleri adına İsmail tarafından çekilmişti. A.VRK, 835/1.

kutsal amaç için harcamaktan çekinmeyeceklerini, belirtmişlerdi. Bu telgraf da bütün Afyonkarahisar halkı adına İsmail tarafından Sadarete gönderilmişti⁴⁴.

İzmir'in işgal edilmesi üzerine 21 Temmuz 1919 tarihinde Afyonkarahisar'dan bir protesto telgrafı daha gönderilmişti. Söz konusu telgraf Sulh ve Selamet temsilcilerinden Üsküdarlı Mehmet Ali tarafından kaleme alınmıştı. Mehmet Ali Bey söz konusu telgrafında, İzmir'in işgal edilmesiyle ortaya çıkan olayların genel kamu düzeni açısından kendileri için artık kabul edilemez bir noktaya geldiğini, istifa eden Damat Ferit Paşa kabinesinin millete karşı sorumlu olup olmadığını sormuştu. Mehmet Ali Bey telgrafında, yarın milletin kimi sorumlu tutacağını iyi düşünülmesi gerektiğini, tek çare ve şifa kaynağının Hilafet makamından beklendiğini dile getirmişti⁴⁵.

İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Anadolu'nun her yanında olduğu gibi Afyonkarahisar'da da protesto ve mitingler tertip edilmişti. Afyonkarahisar'da yaşayan üç yüz bin Türk adına Karahisar-ı Sahip Mutasarrıfı Ethem Bey, 20.3.1920 tarihinde İtilâf Devletleri'ne ve tarafsız devletlere bir protesto telgrafı göndermişti. Protesto telgrafının bir kısmı da Heyet-i Temsiliye'ye gönderilmişti. Telgrafta, "*Karahisar Sancağı dahilinde yaşayan erkek ve kadın üçyüzbine varan Türk-Müslüman ahali namına İstanbul'daki fevkalade komiserlere ve o yolla Avrupa'nın medeni devlet ve milletlerine arz ve beyan eyleriz ki, Osmanlı payitahtı ve hilafet kürsüsünün işgal altına alındığını duyduğumuz dakikadan itibaren zaten senelerden beri kaçmış olan rahat ve huzurumuz tamamen yok olmak yoluna girmiştir*"⁴⁶.

Hilafet ve saltanat merkezinin tazyik ve tehdit altında kalmasına tahammül edemeyecek olan ahalimiz kudretli Avrupa karşısında kendi maddi ve manevi kuvvetine dayanarak savaşmaya kalkışmak gibi bir hiyaneti kabul etmemekle beraber o merkezin kapılarında ve hilafet kürsüsü etrafında intihar etmek suretiyle takdir ve tenkitlerine terketmek mecburiyetini hiss ediyor", bu telgrafın, kadın erkek bütün Karahisarlılar adına çekildiği belirtilmiştir⁴⁷.

⁴⁴ A.VRK, 834/97; Selvi, a.g.e., s. 287.

⁴⁵ A.VRK, 838/10; Selvi, a.g.e., s. 288.

⁴⁶ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 133.

⁴⁷ Kaplan, a.g.e., s. 134.

Görüldüğü gibi Yunanlıların İzmir'i işgallerinin hemen ardından Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi Afyonkarahisar ve ilçelerinde de büyük bir tepki oluşmuştu. İşgale karşı duyulan tepki protesto mitinglerine dönüşmüş İtilaf Devletlerine tepkiler iletilmiş, Wilson prensiplerine atıflarda bulunulmuş, işgallerin kabullenilmeyeceği dile getirilmişti.

6. Yunan Ordusu'nun Afyonkarahisar'ı İşgali

27 Mart 1921-7 Nisan 1921 tarihlerinde Yunanlıların birinci işgalleri gerçekleşmiştir. Yunan Ordusu'nun bu işgali II. İnönü Savaşı'nda yenilmelerinden sonra stratejik zorunluluklardan dolayı Afyonkarahisar'ı boşaltmalarıyla sona ermişti. Birinci işgalde kayda değer bir yapılanma meydana gelmemişti. Yunanlılar Ankara hedefinden vazgeçmeyerek yeniden taarruza geçerek Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'ni kazanmışlardı. Mustafa Kemal'in Eskişehir'in boşaltılması, Sakarya Nehri'nin doğusuna Türk Ordusu'nun çekilmesi talimatını vermesinin ardından 13 Temmuz 1921-27 Ağustos 1922 tarihleri arasında şehir ikinci işgal dönemini büyük acılar içinde yaşamak mecburiyetinde kalmıştır. Bu dönemde Yunan Ordusu detayları bu bildirinin konu sınırlarını çok aşan eylemler gerçekleştirmişler tam anlamıyla büyük feccatların yaşanmasına neden olmuşlardı. Sakarya Zaferi'nin ardından Türk Ordusu 26 Ağustos 1922'de Kocatepe'den Başkomutan Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde başlayan Büyük Taarruz, 27 Ağustos 1922'de Afyonkarahisar'ın geri alınmasıyla sonuçlanmıştır. Afyonkarahisar 27 Ağustos'tan sonra da kurtuluş planlarına son şeklin verildiği şehir olmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'ni paylaşmak maksadıyla Düvel-i Muazzama tarafından ortaya atılan planlar Birinci Dünya Savaşı ve sonucu olarak Mondros Mütarekesi'yle önemli ölçüde gerçekleştirilmişti. Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 24. Maddelerini gerekçe gösteren İtilaf Devletleri kendileri açısından uygun gördükleri Osmanlı topraklarını işgallere girişmişlerdi. Afyonkarahisar da İtilaf Devletleri açısından stratejik öneminden dolayı söz konusu işgallerden payını almış İngiliz, Fransız ve İtalyanlar tarafından işgal edilmişti. Afyonkarahisar'ın demiryolları ve karayolları kavşağında bulunması, geçiş güzergahlarında yer alması, tarım ve hayvancılık açısından önemli bir potansiyele sahip olması söz konusu işgallere büyük ölçüde zemin hazırlamıştı.

Aynı zamanda Mondros Mütarekesi sonrasında yeniden yapılanan Osmanlı Ordusu'nun belirli birimlerinin burada bulunması, 7. Ordu'unun silah ve cephanesinin bir bölümünün Afyonkarahisar'da depolanması, merkezi Ankara'da bulunan 20. Kolordu'ya bağlı 23. Tümen'in Afyonkarahisar merkezli konuşlandırılması, Konya'da bulunan 12. Kolordu'nun görev alanlarından birinin Afyonkarahisar olması v.b nedenlerden dolayı İtilaf Devletleri işgallerinde öncelikli ve ısrarcı olmuşlardı.

Afyonkarahisar halkı Mondros Mütarekesi sonrası söz konusu işgallere karşı vatanperver bir şekilde mücadele etmeye gayret etmişti. Gerek ferdi gerekse Afyonkarahisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aracılığıyla işgalleri benimsemişliğini çeşitli vesilelerle göstermiştir. Bunlar arasında İzmir'in işgalinin hemen akabinde protesto ve mitinglerin yapılması, İngilizlerin el koyduğu 23. Tümene ait silah ve cephane deposundaki mühimmatın güvenli yerlere kaçırılması, Milli Mücadele karşıtı tavırlarıyla ön plana çıkan dönemin mutasarrıfları Anastas ve Mahmut Mahir Bey'in şehirden zorla çıkartılmaları, İsmail Şükrü Hoca liderliğinde Çelikalay ve Bayatlı Arif Bey'in önderliğinde Kara keçili Milli Alayı'nın kurulması ilk akla gelen faaliyetler arasında yer almıştır. Söz konusu millî alaylar sadece Afyonkarahisar ve havalisinde Milli Mücadele yanlısı faaliyetlerde bulunmamışlar aynı zamanda Alaşehir Cephesi, Uşak-Oturak Cephesi, Bolu-Düzce İsyanları, Konya İsyanı gibi olaylarda yararlı hizmetlerde bulunmuşlardır. Afyonkarahisar halkının söz konusu direnişi İngiliz, Fransız ve İtalyanların şehirden ayrılmaları sonucunu doğurmuştur. Afyonkarahisar aynı zamanda Ege bölgesindeki kongrelerin son toplantısının yapıldığı Afyonkarahisar Kongresi'ne ev sahipliği yapmış Kuva-yı Milliye Teşkilatları'nın düzenli orduya katılmalarının gerekli olduğu ile ilgili önemli kararların alınmasında rol oynamıştır.

Bütün bu gelişmeler Afyonkarahisar halkının Milli Mücadele dönemindeki çilesinin bittiği anlamına gelmemiştir. 27 Mart 1921-7 Nisan 1921 tarihlerinde Yunanlıların birinci işgalleri gerçekleşmiş ardından Kütahya-Eskişehir Muharabeleri yenilgisinden sonra 13 Temmuz 1921-27 Ağustos 1922 tarihleri arasında şehir ikinci işgal dönemini büyük acılar içinde yaşamak mecburiyetinde kalmıştır. 26 Ağustos 1922'de Kocatepe'den Başkomutan Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde başlayan Büyük Taarruz 27 Ağustos 1922'de Afyonkarahisar'ın geri alınmasıyla sonuçlanmıştır. Afyonkarahisar

27 Ağustos'tan sonra da kurtuluş planlarına son şeklin verildiği şehir olmuştur. Afyonkarahisar Belediye Binası'nda Mustafa Kemal, Fevzi Paşa, İsmet Paşa v.b. komutanlar Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Savaşı'nın planlarını hazırlamışlardır. Savaşı bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün 30 Ağustos tarihinde yönetmesinden dolayı Başkomutanlık Meydan Savaşı olarak anılacak olan zaferin ardından Yunan Ordusu askeri bir değer olmaktan çıkmış 9 Eylül'e kadar çekildiği her yerde kan ve gözyaşı bırakmış nihayet İzmir'den geriye kalan az sayıda askerini çekebilmiştir. Böylece Milli Mücadele'nin askeri safahatı önemli ölçüde bitmiştir.

KAYNAKÇA

A. Arşivler

a. Genel Kurmay Arşivi (ATASE)

ATASE, İSH. 20.B. 17/67.

ATASE, İSH. 20.B. 17/71.

ATASE, İSH. 20.B. 17/91.

ATASE, İSH. 20.B. 22/8.

b. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivleri (BCA)

BCA., 270.14 75.22.10.

BCA., 272.74 68.44.6.

c. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri (BOA)

A.VRK, 830/74.

A.VRK, 834/97.

A.VRK, 835/1.

A.VRK, 838/10.

BOA., DH. İUM, 19/19, 1/31.

BOA., DH. EUM, Şb.5, 86/83.

BOA., DH., KMS, 55/2-45.

BOA., DH. ŞFR., 100/64.

B. Kitap ve Makaleler

Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası, Görüp Geçirdiklerim 1912-1922**, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

Altıntaş, Ahmet, “Kuvva-i Milliye ve Bayatlı Arif Bey’in Faaliyetleri”, **Millî Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar**, Editör: Hasan Babacan, Afyon Kocatepe Üniversitesi-Borusan Kocabıyık Vakfı, Afyonkarahisar 2010, s. 247-259.

Apak, Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

Atabek, Ömer Fevzi, **Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilâyeti Tarihçesi**, Yayına Hazırlayan: Turan Akkoyun, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No:8, Afyon 1997.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkilâbı Tarihi**, C III, ks. IV, Ankara 1983.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri Siyasî ve Sosyal Yönleriyle**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983.

Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları No: 115, İstanbul 2000.

Çoşar, Ömer Sami, **İstiklâl Harbi Gazetesi**, 15 Ağustos 1919.

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, S 39, belge. 933, Ankara 1967.

Kaplan, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, T.T. K. Yayınları, Ankara 1988.

Ortak, Şaban, "Millî Mücadele Döneminde Afyon'daki Mülteciler", **Millî Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar**, Editör: Hasan Babacan, Afyon Kocatepe Üniversitesi-Borusan Kocabıyık Vakfı, Afyonkarahisar 2010, s. 70-71.

Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, C 5, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Sarıhan, Zeki Kurtuluş, **Savaşı Günlüğü I (Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne)**, TTK. Yay, Ankara 1993.

Ülkü, Halil, "Afyonkarahisar'ın Yunan İşgalinin Büyük Mağduru Sabit Efendi", **Lider Haber Gazetesi**, 7 Mayıs 2009 Perşembe, s. 4.

Tuncel, Bedrettin, **Büyük Zafer ve Afyonkarahisar**, Ankara 1972.

Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C I, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.

T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C 13, T. B. M. M. Matbaası, Ankara 1958.

Zürcher, Erik Jan, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, (çev; Nüzhet Salihoğlu) Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

İNGİLTERE’NİN MONDROS MÜTÂREKESİ ÖNCESİ TÜRKİYE’YE YÖNELİK PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Mustafa ÇABUK*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere propaganda faaliyetlerine çok önem verdi. *Wellington House* adlı bir propaganda ofisi kurarak müttefik olduğu ülkelerde, tarafsız ülkelerde ve savaştığı ülkelerde sistemli ve etkili bir propaganda faaliyeti yürüttü. Savaş sırasında İngiltere, Osmanlı Devleti ile savaş halinde olduğundan Türkiye’ye yönelik propaganda faaliyetlerini daha ziyade Yunanistan üzerinde yürütmeye çalıştı. Propaganda malzemelerini dolaylı olarak ve yasadışı yollardan Türk topraklarına sokmaya çalıştı. 1918 yılına gelindiğinde İngiltere, Türkiye’ye yönelik olarak yeni bir propaganda hamlesine girişti. Özellikle de Rusya’nın savaştan çekilmesi, gizli antlaşmaların ortaya çıkması ve İngiltere’nin Siyonistler lehindeki açıklamaları İngiltere’yi böyle bir propaganda faaliyeti içerisine girmek zorunda bıraktı. Çünkü ortaya çıkan gerçekler, Türkleri rahatsız ettiği gibi Osmanlı uyruğu olan fakat İngiltere’nin çeşitli vaatlerle sempati ve desteğini kazandığı Ermeni, Yahudi ve bazı Arap kökenli ayrılıkçı grupları da rahatsız etmişti. İngiltere, bu grupları yeniden ikna ederek desteklerini kazanmak için 1918 yılında Türkiye’ye yönelik yoğun bir propaganda faaliyeti içerisine girdi. İngiltere bu faaliyetlerle savaş sonrası imzalanacak olan antlaşmalar için de yatırım yapmaktaydı. Propaganda faaliyetleriyle savaş sonunda imzalanacak antlaşmaların içeriğini kendi çıkarları doğrultusunda etkilemeyi hedefledi.

Bu çalışmada, İngiliz arşivlerinden edinilen belgelerle birlikte bu alanda yapılan araştırmalar ve yayınlar da incelenerek İngiltere’nin 1918 yılında Türkiye’ye yönelik ne gibi propaganda faaliyetlerinde bulunduğu, propaganda faaliyetlerinin amaçları ve bu faaliyetlerin Mondros Mütarekesi’ne olan etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, Azınlık, Mütareke, İngiltere, Türkiye.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, e-posta: cabukm@yahoo.com

PROPAGANDA ACTIVITIES OF ENGLAND AGAINST TURKEY BEFORE CEASEFIRE AGREEMENT OF MUDROS

ABSTRACT

During the First World War, Britain gave great importance to propaganda activities. It established a propaganda office called the Wellington House and carried out systematic and effective propaganda activities in countries that were allied, neutral, and warring countries. During the war, England tried to get the propaganda materials into Turkish territory indirectly and illegally. English propaganda materials were sent to Turkey from Greece.

In 1918, England embarked on a new move as a propaganda against Turkey. In particular, the withdrawal of Russia from war, the occurrence of secret treaties and the exploitation of Britain in favor of the Zionists, forced Britain to engage in new propaganda activities. Because the facts that emerged disturbed the Turks, and at the same time, these facts also disturbed the Armenian, Jewish and some Arabic separatist groups, which were Ottoman nationals, but they had supported Britain during the war. They had sympathy against Britain because of various promises of Britain. England re-entered into an intense propaganda campaign for Turkey in 1918 to gain these groups' support by convincing them with the help of propaganda. With these activities, Britain was also investing for the treaties to be signed after the war. British Propaganda activities aimed to influence the content of the treaties to be signed at the end of the war in their own interests.

In this study, in addition to the documentation from the British archives, the research and publications on this area will also be reviewed and what kind of propaganda activities were maintained against Turkey in 1918, and the aims and the effects of these activities on the Mudros Armistice will be tried to be put forward.

Keywords: Propaganda, Minority, Armistice, England, Turkey.

1.1. İngiltere’nin Birinci Dünya Savaşı’nda Propaganda Faaliyetleri

Propagandanın temel amaçları şunlardır: düşmana karşı nefreti harekete geçirmek, müttefiklerin dostluğunu korumak, mümkünse tarafsızları yanına çekmek ve düşmanın moralini bozmaktır¹.

Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte İngiltere Propaganda faaliyetlerini koordine etmek için propaganda ofisi kurulmasına karar verdi ve başına da kabineden C.F.G. Masterman getirildi. Bu propaganda bürosu Wellington House’u (Evi) ofis olarak kullandığı için Wellington House olarak anıldı². Bu büro, 1916 yılı Aralık ayında Enformasyon bölümüne dönüştürüldü. Masterman da Buchan’ın yardımcılığına getirildi. Lord Beaverbrook’un kontrolünde 1918 yılında Enformasyon Bakanlığı kuruldu³.

Savaş yıllarında propagandayı amaçları doğrultusunda en etkili kullanan ülke İngiltere’ydi. İngiliz propaganda faaliyetleri hızla gelişti. Savaş boyunca milyonlarca kitap, kitapçık ve görsel propaganda materyalleri dünyanın dört bir yanına İngiliz propaganda ofisi tarafından dağıtıldı. Bu yolla insanların zihin ve düşünceleri değiştirilmek istendi. Savaştan sonra da İngiltere propagandanın gücünden yararlanmak istedi. Savaş sonrası antlaşmaları da propaganda faaliyetleriyle kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek istedi.

1.2. İngiltere’nin 1918 Yılında Türkiye’ye Yönelik Propaganda Faaliyetleri

İngiltere, İslam Dünyası’na ve Türkiye’ye yönelik propaganda faaliyetlerine 1918 yılında bir takım değişiklikler yaparak devam etti.

İngiliz İstihbarat bürosu, İngiltere Enformasyon Bakanlığı’na Türkiye’ye yönelik izlenmesi gereken propaganda faaliyetleri ile ilgili 5 Şubat 1918 tarihinde bir takım önerilerde bulundu. Rusya’nın savaştan çekilmesi, gizli antlaşmaların ortaya çıkması ve İngiltere’nin Siyonistler lehindeki açıklamaları İngiltere’yi Türkiye’ye yönelik olarak yeni bir propaganda faaliyeti içerisine

¹ Harold D. Lasswell, **Propaganda Technique in The World War**, London Kegan Paul, Trench, Trubnc Company Ltd., New York, 1927, s. 195.

² M.L. Sanders, “Wellington House and British Propaganda During The First World War”, **The Historical Journal**, 18/1, 1975, s. 119.

³ Justin Mccarthy, “İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türler”, **Türkler Ansiklopedisi**, C 13, 2002, s. 841.

girmek zorunda bıraktı. Çünkü ortaya çıkan gerçekler, Türkleri rahatsız ettiği gibi Osmanlı uyruğu olan fakat İngiltere'nin çeşitli vaatlerle sempati ve desteğini kazandığı Ermeni, Yahudi ve bazı Arap kökenli ayrılıkçı grupları da rahatsız etmişti. İngiltere, bu grupları yeniden ikna ederek desteklerini kazanmak için 1918 yılında Türkiye'ye yönelik yoğun bir propaganda faaliyeti içerisine girdi. İngiltere, propaganda faaliyetleriyle savaş sonunda imzalanacak antlaşmaların içeriğini kendi çıkarları doğrultusunda etkilemeyi hedefledi. Bu amaçla İngiltere'nin politikalarının haklı olduğu yönünde uçaklardan atılan bildirilerle Müslümanlara propaganda yapıldı. İstanbul'a da uçaklardan propaganda bildirileri atıldı⁴.

İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik propaganda faaliyetleri 1918 yılında, şu temeller üzerinde yeniden ortaya konulmaya çalışıldı:

1. Self determinasyon; İngiltere Osmanlı topraklarında yaşayan milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkına saygılıdır.

2. Osmanlı topraklarında Türklerin yaşadığı yerlerde kendi birliklerini devam ettirmesini İngiltere tanır. Ancak bu tanıma Türklerin savaş öncesi ve savaş sırasında yürüttükleri pan-İslamizm ve pan-Türkizm politikalarından farklıdır.

3. İngiltere, İran hakkında 1907 yılında Rusya ile yaptığı anlaşmayı askıya aldı. İran hakkında yeni bir politikaya yönelerek bu durumda doğu sınırının Rus hâkimiyetine geçmesinden ve Ruslar tarafından sınırların çevrelenmesinden tedirgin olan Türklerin bu endişesini giderecektir. Bu sayede Avrupalı güçlerin sömürgeleri altında yaşayan Müslüman ülkelerin kamuoyunda İngiltere'ye karşı iyi bir izlenim oluşacaktır. Müslümanların Almanlara kayan gönlünü Almanlardan tekrar almak için propaganda faaliyetleri yürütülecektir. Balfour açıklaması bunu engelledi.

4. Türklerin bağımsızlık ve kapitülasyonlardan kurtulma duygularını Almanya'nın akılcıca değerlendirerek kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettiği bu durumun Türklerin Almanlara olan sempatilerini artırdı. Aynı şeyi kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ederek İngiltere de yapabilir.

5. Türkler toprak bütünlüğü konusunda hala çok ısrarlılar ve bunun için

⁴ **Indion Office Paper/L/PJ/6/1547/4491-1918.**

*de savaşımaya devam edeceklerdir. En zor problem bu, İngiltere Türkiye'de propaganda yaparken ya bu hususta sessiz kalmalı ya da Türk olmayan etnik unsurları rahatsız etmeden Türklerin de kabul edebileceği bir tezle bunu yapmalı.*⁵

1.3. İngiliz İstihbarat Bürosu'nun Türkiye'ye Yönelik Propaganda Kitapçıkları İçin Önerileri

İngiliz İstihbarat Bürosu Türkiye için basılacak olan propaganda kitapçıklarında kullanılmak üzere bir takım önerilerde bulundu. İngiliz istihbaratının propaganda önerileri şunlardı:

1. Goben ve Breslav gemilerinin hikâyeleri, onları Almanya nasıl oraya getirdi ve Türkleri Almanya'nın yanında savaşı soktu.

2. Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi ve savaş sonrası bütçesinin karşılaştırılması. (Bunun için Cavit Bey'in konuşması kullanılabilir) Çünkü bu Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını tehlikeye soktu. Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi İngiliz ve Fransız kreditorlere olan borcu ve Türkiye'nin savaş zamanı Almanlara olan borcu.

3. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti Almanya ile imzaladığı ticaret antlaşmasından kazançlı mı çıktı? Sorusunun işlenmesi.

4. Askeri ve ekonomik olarak Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne nüfuz etmesi

5. Gıda fiyatları ve açlıktan ölümler. Kim kazandı? - Gıda kontrolü yapan İttihat ve Terakkiciler ve Alman tüketiciler.

6. İsviçre'de yatırım yapan İttihat ve Terakki liderlerinin karları

7. Galiçya, Romanya ve Makedonya'daki Türk askeri kaybı. Kim için?

8. Haritalarla Almanların ele geçirdiği yerler ile Osmanlı Devleti'nin kaybettiği yerlerin gösterilmesi ve Almanların ulusal olarak bencil oldukları ve milli bencilliklerini İttifak çıkarımının önüne koyduklarının vurgulanması.

9. Savaş boyunca kim İslam toprağını küçülttü? İttihatçılar Karaağaç'ı Bulgarlara verdi.

⁵ **Indion Office Paper/L/PS/11/132 .**

10. Lord Gurzon'ın İran ile ilgili konuşmasını kullanarak, İngiltere ve Çar sonrası Rusya'nın politikasının değiştiği fakat Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni tamamen yutmak istediği.

11. İngiltere Başbakanı'nın İstanbul, Trakya ve Anadolu hakkındaki tarafsızlık açıklamasının kullanılması.

12. Türk savaş esirlerine iyi muamele yapıldığı. E. F. Benson'a bu konuyla ilgili küçük kitapçıklar hazırlatılabilir. "Hilal ve Demir Haç" örneğinde olduğu gibi.

İngiliz İstihbarat bürosu, Almanlara saldırmanın İttihat ve Terakki'ye saldırmaktan daha çok işe yaradığını, Pan-Turancılığın eleştirilmesini ve Şerif Hüseyin'in övülmesini propaganda malzemesi olarak artık kullanılmamasını önerdi⁶.

1.4. İngiliz İstihbarat Bürosu'nun Osmanlı Devleti'ndeki Alt Sınıflara Yönelik Propaganda İçin Önerdiği Taslaklar

İngiliz İstihbarat Bürosu, Osmanlı Devleti'ndeki alt sınıflara yönelik olarak yürütülecek propaganda faaliyetleri için ise şunları önerdi:

1. Almanya, Osmanlı Devleti'nin kaybettiği Vilayetleri geri alması için yardım edecekti. Fakat bunu yapmadılar.

2. Osmanlı Devleti'nin Kanal Cephesi'nin açmasına neden oldular. Sonuç: Osmanlı Devleti tüm Sina yarımadasını kaybetti ve saldırı sırasında Alman subaylar kayboldu.

3. İngiltere saldırınca Gazze'de yardım edecekleri sözünü verdiler. Sonuçta Gazze, Kudüs ve Filistin kaybedildi.

4. Arap Yarımadası'ndaki isyanı basturmaları için Almanlar Türkleri kışkırttı ve Türklere yardım edeceklerini söylediler. Sonuç: Arabistan kaybedildi.

5. Almanlar, Şeyhülislam'ın cihat ilan etmesinde ısrar ettiler. Fakat kutsal savaş çıkmadı. İslamın merkezi cihada katılmadı. Mekke kaybedildi.

6. Almanlar Basra Körfezi'ne ulaşacaklarını ve Bağdat Demiryolu'nu

⁶ Indion Office Paper/L/PS/11/132.

bitirerek Türkler için bir zenginlik kaynağı haline getireceklerini açıkladılar. Sonuç-Bağdat ve Irak kaybedildi. Türkler, daha ne kadar sahtekar Almanlar tarafından aldatılmaya devam edeceksiniz? Onların amacı ülkenizi sömürmek ve bu yolla zengin olmak.

7. Onlar binlerce Türk askerini Avrupa 'da kendi çıkarları için savaştırmadı mı? Kendi askerlerinin canını korumak için onları, Almanlar ön cepheye koydu ve onlara en tehlikeli görevleri verdi.

8. Siz, Almanlardan, kaybedilen vilayetleri geri almak için asker istediğinizde size sadece birkaç Alman ve Avusturyalı subay ile bazı savaş esiri Hind Müslümanı gönderdiler. Size sadece bol söz gönderdiler.

9. Almanlar sizden her şey aldılar karşılığında ise size sadece sözden başka bir şey vermediler. Siz açlıktan ölürken sizin mısırı ve yiyeceklerinizi Almanya'ya gönderdiler. Size köpekten daha kötü muamele etmediler mi? Alman subaylar size kaba ve vahşi davranmadı mı? Bütün kirli işlerini size zorla yaptırmadılar mı?

10. Almanlar anlaşmaya ve onura inanmazlar. Onlar bütün milletlerle yaptıkları antlaşmaları bozdular. Onlar şimdi size gülüyorlar, verdikleri sözleri tutmaya niyetleri yok.

11. Almanlar size Arabistan, Filistin ve Irak, Osmanlı Devleti'ne geri verilinceye kadar İtilaf Devletleri ile barış yapmayacağına söz verdi. Onların sözlerine inanmayın. Onlar sizi sessiz bırakmak için bunu söylüyorlar. Almanya'nın halkı barış için ağlıyor. Onlar açlıktan ölüyorlar. Barış yapılırsa Almanya, Osmanlı Devleti'nin elinden tutmaz. Ona yardım etmez. Onlar İngilizleri Bağdat'tan çıkarmak için de Türklere yardım etmez. Bunu tek başınıza yapmanızı ister. Alman büyükleri bunları söylüyor.

12. Kendinizin ve İttihat ve Terakki Partisi'nin ilelebet Almanya'nın kölesi olmasına izin mi vereceksiniz?

13. İttihat ve Terakki liderleri, siz açlıktan ölürken gıdadan binlerce pound kazanıyorlar. Siz ise savaştan sonra ticaret de yapamayacaksınız.

14. Siz insan değil misiniz? Tarihte on yıllarca askerî güç olarak muhteşem işler yapmadınız mı? Bir milletin para kazanmak için sizi köle yapmasına izin mi vereceksiniz?

15. *Almanya ile ittifak size ne kazandırdı? Hiçbir şey sadece her yerde toprak kaybettiniz. Vilayetlerde açlık ve eşkiyalık başladı. Eski dostlarınızı kaybettiniz. Binlerce en iyi askerinizi savaş meydanlarında kaybettiniz. Almanlardan ayrılmazsanız Almanlar vampir gibi sizin kanınızı tamamen emecek. İmparatorluğunuzu tamamen kaybedeceksiniz.*

16. *Almanlar kötünün de en kötüsü bir arkadaştır. Sizi limon gibi sıkıp atacak.*

Kendini ve Osmanlı Devleti'ni savun! Almanlardan kurtul! Askerler, Subaylar, sarraflar, tüccarlar, hepiniz barış yapınız. Kendi imparatorluğunuzu kendiniz inşa ediniz! (5 Şubat 1918.)⁷

SONUÇ

İngiltere Birinci Dünya Savaşı'nda etkili propaganda faaliyetleri yürüttü. Bu amaçla bir ofis kurdu ve propaganda faaliyetlerini buradan yürüttü. Propaganda ofisinde birçok bilim adamı, sanatçı, tarihçi istihdam edildi. Bu ofis kitaplar, kitapçıklar, afişler, kartpostallar, gazeteler, sinema filmleri hazırlayıp dünyanın dört bir tarafına dağıttı. Osmanlı Devleti de İngiliz propaganda faaliyetlerine yoğun bir şekilde maruz kaldı. Osmanlı Devleti'ne yönelik propaganda faaliyetlerinde İngiliz propaganda ofisi Ermeni sorununu, Şerif Hüseyin isyanını ve Pan-Turancılığı kendi çıkarları doğrultusunda propaganda malzemesi haline getirdi. Savaş boyunca da genelde bu konular üzerinden propaganda yapıldı.

1918 yılına gelindiğinde, İngiltere Osmanlı Devleti'ne yönelik propaganda faaliyetlerinde bir takım değişiklikler yaptı. Savaşın başlamasından 1918 yılına kadar geçen sürede daha ziyade Hilafet meselesi, Şerif Hüseyin İsyanı ve İttihat Terakki yönetimini karalama kampanyaları üzerinden yürütülen propaganda faaliyetlerini 1918 yılında büyük oranda terk etti.

1918 yılından itibaren yürütülen propaganda ağırlıklı olarak Almanya'yı karalama kampanyaları üzerinden yürütüldü. Propaganda kitapçıklarında Almanya ile olan ittifakın Osmanlı Devleti'ne verdiği zararlar ön plana çıkarıldı. Tüm sorunların nedeni olarak Almanlar gösterildi. Kurtuluşun ise Almanya ile olan ittifakın bitirilmesi olduğu propaganda faaliyetlerinin ana teması haline geldi.

⁷ *Indion Office Paper/L/PS/11/132.*

Bu tarihten itibaren yürütölen propaganda faaliyetlerinde Osmanlı topraklarında savaş sırasında Türklere karşı kullandığı, kışkırttığı azınlık gruplarını küstürmeden Türk milletini de kazanmaya dönük propagandalar yürütmeye başladı. Türk milletinin İngiltere'den iyice uzaklaşmasına neden olacak propaganda çalışmalarından uzak durmaya çalıştı.

KAYNAKÇA**British Library Archieve (Londra)****Indian Office Paper**

IOR/L/PJ/6/1547/4491-1918

IOR/L/PS/11/132

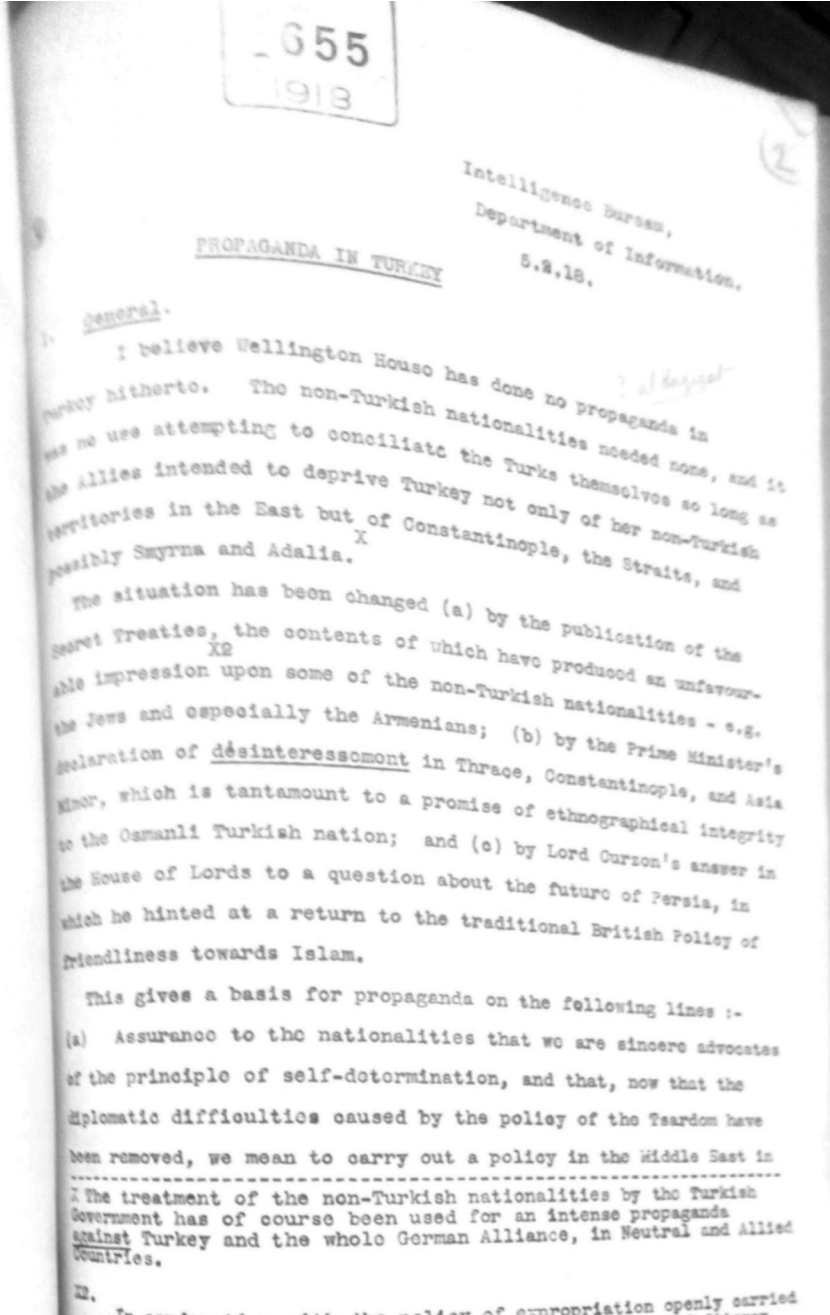
Diğer Eserler

Lasswell, Harold D., **Propaganda Technique in The World War**, London
Kegan Paul, Trench, Trubnc Company Ltd., New York, 1927.

Sanders, M.L., “Wellington House and British Propaganda During The First
World War”, **The Historical Journal**, 18/1, 1975.

MCCarthy, Justin. “İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler”, **Türkler
Ansiklopedisi**, C 13, 2002.

Ek.1: Türkiye'ye Yönelik Propagandalarla İlgili Arşiv Belgesi, **Indian Office Paper/L/PS/11/132.**

which the interests of the local populations will be the paramount consideration. Such propaganda is needed if we are to retain the active sympathy and assistance of these nationalities for our cause.

(b) A recognition of the Turkish national movement, so far as it represents a genuine internal effort after the regeneration of the Osmanli Turks in their national territory, and not a device of the Ottoman Government for extending its hegemony over other Turkish and non-Turkish Moslem races.

It is necessary to distinguish between these two aspects of Turkish nationalism. The first is natural, healthy, and probably permanent. The Germans have stolen a march on us by doing homage to it, and it is important for us to recover lost ground here - especially if, on other questions like territorial integrity, we are unable to meet Turkish views.

The second aspect is of course intolerable to us, but it is difficult to argue directly against it to the Turks or other Moslems, since the prospect of a great Pan-Turkish or Pan-Islamic Empire flatters the growing desire among Moslems to play an independent part in the world again.

(c) A third field of propaganda would lie in drawing attention to the fact that both Russia and Great Britain are re-orienting their policy towards Persia, and have already suspended the agreement of 1907.

This should reassure the Turks, who before the Revolution were genuinely afraid of encirclement by Russia on the East; and it should also have an excellent effect on the public opinion of all Moslem populations subject to European Governments.

Before Lord Curzon's statement could be used for this second purpose, however, it would be necessary to have some clearer indication of H.M. Government's Islamic policy. A propaganda campaign to recapture the good-will of Islam from the Germans could

3

hardly be started without some official pronouncement of the same kind as Mr. Balfour's letter to the Zionists.

As far as the Turks, and not their subject nationalities are concerned, there are two other questions of first-class importance - namely the Turkish war-aims of Internal Independence and Territorial Integrity.

(d) The internal independence and sovereignty of the Turkish State appears to be desired intensely by all classes of the Osmanli Turkish people. Germany has played up cleverly to this national feeling, and accepted the abolition of the Capitulations, introduction of a new tariff, language ordinances, and other legislation by which the feeling has been given effect since the war.

If we, too, could recognise these facts accomplished, it would have a profound effect on Turkish opinion; but such propaganda cannot of course be started till H.M. Government have indicated their policy on this question.

(e) Territorial integrity is the most difficult problem of all. The Turks are still determined to fight for it, and if we make propaganda in Turkey, we can neither be silent on this subject without arousing distrust among the non-Turkish nationalities, nor state our aims frankly in any form that would ^{be} palpable to the Turks themselves.

The question of integrity, unlike the questions dealt with above, can hardly be settled by persuasion or negotiation (unless the Turks were to be overborne by a consensus of the other parties at a peace-conference).

On the other hand, the attitude of the Turks towards the prospect of territorial cessions would be considerably influenced by possible differences in the régime purposed for the ceded regions in the future, and also by the general policy of the Allies towards Islam.

- 4 -

Clearer indications from H.M. Government on these two points are almost essential as a preliminary to propaganda addressed to the Turks.

SUGGESTIONS for Propaganda Leaflets in Turkey.

- (1) The history of the Goeben and Breslau; how they brought Turkey into the war, and are helping to keep her there, for Germany's advantage.
- (2) Comparison of Turkish finances before the war with Turkey's budget to-day (Dâvid Bey's speech of 3.3. 17). Which most endangers Turkey's independence - her pre-war debt to French and English creditors or her war-debt to the German Government?
- (3) The Capitulations - has Turkey gained by their abolition more than she loses by the new treaty with Germany regarding nationals of either country resident in the other (treaty ratified in Reichstag 10. 5. 17.)
- (4) The military and economic penetration of Turkey by Germany - how does this square with the new Turkish national ideal?
- (5) Food - prices and deaths from famine. Who gains? - the German consumer and the C.U.P. food-controllers.
- (6) Profits of C.U.P. leaders invested in Switzerland.
- (7) Losses of Turkish man-power in Galicia, Courland, Dobrudja - for whose profit?
- (8) A map contrasting territories conquered by Germany with territories lost by Turkey. Suitable quotations from German annexationists, showing national egotism and neglect of an Ally.
- (9) Who, during the war, has diminished the territory of Islam? The C.U.P. confederates of Germany, by ceding Karagatch to Bulgaria.